CĂILE TEOLOGIEI RUSE
Partea I

VOLUMUL AL CINCILEA
din *COLECȚIA LUCRĂRILOR* lui

GEORGES FLOROVSKY
Profesor Emerit de Istoria Bisericii
Universitatea Harvard

Editor general
RICHARD S. HAUGH
Cărturar în vizită la
Şcoala Teologică Andover Newton

Editura
Apa Vieții 2015

DESPRE COLECȚIA LUCRĂRILOR

Părintele Florovski a fost foarte interesat de această *colecție de lucrări*. Până înainte de moartea sa, el a continuat să acorde multă atenţie unor materiale variate. Acestea includ sugestii pentru structurarea volumelor, schimbări în anumite texte, noi materiale, materiale aduse la zi, note, revizuiri, sugestii pentru revizuiri, o bibliografie adusă la zi şi câteva materiale pentru noua structură a cărţii despre Părinţii Bizantini. A fost acordat un timp substanţial extinderii implementării sugestiilor şi instrucţiunilor sale. Unele lucrări vor fi incluse în volumul final, un volum care conţine un index la toate Colecţia Cărţilor Părintelui Florovski, apendice, note, o bibliografie şi amestecurile survenite. A publica această *Colecţie a cărţilor* în engleză a implicat traducerea publicisticii sale din câteva limbi inclusiv rusă, bulgară, cehă, sârbă, germană şi franceză.

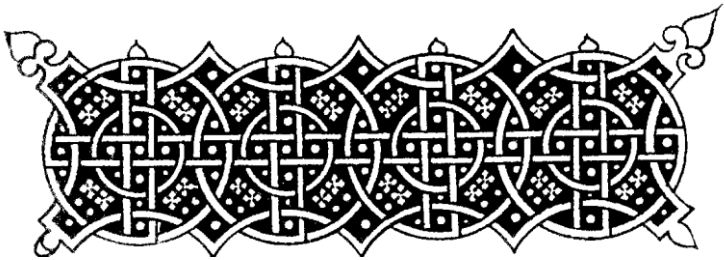

Prefaţa autorului

Această carte a fost concepută ca un experiment în sinteza istorică, ca un experiment al istoriei gândirii ruse. Începând cu o sinteză, încă din zile tinereţii mele, au venit anii analizei mele, mulţi ani de citire şi reflecţie înceată. Pentru mine soarta trecută a teologiei ruse a fost întotdeauna mai mult o istorie a unei contemporaneităţi creative în care a trebuit să mă găsesc pe mine însumi. Imparţialitatea istorică nu este violată în acest fel. Imparţialitatea nu însemnă ne-participare. Nu este indiferentă şi nici refuzul de a face o evaluare. Istoricul nu trebuie niciodată să uite că el studiază şi descrie tragedia creativă a vieţii umane. El nu trebuie să uite acest lucru. O istorie fără prejudiciu nu a existat şi nici nu v-a exista vreodată.

Studiind trecutul rusesc m-a dus la convingerea şi m-a întărit în acea că în zilele noastre un teolog rus nu poate decât să îşi găsească pentru sine adevărata măsură şi sursa vie a unei inspiraţii creative în tradiţia patristică. Sunt convins că pauza intelectuală de patristică şi bizantinism a fost principala cauză a tuturor întreruperilor şi eşecurilor dezvoltări Rusiei. Istoria acestor eşecuri este povestită în această carte. Toate împlinirile genuine ale teologiei ruse au fost întotdeauna legate cu o întoarcere creativă la sursele patristice. Faptul că această cale îngustă a teologiei patristice este descoperită cu o claritate particulară în perspectiva istorică. Totuşi întoarcerea la părinţi nu trebuie să fie numai intelectuală sau

istorică, trebui să fie o întoarcere în duh şi rugăciune, o restaurare vie şi creativă la plinătatatea Bisericii în întregimea tradiţiei sale sacre.

Ni s-a dat să trăim într-o epocă a unei deşteptări teologice despre care s-a vorbit în toată lumea creştină. Este timpul să reexaminăm şi să reamintim cu mare atenţie de lecţiile crude şi neinspirate ale trecutului. O deşteptare genuină poate începe numai atunci când răspunsurile dar şi problematizările sunt auzite în trecut şi în prezent. Puterea inepuizabilă a tradiţiei patristice în teologie este încă definită de faptul că teologia a fost o problemă de viaţă pentru Sfinţii Părinţi, o încercare duhovnicească (*podvig*), o mărturisire de credinţă, o rezoluţie creativă a unor datorii vii. Cărţile antice au fost întotdeauna inspirate de un duh creativ. O senzitivitate teologică sănătoasă, fără de care nu ar putea apărea mult căutata senzitivitate teologică, poate fi restaurată numai în societatea noastră ecclesiastică printr-o întoarcere la părinţi. În zilele noastre confesionalismul teologic dobândeşte o importanţă specială în munca Bisericii ca şi includere a gândirii şi voinţei din Biserică, ca o intrare în adevărul gândirii. *Vos exemplaria graeca nocturna versate diurna.* Ortodoxia este descoperită din nou în exegeza patristică ca şi o putere care cucereşte, ca o putere care oferă renaştere şi reafirmare vieţii, nu numai ca şi un fel de stagnare pentru nişte suflete obosite şi deziluzionate; nu numai ca şi finele ci ca şi începutul, începutul unei căutări spre creativitate, o „nouă creatură."

În terminarea cărţii, îmi amintesc cu plăcere de toţi cei care prin exemplu şi faptă, prin cărţi şi cercetări, prin obiecţie, simpatie şi reproş m-au ajutat şi mă ajută în munca mea. Îmi amintesc cu plăcere de bibliotecile şi repozitorile de a căror ospitalitate m-am bucurat în timpul lungilor mei ani de studiu. Aici trebuie să menţionez un nume drag mie, regretatul P. I. Novgorodtsev, un chip al adevărului care nu v-a muri niciodată în pomenirea inimii mele. Îi sunt îndatorat mai mult decât mă pot exprima în cuvinte. „Adevărata povăţuire a fost în gura lui." (Maleahi 2; 6).

Criza bizantinismului rus

I

Introducere

Istoria gândirii ruse conţine multe lucruri problematice şi incomprehensibile. Cea mai importantă întrebare este aceasta: care este înţelesul lungii tăcerii antice intelectuale a Rusiei? Cum putem explica deşteptarea târzie şi uitată a gândirii ruseşti? Istoricul este uimit când trece de la bizanţul dinamic şi limbut la rusul tăcut şi placid. O astfel de dezvoltare este perplexă. Era Rusia tăcută, pierdută în gândire şi cuprinsă de contemplaţia lui Dumnezeu? Sau a fost încorsetată în lene şi stagnare duhovnicească? A fost pierdută în vise sau într-o existenţă dormitantă?

Nici un istoric nu ar fi de acord cu Golubinski[1] că mai înainte de revoluţia deschisă de Petru cel Mare,[2] vechea Rusie poseda cu greu civilizaţie sau literatură sau educaţie. În acest

---

[1] E. Golubisnki (1834-1912), un istoric al Bisericii Ruse, a scris o *Istorie a Bisericii Ruse* [*Istoria Russkoi tserkvi*] (Moscova, 1880-1916), 4 volume.

[2] Petru cel Mare sau Petru I (1672-1725) a „revoluţionat" Rusia introducând tehnologia vestică, transferând capitatul de la Moscova la Sank Petersburg (Leningrad), reformând sistemul militar şi reducând puterea şi autoritatea Bisericii Ortodoxe Ruse. El a abolit patriarhatul în 1721 şi a transformat administraţia bisericii într-o aripă a Statului. Patriarhatul de mai înainte a devenit „Sfântul Sinod Guvernator." Multe din reformele bisericeşti ale lui Petru au fost modelate după Biserica Protestantă Suedeză.

moment o astfel de generalizare prăpăstioasă ar părea numai curioasă, lipsindu-i o polemică sau pasiune. Mai mult, numai câțiva istorici ar repeta afirmația lui Kliuchevskii că toată puterea și intensitatea gândirii vechii Rusii nu a depășit limitele „cauzalității ecclesiale și morale." În adăugare la *Întrebările lui Kirik* [*Voproșania Kirika*], mai există și *Instrucția* [*Pouchenie*][3] lui Vladimir Monomack.[4] În aceste secole petrine s-au înregistrat lucruri bune. Icoana rusă mărturisește irefutabil la complexitatea și profunditatea, la fel de bine ca și la frumusețea genuină a vieții religioase ruse vechi și la puterea creativă a duhului rusesc. Pe bună dreptate, iconografia rusă a fost descrisă ca o „teologie în culori."[5] Totuși, cultura rusă veche a rămas neformulată și mută. Duhul rus nu a primit nici o expresie creativă și literală. Calitatea inexprimabilă și neexprimată a culturii vechilor rusii apare de mai multe ori ca fiind nesănătoasă. Mulți au văzut-o ca și o simplă înapoiere sau primitivism și au exprimat-o prin legăturile fatale ruse ale vechii Rusii cu un bizantinism ruşinos. Acesta, în esență a fost punctul de vedere al lui

---

[3] *Pouchenie* [Instrucție] a fost una din cele mai interesante opere de literatură în vechea Rusie. Pentru o analiză a lui *Pouchenie* a se vedea volumul III în Nordland, *Lucărrile colectate ale lui George Fedotov,* intitulată *Gândirea religioasă rusă* (I): *Creștinismul kievian,* paginile 244-264.

[4] Vladimir Monomack sau Vladimir II (1053-1125), fiul prințului Iaroslav și Irina, fiica Împăratului Constantin IX Monomahul, a fost un om de stat energetic, un scriitor înzestrat și un lider militar îndemânatic. Legăturile internaționale ale lui Vladimir sunt remarcabile: mama sa a fost o prințesă biznatină; un unchi s-a căsătorit cu o prințesă poloneză; o mătușă s-a căsătorit cu Henric I al Franței, un alt rege al Norvegiei, al treilea rege al Ungariei. Vladimir s-a căsătorit cu fiica regelui Harold al Angliei. Fiul ei cel mai bătrân s-a căsătorit cu fiica regelui Suediei; fiica s-a căsătorit cu Regele Ungariei și o nepoată s-a căsătorit în familia bizantină imperială comneni. Este remarcabil că fiul lui Vladimir a avut trei nume: un nume grec creștin (George); un nume slavic (Matislav) și un nume vechi (Harold).

[5] Se face referință la E. N. Trubeţkoi *Umzrenie v kraskokh* (Moscova, 1916), publicată în engleză de Tipografia Seminarului Sfântul Vladimir ca *Icoane: teologie în culori.*

Chaadaev (*la misérable Byzance*).[6] În orice caz, o astfel de interpretare este insuficentă. Bizanţul secolului al optulea nu era în nici un caz în declin. Din contră, secolul al zecelea a fost o perioadă de reînnoire şi renaştere în imperiul bizantin. Strict vorbind, secolul zece a fost singurul secol al unei culturi genuine în întreaga lume „europeană" şi a rămas o sursă a unei culturi vii, a căror tensiuni creative au supravieţuit unei perioade de colaps şi declin politic. Cultura bizantină şi viaţa religioasă a experimentat un nou avans care a colorat toată renaşterea italiană.[7] În orice caz, comuniunea cu cultura bizantină nu a putut în nici un fel a tăia sau a izola Veche Rusie de „marile familii ale rasei umane" după cum credea Chaadaev. În general nu se pot explica dificultăţile dezvoltării vechii Rusii prin lipsa de cultură. Criza vechii Rusii a fost o criză de cultură, nu una de necultură. Aspectul neavizat intelectual al duhului vechii Rusii este o consecinţă şi o expresie a îndoielilor lăuntrice şi a *aporiilor*. A fost o adevărată criză a culturii, o criză a culturii bizantine în duhul rus în momentul cel mai decisiv din eforul Rusiei de definiţie naţională şi istorică, tradiţia bizantină a fost întreruptă. Moştenirea bizantină a fost lăsată la o parte şi a rămas pe jumătate uitată. Miezul şi esenţa acestei crize culturale a constat în respingerea ruşilor şi a „grecilor."

Nu mai este necesar să dovedim că există o „cronologie" în vechea cultură şi în scrierile ruseşti. Istoricul atent are cu suficentă claritate în faţa lui momentele istorice cu mai multe faţete şi separate, astfel că el nu îşi caută „formule" generale sau desemnări

---

[6] Piotr I Chaadaev (1794-1854), un intelectual al cărui gândurie despre istoria şi cultura rusă a iscat controversa între occidentalizatori şi slavofili, a scris un criticism veninos al Rusiei în 8 scrisori, intitulate *Lettres Philosophiques* (1827-1831). Prima scrisoare, în care termenul de „la misérable Byzance" a apărut, a fost publicată în traducere rusă în *Teleskop* în 1836. Împăratul Nikolai I (1796-1855) l-a declarat pe Chaadaev nebun şi l-a plasat sub arestul casei. A se vedea *Sochinenniia i pis'ma. P. Ia. Chaadaeva,* ed. M. Gerşemzon (Moscova, 1913), 2 volume.

[7] A se vedea partea II din Deno J. Geanakopolos *Estul bizantin şi vestul latin: două lumi ale creştinismului evului mediu şi a renaşterii* (New York: Harper & Row, 1966).

pentru „vechea Rusie," după cum a fost un loc din vremurile domniei ţarului Alexei Mikhailovici.[8] În realitate Vechea Rusie nu a fost o singură lume ci mai multe. Mai mult, este imposibil să construim şi să interpretăm istoria rusă ca un proces particular şi conţinut în sine. Rusia nu a fost niciodată izolată şi separată de „marile familii ale rasei umane."

II

Epoca păgână

Istoria culturală a Rusiei începe odată cu botezul ruşilor.[9] Epoca păgână a servit numai ca şi un prag. Aceasta nu însemnă că trecutul păgân nu a avut nici o semnificaţie. Ele au rămas nişte urme sleite de păgânism (deşi uneori destul de vizibile) a căror pomenire a fost păstrată îndelung în gândirea şi obiceiurile populare [*byt*] şi stil. Mai mult, Vladimir Soloviov[10] descrie justificabil botezul ruşilor ca o formă de respingere naţională, o întrerupere sau o pauză în tradiţia naţională. Botezul nu a semnificat o pauză. Păgânismul nu a murit, a fost făcut neputincios. Ca şi printr-un trecut istoric, această viaţă ascunsă, simultan două minţi şi două credinţe, au curs prin adâncurile problematizate ale subconştientului popular. În esenţă, două culturi au fost amestecate una prin zi şi alta prin noapte.

---

[8] Ţarul Alexei Mikhailovich (1629-1767), fiul primului ţar Romanov (Mikhail) a domnit din 1645-1676. Ţarul Alexei a aprobat „reformele" patriarhului Nikon, rezultat care a dus la o schismă în Biserica Ortodoxă Rusă.

[9] Despre botezul Rusiei a se vedea N. de Baumgarten, *Saint Vladimir et la conversion de la Russie* (Roma: Orientalia Christiana, vol. XXVII, 1932). Pentru anumite posibile influenţe scandinavice a se vedea R. Haugh, „Sfântul Vladimir şi Olaf Tryggvason: *Cronica primatului rus şi povestea lui Gunnlaung a lui Olaf Tryggvason"* în volumul VIII a *Tranzacţiilor asociaţiei cărturarilor ruso-americani* (New York, 1947), pp. 83-96.

[10] Vladimir Soloviov (1853-1900), un msitic, poet, teolog şi ecumenist a fost probabil unul dintre cel mai dotat şi original filosof.

Bineînţeles că aderenţii culturii „zilei" au fost minoritatea. Orişicum, după cum a fost întotdeanuna cazul, o ecuaţie a unor potenţiale duhovniceşti nu indică orice capacitate de formaţie istorică pentru viaţă şi creştere. Nou dobândita cultură creştină bizantină nu a devenit imediat o cultură „populară"; a rămas vreme îndelungată proprietatea şi posesiunea unei minorităţi educate şi culturalizate. Acesta a fost un stadiu inevitabil şi natural în proces. Trebuie să ţinem minte că istoria acestei culturi creştine „zilnice" nu a constituit tot destinul duhovnicesc al Rusiei. În regiunile subterane s-a dezvoltat o a doua cultură, născocind un nou şi unic sincretism în care „supravieţuirile" păgâne s-au amestecat cu o mitologia antică împrumutată şi cu imaginaţia creştină. Această a doua viaţă a curs în subteran şi a izbugnit frecvent la suprafaţa istoriei. Totuşi se detectează prezenţa ei ascunsă ca o lavă spumoasă şi zbuciumată.

Bariera între aceste două strate sociale şi duhovniceşti a fost fluidă şi difuză şi pătrunsă permanent din fiecare parte de acest proces de osmoză. Aceste state nu au fost independente unul de altul. Calităţile religioase diferite au fost mult mai importante şi pot fi definite după cum urmează: cultura „din timpul zilei" a fost cultura duhului şi a minţii. Aceasta a fost o cultură „intelectuală." „Cultura" de noapte a cuprins domeniul viselor şi al imaginaţiei.

Ca să sumarizăm, dinamica lăuntrică a vieţii culturale a fost întotdeauna definită de o interpretare mutuală a unor astfel de calităţi şi aspiraţii. Lipsa de sănătate a dezvoltării vechii Rusii a stat cel mai mult în faptul că imaginaţia ei de coşmar mult prea mult şi cu încăpăţânare s-a ascuns şi a fugit de examinare, verificare şi de curăţire de „gândire." Polemiştii timpurii şi predicatorii au notat deja durabilitatea de stadiu a unor astfel de „fabule" sincretice. Prin urmare ei au detectat în acest capriciu al imaginaţiei populare una din trăsăturile fundamentale ale duhului naţional rusesc. În timp ce este acurată, această afirmaţie trebuie calificată imediat. În orice caz, avem de a face cu o cantitate istorică, nu cu una pre-istorică sau extra-istorică. În alte cuvinte, sincretismul este un produs al

dezvoltării, rezultatul unui proces, sau unei concretitudini istorice şi nu numai o trăsătură moştenită în ciuda interpunerii forţelor istorice.

Defectul şi slăbiciunea dezvoltării duhovniceşti şi istorice a Rusiei a constat parţial din temperamentul ascetic defectiv (în mod singur nu a fost nici un exces de ascetism) şi parţial a constat din insuficenţa duhovnicească a sufletului, o „evlavie" excesivă sau „poetică" la fel de bine ca şi amorfism duhovnicesc. Dacă se preferă, a constat din spontaneitate.

Aceasta este sursa acelui contrast care poate fi descris ca punctul de cotitură între „ariditatea" bizantină şi „plasticitatea" slavă. Trebuie notat că nu se referă la o anumită lipsă de raţionalism „ştiinţific" (deşi disjuncţia de „evlavie" şi raţiune sau îndoială raţională este cu atât mai puţin o boală decât o imaginaţie visătoare). Dar ceea ce este în discuţie aici este sublimarea duhovnicească şi transformarea evlaviei în duhovnicie prin disciplină „intelectuală" şi prin dobândirea introspecţiei şi a contemplaţiei.

Calea nu este una care trece de la „naivitate" la „conştiinţă," de la „credinţă" la „cunoaştere" sau de la încredere la necredinţă şi criticism. Dar este o cale de la o lipsă elementară a voinţei la o responsabilitate voită, de la vârtejul ideilor şi patimilor la disciplina şi cumineţenia duhului; de la imaginaţie şi argument la un întreg în viaţă, introspecţia şi experienţa duhovnicească; de la „psihologic" la „pneumatic." Această cale îndelungată şi grea, această cale de împlinire intelectuală şi lăuntrică, este calea imperceptibilă a construcţiei istorice.

Tragedia duhului rusesc a fost mai întâi îndeplinită în mijlocul unor astfel de *apori* duhovniceşti şi psihologice. Fragmentarea acestor două strate este numai o foarte formală expresie a acestei tragedii. Nu ar ajunge să fie descrisă ca şi o categorie formală, mitologie sau structura duhului rusesc. Destinul istoric este împlinit în acte şi evenimente specifice, în voinţa sau

refuzul de a face decizii atunci când suntem confruntaţi cu datori concrete vii.

III

Botezul ruşilor

Ruşii au primit botezul din bizanţ. Acest act a definit imediat destinul istoric şi calea culturală şi istorică. Ruşii au fost imediat incluşi într-o schemă definită şi elaborată a acţiunilor şi legăturilor. Botezul a marcat deşteptarea duhului rusesc. A fost o chemare din visarea „poetică" la temperanţă duhovnicească şi la gândire. În acelaşi timp creştinismul a fost plasat ca un eveniment singur pentru care o dată precisă poate fi oferită. Botezul a fost un proces complex şi cu mai multe faţete; un eveniment lung şi punctuat frecvent care s-a extins nu numai asupra decadelor ci asupra secolelor. În orice caz, a început mai înainte de începutul domniei lui Vladimir. „Creştinismul mai înainte de Vladimir" este o cantitate mai bine definită decât se presupune de obicei. Mai înainte de ziua Sfântului Vladimir, legăturile religioase şi culturale au fost deja bine stabilite între Kiev şi ţarul Simeon în Bulgaria[11] şi probabil cu Moravia. Botezul a pus pretenţie pe moştenirea lui Chiril şi Metodie. Influenţa bizantină nu a fost numai directă şi imediată (s-ar părea că influenţa indirectă a venit mai întâi şi a fost cea mai semnificativă şi decisivă). Acceptarea moştenirii lui Chiril şi Metodie, nu numai primirea directă a culturii bizantine, s-a dovedit a fi decisivă. Contact duhovnicesc şi cultural direct cu bizanţul şi elementul grec a fost secundar celui din Bulgaria. Ar fi posibil să putem vorbii de o

[11] Ţarul Simeon al Bulgariei (893-927) a purtat un război continuu asupra bizanţului; ţelul lui a fost coroana imperială şi crearea unui nou imperiu centrat în Bulgaria, un imperiu care a înlocuit bizanţul. În 913 Simeon a fost încoronat împărat de patriarhul Nicolae Mysticos. Validitatea încoronării lui Simeon a fost dezaprobată mai târziu, deşi Simeon, după Romanos I (Lecapenos), s-a numit „împăratul bulgarilor şi romanilor."

lovitură şi o luptă în Kievul antic între elemente şi influenţe, între cele din Bulgaria şi cele direct din Grecia.

Nu ştim în detaliu istoria acestei lupte şi nici nu poate fi sumarizată şi reconstituită. Diferenţele şi divergenţele între astfel de influenţe care se luptă între ele nu trebuie exagerate. O teorie sugerează că „credinţa greacă" şi „credinţa bulgară" au fost în esenţă destul de diferite, astfel că la apusul creştinismului rus au competiţionat una împotriva alteia două doctrine şi idealuri religioase. Victoria nu a fost creştinismul bucuros al evanghelilor care l-a influenţat şi inspirat pe Sfântul Vladimir. În loc, un alt fel de „doctrină religioasă întunecată" şi diferită, bogomilismul a triumfat.[12] Multe obiecţii pot fi ridicate cu repeziciune împotriva unei astfel de interpretări îndrăzneţe. Mai întâi, toate eforturile de a separa „credinţa lui Vladimir," de acea perspectivă bucuroasă şi triumfantă creştină „liberă de rigorism ascetic" de cel al Bulgariei trădează o neînţelegere incomprehensibilă. S-ar potrivi mai mult să deducem această „doctrină întunecată" din Bulgaria din zilele preotului Cosma[13] căci bogomilismul a fost tocmai o „erezie bulgară." În al doilea rând, cu greu ni se permite să înveşmântăm

[12] Acesta a fost punctul de vedere al lui N.K. Nicolscki şi, în parte, a lui Priselkov. [Nota autorului]. Bogomilismul a fost o erezie mediavală, rădicinile lui pot fi trasate înapoi la paulicianism şi maniheism. În secolul al optulea bizantinii au restabilit grupul paulicineilor în Tracia. Bogomilismul, înţeles care a venit de la liderul *Bogomil* („plăcutul lui Dumnezeu") s-a ridicat din aceasta. Această învăţătură centrală a bogomililor a fost că lumea vizibilă, fizică a fost creată de diavol. De aici ei au negat esenţial doctrina creştină a Întrupării şi crezul creştin că materia poate fi un vehicol al harului. Prin urmare ei au respins botezul, euharistia, căsătoria, mâncarea de carne şi băutul vinului şi toată structura ierarhică şi organizarea bisericii stabilite (deşi ei îşi aveau propria ierarhie).

[13] Cosma, preot bulgar, a scris un tratat pe bogomili intitulat *Slovo sviatago kozmi prezvitera na heretiki prepenie i pouchenie ot bozhestvennikh knig.* A fost editată de M. G. Popruchenko şi publicată în *Kozma Presbyter, bolgaski pisatel' X veka* (Sofia, 1936). Există o traducere franceză, *Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le prétre* (Paris, 1945).

toată viaţa religioasă din Mănăstirea Peşterilor[14] sub alineatul acestei „doctrine întunecate" şi ca a atribuit al vieţii ascetice al mănăstirii, fanatismul. În orice caz, o astfel de caracterizare cu greu descrie pe Sfântul Teodosie[15] care este cel mai puţin dintre toate a fost o persoană „întunecată." Fără îndoială el este o personalitate grecofilă legată de mănăstirea Studion[16] şi nu trebuie să ne imaginăm că „credinţa greacă" a posedat numai o singură faţă. Mare precauţie şi precizie în facerea de distincţii este necesară în acest moment, dar am face bine să îl comparăm pe Sfântul Simeon Noul Teolog[17] cu oponenţii lui în secolul al unsprezecelea. În al treilea rând, sunt

[14] Mănăstirea Peşterilor (sau Lavra Pecherskaia), întemeiată de Sfântul Feodosii şi Sfântul Anatolie, este încă o vedere în Kiev. Pentru o descriere a vieţii acestei mănăstiri a se vedea *Cronica primară rusă,* traducere a doua ediţie de Cross şi Sherbowitz-Wetzor (Cambridge, Ma.; Academia Medievală a Americii, 1953), p. 139 ff. A se vedea *Paterikon* (o colecţie a vieţii locuitorilor mănăstirii) editată de D.I. Abrahamovich, *Paterik, Kievo-Pecherskogo monastrya* (Sank Petersburg, 1911), pp. 11-49.

[15] Sfântul Feodosi (Teodosie), părintele monahismului cenobitic sau comunal în Rusia, a fost primul „monah sfânt" canonizat de Biserica Ortodoxă Rusă, a se vedea volumul II în Norland, *Lucărrile colectate ale lui P. Fedotov,* intitulată *O comoară a duhovniciei ruse,* pp. 11-49.

[16] Mănăstirea Studion sau Studios în Constantinopol, stabilită în 463 de un consul roman studios, care de devenit celebru în specila prin eforturile Sfântului Teodor Studitul (826) care a amestecat rânduiala cenobitică a Sfântului Vasile cu duhovnicia Palestinei. Rânduiala studită (a se vedea *Patrologia Gaeca* 99, 1703-1720) a ajunsa în Rusia via Muntele Atos. Distrusă de cruciaţi în 1204, reconstuită în 1290, distrusă din nou în 1453, au mai rămas numai părţi ale mănăstirii şi ele formează moschea din Imrahar.

[17] Sfântul Simeon Noul Teolog (949-1022), un mistic bizantin, a pregătit calea pentru înflorirea de mai târziu a misticismului isihast. Folosind anumite metode de rugăciune, Sfântul Simeon a crezut că se poate ajunge la o iluminare lăuntrică şi la o experienţă directă a viziunii luminii divine. Fiind punctul focal al unei rivalităţi între grupurile seculare şi monahale în Constantinopol, Sfântul Simeon a fost exilat în 1009 de patriarh. Exilul a fost ridicat mai târziu dar el a refuzat să părăsească mănăstirea Sfânta Marina. Poemele lui mistice au devenit clasice în duhovnicia estică creştină. A se vedea traducerea engleză recentă de G. A. Maloney, S. J. A Imnelor iubirii divine, (Denville, N.J.: Dimension Books, fără dată).

aruncate îndoieli asupra lucrărilor lui Chiril şi Metodie. Nu a fost munca lor o greşeală sau o prezumţie extrem de lipsită de grijă?[18] În al treilea rând, se aruncă îndoieli asupra lucrărilor lui Chiril şi Metodie. Nu marchează limbajul slavic al bisericii o „ruptură cu cultura clasică?" Traducerea obscurizează originalul şi reduce nevoia de a învăţa latina Bisericii. Această „absenţă a unei moşteniri clasice," ca una din principale trăsături care au distins cultura rusă de cea „europeană" a fost remarcată mai demult de slavofili în special de Ivan Kireevski.[19] Suprasimplificarea nu ar ajunge. Adevărat, nici Homer şi nici Vigiliu nu au fost cunoscuţi în Kievul antic, dar nu rezultă că limbajul slavic al liturghiei a oferit un impediment. Numai o hiperbolă iresponsabilă putea sugera că toate bogăţiile elinismului creştin, că ruşii au primit de la bizanţ numai „cartea", Biblia. În orice caz, este cu greu adevărat că numai Biblia a fost tradusă, căci o lungă listă de alte monumente literale diverse au fost traduse la fel de bine. Nu trebuie să admitem că „tradiţia ştiinţifică, filosofică şi literară a Greciei este absentă" în inventarul cultural al vechii Rusii. Din nou, aceasta nu a fost greşala limbajului slav.

Cel mai important, faptul sau procesul traducerii nu poate fi diminuat. Traducerea biblică a fost întotdeuna un eveniment major în viaţa unei naţiuni şi a semnificat un efort şi o împlinire particulară. Sunetul constat al Evanghelilor în limbajul familiar al liturghiei a obligat şi a facilitat reamintirea lui Hristos şi păstrarea chipului Său viu în inimă. În general, traducerea cere mai mult decât o cunoaştere a cuvintelor; cere o mare tensiune creativă şi o prezenţă a gândirii. Traducerea este o priveghere şi un proces mental, nu o gimnastică simplă şi abstractă a minţii. Traducerea

[18] G.G. Shpet şi G. P. Fedotov subscriu punctelor de vedere din acest articol [nota autorului].

[19] Ivan Kireevksi (1806-1856), un slavofil şi un critic şi editor, a ajutat la stabilirea jurnalelor *Evropeets* [Europeanul] şi *Moskovski sbornik* (1852). În acesta din urmă el a publicat celebrul său articol „Despre natura culturii europene şi relaţia ei cu cultura din Rusia."

autentică înseamnă modelarea traducătorului. El trebuie să penetreze subiectul lui, adică el trebuie să fie îmbogăţit de eveniment şi nu trebuie doar să îşi crească cunoaşterea. De aici semnificaţia îndurătoare a scrierilor lui Chiril şi Metodie. Lucrările lor au format „limbajul slavic, care i-a dat o coacere creştină şi a infuzat-o cu viaţă ecclesială. Înseşi substanţa gândirii slave a de venit transfigurată. Limbajul „slavic" a fost modelat şi forţat în creuzetul creştin sub puternica presiune a limbajului ecclesial grecesc. Nu a fost numai un proces literar; a fost construirea gândirii. Influenţa creştină s-a simţit cu mult dincolo şi mai adânc decât orice temă religioasă particulară. Creştinismul a afectat înseşi maniera gândirii.

Astfel, după convertire, ruşii din secolul al noulea au văzut apariţia bruscă a întregii literaturi scrisă într-un limbaj familiar şi comprehensibil în întregime. În concluzie toată biblioteca ţarului din Bulgaria Simeon a devenit accesibilă scriitorilor ruşi. Jagic[20] a făcut odată următoarea remarcă despre lucrările literare cu conţinut literar şi religios, care a stat dimpreună cu cea mai bogată literatură a timpului indiferent dacă era greacă sau latină, depăşind în acest sens alte literaturi europene." Istoricul zilei de astăzi al literaturi slave poate deplin gira această estimare.

În orice caz, perspectiva omului de litere ruseşti vechi nu poate fi descris ca fiind îngust. Dificultatea şi pericolul opus au fost mult mai mari: transferul unei literaturi complete putea depăşi cititorul sau scriitorul rus, căci în faţa lui a stat o lume nouă şi bogată – o lume care era mult prea bogată şi uitată de viaţa naţională înconjurătoare. Din nou de cea ce a fost nevoie a fost disciplină psihologică şi abstracţie de sine.

Bineînţeles dobândirea literelor bulgare nu putea fi văzută ca un act singur sau ca singur eveniment. În realitate „dobândirea"

[20] V. Jagic (1838) a fost un slavist sârb şi filolog care a predat la universităţile din Odessa, Berlin, Sank Petersburg şi Viena. Principala lui lucrare a fost *Istoriia slavianskoi filologii* (Sank Petersburg, 1910) şi el a mai efectuat lucrări extensive pe manuscrisele slave timpuri.

lor a însemnat că scrierile bulgare au devenit o sursă din care ruşii educaţi puteau lua ceea ce doreau. Scrierile bulgare, nu le-au obscurizat pe cele greceşti, cel puţin nu în timpul secolului al unsprezecelea. La curtea lui Iaroslav[21] în Kiev (şi în curând la catedrala Sfânta Sofia la fel de bine), un cerc de traducători au lucrat la traduceri din greacă. Astfel o lungă serie de monumente literare necunoscute ţarului Simeon în Bulgaria au fost incluse în idiomul slavic.

Iaroslav a iubit rânduielile religioase şi a fost devotat preoţilor, în special monahilor. El s-a dedicat cărţilor pe care le citea ziua şi noaptea. El a adunat mulţi scribi şi a tradus din greacă în slavă. A copiat şi colectat multe cărţi...

Este interesant de observat că literatura adusă din Bulgaria a fost legată de nevoile liturgice (Sfintele Scripturi şi scrierile patristice pentru citirea în catedrale), în timp ce la curtea lui Iaroslav cărţile istorice şi cele seculare au fost cel mai des traduse.

Kievul a stat la răscruce. Nimeni nu ar trebui să îşi imagineze că Biserica ruşilor kievieni au fost tăiată sau izolată. În timpul secolelor unsprezece şi doisprezece, Kievul a menţinut legături strânse cu Constantinopolul şi Muntele Athos[22] la fel de bine ca şi cu Palestina distantă, care în acel moment era în mâinile cruciaţilor. Legăturile cu vestul au fost constante şi bine dezvoltate. Putem concluziona confident cum achiziţia literaturii bizantine creştine, acea comuniune cu cultura creştină a răsunat între ruşi. Primii cronicari ruşi, aghiografi şi biografi ai sfintei Rusii au fost ridicaţi tocmai de această literatură. Aceşti oameni au profesat o

[21] Iaroslav I sau „Înţeleptul" (980-1054) mare prinţ din Kiev din 1019, a promovat cultura creştină în Rusia traducând lucrări religioase greceşti în slavă şi stabilind noi biserici şi mănăstiri.

[22] „Sfântul Munte" a fost locuit de eremiţi încă din secolul nouă. În 963 monahul Atanasie de Trebizond, cu asistenţa de la împăratul Nichifor II Foca, a stabilit prima mănăstire obişnuită de aici, Marea Lavră. Ioan Tzimscens i-a oferit un privilegiu în 971 şi în următoarele câteva secole Muntele Athos a ajuns să fie centrul duhovnicesc al lumii ortodoxe cu aproximativ 19 mănăstiri întemeiate în anul 1400, inclusiv mănăstirea rusă a Sfântului Pantelimon.

perspectivă definită şi senzitivă. Ei nu au fost naivi. Îi ei se detectează întotdeauna o tendinţă clară istorică şi religioasă sau concepţie în dezvoltarea cronicarilor.

Sunt relevante numai câteva nume acestei discuţii. Unul este mitropolitul Ilarion,[23] cel mai bine cunoscut ca autorul remarcabilei predici *Despre legea lui Moise dată lui de către Dumnezeu şi depsre har şi advăr* [*O zakone, Moiseom dannom, i o blagodati i istine*] pe care şi Golubinski a fost obligat să o descrie ca „un cuvânt academic impecabil cu care poate fi comaprat cele ale cărturarilor moderni ale lui Karamzin[24]" şi „[el nu a fost un rector al celor mai puţin distinse zile ale oratoriei greceşti, ci un adevărat orator în perioada de înflorire]." Golubinskii a declarat că predica lui Ilarion a fost vrednică să stea cu *Povestea campaniei lui Igor,* [Slovo o polku Igoreve]. De fapt, este un model exemplar de îndemnare oratorică. Limbajul este liber şi simplu. Desluşeşte intensitatea experienţelor creştine şi posedează o structură bine făcută şi translucentă. Predicile lui Chiril de Turov[25] aparţin aceluiaşi tip literar.

---

[23] Ilarion, primul nativ, mitropolit negrec al Kievului (1051) a fost ales necanonic de Iaroslav şi episcopii ruşi, un indiciu al autonomiei crescânde a Bisericii ruse ca o dispută a lui Iaroslav cu bizanţul. Ilarion a lăsat o *Mărturisire de credinţă* pe care Fedotov o suspectează de un monofizitism dochetic practic (a se vedea volumul III în Nordland, *Lucărrile colectate ale lui George P. Fedotov,* p. 85 ff).

[24] N. M. Karamzin (1766-1826), istoric rus, poet şi jurnalist a fost numit istoricul curţii de Alexandru I. Cele doisprezece volume ale sale *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo* [Istoria Statului Rus], care s-a terminat cu ascensiunea lui Mihail Roamnov în 1613, a fost un peisaj literar şi o apărare a absolutismului autocrat. Memoriile lui au fost traduse şi editate de Richard Pipes ca *Memoriile lui Karamzin despre Rusia modernă şi antică: o traducere şi o analiză* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959).

[25] Chiril de Turov (1130-1189), care a înlorit în mijlocul secolului doisprezece, a absorbit bine stilul literar bizantin şi accentul teologic. Din scrierile existente, predici şi rugăciuni, ultimele au fost din punct de vedere sitoric cele mai importante, care şi-au găsit locul în *Torzhestvennik* [Panegiric], o colecţie de predici „vrednice" care corespund cu calendarul Bisericii. Din punctele sale de vedere originale, cele despre ascensiune şi iertare sunt cele mai remarcabile.

Sunt puţine aspectele care vorbesc despre originalitatea acestor scriitori. Ei au fost sub influenţa formativă a literelor bizantine, repetând teme străine şi exploatând un material binecunoscut. Totuşi pentru istoric acesta este faptul cel mai important şi instructiv. Chiril Turov ne reaminteşte că el învaţă şi scrie „nu de la sine ci din cărţi." „Din cărţi" a scris capabil şi liber. Predicile lui Chiril sunt dramatice, totuşi rafinamentul lui retoric nu depăşeşte inima sa vitală şi senzitivă. Predicile lui sunt compilaţii, deşi sunt inspirate şi vii. Trebuie menţionat Klimenti Smoliatici[26]: „un astfel de filosof nu a existat în teritoriul rus," spune cronica despre el. El a scris „din Homer, din Aristotel şi Platon." Ar mai trebui menţionat Avraam din Smolensk.[27] Pentru a fi siguri, aceşti oameni erau o parte dintr-o minoritate sau dacă se preferă, dintr-o inteligenţă ecclesială. În timpul acestor prime secole nu au existat teologi între ei. Dar erau oameni de o cultură şi o civilizaţie creştină genuină. Ei au executat primele zboruri ale elinismului rus.

[26] Klimenti Smoliatici, Mitropolit al Kievului din 1147-1155, ne-a lăsat numai un fragment (o scrisoare a unui preot numit Foma). Principalul interes al lui Klimentii este de a apăra metoda alegorică a exegezei biblice. El nu arată deloc originalitate şi de fapt nu citează surse seculare. A fost total dependent de sursele greceşti.

[27] Avraam este o personalitate enigmatică, cel mai bine cunoscut pentru gândirea lui eshatologică severă. El a pictat două icoane (una despre „A doua venire"; alta despre „Judecată") şi probabil a fost autorul *Predicilor cereşti.* A se vedea volumul III din Nordland *Lucrările colectate ale lui George P. Fedotov,* pp. 158-175.

IV

A doua influenţă „sud slavică," renaşterea eremitică a lui Ivan III şi a vestului

Invazia tătară[28] a fost un dezastru naţional şi o catastrofă politică. „Distrugerea teritoriului rusesc," după cum se exprimă un contemporan. „O năpastă păgână." „Un popor crud a venit peste noi, violându-l pe Dumnezeu şi golind teritoriul nostru." Nu este nevoie să albim culorile în timp ce portretizăm o astfel de devastare şi distrugere.

Orişicum, jugul tătar nu constituie o perioadă separată în istoria culturii ruse. Nu se poate observa nici o întrerupere sau pauză în eforul cultural al Rusiei sau în dispoziţia şi aspiraţiile creative. Este adevărat că cultura se mişcă şi este transferată nordului. Se dezvoltă noi centre, în timp ce cele vechi intră în declin. Totuşi această nouă creştere a izbugnit din rădăcini care au fost sădite şi cultivate mai înainte, nu din „transmiterea iluminării" din sudul culturalizat al Kievului la nord-estul semi-barbar, după cum până mai recent unii istorici s-au bucurat în descrierea procesului. Nordul de multă vreme a încetat a fi sălbatic şi necunoscut. Situat la o răscruce majoră, tărâmul Suzdal cu greu poate fi luat ca un avanpost singur.

În orice caz, secolul al treisprezecelea nu a fost un timp al declinului sau al înrobirii în istoria literelor şi culturii ruse.[29] O serie importantă de sarcini culturale şi ideologice a fost începută în acele

---

[28] În 1215 tătari au distrus imperiul chinez şi între 1219-1220 ei i-au depăşit pe musulmanii din Khorezm, rezultatul fiind unirea tuturor oamenilor tătari din Asia Centrală. Apoi ai au subjugat georgienii, oseţienii şi alţi oameni din Caucaz. Speriaţi Polovtski şi ruşii s-au unit pentru a ataca tătarii lângă râul Kalka. Tătarii au distrus forţele ruse printr-un atac devastator. Şapte ani mai apoi tătarii s-au întors, în fiecare an pătrunzând şi mai mult în teritoriul rus până ce Kievul a fost atacat în 1240 iar Novgorodul s-a plecat cererilor tătare în 1259. Timp de două secole ruşi au fost sub control constat din partea tătarilor.

[29] A se vedea V. M. Istrim, *Ocherk istoriii drevne-russkoi literatury* (1922) şi *Izsledovaniia v oblasti drevne-russkoi literatury* (1906) [nota autorului].

vremuri şi inclusă în *Paterikon*[30] al mănăstirii Peşterilor *Palaea*[31] (Vechiul Testament) şi ca o serie de polemici anti-iudaice, ca să nu mai menţionăm nivelul istoric al scrierilor deja dobândite în cronici. Încă din secolul al treisprezecelea se detectă în aceste lucrări literare noi legături cu sudul slavon şi cu coasta dalmaţiană. Secolul următor a văzut aceste legături întărite şi multiplicate, făcând posibil vorbirea despre un nou val de influenţă „sub slavică." Această nouă vitalitate nu a fost numai un ecou simplu ci a continuat direct această nouă mişcare culturală în bizanţ numită pe bună dreptate „renaşterea paleologă"[32] care a captivat împărăţiile sud slavice. Ruşii

[30] Un *Paterik* a fost o colecţie de citate din „Părinţi" vrednici a vieţilor părinţilor vrednici dintr-o anumită mănăstire, omiţând adesea orice sursă ca referinţă. Patericele au fost multe în Vechea Rusie.

[31] *Palaea,* colecţii de istorii biblice care înlocuiesc cărţile istorice ale Vechiului Testament, amestecând adesea texte biblice cu scrieri apocrife şi pe alocuri non-religioase.

[32] Dinastia bizantină paleologă (1261-1453), stabilită după cruciaţi de Mihail VIII Paleologul (1259-1282), a mărturisit o înflorire a vieţii culturale şi seculare – în special sub Andronic II (1282-1328) – în timp ce Bizanţul era în război în anii de declin. Nordul salv şi vestul latin au colectat din această recoltă a acestei ultime „renaşteri" bizantine. Deşi multe persoane au participat în această renaştere culturală, contribuţiile acestor persoane vor indica adâncimea acestei renaşteri: 1) Maxim Planudes (1310), un scriitor de poezie şi eseuri, care a mai fost şi un editor şi un traducător. El l-a adnotat pe Sofocle, Euripide, Hesiod, *Fabulele* lui Esop şi o *Antologie greacă critică*. El a lucrat la un text al *Moraliei* lui Plutarh şi a tradus – *inter alia* – *De trinitate* a lui Augustin, *De consolatione philosophiae* şi *Dicta* a lui Cato; 2) Demetrios Cydones (1398), atras de scolasticismul latin şi un convertit (1365) la creştinismul latin, a tradus *Summa Theologiae* a lui Toma de Aquino. El a lăsat 447 de scrisori valabile şi în cele două „Îndemnuri" ale sale a obligat fără de suces pe bizantini să se unească cu vestul latin cu scopul de a prevenii cuceririle turceşti; 3) Teodor Metochites (1332), un om de stat, cărturar, om de ştiinţă şi poet, a scris o mărturie a călătoriilor lui în Serbia în timp ce negocia cu serbii. Comentariile lui la *Dialogurile* cu Platon a ajutat renaşterea vestică a secolului al cincisprezecelea şi *Miscellanea philosophica et istorica* (editate de Müller şi Kiessling în 1812 în Leipzig) conţine 120 de eseuri despre subiecte filosofice, politice, morale istorice şi estetice.

au fost într-un contact intim cu patriarhul Eutimie.[33] În timpul secolului al paisprezecelea Bulgaria şi pentru acest motiv exemplul mitropolitului Ciprian este instructiv. El a fost născut în Trnovo. Mai târziu a devenit un monah la mănăstirea Studion şi apoi monah la muntele Athos. Ca şi candidat şi protejat grec el a venit în Rusia pentru a ocupa biroul mitropolitului. Moscova a primit cu întârziere şi reluctanţă. Totuşi această primire nu l-a prevenit de lăsa un semn semnificativ pe istoria culturii ruse. Ca un om educat şi un bibliofil, Ciprian s-a dedicat traducerilor dar nu cu mare succes. „El a scris totul în sârbă." Şi mai importante au fost interesele şi scrierile lui liturgice. El a încercat să introducă Rusia în reforma liturgică a binecunoscutului patriarh palamit Filoteu al Constantinopolului.[34] Ar părea că sărbătorirea lui Grigorie Palama[35] ca sfânt în Biserica

---

[33] Eutimie de Tronovo (1317-1402), un monah şi un vorbitor al isihasmului, a fost un cărturar şi un lingvist. Traducerile sale a textelor liturgice şi canonice în slavona veche (un *ustav* al liturghiei Sfântului Ioan Hrisostom şi un *Służhebnik* care a corectat şi a dus uniformitate textelor liturgice) a răsărit în renaşterea medievală târzie. În 1375 el a fost ales patriarh de Tronovo şi astfel a devenit primatul Bisericii Ortodoxe Bulgare. Când Tronovo a căzut sub turci în 1393, el a fost trimis în exil.

[34] Patriarhul Filoteu (1300-1379), a fost un apărător ardent al lui Grigorie Palama şi a isihasmului, opunându-se cu putere unirii cu Roma. Autor al câtorva lucrări, exegeză şi vieţi ale sfinţilor, el a scris lucrări împotriva lui Akindynos şi Varlaam şi 15 *Antirretica* [Diatribe] împotriva istoricului Nichifor Gregoras. Cea mai importantă lucrare palamită, Tomul Aghioritic, o lucrare folosită de Palama în apărarea lui, al cărui autor a fost Filotei. În 1353 el a devenit patriarh dar mai apoi a fost închis sub acuza de trădare. În 1364 a fost renumit patriarh. În special din cauza eforturilor realităţii concrete a supremaţiei Constantinopolului asupra Bisericii estice a fost aprofundat şi slavii ortodocşi au fost consolidaţi sub un patriarhat grec.

[35] Grigorie Palama (1296-1359), unul dintre cei mai controversaţi gânditori ai istoriei creştinismului, a fost *teologul* mişcării contemplative bizantine cunoscută ca şi isihasm (*hesychia* – stare de linişte), o mişcare care susţinea că era posibil încă din această viaţă să vedem viziunea lui Dumnezeu, al experimenta pe Dumnezeu prin harul necreat, prin *energii* divine. Metoda ascetică isihastă, care combina formulele rugăciunii repetitive cu posturi trupeşti şi cu controlul respiraţiei, a fost opusă de creştinii latini şi de umaniştii bizantini. Punctul de vedere vestic despre

rusă merge înapoi la Ciprian. Ciprian a fost un non-posesor convins.[36] În Moscova el a fost un străin şi un nou venit şi cât se poate de tipic al mişcării incipiente care nu începuse. Legăturile ruseşti cu Constantinopol şi Muntele Athos au fost întărite sau curăţate, fiind locuite de mulţi locuitori care s-au angajat în copierea cărţilor. Se poate remarca cantitatea remarcabilă de manuscrise şi cărţi în bibliotecile monahale ruseşti care datează din această perioadă. Cel mai important, aceste noi scrieri formează un nou val. De această dată conţinutul lor a fost mistic şi ascetic, dar a constituit o literatură completă. Această nouă activitate de traducere la muntele Athos şi în Bulgaria a ieşit din mişcarea isihastă cu adâncul ei duh contemplativ. Aceste traduceri au făcut lucrările Părinţilor Ascetici cunoscuți literaturii slave. Astfel de lucrări includ cele două omilii ale Sfântului Vasile cel Mare[37] despre post intitulate *De Jejunio,* scrierile binecuvântatului Diaodoh al Foticeii,[38] Isaac Sirul,[39] Hesychie,[40] *Scara* Sfântului Ioan Scărarul,[41] *Despre iubire* [*O*

---

har ca fiind creat şi supranatural a descoperit învăţătura lui Palama ca fiind ofensivă. A se vedea John Meyendorff, *Un studiu al lui Grigorie Palama* (Londra, 1964).

[36] „Non-posesorii" [*nestiazhateli*], cunoscută ca înţelepţii transvolgani [*zavolzhskie startsky*], au crezut că mănăstirile ar trebui să urmeze regula sărăciei şi să nu încerce să posede pământ sau bani.

[37] Sfântul Vasile (329-379), una dintre cele mai importante persoane din istoria creştinismului şi-a lăsat semnul pe doctrina, liturghia, dreptul canonic şi ascetism. El a muncit fără întrerupere să aducă arienii şi semi-arienii înapoi la ortodoxia niceiană, o misiune care a fost în cele din urmă încoronată cu succes postum la Sinodul Ecumenic Doi (Constantinopol I) în 381. El, fratele lui mai tânăr Sfântul Grigorie de Nyssa şi Grigorie de Nazianz sunt cunoscuți ca şi „Părinţii capadocieni."

[38] Diadoh al Foticeii, despre a cărui viaţă se cunosc puţine, a murit în 468. Din patru lucrări existente, cea mai importantă şi care a avut o influenţă asupra creştinismului estic, în special rus a fost *De perfectione spirituali capita centum* [O sută de capete despre desăvârşirea duhovnicească]; a fost tipărită în *Filocalia rusească.*

[39] Isaac Sirul sau Isaac din Ninive (mort în aproximativ 700), a fost un episcop sirian, teolog şi monah fiind venerat ca sfânt în creştinismul estic deşi a murit ca nestorian. A fost un episcop nestorian timp de numai cinci luni. Apoi a demisionat şi s-a întors la viaţa monahală. Numeroasele lui lucrări, care au fost o

liubvi] şi *„Capitotele"* [*Glavizni*] de Maxim Mărturisitorul[42] şi diferitele *„Imne ale iubirii divine"* de Simeon Noul Teolog[43] la fel de bine ca şi *Dioptra* de monahul Filip.[44] O notă specială este traducerea Areopagitului[45] dimpreună cu comentariile făcute pe muntele Athos în 1371 de monahul Isaia la cererea lui Teodosie, mitropolit de Serres. Cineva în Rusia citea astfel de cărţi mistice şi ascetice.

---

sursă primară pentru creştinismul vestic şi estic au avut o puternică influenţă asupra duhovniciei ruse.

[40] Isihie al Ierusalimului (mort în 450), renumit în creştinismul vestic ca teolog şi comentator biblic, a scris – după *Menologhion* – comentarii la toată Biblia, o metodă care a fost în întregime alegorică. El a jucat un rol important în controversele hristologice ale secolului al cincilea, respingând toţi termenii filosofici cu excepţia celui de *logos sarkoutheis* [*Cuvântul a devenit carne*]. Între alte lucrări, a scris o istorie bisericească, o porţiune din care s-a citit la Sinodul Ecumenic Cinci (553).

[41] Sfântul Ioan Scărarul (579-649), detaliile vieţii sunt puţin cunoscute a scris *Scara raiului* în timp ce era stareţ la mănăstirea Sinai. *Scara,* una dintre cele mai larg folosite manuale de viaţă ascetică în creştinismul estic, a influenţat puternic monahismul slav şi pe isihaşti. După cum ne descoperă titlul, viaţa ascetică este văzută ca un urcuş; cei 30 de paşi ai scării reprezintă cei 30 de ani de viaţă nepublică a lui Hristos. A se vedea *PG* 88, 632-1161; *Scara urcuşului ceresc,* traducere de L. Moore (New York, 1959).

[42] Maxim Mărturisitorul (580-662), cel mai important teolog bizantin al secolului şapte, a influenţat toată teologia şi misticismul estului. El este cel mai bine cunoscut pentru contribuţia la dezvoltarea hristologiei opunându-se monotelitismului (crezul că Hristos a avut numai o voinţă şi acea a fost divină). Întemniţat din 653 până în 655, Maxim a fost torturat şi exilat.

[43] Nota 21.

[44] Filip cel Retras a fost un scriitor grec de la începutul secolului al doisprezecelea. *Dioptra* sau Ghidul pentru creştini, în *Biblioteque des Péres,* este un dialog între suflet şi carne.

[45] S face referinţă la un geniu misterios care a înflorit la finele secolului al cincilea şi care s-a numit Dionisie Areopagitul, numele unuia dintre convertiţii Sfântului Apostol Pavel în Atena (Fapte 17; 34). Necunoscutul Dionisie a scris *Ierarhia cerească şi ecclesială, Numele divine ale lui Dumnezeu* şi *Teologia mistică.* Aceste scrieri au devenit importante din punct de vedere critic pentru teologia şi duhovnicia creştinismului estic. Aceste lucrări au devenit importante mai târziu în vestul latin.

Secolul al paisprezecelea a fost martorul unei renaşteri eremitice şi monahale: este epoca Sfântului Serghei de Radonej.[46] Se simte în aceste decade intensitatea puternică a noului impact bizantin al Artei Bisericii Ruse, în special iconografia. Ar fi destul să îl menţionăm pe Teofan Grecul[47] şi celebrarea sa lucrare în culori. Teofan nu a fost singur, căci el a avut mulţi ucenici vrednici. Astfel, în secolul al paisprezecelea şi al cincisprezecelea, cultura rusă a experimentat un nou val de influenţă bizantină.

O astfel de nouă influenţă a avut loc în evul crizei şi a schismei. Adevărat, criza a fost de multă vreme în facere, totuşi conştiinţa de sine culturală nu a fost pregătită pentru pauză. Criza a fost mai presus de orice una politică şi naţională şi una care se lega de creşterea statului moscovit şi cu apusul conştiinţei de sine politice. O astfel de deşteptare a cerut independenţă ecclesiastică de Constantinopol. Cu câteva întreruperi, dar cu incisivitate şi intensitate, Moscova şi Constantinopolul au dezbătut aceste teme pe tot parcursul secolului al paisprezecelea. Disputa a fost mai mult frântă decât rezolvată. Sinodul de la Florenţa[48] şi călătoria la

---

[46] Sfântul Serghei de Radonej (1314-1392), care a lăsat o influenţă orală enormă asupra duhovniciei ruse, a stabilit mănăstirea Sfânta Treime în Radonej care a devenit un centru al vieţii economice, culturale şi duhovniceşti. A servit ca o bază pentru activitatea misionară şi colonizatoare în Nordul Rusiei. (A se vedea ediţia engleză Nordland intitulată *Viaţa Sfântului Serghei de Radonej: Introducere, traducere, note,* ediţie de M. Klimenko).

[47] Teofan Grecul (1335-1405), un pictor remarcabil bizantin de icoane, miniaturi şi murale, a lucrat în Rusia după 1370 unde influenţa lui a fost mare (Andrei Rubliov a fost unul dintre ucenicii lui). Deşi a urmat îndeaproape standardele bizantine, el a asimilat trăsături specifice ale artei ruseşti.

[48] Sinodul de la Ferrara-Florenţa (1438-1445), recunoscut de Biserica Romană ca al şaptesprăzecelea Sinod Ecumenic, a fost continuarea semnificativului sinod din Basel. Papa Eugeniu IV l-a transferat la Ferrara şi când a apărut o plagă acolo, a fost mutat la Florenţa. Grecii au acceptat în cele din urmă afirmaţiile latine cu privire la purcederea Duhului Sfânt, la purgatoriu, euharistie şi primatul papal (numai Marcu Eugenicus, mitropolit de Efes, a refuzat să semneze). Decizia cu privire la unire a fost semnată pe 6 iulie 1439. După întoarcerea pe teritoriu grecesc, 21 din cei 29 care au semnat au renunţat la unire şi la semnăturile lor.

„sinodul al optulea nesfânt" de candidatul grec pentru scaunul din Moscova, mitropolitul (şi mai târziu cardinalul) Isidor[49] a slujit ca un pretext pentru o pauză. Apostazia lui Grigorie la Florenţa a oferit justificarea şi baza proclamării independenţei. A fost un act de politică ecclesială. Dar au existat reverberaţii şi consecinţe pentru construcţia culturală. Îndoielile şi neliniştea cu privire la credinţa grecilor au avut nişte temelii raţionale. Căderea Constantinopolului a slujit ca un indiciu apocaliptic şi mărturie (nu i s-a dat o astfel de interpretare numai în Rusia). Chiar şi mai târziu Kurbinschi[50] putea scrie că „Satan a fost eliberat din închisoare." Trebuie să ne reamintim că în secolele paisprezce şi cincisprezece conştiinţa religioasă de devenit agitată şi confuză din cauza unor aşteptări

---

Când Constantinopolul a căzut sub turci pe 29 mai 1453, câţiva avocaţi greci ai unirii au fugit în Italia.

[49] Isidor (1385-1463), un grec a fost trimis la sinodul din Basel (1434) ca o escortă imperială „bizantină" cu scopul de a aranja un nou sinod în Constantinopol. Nu a fost plin de succes şi la întoarcere a fost trimis în Rusia ca mitropolit de Kiev şi de aici ca şi capul Bisericii ruse. Din nou misiunea lui a fost de la lucra la unire. Participând la Sinodul din Ferrara-Florenţa cu sprijinul marelui prinţ Vasili, el l-a ajutat pe Bessarion să creeze decretul unirii. La scurt timp mai apoi a fost făcut făcut cardinal şi apoi s-a întors în Rusia unde a fost acuzat de apostazie şi închis de un tribunal ecclesial. De paştile lui 1444 a scăpat şi a fugit la vest. Întorcându-se la Constantinopol la scurt timp după căderea lui, fost rănit în timpul asediului dar a reuşit să fugă în Roma unde a scris o descriere a asediului Constantinopolului în *Epistula lugubris* [*O scrisoarea tristă*]. Papa Pius II i-a conferit titlul onorar de patriarh grec al Constantinopolului. Lucrările lui valabile i-au conferit titlul de patriarh grec al Constantinopolului. Lucrările lui existente au fost editate în 1926 de G. Mercati ca *Scritti d'Isidore il cardinale ruteno* (*Studi e Testi,* 46).

[50] Andrei M. Kurbiski (1528-1583), prinţ, boier, comandant militar şi un asociat apropiat al lui Ivan IV cel Groaznic, mai târziu trimis în Polonia când a ieşit din graţiile lui Ivan. El a scris lucrări religioase (apărând ortodoxia în Lituania), *O istoria a marelui prinţ al Moscovei* [*Istoriia o velikom kniaze moskovskom*] şi un schimb de scrisori cu Ivan (a se vedea traducerea engleză a lui J.L. I. Fennell). Mai recent s-au aruncat îndoieli serioase cu privire la autenticitatea acestor scrisori. A se vedea Edward L. Keenan, *Apocrifele lui Kurbskii-Groznyi Apocryfa* (Cambridge, Mass., 1971). A se veda mai jos, capitolul II, secţiunea II.

eshatologice şi ne prevestiri generale: „nopatea se apropie, viaţa noastră se termină." În curând Iosif Voloţchii a scris, „iată apostazia a venit."[51]

Primele urme ale celebrei „A treia Rome" sunt schiţate tocmai din astfel de perspective şi de o nelinişte apocaliptică. Teoria este intrinsec una eshatologică şi monahul Filotei îi susţine tonul şi categoria eshatologică. „Căci două Rome au căzut, o a treia stă şi o a partea nu poate fi."[52] Modelul este unul familiar luat din literatura apocaliptică bizantină: este *translatio imperii* sau mai precis, chipul Împărăţiei călătoare – Împărăţia sau oraşul care oscilează sau stă până ce ora vine ca să fugă în deşert.

Modelul are două părţi: unul minor şi altul major; o dimensiune apocaliptică şi una hiliastă. Partea minoră a fost primară şi fundamentală în Rusia. Chipul celei de a Treia Rome este adus într-un centru mai deschis împotriva unui final iminent. „Noi aşteptăm o împărăţie care nu are nici un sfârşit." Filotei îşi aminteşte avertismentul apostolic: „Ziua Domnului v-a venii ca un hoţ noaptea." Istoria este abreviată şi perspectiva istorică este scurtată. Dacă Moscova este a treia Romă, atunci este şi ultima. Adică, ultima epocă, ultima împărăţie pământească a început. Sfârşitul se apropie. „Împărăţia creştină nu poate rămâne." Cu cea mai mare semerenie şi cu „cea mai mare înţelegere," o credinţă păstrată curat trebuie observată şi poruncile ei ţinute. În epistola sa

---

[51] Iosif Volotskii (sau „din Volokolamsk") (1439-1515), numit de mai multe ori ca şi „părintele Rusiei medievale" a avut o influenţă activă şi a exercitat o influenţă puternică asupra gândirii duhovniceşti ruseşti. El s-a opus iudaizanţilor (apărând pedeapsa cu moartea pentru eretici ce nu pot fi corectaţi), apărând dreptul mănăstirilor de a deţine proprietate şi a susţinut o teorie interesantă a dreptului divin al regilor. Gândurile lui sunt exprimate în *Prosvetitel* [Iluminatorul]. A se vedea mai jos.

[52] Filotei, un monah din mănăstirea Eleazar în Pskov, a schiţat această teorie într-o scrisoare către Ţarul Vasile III în 1510-1511. Pentru text a se vedea apendicele lui V. Malinin, *Stareţ Eleazarova monastrya Filofei i ego poslaniia* (Kiev, 1901). Despre „Teoria celei de a Treia Rome" a se vedea W. K. Medlin, *Moscova şi Roma de est* (Neuchatel, 1952) şi H. Schaeder, *Moskov das Dritte Rom* (Hamburg, 1929).

către marele prinţ, Filotei avertizează şi face chiar ameninţări, dar nu foloseşte glorificarea. Scriitorii oficiali au interpretat numai mai târziu această temă apocaliptică într-un înţeles panegiric. Făcând aşa, teoria a devenit transformată într-o doctrină specială de hiliasm semi-oficial.[53] Dacă uităm de a doua venire, este o altă problemă să afirmăm că toate împărăţiile ortodoxe sunt aduse şi combinate în cea de la Moscova căci astfel ţarul de la Moscova este ultimul şi unul universal. Chiar şi în forma originală a Treia Romă înlocuieşte şi nu o continuă pe a doua. Datoria nu este de a continua sau păstra nefrântă tradiţia bizantină. Cumva bizanţul trebuie înlocuit sau recreat. O nouă Romă trebuie construită pentru a o înlocui pe cea veche care s-a destrămat. „Ţarii moscoviţi au dorit să devină moştenitorii împăraţilor bizantini fără să părăsească Moscova sau să intre în Constantinopol" după cum s-a exprimat Kapterev. [54] Cucerirea de către hagareni[55] a oferit o explicaţie obişnuită pentru a doua cădere a Romei şi „captivitatea hagarenă" a fost înţeleasă ca o ameninţare constantă la puritatea credinţei greceşti. Acest fapt mărturiseşte pentru precauţia intensă şi neîncrederea în tratamentul cu acei greci care trăiau „în teritoriul ţarului păgân al păgânilor turci." Astfel, orizontul ortodox a început să se îngusteze.

A luat numai un mic pas de a face o pauză completă cu tradiţia greacă şi a şterge orice pomenire a trecutului grecesc, adică, trecutul patristic. Pericolul s-a ridicat că tradiţia istorică ecumenică a devenit obscurizată şi înlocuită de una locală şi naţională care a

---

[53] Hiliasm (din grecescul *chilias* însemnând 1,000) cunoscut în forma sa latină ca (milenarism), a fost şi încă mai este o şcoală de gândire care crede că Hristos v-a conduce vizibil pe pământ 1,000 de ani. Deşi există multe variaţii în hiliasm, ei îşi derivă inspiraţia lor originală dintr-o interpretare literală a capitolului 20 din Apocalipsă.

[54] N. F. Kapterev (1847-1917), un istoric rus, care a fost cel mai bine cunoscut pentru studiile lui asupra lui Nikon. A se vedea *Patriarkh Nikon i tzar Aleksei Mikhailovich* (2 volume, Serghei Posad, 1909-1912).

[55] „Hagaren" se rferă la cei care ţin credinţa isalmică, în acest caz turcii. Lipsirea de Hagar, concubina lui Avraaam şi mama lui Işmael (Facere 16: 1-6; 21: 8-21). O legendă pretinde că Işmael a fost strămoşul lui Mohamed.

ascuns tradiția ecumenică în limitele arbitrare ale pomenirii specifice şi naționale ale Rusiei. Vladimir Soloviov a numit-o pe bună dreptate „o tradiție a unui protestantism național." Bineînțeles nimeni nu s-a împărtăşit de această viziune. La astfel de concluzii nu s-a ajuns dintr-o dată şi probabil nu mai repede de mijlocul secolului al şaisprezecelea. Dar este indicativ al felului în care meditația greacă a devenit a fi complet exclusă şi respinsă. De fapt, înțelesul povestirii predicii apostolului Andrei în Rusia,[56] după cum a fost înțeleasă în secolul al cincisprezecelea, mulți au perceput vestul ca ceva mai real decât Bizanțul cucerit şi distrus. O astfel de simpatie este de înțeles şi naturală pentru practicienii *politicii reale,* adică între oamenii politicii. Simpatie față de vest s-a ridicat şi între alte segmente ale societății.

Căsătoria lui Ivan III cu Sofia Paleologa este văzută adesea ca o restaurare bizantină în Moscova.[57] În realitate, „căsătoria țarului nostru cu Vaticanul" a simbolizat începutul occidentalizării Rusiei. Zoe sau Sofia a fost o prințesă bizantină dar de fapt a fost crescută în atmosfera uniunii realizate de Sinodul din Florența.

---

[56] În *Istoria Ecclesiatică* (3, 1), Eusebiu de Cezarea (mort în 339), „Părintele istoriei bisericești," a stabilit o tradiție bazată pe un raport al lui Origen (mort în 253) că apostolul Andrei a predicat în Sciția. *Cronica primară rusă a* adăugat la această tradiție: „Andrei... a călătorit sus pe muntele Dnieper... şi le-a spus ucenicilor care erau cu el: vedeți voi aceste dealuri? La fel va străluci favoarea lui Dumnezeu asupra lor şi pe acest loc un mare oraş se v-a ridica şi Dumnezeu v-a ridica multe biserici în el." El s-a apropiat de dealuri şi binecuvântându-le a pus o cruce... Subsecvent a fost construit Kievul acolo... Apoi i-a dus pe slavi la pe punctul unde este acum situat Novgorodul... de aici a mers între varangieni şi a venit la Roma." (Cross şi Sherbowitz-Wetzor, *Cronica primatului rus* [Cambridge: Academia Medievală a Americii], p. 54). Semnificația acestei legende a fost ceea ce putea mai târziu fi pretins – indiferent dacă a fost sau nu acuzat – că Rusia a avut o întemeiere apostolică probabil mai repede ca Roma şi mai puțin decât apostolicitatea Constantinopoluilui. A se vedea F. Dvornik, *Ideea Apostolicității în Bizanț şi legenda Apostolului Andrei* (Cambridge, 1958).

[57] În 1461 cardinalul Bessarion a scris din Roma şi a oferit mâna direcției sale, Zoe Paleologul (nepoata împăratului bizantin), lui Ivan pentru căsătorie. Trei ani mai târziu Zoe s-a căsătorit cu Ivan şi şi-a luat numele de Sofia.

Cardinalul Bessarion[58] a fost gardianul ei. Căsătoria a avut loc la Vatican şi un legat papal a însoţit-o pe Sofia la Moscova. În ciuda plecării forţate a legatului din Moscova, legăturile cu Roma şi Veneţia au rămas intacte. Căsătoria a tras repede Moscova mai aproape de orbita Italiei contemporane şi nu a semnificat nici o conştiinţă ciudată a tradiţiilor şi pomenirilor bizantine. „El a ridicat perdeaua separându-ne de Europa" scrie Karamzin despre Ivan al III-lea. „Expirarea Greciei refuză rămăşiţele măreţiei antice; Italia îşi oferă primele fructe ale unei arte care se afla pe punctul naşterii." Oamenii încă au rămas în ignoranţă şi brutalitate, totuşi statul opera deja în conformitate cu dictatele unei minţi iluminate." Ivan al III-lea a avut un gust şi o preferinţă pentru Italia. El a adus arhitecţi din Italia pentru a reconstruii şi remodela Kremlinul, palatul şi catedralele." *„More Italico"* după cum raportează Herberstein[59] despre aceste noi construcţii în Moscova construite sub arhitecţi celebri ca Aristotel Fioravanti,[60] Aloisio[61] şi Pietro Solario.[62]

---

[58] Bessarion (1403-1472), egumenul Mănăstirii Sfântului Vasile în Constantinopol şi arhiepiscop de Niceea în vremea sinodului din Florenţa, a fost liderul partidului pro-uniunii în Biserica greacă şi a fost un instrument în obţinerea aprobării multora reprezentativi greci la termenii sinodului. După ce a eşuat să câştige susţinerea oamenilor din Constantinopol pentru uniaţie, el s-a întors în Florenţa în 1440, a fost făcut cardinal şi după moartea lui Isidor în 1463 a fost făcut patriarh uniat al Constantinopolului. Colecţiile lui a literaturii greceşti, clasice şi patristice, au fost o contribuţie profundă la renaşterea italiană.

[59] Baronul Sigismund von Herberstein (1486-1566) a intrat în serviciul împăratului Maximilian I în 1514. El a vizitat de două ori Rusia moscovită (1517 şi 1526), rezultatul care a fost o carte a observaţilor lui, o lucrare care a fost extrem de influentă în formarea punctelor de vedere vestice despre Rusia: *Rerum moscoviticarum Commerntarii.* Cel puţin două traduceri engleze există: una de O.P. Backus (Tipografia Universităţii din Kanssas, 1956); o alta de J. B. C. Grundy (Dent, London, 1969).

[60] Aristotel Fioravanti de Bologna, un arhitect binecunoscut şi inginer din nordul Italiei, care a acceptat o invitaţie de la prinţul Simeon Tolbutsin pentru a merge în Rusia în 1475 unde a rămas până la moarte.

[61] Aloisio sau Novi, „noul" pentru al îl distinge de un alt Alevisio care a muncit în Rusia din 1494 şi care a fost chemat de Ivan III în 1505 pentru a reconstrui vechea catedrală a Sfântului Mihail Arhanghelul.

Influenţa bizanţului din aceste vremuri a fost mai puţin evidentă. La finele secolului al şaisprezecelea, diplomaţii ruşi au absorbit cu sârguinţă în construirea unei alianţe cu Suleiman I „Magnificul”[63] şi care a avut puţin timp pentru „patrimoniul lui Constantin” sau o cruciadă împotriva Constantinopolului. Stadiile vestice, calculând cu grijă puterea Moscovei de pe scena internaţională, au notat cu iuţeală dezvoltarea.

Există motive pentru a considera pe Ivan al III-lea un occidentalizator. O astfel de descriere se aplică mai cu grijă lui Vasile III. Fiul unei „encratite greaci” după cum a numit-o Kurbskii pe Sofia), Vasile şi-a luat ca a doua soţie (într-o cununie disputată) pe prinţesa Glinskaia[64] care a fost crescută într-o manieră occidentală. „Astfel, Marele prinţ a stricat obiceiurile noastre vechi.” Această remarcă nu ar trebui ascunsă faţă de schimbările politice sau sociale. „Din nou teritoriul nostru era în zbucium.” Este interesant de remarcat că doctorul preferat al lui Vasile III, Nicolai „Nemchin” („Germanul”) sau Bulev îi corespund teme ca reuniunea bisericilor. Mulţi bărbaţi ca el au înconjurat Moscova. (Acestea au fost „legăturile modeste” a unor cercuri ecclesiale mai înalte la care se referă Golubinski). A fost soarta lui Maxim Grecul[65] să se angajeze în polemică şi dezbatere. În mod ciudat, Nicolae „Nemchin” i s-a adresat ca şi lui Arhiepiscopului Vassian de Rostov (fratele lui Iosif Volotovski) ca şi cum ar fi contat pe simpatia sau

---

62 Pietro Antonio Solario, cu Marco Ruffo, a redirecţionat recontruirea pereţilor Kremlinului în întregime în cărămizi roşii (1485) şi care a construit celebrul palat Faceted [*Granovitaia Palata*], ridicat între 1487 şi 1491.

63 Suleiman I (1494-1566) sub care otomanii au înflorit cultural şi militar, au cucerit Belgradul (1521), Rodos (1522), ungarii (1526), Iracul (1534-1535), regiuni din persia şi Tripoli (1551).

64 Prinţesa Elena Glinskaia, o vieţuitoare lituaniană care trăia ca refugiată la curtea rusă şi-a încântat soţul prin tinereţea şi frumuseţea ei şi din câte se pretinde el şi-a bărbierit barba pentru ai îi face pe plac, ceva care Biserica Ortodoxă a considerat pe atunci ca fiind păcătos sau cel puţin foarte chestionabil.

65 A se vedea mai jos, secţia VI.

cel puţin pe interesul lui. Mai mult, „Nemchin" a fost dedicat astrologiei.

Zabelin[66] a avut nişte temeiuri responsabile pentru a scrie prin care multe din poliţele lui Ivan III invocă chipul lui Machiavelli. Aceasta i se aplică cel mai mult lui Vasile III, a căruti conducere crudă şi despotică, a fost de atâtea ori obiectul plângerilor în cercurile boiereşti, adică aceasta mimează mai mult pe prinţii contemporani italieni decât pe un *basilesus* bizantin.

V

Iudaizanţii

Pământurile novgorodiene au experimentat un nou ferment religios încă din secolul al paisprezecelea. „Erezia lui *strigoliniki*"[67] a fost mai întâi un protest împotriva ierarhiei Bisericii. O altă mişcare mai complexă a apărut la finele secolului următor: erezia iudaizantă. După ce au capturat pe liderii clericilor căsătoriţi, erezia s-a mutat spre Moscova unde a „germinat" pe terenul favorabil al protecţiei regale. Se cunosc puţine despre mişcare şi chiar şi aceste cunoşinţe provin de la martori de încredere, oponenţii partizani şi duşmanii ereziei ca arhiepiscopul Ghennadie de Novgorod[68] şi în special Iosif Voloţchi.

---

66 I. Zabelin (1820-1909) un binecunoscut istoric rus.

67 *Strigolniki* [„capetele scurte"] au fost membrii unei mişcări eretice dominante în secolul al XIV-lea în Novgorod. Se cunosc puţine informaţii fiindcă mişcare a fost oprită şi scrierile lor distruse. A se vedea studiul de A. I. Klibanov, *Reformatisionnye dvizheniia v Rossi v XIV pervoi polovine XIV vv* (Moscova, 1960), 118-136.

68 Ghenadie (mort după 1504), care a devenit episcop de Novgorod în 1485, a ţinut trei sinoade pentru a oprii mişcările eretice (în special iudaizanţii). Pentru a contracara influenţa iudaizanţilor care distribuiau traducerile ruseşti la psalmi, Ghenadie a organizat prima traducere rusă a Bibliei. El a mai fost responsabil pentru traducerile lui Guillaume Durandus (1230-1296) o lucrare la liturghie intitulată *Rationale divinorum officiorum*. Forţat să demisioneze în 1504 din cauza

Iluminatorul lui Iosif [*Prosvetitel*] constituie sursa principală[69] mai există multe bucăţi importante de informaţie care nu se găsesc în prima ediţie a *Iluminatorului* care sunt păstrate în *Marele compendiu de citire* a mitropolitului Macarie[70] Vorbind la nivel general, este dificil de distins ce este de o importanţă primară de ceea ce este secundar sau chiar extern în descrierile oferite de aceşti polemişti.

Cărţile care vin din cercurile iudaizante sunt mult mai de bază şi mai instructive. Ele includ traduceri biblice din ebraică şi cărţi astrologice, la fel de bine ca şi traduceri din Maimonides[71] şi Algazel[72] Aceste traduceri au fost scrise în „lituaniană" adică o rusă vestică sau sub vestică. Monahul iudaizant Zakhar, în jurul căruia au început problemele, a venit din Kiev. Trecutul lui rămâne obscur. Unii cărturari speculează că ar fi putut trăi între evreii crimeniani karaiţi[73] sau că ar fi avut legături cu Constantinopolul. În orice caz,

---

situaţiei politice religioase a Moscovei Novgorodului, el a fost întemniţat sub acuzaţia de trădare.

69 Cea mai veche datată copie a *Iluminatorului* este cea făcută în 1514 de Nil Polev, un proeminent urmaş al lui Iosif. Copia lui, nu conţine *Predicile împotriva ereticilor*[Slova na eretikov]. Manuscrisul lui Polev se găseşte în *Gosudarstvennaia publichnaia biblioteca im M. E. Slatykov-Schedrina* (Leningrad), *Sobronianie Solovetskoe,* 346-326. [Nota autorului; citaţie exactă de traducător].

70 Macarie (1482-1564) a devenit mitropolit al Moscovei în 1542. El a stabilit prima tipografie în Rusia, a compilat *Velikii chet-minet* (texte despre sfinţi ruşi aranjate în 12 citiri lunare), a scris *Stepennaia kinga* [*Cartea neamurilor*] (o istorie a famililor conducătoare ruseşti) şi a fost o figură centrală la *Stoglav Sobor* (Sindoul celor 100 de capitole) în 1551. A se vedea secţiunea VII din acest capitol.

71 Moise Maimonide (1135-1204), cea mai importantă personalitate a iudaismului medieval, a fost un jurist, un filosof şi un fizician. Petrecându-şi copilăria în Spania musulmană, s-a mutat mai apoi la familia lui în Maroc şi mai apoi în Egipt unde a fost numit medicul sultanului. Un scriitor prolific, el a scris – *intr alia* – o carte de terminologie logică, un comentariu la *Mişna*, un cod pentru legea iudaică şi o lucrare destul de influentă despre filosofia religioasă intitulată *Ghidul perplecşilor*.

72 Algazel (1058-1111), un teolog şi filosof arab important a scris lucrări de logică, cunoştinţe religioase, probleme filosofice, drept canonic şi teologie.

73 Karaism (din ebraicul *quara* – a citi) a fost o mişcare religioasă iudaică care a început în Persia în secolul al optulea şi s-a răspândit în Europa. Pretindea că

el era un reprezentat al educaţiei iudaice. Traducerile biblice „iudaice" au fost produse într-un mediu iudaic pentru folosul sinagogii (de exemplu textul cărţii lui Daniel este împărţit în două categorii a lui *haphtarah* sau *paraşah*[74] după zilele săptămânii). Astfel, erezia iudaică a exprimat un ferment intelectual. Şovăieli au apărut între oameni şi în cuvintele de îndoială despre divin)." (*Cronica niconiană*). „Acum în case, în jurul şoselelor şi în pieţe, monahii şi laicii sunt în îndoială şi durere cu privire la credinţă," a scris Sfântul Iosif Voloţki. Judecând despre primele comunicări cu privire la erezie ale Arhipiscopului Ghenadie, fermentarea şi îndoiala au început ca rezultat al citirii cărţilor. Ghenadie a căutat cărţi care aparţineau ereticilor ca Silvestru, papă al Romei [*Selivesrst, papa Rimskii*], (adică povestea cocoşului alb[75] dată papei Silvestru I de Constantin cel Mare) la fel de bine ca şi de Atanasie al Alexandriei, *Predica lui Cosma despre bogomili* [*Slovo Koz-my na bogomilov*], Dionisie Areopagitul, *Logica*, cărţile biblice ale profeţilor, Geneza, Regi şi

---

singura sursă a legii divine era Scriptura iudaică; de aici, a renunţat la toată tradiţia rabinică orală a *Talmudului.* Susţinea o interpretare personală a Scripturii, a devenit fanatic de ascetică şi paradoxal, legalistă. În susţinerea monotesimului, karaismul a respins multe obiecte de ritual iudaice (cum ar fi filacteriile), care se simţeau că erau în conflict strict cu monoteismul.

[74] *Haphtarah* („concluzie" în ebraică), o lecţie din profeţi citită în sinagogă de sabat şi la sărbătoarea zilelor de post, era o „concluzie" şi urma citirea cunoscută ca *paraşah* (care era luată din *Tora* şi citită de Sabat şi lunile şi joile).

[75] După o lucrare (1495) intitulată *Povest o belom klobuke* [*Povestea Cocoşului alb*], un cocoş al i s-a dat papei Silvestru I (mort în 335) de Constantin cel Mare. Mai târziu un alt papă s-a întors la Constantinopol şi în cele din urmă patriarhul Filoteu i-a dat-o arhiepiscopului de Novgorod, Vasile Kalika, în secolul al paisprezecelea. Se pare că există o relaţie între *Poveste* şi celebrul fals din secolul al optulea, *Donatio Constantini,* o lucrare care pretinde că atunci când Constantin a transferat capitala la Constantinopol (Bizanţ), el a lăsat pe papa Silvestru în controlul imperiului vestic. În *Donatio* papa poartă „o haină albă." Pentru acest text *Povest* a se vedea *Pamiatniki starrinnoi russkoi litaratury* (Sank Petersburg, 1860), vol. 1, 288-298.

Înţelepciunea lui Solomon. A mai fost inclus Menander.[76] Lista este diversă şi lipsită de legături. Orişicum, cărţile Vechiului Testament se remarcă. Probabil „îndoielile" s-au dezvoltat tocmai prin interpretarea textelor. „Ei au alterat psalmii şi profeţiile," scrie Ghenadie. Pentru acelaşi motiv Sfântul Iosif Volotovski cu greu trece dincolo de limitele textelor clarificatoare în *Iluminatorul.* Aparent iudaizanţii au găsit destul de dificil de acceptat înţelesul prefigurativ al Vechiului Testament în sensul că profeţiile nu au fost împlinite deja şi îşi aşteaptă împlinirea lor. Ereticii din Novgorod au eşuat să descopere orice dovadă cu privire la Sfânta Treime în teofaniile Vechiului Testament. Probabil o sursă iudaică mărturiseşte aceste dificultăţi exegetice. Trebuie să ne reamintim că tocmai în acel moment avea loc o muncă la textele biblice cu privire la curtea arhiepiscopului în Novgorod.

Teme astrologice au avut un loc special în învăţăturile „iudaizanţilor." „Tu studiezi legile stelelor şi priveşti la stele şi aranjezi naşterea umană şi viaţa după ele," îl acuză Iosif Volotovski pe oficialul Feodor Kuriţin[77] şi preotul Aleksei. Citirea în stele i s-a impus lui Zakhar, „care a studiat contravenţiile pentru facerea de rău, la fel de bine ca şi magia, Cartea Neagră, legile stelelor şi

[76] Menander (342-291 B:C), dramatist grec şi reprezentat de bază al „noi comedi" a fost autorul a mai mult de o sută de comedii. Până la finele secolului al nouăsprezecelea, tot ceea ce era cunoscut din Menander erau fragmente din versetele din 1650 sau părţi din versete, în adăugire un număr considerabil de cuvinte citate din Menander de vechi lexicografi. Manuscrisul *Înţelepciunea lui Menander cel Înţelept* [*Mudorsti Menandra Mudrogo* sau *Menandra Mudrogo razumi*] menţionată de Ghenadie, cunoscută în Rusia de la finele secolului al pasiprezecelea, este o colecţie de versete moral didactice din comediile lui Menander. Este unul din puţinele exemple de literatură clasică transmisă Rusiei via Bizanţ. Pentru o discuţie a lui Menander a se vedea alte lucrări şi autori menţionaţi aici în legătură cu Ghenadie, a se vedea S. Lur'e *Ideologicheskaia bor'ba v Russkoi publitistikie honsta XV* – nachala XVI veka (Moscova Leningrad, 1960), 186-197.

[77] Feodor Kuriţin, un diplomat şi sfătuitorul lui Ivan în afaceri externe, ar fi putut fi autorul la *Povest o Drakule* [*Povestea lui Dracula*], o lucrare despre un conducător din Valahia.

astrologia." O astfel de carte de astrologie menţionată de Ghenadie este cunoscută: *Şaese aripi* [*Şestrokil*], un set de table astronomice compilate în secolul al şaisprezecelea. Chiar şi Maxim Grecul a scris despre „puterea şi aranjamentul stelelor" şi de „fascinaţia germană de a spune viitorul şi despre roata viitorului." În Novgorod, Ghenadie a atacat cel mai mult astrologia iudaizantă, care era folosită pentru calcularea datei paştelui în legătură cu finele mileniului al şaptelea şi cu aşa aşteptata catastrofă apocaliptică. După calculele iudaice, al şaselea mileniu tocmai începea.

Nu este nevoie să recităm istoria deplină a „ereziei iudaice" sau de a încerca o reconstrucţie completă a „sistemului" lui. Ce mai probabil nu a existat nici o enclavă eretică, numai anumite predispoziţii; adică acela care „oscilau în minte" sau liber cugetători, la care se referă *Cronica Nikoniană.*

Semnificaţia istorică a mişcării „iudaizante" devine mai clară când se leagă de alte circumstanţe prezente în viaţa contemporană novgorodiană. Cât se poate de probabil ereticii novgorodieni au aderat la punctul de vedere al Moscovei. Aceasta ar explica de ce Ivan III a numit acei „arhipreoţi vătămători de suflet" în poziţiile cheie în catedralele din Kremlin. Ereticii au găsit protecţie şi susţinere în Moscova. Între timp, în Novgorod a fost purtat un proiect foarte important: compilaţia şi revizuirea primei Biblii slave complete. În mod neaşteptat, proiectul a căzut în mâni romano catolice. Deşi supervizіunea generală şi editorialitatea au aparţinut arhidiaconului episcopal Gherasim Popovka în realitate un anumit călugăr dominican numit Veniamin a posedat influenţa decisivă. (Probabil venea din Cracovia sau Praga). „Un preot sau monah al mănăstirii lui Dominic sub numele de Veniamin, născut slovac şi prin credinţă un latin." Acest Veneamin nu a venit în Novgorod accidental şi probabil nu a fost singur. Străinii s-au adunat deja în Novgorod în timpul când Eufemie era arhiepiscop (1430-1458). „Toţi cei care au venit din pământuri străine şi ciudate au fost

primiţi cu iubire şi li s-a oferit linişte,"[78] scria Pahomie Sârbul. În orice caz, în timpul zilelor lui Ghenadie în Novgorod se poate observa un ferment în stilul latin. Aparent Veniamin a adus texte biblice pregătite cu el, căci în limbă se poate simţii influenţa glagoliticii croate. Nimeni din Novgorod nu a încercat să folosească manuscrise greceşti sau cărţi. Nici nu erau accesibile materiale slave (din cărţile liturgice) care au fost exploatate deplin. Influenţa Vulgatei[79] se remarcă. Cărţi întregi – Paralipomena, Ieremia, 3 Ezdra, Înţelepciunea lui Solomon, 1 şi 2 Macabei – au fost pur şi simplu traduse din latină. O Biblie germană publicată în 1500 a oferit titlurile introductive. Folosinţele latine au dictat includerea în textul cărţilor deutero-canonice. Un investigator modern caracterizează Biblia lui Ghenadie ca o haină „multi-coloră udată cu diferite petice şi zdremţe." I.E. Evseev[80] vorbeşte cu uşurinţă de „aproximarea imperceptibilă" faţă de Biblia latină (diversiunea Bibliei slave de greacă a deviat într-una latină). El mai observă „atmosfera catolică groasă care îl înconjura pe Ghenadie şi „apariţia unui duh catolic militant în viaţa ecclesială rusă."

În timpul perioadei când Ghenadie a fost arhiepiscop, s-a tradus mult din latină „la reşedinţa arhiepiscopului." Un tratat de Guillaume Durandus intitulat *Rationale divinorum officiorum*[81] a fost tradus cel puţin în fragmente, cu scopul evident de a fi folosit ca un ghid pentru lucrarea noului statut liturgic (Judecând după limbajul traducerii, am putea presupune că traducătorul a fost un străin. Probabil a fost fratele dominican Veniamin). Pentru scopuri

---

[78] Pahomie Sârbul, un scriitor al vieţilor sfinţilor, a stabilit „stilul" scrierilor aghiografice ruseşti pentru secolele următoare. A se vedea V. Iablonski, *Pakhomii Serb i ego agiograficheske pisaniia* (Sank Petersburg, 1908).

[79] Vulgata (din latinul *„editio vulgate"* – „ediţia comună"), fiind lucrarea lui Ieronim (419) sub conducerea papei Damaschin (382), a devenit textul biblic autoritativ în biserica latină. Sinodul de la Trent (1546), a proclamat toată autoritatea latină dar a sugerat să fie publicat cu câteva greşeli. În 1592 ediţia Vulgatei Clementine a devenit textul „oficial" al Bisericii Romano Catolice.

[80] A se vedea Evseev, *Ghennadievskaia biblia 1499 g.* (Moscova, 1914).

[81] A se vedea nota 72.

polemice cu iudaizanţii, Ghenadie l-a instruit pe binecunoscutul Gherasimov să traducă celebra carte a secolului al paisprezecelea a celebrului franciscan Nicolae de Lir,[82] *De Messia eiusque adventu* şi scrierile „împotriva evreilor evrei" de Samuel Evreul.[83] Acestei perioade îi aparţine caracteristicul *Scurt discurs împotriva celor care ar viola propritatea sacră mişcătoare şi nemişcătoare a Bisericii Universale* [*Slovo kratko protivu tekh, izhe v veshchi sviashchennyia podvizhnyia i npodvizhnyia s' bornyia tservki vstupaiutsia*]. *Scurtul discurs* a fost o apărare a proprietăţii Bisericii şi o afirmare a independenţei depline a clerului. Această independenţă a inclus dreptul de a acţiona „cu ajutorul braţelor," (adică, *brachum saculare*). Fără nici o îndoială, cartea este o traducere din latină. Destul de interesant, versiunea finală a vieţilor sfinţilor şi cărţile instrucţionale sunt pătrunse de construcţii latine. Destul de caracteristic este întorsătura specială dată poveştilor lui Varlaam şi Iosafat colectată în *Marele Compendiu de Citire* a mitropolitului Macarie. Ele au fost intenţionate să demonstreze superioritatea autorităţii ecclesiale asupra puterii temporale. În acelaşi timp, orice din redactările mai timpuri care vorbea de lipsa de semnificaţie a binecuvântărilor lumeşti a fost calmată. Ambele aceste monumente literare relatează tocmai acea perioadă când au izbugnit asupra proprietăţilor Bisericii şi relaţia între Biserică şi Stat. Când „iosefiţii" au devenit nemulţumiţi cu arbitralitatea marelui marelui prinţ, Ghenadie şi Iosif s-au întors spre sursele latine pentru justificare de sine. În cursul luptei cu iudaizanţii, când Ghenadie a fost obligat să dobândească un nou *Ciclu pascal*

---

[82] Nicolae de Lira (1270-1349), autorul celui mai timpuriu comentariu biblic în tipar (Roma 1471-1472), a fost un teolog franciscan de seamă care a predat la Sorbona. Principala lui lucrare a fost un volum de 50 de cărţi *Postillae perpetuae* [Note exgetice] la Sfintele Scripturi, o lucrare de interpretare istorică care l-a influenţat pe Luther.

[83] Samuel Evreul a fost un rabin marocan care a scris o scrisoare în 1072 unui anumit rabin Isaac exprimându-şi îndoielile cu orivire la iudaism şi descriind deplina sa acceptare a creştinismului. Scrisoare a fost scrisă original în arabă şi apoi tradusă în latină. A se vedea Lukyn Williams, *Adversus Judaeos,* (Cambridge, 1935).

[*Paskaliia*] sau „Ciclul pentru creaţia lumii," el a obţinut unul de la Roma. Acestea cu greu au fost coincidenţe accidentale. Ar trebui să ne reamintim de circumstanţele critice cu privire la problema pedepselor civile a ereticilor după exemplul „regelui spaniol." Georg von Thurn, delegatul împăratului habsburgic, ne relatează cum regele spaniol „a curăţat teritoriul lui." Orest Miller[84] a făcut remarca că în „înţelesul său lăuntric, sinodul ereticilor ţinut la Moscova sub direcţia lui Iosif Volotovki a fost un al doilea sinod de la Florenţa." Dincolo de lipsa de acurateţe, afirmaţia lui este mult prea accentuată şi uimitoare. Într-un anume sens era corect: „în acel moment lumea latină se apropia mai mult de lumea Greciei." În esenţă, se poate observa în dezbaterea în cauză între iozefiţi şi bătrânii din transvolga o luptă între vechi şi nou, între latină şi greacă.

Ghenadie de Novgorod a fost înlocuit de Serafion, un om cu un stil complet diferit, care este pomenit pentru întâlnirea sa tragică cu Iosif după ce a fost scos din oficiu şi încarcerat. Mai apoi, scaunul episcopal în Novgorod a rămas multă vreme vacant. Bineînţeles că circumstanţele care au afectat dezvoltarea culturii ecclesiale sub direcţia lui Ghnadie nu au fost alterate. Aceiaşi atmosferă culturală şi scop au persistat şi şi-au găsit un reprezentat tipic în Dimitrie Gerasimov. Ca un oficial în serviciul străin având responsabilităţi importante, el a călătorit frecvent în Europa de Vest, inclusiv în Roma. În tinereţe a lucrat sub direcţia lui Veniamin în Novgorod. Subsecvent, el a slujit ca un traducător pentru Maxim Grecul. Fiind deja „la o vârstă bătrână," în 1536, Macarie, care pe atunci era Arhiepiscop de Novgorod, i-a poruncit să traducă „din limbajul şi cuvântările romane" *Psaltirea interpretată* [*Tolkovaia psaltir*] a lui Bruno Herbipolensis (de Würzburg)[85] în ciuda faptului că

[84] Orest Feodorovici Miller (1833-1889) a fost un celebru istoric rus şi un critic literar.

[85] Bruno Herbipolensis de Würzburg (1005-1045), un văr al împăratului Conrad II, a slujit ca un sfătuitor al lui şi al succesorului său, Henry III şi care a mai avut o poziţia ca un cancelar imperial al Italiei din 1027-1034. Apoi a devenit episcop

Maxim a fost adus în Rusia cu scopul de a traduce o astfel de psaltire interpretată din greacă. Traducerea lui Gerasimov stă ca un epilog la lucrarea lui Ghenadie.

VI

Iosefiţii, bătrânii transvolgani şi Maxim Grecul

Există o literatură enormă despre conflictul şi dezbaterile între „iosefiţi" şi „bătrânii transvolgani," totuşi înţelesul acestei controverse şi a „iritaţilor" între monahii ruşi mai trebuie descoperit încă. Istoricii şi-au adresat atenţia faţă de dezbaterile cu privire la proprietatea monahală sau la controversele cu privire la pedepsele acordate ereticilor. Aceste subiecte au fost superficiale. Adevărata luptă a mers sub suprafaţă şi a fost luptată pe baza şi în limitele construcţiei şi a vieţii creştine. S-au lovit două idealuri sau concepte religioase. Disputa cu privire la proprietăţile monahale a slujit numai ca un pretext formal, îmbrăcând această tensiune lăuntrică. Viaţa religioasă a oamenilor a devenit plasată în cadrul luptei duhovniceşti, prin urmare polarizând viaţa naţională.

O cercetare detaliată în această luptă şi schismă istorică ar fi nepotrivit aici. Avem nevoie să determinăm semnificaţia pentru istoria culturii ruseşti. Principala dificultate de aici pentru interpretare este că ruptura a fost între două adevăruri. Adevărul Sfântului Iosif este mai greu de cuprins. Succesorii lui aroganţi şi superficiali au defăimat aceasta cu străşnicie. Dar a existat fără îndoială un adevăr – a adevărul serviciului social.

Iosif a apărat şi a predicat cu persuasiune viaţa strict comunală. Deşi dură şi crudă, el a fost mai strict decât sine. Viaţa din mănăstirea lui era crudă şi grea, cerând o concentrare extremă şi

---

de Würzburg unde şi-a lăsat însemnele pe educaţie şi restaurarea bisericii. Exegeza sa la psalmi şi la scrierile catehetice se găsesc în PL, 142: 39-568.

o dedicaţie ultimă. Această dedicaţie a fost legată de o rutină măsurată şi profund ritualizată. Ideea lui Iosif de serviciu social şi de chemare a Bisericii a definit în întregime punctul său de vedere şi a reamintit de populismul rus la mijlocului secolului al nouăsprezecelea (adică a „mergerii la oameni"). În timpul vieţii lui Iosif, era mare nevoie ca Biserica să joace un astfel de rol. Oamenilor le lipseau temelii morale stabile şi greutăţile vieţii au fost aproape de nesuportat. Originalitatea lui Iosif derivă din teoria şi practica vieţii monahale şi un fel de organizaţie socială, ca un fel de serviciu naţional religios. „Comunitatea" sa ideală constă din multe trăsături non-bizantine. Regulaţii formale sau viaţa ritualizatoare nu îi obscurizează dimensiunea sa ideală şi acel miez duhovnicesc este subordonat lăuntric serviciului social şi a împlinirii dreptăţii şi a caităţii. Iosif merită cel mai puţin să fie numit indulgent. Nici nu poate fi acuzat de indiferenţă şi lipsă de atenţie pentru cei din jurul lui. Ca un beneficiar şi „o persoană care discută cu nefericiţii," el a apărat proprietatea „satelor" monahale tocmai pe baza convingerilor lui sociale şi filantropice. De fapt, el a primit „sate" de la cei bogaţi şi puternici pentru ca să le poată împărţi şi diviza procedeuriile lor între clasele de jos şi între săraci. Milostenia, nu numai frica sau obligaţia, l-au făcut pe Iosif să ducă faptele bune şi să îşi convertească mănăstirea într-un azil şi un orfelinat, în timp ce şi-a lăsat o porţiune din cimitir pentru înmormântarea străinilor.

Iosif l-a inclus chiar şi pe ţar în sistemul lui de injuncţiuni dumnezeieşti. Ţarul este şi el subiectul legii şi el îşi desfăşoară puterea sa în schema legii lui Dumnezeu şi a Poruncilor Lui. Un ţar nedrept şi „neascultător" nu merită nici un serviciu, căci el nu este un ţar. „Un astfel de ţar nu este slujitorul lui Dumnezeu, ci un diavol; nu un ţar ci un tiran." Iosif susţine justificarea regicidului. Se poate vedea cu uşurinţă cum generaţiile subsecvente de „iozefiţi" au minimalizat şi au emasculat viziunea Sfântului Iosif. Cuvintele lor au devenit nelegate de faptele lor, astfel că şi cei mai educaţi pastori puteau fi indulgenţi. Concepţia şi planul Sfântului Iosif conţine un pericol iminent care nu este ascuns faţă de modificările

şi defectele obişnuite. Există pericolul unei atenţii excesive faţă de societate cu un minimalism şi un reducţionism care au rezultat din ele, probabil nu pentru sine ci pentru societate.

Iosif a fost un ctitor superficial şi mănăstirea Volakalamsk a avut o librărie bogată. O sursă ne relatează că el avea toate cărţile inspirate pe vârful limbii sale. Faptul că a dobândit această familiaritate din compendii şi nu din surse patristice este de mai puţină importanţă. Totuşi toate lecturile lui Iosif l-au făcut indiferent faţă de cultură. Mai precis, cultura i-a oferit acele lucruri care slujesc ca idealuri pentru splendori şi magnificenţă, totuşi Iosif nu a acceptat patosul creativ cultural al culturii. Ca o consecinţă, iozefiţi puteau produce catedrale enorme şi magnificente împodobite cu o iconografie inspirată, dar el a rămas indiferent şi necredincios faţă de teologie. A fost tocmai această indiferenţă care l-a prevenit pe Iosif de a transcede limitele înguste ale citirii devenit un cititor mecanic. De fapt, *Iluminatorul* [*Prosvetitel*] poate fi redus la o serie de citate şi referinţe. Chiar şi un publicist rezervat din Kazan a remarcat că se poate descrie cu greu lucrarea ca şi o lucrare rusă sau ca o lucrare originală." Indiferent ce orice originalitate avea îşi găseşte expresia numai prin selecţia şi aranjamentul lucrărilor altora. Selecţia lui Iosif este destul de îndrăzneaţă, căci el nu a ezitat să includă inovaţii, deşi unele occidentale, dacă era avantajos să se facă aşa.

Nu este momentul să disecăm şi să determinăm ce semnificaţie au avut predicile şi activităţile iosefite pentru viaţă şi gândire în istoria politică şi religioasă a secolului al şaisprezecelea. Punctul important este că activităţile lor nu au promovat cultura. Un astfel de populism conduce invariabil la indiferenţă culturală, indiferent care ar fi motivul. Conceptul de justiţie socială poate fi cu uşurinţă redus la nivelul unui echilibru şi al unui *status quo* care vede patosul creativ ca o forţă contaminatoare.

Inventarul teologic al iosefiţilor nu a fost neglijent şi nici limitat. Cei mai buni iosefiţi au demonstrat familiaritate şi erudiţie între sursele primare ale doctrinei, scripturilor şi a scrierilor

părinților. Iosif și în mai mare măsură mitropolitul Daniil,[86] a manipulat liber câteva materiale teologice. Nu se poate vorbii de sărăcia datelor. Totuși, problema creativității rămâne și aceste referințe nu au nimic de câștigat din faptul că iozefiții le citesc superficial. Totuși, într-un anume sens, oponenții lor au suferit de același defect. La fel ca *Iluminatorul, Tradiția către ucenici* a Sfântului Nil[87] [*Predanie uchenikam*] este desemnată mai mult ca o colecție sau „legătură" decât ca un discurs original.

Undeva mai târziu, mitropolitul Iosefit Macarie a conceput și a adus la îndeplinire un plan de a aduna toate cărțile disponibile în Rusia. Unul dintre colaboratorii lui Macarie îl numește un „al doilea Filadelfia." El a reușit să aleagă asistenți literari care să îi construiască o tiparniță. Prezbiterul Andrei (mai târziu mitropolitul Afanasie), compilatorul *Cărții Nivelelor* [*Stepennaia kinga*][88] au aparținut „cercului lui Macarie." Printre ceilalți membrii ai grupului mai fost prezbiterul Agafon, autorul celebrului *Ciclu al creației* [*Mitrovornyi krug*]; Sava, mai târziu episcop de Krutiț care a asistat la compilarea vieților sfinților; Ermolai Erzam, autorul a mai multe lucrări interesante, ca *Cărțile despre Sfânta Treime* [Knigi o. Sv. Troițe] scrisă în duhul simbolismului mistic. Gherasimov a aparținut și el grupului. Iozefiții au compilat sau au sistematizat scrierile, ei nu le-au creat și nici nu le-au format.

---

[86] A se vedea V. Zhmakin, „Mitropolitul Daniil," *Chtennia obșchestva istorii i drevnostei Moskovskogo universitata* (1881), I, 1-226.

[87] Sfântul Nil Sorski (Nicolai Miakov) (1453-1508), care și-a primit numele din râul de lângă care și-a stabilit mănăstirea (Sora River) s-a opus posesiunii de proprietate și la implicarea monahilor în viața socială și politică. El a devenit una din figurile centrale a „bătrânilor transvolgani." Unul dintre primii ruși care a lăsat scrieri despre viața mistică, el și-a lăsat scrisorile ucenicilor și *Rânduielii ascetice.* Pentru o traducere engleză a *Rânduielii* a se vedea volumul II în *Lucrările colectate ale lui George P. Fedotov,* pp. 90-133. Despre Sfântul Nil a se vedea vol. IV în Norland *Lucrările colectate ale lui George P. Fedotov,* pp. 264-284.

[88] *Cartea nivelelor* a fost o istorie triumfantă a „Sfintei Rusia" scrisă din perspectiva iosefiților.

Iozefiții nu pot fi portretizați ca tradiționaliști. Ei cu greu a valorificat tradiția bizantină, în timp ce propria lor tradiție națională a fost de o dată relativ recentă și de o importanță marginală. Bătrânii transvolgani, oponenții iosefiților, au înțeles trecutul mult mai bine. Iozefiții pot fi mai de recunoscuți ca inovatori. Iconografia face acest lucru evident. În particular victoria iozefiților a însemnat întreruperea sau restricția tradiției bizantine.

Mișcarea transvolgană nu poate fi descrisă ca o păstrare și continuare a tradițiilor bizantine (la fel cum bizanțul nu poate fi redus la o mișcare transvolgană). Transvolganii au format o constituție vie și organică (și nu numai o reflecție) a mișcării duhovnicești și contemplative care a cuprins toată lumea greacă și pe cea slavă în secolul al paisprezecelea. Aceasta a însemnat o renaștere în monahismul contemplativ. Fundamental, mișcarea transvolgană a constituit un nou experiment, o nouă disciplină și un proces al duhului. Transvolganii au căutat liniștea și tăcerea. Consecvent, mișcarea lor a însemnat o depărtare sau scăpare din lume, o depășire a „iubirii pentru lume." *Schitul* a devenit modelul vieții lor. Altfel ei au ales viața unui eremit solitar. Mănăstirile „cenobitice" păreau prea gălăgioase și organizate. „Non-posesorii," adică cei care nu posedau nimic din lume, au format calea lor care ducea afară din lume. Adevărul transvolgan – adevărul contemplației și al construcției intelectuale – stă în fuga lor din lume. Mai trebuie să amintim că ei nu numai că au încercat să depășească patimile lumești și „iubirea de lume," ci ei au căutat să uite de lume și nu numai vanitatea ei ci tot ceea ce aparține de ea. Pentru acest motiv, în timp ce iozefiții au continuat să lucreze în lume, mișcarea transvolgană nu a avut nici un impact.

Bineînțeles că transvolganii nu au abandonat în întregime lumea. A doua generație a devenit implicată în intrigi și lupte politice (prințul monah Vassian Patrikeev[89] oferă un exemplu

[89] Vassian Patrikeev, al cărui nume nemonahal a fost Vasile, a fost fiul unuia dintre sfătuitorilor apropiați ai lui Ivan al III-lea, prințul Ivan Iv. Patrikeev. În 1499 ei aproape că au fost executați și au fost salvați numai de intervenția

suficent). Orişicum, transvolganii nu au abordat şi nu s-au întors în lume pentru a o construi. Ei au început să lupte şi să argumenteze împotriva secularizării vieţii ecclesiale şi să avertizeze şi să insiste asupra retragerii monahale din lume. Aşa este înţelesul disputei memorabile între iozefiţi asupra proprietăţilor bisericii. Refuzul transvolgan de a lua o acţiune religioasă directă şi socială a slujit ca un coeficent social special mişcării lor.

Bătrânii tranvolgani au construit o şcoală incompatibilă pentru privegheri duhovniceşti care a oferit o pregătire morală şi duhovnicească pentru teologie. În timp ce în sens strict se poate vorbii cu dificultate de o teologie transvolgană, mişcarea în sine a însemnat o deşteptare a conştiinţei religioase. O sete intelectuală este descoperită în adâncurile concentraţiei lor logice. Sfântul Nil de Sora era un tăcut [*bezmolvnik*]. El nu avea nevoie să predea şi să înveţe. Deşi nu era un gânditor, scriitor sau teolog, Nil apare în istorie tocmai ca un „bătrân" [stareţ] sau învăţător. El a fost un învăţător al liniştii, un instructor şi un ghid pentru „construcţii mentale" în viaţa duhovnicească. După comparaţia cu o tradiţie contemplativă mai largă a Greciei şi a Bizanţului sau după comparaţia cu *Filocalia* [*Dobrotoliube*],[90] nu se descoperă nimic nou în Sfântul Nil. De obicei nu se poate distinge cu uşurinţă sau separa gândurile şi puntele sale de vedere de valul neîntrerupt de fragmente şi citate din scrierile lui. Probabil temele morale ale

---

mitropolitului Simon. După moartea lui Nil Sorski în 1509, Vassian a devenit liderul Bătrânilor transvolgani. La sinodul din 1531 el a fost condamnat (dimpreună cu Maxim Grecul) că a urmat învăţăturilor lui Aristotel şi Platon şi de monofizitism. A fost condamnat într-o chilie din mănăstirea Volokolmsk unde a murit în 1532. A se vedea H. W. Dewy & M. Matejic, „Moştenirea literară a lui Vassian Patrikeev," *Istorie europeană slavă şi estică,* X (Iarna, 1966), 140-152.

[90] *Filocalia* este o antologie a rugăciuni şi scrieri patristice, ascetism şi mistică compilată de Nicodim Aghioritul (1748-1808), un monah atonit. Mai întâi publicată în Veneţia în 1792, a fost instrumentală în aducerea renaşterii interesului în Părinţii Deşertului, monahii de la Sinai şi isihaştii din muntele Athos. Pentru impactul său cu duhovnicia rusă a se vedea mai jos, capitolul IV, secţia VII.

Sfântului Nil şi în mai mică măsură viziunea sa definitivă oferă cele mai distinse trăsături. Dacă Nil exprimă puţine dintr-ale lui care este uşor de distins de tradiţia duhovnicească acceptată general, atunci cel puţin el o exprimă independent. Această tradiţie trăieşte şi este vie în el. Numai printr-o neînţelegere completă puteau istoricii de literatură rusă să îşi găsească frecvent începuturile criticismului raţionalist şi căderea tradiţiei ecclesiale în Sfântul Nil de Sora. Astfel de speculaţii surprinzătoare sunt construite numai în ignoranţă totală a tradiţiei.

Nil de Sora a venit şi a rămas legat de tradiţia ascetică şi contemplativă a Bisericii bizantine antice. Trebuie să ne reamintim că „libertatea" pe care o cere Sfântul Nil cere un serviciu simultan al „voinţei de sine." Dacă transvolganii au rămas indiferenţi la disciplina formală şi la ascultare, totuşi, ascultarea serveşte ca datoria şi porunca lor fundamentală. „Legaţi-vă de legea scrierilor divine şi păziţi-le" este punctul de început al Sfântului Nil, dimpreună cu prevederea că „scrierile divine şi adevărate" să nu fie interpretate fie în sensul tradiţiei „critice" sau ca o ascundere a „scripturii" în limitele „Sfintei Scripturi." Din contră, în acest moment Nil a voit să spună scrierile „divine" ale literaturii divine. Făcând aşa, Sfântul Nil a pus accent special pe ghidarea ascetică, pe experienţă şi pe sfatul „oamenilor duhovniceşti şi înţelepţi." Orest Miller a descris pe transvolgani ca o „miliţie duhovnicească." Mişcarea lor le-a permis un fel de recrutare duhovnicească, dar după un standard înalt şi senzitiv. Vieţile monahilor şi sfinţilor tranvolgani oferă o demonstraţie clară şi mişcătoarea cum au fost învăţăturile lor aplicate în viaţă şi fapte. Dispoziţia lăuntrică a fost de primă importanţă.

Următorul contrast sumarizează neînţelegerile între iozefiţi şi transvolgani: primii au căutat să cucerească lumea prin intermediul muncii sociale din ea; cei din urmă au încercat să depăşească lumea prin transfigurare şi prin formarea unu om nou, creând o nouă personalitatea umană. Al doilea arată spre calea creşterii creative culturale.

Afacerea lui Maxim Grecul oferă cel mai instructiv episod din istoria luptei iozefito-transvolgane. Adevărat, în realitate motivele politice au determinat în mare condamnarea şi convingerea sa. Acţionând după propriile sale visuri (şi probabil din poruncă directă), Maxim a luat parte la manevrele politice pentru a obţine o pace veşnică şi alianţă cu turcii. Mai mult, Maxim s-a opus mult prea mult împotriva autocefaliei Bisericii ruse.

Destinul lui Maxim conţine o contradicţie inerentă. Ca şi expert în greacă, el a fost chemat la Moscova pentru a corecta traduceri. Numai cu mari dificultăţi putea expertiza lui să fie folosită pentru acest scop. Maxim nu a cunoscut nici un rus când a sosit prima dată, în timp ce în Moscova nimeni nu ştia greacă. Acest lucru pare incredibil. Orişicum, Maxim a fost capabil să traducă din greacă în latină. Alţii traducători au tradus din latină în rusă: „el scrie în latină şi cu un copist noi scriem în rusă." Personalitatea lui Maxim este de mare interes. El nu a fost numai un monah athonit, ci şi un om cu o educaţie realistă. „Dacă Maxim ar fi rămas în Italia şi ar fi luat o poziţie într-una din catedralele italiene, atunci suntem convinşi că între toţi remarcabilii cărturari greci şi între profesorii care locuiau în Italia, el ar fi ocupat cea mai înaltă poziţie.," scria Golubinski. Maxim a studiat în Veneţia, Padova şi Florenţa. „El a fost incapabil să obţină antrenament filosofic în Grecia din cauza sărăciei cărţilor." Savonarola[91] i-a lăsat

[91] Girolamo Savonarola (1452-1498), o personalitate controversată a epocii, a fost un prior dominican, un reformator şi un predicator puternic. El era un predicator al pocăinţei, o voce care cerea reformă morală în Florenţa, în Italia şi în toată Biserica. Prin 1495 influenţa sa în Florenţa era de neegalat. Natura înflăcărată şi adesea acuzatorie a zelului său pentru reformă precum şi susţinerea francezilor din vremea sa l-au amărât pe papa Alexandru VI (1492-1593) care l-a chemat în Roma pe data de 21 iulie 1495 ca să îşi explice natura revelaţilor lui. Savonarola a replicat că el era prea bolnav şi prea cerut în Florenţa pentru a venii în Roma. El şi-a trimis lucrarea sa recentă *Compendium Revelationum,* o lucrare care pretindea el că v-a răspunde la problema naturii „revelaţilor" lui. Pe 8 septembrie 1495 papa a condamnat orice inspiraţie divină pe care ar fi putut să o pretindă şi l-a suspendat de la predică. Savonarola a răspuns că el ar fi acceptat decizia papei

o impresie puternică şi mai târziu în Moscova Maxim a descris cu simpatie monahii cartusieni.[92] Deşi nu era un umanist în sensul vestic al cuvântului, Maxim poate fi numit un umanist bizantin. În orice caz, el a fost un om cu o cultură literară genuină. Familiaritate cu manuscrisele greceşti arată că el a scris într-un limbaj literar

---

şi că nu a pretins niciodată că a fost inspirat divin. În timpul postului din anul 1496 Savonarola a început să predice (unii pretind că a avut permisiunea verbală a papei). Atacul său asupra corupţiei Bisericii, în special asupra Curiei romane, a devenit din ce în ce mai vehementă. Pe 13 mai 1497 epistola papei *Cum saepenumero* l-a excomunicat. El nu a mai predicat până în 1497 şi i-a scris papei cerându-i scuze. Nu a primit răspuns. De crăciun Savonarola a săvârşit liturghia public. Cea mai mare greşeală a lui a fost scrisorile trimise conducătorilor Europei cerându-le să convină un sinod şi să îl judece pe papă. O astfel de acţiune i se opunea lui Pius II (1458-1464) *Exsecrabilis* (1460) care interzicea ca autorităţile seculare să convoace sinoade. Prin permisiune papală procesul lui Savonarola a implicat tortură. A fost agăţat şi apoi ars în Piazza della Signoria în Florenţa. Încă din 1499 era venerat local ca un sfânt. Deşi respectat de reformatori pe care i-a influenţat cumva (Luther a publicat *Meditatio* a lui Savonarola la Psalmul 32 şi 51 cu o prefaţă în 1523), Savonarola fiind mai mult un reformator moral decât doctrinar. Doctrinar el era clar un tomist, după cum reiese din lucrarea sa apologetică majoră *Triumphus crucis*. Maxim Grecul a fost influenţat de predica lui Savonarola (a se vedea *Sochineniia prepodobnago Maksima Greca v russkom prevode* [Sergev Posad, 1910], 100.). În 1501 Maxim a venit din nou în Florenţa şi a intrat în mănăstirea lui Savonarola. Din câte se pare el nu le-a menţionat niciodată ruşilor trecutul său dominican. A se vedea două lucrări interesante despre Savonarola R. Ridolfi, *Vita di Girolamo* 2 volume (Florenţa, 1939) (traducere engleză în 1959) şi J. Schiţer, *Savonarola: Ein Kulturbild aus der zeit der Renaissance,* 2 volume (Munich, 1924) (traducere engleză, 1931).

[92] „Ordinul cartusienilor" (O. Cart) a fost întemeiat în 1084 de Bruno de Colonia în valea Cartresuse (cartusia). Cartusienii, la fel ca şi mai multe ordine monahale catolice nu era obligat să urmeze nici un fel de „tip" sau „formă" de duhovnicie sau „şcoală de gândire" (scotism, tomism). Scopul lor principal era să ajungă la unire cu Dumnezeu şi de aici principala lor caracteristică a devenit *tăcerea interioară şi externă,* o linişte care îi făcea să fie atenţi la conducerea Duhului Sfânt cu ajutorul directorilor lor duhovniceşti. Legaţi de lumea tăcerii lor, cartusienii „predicau" copiind manuscrise, editând şi tipărind. Cartusienii au jucat un rol important în reforma monahală vestică a secolelor 11 şi 12. Ei, mai mult decât alte forme de monahism vestic, se aseamănă cel mai mult cu duhovnicia monahală.

erudit şi original apropiat de cel al Bibliei. El a accentuat „elocvenţa ateniană" [*dobroglagolantia kekropidskago*]. El a adus o ediţie Aldus Mnatius[93] a Bibliei cu el din Veneţia, unde l-a vizitat adesea pe Manurtius cu privire la tipografie. În timp ce era acolo, el s-a întâlnit cu celebrul Janus Lascaris.[94] Maxim a respins total şi caracteristic solasticismul vestic. El i-a admirat deschis pe Platon şi pe „filosofii formali ai supremului" în timp ce „sofisticarea aristotelică" a rămas pentru el un sinonim al ereziei. Cu privire la scolasticism, el face următoarea remarcă: „nici o dogmă, umană sau divină, nu poate fi socotită de bază între [scolastici], dacă silogismele aristotelice nu răspund demonstraţiei artistice." Stilul religios al lui Maxim a fost tipic bizantin.

În Moscova el s-a perturbat (sau mai bine spus a fost perturbat) cu traduceri. În adăugare el a fost „împotriva darului privirii în stele" şi în general împotriva propagandei latine, lipsei de evlavie hagarene, a iudaizanţilor sau chiar a ereziei armeniene. Maxim s-a dedicat temelor cu privire la moralitate. În jurul lui s-a format numai un mic grup de studenţi, dar el a lăsat o impresie puternică. Soarta sa mizerabilă şi încarcerarea i-au oferit noi temelii ca să respecte suferinţa sa latentă. Astfel, a fost în curând canonizat, în 1591, în timpul domniei lui Fedor I Ivanovici (1584-1598).[95]

---

[93] Aldus Mnatius (1449-1515), un cărturar, editor şi celebru tipograf, a fost cel mai renumit ca şi organizatorul Tipografiei Aldine. Mantius a publicat prima ediţie a multor clasici latini.

[94] Janus Lacris (1445-1515) a fost un celebru cărturar grec şi diplomat pentru puterile vestice. Ca bibliotecar pentru Lorenzo de Medici, Lascaris a călătorit în tot estul colectând şi editând manuscrise. Când au căzut de Medici, Lascaris slujea curtea franceză ca diplomat. El a fost cel care l-a ajutat pe papa Leon X cu stabilirea Colegiului Quirinal pentru tineri greci, o şcoală care a durat puţin. Prin contactele lui franceze el a contribuit la începuturile renaşterii franceze.

[95] Fedor I Ivanovici (1584-1598), fiul lui Ivan IV cel Groaznic şi prima sa soţie, Anastasia Roamnova, i-a urmat tatălui său în 1584. Orb şi slăbit, el a jucat un rol în guvernare, o responsabilitate asumată de Boris Godunov, soţia fratelui său. Toate împlinirile domniei lui Fedor au fost munca lui Godunov – războiul împotriva Suediei (1590-1595) care a recâştigate teritoriul pierdut de sub Ivan cel Groaznic; oprirea invaziei tătare în Moscova în 1591; construirea a numeroase

Aceasta a fost tăgăduită dar o bucurie neambiguă pentru acei „monahi vicleni numiţi iozefiţi" care l-au cenzurat pe Sfântul Maxim pentru erezie şi gândire independentă în timpul vieţii.

Condiţia lui Maxim simbolizează şi mărturiseşte pauza din succesiunea bizantină şi marchează renunţarea la o continuitate creativă. Diferenţele între Maxim şi acuzatorii lui ruşi poate fi sumarizată într-o singură formulă. Pentru un „iozefit," „a treia Romă" însemna acea nou construită împărăţie moscovită. Prin contrast, pentru Maxim, a „treia Romă" însemna un oraş care se perinda prin sălbăticie.

Călătorind pe o cale sălbatică plină de pericole, am găsit o femeie care îngenunchia cu capul ei regal ţinut în mâini, plângând cu amar şi tânguindu-se fără consolare. Era îmbrăcată în negru, după obiceiul văduvelor. În jurul ei erau animalele slăbatice: lei, urşi, lupi şi vulpi... Numele meu este Basilea [Imperiul]... de ce locuieşti în jurul acestei căi în conjurată de animale sălbatice? Ea mi-a răspuns din nou: „o călătorul fie ca această cale să fie ultima în acest veac împovărat."

VII

Mitropolitul Macarie şi sinodul cel o sută de capitole

R. Wipper, în biografia sa populară despre Ivan cel Groaznic, a comparat cu agerime epoca mitropolitului Macarie cu cea a „reformei

---

oraşe fortăreţe; recolonizarea Siberiei şi reafirmarea controlului în Caucaz şi cel mai important stabilitrea patriarhatului rus în 1598. Când Fedor I a murit fără de copii în 1598, dinastia Rubrik a ajuns la sfârşit. Puterea i-a fost transferată lui Boris Godunov de autoritatea unui *zemskii sobor*. Domnia lui (1598-1605) a inaugurat ceea ce este cunoscut în de obşte ca „Timpul Necazurilor" în istoria rusă.

catolice"[96] una dintre cele mai dificile şi complexe probleme în istoria vieţii şi a legii vechii Rusii. Principala dificultate stă în lipsa notabilă de corespondenţă şi disjuncţia evidentă în protocoalele Sinodului şi între întrebările puse şi la cele răspunse. Întrebările au fost ridicate de ţarul Ivan IV, adică de sfătuitorii unui Sinod Selectat cu privire la acele vremuri. Întrebările sunt în general liberale sau în orice caz reformiste. Ele conţin multe acuzaţii severe. În acelaşi timp, există un efort clar de a obţine uniformitate. „Oscilaţiile" despre care se plângea ţarul Ivan semnifică tocmai o expresie variată a obiceiurilor regionale. Petiţionarii nu au întrebat pe cine întrebau sau cui trebuiau să ofere replici. Cei care ofereau răspunsuri arătau nemulţumire prin insistenţa lor tenace şi încăpăţânată pe obiceiurile trecute. Chiar şi mitropolitului Macarie nu îi păsa de o reformă reală.

Sinodul celor o sută de capete, conceput ca un sinod „reformaţional" a fost realizat ca unul reacţionar. Acest sinod de la mijlocul secolului nu a exprimat ceva nou: voinţa de a construi şi fortifica ceva cu o ordine definită. Un astfel de plan este cuprins în cel mai tipic monument al veacului, *Ordinarea casei* [*Domostroi*]. Uneori văzută ca o portretizare a vieţii actuale zilnice sau ca o ilustraţie luată din natură (un punct de vedere total nejustificat), program sau proiect, un plan exemplar sau idealizat sau o varietate de utopie. Cartea este didactică şi nu descriptivă. Schiţează un ideal teoretic, dar nu portretizează realitatea zilnică. De fapt, multe elemente ale tradiţiei ruseşti sunt respinse şi condamnate. Procesul lui Matei Başvin[97] oferă o ilustraţie desăvârşită pentru o astfel de respingere. O serie întreagă de anumiţi tranvolgani au fost chemaţi la acest proces, nu ca martori sau ca oameni cu puncte de vedere

[96] R. Wipper, *Ivan Grozny* (tr. Moscov, 1947).

[97]Matei Başachin a fost condamnat pentru că a crezut că euharistia era numai pâine şi vin, că Hristos nu era egal cu Dumnezeu Tatăl, că nu era necesară o mărturisire şi că susţinea puncte de vedere iconoclaste. A se vedea A. Borozdin, „Matei Semenovici Başkin," *Russki Biograficheskii Slovar,*" II.

similare, ci cu scopul de a îi condamna. Artemie,[98] stareţul recent al mănăstirii Sfânta Treime şi Feodorit, „iluminatorul lapşilor,"[99] a fost şi el condamnat. Pentru istoric, acuzele individuale din aceste cazuri nu sunt cruciale. Fără îndoială liber-cugetătorii actuali au fost ascunşi în *schiturile* tranvolgane şi fără îndoială ei au mers prea departe cu „îndoielile" lor. Feodosii Kosoi[100] a făcut-o în mod sigur. Mult mai instructivă este dorinţa din partea judecătorilor de a generaliza rezultatele şi descoperirile lor pentru a le oferii acelor rezultate o circulaţie mai largă.

Afacerea lui Ivan Viskovatyi, cancelarul proeminent şi influent al Oficiului Stărin este cât se poate de instructiv şi caracteristic. Lui Viskovatyi i-a fost frică să critice inovaţiile introduse de mitropolitul Macarie şi Silvestru. Controversa s-a centrat pe inovaţii cu privire la iconografie. Viskovatyi a fost ofensat de noile icoane pictate de iconografii de la Novgorod şi Pskov după o directivă de la preotul Silvestu în timpul renovării catedralei după incendiul din 1547. Noile picturi pe perete făcute în Camera de Aur, care în acel moment era sub construcţie, l-au agitat pe Viskovatyi. Viskovatyi a fost cel care a fost condamnat pentru

---

98 Capitolul II, secţia 2, „Artemii Kurbskii."

99 Ceea ce se cunoaşte mai mult despre Feodorit, ale cărui date sunt nesigure, vine din *Istoria Marelui Prinţ al Moscovei* de prinţul Kurbskii, care a fost fiul lor duhovnicesc şi care l-a privit ca pe un sfânt. Misiunile lui la lapşi au început în în jurul anului 1530 şi au continuat până când a devenit arhimandrit la mănăstirea Spaso Evfim în Sudzal în 1551. El a fost chemat la Moscova pentru a mărturisii împotriva lui Artemie la procesul său, dar în loc l-a apărat cea ce a făcut ca acuzatorii lui Artemie să îl acuze pe Feodorit de aceleaşi „erezii." A fost exilat apoi în mănăstirea Sfântului Chiril dar a fost eliberat la scurt timp din porunca mitropolitului Macarie. Ţarul Ivan IV l-a trimis la Constantinopol în 1557 pentru a obţine confirmarea patriarhului de deţinerea titlului de „ţar" („împărat"), oferit de Ioasaf II în 1561. Undeva după 1564 Feodorit l-a apărat pe Kurbinski în faţa lui Ivan în timp ce ţarul nemulţumit a poruncit să fie înecat. A se vedea J. L. I. Fennel, ed. *Istoria prinţului Kurski a lui Ivan IV,* (Cambdrige, 1965), pp. 252-285.

100 Feodosii Kosoi a fost liberul unei mişcări unitariene eretice care avea influenţe evreieşti şi protestante.

inovații. Deşi un sinod l-a acuzat de erezie şi lipsă de ordine, nu a oferit nici un răspuns satisfăcător la uimirile şi întrebările lui.

Semnificația dezbaterii despre icoane este mai largă şi mai adâncă decât se crede. Viskovatyi nu ar trebui portretizat ca un apărător orb al unui trecut muribund sau ca unul care a negat admisibilitatea oricărei renovări creative a iconografiei. „Îndoielile" lui Viskovatyi arată o înțelegere religioasă profundă şi penetrantă.

Iconografia rusă a ajuns la un punct central în secolul al şaisprezecelea. Novgorod şi Pskov au ajuns primele şi de aici s-a răspândit un nou curent în Moscova. Era uşor să determinăm importanța acestei noi plecări sau mişcări a iconografiei: a constituit o ruptură în realismul hieratic şi înlocuirea lui de un simbolism decorativ sau mai acut o alegorie. Ruptura a găsit o expresie formală în fluxul noilor teme şi a compoziţilor „teologico-didactice," după cum le-a descris Buslaev[101] atât de bine. Dominația decisivă a „simbolismului" a însemnat declinul iconografiei. Icoana a devenit prea „literară." A început să fie portretizată mai mult idee decât fața şi chiar şi idea religioasă a devenit frecvent uitată, pierdută sau dizolvată în înfrumusețarea şi ingenuitatea artistică. Frecvent icoanele din acea perioadă au fost pur şi simplu convertite în ilustrații ale unor texte literare, uneori biblice, alteori lumeşti şi cu o natură apocrifă. Ocazional, este transcrisă o miniatură asupra copertei cărții. Diferite influențe s-au combinat pentru a forma acest simbolism literar ilustrat. O influenţă considerabilă vine din sudul slav ca un val ultim al renaşterii bizantine. Dar influența inscripţiilor vestice îi formează exteriorul.

Viskovatyi a simțit şi a diagnosticat cu corectitudine această dezvoltare a în iconografie. „Cred că icoanele în formă umană a lui Iisus Hristos Domnul nostru au fost luate jos. „Cele pe care le-au pus acolo nu le-a ai cunoscut. Mi-a fost frică de contaminarea cu înşelăciune." Nu erau inovaţiile cel care l-au problematizat pe

[101] Fedor Ivanovich Buslaev (1818-1897) a fost un gramatician rus şi un istoric al literaturii şi artei ruseşti.

Viskovatyi. Ceea ce l-a perturbat a fost ideea susţinerii lor. El a perceput această idee ca o retragere de la Vechiul Testament, o mutaţie de la „adevărurile" evangheliei spre „umbele" şi „tipurile" profetice. El a luat ca punct de plecare canonul optzecişişase al Sinodului de la Trulo (691-92): „trebuie portretizat în formă umană."[102] Viskovatyi şi-a reamintit că „nu era destul să venerăm chipurile mai mult decât adevărul." Prin urmare, replica mitropolitului Macarie că este posibil să pictăm chipul lui Hristos în forma unui înger „după profeţia lui Isaia" sau că cele două aripi în roşu aprins pot fi pictate „în conformitate cu aripile marelui Dionisie" nu putea să nu îl uimească pe Viskovatyi. O astfel de replică era atemporală. Pentru „îndoielile" lui Viskovatyi centrate pe punctul că nu trebuie să pictăm profeţiile care s-au împlinit deja sau care au trecut, ci după Evanghelii, adică în plinătatea încarnării istorice. „Fie ca gloria măririi umane a lui Hristos să nu fie diminuată." Viskovatyi nu a apărat trecutul, ci „adevărul", adică realismul iconografic. Disputa sa cu mitropolitul Macarie a fost o lovitură a două orientaţii estetice şi religioase: realismul ierarhic tradiţional ca opus unui simbolism hrănit de o imaginaţie religioasă. A fost o întâlnire între o influenţă vestică întărită şi tradiţia bizantină. Paradoxal, această „occidentalizare" şi-a împlinit victoria sub masca „antichităţii" şi a „compilaţiei."

Acest element paradoxal este evident în facerea lui Ivan cel Groaznic. „Un contemporan spune despre el că „el era un orator cu o elocinţă naturală în înţelepciunea scrisă şi în gândire." Ivan III nu a fost numai un om tolerabil de litere sau un cititor superficial. El a avut un dar genuin pentru scrieri. A scris cu vervă şi expresie,

---

[102] Sinodul trulan sau cel „quinisext" a fost ţinut în Constantinopol în 692 şi a fost conceput ca un supliment al Sinoadelor Ecumenice Cinci şi Şase (ţinute în Constantinopol în 553 şi 680) care nu a promovat nici un canon. Este important pentru canoanele lui cu privire la clerul căsătorit şi pentru confirmarea canonului 28 al Sinodului de la Calcedon (451), care conferă scaunului Constantinopolului „privilegii egale cu scaunul Romei." Biserica vestică, care practica deja celibatul clericilor, i-a respins deciziile.

deşi a abuzat în citate. El a compilat astfel de citate în „cărţi, *paramias* [citiri din Vechiul Testament] şi epistole" după sarcasticele cuvinte ale lui Kurbski. Un cronicar de mai târziu avea să scrie că el era un om cu o înţelegere minunată în ştiinţa învăţăturii şi cu o elocinţă mare." „În cuvintele sale există har şi în dialectele lui forţă" scrie Karamzin. Ivan cel Groaznic a posedat fără nici o îndoială o minte religioasă curioasă şi o privire religioasă deplină, deşi era un tip sumbru, greoi şi şchilod care suferea mult prea mult şi prea puternic. Totuşi, Ivan IV nu a privit numai spre trecut. Oamenii cu cultură vestică l-au atras, deşi îi acuza şi îi ameninţa. Celebra sa dispută cu Jan Rokyta,[103] „slujitorul fraţilor cehi [boemieni]"[104] este o ilustraţie suficentă. Nu este accidental că un influx enorm de „europeni vestici" din Moscova începe tocmai în cursul domniei lui. Ivan şi-a arătat preferinţele lui faţă de vest şi vestici în faţa contemporanilor lui. Mai târziu, celebrul oficial Ivan Timofeev şi-a reamintit cu obiectivitate: „iată, totul din el este în mâniile barbarilor." Prin „barbari" el voia să spună străini. Nu numai politic ci şi cultural, Ivan IV a gravitat în jurul vestului şi nu către bizanţ. El nu a recunoscut nici o independenţă istorică a grecilor, nici nu a voit să îi încunoştinţeze. „Credinţa noastră este creştină şi nu greacă" i-a replicat el lui Possevino.[105]

---

[103] Jan Rokyta, un frate morav, a venit în Moscova în 1570 prin ambasada poloneză. În acele vremuri, era obişnuit între ruşi să îi considere pe toţi „protestanţii" ca „luterani." Ivan IV a răspuns expunerii lui Rokyta folosind o lucrare împotriva luteranilor scrisă de „un sfânt nebun" numit Parfenii. A se vedea E. Amburger, *Geschichte des Protestantismus in Russian land* (Stuttgart, 1961).

[104] Fraţii cehi (boemieni sau moravieni) au fost o rămăşiţă a husiţilor care s-au rupt de partidele catolice şi ultraquietiste în Boemia în 1457, chemând o întoarcere la un creştinism primitiv. Cu repingerea lor a războiului, violenţei şi a jurămintelor, disciplina lor strictă şi folosirea Bibliei ca şi singura autoritate a credinţei, ei au anticipat mişcările anabaptiste de mai târziu.

[105] Antonio Possevino (1534-1611), un susţinător puternic al reformei protestante, a devenit iezuit în 1559. Possevino, fiind plin de succes în predica sa împotriva Reformei în Franţa (1562-1572) a devenit un legat special al papei Grigorie XIII în 1577. Misiunea lui a fost de al aduce pe regele Ioan III al Suediei la catolicism. (Regele Ioan s-a convertit dar s-a întors imediat când papa a refuzat

Între scriitori secolului al şaptespăzecelea, Zinnovii Otenskii ocupă o poziţie unică. Zinovii a fost autorul unei cărţi remarcabile *Evidenţa adevărului pentru cei curioşi cu privire la noua învăţătură* [*Istiny pokazanie, k voprosišim o novom uchenii*] compusă ca răspuns la confuzia care se ridica din propaganda lui Feodosii Kosoi. Zinovii scrie cu vioiciune şi cu un temperament literar genuin, deşi stilul lui nu este întotdeauna suficent de disciplinat. În el se poate simţii o mare erudiţie. El nu numai citează evidenţe, ci le şi cântăreşte. Aceasta este o nouă trăsătură susţinută de Zinovii. Principalul lui argument se bazează mai întotdeauna pe raţionament teologic legat de folosinţa textelor biblice care nu sunt scoase din context.

Poziţia lui Zenovie în polemica şi diviziunile care predomină nu este uşor de definit. El a fost aproape de Maxim Grecul. Tradiţia îl descrie ca „un ucenic al unui bătrân sfânt." Duhul independenţei novgorodiene este puternic prezent în el. El judecă şi critică viaţa contemporană cu o mare convingere care îi face ecouri lui Maxim Grecul. Zenovie nu a fost de acord cu Maxim şi cu toată tradiţia tranvolgană cu privire la un lucru destul de important: el nu era un non-posesor şi el apăra proprietăţile monahale, uneori cu ironie, dar cu argumente iozefite la fel ca „prinţul monah." De la mişcarea tranvolgană Zenovie a primit mai întâi duhul deliberării teologice, o experienţă învigoratoare a vieţii duhovniceşti, precum şi o tensiune religioasă generală şi morală cu privire la viaţa din jurul său. În acest sens el a fost diferit de veacul său. Prin urmare, cartea lui Zenovie despre eretici a rămas necunoscută. Numai Nicon se referă la ea.

---

să considere anumite reforme: o liturghie vernaculară, căsătoria clericilor şi comuniunea sub „ambele specii." Următoarea sa însărcinare papală a fost către Ivan cel Groaznic care a cerut o mediere papală după pierderile sale în Polonia. În 1581 el a sosit în Rusia şi a negociat un armistiţiu. Încercările lui a face o reuniune a Bisericii au eşuat şi el s-a întors în Roma în 1582. El a slujit apoi ca un *nuncio* papal către Polonia cu indicaţiile de a continua să muncească la reuniune.

Duhul stagnării şi al îndoielii a îngreuiat şi a congelat tocmai în această epocă a unui conflict şi a unei recriminări problematizante.

Erezia în Moscova s-a născut între proşti care înşelaţi murmură acestea: nu este necesar să studiem destul de mult cuvintele cărţilor, căci oamenii se pierd în cărţi, prin urmare ei îşi pierd minţile şi cad în erezie.

Adevărat, aceasta a fost scrisă de prinţul Kurbiskii şi nu rezultă că ar trebui să generalizăm această catracteristică. O astfel de atitudine a rămas dominantă şi victorioasă până la finele secolului. La începutul Timpului Necazurilor, în timpul domniei ţarului Fedor, deducţii politico-ecclesiale decisive au fost făcute din „teoria cele de a treia Romă" care în acele momente a devenit dint-o premoniţie apocaliptică un stadiu oficial al ideologiei. Patriarhatul de la Moscova s-a stabilit mai mult ca o evidenţă pentru independenţă şi preeminenţă pentru ţarii Rusiei decât pentru Biserica Rusă independentă (a se vedea stabilirea lui carter). Stabilirea acestui patriarhat a fost mai întâi un act politic care a avut reverberaţii în adâncurile duhului naţional. A marcat respingerea finală a bizanţului.

Întâlnirea cu vestul

I

Ortodoxia în Rusia de Vest

Secolul al şaisprezecelea constituie o perioadă tragică şi problematică în viaţa Rusiei de Vest. A fost o vreme a conflictelor politice şi a neliniştii sociale şi deasemea un timp al grevei religioase, a unor controverse teologice amare şi a facţionalismului. Prin amestecul politic al Lituaniei şi Poloniei a avut loc în unirea de la Liublin (1596)[106] şi a creat o nouă situaţie pentru minoritatea ortodoxă sub controlul lor. Putea această minoritate să îşi menţină identitatea sa şi să îşi continue tradiţiile culturale în noile condiţii? Problema era naţională şi religioasă. Polonia era duhovniceşte o ţară romano catolică, dar cetăţenii ei slavi de est aparţineau sferei bizantine. Chiar şi mai înainte ca Rusia de vest să devină o parte a marelui ducat al Lituaniei[107] şi împărăţia

[106] Legături strânse între Polonia şi Lituania au început în 1385 când marele prinţ Jagielo al Lituaniei a fost de acord cu ambasadorii polonezi să fie botezat în Biserica Catolică şi să se căsătorească cu regina de doisprezece ani Jadwings a Poloniei şi să aibă loc la tronul polonez ca regele Wladislav. Acorduri între Polonia şi Lituania în 1401 şi 1413 au întărit această „unire personală." Deşi ea a lipsit la finele secolului al XIV-lea, senatele ambelor state au fost de acord ca Regele Poloniei să ţină un titlu ca Mare Prinţ al Lituaniei şi în oraşul Liublin pe 1 iulie 1596 s-a format un parlament comun, finalizat cu unirea.

[107] Triburi de lituanieni păgâni împrăştiaţi au început să se unească mai înaintea mijlocului secolului al treisprezecelea sub Mindaugas Mindove (1263) pentru a îi

Poloniei, populaţia ei ortodoxă a fost dusă între bizanţ şi Roma. Din 1299, când scaunul mitropolitan „al întregii Rusii" a fost transferat din Kiev în nord (şi mai apoi la Moscova), această regiune a cunoscut o direcţie constantă pentru autonomie ecclesială. Motivul a fost mai mult politic, în special după anexarea Poloniei şi a Lituaniei: o mitropolie nedivizată se putea deschide influenţei unor puteri străine. Patriarhatul din Constantinopol a preferat o mitropolie singură şi nedivizată şi epitetul „întregii Rusii" a fost menţinut cu vigoare în titlul mitropoliei Moscovei. Adevărat, plecările de la acest principiu au fost făcute ocazional, cum ar fi numirea unui mitropolit special de Galicia[108] şi apoi de Lituania. Aceste „autonomii" nu au durat.

Ca o înclinaţie în favoarea vestului roman care a acompaniat această grabă pentru autonomie ecclesială în Rusia de vest. Este cu greu o coincidenţă că, imediat după ce a fost numit, Grigorie Ţamblac,[109] primul mitropolit de Lituania, care a participat

---

combate pe cavalerii teutoni. Mindaugas şi-a încoronat primul şi singurul rege al Lituaniei de către papa Inocent IV, care a început să se întindă la vest, est şi sud în la ruşii kievieni, care au fost răvăşiţi de tătari. Gediminas (1341) a fost un constructor real al statului lituanian, mutându-şi graniţele la Râul Denipper şi stabilindu-şi capitala la Vilna. Fiul său Algiridas (sau Olherd, mort în 1377) a continuat să se extindă în Rusia vestică, luând Kievul în 1362 şi mai apoi în 1355 a fost capabil să asigure o mitropolie separată pentru subiecţii ortodocşi. Pentru istoria timpurie a mitropoliei lituaniene a Kievului a se vedea Dmitrii Obololenskii, „Bizanţ, Kiev, şi Moscova, un studiu al relaţiilor ecclesiale," *Dumbarton Oaks paper,* no. 11, 1957.

108 Teritoriul Galieciei, situat pe pantele nordvestice a munţilor Carpaţi în Ucrainia de astăzi, au devenit mai întâi o putere independentă sub fiul ei Daniel (1254-1264). Deşi Daniel a primit o coroană de la legaţii papali, independeţa Galiţiei a fost ameninţată constant de Ungaria, Lituania şi de Tătari şi în ultima jumătate a secolului al paisprezecelea a fost împărţită între Polonia şi Lituania. O mitropolie separată a fost creată pentru Galicia în 1303 care a durat până în 1347. A se vedea M. Hruşevski, *O istorie a Ucranei* (New Haven, 1941), pp. 96-123.

109 Grigorie Ţamblac, un bulgar şi un nepot al mitropolitului Kiril (capitolul 1, secţia IV), a avut biroul mitropolitului Lituaniei din 1415 până la moartea sa din 1420. Marele prinţ lituanian Vitovt (Vytautas, 1392-1430) a încercat să îşi asigure mitropolia lui de la patriarhul Constantinopolului, dar candidatul lui, Grigorie, a

la sinodul din Constanţa 1417-1418,[110] aparent el a făcut aşa la cererea prinţilor lituanieni care în acel moment negociau cu papa o unire ecclesială. În mod sigur separaţia eventuală a Bisericii Ortodoxe în Lituania de mitropolia din Moscova a fost împlinită în circumstanţe legate de Roma. Isidor,[111] care a fost numit mitropolit „al întregii Rusii" mai înainte de sinodul din Florenţa,[112] s-a dovedit a fi unul dintre cei mai puternici partizani ai *„uniaţiei"* în timpul sesiunilor sinodului. La scurt timp după aceasta, papa l-a ridicat la rangul de cardinal. Când Isidor s-a întors la scaunul său, Moscova nu a fost de acord şi a respins aceasta, dar el a găsit primire în Lituania. Incapabil să mai rămână în Moscova, el s-a retras în Roma. Dar povestea nu se termină aici. În 1457, patriarhul uniat al Constantinopolului aflat în exil, Grigorie Mammas,[113] dimpreună cu sinodul episcopilor greci care locuiau în Roma, l-au numit pe un anumit Grigorie ca mitropolit de Kiev şi Lituania şi *totius Russiae mingerioris,* sperând ca pe parcursul timpului Grigorie să îşi extindă

---

fost depus în 1414. Prin urmare, ignorând autoritatea patriarhului, clericii lituanieni ortodocşi s-au întâlnit la un sinod şi l-au numit pe Grigorie mitropolitul lor. A se vedea I. Wlaswsky, *Istoria schiţată a Bisericii Ortodoxe Ucrainene* (New York, 1956), v. 1, pp. 109-110.

[110] Sinodul din Constanţa, a 16 sinod general al Bisericii catolice s-a întâlnit în 5 noiembrie 1414 până în 22 aprilie 1418. A avut trei scopuri: 1) a rezolva „schisma vestică," adusă de pretenţii simultane de papalitatea lui Grigorie XII şi a anti-papilor Ioan XXIII şi Benedict XIII; 2) condamnarea ereziilor lui John Wycliffe şi Jan Hus (Hus a fost ars pe rug în 1415) şi 3) de a iniţia reforme care să întărească puterea sinoadelor pe cheltuiala papalităţii. A se vedea L. R. Loomis, *Sinodul din Constanţa,* ed. J. H. Mundy şi K. M. Woody (New York, 1961).

[111] Capitolul 1, nota, 53.

[112] A se vedea capitolul I, nota 52.

[113] Grigorie Mammas (1459), unul dintre liderii partidului pro-uniaţie din Constantinopol şi susţinător al sinodului din Florenţa, a fost ales ca patriarh ortodox al Constantinopolului în 1445. O opoziţie la această unire l-au forţat să abandoneze scaunul şi să vină în Roma în 1450, unde a slujit cu Isidor şi Bessarion ca sfătuitori ai papilor Nicolae V; Calist III şi Pius al Doilea în eforturile lor de a forţa prima unire în Constantinopol şi după căderea lui în Europa estică.

jurisdicţia la toată „Rusia." Acest Grigorie a fost un stareţ al mănăstirii Sfântul Dimitrie în Constantinopol şi un asociat al lui Isidor. Destul de ciudat, numirea nu a introdus Unirea Florentină în Lituania. În loc, se pare că Grigorie a căutat recunoaştere de la patriarhul ortodox în Constantinopol. Voind să păstreze legăturile, succesorii lui au făcut acelaşi lucru. Aceasta a creat o situaţie ambiguă. [114] Papalitatea nu a crezut în acest fel de preferinţe divizive. De vreme în secolul al şaisprezecelea legăturile cu Roma au fost rupte şi prin urmare Biserica ortodoxă din Lituania a continuat să fie în ascultare faţă de patriarhatul ecumenic.

Problema majoră nu a fost rezolvată. Conceptul unei societăţi pluraliste nu era cunoscut şi nu era binevenit în timp ce dreptul la libertate religioasă era rar recunoscut şi adesea puternic contestat. Stadiul majorităţii era „confesional," plin de o „non-conformitate" religioasă sau de „disensiuni religioase" privite ca o ameninţare la unitatea naţională şi politică. În mod sigur aceasta a fost un subiect fundamental şi de neevitat în regatul unit al Poloniei şi Lituaniei: problema slavilor vestici nu a fost una şi aceiaşi cu problema polonezo lituaniană, căci implica integritatea domeniului. Putea „minoritatea ortodoxă" să rămână o unitate culturală independentă fără să implice o legătură culturală comună? Puteau cele „două Biserici" (şi aceasta însemna cele „două culturi") să coexiste în pace într-un domeniu singur? Putea „minoritatea ortodoxă" să fie cu adevărat integrată în viaţa corporată a pământului fără acordul sau cel puţin compromisul Romei? Putea tradiţia bizantină să fi permisă într-o ţară din ce în ce mai mult plecată spre căile vestice ale vieţii? Aici stă întreaga problemă a uniaţiei. Unirea cu Roma a fost inseparabilă faţă de problema mai

[114] A se vedea de exemplu scrisoarea din 14 martie 1476 trimisă din Rusia de vest papei Sixt IV, care a avut ca semnatori unul dintre mitropoliţii aleşi Misael (Pstruch sau Pstrukis). Textul întreg al scrisorii este publicat în *Arkhiv Iugozapadnoi Rossi,* vol III, partea I, (Kiev, 1887), 199-211. Există o discuţie a acesteia şi o biografie relevantă în Oscar Halecki. *De la Florenţa la Brest* (1439-1596), (a doua ediţie, Cărţile Archon, 1968), 99-103 [Nota autorului].

largă a unității civile în regatul polonezo-ceh. În contextul secolului al şaisprezecelea era o problemă sociologică şi culturală mai mult decât una teologică.

Creşterea rapidă a stadiului ortodox vast şi impresiv al Moscovei a agravat toată situaţia. Credincioşii ortodocşi din împărăţia polonezo lituaniană cu greu puteau să se întoarcă la Moscova în timpuri de necaz. Ridicarea şi expansiunea Reformei în Lituania şi Polonia la fel ca şi în provinciile Rusiei de vest au complicat situaţia. Luteranismul nu a înaintat mult în special în Lituania, unde a câştigat susţinerea magnaţilor locali ai ierarhiei romano catolice. Fraţii chei [boemieni],[115] exilaţi din propria lor ţară, s-au refugiat în Polonia şi pentru o vreme şi-au asumat un rol proeminent în mişcarea „evanghelică." Şi mai suspicioasă a fost creşterea „noilor arieni," după cum au fost denumiţi antitrinitarienii.[116] Pentru o vreme Polonia a slujit ca unul dintre centrele mişcării pe continentul bizantin.

În general ţara a devenit un adăpost pentru tot felul de exilaţi religioşi persecutaţi în propriile lor teritorii. Polonia a fost descrisă cu ironie ca un „paradisus haereticorum". Trăsături radicale au fost dominante în timpul domniei lui Sigismund II Augustus (1548-1572).[117] Situaţia s-a schimbat sub conducătorii

---

115 Capitolul 1, nota 113.

116 Arienii au fost ucenicii prezbiterului secolului al patrulea Arie (336) care învăţa că singurul adevărat Dumnezeu este Dumnezeu Tatăl şi că Hristos era divin şi că „a existat un timp în care el nu exista." Condamnat la Primul Sinod Ecumenic la Nicea în 325, erezia ariană a fost răspândită şi a provocat o controversă amară în toată Biserica secolului al patrulea, o controversă care a durat până la Sinodul Ecumenic Doi la Constantinopol în 381. Termenul de „arian" se putea aplica diferitelor secte anti trinatariene sau unitariene care s-au ridicat în timpul reformei protestante.

117 Sigismund II Augustus (1548-1572), sub a cărui domnie a fost stabilită Unirea de la Lublin, fiind unul dintre ultimii descendenţi ai lui Jagietto care a avut tronul polonez. În timpul domniei lui nu a existat nici o religie oficială a „statului" şi prin urmare un stadiu neobişnuit al discuţiei despre libertatea religioasă şi a libertăţii.

subsecvenţi Ştefan Batory (1576-1586)[118] şi Sigismund III al curţii Suedeze de Vasa (1587-1632),[119] pe drept numit regele iezuit. Biserica Romană a recâştigat în cele din urmă controlul cu ajutorul părinţilor iezuiţi care au fost numiţi la sfatul lui Nuncio Commendone[120] şi cardinalul Stanislav Hosius, episcop de de Courland.[121] Iezuiţii şi-au concentrat eforturile pe educaţie dar au reuşit în a îşi face simţită influenţa în curtea polonezo-lituaniană.

---

[118] Ştefan Batory, prinţ al Transilvaniei, a fost ales la tron după ce Henri de Valois s-a străduit să pretindă coroana franceză şi în timpul domniei lui el a condus trei campanii militare strălucite împotriva forţelor lui Ivan IV în Lituania. Deşi Batory a fost un Calvin mai înainte de a se converti la catolicism, cooperând cu iezuiţii în restaurarea catolică a Poloniei şi chiar a încercat să forţeze subiecţii săi ortodocşi să accepte reforma calendarului lui Grigorie XIII.

[119] Sigismund III Vasa (1587-1632), uncatolic devotat, a fost ales rege după moartea prematură a lui Ştefan Batory. Este interesant de observat că, acţionând ca protectorul naţional al subiecţilor ortodocşi ai Guvernului, el a emis o distribuţie regală pe 15 iulie 1589 autorizând vizita patriarhului Ieremia să viziteze Lituania (secţia V) şi orice acţiune putea lua cu privire la probleme religioase şi a confirmat depunerea lui Ieremia ca mitropolit al Kievului Onesifor la fel de bine ca şi decizia lui de a pune frăţietatea lin Lvov şi Vilno dincolo de jurisdicţia episcopilor locali, care au fost numiţi de coroana polonezã. (Capitolul este retipărit în *Russkaia istoricheskaia biblioteka*, VII, col. 117-1121). Pe 15 decembrie 1596, imediat după unirea de la Brest, el a depăşit Biserica Ortodoxă cerându-le tuturor creştinilor ortodocşi să se alăture unirii şi interzicând populaţiei să se opune unirii. În partea ultimă a domniei lui el a invadat de două ori Rusia Moscovită; 1610 în timp ce Moscova era în vremuri de necaz pentru a încerca şi câştiga corona rusă pentru sine şi din nou în 1617 pentru aşi susţine fiul şi pretenţiile succesorului Wladyslaw la tron.

[120] Giovani Commedone (1524-1584) fiind *nunţiul papal* în Polonia din 1563 până în 1565. El a fost responsabil pentru obţinerea acceptării regelui Sigismund II a decretelor Sinodului de la Trent (a se vedea nota 196) şi pentru că i-a convins pe iezuiţi să le dea protecţia regală în Polonia, stabilind stadiul pentru restaurarea activităţilor catolice începute de Ştefan Batory. El a fost primul din *nuncii* papali care a oferit atenţie problemei convertirii ortodocşilor şi a protestanţilor la Biserica Romană. Mai târziu el s-a întors ca un legat papal pentru a obţine participarea Poloniei la liga anti-otomană.

[121] Stanislav Cardinalul Hosius (Stanislav Hozjuz) (1504-1579), marele episcop polonez şi unul dintre ierarhii catolici conducători ai secolului al şaisprezecelea,

Pe la finele secolului al şaisprezecelea, regatul Poloniei şi Lituania au fost din nou în domeniul romano catolic şi o fortăreaţă majoră a credinţei catolice în Europa. În acest mediul al unei aprinse probleme a „non-confomităţii" şi-a asumat o nouă urgenţă şi gravitate. Ortodocşii Rusiei de vest se găseau între două câmpuri opuse. Pentru un anumit timp o mai mare ameninţare a dominaţiei catolice a adus să susţină protestanţii într-o luptă comună pentru „libertate religioasă." În aceste circumstanţe, libertatea religioasă pentru ortodocşi însemna „identitate naţională." Alianţa a fost mai mult forţată decât voluntară, dictată mai mult de politică decât de doctrină. Din nou independenţa lor a recâştigată, incomplet după cum părea, ortodocşii au terminat unindu-se într-o coaliţie. Împlinirea nu a fost una simplă şi lupta a lăsat o imprimare distinctă şi adâncă.

Biserica Ortodoxă din Polonia şi Lituania era greu pregătită pentru o întâlnire militantă cu vestul. Cu mare tristeţe şi nelinişte contemporanii ne spun despre „marea ruşine şi ignoranţă" a oamenilor obişnuiţi şi a clericilor locali. Ierarhii au fost cu mai puţin ocupaţi pentru bătălie. Ortodocşii au deplorat şi au expus standardele lor morale josnice şi lumescul. Se făceau plângeri că episcopii erau mai mult interesaţi în politică, prestigiul personal şi privilegii decât în probleme de credinţă sau nevoile duhovniceşti ale credincioşilor. Un mare campion ortodox al zilei, monahul atonit Ivan Vişenskii,[122] a comentat acid că „în locul teologiei ei dobândesc cavaleriile oamenilor, decepţiile avocaţilor şi balivernele diavolului. Ei au fost mai interesaţi de „îndreptările" legii decât de „canoanele" Bisericii. Adevărat, retorica lui Vişenskii este pasională, dar arată o dezamăgire profundă şi o pierdere a încrederii pe care o

---

care a fost un membru prezident la Sinodul de la Trent. Renumit pentru zelul lui în combaterea oponenţilor catolicismului, la el s-a făcut referinţă de contemporanii lui ca şi la un „al doilea Augustin" şi ca şi la „ciocanul ereticilor." El a fost cel care a introdus societatea lui Iisus (iezuiţii) în Polonia în 1564. Între 1564 şi 1654, 50 de stabilimente iezuite au fost întemeiate în Polonia.

[122] A se vedea mai jos, secţia IV.

aveau contemporanii lor faţă de ierarhi. Mai mult, episcopii au fost divizaţi între ei.

Pe la finele secolului al şaisprezecelea, fără să fie capabili să se opună presiunii externe, ei au capitulat în masă în faţa ascultării romane. Turmele lor nu i-au urmat. Cu scopul de a fi stabilită o unire ecclesială cu Roma, au fost necesare obligativitatea şi persecuţia. Această mărturisire poate fi construită diferit: episcopii nu şi-au părăsit turmele lor, ci mai mult laici au refuzat să se supună pastorilor lor. În orice caz, în comunitatea ortodoxă o tensiune nefericită a divizat ierarhia de oameni. Greutatea apărării ortodoxiei împotriva unirii forţate cu Roma a căzut în întregime pe umerii laicilor credinţei ortodoxe şi a clericilor. Eforturile lor devotate şi acţiunea concentrată păstrată în credinţa ortodoxă a făcut restaurarea canonică posibilă. O datorie majoră trebuia împlinită. Ortodoxia cerea urgent o „construcţie creativă a crezului," o reafirmare a credinţei ortodoxe. O astfel de „reconstruţie" trebuia să derive dintr-o confruntare conştientă cu provocarea dual㠹 a vestului: catolicismul roman şi reforma. Putea tradiţia bizantină să se menţină strict după cum era sau trebuiau noile forme acoperite? Trebuia ortodoxia să rămână pur „estică" sau sub noile condiţii trebuia într-un anume fel „occidentalizată?" O astfel de datorie nu putea fi împlinită într-un moment. Evident, era un program pentru mai multe generaţii. În procesul unei noi tensiuni care se sprijinea pe o pauză ieşită între cei care au rămas ortodocşi. Rezultatul a fost o „pseudomorfoză" ambiguă a gândirii ortodoxe şi într-o oarecare măsură o viaţă ortodoxă. Deşi aceste eforturi ale secolului al şaisprezecelea a teologilor ortodocşi ai Rusiei de vest ar fi putut să se termine în eşec şi compromis, nobilitatea şi importanţa lucrării lor nu poate fi obscurizată.

Semnificaţia acestor evenimente variate poate fi înţeleasă numai într-o perspectivă europeană mai largă. Atunci Europa era divizată în două câmpuri ostile, blocuri politice şi confederaţii confesionale: liga catolică şi alianţa evanghelică. Minoritatea ortodoxă în Polonia şi Lituania nu puteau scăpa de legăturile în

această putere de luptă mai largă. Nici o statură politică nu era posibilă dincolo de dedicaţia confesională şi fiecare alegere politică avea conotaţii politice. Patriarhul Constantinopolului a fost puternic implicat în acest concurs politic. Din moment ce el slujea ca şi cap al unei biserici largi şi ca un lider naţional al unei „naţiuni creştine" [*rum milleti*] din imperiul otoman, el a fost o figură politică proeminentă pe scena internaţională.[123] Semnificativ mai este interesul său arătat şi partea activă luată în soarta Bisericii Ortodoxe Ruseşti de alţii patriarhi estici începând cu ultimele decade al secolului al şaisprezecelea. Destinul istoric al Bisericii Ortodoxe din Polonia şi Lituania de depins în cele din urmă izbugnirea politică între puterile protestante şi catolice care v-a irumpe în curând în Războiul de Treizeci de ani (1618-1648). În acest conflict Polonia a devenit un centru strategic. Aceasta explică interesul viu al prinţilor moldoveni în afacerile ecclesiale ale Bisericii Ruse vestice şi de ce prinţul valah a fost numit mitropolit de Kiev.[124] Acest act a simbolizat mai mult solidaritate ortodoxă; reflecta un interes politic comun. Factori neteologici cântăreau mult în situaţia ecclesială şi culturală a Rusiei de vest, unde al treilea sfert al secolului al şaisprezecelea al Bisericii Ortodoxe s-a confruntat cu o provocare severă din vest, o provocare existenţială religioasă şi culturală.

II

Artemie şi Kurbski

Tăria impactului protestant în cercurile ortodoxe din Polonia şi Lituania nu poate fi afirmat cu acurateţe. Se pare că a

---

123 „Naţiunea" sau sistemul *millet* a fost folosit de conducătorii musulmani pentru a trata cu minorităţile religioase din domeniul lor. Fiecărei „naţiuni" i s-a permis să guverneze afacerile ei interne după propriile lor legi şi obiceiuri şi capul religios al „naţiunii" era responsabil pentru ea înaintea autorităţilor musulmane. După cucerirea bizanţului, conducătorii tuci şi-au extins sistemul ortodocşilor sub patriarhul Constantinopolului.

124 Petru Movilă (Movilă în română, Mohyla în ucraineană). A se vedea mai jos secţia VII.

fost considerabil în special în decadele mijlocii ale secolului al şaisprezecelea. Provocarea ei trebuia confruntată. Semnificativ, primii scriitori ortodocşi din aceste teritorii care au răspuns au fost fugarii din Moscova, egumenul Artemie şi celebratul prinţ Andrei Kurbski.

Artemie, ale cărui dă-ţi sunt nesigure a fost egumen al mănăstirii Sfânta Treime. În 1554 un sinod de la Moscova l-a condamnat pentru erezie („anumite schisme luterane") închiderea în mănăstirea Solovski, din care a scăpat mergând în Lituania. Înregistrările procedeelor procesului nu arată nici o erezie. Se pare că adevăratul motiv pentru condamnarea lui au fost preferinţele ideologice. În timp ce liderii sinodului aparţineau partidului iozefit dominant, Artemie a aderat la tradiţia transvolgană. Ereticii trebuiau mai mult îndrumaţi decât persecutaţi.

În Lituania, Artemie a fost tras în apărarea ortodoxiei împotriva căilor protestanţilor şi a antitrinitarienilor. El s-a stabilit pe teritoriul lui Iurie, prinţ de Sluţ, unde contactele lui i-au inclus pe cei ispitiţi sau convertiţi la predica protestantă. Pentru muncile lui Artemie a câştigat laudele lui Zaharie Kopistenskii,[125] un gânditor ortodox distins al următorului secol, care vorbeşte în *Cartea apărării Bisericii Apostolice şi ecumenice* [Palinodia] a acestui „monah binecuvântat care cu ajutorul lui Dumnezeu a întors mulţi luterani de la ereziile ariene şi luterane şi prin care Dumnezeu a dispersat pericolul că ruşii ar fi putut fi pervertiţi în aceste erezii."[126] Abordarea lui Artemie faţă de disensionişti a fost mai mult pastorală decât polemică. Scrierile lui erau notabile pentru atitudinea lor umană faţă de oponenţi. El tratează cu ei în duhul toleranţei şi a caritătii evanghelice adevărate, virtuţi care au rămas de la bătrânii transvolgani, dar rare în literatura polemică a zilei. Au

[125] Zaharia Kopystwenskii (mort în 1627) a fost un monah ortodox conducător în perioada de după Unirea de la Brest. A se vedea mia jos, secţia V.
[126] *Russkaia istoricheskaia bibioleca,* IV, 813.

fost păstrate un anumit număr din epistolele lui Artemie.[127] Ele descoperă punctul de vedere ortodox despre probleme arzătoare. De un interes major sunt cele două mesaje către Syzmon Bundny, un preot clavin influent care mai apoi s-a retras în sociniaism şi s-a alăturat aripei ei cele mai radicale (*non adorantes*).[128] În 1562 Bundny a publicat un tratat în vernaculară, *Justificarea unui păcătos în faţa lui Dumnezeu* [*Opravdanie greşnago cheloveka pered bogom*] şi *Catehismul* [*Katezihis*].[129]

Prinţul Andrei Kurbskii (1528-1583) a fost un lider militar distins şi un om de stat. Deşi un refugiat din ţara lui, el a găsit imediat un loc între nobilii din Volynia unde i s-au conferit onoruri şi privilegii. Nu se ştie cum a primit această erudiţie. Ea reiese din corespondenţa sa vehementă şi celebră cu ţarul Ivan IV şi din *Istoria lui Ivan IV* [*Istoriia o velikom kniaze Moskovskom*] un scriitor

---

127 Epistolele lui Artemie sunt publicate în *Russkaia istoricheskaia bilbioteka,* IV, col. 1201-1448. A se vedea S. G. Vilinski, *Polskaia starţa XIV veka,* (Odessa, 1906).

128 Socinianismul a fost o izbugnire anti-trinitară a reformei protestante. Şi-a primit nume de la doi oponenţi timpurii ai ereziei din Italia, Laelius (1525-1562) şi Faust Socinus (1539-1604) care învăţa că Hristos nu era divin prin natură, ci numai prin slujire. Centrul acestei mişcări s-a mutat spre Guvernul din Polonia şi Lituania, unde s-a mutat Faustus Socinus şi unde s-a împărţit în facţiuni rivale. Facţiunea poloneză, condusă de Socinus, susţinea că se potriveşte să i ne adresăm lui Hristos în rugăciune din cauza slujirii sale divine şi predica lipsa de participare la guvern şi armată. Grupul lituanian, la care s-a alăturat şi pe care l-a condus Bundy, a inclus câţiva nobili locali dare şi-au păstrat poziţiile lor în guvern şi care învăţau că din moment ce Hristos nu era cu adevărat Dumnezeu ne este interzis să i ne rugăm, de aici numele *non-adorantes.* cele două grupuri au fost cumva reconciliate la un sinod din 1584, dar Budny a fost excomunicat şi a murit câţiva ani mai târziu. A se vedea E. M. Wilbur, *O istorie a unitarianismului,* vol. I (Cambridge, Mass, 1945).

129 *Katekizih* a lui Bundny a fost publicat (deşi nu deplin) în *Arkeograficheskii sbornik dokumentov. Otnosiaschihsia k istorii severo zapodnoi Rusi,* vol. VIII, (Vilna, 1870), xvi-xxiv. Fragmente din *Opravdanie* au fost publicate în *Opyt' rossiskoi bibliografii V. S. Sopikova*. Ch. I, (Sank Petersburg, 1813). Ultimul studiu despre Budny este de S. Kot în *Studien zur ältern Geschichte Osteuropas I* (*Festschrift für Schimd*), (Graz-Köln, 1956), pp. 63-118.

îndemânatic, un polemist puternic şi un om cu a inteligenţă mare.[130] El nu a fost un pamfletar veninos şi urâtor plecat patimilor lui şi pledând cauza boierilor împotriva unui ţar tiranic. El era un om cu o cultura largă şi un susţinător al tradiţiei ortodoxe. În Moscova el fost aproape de cercul lui Maxim Grecul,[131] pe care l-a recunoscut şi „binecuvântatul său învăţător" a cărui biografie a fost compilată mai târziu. Perturbat de creşterea „ereziilor nebuneşti" din Polonia, Kurbskii nu a fost în nici un caz perturbat de neglijenţa şi indiferenţa comunităţii ortodoxe de acolo: „suntem inepţi şi indolenţi în studiu şi prea mândri a ceea ce ştim." El căuta să răspândească educaţia între ortodocşi. El i-a chemat să se întoarcă la sursele primare, la izvoarele credinţei şi a cunoaşterii. Kurbskii a avut o iubire pentru marea tradiţie patristică şi el a articulat cu iritaţie şi grijă pentru ortodocşi care ştiau puţin despre părinţi şi care îi citeau puţin. „Străinii se bucurau de învăţătorii noştii, în timp ce noi, iubind ceea ce este al nostru, ne-am ostenit cu foame duhovnicească." El a fost uimit că nu toate scrierile patristice au fost traduse în slavona Bisericii şi el şi-a exprimat nemulţumirea faţă de traducerile existente. În conformitate, el a decis să le traducă din nou.

Ar părea ciudat că Kurbskii a ales să traducă Părinţii Greci din texte latine, din moment ce pentru acest scop el a fost latin.[132] Multe din scrierile lui care l-au interesat au rămas să fie publicate în original şi pentru a obţine şi folosii manuscrisele greceşti era o datorie prea dificilă. Kurbskii a lucrat la traducerile veneţiene.

---

130 Există o traducere engleză a istoriei lui Kurbskii de J. L. I. Fennell, *Istoria lui Kurbsky a lui Ivan IV,* (Cambridge, 1965).

131 A se vedea mia sus, capitolul I, secţia VI.

132 Mai există o controversă dacă sau nu mai înainte de secolul al XVII-lea, bibliotecile din Moscova au conţinut manuscrise greceşti. Am putea vedea, bazaţi pe probabilitate, pretenţii că ele au fost aduse de cărturari greci care au venit cu Sofia Palaeologos; consecvent în timpul lui Ivan IV o colecţie măreaţă a fost disponibilă. Cazul opus, bazându-se pe absenţa evidenţei, susţine că până în secolul al XVII-lea numai materialul slav a fost disponibil. Problema rămâne nerezolvată. [Nota autorului].

Biblioteca lui conţinea lucrări complete a lui Hrisostom,[133] Sfântul Grigorie de Nazianz,[134] Sfântul Chiril al Alexandriei[135] şi Sfântul Ioan Damaschinul,[136] la fel de bine ca şi Nichifor Calist în *Historia ecclesiastica.*[137] Kurbskii a fost impresionat de o poezie spusă de Maxim despre zelul cărturarilor veneţieni care munceau să traducă Părinţii greci. Aparent el a început să creadă că după catastrofa bizanţului, acele manuscrise greceşti care au fost salvate au fost duse în Italia şi puse în biblioteci la Veneţia şi Padova.[138]

Căderea Constantinopolului a fost cu adevărat un dezastru apocaliptic pentru Kurbskii, o vreme când „Satana a fost dezlegat din legăturile lui." Având Bizanţul în mâinile necredincioşilor, el a

---

133 Sfântul Ioan Hrisostom, „Gură de Aur" (mort în 407), este una dintre cele mai renumite şi iubite figură din istoria Bisericii Ortodoxe el este cunoscut pentru predica sa neînfricată în Constantinopol, numeroasele sale omilii la Evangheliile şi Epistolele Noului Testament şi a liturghiei divine cel mai mult slujită în Bisericile Ortodoxe, care îi este atribuită.

134 Sfântul Grigorie de Nazinaz, „teologul" (mort în 330-383) a fost dimpreună cu Sfântul Vasile şi fratele lui Sfântul Grigorie de Nyssa, unul dintre marii gânditori ai secolului al patrulea care a condus Biserica la victoria finală asupra arianismului şi a ajutat la standardizarea terminologiei teologice asupra căreia s-au dat atât de multe lupte în controversele trinitariene ale secolului al patrulea şi hristologice ale secolului al cincilea.

135 Sfântul Chiril, patriarh al Alexandriei din 412 până la moartea sa în 444, a dus lupta împotriva nestorienilor, care învăţa că natura divină şi umană a lui Hristos au fost în întregime separate şi că din moment ce Maria a dat naştere naturii sale umane numai ea putea fi numit *Theotokos* [Maica lui Dumnezeu]. Sfântul Chiril a fost figura dominantă la Sinodul Ecumenic Trei la Efes, care a condamnat erezia nestoriană.

136 A se vedea mai jos, nota 28.

137 *Historia ecclesiastica* a lui Nichifor Callistus Xanthopoulos (1260-1335) conţine 18 cărţi care trasează istoria Bisericii de la începuturile creştinismului până la domnia Împăratului Bizantin Foca (602-610). Nichifor Calist era cunoscut şi pentru alte scrieri pe teme liturgice la fel de bine ca şi la un catalog al părinţilor Biserici, împăraţilor, patriarhilor, melodiştilor şi a sfinţilor.

138 Unde a apărut această rumoare şi cum a ajuns la Kurbskii nu se cunoaşte. A fost probabil prin Maxim Grecul, deşi el nu ar fi putut auzi de la grecii care s-au aşezat în Volynia după distrugerea Constantinopolului. [Nota autorului].

trebuit să privească spre vest. Kurbskii nu a avut nici o simpatie faţă de Roma. Sinodul din Florenţa a fost după fraza lui, „o tragedie adevărată, cu consecinţe rele şi triste." Din contactele lui despre muntele Athos el a căutat să obţină copii ale scrierilor polemice ale lui Cabasila[139] şi altele direcţionate împotriva latinilor. Orizontul cultural al lui Kurbskii a fost tipic bizantin. Din cauza iubirii sale culturale şi plecării spre studiu el poate fi descris ca un „umanist bizantin." Teologia patristică şi „înţelepciunea grecilor" (filosofia greacă) au fost în ochii lui un întreg cultural indivizibil. „Părinţii noştii antici au fost antrenaţi şi au adoptat filosofia naturală şi Sfintele Scripturi." Kurbskii a căutat să combine studiul părinţilor cu cel al filosofilor clasici. El îl citea pe Aristotel (*Fizica* şi *Etica*), probabil sub influenţa Sfântului Ioan Damaschinul şi Cicero, de la care a derivat o concepţie stoică a legii naturale.[140]

Kurbskii a realizat un plan ambiţios de traducere: toţi părinţii secolului al patrulea. Ca o parte din subiect, el a adunat în jurul lui pentru studii clasice o adunare de cărturari tineri sau *baccalaurei* şi i-a stilat. El şi-a trimis o rudă, pe prinţul Mihail Obolenskii, să înveţe ştiinţe înalte în Cracovia şi Italia. Nu a fost uşor pentru Kurskii să găsească destui oameni fluenţi în latină care era familiari cu slavona literară. El nu stăpânea destul de bine slavona. Dar el s-a opus în a traduce Părinţii într-o colocvială mai crudă. La sugestia lui un membru al familiei bogate Mamonich în

---

139 Nicolae Cabasila (1320-1390) a fost un distins mistic isihast şi un oponent deschis al teologiei latine şi a scolasticismului. El este cunoscut pentru *Viaţa în Hristos,* tr. C. J. Cantanzaro (St. Vladimir Seminary Press, 1974) şi un *Comentariu la liturghie,* tr. S. M. Hussy (Londra, 1960) .

140 Studiul filosofiei ecclectice şi minunatul stil de proză al lui Cicero (106-43 după Hristos), mare om de stat şi orator roman, a fost o parte standard al curricumului şcolilor în care mulţi scriitori creştini au fost antrenaţi. Influenţa lui se simte în special în părinţii vestici ca Ambrozie, Ieronim şi Augustin.

Vilna.[141] în 1581 el a publicat o *Gramatică a limbii slavone* [*Gramatika slovenskaia iziyka*].

Numai o mică parte din traducerea lui Kurbskii a fost împlinită. În adăugire la predicile lui Hrisostom, cu care a început, Kurbskii a reuşit să traducă lucrările primare ale Sfântului Ioan Damaschinul, incluzând *Dialectica* şi *De fide orthodoxa* şi unele scrieri mai mici.[142] Ele au existat deja, dar în traducerea lui Ioan, exarh al Bulgariei.[143] Kurbinskii a verificat textul Sfântului Ioan împotriva ediţii latine sau greceşti, l-a revizuit şi a adăugat traduceri la capitolele care lipseau. La *Dialectica* lui Damaschin el a adăugat o introducere *Despre logică*, bazată pe *Trivii erotomata,* publicată de Johann Spangenberg în 1552 şi 1554 în Cracovia.[144] Aparent

---

141 Familia Mamonici au fost tipografi bine stabiliţi în Vilna. Doi dintre cei mai cunoscuţi dintre ei au fost fraţii Kuzma şi Lukash, care posedau propriul lor birou de tipărituri şi au fost tipografi în guvernul lituanian.

142 *Dialectica* şi *De fide orthodoxa,* dimpreună cu o secţie *Despre erezii în epitome* şi o introducere scurtă, din cele patru părţi ale lucrării principale a Sfântului Ioan Damaschin *Fântâna cunoaşterii. De fide orthodoxa* este titlul obişnuit dat secţiei patru din *Fântână,* dar titlul exact este *O expunere exactă a credinţei ortodoxe.*

143 Nu se cunosc multe despre viaţa lui Ioan. Exarh al Bulgariei (925) sau la ce se referă titlul de „exarh", ci numai câteva lucrări de ale lui sunt cunoscute. Traducerea sa a *De fide orthodoxa* vine din anul 891-892, el a mai scris un comentariu la cele şase zile ale creaţiei [şestodnev] bazaţi pe *Hexaimeronul* Sfântului Vasile în timp ce omiliil lui sunt editate în Sofia de Dora Ivanova Mircheva.

144 Johann Spangenberg (1484-1550) care a fost un lucrător neobosit al cauzei reformei. Născut în Hardegsen în 1484, fiind cunoscut mai târziu ca Hardesius, Hardesianus şi Hardesianus. După ce s-a îmbibat cu duhul umanismului al Universitatea din Erfust, a devenit rectorul şcolii şi un predicator la Stolberg. El a devenit un simpatizator timpuriu al ideilor Reformei şi încă din 1520, după biograful lui Menzel, el a început să interpreteze scripturile într-un fel neobişnuit [*non consueto more*]. În 1524 el a fost invitat în oraşul imperial de Nordhausen unde a slujit ca educator şi pastor; el şi-a deschis propria şcoală cunoscută ca *„Scolae Nordhusanae Episcopum."* Reputaţia lui Spangenberg ca pastor şi educator s-a răspândit imediat în 1546 Luther a cerut ca Spangenberg să meargă în Mansfeld cu scopul de a conduce afacerile Bisericii de acolo. A lucrat fără de oboseală, uneori predicând de patru ori pe zi. În 1550 Spangenberg a murit, lăsându-şi în

Kurbskii a intenţionat această lucrare să fie un text manual. În 1585 Kurbskii a tipărit în Vilna o traducere a Sfântului Ioan Damaschinul, *O dispută între un saracin şi un creştin.* Din alţi părinţi, el a reuşit să traducă şi să publice numai câteva omilii şi predici.[145] Pentru a avansa această dispută cu arienii (principala sa preocupaţie), Kurbskii a compilat şi tradus câteva antologii exegetice: *Faptele şi epistolele* [Tolkovyi Apostol], incluzând o selecţie specială de texte patristice; *O abreviată interpretată a profeţilor* [*Sokraşchenie tolkovskii prorochestv*], care conţinea un comentariu patristic[146] şi o *Psaltire interpretată* [*Tolkovaia psaltir*], în care spre adăugire la comentariul primar luat din Teodoret al Cirului[147] şi din Pseudo-Atanasie,[148] el a inclus un număr de alegeri bogate şi apte din alţi Părinţi. În toate acestea Kurbskii manifestă un interes dogmatic vital şi o credinţă sobră şi clară.

---

urmă soţia sa de 43 de de ani şi patru fii (dintre care trei au devnit teologi). Spangenberg a scris imne, predici, lucrări cu o natură doctrinară şi lucrări cu caracter moral. În *Margarita theologica* el transpune *Loci theologici* a lui Melancton în forma întrebărilor. *Trivii erotomata* a avut de a face cu *trivium* sub forma întrebărilor.

[145] Fragmente ale unor traduceri completate parţial, între secţiile *Istoriei ecclesiastice,* există într-o formă a manuscriselor. *Istoria ecclesiatică* a lui Eusebiu, episcop de Cezarea (mort în 339) este de departe una dintre cele mai celebre istorii temporale şi prima sursă a tutror cercetărilor în Biserica creştină. O ediţie critică a acestei lucrări a fost compilată de Edward Schwartz şi publicată în *Giechische Christliche Schiftsteller* (Leipzig, 1903-1909).

[146] Greşit atribuit lui Maxim Grecul [nota autorului].

[147] Teodoret, episcop de Cir (423-466), a fost un teolog al tradiţiei antiohiene, de unde a venit Nestorie în timp ce simpatia şi prietenia pentru Nestorie afost de a dovedii, căci el l-a condamnat deja pe Nestorie la Calcedon în 451, el a fost condamnat ca unul dintre cele trei capitole al Sinodul Ecumenic Cinci din Constantinopol în 553. Dincolo de controversele hristologice el a fost cunoscut pentru exegeza lui scripturistică valabilă.

[148] Multe fragmente existente ale comentariilor din Psalmi, Geneză, Ecclesial şi Cântarea Cântărilor au fost atribuite Sfântului Atanasie, episcopul Alexandriei din 328 până în 373, un luptător curajos împotriva arienilor care a fost exilat de trei ori din scaunul lui şi care este cunoscut pentru *Trei discursuri împotriva arienilor* şi *Viaţa Sfântului Antonie.*

Împlinirile modeste ale lui Kurbskii au fost în comparaţie cu scala planului său original, căci el a conceput un astfel de program şcolar. Schema descoperă o concepţie clară a culturii religioase, întemeiată în tradiţia culturii slavo-elinice. El s-a opus „barabarismului polon." Aceasta nu a fost o frază retorică. Limbajul polonez era în acele momente folosit pentru scopuri cărturăreşti şi literatura poloneză era *în statu nascendi*. În contrast, literatura slavonei Bisericii exista de secole şi şi-a dezvoltat propriul stil şi tradiţie elaborată. Kurbskii a avut motive să mărturisească că o traducere acurată din poloneză în slavona greacă sau chiar latină era imposibilă. Sensul putea fi redat dar stilul putea fi pierdut.

Mult mai mult decât un scrib sau un cărturar uscat, Kurbskii avea un sentiment viu pentru vremurile lui. Ţelurile lui au fost criticate ca fiind învechite şi demodate. De fapt, ele erau profetice. El s-a sârguit pentru o renaştere creativă a tradiţiei patristice, o revitalizare şi o continuare a moştenirii bizantine în lumea salvă. Viitorul ortodoxiei, credea el, depindea de credincioşia faţă de Părinţi.

III

Cercul Ostrog şi Biblia

Kurbskii nu era singur în încercările lui literare şi educaţionale. În a doua jumătate a secolului al şaisprezecelea un anumit număr de centre de tipar au fost stabilite în Lituania şi Polonia, cel mai mult de mâni private: Ivan Fedorov[149] şi Petru Mstislaveţ,[150] pe moştenirea familiei

[149] Ivan Fedorov a stabilit prima tipografie în Moscova în 1564 dar a fost în curând scos afară de o gloată superstiţioasă ridicată de copiatori de manuscrise profesionali. El a fost trimis în Zadlubov în Lituania, unde a tipărit evangheliile în 1568 şi când patronul lui a pierdut interesul lui în proiect, mutându-se să stabilească prima tipografie în Lvov în 1573. Mai târziu a mers în Ostrog pentru a lucra pentru prinţul Constantin unde a tipărit biblia Ostrog (1580-1581). Mai

Chodkiewicz (1586 până în 1570)[151] Fedorov în Lvov (1573-1579); Mstislaveţ în Vilna (1574-1576, înviat de familia Mamonici în 1582; prinţul Konstatin Ostrozhskii[152] în Ostrog Volynia (1580-1590).[153] Principalul motiv al acestor centre era apologetic; principalul lor motiv era de a combate propaganda protestantă şi ariană. Pentru acest motiv era mult mai important să publicăm surse primare decât lucrări argumentative. Rezultatul a fost o curgere de manuale liturgice, cărţi devoţionale, pamflete religioase şi predici.

Cele mai importante din aceste tipografii au fost în Ostrog, unde prin energiile prinţului Ostrozhskii a părut un centru de educaţie cultură. Între „iubitorii de înţelepciune" care s-au adunat acolo au fost Gherasim Smotriţchii, educatorul[154] Ivan Fedorov, tipograf principal, preoţii Vasile Surazschii, autorul *Unei credinţe unite* [*O edinoi vere*],[155] şi Demian Nalivako (fratele celebrului hetman)[156] şi

---

apoi a încercat să îşi stabilească propriul aşezământ înapoi în Lvov dar a murit acolo în 1583.

150 Petru Msltislavets a fost asistentul lui Feodor în Moscova. El a venit cu el în Lituania şi s-a aşezat în Vilna, unde a tipărit Evanghelile şi Psalmii.

151 Familia Chodkiewichz a fost una dintre cele mai proeminente familii nobile în Lituania şi a fost simpatetică Reformei Protestante. Grigorii Chodkiewicz, capelanul din Vilna, care era ortodox şi-a aşezat tot venitul pentru a finanţa operaţiile de tipărire pentru al finanţa pe Fedorov.

152 A se vedea mai jos, secţia IV.

153 Despre tipărituri în timpul acestei perioade a se vedea M. N. Tikhomirov, „Nachale mosckoskogo kingopechantiia," *Uchenye zapiski MGU* (Moscova, 1940) şi A. V. Zernov, *Nachalo kingopochatania v Moske i na Ukraine* (Moscova, 1947).

154 Gherasim Smotriţchii a fost primul rector al Academiei din Ostrog, colaboratorul principal în pregătirea bibliei Ostrog, autorul prefaţei şi autorul cărţii *Cheia împărăţiei cerurilor,* o apărare a ortodoxiei împotriva uniaţilor scrisă în 1584.

155 *Despre o credinţă unită* a fost publicată în Ostrog în 1583 şi păstrată în *Ruskaia istoricheskaia biblioteka,* VII, 601-983.

156 Demian Nalivaiko a fost preot la Biserica Sfântul Nicolae în Ostrog. Fratele lui Semerin a fost organizatorul propriei firme de reverenzi care s-a revoltat la căderea din 1595 şi a jefuit teritoriul din jurul oralului Luţk, inclusiv teritoriile episcopului Terleţchii, care în acele vremuri era în Roma primând binecuvântarea papei pentru Uniaţia de la Brest (a s vedea mai jos). În următorul an Semerin a

cu o faimă celebră, Jan Liatos, matematician şi astronom.[157] De această comunitate la Ostrog Zaharia Kopystenski şi-a scris *Palindodia:* „aici existau oratori egali cu Demostene." Aici existau doctori bine antrenaţi în greacă, latină şi slavonă. Aici existau remarcabili matematicieni şi astronomi. Printr-o exagerare evidentă, cuvintele lui indică o impresie puternică pe care întreprinderea Ostrog a lăsat-o spre generaţiile care vor urma. Ei au cultivat aceiaşi viziune a unei culturi slavono-elinice la fel cum a făcut Kurbskii.

Şcoala din Ostrog a fost modelată după un model greco-bizantin. A fost de mai multe ori descrisă ca o „şcoală greacă" şi era de fapt o „şcoală de trei limbi" [*trilingue lycaeum*] şi de arte liberale. „Non slavonicae duntaxat linguae, sed graecarum juxta atque latinarum artium erexit palaestram."[158] Visul lui nu s-a materializat niciodată; mai mult şcoala a reuşit să supravieţuiască numai câţiva ani. Pentru acele vremuri planul nu era realist. O criză critică a unui personal calificat a existat în tot locul. Învăţători competenţi erau imposibil de găsit, în special pentru instrucţie în greacă. În 1583 Ostrozţi a luat în considerare angajarea câtorva uniaţi greci de la colegiul grecesc Sfântul Atanasie din Roma, dar fără succes. Mai târziu a privit la Grecia. Chiril Lukaris, viitorul patriarh, a predat la Ostrog între 1594 şi 1595.[159] Ostrozhii a încercat să educe studenţi.

---

fost capturat de armata poloneză, torturat în închisoare timp de un an şi decapitat.

157 Jan Liatos (1539-1605), un catolic era profesor la Universitatea din Cracovia şi care a fost depus din funcţia lui fiindcă s-a opus reformei calendarului papei Grigorie XIII. A se vedea mai jos.

158 Iacob Susza, *Saulus et Paulus.* [Nota autorului]. Iacob Susza 81610-1687) a fost episcop de Chelm din 1652 şi capul ordinului monahal Uniat Basilian din 1661 până în 1667. *Saulus et Paulus ruthenae unionis sanguine beati Josaphati transformationis sive Meletius Smotricius* a fost publicat în Roma în 1656.

159 Chiril Lukaris a fost una dintre cele mai importante şi tragice figuri ale Bisericii Ortodoxe din această perioadă. Născut în Creta în 1572, el a primit o largă educaţia umanistă în şcoala greacă din Veneţia şi al Universitatea din Padova. A fost hirotonit preot de vărul său, Meletius Pigas, patriarhul Alexandriei şi trimis în Europa de est pentru a îi ajuta pe ortodocşi în lupta lor împotriva unirii din Brest. El a participat la Sinodul din 1596 în Brest şi a învăţat în şcolile

Ca şi interpreţi ai Sinodului din Brest, părintele Ciprian, se pare că a fost unul dintre studenţii lui. El a studiat în Veneţia şi Padova şi apoi a stat în muntele Athos. Succesul lui Ostrozhskii în aceste îndatoriri variate a fost modest. Probabil întregul lui proiect a fost prea ambiguu pentru o întreprindere privată. Chiar şi aşa, renumele câştigat de şcoala din Ostrog era justificat, nu atât de mult pentru împlinirile lui cât pentru pionieratul său nobil.

De la început comunitatea Ostrog a fost profund implicată în lupta cu propaganda romană şi mai târziu cu cea a uniaţilor.[160] Reforma calendarului introdusă în 1582 de papa Grigorie XIII a creat o mare agitaţie.[161] Rezistenţa deschisă a fost puternică într-un anumit număr de cartiere şi în Polonia rezistenţa includea anumiţi romano catolici. Jan Liatos al Cracoviei a atacat violent.

---

ortodoxe din Ostrog, Vilna şi Lvov. Forţat să fugă pentru o vreme scurtă fiindcă a fost acuzat că este un spion turc, el s-a întors la şcoala din Lvov pentru o încă scurtă perioadă de timp în 1600 şi apoi a fost ales patriarh de Alexandria în 1601. În timp ce era patriarh de Alexandria, el a dobândit câţiva prieteni danezi şi englezi cu care a corespondat în probleme religioase şi prin 1617 el a adoptat o poziţie protestantă deschisă faţă de probleme ca tainele şi icoanele. În 1620 Lucaris a fost ales patriarh de Constantinopol şi a devenit un punct focal al intrigilor constante de sub turci. *Mărturisirea* sa, mai întâi publicată în latină la Geneva în 1629, având un caracter în întregime pro-calvin a făcut ca Lucaris să fie o ţintă specială a iezuiţilor şi a curţii otomane, care au fost responsabile pentru depunerea lui în 1621, 1633 şi 1635. În cele din urmă, în 1638 Chiril Lucaris şi *Mărturisirea* lui au fost condamnate într-un sinod în Constantinopol şi el a fost arestat de turci cu acuzele de trădare şi în timp ce călătorea în exil a fost omorât de navigatorii lui pe vas. Cea mai bună mărturisire a vieţii lui Chiril a fost compilată de Thomas Smith, *Collectanea de Chirillo Lucario* (Londra, 1707); o lucrare modernă despre Chiril este G. A. Hadjintoniou, *Patriarhul protestant* (Richmond, 1961).

160 A se vedea mai jos, secţia V.

161 Papa Grigorie XIII (1572-1585) a fost cunoscut pentru încercările lui de a câştiga Anglia, Suedia şi chiar Rusia pentru catolicism, cu premoniţia ordinului iezuit şi a universităţii gregoriene din Roma, pe care a întemeiat-o. El este cel mai bine pomenit pentru numirea unei comisii care să revizuiască calendarul iulian vechi şi de purtarea recomandărilor pentru a avansa la calendar din 4 octombrie până în 15 octombrie 1582.

Exmatriculat din universitate, el s-a dus în Ostrog unde a susţinut grupurile ortodoxe care se opuneau noului calendar. (Liatos a continuat campania sa până în 1603) Un alt oponent viguros al reformei a fost Gherasim Smotriţchi, directorul şcolii din Ostrog în 1580. Un pamflet publicat în 1583 denunţă destul de vehement. În acelaşi an Biserica Constantinopolului a respins formal reforma calendarului şi a adus disputa la final pentru ortodocşi. În Polonia şi Lituania controversa s-a menţinut pentru încă câţiva ani prin încercări persistente de a pune în folosinţă noul calendar în toată ţara.

Mult mai semnificativă decât lupta împotriva reformei calendarului şi cea mai spectaculară din toate încercările comunităţii din Ostrog a fost traducerea şi tipărirea Marii Bibliii de la Ostrog. Odată cu publicarea ei în 1580 (reafirmată în 1581 cu anumite amendamente tehnice), textul deplin al Bibliei şi-a făcut o astfel de apariţie în slavona bisericească. Biblia din Ostrog, rămâne un punct de reper în istoria biblică. Stă ca o mare împlinire în sine, un monument de erudiţie, literatură şi teologie.

Biblia de la Ostrog a fost concepută ca o unealtă polemică şi intenţionată pentru o circulaţie largă. În Prefaţă, scrisă de un anumit Gherasim Smotrischii, cititorii au fost puternic avertizaţi împotriva celor care, pretinzând că cursul lor a fost susţinut de Sfintele Scripturi, „cu blasfemie încearcă să îi urmeze lui Arie în învăţăturile lui." Biblii naţionale au fost instrumente caracteristice pentru reformatori. Bibliile poloneze şi cele slavone a lui Primoz Truber[162] sunt numai câteva exemple. În vestul rus majoritatea

[162]Primoz Truber (15081586) a fost un lider al mişcării luterane în Carnolia (o provincie a imperiului austriac, care acum este parte din Iugoslavia). Mai întâi el a publicat o traducere slavonă a Evaghelilor, Faptelor şi Epistolelor către Romani la Tübingen în 1557-1560. Anul următor el a adăugat o traducere a Galatenilor şi I şi II Corintenilor. Mai târziu el a publicat, dimpreună cu un alt reformator carnolian, Jurij Dalmatin, o biblie slavonă completă al Württemburg în 1584. A se vedea L. Legisa şi A. Gaspan, eds. *Zgodvina slovenskega slovsta* (Ljublijana, 1956), I, pp. 206-244.

traducerilor biblice au apărut dinr-un mediu protestant, în special din cercurile sociniene şi antitrinitarienecare şi-au bazat muncile lor pe cehi sau mai bine spus pe versiunea poloneză. Vasile Tiapinski[163] a tradus Evangheliile în Bielorussia din versiunea 1572 a lui Szymnon Budn, în timp ce Valentin Negalevschi şi-a realiat ediţia sa în Volynia din biblia poloneză pe care Marcin au fost nemulţumiţi de stadiul sărăcăcios al manuscriselor cu care lucrau. Mult prea des textele sufereau de variaţii şi stricăciuni. Totuşi, pentru vremea lor, cărturarii de la Ostrog au avut un material amplu şi bogat pentru dispoziţia lor. Ei au consultat textul masoretic[164] şi Vulgata şi a luat în consideraţie noile versiuni cehe şi poloneze. Din nou ei au verificat textul lor împotriva grecilor, folosind două ediţii tipărite: Septuaginta Aldină din 1518 (Veneţia)[165] şi marele *Complutensiam Polyglot* a cardinalului Ximens, completat între 1514-1517, dar care nu a fost realizat până în 1522.[166]

Cu toate imperfecţiunile evidente, Biblia Ostrog oferă un text mult mai acurat şi de bază decât celebra versiune Sixtus Clementine a Vulgatei (1592).[167] Ediţiile moderne ale Bibliei slave se bazează esenţial pe textul Bibliei Ostrog. Datoria cu care s-au confruntat traducătorii şi editorii a fost enormă; realizarea lor

---

163 Vasile Tiapinskii a fost un nobil minor din Poloţk care a tradus şi a tipărit Evanghelile lui Matei, Marcu şi Luca şi a arătat o influenţă sociniană. A se vedea M. V. Dovnar-Zanolskii, *V. Tiapinskii, peredchik Evangelia na belorusskoe narechie* (Sank. Petersburg, 1899).

164 Comunităţile iudaice medievale au înmânat textul consonţional ebraic al Vechiului Testament cu *Masora,* un sistem de vocale şi diviziuni pentru a ajuta pronunţia în citirea publică a scripturilor. *Masora* a fost standardizată în secolul zece şi textul masoretic editat de Iacob ben Chayyim şi publicat în Veneţia în 1524-1525 a devenit prototipul pentru majoritatea versiunilor tipărite ale ebraicii Vechiului Testament.

165 Paul de Samosata, episcop de Antiohia din 260 până în 268, a profesat o teologie eretică accentuând unitatea lui Dumnezeu până în punctul modalismului şi umanitatea lui Hristos până în momentul adopţianismului (crezul că Hristos a fost un om obişnuit pe care Dumnezeu l-a ales să fie Hristosul).

166 A se vedea capitolul I, nota 114.

167 A se vedea mai sus capitolul I , nota 83.

imensă. Aparent a luat acestei echipe de cărturari trei sau patru ani până când au împlinit această realizare. Expertiza tehnică a fost oferită de Ivan Fedorov, care avea deja un anumit număr de proiecte de tipar în creditul său, inclusiv arta tipăriturii în Moscova. Probabil mai mult decât orice, împlinirea creativă a Bibliei Ostrog mărturiseşte curgerea unei renaşteri teologice şi culturale între ortodocşii Rusiei de vest spre finele secolului al şaisprezecelea. De o şi mai mare semnificaţie, venirea acestei Biblii reflectă o legătură neruptă şi vie cu tradiţia bizantină.

IV

Constantin Ostrozhkii

Prinţul Constantin Osrozhskii (1526-1608), întemeietorul comunităţii Ostrog şi mai târziu monahul Vasile a fost o figură controversată. El a fost mai presus de toate un politician şi un diplomat, dacă nu cumva un om de stat. Modalitatea lui de abordare a problemelor religioase a fost pragmatică şi culturală, decât teologică. Un nativ din Lituania; Ostrozhskii a fost mai mult „occidentalizat" decât prietenul lui Kurbskii, care în ciuda greţei pentru tendinţele politice şi culturale din Moscova şi multă din cărturărimea lui se baza pe texte şi publicaţii latine rămânând chiar şi în exilul polonez un moscovit puternic şi un grecofil ardent. Din cei doi, orizonturile culturale ale lui Ostrozhskii au fost mai largi, dar în viziunea lui a fost mai puţină coerenţă. El a fost mai dedicat îmbunătăţirilor şi compromisului şi politica lui a fluctuat de mai multe ori. Fără nici o discuţie un apărător înfocat al ortodoxiei, în acelaşi timp el a jucat un rol în pregătirea căii pentru uniaţie, care a conferit o cauză pentru cei care l-au numit un simpatizator.

Într-un anume sens prinţul Ostrozhskii poate fi privit ca primul „ecumenist" slav. El a avut un interes profund în reconcilierea tuturor comunităţilor în Polonia şi Lituania de a asigura ordinea în domeniu. El a pledat cu creştinii pentru a

coopera şi a trăi într-o existenţă onestă. Chiar şi poziţia lui personală a fost cu grijă implicată. Deşi un ardent tare al Bisericii Ortodoxe, Ostrozhskii a fost căsătorit cu o romano catolică şi a ţinut legături de familie strânse cu calvinii şi unitarienii. Cel mai în vârstă fiu, prinţul Janusz, a fost botezat după ritualul catolic şi ceilalţii copiii, unul a rămas ortodox, dar şi el a avut o soţie romano-catolică.[168]

Interesele ecumenice ale lui Ostrozhskii au creat suspiciune în câteva centre. El a fost mai întâi acuzat de o simpatie excesivă faţă de socinieni, care şi ei pretindeau lăuntric că se împărtăşeau de aceleaşi convingeri: „quamvis religionem Unitariam, quam in corde amplectebatur no sit professus, Unitariorum tamen Fautor et Patronus fuerit."[169] Este adevărat că Ostrozhski le-a admirat sistemul lor educaţional şi dedicarea faţă de valorile culturale. El nu a ezitat să îi întoarcă spre ajutor. De partea ortodocşilor el l-a împuternicit pe socinianul Motovilă.[170] Pentru a scrie o respingere a celebrei cărţi despre Petru Skarga, *Despre unitatea Bisericii lui Dumnezeu sub un păstor* [O ideosci kosciola Bozego pod iednym pastrzem y o Grekim od tey iednosci odstapentu, z prezest oroga y upominaem do narodow ruskich przy Grekach stojacych, Vilna, 1577][171] cu care iezuiţii şi-au lansat campania lor literară pentru a îi

---

168 Vărul lui Ostrozzhskii a fost Ioan Christopher Tarnovski, cu care Petru Saga a trăit pentru doi ani. Fiica lui Ostrozhskii s-a căsătorit cu Jan Kiszka, nobilul socinian conducător în Lituania. Pentru o genealogie a familiei a se vedea J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy* (Warşovia, 1895).

169 „Vindiciae pro Unitariorum in Polonia Religionis libertate, ab Equite Polone conscriptae," în Christopher Sandius, *Bibiotheca Antitrinitariorum,* (Freistadii-Amsterdam, 1648).

170 Motovilă (scris Motowilo sau Motowillo), un unitarian obscur, probabil un lituanian, se pare că a fost un milenarist. Singura informaţie pe care o avem despre el este o scrisoare scrisă de prinţul Kurbskii în 1578. Cartea lui nu a fost niciodată publicată.

171 Petru Skarga (1536-1612) a fost cel mai influent iezuit polonez al vremurilor lui. Wel şi-a început cariera ca şi cancelarul arhiepiscopiei catolice din Lvov, unde a început contacte primare cu Ostrotzhskii. După ce a intrat în ordinul iezuit, el a ajutat la întemeierea şcolilor din Jaroslaw şi Vilna, când colegiul din Vilna a

câştiga pe ortodocşi pentru Polonia la unirea cu Roma.[172] Kurbskii a fost tămâiat cu actul lui Ostrozhskii. Pentru el Motovilă era „un deputat al lui Antihrist" şi un ucenic al lui Arie,[173] Fotinus[174] şi Pavel de Samosata.[175] „Liderii creştini au mers la extreme de insolenţă şi prostie," se plângea el," că ei hrănesc şi cultivă aceşti dragoni otrăviţi în casele lor, dar ei le angajează ca apărători şi ca asistenţi." Ceea ce este şi mai uimitor, ei îi cheamă să păstreze Biserica duhovnicească a lui Dumnezeu împotriva duhurilor satanice şi i-a obligat să scrie cărţi împotriva latinilor pe jumătate creştini." Probabil intransigenţa lui Kurbskii a fost împărtăşită numai de

---

devenit prima universitate iezuită în 1578, Skarga şi prumul său rector. Cărţile lui, scrisă de fapt cu trei ani înainte de a fi publicată, tratau Biserica greacă şi tradiţia Sinodului de la Florenţa. Principalele sale argumente pentru reuniune erau că împăratul bizantin şi patriarhul au acceptat de fapt unirea de la Florenţa, restaurând astfel unitatea întregii Biserici sub papă care exista cu câteva secole mai înainte şi că patriarhul contemporan grec era sub dominaţia umilitoare a turcilor şi a fost ales şi depus în conformitate cu dreptul canonic. Cartea a fost retipărită în 1590 cu o dedicaţie pentru Regele Sigismund III, la curtea căruia Skaraga a fost predicatorul oficial din 1588. În prefaţa la a doua ediţie Skarga s-a pâlâns că ortodocşii bogaţi şi nobili (Ostrozhskii) au cumpărat toate copiile primei ediţii şi l-a ars şi l-a obligat pe rege să înceapă negocierile cu episcopii prounire. Skarga a fost reprezentativul regelui şi principalul teolog catolic la Sinodul din Brest în 1596 când a fost ratificată pentru prima dată unirea şi a lucrat neobosit până la moartea sa în 1612 pentru a promova cauza catolică între ortodocşi şi protestanţi. A se vedea J. Tretiak, *Skarga w dziejach i literaturze unii brzeseckie* (Cracovia, 1912).

172 În mod curios, prima ediţie a cărţii lui Skarga este dedicată lui Ostrozhskii şi în prefaţa autorului se referă la conversaţiile care le-au avut mai înainte despre subiect.

173 A se vedea mai jos, nota 11.

174 Fotinus al Sirmiumului a fost condamnat în 345 ca un modalist sau ca unul care susţinea că Tatăl, Fiul şi Duhul Sfânt sunt doar trei expresii diferite sau operaţii ale unui Dumnezeu.

175 Pavel de Samosata, episcop de Antiohia din 260 până în 268, a profesat o teologie eretică accentuând unitatea lui Dumnezeu până în punctul modalismului şi umanitatea lui Hristos până în punctul adopţianismului şi umanitatea lui Hristos până în punctul adopţianismului (crezul că Iisus a fost un om obişnuit pe care Dumnezu l-a ales ca să fie Hristos.).

câţiva, cu mult mai mulţi din cei care Ostrozhskii îi citează ca „eretici" în cauza ortodoxă. Pentru a ezita sau a lâncezi în scrupule era un risc şi o luptă mult prea mare în această luptă."

Uverturile „ecumenice" ale lui Ostrozhskii nu s-au limitat numai la prostestanţi; ele au ajuns şi la romano catolici. Cu mai multe ocazii el a fost de acord cu celebrul misionar iezuit Antonio Possevino,[176] la fel şi cu nunţiul papal Bolognetii.[177] Ambii au raportat în Roma că trebuiau să fie convertiţi. Ostrozhskii a adus aceste deliberaţii un număr de laici şi clerici şi când problema unităţii Bisericii a ajuns la regele Ştefan Batory. În acest moment Ostrozhskii a considerat în a obţine uniaţii greci de la colegiul Sfântul Atanasie în Roma pentru a învăţa în Ostrog, deşi după planul lui şcoala de la Ostrog a trebuit să rămână în fortăreaţă a unei ortodoxii stricte. Mai târziu el l-a convins pe Adam Pociej (Potyi),[178] viitorul mitropolit uniat şi adevăratul arhitect al Bisericii Uniate din Polonia, care a luat sfintele ordine şi apoi deşi sărăcia romană a lui Pociej nu erau secrete, a sponsorizat promoţia lui la episcopie.

Ostrozhschii îşi avea propria schemă pentru reunire cu Roma şi a fost pregătit să meargă la Roma pentru a discuta cu papa. Când în cele din urmă unirea s-a realizat, Ostrozschii nu a urmat şi

---

176 Capitolul I, nota 14.

177 Alberto Bolognetti a fost *nunţiul papal* în Polonia din 1581 până la moartea sa în 1585.

178 Adam Pociej (mort în 1613), un nobil influent şi un castelan în Brest, a crescut ca şi calvinist şi numai mai târziu s-a alăturat Bisericii Ortodoxe. El şi-a luat numele monahal de Hypatie şi a devenit episcop de Brest şi Vladimir în 1593. La scurt timp mai târziu, la o întâlnire secretă din Torcyn în 1594, el s-a declarat în favoarea unirii cu Roma şi a început să lucreze mai îndeaproape cu un alt episcop, Terleskii (a se vedea nota 108), în promovarea unităţii între restul clericilor ortodocşi din Lituania. În 1 iunie 1595 el a semnat un mesaj formal cu Regele Sigismund II anunţând că el şi alţi câţiva episcopi au fost gata să intre în comuniune cu Roma şi că la căderea anului el a călătorit în Roma cu Terţchii pentru a prezenta unirea cu papa Clement VIII. În 1599 el a fost declarat mitropolit unit de Kiev. O biografie a lui Pociej de I. Savcky apare în *Jubilenja kniha v 300 litni rokovini smerti Mitropolia Jpatya Potiya* (Lvov, 1914), pp. 1-133.

la sinodul din Brest convenit în 1596 pentru a promova reunirea, el a condus forţele opoziţiei care au perturbat începuturile. Mulţi ani mai apoi el a fost organizat ca un lider al mişcării rezistenţei ortodoxe care a început pe teritoriile vestice. Ostrozhschi nu a fost inconsistent în aceste acţiuni. Viziunea sa a unităţii era destul de diferită de cea negociată cu *unia.* Totul de acolo a fost împlinit de episcopii locali care au acţionat clandestin şi singuri. Aceasta a conturat direct planul lui Ostrozhschi pentru o discuţie deplină şi comună a toate subiectele implicate, precum şi aprobarea de la Bisericile din Moscova şi Moldova. Când la sfârşitul Sinodului, Biserica Ortodoxă a fost declarată ilegală în Polonia şi Lituania, Ostrozhschii a început o campanie fervent pentru a aduce în discuţie această decizie. Bazându-şi lupta sa pe dreptul şi necesitatea „libertăţii religioase," el s-a găsit din nou tras spre protestanţi, care de o anumită perioadă de timp sufereau de discriminare sub lege şi a căror ameninţare faţă de ortodoxie a fost acum eclipsată de catolicismul roman.

Cu mult mai înainte ca ortodocşii şi protestanţii să caute să se alăture forţelor în lupta lor comună pentru libertate religioasă. Singura şansă de succes constă în acţiunile lor concentrate. Unindu-şi propriile lor forţe în 1570 prin Mărturisirea Sandomirez [Confessio sandomiriensis],[179] protestanţii în 1595 la finele Sinodului din Turn au preluat subiectul cooperării cu ortodocşi. Într-o scrisoare, Ostrozhschi a avertizat aceste sinod că unirea ortodoxă-romană era în pregătire şi şi-a programat propria solidaritate cu protestaţii. El a declarat că în opinia lui ortodocşii erau mai distanţi faţă de romani dar apropiaţi de evanghelici

[179] *Confessio Sandomiriensis* a fost produsul unui sinod ţinut în 1570 ca fiind proiectul unei unificări protestante. *Confessio* a rămas numai crezul calvinilor şi al Fraţilor (boemieni) cehilor. Sinodul a ţinut aşa numitul *Consensus sandomiriensis,* care a fost o pledoarie şi o luptă împotriva anti-trinitarienilor şi romano catolicilor.

(calvini).[180] În 1599 a conferinţă unită s-a întâlnit în Vilna, cu reprezentativii ortodocşi de către un mic grup condus de Ostrozschi.[181] Ordinea imediată a afacerilor a fost de a formula o poliţă comună în lupta pentru libertate religioasă. .Odată ce cele două grupuri au fost împreună, s-a ridicat imediat ideea de unitate. Faţă de aceasta membrii clerici ai părţii ortodoxe s-au dovedit reticenţi şi evazivi, dacă nu chiar ostili. Principalul vorbitor pentru unire a fost în delegaţia protestantă Simon Teofil Turnovschii, preşedintele Frăţietăţii cehe boemiene în Polonia.[182] El a argumentat că în anumite condiţii protestanţii şi ortodocşii puteau fi uniţi şi citea negocierile ţinute în 1451-1452 între Calixtins de Praga şi Biserica din Constantinopol, care s-a finalizat în înţelegere.[183]

Urmând conferinţei din Vilna, anumiţi protestanţi au schiţat un memorandum care a citat proeminent puncte de acord între evanghelici şi ortodocşi şi a plasat subiecte care cereau o discuţie mai detaliată. Aceasta a fost trimisă la Costantinopol. Deşi ortodocşii nu s-au împărtăşit de această acţiune, Ostrozhschii se pare că a simpatizat cu ea. Meletie Pigas, patriarh de Alexandria şi *locum tenes* al tronului ecumenic, a încunoştinţat că a primit mesajul,[184] dar reluctant de a intra în afacerile poloneze, el şi-a ţinut

---

[180] *Institutiones christianae,* celebrul compendiu al teologiei calvine a fost prima dată tipărit în Basel în 1536 şi revizuit şi extins până la moartea lui Calvin în 1559. A se vedea J. Calvin, *Instituţiile religiei clavine,* tradus de F. L. Battlesşi editat de J. T. McNeil (Philadelphia, 1960), 2 volume.

[181] Incidental, în vremea lui Sigismund II Augustus (1548-1572) negocierile cu „cei de credinţe diferite" au fost o parte a unui program catolic liberal." [Nota autorului].

[182] Pentru descrierea călătorii lui Turnovschii către Sandomirez în 1570 a se vedea K. E. J. Joerensen, *Ökumenische bestrungen den polnichen protestanten* (Copenhagen, 1942).

[183] A se vedea mai sus, nota 70.

[184] Meletie Pigas (mort în 1601) a fost destul de activ în încercările opuse de unire cu Biserica romano catolică în Lituania şi în insula Chios. Principala lui lucrare rămâne I. Malişevschii, *Aleksandriskii patriarkh Meletii Pigas i ego uchastvie v delakh russkoi ţerkvi* (Keiv, 1872), 2 volume.

replica evazivă şi fără nici o dedicaţie. Meletie l-a autorizat pe exarh, Chiril Lucaris, care atunci locuia în Polonia, să discute propunerea la nivele locale. Aparent nu s-a făcut nimic. În cele din urmă, era utopic să se aştepte că o unire evanghelică ortodoxă putea fi formată pentru a contracara Unirea de la Brest. Totuşi, tot episodul a avut o semnificaţie sobră pentru viitor. În timpul negocierilor între protestanţi şi ortodocşi, problema unirii a fost pusă în termenii care defineau „unitatea credinţei" ca o opoziţie comună cu credinţa latină. Ca şi consecinţă ortodocşii s-au găsit în poziţia unde punctul lor de vedere trebuie realizat în schema tensiunilor europene: Roma sau Reforma.

Deşi planul înţelegerii doctrinare pus de Vilna nu a mai primit nici o dezvoltare, cooperaţia ortodox-protestantă a continuat. Polemiştii ortodocşi au folosit extensiv literatura anti-romană, în special cu privire la supremaţia papală, unde au folosit regulat argumente avansate la cele mai mari sinoade Reformatorii din Basel şi Constanţa.[185] Destul de popular a fost *De republica ecclesaitica,* celebra carte a lui Marco Antonio de Dominis (1566-1624), odată arhiepiscop roman de Spalatro, care a părăsit Biserica Angliei. În traducere, cartea lui a circulat în formă de manuscris de la slavii din Rusia de vest.[186] Probabil şi mai polemică a literaturii polemice adoptate de scriitori ortodocşi în acest moment a fost *Apokrisis*, publicată în 1597 sub numele lui Christopher Filalet (Philalethes). A fost intenţionată ca o replică la cartea lui Skarga

[185] Despre Sinodul din Constanţa, a se vedea mai sus, nota 5. Sinodul din Basel s-a întâlnit în 1631 pentru a corecta diferite abuzuri monetare între ierarhia romano catolică. Papa Eugen IV l-a mutat în Ferrara în 1437 (capitolul I, nota 52). Dar partidul conciliarist de la sinod s-a rezvrătit, depunându-l pe papă şi trimiţându-şi propria trupă în Constantinopol pentru a dobândii participarea grecilor într-un proiect de unire. Grecii, au ales să meargă cu flota papală al Sinodul din Ferrara-Florenţa şi reprezentativi de la Sinodul din Basel au recunoscut recâştigarea papei Nicolae V şi l-a dezmembrat în 1449.

[186] Cartea lui Marco Antinio de Dominis a fost publicată în 1617 şi afirma că papa a fost singurul *inter pares* [primul între egali] fără nici o altă jurisdicţia asupra altor episcopi.

despre sinodul din Brest. Pretinzând că această carte era o traducere, care probabil a prostit numai câțiva, autorul s-a distins (într-un fel tipic pentru socinieni care au venit să apare ortodoxia) în spatele unui pseudonim literar, deşi se pare că identitatea lui era cunoscută pentru mulţi contemporani. Erudiţia curentă a stabilit, deşi nu cu o certitudine finală, că el nu a fost nici un slav şi nici un ortodox, ci calvinul Martin Bronschi, un diplomat polonez care pentru o vreme a slujit ca secretarul lui Ştefan Batory.[187] Deasemenea el a fost un participant activ la întâlnirile între Evaghelici şi ortodocşi şi un prieten a apropiat al familei Ostrozhschi.[188] Dacă întradevăr Bronschii a fost autorul la *Apokrisis*, atunci este plauzibil că Ostrozhschi pentru a doua oară a fost instrumental în listarea unui protestant pentru a contracara romano catolicismul „din partea celor de religie greacă."[189]

Ţelul autorului în *Apokrisis* a fost de a analiza procedeurile Sinodului din Brest dintr-un punct de vedere legal şi canonic. Având un puternic tact de discernere în lucrarea sa, cel puţin în părţile cheie, este influenţa lui *Institutiones Christianae* a lui Calvin.[190] Etosul protestant este evident în accentul pe drepturile laităţii în Biserică şi pe autoritatea minimă a episcopilor. O trăsătură similară caracterizează secţia de încheiere a tratatului, dedicat papalităţii. Aici autorul a folosit noua şi voluminoasa carte de cărturarul danez

---

187 Bronschi a fost trimis de două ori ca ambasador în Khan în Crimea. Aceste vizite au inspirat celebra sa *Descriptio Tataria* (Collonia Agrip, 1585). [Nota autorului]. Mai există o ediţie rusă a acestei cărţi, „Opisanie Kryma," în Zapiski Odesskago obshchestva istorii i drevonstei (Odessa, 1867), vol. IV.

188 Casimir Neţeschi a sărtătorit *Cartea lui Heraldry* [Gherbovnick] menţionându-l pe Bronschi în termeni care flatează.

189 *Apokrisis* este cunoscută că a existat în cel puţin două versiuni, polona originală şi o adaptare pentru Rusia de Vest. Bronschi a mers mai târziu în uniaţie.

190 *Institutione Christianae,* celebrul compendiu al teologiei calvine, a fost tipărită în Brest în 1536, revizuită şi extinsă până la moartea lui Calvin în 1559. A se vedea J. Calvin, *Instituţiile religiei creştine,* tradusă de F. L. Battles şi editată de J. T. McNeill (Philadelphia, 1960), 2 volume.

Sigrandus Lubbertus (1556-1625), intitulată *De papa romano* (1596), în care papa este identificat cu Antihristul.[191] Aparent cartea lui Lubbertus a avut o largă circulaţie între ortodocşi, cu câţiva scriitori importanţi care au pus-o în folosinţă: Meletie Smortriţchi,[192] în *Lamantaţie pentru o biserică ecumenică apostolică* [Threnos, 1610]; Zaharia Kopistenschi, în *Palinodia*; Ştefan Zizani, în „Predici despre Sfântul Chiril al Ierusalimului despre Antihrist şi vremurile lui."[193]

Impactul pe care literatura protestantă a avut-o asupra credincioşilor ortodocşi nu trebuie să fie neglijată. O „rămăşită" de protestantism a rămas ca o parte din mentalitatea Rusiei de vest şi fiind şi mai puternică influenţa latină nu a eradicat-o. Mult mai periculoasă şi de o semnificaţie mai mare a fost obiceiul scriitorilor ortodocşi de a aborda probleme teologice în schema de referinţă vestică. Respingerea romano-catolicismului nu însemna întărirea ortodoxiei şi multe din argumentele protestante împotriva catolicismului sunt incompatibile cu principiile ortodoxe. Totuşi polemiştii ortodocşi fără să voiască sau fără grijă le-au angajat, cu

---

191 Luca al Belgradului l-a avut ca unul dintre ţelurile susţinerii sale financiare.

192 Ghedeon Blaban (mort în 1607), episcop de Lvov, care a fost de faptul unul dintre primii episcopi ortodocşi din Rusia de vest care a fost în favoarea uniri şi care a semnat declaraţii pro-uniune în Brest în 1590 şi în Sokal în 1594. numele lui mai apare în declaraţia din iunie 1595 pe care Pociej şi Terleţchii au adus-o în Roma. În acest moment, el a renunţat la idea unirii şi în iulie a aceluiaşi an el a alcătuit un protest formal în curtea locală spunând că a semnat o coală de hârtie albă pe care Terleţchii a susţinut-o în plângerile împotriva opresiunii guvernului polonez al Bisericii Ortodoxe. Prin urmare el a fost un oponent al Bisericii Uniate şi a fost numit exarhul Meletie Pigas în 1597.

193 Tratatul lui Zizani a fost inclus într-o colecţie cunoscută ca *Kirillova kniga* (1644), care a fost destul de populară în secolul al şaipsrezecelea în Moscova, unde bineînţeles, nu se ştia că argumentele proveneau dintr-o sursă calvină. Ştefan Zizani a fost un învăţător la şcolile frăţietăţii în Lvov (unde mai târziu a devenit rector) şi Vilna. Un oponent viguros al unirii, el a publicat o carte intitulată *Biserica romană* în 1596, pentru care a fost condamnat ca eretic d esinodul prouniaţie de la Brest în acelaşi an. În 1599, la instigaţiile episcopului uniat Pociej, el a fost exilat din Vilna de ordinul regelelui Sigismund al III-lea şi soarta lui subsecventă este necunoscută.

rezultatul că un număr de probleme protestante l-au acaparat fără percepţie. Literatura patristică era rară, circumstanţă cuprinsă de bazarea generală a literaturii contemporane greceşti. Teologia greacă trecea în acele momente printr-o criză, cărturarii greci au studiat la şcolile din vest, în Veneţia, Padova, Roma, în Geneva sau Wittenburg. Ei erau acasă mai mult în inovaţiile moderne în loc de tradiţia bizanţului. În secolul al şaisprezecelea ele erau de fapt culori protestate, în timp ce de late ori erau de culori latine. Ar fi destul să numim *Mărturisirea ortodoxă* (1633) a lui Chiril Lucaris, un document calvin în duh şi literă. Lucrările lui Lucaris erau apreciate în Rusia de vest. Probabil această infuzie de protestantism era inevitabilă. Indiferent care a fost cazul, sub influenţa vestică, idealul antic al culturii occidentale începea să se epuizeze şi să dispară.

Mai exista o altă soluţie la problema Romei: abandonarea „învăţăturilor străine" şi abţinerea de la discuţii şi dezbateri. Acest punct de vedere s-a răspândit în ţinuturile vestice în aceiaşi perioadă. Cel mai mare exponent a fost Ivan Vişenschi (mort mai înainte de 1625). Se ştiu puţine de biografia lui, cu excepţia a ceea ce poate fi privit din multele sale scrieri. Născut în Galicia, Vişenschi, aparent a primit puţină educaţie. Trebuie că a plecat spre muntele Athos destul de tânăr, unde a rămas pentru tot restul vieţii. (Odată, în 1606 s-a întors în pământul său natal, dar fără să se mai găsească în largul său a plecat înapoi în Athos). Vişenschi s-a referit la el ca un om simplu, „un peregrinator sărac" [goliastrrannik] şi într-un mod similar, sofisticaţile intelectuale ale vestului cu o „simplitate asemănătoare porumbelului" şi „o prostie în faţa lui Dumnezeu." Acestea nu trebuie luate prea literar. O analiză grijulie a scrierilor lui sugerează că era dincolo de mişcările literare şi filosofice curente din Polonia şi Rusia de Vest.

V. Perets[194] a firmă că Vişenschi „a fost înzestrat cu vervă şi stil literar." El a fost fără îndoială un scriitor de talent, direct, cu forţă, frecvent crud, dar original şi la punct. Proza lui este plină de

[194] Vladimir Peretts (1870-1936) a fost un istoric literar cunoscut.

vigoare şi umor, ocazional urcându-se la înălţimi profetice. Vişenschi a învăţat aceste argumente de la Părinţi; în mod sigur *Areopagitica* a lăsat o puternică amprentă pe stilul lui. El a fost adânc înrădăcinat în teren bizantin, deşi nu prin lipsa unei educaţii mai largi. Accentul lui central era pe tradiţie şi aceasta în cel mai elementar stil: mergeţi la Biserică, ascultaţi canoanele şi rânduielile, nu vă contraziceţi. Vişenschi a respins toată „înţelepciunea păgână" [paganskaia mudrost] „rafinamentele meseriei retorice" şi „raţionamentul ornat" fără nici o calificare [maskarii razum]. El s-a opus scolasticismului în stilul lui, metodă şi substanţă şi a respins toate „rafinamentele îndatoririlor istorice" precum şi restul „sofisticaţilor externe lumeşti." Ca un monah adevărat, el nu a avut iubire sau gust pentru civilizaţie. El s-a adresat celor de jos: „o tu, rusule, simplu şi needucat, ţine Evanghelia în care se ascunde viaţa veşnică pentru tine." Sofisticaţilor păgâne Vişenschi a opus simplitatea credinţei, „octoihul atotînţelept."[195] Totuşi în propriul său fel el poate fi retoric. „Este mai bine pentru tine să slujeşti Horologhionul,[196] Psaltirea, Octoihul, Epistolele şi Evangheliisle şi restul cărţilor Bisericii şi să îl mulţumeşti pe Dumnezeu în simplitate şi prin urmare să câştigi viaţă veşnică sau să pătrunzi înţelesul lui Aristotel şi Platon şi să fi numit în această viaţă un filosof şi apoi să mergi în Gheenă? Vişenschi intră aici în inima problemei. Ameninţarea uniaţiei putea fi depăşită numai printr-un simplu efort, printr-o reînnoire şi revitalizare a vieţii lăuntrice. Ortodoxia nu putea triumfa prin dezbateri şi rezoluţii, ci numai prin ascetism, o înţelepciune smerită şi rugăciune intensă.

Dificultatea cu poziţia lui Vişenschi este că în realităţile istorice date era imposibil de evitat dezbaterea. Subiectele ridicate cereau răspuns sau altfel ortodocşii riscau să lase impresia că nu aveau nimic de riscat. Reticenţa şi tăcerea nu era o alternativă

---

[195] *Octoehos* sau „cartea celor opt note" aşează imnele speciale folosite în ciclul slujbelor Bisericii Ortodoxe.

[196] *Horologhionul* este o carte de slujbe care conţine slujba ceasurilor, a psalmilor, părţile cititorilor şi a cântăreţilor şi diferite alte slujbe.

permanentă. Oponenţii trebuiau întâlniţi, provocările lor confruntate şi contraatacul trebuia să fie la nivelul şi în termenii lor. Victoria nu ar fi venit prin reţinere, ci prin depăşire. De fapt, Vişenschi nu s-a oferit de la intervenţie. Ar destul să menţionăm *Epistola către episcopii apostaţi* (1597 sau 1598).[197] Totuşi scrierea lui este interesată de predicaţia ultimă: lumescul bisericii contemporane şi înjosirea standardului creştin. Abordarea lui Vişenschi faţă de problemă a fost în întregime ascetică. Lumescul care ameninţa Biserica o vedea ca venind din vest şi antidotul ei trebuia să rămână fidel tradiţiei estului. Nu a fost numai o simplă chemare la o rezistenţă pasivă. A fost o invitaţie de a intra în luptă, dar o luptă a duhului, „un război nevăzut."

Unirea de la Brest; „frăţietăţile"; Mănăstirea de la Kiev a Peşterilor

Uniaţia a început ca o schismă şi a rămas aşa. După apta frază a unui istoric bisericesc modern mitropolitul Macarie (Bulgakov), „unirea din Lituania sau din teritoriile Rusiei de vest, a început cu o anatemă."[198] *Uniaţia* a fost fundamental o mişcare clericală, o lucrare a câtorva episcopi separaţi şi izolaţi de comunitatea Bisericii, fără un *consensus plebis* sau după cum se explica în acele vremuri, „secretă şi ascunsă, fără cunoştinţă [porazumenie] oamenilor creştini." Ea nu putea decât să împrăştie Biserica Ortodoxă, să se predea comunităţii credinţei şi să înstrăineze ierarhia de oameni.

Acelaşi model a fost urmat la o dată mai târzie în alte localităţi, în Transilvania şi în regiunea carpato-rusă a Ungariei.

---

197 Scrierile lui Vişenschii au fost reproduse în *Akty iuhnoi i zapadnoi Rossi* (Sank Petersburg, 1865), II, 205-207.

198 Mitropolitul Macarie (1816-1882) a fost un distins istoric şi teolog rus din secolul al XIX-lea şi a fost făcut mitropolit de Moscova în 1879. Principala sa lucrare este un volum de treisprezece volume *Istoria russkoi ţerkvi* (Sank Petersburg, 1889-1903).

Pretutindeni rezultatul a fost o situaţie specială şi anormală: la capul ortodocşilor stătea o ierarhie uniată. Ierarhii au văzut plecarea lor în faţa autorităţii romane ca o „reuniune a Bisericii," dar în realitate Bisericile erau mult mai înstrăinate decât oricând. După cum îşi urmează logica proprie, noua ierarhie uniată şi-a luat rezistenţa de la oameni prin neascultarea canonică a unei autorităţi stabilite, rebeliunea unei turme neorânduite împotriva unor păstori cinstiţi, credincioşi ortodocşi, din partea lor, au văzut în rezistenţa faţă de ierarhie, aşa numit-a lor „neascultare," ca împlinirea datoriei creştine, cererea de neuitat de loialitate şi fidelitate. „Nici preoţii, nici episcopii, nici mitropoliţii nu ne vor mântui, ci numai taina credinţei şi păstrarea poruncilor lui Dumnezeu, acestea ne vor mântui," scria Ivan Vişenschi de la muntele Athos. El a apărat dreptul creştinilor preavoslavnici de a depune şi soate afară orice episcop apostat," ca cel puţin cu acel ochi rău al pastorului să meargă în Gheenă." Acesta a fost un sfat hazardos. Situaţia a devenit încărcată de ambiguitate şi complexitate.

Uniaţia din Polonia nu numai că a rupt Biserica estică, a înstrăinat comunitatea romano catolică. Creând un al doilea sfânt ordin sub autoritate papală, s-a creat o dualitate în Biserica occidentală. O „partidă deplină de rituri" nu a fost niciodată împlinită sau recunoscută şi nici cele două turme de ascultare comună nu au devenit una. Tensiunile între est şi vest au intrat acum în viaţa Bisericii Romano Catolice. Răspândindu-se, ele s-au intensificat. Astfel din punct de vedere sociologic, *Uniaţia* s-a dovedit un eşec. Singura cale de ieşire din acest impas sau aşa s-a început a crede, a fost printr-o interpretare graduală („latinizarea") Bisericii uniate. Această tendinţă a fost din nou învigorată de un alt sentiment. Încă de la început mulţi au văzut ritul vestic ca „schismatic," chiar şi în alianţa romană. Ei au simţit că era o acumulare străină, o concesie tactică care trebuie tolerată pentru motive strategice, dar destinată să ofere o integrare deplină pentru uniformă, adică ritul latin. De aici istoria subsecventă a *uniaţiei* în

stadiul polonezo-lituanian a început a fi dominată de această gradă de uniformitate, această dorință de „latinizare."

S-a menținut de partea romano-catolică că această parte romano-catolică era normală, un semn de viață organică şi dovadă de vitalitate. În acest sens a fost adevărată. Indiferent care a fost cazul uniația în forma ei matură a fost destul de diferită de ceea ce s-a conceput. Trebuie recunoscut că indiferent care a fost cazul în 1595 şi chiar de cea hrănită de primii lideri creştini. S-a obiectat că o astfel de instituție „bizantină" cu greu putea supraviețui într-un stadiu care prin principiu şi aspirație a fost în întregime vestic, cu atât mai mult pentru câteva regiuni slave care au intrat sub Moscova şi către grupurile ortodoxe „intransigente" care au fost mutate din grija poloneză. Toate acestea sunt numai căi slabe şi eufemice de a spune că în principiu *uniația* a însemnat o „polonizare," ceea ce este exact ceea ce s-a întâmplat istoric. Bineînțeles aceasta a fost unul dintre țelurile originale. Interesul statului polonez a cerut o integrare culturală şi duhovnicească pentru creştini şi tocmai pentru acest motiv primul stadiu a încurajat şi apoi a susținut *uniația.* Aceasta a supraviețuit şi s-a datorat stadiului intervenției. Politic, deasemenea *uniația* a fost un eşec. A promovat mai mult rezistență decât integrare şi a adăugat „schisma sufletului," o „schismă în trupul politic." Celălalt impuls papal pentru *uniație* (aparent ideea mişcătoare pentru misionarii romano catolici ca Possevino) au căutat o unire adevărată a Bisericilor, îmbrățişând toată Biserica rusă şi dacă era posibil toate Bisericile estice. Această aspirație religioasă distinctă a dat o lovitură fatală prin care a fost împlinită cultural şi politic, prin tocmai ceea ce a fost numit o dovadă de succes şi vitalitate. Unirea de la Brest a rămas cum a început, o „înstrăinare locală" pentru majoritatea părții şi păstrată prin motive şi forțe cu un caracter non-teologic. Uniația de la Brest nu s-a ridicat dintr-o mişcare populară şi religioasă. A fost compunerea a câtorva episcopi ortodocşi care atunci erau în controlul episcopiilor ortodoxe în statul polonezo lituanian. A devenit cunoscut că actul nu ar fi condamnat înțelegerea sau

simpatia trupului deplin al Bisericii, putea numai continua ca o afacere clandestină. Fiindu-i frică că toată delăsarea putea oprii toată întreprinderea, episcopul Pociej şi Terleschii au plecat în Roma.[199] Vestea acestui complot secret a devenit publică şi chiar şi când erau departe a început un protest deschis împotriva uniaţiei. Sindoul de la Brest a fost convocat la întoarcerea lor. A fost desemnat pentru o promovare solemnă a unei *fait acoompli*, nu pentru discuţie. Mai înainte ca membrii să se adune, a apărut o ruptură în rândurile ortodocşilor. Au rezultat două sinoade, care s-au întâlnit simultan şi care s-au mutat în direcţia unor rezoluţii opuse. „Sinodul Uniat" a fost susţinut de reprezentativii coroanei poloneze şi ai ierarhiei latine, cu câţiva ierarhi din Biserica Ortodoxă. A tras un instrument pentru preferinţele ortodoxe faţă de Scaunul Apostolic, care a fost semnat de şase episcopi şi trei arhimandriţi. La „sinodul ortodox" a participat un exarh al patriarhului ecumenic (Nichifor),[200] un emisar de la patriarhul Alexandriei (Chiril Lucaris), trei episcopi (Luca, mitropolit de Belgrad[201] şi Mihail Kopistenschi), peste două sute de clerici şi un număr larg de clerici adunaţi într-o cameră separată. Ei nu au fost

---

199 Despre Pociej, a se vedea mai sus, nota 87. Kiril Terleschi (mort în 1607) a fost un episcop ortodox de Luţk. Când patriarhul Ieremia II al Constantinopolului a trecut prin Rusia de vest, el l-a numit pe Terleschii exarhul său şi l-a instruit să numească sinoade obişnuite cu episcopii locali. Terleschii a folosit aceste sinoade pentru a face aranjamente pentru uniaţia cu Roma, începând cu o întâlnire la Brest în 1590, la un an după vizita lui Ieremia.

200 Nichifor a fost vicarul patriarhului Ieremia când acesta a murit în 1594 şi a reuşit să menţină mai multă măsură de autoritate în anarhia care a urmat în Constantinopol. El a fost întemniţat ca şi spion (la cererea guvernului polonez) în drum spre Vlahia, dar Ostrozhschii a reuşit să asigure eliberarea lui pentru a putea prezida asupra sinodului ortodox. Au existat bociferări dacă el putea sau nu face aşa în timp ce scaunul patriarhal din Constantinopol era liber. Chiril Lucaris, reprezentativul patriarhului Pigas, care era conştient de situaţia din Constantinopol, i s-a adresat şi Pigas i-a confirmat deciziile cu un am mai târziu. Încă din 1598 Nichifor a fost arestat de poliţia poloneză ca un spion turc şi executat.

201 Luca al Belgradului a avut ca unul dintre ţelurile lui susţinerea financiară.

de acord cu uniaţia şi au depus acei episcopi în cauză, anunţând acţiunile lui în numele şi cu autoritatea patriarhului ecumenic, care avea o jurisdicţie supremă asupra mitropoliei ţinuturilor Rusiei de vest. Decizia „sinodului ortodox" a fost denunţată de episcopii uniaţi şi respinsă de statul polonez. De aici urmază că toată rezistenţa uniaţiei a fost construită ca opoziţie faţă de ordiniea existentă şi orice scriere critică a actului a fost etichetată ca o ofensă criminală. Exarhul Nichifor, care prezida asupra „sinodului ortodox," care a persecutat şi condamnat ca un agent al statului străin.[202] Ca o măsură finală, a fost declarat că „credinţa greacă" nu era recunoscută ca lege. Cei care au rămas credincioşi ortodoxiei nu au mai fost simplu stigmatizaţi ca „schismatici" ci şi declaraţi „rebeli." Ceea ce pentru stat în acest moment era o problemă de „unitate religioasă" s-a transformat într-o problemă de „loialitate politică." Pentru credincioşii ortodocşi, ei trebuiau să pregătească acum o apărare teologică a credinţei lor şi mult mai urgent să lupte pentru o recunoaştere legală.

Lupta ortodocşilor împotriva unei uniaţii a fost mai presus de toate o manifestare a unei conştiinţe corporate a oamenilor Bisericii. Mai întâi principalele centre au fost Vilna şi Ostrog. În curând Lvov a ieşit în faţă, ca să se alăture de către Kiev. Şi mai important a fost schimbul în stratele sociale despre care apologeţii ortodocşi puteau să se bazeze pe simpatie şi susţinere. În zilele lui Kurbschi şi Ostrozhchi cauza ortodoxă a fost susţinută de înalta aristocraţie [szalachta], în următoarea generaţie, familiile nobile au experimentat un exod şi o integrate culturală în societate poloneză înaltă. O altă presiune a fost excluderea „schismaticilor" din toate poziţiile importante din serviciul civil sau în orice domeniu al vieţii. Pentru a înlocui aristocraţia în primele linii apărarea ortodoxă au apărut orăşenii. La începutul secolului, cosacii sau mai specific aşa numiţii „frăţia cavalerilor Regimentului Zaporozhe," şi-a asumat

[202] El a fost subiectul imperiului otoman, cu care Polonia a fost într-o proastă înţelegere de mai multă vreme.

consecinţele.[203] În acelaşi an a avut loc o importantă mutaţie instituţională. Rolul conducător în apărarea ortodoxiei a fost asumat acum de celebra „frăţietate"[braţva], a cărei legături s-au răspândit în curând asupra tuturor teritoriilor vestice.

Originea frăţietăţii este încă obscură. S-au enunţat diferite teorii, dar nici una nu este convingătoare pe deplin. Cel mai sensibil punct de vedere sugerează că ele au început ca organizaţii parohiale şi la un anumit moment în anii problematizaţi care au precedat uniaţia, probabil prin 1580 s-au transformat în „corporaţii pentru apărarea credinţei," câştigând astfel confirmarea ecclesială. Frăţietatea din Vilna şi Lvov îşi avea propriile „îndrumări" aprobate de patriarhul Ieremia[204] şi apoi neaşteptat a primit privilegiile

---

[203] Stepele din Marea Neagră au fost lăsate dezolate de către devastările tătarilor în secolele paisprezece şi cincisprezece şi acestei regiuni dincolo de controalele guvernelor, nobililor şi domnitorilor, că ţăranii munciţi au început să migreze la finele secolului al cincisprezecelea pentru a crea o viaţă liberă pentru ei. Aceşti oameni, cunoscuţi ca şi „cossacks" au fost forţaţi să se organizeze în bande armate pentru a îşi apăra libertatea împotriva grupurilor de tătari şi au crescut în tărie şi numere în tot secolul al şaisprezecelea. În 1550 ei au construit o fortăreaţă în Zaporozioan mai („jos de repeziciuni") regiune a râului Dniper care a devenit un centru timpuriu al activităţii lor militare. Imediat ei au devenit o forţă militară potentă, câştigând stăpânia asupra tătarilor şi a turcilor şi o mare forţă socială, aşezând câmpuri pe stabilimente nobile în Lituania şi atrâgând ţărănimea aflată sub opresiune la numerele lor. Guverul polonezo-lituanian a încercat continuu să îi subjuge, fie prin acţiune milirată directă fie prin succese dar nu a rezultat supunerea lor ultimă sau prin a îi cita în serviciul propriei lor poliţe străine, care a eşuat din cauza faptului că guvernului polonez nu a fost niciodată capabil să îşi ţină promisunile de a îi plăti pe cazaci şi a le respecta libertatea. Din cauza faptului că aceşti cazaci erau ocazional în slujba regelui Poloniei ei s-au numit „cavaleri" şi din cauza organizaţiei social democratice a grupului lor ei şi-au numit armata ca o „frăţietate" întreagă. Pentru o mărturisire generală a ridicării activităţilor cazacilor a se vedea M. Hruşevschi, *O istorie a Ucrainei* (New Haven, 1941), 144-461.

[204] În 1586 pe drum spre Moscova, unde a venit ca să găsească fonduri a sfârşit prin a stabilii patriarhatul de la Moscova şi din nou în 1588-1589 în timpul călătoriei lui de întoarcere. Autorităţile poloneze au fost neobişnuit de prietenoase cu el, probabil fiindcă simţeau că era înclinat spre uniaţie, dar şi

regale.[205] În afacerile externe frăţietăţiile erau autonome. Unii s-au bucurat de statutul de *stavropighii*; adică au fost scutite de jurisdicţia episcopilor locali, care îi punea sub conducerea patriarhului Constantinopolului. Prima frăţietate care a primit statutul a fost Lvov, urmată de Vilna, Luţk, Sluţ şi Kiev şi mai apoi de Movilă. Frăţietatea din Lvov a avut pentru o vreme autoritatea patriarhului de a supraveghea acţiunile episcopilor locali, inclusiv rolul de a îl judeca ca şi curte de instanţă finală. Orice decizie de vinovăţie condusă de frăţietatea purta imediat anatema celor patru patriarhi estici. Aceast aranjament neobişnuit poate fi explicat de anormalitatea situaţiei, în timp ce ultimul element de dependenţă în Rusia de vest era ierarhia. Totuşi, a conferii o astfel de putere corpurilor laice era o aventură îndrăzneaţă. Fără îndoială această creştere fără de precedent de putere laică, în toată probabilitatea cu abuzurile concomitente a fost un factor puternic care a înclinat anumiţi episcopi spre Roma, cu crezul că Roma putea reuşii în restaurarea autorităţii necesare. Conflictul şi înstrăinarea realizate între ierarhie şi laici după izbugnirea uniaţiei a creat o atmosferă nesănătoasă afectând conştiinţa religioasă a ambelor. Fără nici o îndoială nici o perioadă în viaţa Bisericii Ruse de vest nu a fost mai de încercat decât ierarhia ortodoxă de patriarhul Teofan al Ierusalimului în 1620, vreme în care episcopatul ortodox era epuizat.[206] Neînţelegerile şi loviturile din aceşti ani între frăţietăţiile

---

fiindcă nunţiul papal Bolognetti şi iezuitul Possevino au realizat o schemă ca să îl mute pe Ieremia din scaunul lui fie în Kiev, Lvov sau Vilna unde era sub influenţă romană. Pentru atitudinea catolică a călătoriei lui Ieremia a se vedea O. Haleckti, *De la Florența la Brest (1439-1596),* pp. 213-235.

[205] *Karolevschie privilei*. Marele ducat al Lituaniei a fost o confederaţie slabă de „teritorii" şi se obişnuia ca Marele Prinţ să garanteze autonomia pentru aceste principalităţi mai mici prin *privilegii* sau „porunci" speciale. Această practică s-a extins la frăţietăţi.

[206] Teofan era în drum spre Moscova pentru a căuta fonduri atunci când a fost întrebat de clericii ortodocşi în Kiev să hirotonească un mitropolit şi încă cinci alţi episcopi. În acest moment autorităţile catolice erau extrem de ostile, dar

şi autorităţile bisericilor locale au fost atât de numeroase şi serioase că până şi stabilirea unei ierarhii canonice nu a putut restaura în curând ordinea Bisericii. Continuarea necazurilor a fost asigurată atunci când statul polonez a refuzat cu încăpăţânare să recunoască această nouă ierarhie.

Restaurarea unei ierarhii canonice a fost precedată de nişte negocieri extensive între patriarhul Teofan IV şi diferite cercuri din Rusia de vest, unde a stat doi ani. Apoi el a mers în Moscova, unde a avut ocazia să discute situaţia cu cele mai înalte autorităţi de acolo, patriarhul Filaret şi ţarul Mihail.[207] Pe drum spre Ierusalim, Teofan a vizitat din nou Polonia. De această contactele lui au inclus pe cazaci, apoi conduşi de Hetman Peter Konaşevici-Sagadaichny, un student al şcolii din Ostrog, unul dintre întemeietorii şcolii frăţeşti din Kiev era un om cu o aplecare culturală genuină.[208] În mişcări cu greu premeditate, în două rânduri Teofan a aranjat să hirotonească episcopi, creând şase ierarhii noi, între care şi mitropolia din Kiev. Câţiva din noii episcopi au fost cunoscuţi pentru educaţia lor: Iov Boreţchi, directorul şcolilor din Lvov şi Kiev, care acum era mitropolit de Kiev,[209] Meletie Smortriţchi, un asociat al Academiei

---

casacii ortodocşi au dobândit stăpânia virtuală a regiunii kieviene şi i-a dat lui Teofan protecţia lui şi excortă militară ca să plece din ţară.

207 Filaret a fost patriarh al Moscovei din 1619 până în 1633 şi fiul lui, Mihail Romanov (1613-1645) a fost primul ţar al dinastiei Romanov, care a durat până în 1917. împreună au restaurat ordinea în Rusia după „timpul necazurilor."

208 Sagadaichny (mort în 1622) s-a distins în conducerea călătoriilor pe mare împotriva turcilor, asediind suburbiile Constantinopolului de mai multe ori. El a condus o expediţie la Moscova în 1618 care a reuşit în cucerirea Moscovei. Prin sârguinţele sale militare şi prin diplomaţia lui – ţinând armata poloneză la distanţă fiind de acord să le dea cererilor lor până ce guvernul le v-a oferii ceva ajutor – el a reuşit să stăpânească Ucraina. Fiind un creştin ortodox stabil şi un susţinător al şcolilor ortodoxe şi a comunităţii de la Kiev, protecţia lui Sagadaichny împotriva autorităţilor polonezo catolice era de nepreţuit pentru renaşterea Bisericii Ortodoxe în Rusia de vest.

209 Iov Boreţchii (mort în 1631) era un expert în greacă şi latină, la fel de bine ca şi în părinţii bisericii. Între lucrările lui cele mai remarcabile au fost *Anthologhionul*

din Vilna, care şi el a participat la câteva academii germane[210] şi Iezechil Kurtevici, fiul unei familii princiare şi pentru o vreme un student la Universitatea din Padova.[211] În ciuda unor astfel de calificări, noii ierarhi ortodocşi s-au găsit din nou angajaţi într-o luptă amară pentru autoritate. Biserica uniată şi statul polonez au contestat ambele hirtonii, pretinzând că Teofan a fost un intrus, un impostor şi chiar un spion turc. Numai în 1632, imediat după moarea Regelui Sigismund III, a fost ierarhia ortodoxă capabilă să câştige de la succesorul ei, regele Wladislaw IV, recunoaşterea legii.[212]

Problemele cu statul polonez nu au fost singurele cu care s-au confruntat ortodocşii. În general a fost un sezon ultim, un veac al conflictului interniceain şi al grevei, un veac al războaielor şi al conflictelor. A fi constructivi în astfel de condiţii nu era uşor. Era dificil de organizat o acitivitate religioasă sistematică şi de a crea un sistem de şcoală obişnuită. Era şi mai greu să se păstreze o anumită formă de calm şi claritate a gândirii, atât de indispensabilă în viaţa minţii. Totuşi puţin s-a împlinit, deşi nu este posibil să se ateste semnificaţia deplină.

În câmpul educaţiei frăţietatea a luat întâietate. Ei au organizat şcoli – ca şcoala din Ostrog – care a fost planată pe model grecesc. În cele din urmă, populaţia greacă din oraşele Rusiei de Sud şi Moldova erau în acest moment destul de observabil, cu

---

(o traducere a textelor liturgice greceşti), (Kiev, 1619) şi *Apollia apologia Meletina Smortritsako* (Kiev, 1628).

210 A se vedea mai sus, nota 101.

211 Kurtevici (mort în 1626) a fost hirotonit episcop de Vladimir în Volynia. După ce a fost făcut episcop, autorităţile poloneze, care nu ar recunoscut nici una dintre aceste hirotoniri, l-au ameninţat cu închisoarea şi Kurtevici a fost obligat să plece în Moscova, unde şi-a petrecut ultimul an al vieţii ca arhiepiscop de Suzdal.

212 Reprezentativii ortodocşi la dieta electorală din 1632 au fost destul de puternici pentru a îl forţa pe fiul lui Sigismund, Wladislaw IV (1632-1648), să recunoască mitropolia ortodoxă a Kievului şi patru alte scaune episcopale şi să împartă proprietăţile bisericii şi a mănăstirilor între ortodocşi şi uniaţi.

toată regiunea slujind ca o arie majoră a diasporei greceşti.[213] Contactul cu Constantinopolul a fost frecvent şi obişnuit. Influenţa greacă se putea simţii în toate şi nu a sfârşit să se oprească până la finele secolului al şaptesprăzecelea. Şcoala frăţietăţii din Lvov a fost întemeiată de un prelat emigrant, Arsenie, arhiepiscop de Elassona şi un student al patriarhului Ieremia.[214] Aici după 1586, limbajul grecesc a devenit tăcut dacă nu cumva principala trăsătură din curicumul. Inevitabil o anumită nomenclatură a devenit greacă. Învăţătorii, de exemplu, erau numiţi ca *didascali* şi studenţii numiţi *spudei*. În 1591 Arsenie a compilat o gramatică greacă, pe care a publicat-o în greacă şi slavonă. Bazată mai mult pe gramatica lui Constatin Lascaris[215] şi din Manualele lui Melancton,[216] Martin

213 Colonia greacă din Nezhin, în districtul lui Chernigov, datează din această perioadă.

214 În anii care au urmat Arsenie s-a mutat în Moscova, primind scaunul de arhiepiscop în Tver şi apoi în Suzdal. [Nota autorului]. Patriarhul Ieremia al Constantinopolului a fost depus de turci în 1585 în timp ce rivalul lui Teolept II, care a ţinut tronul patriarhal din 1585 până la întoarcerea la patriarhat în 1586, şi-a trimis doi emisari la Moscova pentru a solicita fonduri pentru a satisface cererile prezente ale turcilor. Arsenie a fost unul dintre emisari. La călătoria de întoarcere a fost informat că Teolept a părăsit puterea şi a decis să rămână în Lvov, unde Ieremia s-a oprit în drum spre Moscova. După ce i-a relatat despre situaţia din Moscova, Ieremia a decis să îşi aducă elevul cu el şi astfel Arsenie a făcut o a doua călătorie mai înainte de a se muta pentru bine. El a scris despre călătoriile lui în Grecia, care a fost publicată cu o traducere latină în Paris în 1749.

215 Constantin Lascaris 81434-1501) a fost un membru al familiei imperiale de mai înainte. Când Constantinopolul a căzut sub turci în 1453 Lascaris a plecat în Italia, unde a predat greacă la şcolile din Milan, Roma şi Napoli. Gramatica, *Rotomata* sau *Grammatica Graeca sive compndium octo orationis partium,* publicată în 1476, a fost prima carte tipărită în greacă şi a fost puternic influentă între umaniştii europeni.

216 Philipp Melancton (1497-1560), marele reformator care a condus mişcarea protestantă în Germania după moartea prietenului său Martin Luther şi care a fost principalul autor al Mărturisirii de la Augsburg. Unul dintre umaniştii europeni şi printre primii care a promovat studiul limbii greceşti, a primit titlul de „perceptor al Germaniei" pentru rolul său în educaţie. *Institutiones Graeca Grammatica* a fost publicată în 1519.

(Krasus) Crusius[217] şi Clenard Louvain.[218] La şcoala frăţească din Lvov, la fel ca şi la Vilna şi Luţk, era neobişnuit pentru studenţi să înveţe să vorbească fluent în greacă. Nici nu a existat o deficenţă a literatură greacă. Cataloagele listelor bibliotecilor frăţeşti erau ediţii ale clasicilor – Aristotel, Tucitide şi alţii asemenea. Predicatorii puteau citi din textul grec al Scripturilor în predicile lor. În toate titlurile greceşti era moda cărţilor şi a pamfletelor şi în general limbajul literar al Rusiei de Vest din acele vremuri erau saturaţi de limbaj literar. Aparent tot duhul învăţăturii şi tot etosul era elinic. Este adevărat că latina era d la început o parte a curicumului la şcolile de frăţietate. Pe de-a întregul „învăţătura latină" era privită ca o înfloritură sau chiar ca şi o „sofisticaţie" periculoasă. Dedicaţia lui Zaharia Kopistenschi era cât se poate de tipică: „latinizanţii studiază silogisme şi argumente, se antrenează pentru dispute şi apoi încearcă să dezbată unul cu altul. Slavii ortodocşi şi greceşti au păstrat adevărata credinţă şi şi-au invocat dovezile din Sfintele Scripturi."

În 1615, în acelaşi an în care celebra frăţietate din Kiev a fost întemeiată, o colonie de monahi educaţi era în rezidenţă în Mănăstirea kieviană a peşterilor, adunată acolo din Lvov de noul arhimandrit şi stareţ Elisei Pletenţchi.[219] În 1617 tipografia

[217] Martin (Krasus) Cruisus, un profesor de greacă în Tübingen în jurul lui 1555 a fost unul dintre primii cărturari şi teologi. A se vedea *Germannograecia* (Basel, 1585) şi *Turco-Graciae, libri octo* (Basel, 1584).

[218] Clenard (sau Clenardus, 1495-1542) a scris gramatici greceşti şi ebraice, care au slujit ca texte standard în multe universităţi.

[219] Pletenschi (1550-1624), un nobil galacian minor, a devenit stareţul mănăstirii Peşterilor [Lavara Pecersakaia] în 1599 unde şi-a petrecut primii cincisprezece ani aducând mănăstirea pe temelii puternice din punct de vedere financiar şi duhovnicesc. Apoi, cu ajutorul indispesabil al cazacilor sub prietenul său Hetman Sagadaichny (a se vedea nota 119), el a fost capabil să înceapă o mare reînnoire culturală în Kiev, sub influenţa căruia s-a simţit timp de secole în istoria Ucrainei.

balabană[220] a fost adusă de la Striatin la mănăstire, unde a fost pusă în folosinţă. Principalele publicaţii au fost cărţi liturgice şi scrierile părinţilor, dar şi alte lucrări şi autori merită să fie menţionaţi. Mai întâi există un *Lexicon slavono ucrainean* [Leksikon slaveno Rossiski imen tolkovanie] compilat de Pmavo (Pamfil) Beryinda, un moldovean şi tipărit în 1627.[221] Dintre lucrările originale ale cărturarilor de la Kiev, cea mai interesantă şi mai semnificativă este *Cartea apărării Bisericii ecumenice şi catolice* [Palinodia] a lui Zaharia Kopistenschi care în 1624 i-a urmat lui Pletenschi ca stareţ al Mănsătirii Peşterilor. A fost compusă ca replică a cărţii uniate, *Apărarea unităţii bisericii* [Obrono jednosci cerkieweny] (Vilna, 1617).[222] Kopistenschi a căutat în studiul lui să elucideze înţelegerea estică a unităţii Bisericii şi cu o mare îndemânare şi-a substanţiat înţelegerea din Scripturi şi din Părinţi. Din *Palinodia* şi alte scrieri este clar că Kopistenschii a fost un om cu o erudiţie largă. El îi cunoştea pe părinţi şi era obişnuit cu canoniştii şi istoricii bizantini, la fel de bine ca şi cu cărţile moderne despre est [cartea lui Cruisus *Turco-Grecia*] şi a mai citit şi ceva cărţi latine (*De republica ecclesiatica* de Marco Antonio de Dominis şi *De papa romano* de Lubbertus]. Kopistenschi – la fel ca şi Maxim Grecul de mai înainte de el – liniştit şi tăcut a respins scolasticismul vestic. Se ştie că Kopistenschi îşi cunoştea materialul şi la formulat în felul lui. El nu era un imitator, nici un factologist, ci un cărturar creativ în formularea bizantină. *Palinodia*, datoria de mai mulţi ani este încă un model de luciditate. Din nefericire, nu a fost publicată în zilele lui şi de fapt până în secolul al nouăsprezecelea. Kopistenschi a murit

---

220 Aceasta a fost tipografia pe care Ivan Fedorov a lăsa-o în domenii când a murit în Lvov în 1583. A fost răscumpărată de comercianţii evrei locali de episcopul Ghedeon Balaban şi folosită de fărţietatea de la Lvov.

221221 Pamvo Berynda mort în 1632, poet traducător, tipograf şi membru al frăţietăţii din Lvov a fost adus în Kiev în 1615 de Pletenschi ca stareţ al Mănăstirii Peşterilor. A fost compusă în replică la o carte uniată, *Apărarea unităţii Bisericii* [Obrono jednosci cerkiewney, (Vilna, 1617)] de Leon Krevsa.

222 Leon Krevsa a fost un arhiepiscop uniat de Smolensk din 1625 până în 1639.

imediat după ce l-a compilat. Succesorul lui la mănăstirea Peşterilor, Petru Movilă, era un om cu un temperament diferit. S-ar fi putut ca el să nu a fi avut nici o simpatie faţă de cartea lui Kopistenschi, căci era prea directă şi deschisă.

Mai trebuie adăugat un alt nume listei cărturarilor kievieni ale căror scrieri au fost semnificative adică cea a lui Lavrentie (Tuţanovschi Zizani) mort după 1627. Mai înainte de a venii la Kiev, el a predat la Lvov şi Brest şi a publicat în Vilna în 1596 o gramatică slavonă şi un lexic. Din nou în Kiev, Zizani şi-a întors talentele ca un expert grec al traducerii *Comentariului la Apocalipsă*[223] al Sfântului Andrei al Cretei şi la îngrijirea unei ediţii a omiliilor Sfântului Ioan Gură de Aur. Principala lucrare a lui Zizani rămâne *Catehismul* [*Katekhizis*]. Când a fost completat, cartea a fost trimisă la Moscova pentru publicare. S-au creat dificultăţi. Mai întâi trebuia tradusă din „dialectul lituanian" – şi moscoviţii au denotat limbajul literar al Rusiei de Vest – în slavona Bisericii. Traducerea a fost făcută cu greutate. Spre adăugare, autorităţile din Moscova au detectat greşeli doctrinare grave în carte. Zizani, se pare a ţinut un număr de opinii speciale şi în toată posibilitatea ele au derivat din surse străine: protestante şi romano catolice. El a scăpat de condamnare, dar versiunea tipărită a *Catehismului* a fost restrasă din circulaţie şi în 1627 a fost arsă. Copii din manuscris au supravieţuit şi au primit o diseminare largă şi popularitate. În cursul secolului cartea a fost tipărită de trei ori de Vechii Credincioşi[224] a lui Gordno. Zizani, la fel cu Berynda, Kopistenschi şi majoritatea cărturarilor de la Kiev, au lucrat mai întâi la sursele greceşti şi slavone şi scrierile acestor monahi educaţi reflectă o inspiraţie autentică. În timp ce lucrau s-a creat un nou val în acelaşi mediu de la Kiev.

---

223 Sfântul Andrei al Cretei (660-740) este cunoscut în Biserica Ortodoxă mai întâi de orice pentru „Marele lui Canon" citit în timpul Postului Mare. Lucrările lui se găsesc în *Patrologia Graeca* 97, 805-1443.

224 A se vedea mai jos, capitolul III, secţiunea IV.

În timp ce secolul al şaptesprezecelea se desfăşura, la Kiev a început din ce în ce mai mult să simtă impactul „educaţiei latine." Noi generaţii din necesitate se întorceau către cărţile occidentale[225] şi cu o frecvenţă crescândă participând la şcolile iezuite, unde, inevitabil, ele au devenit îmbibate de modelul de studiu latin. Chiar şi Elisei Pleteneschi, în eforul lui de a contracara iniţiativa uniaţiei a mitropolitului Veniamin Ruţchi,[226] se pare că a avut un model occidental în minte atunci când a continuat „ordinul ortodox." Sub conducerea lui, viaţa comunală la Sfânta Mănăstire a Peşterilor a fost restaurată, dar sub conducerea Sfântului Vasile mai mult decât Rânduiala Studită.[227] Un „motiv latin" poate fi observat în anumite din cărţile publicate în vremea lor de anumiţi membrii din cercul Mănăstirii Peşterilor. Cu o anumită ocazie această înclinaţie s-a infiltrat prin sursele greceşti; în alte momente a intrat direct din literatura latină. Tarasie Zemka, compozitor al unor versuri de laudă şi un editor educat al cărţilor liturgice kieviene,[228] a folosit această lucrare a lui Gabriel Severus despre taine, care a apărut în Veneţia în 1600.[229] Cartea lui Sever a fost pătrunsă de influenţe

---

225 A se vedea mai jos, capitolul III, secţia IV.

226 Nota 61.

227 Cuvântul „ordine" nu este un termen estic. Deşi ortodox, viaţa comunală a Sfântului Vasile este desemnată mai mult în exterior, o organizaţie militantă; rânduiala studită este menită ca o evlavie lăuntrică, solidară [A se vedea nota autorului]. Sfântul Vasile (capitolul I, nota 41) nu a compus o rânduială formală în sensul vestic al cuvântului. *Asceticonul* lui este o serie de întrebări şi răspunsuri despre monahism, exprimând ideea lui de monahism ca viaţă comunală cu accentul pe caritate şi rugăciune liturgică, ca opusă vieţii anahoretului. Atunci când Sfântul Teodor a preluat Mănăstirea Studion (a se vedea capitolul I, nota 20), el a adăugat organizaţiei comunale rugăciunea palestiniană continuă şi această tradiţie a vieţii monahale s-a răspândit în Muntele Athos şi mai apoi în Rusia.

228 Chiril Trankvillioton-Stavroveţchi (mort după 1646) a predat greacă la şcoala frăţească din Lvov mai înainte de a venii la Mănăstirea Peşterilor şi mai apoi a fost arhimandrit la Mănăstirea Înălţării în Chernigov. *Uchitel-noe Evanghelie* a fost de fapt retipărită în 1668 şi din nou în 1696.

229 Gabriel Sever (mort în 1616) a fost mitropolit de Filadelfia şi capul Bisericii greceşti în Veneţia. El a studiat la universitatea din Padova şi *Scurstul său tratat*

latine, dacă nu numai în frazeologia pe care Zemka a adoptat-o. (De exemplu, Sever a folosit „metaousiois" sau echivalentul grecesc pentru „transsubstanţiere," Zemka a implicat slavonul „prelozhenie suchchestv" [„metastaza substanţei"]). Influenţa gândirii latine este şi mai pronunţată în Chiril Tankvillon-Stavroveţchi. Cartea lui *Oglinda teologiei* [*zerţalo bogoslaviia*], publicată la Mănăstirea din Pochaev în 1618, poate fi privită ca prima încercare a unui cărturar de la Kiev de a crea un sistem teologic. Un studiu subsecvent, *Comentarii la Evanghelii* [*Uchitel'noe Evanghelie,* tipărită în 1618], se preocupă de doctrină. Ambele lucrări reflectă tomismul şi ceva din platonism. În Kiev şi Moscova ele au fost cenzurate pentru „greşeli eretice" şi condamnate la distrugere. Respingerea oficială nu a ascuns răspândirea lor în manuscrise şi nici nu a migrat acceptarea lor largă în sud la fel ca şi în nordul rusesc. Chiar şi aşa, dezamăgiţi că cărţile lor au fost respinse de superiorii ecclesiali, Stavroveţchi a mers în spre uniaţie.

Totuşi o altă figură în care influenţa tomistă poate fi văzută este Kassian Sakovici 81578-1674), directorul şcolii frăţietăţii din Kiev din 1620-1624. Este cea mai transparentă în *Despre suflet* [O duşe], tipărită în Cracovia în 1625. Din Kiev, Sakovici a mers în Lubin, unde a stabilit contacte cu dominicanii şi a început să participe la ore teologice. Mai târziu el a continuat studiul în Cracovia. În cele din urmă, Sakovici s-a alăturat *uniaţiei* după care a lansat o polemică virulentă împotriva Bisericii Ortodoxe. În acest fel, în decadele a doua şi a treia a secolului al şaptesprezecelea stilul romano catolic al teologiei a început să intre în comunitatea cărturărească romano catolică dar şi-a reţinut propria independenţă şi ritual. A fost o cauză acceptabilă chiar şi unui om ca Ostrozschi. El a terminat ca un oponent al uniaţiei, nu fiindcă a perceput-o ca o trădare a credinţei, ci fiindcă ştia ce acţiune trebuia luată într-o

---

despre Sfintele Taine a folosit argumentele latine scolastice pentru a îi combate pe protestanţi.

manieră legală şi prin urmare nu avea nici autoritatea şi nici relevanţa întregii Biserici.

Cei care s-au întors mai întâi la uniatism se pare că au fost ispitiţi de „pacea fără perturbări" de sub ascultarea romană, care prin implicaţie însemna protecţia legii poloneze. Ei au încercat să se elibereze de autoritatea patriarhului de Constantinopol, care era de mai multă vreme sub conducerea turcilor infideli. Alţii din primii uniaţi au fost atraşi de splendoarea civilizaţiei vestice şi au voit să se bucure de bogăţiile ei. A existat o anumită lipsă de încântare cu estul. Primii întemeietori ai uniaţiei, Hipatie Pociej, care a devenit al doilea mitropolit uniat, a declarat într-o scrisoare către Patriarhul Alexandriei Meltie Pigas: „Nu poţi fi sigur că te vei bucura de viaţă veşnică debarcând pe ţărm grecesc.... Grecii au distorisionat evanghelia. Ei sunt rău voitori şi trădează moştenirea patristică. Este dezbătută sfinţenia şi totul a căzut în captivitatea turcă... Calvin şade în Alexandria, în loc de Atanasie, Luther în Constantinopol şi Zwingli în Ierusalim." (Pociej se referea la Chiril Lucaris şi la Pigas, ambii fiind din moştenire protestantă).[230] Pociej a ales Roma. În est nu se mai găsea „fântâna adevărului" [*studenets pravdy*]; numai în vest putea o credinţă pură şi stabilă să fie găsită.

Încă din 1577, Peter Skarga[231] nu a arătat la diferenţele doctrinare ci la „apostazia greacă" şi la „înapoierea culturii greceşti." „Cu limba slavonă nimeni nu poate fi un cărturar. Nu are nici gramatică şi nici retorică şi nici nu i se poate conferii una. Din această cauză ortodocşii nu au şcoli dincolo de cea elementară care învaţă citirea şi scrierea. De aici ignoranţa şi confuzia lor generală." Ajustările lui sunt grave şi greşite, deşi îngustimea este tipică vremii. Limba poloneză nu era încă destul de matură ca să slujească ca vehicol al educaţiei şi acelaşi lucru nu poate fi spus despre slavona bisericească. Skarga nu era conştient de această diferenţă sau să aleagă să o ignore. După cum s-a afirmat în această situaţie, singurul

[230] Meletie Pigas a studiat în Augsburg. [Nota autorului].
[231] Nota 80.

remediu pentru ignoranţa slavilor a fost adoptarea culturii latine. Atacul lui nu a rămas fără răspuns. Apărătorii ortodocşi ca Zaharia Kopistenschi au replicat că limba slavă este înrudită şi că cultura din Grecia şi „că prin urmare este mai sigur să se facă traduceri din greacă şi să se scrie filosofie şi teologie în slavonă decât să se folosească latina, care este o limbă învechită, prea nepotrivită şi insuficentă pentru problemele teologice înalte."[232] Kopistenschi exagerează la fel de mult ca şi Saraga dar numai cu reversul. Distincţia la care arată ei este una validă.

Încă de la început, uniatismul a fost pus şi ridicat ca şi o problemă de determinaţie culturală. *Uniaţia* implica, dincolo de toate asigurările şi garanţiile că obiceiurile şi ritualurile estului puteau fi percepute, ca includere sau exagerare în cultura vestică sau după cum ar spune germanii, un *kulturrarum*. Ca să afirmăm mai cu răutate, Uniaţia a însemnat o occidentalizare religioso-culturală. I se putea rezista şi putea fi depăşită numai printr-o preferinţă faţă de tradiţia greacă. Acest lucru a fost deplin înţeles de cei care la finele secolului al şaisprezecelea şi la începutul secolului al şaptesprăzecelea s-au ridicat în apărarea Bisericii Ortodoxe. Ar fi destul să menţionăm acuzaţia elocventă a lui Gherasim Smotriţchi în *Cheia la împărăţia cerurilor* [*Kliuch ţarstava nebesnago*, 1584] şi de Zaharia Kopistenschi în *Palinodia* cu câteva decade mai târziu.

Acest interes a fost împărtăşit de întemeietorii frăţietăţii din Kiev:

„prin harul lui Dumnezeu am întemeiat această şcoală pentru copii ortodocşi şi am înzestrat-o cu mari sacrificii cu învăţători de limbă rusă şi elină, la fel ca şi cu alte subiecte, cu scopul ca ei să nu bea dintr-un izvor străin şi îmbibându-se cu otrava fatală a schismei vestului să fie înclinaţi să se alăture împotriva întunecaţilor de romani."

---

[232] Din *Cuvântul înainte* al Omiliilor lui Hrisostom despre Sfântul Pavel, *Bested Ioanna Zlatousta na poslanie Ap Pavla* (Kiev, 1623). [Nota autorului].

Singura concesiune culturală a loialiştilor ortodocşi a fost suplimentarea slavonei bisericii cu vernaculara locală, *dialectul rus*. Cu trecerea timpului acest dialect a devenit din ce în ce mai folosit în literatură fiindcă cei obişnuiţi îl înţelegeau mai bine decât slavona Bisericii. A mai fost folosit ocazional în liturghia vorbită sau cel puţin aşa apare din Triodul postului mare care a fost tipărit în Kiev în 1627.[233] Astfel, uniaţia şi occidentalizarea ei s-a răspândit în ciuda unui efort creat în Polonia de a apăra ortodoxia. Subiectul în discuţie acum era dacă, confruntaţi cu această cultură occidentală, o şcoală slavo elină sau cultură putea supravieţui. În 1620 era deja un subiect urgent; în timp ce în 1630 a devenit unul arzând.

VII
Mitropolitul Petru Movilă al Kievului

În persoana lui Petru Movilă există ceva enigmatic şi ciudat. A fost el un campion sincer al ortodoxiei sau un ierarh manipulativ de geniu? Este greu de judecat. Indiferent care ar fi cazul, el a jucat un rol decisiv în viaţa Bisericii Ruse de vest şi indirect în viaţa întregii Rusii. El a fost cel mai capabil şi mai puternic liber rus în Polonia şi Lituania şi tot secolul al şapstespezecelea. Este nepotrivit faptul că o epocă întreagă din istoria Bisericii Ruse îi poartă numele: epoca lui Movilă. Fiul unui gospodar din Moldova [vievodich zmel' moldavskich],[234] Movilă se pare că a avut din naştere un talent pentru putere. Chiar şi pe tronul mitropoliei de la Kiev el s-a dovedit mai mult un suveran decât un pastor. Educat în vest sau mai exact în Polonia şi în modă poloneză[235] şi se pare că mai târziu a petrecut o vreme în Olanda.

---

233 Această practică a fost urmată de Petru Movilă.

234 „Gospodar" a fost un titlul onorar dar guvernatorilor în Moldova numiţi de poarte otomană.

235 Jan Zamoischi (mort în 1605) a fost cel mai puternic şi influent om de stat în Polonia şi principalul negociator între episcopii pro-uniaţie ai Rusiei de vest şi ai coroanei poloneze în primele discuţii cu care au dus la uniaţia de la Brest. Despre

După moartea tatălui său, Ieremia Movilă, a fost luat ca ghid al cancelarului Stanislaw Zolkiwschi[236] şi apoi la Hetman Chodkiewicz.[237] În general, în timp ce era tânăr Movilă, prin familie şi prieteni, a fost strâns legat de societatea aristocrată poloneză. În viitor simpatia şi ura magnaţilor polonezi i-a asigurat succesul vocaţional.

În 1627, la vârsta de treizeci de ani, Petru Movilă a fost ales arhimandrit al Mănăstirii Peşterilor. Probabil că el a aspirat la aceasta atunci când a luat voturile monahale şi când a intrat în mănăstire. În mod sigur când postul a devenit vacant candidarea lui a fost promovată de guvernul polonez. Odată ce a ajuns capul mănăstirii, Movilă şi-a stabilit propriul curs, care a contrastat foarte mult cu cel al predecesorului lui. Acest lucru a fost evident în câmpul educaţiei. La mănăstire Movilă a decis să lanseze şcoala latino poloneză, inevitabil dacă nu chiar opusă împlinirii şcolii kieviene slavono elinice. Decizia lui a creat o mare tensiune care a dus la izbugnirea unei răscoale în oraş. În cuvintele unui contemporan, Gavriil Domenţscoi,[238] „a existat o mare

---

istoria Academiei de la Zamosc, la care au fost trimişi mulţi nobili ortodocşi, a se vedea J. K. Kochanowschi, *Dzieje Akademi Zamojskiej* (Cracovia, 1899-1900).

236 Stanislaw Zolkiewschi a fost ilustrul şef al armatelor poloneze la finele secolului al şaisprezecelea şi începutul secolului al şaptespzăzecelea care a devastat forţele cazace la finele secolului şi care a condus o campanie extrem de reuşită în Moscova în 1610.

237 Ioan Charles Chodkiewicz, din familia care mai târziu i-a oferit lui Ivan Fedorov refugiu, a comandat ca armatele lituaniene în războiul cu Suedia (1601-1606), să suprime mica nobilime în 1606, care a invadat Moscova cu Zolkiewschi în 1610 şi care a murit în bătălia împotriva turcilor în 1621.

238 A fost educat la Academia din Kiev şi a murit în Kiev mai înainte de 1725, dar rolul lui în istoria Bisericii Ruse a fost jucat în Moscova. Ca stareţ al mănăstirii Danilovschi în Moscova şi mai apoi ca Arhimandrit în mănăstirea Siminovschi el a devenit în întregime implicat în controversele secolului al şaptesprăzecelea între partidele latine şi greco-slavone, luând partea occidentală a lui Medveded (controversele sunt discutate în capitolul următor, secţia V). Domeţcoi a fost implicat în controverse similare în Novgorod. Cf. *Russchi biograficheschi slovar'* (Moscova, 1914), IV, pp. 36-37.

nemulţumire între monahii needucaţi şi cazaci": „de ce în timp ce câştigam mântuirea, voi aţi început această şcoală latină şi poloneză, care nu a mai existat niciodată?" Numai cu mare dificultate ei au fost convinşi să nu mai dezbată pe Petru Movilă."[239] Movilă nu a fost un om care să se înspăimânteze. El a apărut nelovit şi în curând a triumfat. Frăţietatea nu a avut nici o şansă decât să îl accepte „ca un frate mai bătrân, un protector şi un patron al acestei sfinte frăţietăţi, a mănăstirii şi a şcolilor." Cu cât era mai presat, Movilă a preluat administraţia şcolii frăţietăţii şi apoi a combinat-o cu şcoala frăţietăţii pentru a forma un colegiu după model latino polonez. Această nouă instituţie a fost localizată la mănăstirea frăţietăţii. Curriculumul şi în organizaţia au fost modelate pe liniile şcolilor iezuite din ţară şi toţi noii învăţători au fost recrutaţi dintre absolvenţii şcolilor poloneze. Isaia Trofimovich Kozlovschi, primul rector al colegiului kievian.[240] Trecând în avantajul lui, Movilă s-a uitat mai întâi la administraţia şcolii frăţietăţii şi apoi a combinat-o cu propria şcoală la mănăstire pentru a forma un colegiu după modelul polonezo-latin. Această nouă instituţie a fost găzduită în mănăstirea Înfrăţirii. Curricumul şi organizaţia au fost modelate după modelul şcolilor iezuite din ţară şi toţi noi învăţători erau recrutaţi din absolvenţii şcolilor poloneze. Isaia Trofimovich Kozlovschi, primul rector al colegiului kievian[241] şi Silvestru

[239] După cum s-a citat de către Silvestru Kossov. [Nota autorului]. Silvestru Kossov (mort în 1657) a fost un student la Academia din Kiev pe care Petru Movilă l-a trimis la colegii polonezi. El a predat în Academia din Kiev mai înainte de a devenii episcop de Mstislavi. La moartea lui Movilă în 1647 Kossov l-a urmat ca mitropolit de Kiev. Lucrările lui, scrise în rusă şi poloneză, după cum s-a discutat mai sus, secţia VIII.

[240] Isaia Kozlovschi (mort în 1651), care a predat pentru o vreme la şcoala frăţietăţii în Lvov, a fosta dus în Kiev de Movilă în 1631. în curând el a devenit stareţul Mănăstirii Pustino-Nikolaevschi în Kiev şi l-a asistat pe Movilă în activităţile lui educaţionale în Rusia de Vest.

[241] Isaia Kozlovschi (mort în 1651), care a predat pentru o vreme în frăţietatea şcolii din Lvov a fost adus în Kiev de Movilă în 1631. În curând el a devenit

Kossov, primul prefect, care şi-a primit educaţia în Vilna la colegiul iezuit din Lublin şi la Academia Zamonsc. Se pare că pentru o vreme au studiat la Academia Imperială din Viena. În acelaşi fel el a fost angajat în organizarea noii şcoli din Kiev, Movilă a început a forma o şcoală în Vinniţia.[242] Există motive să credem că Movilă a avut planuri pentru răspândirea din toată regiunea a unei legături de şcoli latino poloneze pentru ortodocşi, la fel ca pentru crearea a ceva asemănător ordinului învăţătoresc monahal, totul sub colegiul de la Kiev.[243]

Movilă a fost un occidentalizator avid şi rezolut. Ţelul lui a fost de a crea ca oamenii eterogeni ai regiunilor vestice într-o singură inspiraţie şi psihologie, într-o cultură obişnuită. Participând la toate planurile şi încercările lui, mai mult simptomul unei lovituri între două orientaţii religioase opuse (polonezo latină şi slavonă rusă) a fost intens, dacă s-au amestecat în luptă. Movilă nu era singur în proiectele lui. Aliaţii lui au inclus întregul unei generaţii mai largi, care după ce a trecut prin şcolile poloneze, a ajuns să privească vestul latin mai mult decât şcolile estului polonez ca şi casa lui duhovnicească. Într-un anume sens, acest lucru era natural şi logic. Silvestu Kossov a fost elocvent şi direct cu privire la acest subiect. Avem nevoie de latină, spunea el, pentru ca nimeni să nu ne spună „ruşi stupizi" [*gluapaia rus'*]. A studia greaca era rezonabil, dacă se studia în Grecia, nu în Polonia. Aici nimeni nu poate rezista fără latină – în tribunal, la întâlniri sau oriunde. *Graeca ad chorum, latina ad forum.* Disputa lui Kossov avea logică. Rădăcina lucrurilor era mai adâncă. La un anumit nivel era o problemă lingvistică, dar

---

stareţ al Pustino Nikolaevschi în Kiev şi l-a desemnat pe Movilă în activităţile lui educaţionale în toată Rusia.

242 Mai târziu a fost transferată la mănăstirea Goschi sau Hozcyz în Volynia.

243 Cf. Ordinului polonez al piariştilor, „ordo Piarum Scholarum." [Nota autorului.] „Ordinul clericilor săraci a Maicii lui Dumnezeu a Cărturarilor Evlavioşi" a fost stabilit în Roma în 1597 de Iosif Calasanctius 81556-1648). Scopul a fost de a oferii o educaţie catolică liberă pentru copii şi ordinul s-a răspândit rapid pentru piarişti pentru a îşi găsi proprii colegi.

la un nivel mai profund era un subiect de tradiţie şi aşezământ cultural. Pentru cei care s-au opus presurilor ucenicilor lui Movilă pentru o educaţie latină au existat motive întemeiate să fie suspectaţi de unaitism. Nu erau oare partizanii ortodocşi de o orientare latină şi din nou în conferinţă sau negocierile cu uniaţii activi, care anticipau o un compromis la care ambele părţi puteau să adere în întregime? Nu este adevărat că ei au discutat de mai multe ori o propunere de a se alătura tuturor credincioşilor ortodocşi din regiune, uniaţi şi neuniaţi, sub autoritatea unui patriarh rus special, care era simultan în comuniune cu Roma şi Constantinopol? Nu era Movilă promovat pentru augustul său oficiu de partea uniată a discuţilor? Aceasta a fost bineînţeles cu greu fără de nici o cunoştinţă. Ruschi, mitropolitul uniat, nu s-a îndoit în nici un fel că Movilă era „înclinat spre uniaţie." Este semnificativ că Movilă nu s-a opus obiecţilor Romei. În dogmă, el era la nivel privat deja în Sfântul Scaun. El era gată să accepte ceea ce a găsit în cărţile romane ca tradiţional şi „ortodox." Pentru aceasta teologia şi cultul în Movilă puteau adopta în mod liber materialul latin. Problema pentru el, singura problemă, a fost jurisdicţia. În rezoluţia acestei probleme privirea şi temperamentul său dictat în interese practice a fost decisiv: „liniştea ecclesiatică şi politică [*uspokenie*], „prosperitatea" [*blagosostanie*], „buna rânduială" [*blagoustroistvo*]. În domeniul practic totul era relativ. Lucrurile se puteau aranja. Datoria este una a tacticienilor ecclesiali.

Un episod timpuriu şi revelator în cariera lui Movilă a fost prietenia sa cu unul dintre episcopii noi, Meletie Smotriţchi, hirotonit de patriarhul Teofan tocmai în vremea „peregrinărilor lui estice." Smotriţchi era un om educat. Din cauza gramaticii sale slave, publicată în Vilna în 1611, el ocupă un loc special în istoria culturii generale. Pentru vremea lui era o împlinire remarcabilă. Se mai poate argumenta că Smotriţchi a fost – ca să împrumutăm fraza lui Iosif Dobrovoţchi (1753-1829) *„princeps Grammaticorum Slavicorum."* Atunci când a scris acest text, el încă mai avea o orientare greacă. În ea el a încercat să aplice regulile rânduielii

gramaticale greceşti limbii slave.[244] Ca un om bisericesc Smotriţchi a început în câmpul slavo-elinic unde a fost un oponent viguros al uniaţiei. Ar fi destul să arătăm *plângerea* lui [*Theronos*] scrisă în 1610, care descrie suferinţele celor opresaţi şi a turmei ortodoxe persecutate cu o combinaţie îndemânatică de patimă şi rigoare. Este posibil ca astfel de scrieri şi altele similare să ducă la alegerea lui în 1620 ca episcop de Poloţk. Aici au început dificultăţile. Mai întâi a existat un conflict cu Ioasaf Kunţevich, episcopul uniat de Poloţk;[245] apoi a fost problematizat de neînţelegerile doctrinare între polemiştii ortodocşi, la fel ca şi de abuzurile activităţii frăţietăţilor. S-au ridicat îndoieli, astfel că Smotriţchi s-a decis să plece într-o călătorie în Orientul Apropiat. La Kiev, pe drum spre Constantinopol, el l-a vizitat pe mitropolit şi a primit încurajarea şi binecuvântarea în planul său de a întreba pe patriarh să renunţe la „stavropighia" frăţietăţilor. Smotriţchi a reuşit în a face aceasta, dar restul călătoriei sale s-a dovedit o dezamăgire. Aceasta se poate spune din cauza întâlnirii sale cu Chiril Lucaris al cărui *Catehism* Smotriţchi l-a citit pe când era în Constantinopol care nu era doar menit să îi calmeze îndoielile dar le-a ridicat şi mai mult. Pe la finele călătoriei sale Smotriţchi a decis să caute o înţelegere cu uniaţii. Înapoi la Kiev el s-a împărtăşit de anumite din ideile lui cu Movilă şi Mitropolitul Iov,[246] care aparent au fost simpatetice. În cele din urmă, negocierile între ortodocşi şi uniaţi, în care se pare că ambii au fost implicaţi, au fost în progres de la propunerea uniată în 1623 pentru o conferinţă unită de a căuta înţelegerea. Ceva mai târziu, cu o încredere aparentă, Smortriţchi a trimis la Movilă şi la mitropolit

[244] Gramartica lui Smotrichi a slavonei bisriceşti, modelată după gramatica greacă a lui Lascaris, a slujit ca un model pentru o seuccesiune de gramaticieni ruşi, inclusic cea a lui Lomonosov. A se vedea E. S. Prokoşina, *Meletie Smotriţchi* (Minsk, 1966). Titlul complt al gramticii lui Smotriţchi este *Grammmatica slavenskaia pravilone sintagma po ţchnaiem minkha Meletiia Smotriţcago* (Vilna, 1619).

[245] Ioasaf Kuntevich (1580-1623) a organizat ordinul basilian uniat al monahilor cu Veliamin Ruţchi. Kunţevich a fost asasinat într-o răscoală anti uniaţie în Vitebesk în 1623 şi este considerat un sfânt al Bisericii Occidentale.

[246] Iov Boreţchi, a se vedea mai sus.

manuscrisul *Apologiei* [*Apologia peregrancy do krajow wschodnich*] (Derman, 1628)]. A conţinut o prezentare plină şi viguroasă a punctelor sale de vedere şi nu a provocat nici un fel de opoziţie. În acest timp, se pare că din 1627, Smotriţchi a intrat în uniaţie, deşi secret, cu scopul ca, după cum s-a exprimat el, „pallio schismatis latens," ca el să promoveze cauza uniată între ortodocşi. Lucrările lui clandestine nu au scăpat atenţiei lui Isaia Kopinschi, episcop de Peremyshl şi viitor mitropolit.[247]

În primăvara lui 1628 Smotriţchi a formulat un memorandum de şase puncte, unde, după ce a remarcat diferenţele între catolicismul roman şi ortodoxie, el a insistat că nu erau de o magnitudine suficentă sau de un astfel de caracter ca să justifice diviziunile şi l-au trimis la o conferinţă a episcopilor ortodocşi de Grodko, în Volynia. Din nou, se pare, că nici o obiecţie deschisă faţă de punctele sale de vedere a fost rostită. Aici o întâlnire cu uniaţii a fost programată pentru toamna lui 1629. Cu mai mult înainte, la un sinod plenar a episcopilor şi clericilor ortodocşi în august 1628, oponenţii ideilor lui Smotriţchi au ieşit în forţă. El a fost obligat să îşi reafirme *Apologia*, care a fost condamnată ca fiind eretică şi apoi arsă public. În câteva săptămâni Smotriţchi şi-a retras prin intermediul protestelor dezacordul lui şi prin intermediul diferitelor pamflete s-a îmbarcat spre un schimb de polemică cu acuzatorii lui. Cei care au condus opoziţia au fost membrii generaţiei ortodoxe mai în vârstă, între care s-au creat suspiciuini

[247] Isaia Kopinschi (mort în 1640) a învăţat în şcoala din Ostrog mai înainte de a deveni monah în Kiev, unde s-a distins prin reorganizarea câtorva comunităţi monahale. În 1620 fost hirotonit episcop de Peremyshl de patriarhul Teofan, dar fiind incapabil să îi i-a în primire propriul lui scaun din cauza persecuţiei poloneze, el s-a retras în Smolensk şi a condus episcopia lui de acolo. La moartea lui Iov Boreţchi în 1631 Kpinschi a devenit mitropolit de Kiev. În curând, odată cu legalizarea Bisericii ortodoxe în 1632, Petru Movilă a pretins şi el scaunul din Kiev şi cu ajutorul poliţiei poloneze l-a închis pe Kopinschi în Mănăstirea Mikhailovschi. Lui Kopinschi i s-a dat direcţia să conducă mănăstirea în 1634 când a promis să nu acţioneze împotriva lui Movilă, dar el a părăsit Kievul în 1635 şi şi-a petrecut restul zilelor în obscuritate în diferite mănăstiri în Moscova.

despre Movilă şi mitropolit, din moment ce nici unul nu a căutat la o retragere sau reţinere. Cu greu ar fi putut face acest lucru. Empatia crescândă a lui Smotriţchi faţă de uniaţie a fost de interes pentru Movilă de mai multă vreme şi au existat motive pentru Smotriţchi să suspecteze că planurile lui de uniaţie au fost simpatia şi cooperarea nu numai a lui Movilă ci şi a mitropoliei. Ce neînţelegere a existat despre Movilă şi Smotriţchi nu a fost despre scopuri ci despre mijloace. Tot episodul a fost şi mai confuz din cauza unei presiuni externe, la care se făcea referinţă în literatura unită ca şi la „frica de cazaci."

Alegerea lui Petru Movilă ca mitropolit al Kievului a transpirat în circumstanţe speciale. Odată cu moartea Regelui Sigismund III, ortodocşii, în aprilie 1632, au prins ocazia alegerii unui nou rege pentru a denatura din dieta electorală poloneză anumite „puncte de pacificare pentru religia greacă" [*punkty uspokoenia religii grecheskoi*], între care era aprobată legalizarea Bisericii Ortodoxe. După cum s-a aşteptat, consimţământul regelui ales Wladislaw IV a urmat rapid. În ciuda unei neînţelegeri subsecvente a „punctelor din 1632," în practică victoria a rămas. Deşi frazarea ei era ambiguă, de o importanţă specială a fost dreptul ortodocşilor de a îşi umple scaunele vacante, incluzându-l pe cel de la Kiev. De fapt scaunele au fost ocupate din 1620 prin hirotonirea îndeplinită fără anunţa public pe patriarhul Teofan. Hirotonirea a fost făcută noaptea într-un altar neiluminat şi ascuns, pentru ca nimeni să nu cauzeze nici o perturbare. Aceste hirotoniri, nu au primit niciodată recunoaştere oficială, dar statul polonez se pare că le-a acceptat, fiindcă cu greu se putea trata cu noi episcopi. Acum în 1632, odată cu noua concesiune legală, era normal să ne aşteptă ca ceea ce era *de facto* să fie făcut *de jure*. Nu a avut loc nimic de acest fel. Ortodocşii, destul de ciudat, nu au făcut nici o încercare ca să i-a avantaj de noua lege aplicând la o confirmare legală a ierarhiei active. S-a decis ca toţi vechii episcopi să se retragă şi scaunele lor să fie date noilor aleşi. Aceasta nu a fost făcută din cauza faptului că noii ocupanţi episcopali au fost într-un anume fel consideraţi a fi „ilegali," adică,

în oficiu fără confirmarea coroanei, nici fiindcă Biserica i-a judecat de a fi de un merit care era pus la întrebare. Ei ar fi putut fi creditaţi cu restaurarea ordinii şi a prestigiului canonic al Bisericii într-o vreme a unui pericol real şi prezent. A fost simplu aşa, deşi vechii episcopi ar fi putut juca un rol preponderent în lupta cu statul cu scopul de a îi obţine recunoaşterea, victoria a fost lucrarea unor figuri mai tinere, partizanii unei orientări politico ecclesiale, care aveau puţin interes în întărirea autorităţii ierarhice a antagoniştilor printr-o legalizare formală. Consecvent, ceea ce pe baza „punctelor din 1632" a fost declarat ca o „restituire" a ierarhiei ortodoxe, a fost de fapt o anulare a ierarhiei existente, stabilită cu câţiva ani mai devreme de Patriarhul Teofan. Noii episcopi au fost aleşi în grabă şi necanonic de delegaţi ortodocşi la dietă decât de convenţiile episcopale locale şi confirmată imediat de Rege. În acest fel Petru Movilă, aristocrat şi polonofil a fost ales mitropolit de Kiev.

Movilă nu s-a aşteptat la o primire cu pace în Kiev în noua s-a capacitate, deşi avea mulţi simpatizatori acolo. Kievul avea deja un mitropolit, Isaia Kopinschi, hirotonit în 1620 în Peremyşil de Teofan şi apoi dus înapoi la Kiev în 1631 la moartea lui Iov Boreschi. Şi mai mult, Kopinschi s-a lovit deja de Movilă cu privire la stabilirea unui colegiu latin în Kiev la fel de bine ca şi în legătură cu afacerea lui Smotriţchi. Pentru acest motiv hirotonirea lui Movilă a avut loc nu în scaunul noului său oraş după cum era regula şi obiceiul, ci în Lvov, în mâinile lui hirotonirii lui Teofan şi un episcop grec emigrant. Aceste lovituri explică de ce el a căutat o confirmare patriarhală de la Chiril Lucaris şi ceva mai mult. El a mai fost blagostovit cu titlul de „exarh al tronului Sfântului Scaun Apostolic al Constantinopolului." Întărit acum de hirotonirea unei autorităţi duble şi în rolul dual al unui mitropolit legal şi exarh patriarhal, Movilă s-a întors în Kiev. Chiar şi aşa, nu a fost capabil să evite o luptă cruntă cu predecesorul lui „demodat" şi în cele din urmă a trebuit să se întoarcă la autorităţile seculare pentru a asigura

mutarea forţă a lui Kopinschi.[248] Aceasta nu v-a rezolva conflictul. Ciognirea între Movilă şi Kopinschi nu a fost o împlinire poziţiei de putere. A fost o coeziune a unor convingeri adânc înrădăcinate despre problema fundamentală a orientării ecclesiale, în dimensiunile politice şi culturale.

Isaia a fost un om de credinţă simplă şi puternică, undeva la ordinea lui Ivan Vişenschi.[249]afundat după cum era el în tradiţiile teologiei estice şi a asceticii, el privea „înţelepciunea externă" cu scepticism şi chiar cu antagonism.

Raţionamentul acestei lumi este un lucru, raţionamentul duhului altul. Toţi sfinţii au studiat raţionamentul duhovnicesc care vine de la Duhul Sfânt şi la fel ca soarele, ei au iluminat lumea. Sunt unii care dobândesc puterea raţionamentului nu de la Duhul Sfânt, ci de la Aristotel, Platon, Cicero şi alţi filosofi păgâni. Prin urmare, oamenii sunt orbiţi de falsitatea înţelegerii adevărate. Sfinţii au învăţat de poruncile lui Hristos şi de lucrările lui în Duhul. Aceşti oameni învaţă simple cuvinte şi cuvântări şi prin urmare toată înţelepciunea stă pe limbile lor în timp ce în sufletele lor stă întunericul.

Kopinschi le-a spus aceasta latinilor, dar ar fi putut fi direcţionată spre Movilă şi spre ortodocşi a noilor situaţii. *Alfabetul duhovnicesc* al lui Kopinschi, subintitulat *Scara pentru viaţa duhovnicească în Dumnezeu* [*Alfavit dukhovni, lestniţa dukhovnago po Boze zhitesva*] care oferă un contrast semnificativ şi simptomatic faţă de teza lui Movilă a *Mărturisirii ortodoxe* [*Pravoslavne ispovedanie*].[250] Antiteza şi privirea şi duhul este principala sursă pentru lupta pentru putere între doi oameni. Bineînţeles a mai existat o diferenţă de orientare politică: Isaia Kopinschi a privit la stadiul ortodox al Moscovei, în timp ce Petru Movilă a căutat ajutor de la Împărăţia Catolică a Poloniei. În încleştarea lor statul polonez nu a avut nici un motiv să susţină pe Kopinschi şi orice motiv de a patroniza pe Movilă. Confruntat cu

[248] Poliţia poloneză l-a arestat şi l-a pus în închisoare.
[249] A se vedea mai sus, secţia IV.
[250] Pentru o analiză a *Mărturisirii* lui Movilă a se vedea următoarea secţie.

proteste viguroase de la Roma, ierarhia romană polonezã şi uniaţii, Regele Wladislaw IV a fost obligat dacă numai pentru *raison d'état* pentru a ţine la această dedicaţie din *Pacta convena* din 1632, deşi el nu a găsit necesar să facă anumite concesii faţă de uniaţi pe cheltuiala noilor drepturi ale ortodocşilor. Wladyslaw a nădăjduit, că pe parcursul timpului orientarea vestică a noilor lideri ortodocşi să nege tensiunea ortodoxă uniată şi chiar să promoveze cauza unităţii catolice în domeniu. Ar trebui notat că în câţiva ani un plan pentru „unire universală" [*universa-naia*] a apărut şi la centrul negocierilor au stat ortodocşii unei noi orientări, cel mai probabil Petru Movilă la fel ca şi prinţul Afanasie Puzian care la alegerile din 1632 a fost ales episcop de Luţk.[251]

Odată ce a fost înscăunat mitropolit, Movilă s-a pornit cu un nou zel să îşi implementeze planurile ecclesiale şi culturale. Cele mai bune rezultate ale sale au apărut în domeniul educaţiei, în special (din moment ce el a fost dăruit cel mai bine ca un organizator) în consolidarea şi extinderea sistemului şcolii când a început ca stareţ al Mănăstirii Peşterilor. De mare importanţă a fost şi lucrarea lui de publicare, în special compilaţia *Mărturisirii Ortodoxe* precum şi rezumatul tipăririi materialelor liturgice. Cel mai critic pentru viitorul eforturilor lui Movilă au fost încercările lui de a revizui şi reforma liturghiile. Mai întâi a existat *Lithos* [Piatra], publicată în 1644 sub pseudonimul lui Evsevil Pimen. A fost intenţionat ca o apărare a liturghiei ortodoxe şi a ritualului estic împotriva atacurilor lui Kassian Sakovici, care a intrat în latinism,[252] dar mult material a provenit din sursele latine. În 1646 a apărut celebrul *Evhologhion* sau *Trebnik* [*Cartea d rugăciuni*].[253] Aceasta a constat dintr-o colecţie compusă de rituri, oficii şi rugăciunii

---

[251] Afanasie (mort în 1650) fost un uniat. El este autorul unei descrieri a soborului de la Luţk în 1633 în *Didaskalia* lui Silvstr Kossov (1638).

[252] Afanasie (mort în 1650) a fost un uniat. El este autorul unei descrieri a soborului latin din 1633, în *Didascalia* lui Silvestr Kossov (1638).

[253] Atribuit lui Movilă dar care probabil la fel ca şi *Mărturisirea* lui este o lucrare compusă. [Nota autorului].

ocazionale, însoţite de „prefeţe" şi „rubrici explicative" care au fost însoţite de articole explicative luate de obicei din „z lacinschi agendy" adică din *Ritualul* roman al papei Paul V.[254] Multe dintre ritualurile din *Trebnik* au fost schimbate, de obicei prin înlocuirea rugăciunilor tradiţionale cu rugăciuni traduse în latină. Nu a existat nici un studiu comprehensiv în *Trebincul* lui Movilă, dar acele părţi care au fost analizate trădează o dependenţă inadmisibilă a surselor latine şi din când în când o deviaţie deliberată de modelul grecesc (în forma dedicării şi hirotonirii bisericilor, în binecuvântarea clopotelor, în ritualul lui „viaticum"[255] în *ordo commendationis ad animae*...).[256] Fără îndoială unele schimbări au fost inconsecvente. Ceea ce nu poate fi evitat este atenţia dată ritualurilor latine şi regulemantelor care au fost neglijate în tradiţia greacă. Mai mult, un număr de ritualuri şi slujbe tipărite în *Trebnik* au fost în întregime inovative pentru liturghiile ortodoxe. În cele din urmă, unele schimbări introduse de Movilă poartă implicaţii teologice de mare

---

254 În lucrarea sa de reformă se pare că Movilă a folosit o anumită traducere croată din *Ritualul* roman făcută de iezuitul dalmaţian Kasic şi publicată în 1637. Este foarte probabil că tot proiectul liturgic al lui Petru Movilă a fost într-un anume fel legat de mişcarea iliriană uniată, din a căror cercuri a apărut mai târziu misionarul pan-slav Jurai Krizanic. [Nota autorului]. Bartol Kasic (1575-1650) a compus o gramatică croată pentru studenţii din Roma. Jurai Krizanic (1617-1683) a fost educat în cercurile iezuite din Roma. În 1647 a fost trimis într-o misiune reuşită să convertească ruşii la catolicism, după care s-a întors la Roma şi a scris câteva tratate despre ruşi şi Biserica Ortodoxă. Apoi, în 1659, Krizanic a plecat în Ucraina fără nici o permisiune oficială şi a călătorit *incognito* la Moscova, unde a lucrat ca traducător la curtea ţarului. A fost descoperit în 1661 şi exilat în Siberia, unde a scris o gramatică pentru o limbă slavă precum şi un apel la ţar să unească toate popoarele slave într-o luptă comună împotriva germanilor. În 1676 Krizanic a fost eliberat şi s-a întors în Polonia unde a slujit ca şi capelan al armatei poloneze până la moartea sa sub asediul turc la Viena.

255 *Viaticum,* latinul pentru „o călătorie de proviziune," este euharistia dată celor care mor, cel mai bine cunoscută ca şi „ultimul ritual."

256 *Ordo commendationis ad animae existum de corpore* sau „Slujba rugăciunilor" pentru despărţirea sufletului de trup care sunt citite peste trupul decedatului imediat după ce o persoană moare.

importanţă, ca de exemplu, mutarea de la forma declarativă la cea imperativă a iertării în taina Pocăinţei. Într-adevăr, ca un întreg teologia tainelor articulată în „prefeţele" liturgice a lui Movilă a fost în întregime vestică. Ce a rezultat din *Trebnik* a fost a „latinizare" radicală şi deplină a ritualului estic. Aceasta nu a scăpat de sub observaţia contemporanilor, în special a uniaţilor, dar şi Moscovei ortodoxe care privea cărţile de tipăritură lituaniană, inclusiv ediţiile Kiev ale lui Movilă, cu suspiciune şi înţelegere. Ironic, din cauza lucrărilor liturgice Movilă şi colaboratorii lui, ortodocşii din Polonia au experimentat „o latinizare a ritualurilor" mai repede decât uniaţii. Ar mai trebui remarcat că Movilă nu a fost primul dintre ortodocşii din Kiev care a împrumutat din sursele liturgice latine. Iov Boreţchi a făcut primii paşi în această direcţie, ca de exemplu, în ritualul de post „Passias."[257] Movilă nu a fost începătorul procesului absorţiei culturale a ideilor şi modelelor liturgice latine. Alţii l-au precedat. Totuşi, în această tendinţă spre „latinizare" a liturghiei Movilă apare puternic în decor fiindcă a promovat la o scară la largă şi mult mai sistematic decât oricine altcineva.

Pentru a interpreta domnia lui Petru Movilă cu precizie este dificil. S-a argumentat că Movilă a căutat să creeze o „ortodoxie occidentală" şi prin urmare să dezmembreze ortodoxia de aşezământul ei oriental „obsolet." Noţiunea este plauzibilă. Motivele lui Movilă sunt interpretabile, moştenirea lui este una ambiguă. Pe de o parte, a fost un om mare care a împlinit multe. În propriul său fel a fost chiar devotat. Sub conducerea şi rânduiala sa Biserica Ortodoxă în Rusia de Vest a ieşit din acela stadiu a dezorientare şi lipsă de organizare în care s-a prăvălit încă din timpul catastrofei din Brest. Pe de altă parte, Biserica care a ieşit din această ispită nu a mai fost aceiaşi. S-au produs schimbări. A existat un duh nou şi străin, duhul latin din toate. Astfel, moştenirea lui Movilă include o „romanizare" drastică a Bisericii Ortodoxe. El a

[257] Ritualul lui *Passias* este un serviciu de seară comemorare în timpul postului mare care conţine o citire din Evanghelie ce se referă la patima lui Hristos.

adus ortodoxia la ceea ce ar putea fi numit o „pseudomorfoză" latină. El a „romanizat" liturghiile şi a „latinizat" mentalitatea şi psihologia tuturor sufletelor ortodocşilor. Toxina „internă" a lui Movilă la drept vorbind, a fost mult mai periculoasă decât uniaţia. Uniaţia putea rezista şi i s-a rezistat, în special atunci când au existat eforturi să fie pusă în practică. „Cripto-romantismul" lui Movilă a pătruns tăcut şi imperceptibil, cu aproape fără nici o rezistenţă. S-a spus că „acumulările" sau fost numai externe, implicând formă şi nu substanţă. Aceasta ignoră adevărul că forma face substanţă şi dacă o formă nepotrivită nu distruge substanţa, previne creşterea naturală. Acesta este sensul „pseudomorfozei." Asumând o cuprindere romană era ceva străin pentru ortodoxie. Caracterul paradoxal al întregii situaţii a crescut numai , dimpreună cu o „latinizare" constantă a vieţii lăuntrice a Bisericii, autonomia lui canonică a fost menţinută cu stabilitate.

În timp ce se sârguia să ţină Biserica Ortodoxă din Polonia independentă, Movilă şi confraţii lui de o nouă orientare şi-au menţinut planurile lor pentru o „uniune universală." Încă din 1636, o conferinţă unită a fost căutată între uniţi şi ortodocşi pentru a considera o propunere pentru un patriarhat rus vestic. Roma a fost asigurată că schema v-a ataca pe mulţi ortodocşi, inclusiv probabil pe mitropolit. Pentru anumite motive conferinţa nu a fost realizată deloc. S-a avansat un alt proiect în 1643, de această dată într-un memorand special trimis lui Petru Movilă. Nouă ne este cunoscut numai în parafraza lui Ingoli, secretar al Oficiului de Propagandă.[258] Memorandumul lui Movilă a constat aparent dintr-o discuţie largă a divergenţelor între cele două biserici, condiţiile care credea el că sunt necesare pentru reuniune şi o subliniere a mijloacelor de a le dobândii. Movilă nu a văzut nici o diferenţă insurmontabilă de doctrină. *Filioque* şi *per filium* au variat numai în frazare. Ce

[258] Oficiul de propagandă [*Propaganda fide*] a fost întemeiat în timpul pontificatului lui Grigorie XV (1621-1623) ca o organizare centrală pentru direcţia întregii lucrări misionare în Biserica Romană. Ingoli (1578-1649), un preot din Ravena a fost primul ei secretar.

divergenţă a existat despre purgatoriu a fost şi mai puţin consecvent, din moment ce de fapt ortodocşii s-au încunoştinţat. În ritual, deasemenea înţelegerea tuturor punctelor a fost posibilă. Singura dificultate serioasă a fost supremaţia papală. Chiar şi dacă aceasta putea fi acceptată de ortodocşi, după cum a specificat Movilă, bisericilor estice mai trebuia să le fie acordat principiul patriarhatelor autocefale. Se pare că Movilă a voit să limiteze „reuniunea" la Polonia: el nu a menţionat Moscova sau pe greci legaţi de captivitatea turcă. Nici nu a căutat o contopire: *l'unione e non l'unite*. Căci chiar şi sub supremaţia papei ortodocşii şi-au reţinut constituţia lor. Mitropolitul mai trebuia să fie ales de episcopi deşi se aştepta ca el să ia un vot de preferinţă faţă de papă, alegerea lui nu cerea o confirmare papală. În eventualitatea că patriarhul ecumenic s-ar fi unit cu Roma, jurisdicţia lui în Polonia trebuia restaurată. Ultima secţie a memorandumului lui Movilă a stabilit mijloacele prin care noul plan de unire trebuia examinat şi deliberat. Mai întâi trebuia trimis dietelor locale şi provinciale pentru discuţia lor. Mai apoi, se cuvenea să fie aranjată o conferinţă între uniaţi şi ortodocşi fără nici o referire la unirea perspectivă. Descoperirile obţinute în aceste întâlniri preliminare trebuia apoi trimisă dietei generale. Indiferent cât de elaborate, la fel ca şi cu proiectul din 1636, nu a ieşit nimic din memorandumul de reuniune a lui Movilă din 1643. Câţiva ani mai târziu a murit (1647).

Atitudinea lui Petru Movilă faţă de problemele Bisericii Romano catolice era simplă şi clară. El nu a văzut nici o diferenţă reală între ortodoxie şi Roma. El era convins de importanţa independenţei canonice, dar nu a perceput nici o ameninţare din cadrul „latinizării" lăuntrice. El a primit-o şi a binecuvântat-o tocmai pentru a asigura independenţa externă a Bisericii. Din moment ce Movilă a căutat să împlinească aceasta în cadrul unei „univers nedivizat al culturii," paradoxul a fost ridicat şi mai sus. În astfel de condiţii, ortodoxia şi-a pierdut independenţa lăuntrică la fel ca şi băţul de măsurare pentru examinare de sine. Fără gândire sau scrutinizare, la fel ca şi prin obicei criteriile vestice de evaluare

au fost adoptate. În acelaşi timp legăturile cu tradiţiile şi metodele estului au fost rupte. Nu a fost costul prea ridicat? Puteau ortodocşii din Polonia să se izoleze de Constantinopol şi Moscova? Nu era scopul viziunii îngust? Nu a rezultat ruperea cu partea estică în altoirea unei tradiţii străine şi artificiale care inevitabil ar fi blocat calea către o dezvoltare creativă? Ar fi nedrept să punem toată vina pe Movilă. Procesul „latinizării" a început cu mult înainte de a intra pe scenă. El a fost cu mult mai puţin un pionier al noi căi decât un articulator al timpului său. Totuşi, Petru Movilă a contribuit mai mult decât oricine, ca organizator, educator, reformator liturgic şi un inspirator *Confesiunea ortodoxă*, în viaţa Bisericii Romane. De aici a fost dusă la Moscova în secolul al şaisprezecelea de experţii kievieni şi în secolul al optâsprezecelea episcopii de origine şi antrenament vestic.

VIII

Mărturisirea ortodoxă

Mărturisirea ortodoxă este cel mai semnificativ şi mai expresiv document din era lui Movilă. Importanţa lui nu se limitează numai la istoria Bisericii Ruse vestice, din moment ce a devenit o mărturisire a credinţei pentru Biserica estică (deşi numai după o luptă şi caracterul ei autoritativ este încă deschis întrebărilor). Cine a fost autorul sau editorul *Mărturisirii* rămâne nesigur. Este de obicei atribuită lui Petru Movilă sau Isaia Kozlovschi.[259] Mai mult decât orice este o lucrare colectivă, avându-l pe Movilă şi pe mulţi dintre membrii cercului său împărtăşindu-se de compoziţie. Scopul exact al *Mărturisirii* rămâne neclar. Concepută original ca un „catehism" şi numit unul se pare că a fost intenţionat ca o clarificare a credinţei ortodoxe în legătură cu protestanţii. De fapt, se presupune că *Mărturisirea* lui Movilă a fost pregătită ca unire cu *Mărturisirea* lui Chiril Lucaris,

[259] A se vedea mai sus, nota 156.

care a apărut în 1633 şi a cărei tendinţe pro-calvine au creat confuzie şi nelinişte în toată lumea ortodoxă. În 1638 – după o anumită coeziune şi presiune din partea Romei – atât Lucaris cât şi *Mărturisirea* lui au fost condamnate de un sinod în Constantinopol.[260] Aceste evenimente ar putea explica de ce când *Mărturisirea* lui Movilă a apărut în Biserica Greacă a fost trasă spre ea, după ce a fost editată de Syrigos,[261] i-a conferit autoritatea Bisericii.

Prima apariţie publică a *Mărturisirii ortodoxe* a apărut în 1640, când Petru Movilă a trimis-o sinodului Bisericii în Kiev pentru discuţie şi gir. Titlul ei original, *Expoziţie a credinţei Bisericii Ortodoxe în mica Rusie*, indică, scopul limitat intenţionat de document. Intenţionat mai întâi către teologi şi la cei care au fost preocupaţi cu teologia, *Mărturisirea* a fost compusă în latină. Sinodul din Kiev a criticat redactarea de mai multe ori. Puncte de vedere divergente au comentat despre originea sufletului şi de destinul lui de mai apoi, în special cu privire la purgatoriu sau la posibilitatea unui „un paradis terestru."[262] Aici Movilă a susţinut creaţionismul[263] la fel ca şi

---

[260] Încă din 1628 din Rusia de Vest, Smotriţchi, în *Apologia*, a cerut ca punctele de vedere ale lui Lucaris, cu care a devenit obişnuit prin *Catehează* şi conversiune personală [Nota autorului].

[261] Varlaam Iasinschi a trăit într-un timp când Ucraina a fost divizată politic între Polonia şi Rusia şi clericii au fost divizaţi între preferinţele la patriarhul Constantinopolului şi spre plecare către patriarhul Moscovei. Varlaam care a fost educat la colegiul din Kiev şi la Academia din Cracovia şi a slujit ca rector al colegiului de la Kiev şi ca stareţ al Mănăstirii Peşterilor, a voit să rămână sub patriarhul Ecumenic. Prin urmare, când patriarhul Moscovei s-a oferit să îl hirotonească ca mitropolit al Kievului în 1686, Varlaam a refuzat să ca mitropolit al Kievului în 1686. Varlaam a refuzat să meargă la Moscova pentru întronizarea lui şi a refuzat să îl recunoască pe Mitropolitul Ghedeon care a fost hirotonit în locul său. După ce patriarhul Constantinopolului a cedat jurisdicţia Kievului Moscovei în 1687, în cele din urmă Varlaam a fost de acord să îi urmeze lui Ghedeon şi l-a hirotonit ca mitropolit de Kiev, Galiţia şi mica Rusie în 1690 în Moscova.

[262] Movilă a acceptat aparent doctrina romano catolică a intrării imediate în paradis a sufletelor sfinţilor.

existența purgatoriului. Sinodul din Kiev s-a angajat într-o discuție extinsă cu privire la *metastaza* elementelor care au loc în timpul sfintei liturghii. Mai înainte să concluzioneze, sinodul a introdus câteva amendamente în Mărturisire. Documentul a fost supus discuției imediat în 1642 la ceea ce s-a referit ca fiind un sinod, dar ceea ce de fapt a fost conferința din Iași, convenită din câte se pare la inițiativa prietenului lui Movilă, prințul moldovean, Vasile supranumit Lupul.[264] În prezență erau doi reprezentativi ai patriarhului ecumenic, ambii trimiși din Constantinopol cu titlul de exarh, Meletie Syirgos, unul dintre cei mai reprezentanți ai teologilor greci ai secolului al șaisprezecelea și Porfirie, mitropolit de Nicea,[265] Porfirie (mort în 1652) care a fost trimis la această adunare și de câțiva episcopi moldoveni, care îi includea pe Mitropolitul Varlaam[266] și trei delegați din Kiev – Isaia Kozlovschi, Ignatie Oksenovici[267] și Ioasaf Kononovici.[268] Meletie Sirgos a luat un rol conducător. Sirgos a ridicat un număr de obiecții față de *Mărturisire* când a tradus-o în greacă a introdus numeroase amendamente. Majoritatea acuzelor lui erau stilistice. De exemplu el

---

263 Creaționismul este crezul că sufletul este creat de Dumnezeu și infuzat în fetus la momentul concepției.

264 Vasile Lupul, conducător în Moldova din 1632 până în 1653, a fost responsabil pentru o renaștere culturală largă în țara sa de baștină, întemeind multe școli, inclusiv o academia la Iași unde a stabilit o tipografie. Un om bogat exemplar, a finanțat personal operațiile patriarhatului din Constantinopol și a prezidat asupra sinodului din Iași în maniera antică a împăraților bizantini. A se vedea Runciman, *Marea Biserică în captivitate* (Cambridge, 1968), pp. 341-343.

265 Porfirie (mort în 1652) a fost trimis la adunare de patriarhul Partenie I, care a ținut scaunul Constantinopolului din 1638 până în 1642 și Meletie Syrigos care a fost trimis de noul patriarh, Partenie II.

266 Mitropolitul Varlaam (1590-1657) a fost capul Bisericii Ortodoxe în Moldova și executorul unor proiecte de publicație educațională finanțate de Vasile Lupul.

267 Oksenovici (mort în 1650) a fost profesor și rector al colegiului de la Kiev și un predicator remarcabil. La scurt timp după moartea sa a fost ales episcop de Mstislavi.

268 Kononovici (mort în 1653) a slujit ca și capul câtorva mănăstiri în Kiev mai înainte de a devenii episcop de Moghilev în 1650.

a ales să elimine câteva citate scripturistice folosite în proiect. Movilă a urmat Vulgata latină, cea ce însemna că anumite din citatele lui fie că nu au fost în Septuagintă sau au fost frazate pentru a le reține ceea ce ar fi făcut mărturisirea puternic nepotrivită pentru credincioşii ortodocşi.

Movilă nu a fost mulţumit cu *Mărturisirea* după cum a fost ea întrebuinţată de Sirigos. El a decis să nu o tipărească şi în locul ei el a publicat simultan în Kiev o traducere ucraineană a slavonei bisericii şi o versiune poloneză, numită *Scurtul catehism* [*Malyi catehism,* 1645].[269] Numai câteva schimbări propuse de Syrigos pentru mărturisire au fost adoptate în *Catehismul scurt*. Mai mult, era intenționat pentru o audiență diferită, „pentru instrucţia celor tineri," [„dla cwiczenia mlodzi"], lucru pentru care a fost compusă într-un limbaj colocvial. În 1649 *Scurtul catehism* al lui Movilă a fost tradus din slavona bisericească ucraineană în „slavo rusă" şi în versiunea greacă şi publicată la Moscova. Între timp, istoria lui Syrigos a revizuit versiunea greacă a *Mărturisirii greceşti*. Din moment ce Biserica greacă a arătat puțin interes în publicarea ei, prima ediție a apărut numai în 1695. Din această ediție, o traducere slavono rusă a fost făcut şi publicată în 1696 la cererea mitropolitului Varlaam Iasinschi al Kievului cu binecuvântarea patriarhului Adrian.[270] Aceasta a fost la numai o jumate de secol după ce *Scurtul catehism* a fost publicat în Moscova.[271]

---

269 Titlul deplin a fost *Zebranie krotchiei nauki o artykulach wiary prawoslawno katolichiej chrzeschianschey*. [Nota autorului].

270 Adrian (1690-1700) a fost ultimul patriarh al Moscovei mai înainte de învierea ţarului Petru a Bisericii Ortodoxe Ruse (a se vedea capitolul IV). Deja bătrân şi slab când a devenit patriarh, Adrian a fost capabil să împlinească ceva mai mult decât întărirea rezolvării lui Petru de a termina cu patriarhatul intervenind de partea *strelţilor* care s-au revoltat în 1698.

271 Cf. A. S. Zernova, *Knigi kirillovskoi pechati izdannie v Moske v XVI-XVIII vekah* (Moscova, 1958), no. 215, 69. O lucrare comprehensivă care a ofrit textul deplin găsit în A. Malvy şi M. Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila, Orientalia Christiana* (Roma, 1927), X, 39.

Mărturisirea lui Movilă, în contrast cu *Mărturisirea* protestantă a lui Lucaris a fost compilată cu răbdare din surse latine. După cum trădează planul cărții, aranjamentul ei s-a ghidat după model latin. A fost împărțit după așa numitele „trei virtuți teologice," credința, nădejdea și dragostea. Crezul a fost elucidat printr-o interpretare a crezului. Etica a fost expusă prin intermediul comentariilor la Rugăciunea Domnească, a Fericirilor și a Decalogului. Bineînțeles compilatorii nu avut ceva mai mult decât o pradigmă înaintea lor. Cea mai evidentă sursă a fost *Cathechismus Romanus,*[272] care a apărut în traducere greacă în 1582. Altele par a fi *Catechisticum*, *sive Summa doctrinae christianae* (Dillingen, 1560) de dominicanul Petrus de Soto[273] și *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos* (Roma, 1581-1593) a cardinalului Robert Bellarmine (1542-1621).[274] A mai citat că sursele latine nu mai este necesar. Principalul punct este cel luat din *Mărturisirea ortodoxă* care este luată ca o compilație sau adaptare a materialului latin, prezentat într-un stil latin. Mărturisirea lui Movilă poate fi categorisită ca una dintre multele expoziții anti-protestante care a apărut în Europa în timpul Contra Reformei și a erei baroce. *Mărturisirea* a fost mult mai legată de literatura romano catolică a zilei decât de viața duhovnicească tradițională sau contemporană în Biserica de est.

---

[272] *Catechismus romanus* sau *Catechismus ex decretis concilii tridentini ad parochos,* care a apăut mai întâi în 1566 a fost produsul decretelor Sinodului din Trent (a se vedea nota 196) că doctrina catolică a fost clarificată și definită în fața ereziilor protestante răspândite atunci. A fost o referință la careta pastorilor catolici, care s-a dovedit extrem de populară și a fost imediat tradusă în toate limbile protestate majore.

[273] *Catechismus Romanus* sau *Catechismus ex decretis concilii tridentini ad parochos*, care a apărut mai întâi în 1566 și a fost produsul decretelor Sindoului din Trent (a se vedea nota 196) că doctrina catolică putea fi clarificată și definită în fața răspândirii ereziilor protestante. Intenționat mai întâi ca o carte de referință pentru pastorii catolici, s-a dovedit imens de populară și a fost imediat tradusă în toate limbile europene majore.

[274] Bellarmine a lucrat la o comisie care a produs Vulgata Sixtus Clementine. *Dsiputationes,* o sinteză a teologiei protestante și catolice, a fost scrisă în timp ce Bellarmine învăța la școala de misionari în Roma.

Este adevărat că în *Mărturisirea* lui Movilă doctrinele romane cheie, inclusiv primatul papei sunt respinse. Totuşi, mult din substanţa de stil rămân romane şi nici chiar editarea lui Syrigos la Iaşi nu a putut altera faptul. În cele din urmă, era obişnuit pentru greci în secolul al şaptesprăzecelea, Syrigos a mers la o şcoală latină. El a mers la Padova, unde a devenit aderentul lui Bellarmine sau după cum au spus contemporanii despre el, „omnio Bellarmium spirare videtur." Aceasta nu a fost spusă să se argumenteze că într-un anume fel învăţătura *Mărturisirii ortodoxe* a fost în anumite puncte greşită. Nu era atât de mult o doctrină, ci manierea prezentării, la drept vorbind eronată, în special alegerea limbajului şi tendinţa de a angaja toate armele romane împotriva protestanţilor chiar şi cele care nu au fost consonante în deplin sau parţial cu presupoziţiile ortodoxe. În aceasta a constant principalul pericol al „pseudomorfozei" latine a lui Movilă sau suprafaţa „cripto-romană." Impresia creată în ortodoxie este nimic altceva decât o formă curăţită sau rafinată a romano catolicismului. Acest punct de vedere poate fi prezentat succint: haideţi să omitem anumite subiecte controversate şi restul sistemului teologic roman v-a fi ortodox." Astfel, în anumite feluri este adevărat. Dar corpusul este prin urmare obţinut a redus geniul negativ şi etosul tradiţiei teologice estice. „Cripto-romanismul" lui Movilă în ciuda lipsei generale de credincioşie a formelor ortodoxe a fost multe vreme bararea oricărei dezvoltări spontane şi genuine din est.

Ar fi instructiv din acest punct de vedere să comparăm *Mărturisirea ortodoxă* cu lucrările teologice a lui Silvestr Kossov, succesorul şi urmaşul lui Movilă ca mitropolit de Kiev. *Exegeza* publicată în 1635 a căutat să justifice noile şcoli latine pe care Movilă le-a organizat pentru ortodocşi. *Instrucţia sau Ştiinţa celor şapte taine* [*Didascalia albo nauka o sedmi sakramentakh*, 1637] a fost o încercare de a răspunde la acuzele protestantismului împotriva oponenţilor romani. Kossov, ar fi important să observăm, a ales să răspundă la aceste critici în limba teologiei latine. Acest lucru este evident în acea porţiune a cărţii dedicată tainelor, care urmează

binecunoscutul tratat al lui Petru Arcadius.[275] Terminologia latină abundă în această lucrare: „transsubstanţire," distincţia între formă şi „materie," „cuvintele de instituire" ca „formă" a tainei euharistiei, „părerea de rău" ca „materie" a „pocăinţei" şi altele. Din practica liturgică urmează teologia liturgică, devenind necesar pentru ortodocşi o nouă orientare pentru a face ritualurile accesibile. *Trebnicul* lui Petru Movilă a stabilit permanent un număr pentru acele acuze care s-au dezvoltat în practică. A introdus unele noi. De exemplu, în Taina Mărturisirii formula de iertare a fost schimbată din impersonalul „îţi sunt iertate păcatele tale" [*grechi tvoi otpuşchaiustia*] la personalul „şi eu nevrednicul preot" [*i az̧ nedostoinyi ierei*]. În acest moment taina ungerii bolnavilor [*euchelation*] a început să fie interpretată ca *ultima unctio* şi să fi folosită ca o formă de *viaticum*, în timp ce mai înainte tradiţia estică a fost privită ca o taină a vindecării.[276] Cu noua generaţie din Kiev, influenţele latine asupra gândirii şi practicii religioase s-au intensificat şi s-au extins într-o manieră mai sistematică.

IX

În timpul vieţii lui Petru Movilă, colegiul de la Kiev nu era încă o şcoală teologică. Privilegiul acordat în 18 martie 1635 de Regele Wladislaw IV, care a făcut din aceasta o condiţie obligatorie că colegiile trebuiau limitate la filosofie („ut humaniora non ulta dialcticam el Logicam doceant"). Numai spre finele secolului al şaptesprăzecelea, odată cu introducerea unei clase „teologice speciale" în curriculum, teologia

---

[275] Oksenovici (mort în 1650) a fost un profesor şi rector al colegiul din Kiev şi un predicator remarcabil. La scurt timp după moartea sa a fost ales episcop de Mastislavi.

[276] Taina ungerii bolnavilor sau „rugăciunea uleiului," are două funcţii: vindecarea trupească şi iertarea păcatelor. Nu este un crez ortodox că ungerea rezultă întotdeauna în dobândirea sănătăţii. În Biserica Romano Catolică *ultima untio* sau „ungerea extremă" este intenjţionată numai pentru cei ce mor. A se vedea Timothy Ware, *Biserica ortodoxă* (Baltimore, 1967), p. 303.

a fost predată ca o disciplină separată. Unele probleme de teologie au fost tratate în cursul filosofiei. La colegiul din Kiev planul general al educaţiei a fost adoptat dintr-un sistem şcolar iezuit. Aceasta a inclus curricumul până şi la nivelul manualelor. Textele au început cu gramatica lui Alvarius[277] şi s-a sfârşit cu Aristotel şi Aquino. Similare cu colegiile şi academiile iezuite din Polonia a fost organizarea vieţii cărturăreşti, metodelor de predare şi a disciplinei. Limba de educaţie a fost latina şi tot restul subiectelor din greacă li s-au oferit o prioritate scăzută. Astfel practic în toate aspectele colegiul de la Kiev reprezintă o pauză totală cu tradiţiile şcolilor din Rusia de Vest. Deşi nu se pare că şcolile au oferit o pregătire adecvată pentru viaţa din Polonia, studenţii lor au fost cu greu iniţiaţi în moştenirea estului ortodox. Scolasticismul a fost focul predării şi nu numai simplele idei ale unor scolastici individuali au fost expuse şi asimilate ci chiar duhul scolasticismului. Bineînţeles nu a fost scolasticismul Evului Mediu. Era mai mult un neo-scolasticism sau pseudo-scolasticism al Sinodului din Trent.[278] Era vorba de teologia baroc al Epocii Contrareformei. Aceasta nu însemnă că orizontul intelectual a cărturarului secolului al şaisprezecelea în Kiev era îngust. Erudiţia sa putea fi extensivă. Studenţii din acele vremuri citeau mult. De obicei citirea lor era o

---

277 Iezuitul portughez Emmanuel Alvarius a publicat o gramatică în 1572 sun titlul *De institutione grammatica libri tres* (cele trei cărţii fiind o *Etimologie, Syntaxă* şi *Prosodie*). Gramatica a câştigat o largă aprobare în Europa şi o ediţie revizuită a apărut în 1583.

278 Sinodul din Trent, al 19-lea sinod ecumenic al Bisericii Romano catolice care a fost ţinut în 25 de sesiuni din 1545 până în 1563. scopul lui a fost de a reforma Biserica în lupta împotriva reformei protestante şi de a clarifica ceea ce este esenţial şi ceea ce este subiectul discuţiei în doctrina catolică. Între învăţăturile catolice care reies din acest sinod sunt autoritatea tradiţiei lângă scriptură, autenticitatea Vulgatei, doctrinele justificării şi numărul de şapte taine. Între reformele ecclesiale produse de acest sinod mai există insinuări că episcopul locuieşte în dioceza sa şi promovarea educaţiei prin creşterea numerelor de seminarii precum şi producerea unui catehism general (*Catechismus romanus*). Există un text critic în decretele sinodului în G. Albrigo, *Conciliorum oecumenicorum decreta* (New York, 1962), 633-775.

sferă limitată. Epoca barocului a fost, în cele din urmă, o eră intelectual aridă, o perioadă de erudiție conținută în sine, o epocă a imitației. În viața minții nu a fost o epocă creativă. Mijlocul secolului al șaptesprezecelea a fost un timp dificil și încurcat pentru Ucraina. „Colegiul de la Kiev," pentru al cita pe Lazăr Baranovici,[279] Arhiespicop de Chernigov, „mic de statură și mic ca un Zaheu." Numai până în 1670 sub conducerea lui Varlaam Iasinski (mai târziu mitropolit de Kiev) a fost această școală dezvoltată restaurată. În această perioadă perturbată era ceva obișnuit ca studenți să plece în străinătate și să fie instruiți. Varlaam a studiat în Ebling și Omolouc și a executat ceva muncă la academia din Cracovia. Academia lui din Engelstadt sau colegiul grec al Sfântului Atanasie în Roma. Chiar și după ce colegiul și-a câștigat tăria, acest obicei nu a încetat în întregime. Se știe că mulți dintre cei care au predat aici la finele secolului șaptesprezecelea și începutul secolului al optâsprezeclea au respins în zilele studenției ortodoxia și au trecut sub „ascultare romană." Fără îndoială acest lucru a fost facilitat, chiar necesitat de cerințele de atunci prin care admiterea la școlile să fie condiționate de convertirea la Roma sau cel puțin acceptarea *uniației*. Ștefan Iavorschi, episcop și *locum tenens* sub Petru cel Mare ar fi un exemplu proeminent.[280] De aici comentariul noului sosit observator iezuit în Moscova despre Rusia și în special despre frățietatea mănăstirii din Kiev unde a fost localizat colegiul: „aici există mulți monahi uniați sau monahi apropiați de uniație și chiar și mai mult ei au o opinie foarte bună despre noi... În Kiev, există o mănăstirea întreagă de uniați sau monahi apropiați de uniație și unii care au păreri bune despre noi... În Kiev, există o întreagă mănăstire

[279] Lazăr Baranovici (1620-1693), poet, predicator, publicist și polemist anticatolic a fost rectorul colegiului de la Kiev din 1650 până în 1658. El a devenit arhiepiscop de Chernigov în 1657 și simultan a susținut unirea politică cu Rusia precum și independența ecclesială față de patriarhia Moscovei.

[280] În aceste zile ale uniației, Ianvorschi a fost cunoscut ca Stanislav. [Nota autorului]. Despre Iavorschi, a se vedea mia jos această secție.

de uniaţi."[281] Remarcile lui oferă credit unui atac al cărturarilor de la Kiev atenţionate de Dositei, patriarhul Ierusalimului:[282]

Acel pământ îl numea pământul cazacilor şi există mulţi care au fost învăţaţi de latini în Roma şi Polonia, care mai apoi au devenit stareţi şi arhimandriţi şi care în mănăstirile lor citeau public sofisticaţii nemaiauzite şi care purtau rozare iezuite în jurul gâturilor... Să se decreteze ca după moartea acestor arhimandriţi şi preoţi, nimeni care merge la un loc papistaş pentru studiu să nu fie numit arhimandrit, stareţ sau episcop.

În anii următori Dositei a devenit alarmat din cauza lui Ştefan Iavorschi, pe atunci *locum tenens* al scaunului patriarhal al Moscovei. El l-a acuzat de latinism şi a cerut retragerea imediată a tuturor pretenţiilor lui Iavorschi faţă de patriarhatul Moscovei. Dositei, trebuie remarcat a fost destul de strident faţă de candidaţii de orientare greacă, declarând că nici „un grec şi nimeni adus din ţinuturile poloneze sau latine şi antrenat în şcolile lor nu ar trebui ales patriarh al Moscovei." Fiindcă a avertizat el ei sunt asociaţi cu latinii şi acceptă dogmele şi diferitele lor maniere."

---

[281] „Vel unum totum monasterium est unitrum." Dintr-o scrisoare scrisă în 1699 de un iezuit, Părintele Emilian, care era în Moscova în acel moment." [Nota autorului].

[282] Dositei a fost patriarhul Ierusalimului din 1669 până în 1707 şi în timpul păstoriei sale s-a dovedit a fi figura cea mai influentă şi mai respectată în toată lumea ortodoxă. Ca şi cărturar a fost cunoscut pentru istoria întregii Biserici Ortodoxe, la fel ca numeroase ediţii ale părinţilor Bisericii, cu care era în întregime familiar. Ca polemist principala sa lucrare a fost *Enchiridionul împotriva greşelilor calvinismului* (Bucureşti, 1690). Deşi el s-a păzit împotriva influenţelor catolice din Biserică, opoziţia sa faţă de protestanţi l-a dus să susţină *Mărturisirea* lui Movilă, pentru care a scris un cuvânt înainte la ediţia greacă din 1699. Dositei a produs propria sa *Mărturisire* (scrisă de prelaţi contemporani, cu un final realizat de Dositei) care a fost aprobată de sinodul din Ierusalim în 1672 şi publicată câţiva ani mai târziu la celebra tipografie pe care a finanţat-o în Iaşi. Această mărturisire a fost pe de-a întregul liberă de influenţe latine din afirmaţiile lui Movilă şi restaurată la terminologia catolică pe când apăra doctrina ortodoxă a euharisitiei de către protestanţi. A se vedea Runciman, *Marea Biserică în captivitate*, pp. 347-353.

Ce sunt „manierele" şi „dogmele" la care se referă Dositei poate fi realizat din examinarea conferinţelor şi planurile lecţiilor la fel ca şi restul scrierilor a diferiţilor instructori de la colegiul din Kiev care a fost în tot secolul al şaptesprezecelea. Ar fi destul câteva exemple cheie. Ioanniki Goliatovschi (mort în 1688), rector din 1658 până în 1662, a fost un predicator, polemist şi scriitor prolific. El încunoştinţează deschis că el a adaptat sursele latine la scopurile lui. În 1659, pentru o nouă ediţie a *Cheii înţelegerii* [*Kliuch razumeniia*], una dintre multele colecţii de predici, el a adăugat *Un ghid scurt pentru compoziţia predicilor* [*Nauka razumeniia*]. Pentru restul ediţiilor el le-a lărgit. La fel cu majoritatea lucrărilor lui, *Ghidul scurt* este caracterizat de un clasicism decadent. În alegerea lui există elucidare şi alegere pentru texte şi subiecte – cântărite după cum sunt cu ceea ce ei numesc „teme şi naraţii" – un simbolism pompos şi forţat a simbolismului religios. Iată cum şi-a elaborat sfatul: „citiţi cărţi despre bestii, păsări, reptile, peşti, copaci, ierburi, pietre şi diferite ape care se găsesc în mări, râuri şi izvoare, observaţiile natura, proprietăţile şi trăsăturile distinctive, observaţi toate acestea şi folosiţi-le în cuvântările pe care voiţi să le faceţi." Bineînţeles discursul public în această zi a suferit de analogii bizare şi o supraabundenţă de ilustraţii. Chiar şi mai înainte de stilul oratoric al Kievului s-a ajuns la un anumit fel de extremă, Meletie Smotriţchi a ridiculizat obiceiul predicatorilor ortodocşi de a imita omiletica polonezo-latină. „Intrăm în amvon cu Ossius,[283] alţii cu Fabriciu[284] şi un al treilea cu Skarga" a spus el, referindu-se la modelaţii predicatori polonezi ai zilei. El ar fi putut să îl numească pe Tomas Mlozianowschi, un predicator al secolului al şaptesprezeclea de mare circulaţie, care a fost cel mai grotesc şi mai imitat. A fost mai mult un exerciţiu în retorică destul de potrivit pentru un gust

[283] Ossius, episcop de Jeronimo Osirio, profesor la Universitatea din Coimbra. Autor a câtorva lucrări, inclusiv comentarii biblice, cunoscut ca un „Cicero portughez.." „Postilia" a fost recomandată clericilor Poloniei de două sinoade în Vilno (1602 şi 16134). [Părintele Janusz A. Ihnatowicz].

[284] A se vedea mai sus, nota 80.

predominant. Totuşi, deşi era angajat în excese verbale, Goliatovschi şi alţii s-au opus polemiştilor iezuiţi şi au respins pe larg punctele lor de vedere cu privire la autoritatea papală, *Filioque* şi diferite alte teme. Fixaţia mentală a lui Goliatovschi, la fel ca şi stilul lui teologic şi semantic a rămas în întregime roman. Direcţia artificialităţii încordării este mai puternic în scrierile lui Lazăr Baranovici, care a fost rectorul colegiului din Kiev din 1650 până în 1658 şi apoi arhiepiscop de Chernigov.[285] Un oponent brav al propagandei iezuite, el nu a ezitat să adopte subiecte de mare controversă, după cum este evident din *Noua măsură a vechii credinţe* [Nova miara starey Wiary, 1676]. Din nou maniera expresiei şi modul de gândire sunt tipice unui baroc tipic. Baranovici a scris în poloneză, umplându-şi cuvintele cu fabule, „o abundenţă de vicisitudini şi cuvinte încrucişate," avioane cu reacţie, „orgoliu şi giuvaiere." „În acele zile," după cum a remarcat el, „se considera potrivită tradiţiei sacre a Bisericii cu poveşti mitologice." Un alt cărturar kievian de această varietate a fost Antonie Radivillovschi.[286] Toate omiliile lui [*predikı*] şi predicile [*kazaniia*] au fost modelate după exemple latine. Cartea sa, *Grădina Marie, Maica lui Dumnezeu* [*Ogorodok Marii Bogorodiţi*, 1676] ilustrează stilul latin puternic retoric şi alegoric exercizat pe teme mariane obişnuite acelor vremuri.

De o modelare cumva mai diferită decât aceşti cărturari kievieni a fost Adam Zernikav al Cernigovului. El merită să fie menţionat fiindcă locul lui în rândurile liderilor religioşi ai timpului din Rusia de Sud. Născut în Köngsberg şi instruit la şcolile protestante, Zernikov a venit la ortodoxie printr-un studiu cărturăresc al tradiţiei creştine primare.[287] După o lungă perioadă în

---

285 A se vedea nota 80.

286 Radivilovschi (mort mai înainte de 1700) a fost arhidiacon la catedrala din Cernigov şi stareţul Mănăstirii Pustino-Nikolaevschi în Kiev înainte de a venii la Mănăstirea Peşterilor.

287 El a fost frecvent comparat cu Zernikov din cauza presupunerii că şi el a fost născut în Königsberg. Era profesor de filosofie la colegiul din Kiev şi mai târsziu a devenit arhimandrit al Mănsătirii Peşterilor. El a fost autorul *Opus totius*

vest, studiul primar la Oxford şi Londra, el s-a întors în Cernigov. Aici şi-a lăsat amprenta ca autor al tratatului, *De processione Spiritus Sancti,* care după ce a fost publicat în Leipzig în 1774-1776 de Samuil Mislavschi, mitropolit de Kiev,[288] care a câştigat un renume mare. Se pare că a fost numai lucrarea lui Zernikav, dar este una de o viaţă întreagă. În ea se manifestă o mare erudiţie şi un mar dar de analiză teologică. Până în această zi lucrarea lui Zernikav rămâne o compilaţie îndemânatică de materiale valabile, unul dintre cele mai comprehensive studii care s-au făcut vreodată. Merită citite.

Două exemple dintre cele mai remarcabile ale învăţăturile kieviene de la finele secolului al şaptesprezecelea au fost Sfântul Dimitrie (Tuptalo, 1651-1709) şi Ştefan Ivoschi, deşi ca să fim siguri importanţa lor religioasă nu este conţinută în istoria teologiei kieviene. Fiecare au jucat o rol important în istoria marii teologii ruseşti. Totuşi, ambele figuri sunt destul de reprezenative pentru anii din urmă ai epocii lui Movilă. Dimitrii, care a devenit episcop de Rostov după mutarea sa în nord, este celebru pentru lucrarea sa vieţile sfinţilor, *Compndiumul de citire* (*Chet i Minei,* 1698-1705). Bazaţi pe marea parte a surselor vestice, corpul lucrării este luat din renumitele cele şapte colecţii de şapte volume a lui Laurenţiu Surius,[289] *Vitae sanctorum Orientis et occidentis* (1563-1586, este de fapt o rearanjare latină a lui Simeon Metafrastul asupra vieţilor

philosophia (1645-1647, existent în formă de manuscris). S-a argumentat că Ghizel a fost un rutenian.

288 Samuil Mislvschi (1731-1796) a fost un instructor şi rector al colegiului din Kiev care a devenit mitropolit al Kievului în 1783. El a compilat o gramatică latină în 1765 care a fost considerată ca cea mai bună din limbajul rus şi a fost cunoscut ca un ucenic devotat al idealurilor iluminismului în timpul domniei Caterinei celei Mari (1762-1796). Sub girul său el a reformat curicumul academiei pentru a include astfel de subiecte ca matematică şi geografie.

289 Laurenţiu Surius (1731-1796) a fost un instructor şi rector al colegiului din Kiev născut în Königsberg. El a fost profesor de filosofie la colegiul din Kiev şi mai apoi a devenit arhimandrit al Mănăstirii Peşterilor.

sfinţilor).[290] Dmitrii a folosit multe din volumele lui din *Acta Sanctorum*, care în timpul lui au apărut în ediţia bollandiştilor.[291] Dmitrii a folosit diferite volume din *Acta Sanctorum*[292] cât şi colecţia personală a lui Skarga de aghiografii, *Vieţile sfinţilor* (*Zywoty swetych,* 1576) care, judecând din marele număr de traduceri care au circulat în formă de manuscris, au fost populare între ortodocşii acelor vremuri. Limbajul şi stilul lui Skarga a lăsat o amprentă adâncă asupra muncii Sfântului Dimitrie. Materialele slavone bisericească greacă şi slavonă sunt cu greu prezente în toate şi cu greu se poate detecta o urmă a idiomului estului. Predicile Sfântului Dimitrie au avut un caracter vestic, în special cele din primii ani. Acelaşi lucru este adevărat despre rolul moralei lui fiind modelate după dramele iezuite ale timpului. Catalogul bibliotecii private a lui Dimitrie care a fost păstrat ne spune o poveste similară: Aquino, Corneliu a Lapaide,[293] Canisius, Martin Becam,[294] predicile lui Mlodzianowschi, multe cărţi de istorie, *Acta Sanctorum*, un număr de Părinţi din ediţiile vestice şi publicaţii din Kiev şi alte oraşe ale sudului. Pe de-a întregul a fost o bibliotecă potrivită unui erudit latin. Adevărat, în viaţa sa duhovnicească, Sfântul Dimitrie nu a fost închistat în forma îngustă a lumii latine, ci ca gânditor şi scriitor el nu a fost capabil să se elibereze de obiceiurile mentale şi de formele unui pseudo-clasicism dobândit la şcoala din Kiev. Nici nu a voit să facă aceasta,

---

290 *Menologhionul* o colecţie de 148 de sfinţi aranjată după calendarul Bisericii. Sfântul Simeon Metafrastul (900-984) era cunoscut pentru poemele lui duhovniceşti, predici şi scrisori.

291 Bollandiştii sunt membrii unei societăţi iezuite organizată în secolul al şaptesprăzeclea de Jean Bolland pentru studiul cărturăresc şi publicarea vieţilor sfinţilor.

292 Bollandiştiii sunt membrii unei societăţi iezuite organizată în secolul al şaptesprăzecelea de Jean Bolland pentru studiul şi publicarea vieţilor sfinţilor.

293 Corneliu a Lapaide (van der Sten, 1568-1637) a fost un profesor de exegeză.

294 Martin Becam (1563-1624) a fost un teolog iezuit şi un polemist. Principala sa lucrare este *Summa theologiae scholasticae* (Mainz, 1612), 4 volume., şi *Controversa anglicana de potestate regis pontificis* (Mainz, 1612), în care a apărat moralitatea asasinării unui rege.

insistând cu obstinenţă de caracterul lui sacru. În nord, în Rusia, unde el s-a aşezat, el nu a ajuns să înţeleagă etosul lui religios distinctiv şi circumstanţele pe care le-a creat. Pentru a cita numai un exemplu: Dimitrii a înţeles mişcarea vechilor credincioşi ca fiind nimic mai mult decât orbirea unei populaţii ignorante.[295]

Un om ceva mai tânăr decât Sfântul Dimitrie a fost Ştefan Iavorschi (1658-1722), care a devenit cunoscut în nord numai în timpul domniei lui Petru cel Mare. Totuşi el a fost un reprezentant tipic al „pseudomorfozei" culturale, care a „romanizat" ortodoxia epocii lui Movilă. Iavorschi a studiat sub iezuiţi în Lvov şi Lubin şi mai apoi în Polonia şi Vilna. În aceste zile a fost fără îndoială sub „ascultare romană." La întoarcerea sa în Rusia de Sud, el s-a alăturat Bisericii Ortodoxe, şi-a luat voturile monahale în Kiev şi a primit numirea de a preda la colegiu, unde mai târziu a devenit prefect şi apoi rector. Iavorschi a fost un predicator înzestrat, ţinându-şi predicile cu patimă şi autoritate. În ciuda intenţiilor lui simple de a preda şi învăţa, stilul lui a fost un pseudo-clasicism, plin de vervă retorică. Totuşi, Ivorschi a fost un om cu convingeri religioase şi el a avut întotdeauna ceva de spus. Principala sa lucrare teologică, *Piatra credinţei* [*Kamen very*] a fost un tratat polemic împotriva protestantismului,[296] în timp ce *Piatra credinţei* a lui Ivorschi a fost cu greu o expunere a teologiei ortodoxe, deşi mult prea adesea a fost înţeleasă aşa. O a doua carte a lui *Iavorschi* despre *Semnele venirii lui Antihrist* [*Znameniia prişetsvita Antikhristova,* 1703], a fost mai mult sau mai puţin o redare literară a lucrării latine, în acest caz tratatul

[295] A se vedea lucrarea lui Iavorschi *Kamen very* realizată în 1718, dar care nu a fost publicată numai în 1728, după moartea sa. Mai există o ediţie de trei volume a cărţii publicate în Moscova în 1841-1842.

[296] Lucrarea lui Iavorschi *Kamen very* a fost completată în 1718, dar nu a fost publicată numai în 1728, după moartea sa. Există o ediţie din trei volume a cărţii publicată în Moscova în 1841-1842.

De antichristo libro XI (Roma, 1604) de dominicanul spaniol Tomas Malvenda.[297]

La începutul secolului al optâsprezeclea, epoca moviliană a ajuns la punctul culminant, când şcoala şi cultura lui Movilă stabilită la Kiev a ajuns la deplinătate. În teologie şi în alte domenii, perioada din timpul domniei conducerii hetmanului Mazpa (1687-1709) reprezintă înălţimea a ceea ce ar putea fi numit barocul ucrainean.[298] Pentru o anumită perioadă de timp Academia kieviană (ridicată la rangul de Academie în 1701) s-a făcut referinţă la ea semi-oficial ca şi la *„Academia mogiliano-mazepina."* Punctul ei culminant a fost sfârşitul. Probabil cea mai reprezentativă figură a acestui capitol din epoca lui Movilă este istoria intelectuală kieviană a fost Ioasaf Krokovschi (mort în 1718), reformator şi chiar întemeietor al şcolii din Kiev. Pentru o anumită perioadă el a slujit ca şi rector şi mai târziu a devenit mitropolit de Kiev. Mai mult decât orice altă figură se pare că el a arătat activitate religioasă şi viziuni intelectuale la toate ambiguităţile şi contradicţiile „pseudomorfozei" culturale din Kiev. Educat la colegiul grec Sfântul Atanasie din Roma, Korovschi pentru tot restul vieţii a

---

297 Toma Malvenda (1566-1628) a fost un teolog spaniol şi cu cărturar evreu care în adăugare la tratatul său despre Antihrist, a lucrat la corecturi la textele liturgice pentru papa Clement VIII şi a ajutat să compileze un index pentru Inchiziţia spaniolă.

298 În timpul în care Ivan Ştefanovich a devenit hetmanul estului latin pe râul Dniper titlu care însemna ceva mai mult decât un guvernator militar al unui stat vasal al Rusiei. În timpul domniei lui Mazpa s-a dovedit complet incapabil de a verifica înstrăinarea graduală a ţăranilor precum şi crearea unei clase de nobili a ofiţerilor cazaci care au preluat titlurile şi privilegiile ţinute mai întâi la maeştrii lor polonezi pentru care cazacii au luptat timp de două secole. Între timp, ca lider militar Mazpa a fost obligat să îşi conducă trupele unde ordona ţarul Petru cel Mare, luptându-se cu Rusia împotriva turcilor şi a tătarilor din 1695 până în 1699 şi mai apoi împotriva suedezilor la bătălia din Polatva în 1709 murind în timpul iernii acelui an. Singura împlinire a lui Macepa şi una remarcabilă a fost patronajul lui cu viaţa culturală şi religioasă ucraineană. El a folosit mari bogăţii dobândite din bisericile, mănăstirile şi şcolile pe care le-a finanţat, reconstruind Mănăstirea Peşterilor din Kiev şi ridicând noi facilităţi pentru Academia din Kiev.

reţinut o anumită aranjare a gândirii, convingeri religioase şi obiceiuri devoţionale pe care le-a dobândit acolo. La Kiev, el a predat teologie după Aquino şi aici şi-a centrat viaţa devoţională – după cum era caracteristic epocii baroce – sau laudă fecioarei Maria a Naşterii Imaculate. Sub conducerea lui „congregaţiile" de studenţi din Academia din Kiev cunoscută ca Marian Sodalites, în care membrii trebuiau să îşi dedice vieţile „fecioarei Maria, care a conceput fără de păcatul original" (*„Virgini Mariae sine labe originali conceptae"*) şi care a luat un jurământ de a predica şi a apăra împotriva ereticilor că „Maria nu a fost numai fără păcat, venal sau mortal, dar fără păcatul original," deşi s-a adăugat că „cei care o privesc ca concepând păcatul original nu pot fi clasificaţi ca eretici." Acceptarea lui Korovschi a Imaculatei Concepţii precum şi propagarea doctrinei lui la Kiev nu a fost decât o consolidare a tradiţiei că pentru un anumit timp în secolul al şaisprezecelea s-a format între diferiţi reprezentativi ai teologiei kievine, inclusiv Dimitrie al Rostovului. În domeniul lui, a fost o imitare sau o împrumutare din gândirea şi practica romană. Ideea crescândă a Imaculatei Concepţii a Fecioarei Maria a fost legată intelectual cu tendinţa crescândă a interpretării păcatului original, dar şi mai, profund era înrădăcinată într-o psihologie specifică şi o atitudine care se dezvolta istoric în pântecele barocului estic. Cinstirea panaghiei şi a lui Theotokos de ortodocşi nu este în nici un caz aşa.[299] Se întemeiază într-un sol duhovnicesc de un fel diferit.

Deşi barocul ucrainean a ajuns la sfârşit la începutul secolului al optâstrezecelea, urmele lui nu au dispărut în întregime.

---

[299] În Biserica Ortodoxă *„panaghia"* [„întru tot sfânta"] nu se referă numai la lipsa de păcat a Mariei într-un sens juridic, ci mai mult la ascultarea ei desăvârşită în primirea Cuvântului lui Dumnezeu, prin care este mărită şi capabilă să mijlocească pentru noi. *„Theotokos"* [„Maica lui Dumnezeu"] este de fapt un termen hristologic, care se leagă de învăţăturile că cele două naturi ale lui Hristos sunt unite într-o persoană, la care Maria i-a dat naştere şi a fost confirmată de Sinodul Ecumenic Trei la Efes în 431. despre venerarea Bisericii Ortodoxe a Mariei a se vedea Părintele Florovski şi Vladimir Losski în E. L. Masal, ed., *Maica lui Dumnezeu* (Londra, 1949).

Probabil cea mai îndurătoarea moştenire este o anumită lipsă de sobrietate, un exces de emoţionalism sau o exaltare grabnică în duhovnicia ucraineană şi în gândirea religioasă. Ca istoric aceasta şi-a găsit o expresia parţială în numeroase cărţi edificatoare şi devotate, majoritatea împrumutate pe jumătate, care la finele secolului al şaptesprezecelea şi începutul secolului al optâsprezecelea au venit din Kiev, Chernigov şi alte oraşe din sudul Rusiei. Paralele interesante a acestor documente literare pot fi găsite în picturile religioase şi în arhitectura ecclesiastică a timpului.[300]

„Pseudomorfoza" gândirii ortodoxe

Din punctul de vedere cultural şi istoric, educaţia kieviană nu a fost doar un episod trecător ci un eveniment de o semnificaţie indiscutabilă. A fost prima întâlnire cu occidentul. Am putea să o numesc o întâlnire liberă dacă nu s-ar fi sfârşit în captivitate sau mai precis în predare. Pentru acest motiv, această întâlnire nu poate fi folosită într-un fel creativ. O tradiţie scolastică s-a dezvoltat şi astfel a început o şcoală, totuşi nu a rezultat nici o mişcare creativă duhovniceşte. În schimb, a apărut un scolasticism imitativ provincial, în sensul literal o *theologica scholastica* sau „şcoală de teologie." Aceasta a semnificat un nou stadiu în conştiinţa culturală şi religioasă. În proces teologia a fost smulsă din rădăcinile ei vii. O schismă răuvoitoare s-a înterpus între viaţă şi gândire. În mod sigur orizontul erudiţilor kievieni nu a fost destul de larg. Contactul cu Europa a fost viu, cu cuvinte de căutare şi tendinţe vestice care au ajuns cu greu în Kiev. Totuşi, aura potopului a planat peste toată mişcarea, căci a cuprins un „pseudomorfism" al conştiinţei religioase a Rusiei, o „pseudomorfoză" a gândirii ortodoxe.

---

300 Arhitectura religioasă a fost abundentă, din moment ce Mazpa a fost un constructor ardent. [Nota autorului].

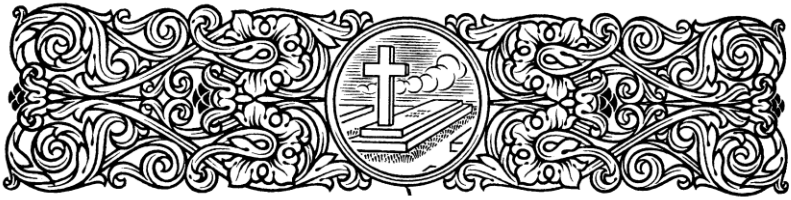

Contradicţiile secolului al şaptesprăzecelea

I

Introducere

Pentru Moscova, secolul al şaptesprezecelea a început cu Vremea Necazurilor.[301] Alegerea unei noi dinastii nu a finalizat aceasta. Tot secolul a trecut într-o atmosferă de tensiune extremă, neliniște şi neînţelegere, diferenţe şi dispute. A fost o epocă a rebeliunilor şi a revoltelor populare.

Vremea Necazurilor nu a implicat numai criză politică şi o catastrofă socială, dar a mai fost şi un şoc duhovnicesc sau dezbinare morală. În timpul Vremii Necazurilor s-a renăscut psihicul naţional. Naţiunea apărută din timpul Necazurilor a alterat, a alarmat şi a agitat; receptivi la noile căi, dar foarte neîncrezător şi suspicios. A fost o neîncredere care a ieşit din lipsa duhovnicească sau dintr-un înţeles al eşecului care a fost mult mai periculoasă decât toate dificultăţile economice în care era aruncat guvernul primilor romanovi.

Se mai obişnuieşte încă ca să se portretizeze secolul al şaptesprezecelea ca un punct de contradicţie faţă de epoca lui Petru cel Mare: o perioadă de „pre-reformă," un veac static şi stagnant, un trecut întunecat pentru reformele generale. O astfel de

[301] Vremea Necazurilor [*Smutnoe Vremia*] se referă la perioada luptei lăuntrice şi a intervenţiei străine care a rezultat în haosul deplin din Rusia la începutul secolului al nouăsprezecelea.

caracterizare conţine puţin adevăr, din moment ce secolul al şaptesprăzecelea era un secol ar reformei. Bineînţeles mulţi oameni trăiau după tradiţie şi obicei. Mulţi au simţit o nevoie intensificată să intuiască toate aspectele vieţii în lanţuri sau să întoarcă pomenirea unei catastrofe încă proaspete. Trecutul trebuia restaurat şi obiceiurile păstrate cu marea prezenţă a minţii şi a deliberării ca prescripţii abstracte legale.

Stilul moscovit din timpul secolului al şaptesprezecelea a fost cel mai puţin direct şi simplu. Totul era mult prea premeditat, deliberat şi desemnat. Oamenii au început de obicei să considere şi să fie nemulţumiţi despre indestructibilitatea temeliilor ancestrale şi a tradiţiilor numai când vechile obiceiuri [*byt'*] au fost scuturate. Astfel, în patosul secolului al şaptesprezecelea se poate detecta o apărare întârziată împotriva unui colaps incipient al obiceiurilor şi rutinei, un anumit fel de „retragere în ritual" decât o tărie sau un întreg coerent. Există mai mult decât nişte evidenţe singure că această zguduire era caracteristică vieţii obişnuite în general.

Conservativii şi zeloţii cei mai tenace ai vechii ordini au vorbit deschis despre „corecţii." Chiar dacă au simţit şi au admis că nu mai era posibil să se supravieţuiască inerţiei tradiţiei sau obiceiului. Rezolutul şi determinarea erau necesare. Prin „corectitudine" aceşti zeloţi voiau să spună pocăinţă, schimbare morală şi concentrare a voinţei [*sobranost'*], după cum este cazul cu Neronov[302] sau Avacum.[303] Instinctul lor a devenit searbăd şi a fost

[302] Ioan Neronov (1591-1670) a fost un preot în regiunea Niznii-Novgorod a cărui zel de a combate beţia şi laxitatea morală erau tipice primilor „reformatroi," după cum era şi deschiderea lui. În 1632 el a ieşit din guvern criticându-l fiindcă a adus vizitatori străini în Moscova şi pregătind o invazie a Poloniei la un an după tratatului de pace semnat în 1613. După ridicarea lui Aleksei Mikahilovich în 1645 el a fost numit arhipreot la Catedrala Kazanschi în Moscova şi a fost unul dintre membrii seniori al cercului „zeloţilor" în jurul preotului Ştefan Vonifatev (a se vedea mai jos). El a ieşit din nou din graţii când s-a opus importării cărturarilor kievieni în 1650 şi în 1653 a fost exilat fiindcă s-a opus reformelor lui Nicon şi la atacurile grave personale asupra patriarhului. În 1655 el s-a întors în Moscova îmbrăcat ca şi monah şi după doi ani a acceptat reformele şi a fost făcut

pierdut un sens organic al vieţii. În timpul procesului creşterii este necesar un bandaj. „Confesionalism din obicei şi rutină" [*bytovoe ispovednichestovo*] care este un semn de slăbiciune şi declin, nu de tărie şi credinţă.

Secolul al şaptesprezecelea a fost o epocă „critică" şi nu una organică în istoria Rusiei. Era un secol al unui echilibru pierdut; o epocă a unor evenimente neaşteptate şi inconstante; un secol de evenimente fără precedent şi nemauzite; o epocă obişnuită (dar nu fără obicei). A fost un secol dramatic, un secol cu personalităţi greoaie şi caractere colorate. Chiar şi S. M. Soloviov o descrie ca „eroică." [*bogatyrskim*].

Stagnarea aparentă din secolul al şaptesprăzecelea a fost directă sau simplă. Totul a fost mult prea premeditat, deliberat şi desemnat. Oamenii au început să considere şi să fie perturbaţi despre indestructibilitatea temeliilor lor ancestrale numai atunci

---

arhimandrit la mănăstirea lui Pereiaslavschi. Duhul compromiţător al lui Neronov era extrem de rar între vechii credincioşi.

[303] Părintele Avacum a fost cel mai dotat din primii lideri ai schismei şi a exercizat o influenţă duhovnicească semnificativă asupra vechilor credincioşi pe tot parcursul celor treizeci de ani de persecuţie pentru crezurile lui şi de mulţi ani după moartea lui în 1682. O generaţie mutată din Neronov (a fost născut în 1620) şi a fost un preot în regiunea Nizni Novgorod care a venit în Msocova şi s-a alăturat cercului lui Vonifatev în 1640. Când Neronov a fost exilat în 1653 fiindcă s-a opus reformelor lui Nicon Avacum a fost autorul unei petiţii din partea sa şi a fost exilat în Siberia. În 1664 a fost adus înapoi în Moscova prin intervenţia boierilor, care au nădăjduit că opoziţia lor faţă de Nicon îi v-a ajuta în lupta lor împotriva patriarhului. Avacum a rămas intransigent cu privire la problema reformelor şi că a fost arestat la un sinod din 1666 (a se vedea mai jos nota 35) exilat şi scos afară la o celulă din subsol din Pustozersck). A trăit aici dimpreună cu alţi doi lideri ai schismei, timp de şaptesprăzece ani, timp în care celula lui a slujit ca un centru pentru conducerea Vechilor credincioşi. În 1682 a fost ars pe rug. În timp ce era în exil Avacum a scris celebra sa *Viaţa a preotului Avvacum de către sine*, o capodoperă a literaturii ruseşti timpurii, o sursă primară pentru istoria schismei din moment ce Avacum a slujit ca capelan în expediţia siberiană a lui Paskov în 1655, o sursă culturală şi geografică importantă pentru Rusia secolului al 17-lea. Este retipărită în volumul doi al *Lucrărilor colectate a lui George P. Fedotov.*

când vechile obiceiuri [byt] au fost cutremurate. Astfel, în patosul secolului al şaptesprezecelea se poate detecta o apărare de sine împotriva colapsului incipient al obiceiului şi rutinei, un fel de „cădere în ritual" decât un întreg coerent sau întregime. Există o evidenţă mai mult decât directă a acestei cutremurări a vieţii obişnuite în general. Cei mai tenace conservativi şi zeloţi ai vechii ordini au vorbit direct despre „corectare." Chiar dacă au simţit şi au admis că nu mai era posibil să supravieţuim inerţiei tradiţiei sau obiceiului. Rezoluţia şi determinarea au fost necesare. Prin „corectitudine" aceşti zeloţi au voit să spună pocăinţă, schimbare morală şi concentrare a voinţei [*sobornost*], după cum este cazul cu Neronov[304] sau Avvacum.[305] Instinctul lor a devenit prostit şi s-a

[304] Ioann Neronov (1591-1670) a fost un preot în regiunea Niznii Novgorod al cărui zel a combătut beţia şi laxitatea morală tipică primilor „reformatori," la fel ca şi deschiderea lui. În 1632 el a ieşit de la guvernul ţarul Mihail criticând pentru că a adus sfătuitori străini în Moscova şi a pregătit invazia Poloniei la un an după terminarea tratatului de pace semnat în 1613. După ridicarea lui Alexei Mihailovici în 1645 el a fost numit preot la catedrala din Kazan în Moscova şi a fost unul dintre membrii seniori ai cercului „zeloţilor" din jurul preotului Ştefan Vonifatev (a se vedea mai jos). El a căzut din nou din graţiile când s-a opus importării cărturarilor din Kiev în 1650 şi 1653 şi a fost exilat pentru opresiune faţă reformele lui Nicon şi din partea atacurilor grave şi personale asupra patriarhului. În 1655 el s-a întors la Moscova pentru a se camufla ca un monah şi doi ani mai târziu a acceptat reformele şi a fost făcut arhimandrit în mănăstirea Pereiaslavschi. Duhul lui Neronov de compromis a fost extrem de rar între vechii credincioşi.

[305] Părintele Avacum a fost cel mai dăruit din primii lideri ai schismei şi a exercizat o influenţă duhovnicească semnficativă asupra vechilor credincioşi pe tot parcursul celor treizeci de ani de persecuţie pentru crezurile lui şi mulţi ani după moartea sa în 1682. O generaţie mutată din Neronov (căci el a fost născut în 1620) fiind preot în regiunea Niznii Novgorod care a venit în Moscova şi s-a alăturat cercului în 1640. Când Neronov a fost exilat în 1653 fiindcă s-a opus reformelor lui Nicon Avacum a autorizat o cerere din partea sa şi a fost exilat în Siberia. În 1664 a fost adus înapoi în Moscova prin intervenţia boierilor care au ajutat la opoziţia lui faţă de Nicon îi v-a ajuta în lupta lor împotriva patriarhului. Avacum a rămas intransigent faţă de problema reformelor şi a fost din nou arestat şi la acel sinod în 1666 a fost exilat şi băgat într-o celulă de subsol în

pierdut un sens organic al vieţii. Pentru aceasta ritualul, modelul, exemplul, un anume fel de standard extern şi necultivat, a devenit atât de necesar. În acest proces de creştere nu este necesar un bandaj. „Confesionalsimul de obicei şi rutină" [*bytovoe ispovednichestovo*] este un semn de slăbiciune şi declin, nu de tărie şi credinţă.

Secolul al şaptesprezecelea a fost o epocă „critică" nu una „organică" în epoca istoriei ruseşti. A fost un secol al unui echilibru pierdut; o epocă a unor evenimente neaşteptate şi una inconstantă; un secol de evenimente fără precedent şi neaşteptate; o epocă neobişnuită (dar fără de obiceiuri). A fost un secol dramatic, un secol cu nişte personalităţi grele şi cu caractere colorate. Chiar şi S. M. Soloviov[306] îl descria ca „eroic" [bogatyrskim].

Stagnarea aparentă în timpul secolului al şaptesprezecelea nu a fost letargie şi anabioză. A fost un somn înflăcărat, plin de coşmaruri şi viziuni. Nu somnolenţă şi panică. Totul a fost întors pe dos. Însuşi sufletul a fost întors pe dos, totul a fost mutat sufletul rus a devenit cumva străin şi pribeag în Vremea Necazurilor.

Este complet nepotrivit să vorbim de izolarea Moscovei în timpul secolului al şaptesprezecelea. Din contră, secolul a fost martorul la o întâlnire şi o frântură cu vestul şi estul. Fabrica istorică a vieţii ruse a devenit confuză şi variată şi investigatorul descoperă această fabrică a unor standarde neaşteptate.

Acest secol înspăimântător se termină cu o convulsie apocaliptică, cu o abordare înspăimântătoare a unui fanatism apocaliptic. Nu a devenit oare a Treia Romă împărăţia Diavolului?

Pustozersck. A trăit aici, cu alţi doi lideri ai schismei, timp de şaisprezece ani, în timp ce vechea lui celulă a slujit ca un centru pentru conducerea vechilor credincioşi şi pentru inspiraţie. În 1682 a fost ars pe rug.

[306] Serghei Mikahilovich Soloviov (1820-1879) a fost un istoric rus, profesor şi rector al Universităţii din Moscova. Principala sa lucrare este monumentala *Istorie a Rusiei din timpurile vechi până astăzi* [Istoria Rossi c drevneishikh vremen] (29 de volume, Moscova, 1851-1879).

O astfel de suspiciune şi concluzie a marcat izbugnirea şi finalul împărăţiei Moscovei. A urmat o ruptură şi un suicid duhovnicesc. „Nu v-a mai exista apostazie, căci aceasta a fost Rusia finală." Izbugnirea secolului al şaptesprezecelea a fost o fugă şi un final mort. A existat un prăpăd oribil: „sicriul de pin" – cabina de fumat a celor care au ales sacrificiul de sine.

II

Corectarea cărţilor

Corectarea cărţilor religioase, tema înspăimântătore a secolului al şaptesprezecelea în Moscova, a fost mult mai dificilă şi mai complexă decât se credea normal. Corectarea cărţilor se leagă cu începutul tipăriturilor din Moscova. Discuţia a variat între o ediţie „corectă" a cărţilor, slujbelor şi textelor care au avut o istorie venerabilă şi au fost cunoscute numai într-o multiplicitate de copii din diferite perioade ci într-o multiplicitate de traduceri. Editorii de la Moscova au fost atraşi imediat în contradicţiile tradiţiei manuscriselor. S-au efectuat multe şi frecvente greşeli au călcat greşit şi confuz provocând dificultăţi reale, deşi nu au cunoscut şi nu au înţeles exact în ce au constant dificultăţile.

Conceptul de ediţie „corectă" este înţeles variat şi ambiguu. „Exemplarul antic" nu are o cantitate determinată. Antichitatea textului şi epoca copiei nu coincid imediat şi frecvent şi forma originală a textului este descoperită comparativ în copii recente. Chiar şi problema relaţiei între textul slavon şi cel grec nu este atât de simplă şi nu poate fi redusă la problema unei „traduceri" originale. Nici un text grec nu este mai vechi sau „mai original" decât cel slavon. Cel mai periculos lucru dintre toate este de a avea încredere în manuscrise şi ediţie, deşi ar putea fi una „antică."

Moscova nu a fost singurul loc unde cărturarii secolului al şaptesprezecelea au fost incapabili să reconstruiască istoria şi

genealogia textelor. Fără o punctuaţie istorică (copacul pogorârii textelor), manuscrisele păreau că arată o discrepanţă insolubilă şi inexplicabilă, astfel că o teorie a „stricăciunii" este ridicată. O grabă a complicat munca acestor editori de la Moscova. Cărţile care au fost „corectate" s-au confruntat cu nevoi practice şi pentru scopuri imediate. O „ediţie standard," un text de încredere şi de bază, a fost produs imediat. „Oficiul" trebuia definit precis. Noţiunea de „corectitudine" a implicat mai întâi ideea uniformităţii.

Alegerea copiilor pentru comparaţie nu este o datorie uşoară şi sub astfel de condiţii grăbite editorii nu au avut timp să pregătească manuscrisele. Din cauza ignoranţei lor paleografia şi limbajul, pentru toate motivele manuscrisele au fost inaccesibile. Necesitatea a dictat ca cel mai uşor curs existent: bazarea pe ediţii tipărite. Făcând aşa s-au ridicat o nouă serie de dificultăţi.

În primii ani ai secolului, cărţi de „tipăritură lituaniană" au fost larg fără crezare în Moscova, la fel cum au fost cele ale micilor ruşi sau „ruşi albi" sau chercassi,[307] al cărui sinod în 1620[308] a decis ca ei să fie rebotezaţi pe temelia faptului că ei au fost botezaţi prin stropire mai mult decât prin scufundare. Adevărat, se pare că cărţile „lituanine" s-au bucurat de mare folosinţă. În 1628 s-a poruncit ca ele să fie inventariate în toate bisericile, pentru ca să fie înlocuite de ediţii moscovite. Cărţile lituaninene posedate privat au fost pur şi simplu confiscate. În decembrie 1627, *Comentariile la evanghelie* [*Uchitelnoe Evanghelie*] Chiril Trankvillon[309] a fost poruncit să fie ars de un călău public, din cauza „compoziţilor şi cuvintelor eretice

[307] Numele moscovit pentru ucrainieni folosit în secolele cincisprezece şi şaptesprezece.

[308] Anul 1620 a fost martorul la două sinoade cu privire la rebotez. La primul, în Moscova în octombrie, „ereziile" latine au fost condamnate şi s-a decis să fie rebotezaţii romano catolicii. Acest sinod a fost reconverit în decembrie şi s-a direcţionat ca ucrainienii şi ruşii vestici să nu fie botezaţi prin scufundare triplă în timp ce cei care au fost rebotezaţi în timp ce cei botezaţi de preoţi uniaţi au trecut printr-o săptămână de post şi au abjurat formal credinţa catolică. Ceste reguli u fost inserate în *Trebnicul* din 1639 şi au fost lege până în 1667.

[309] A se vedea mai sus nota II, p. 59.

descoperite în carte." *Catehismul* lui Lavrentie Zizani[310] care tocmai a fost tipărit de tipografia din Moscova nu a fost eliberat pentru circulaţie.

Nu s-a exercizat nici o precauţie în legătură cu „noile traduceri" a cărţilor greceşti (adică cele tipărite în „oraşele romane," Veneţia, Luteţia şi Roma), „căci dacă era ceva nou adăugat lor, nu le vom accepta, deşi sunt tipărite în limba greacă." Chiar şi emigranţii greci, în cele din urmă, au avertizat împotriva acestor traduceri ca fiind corupte, „căci papistaşii şi luteranii au o tipografie greacă şi ei publică zilnic lucrările teologice ale Sfinţilor Părinţi şi în aceste cărţi ei pun otrava feroce, erezia lor păgână." Din necesităţi practice, editorii din Moscova au folosit cărţi kieviene veneţiene sau lituaniene. De exemplu, Epifanie Slavineţchi[311] a lucrat deschis cu ediţiile târzii ale Bibliei secolului al şaptesprezecelea din Frankfurt şi Londra. Nu este surprinzător că o astfel de lucrare a evocat o nelinişte răspândită în cercurile ecclesiatice, în special când a dus la deviaţii de la rutina obişnuită.

Primul episod tragic din istoria reformei liturgice din secolul al şaptesprezecelea stă separat de restul evenimentelor. Aşa a fost cazul cu Dionisie Zobninovschi, arhimandrit al Mănăstirii Sfintei Treimi[312] şi colaboratorii lui, care au fost condamnaţi în 1618

---

310 A se vedea mai sus, capitolul II, nota 59.

311 Epifanie Slavineţchi (mort în 1676) a fost un monah educat din Kiev care a venit în Moscova în 1649 pentru traducerea lucrării şi mai apoi a devenit principalul asistent al lui Nicon în slujba de corectare a cărţilor. Epifanie a fost liderul proiectului traducerii Bibliei început în 1674. Lucrările lui sunt citate mai jos, pp. 105-108.

312 Dionisie (1570-1633) a fost o figură remarcabilă a timpului. Născut David Fedorovich Zobninovschi, a fost preot în satul Rzhev. După moartea soţiei sale a devenit monah la Mănăstirea Bogoroditchi în Staris şi a luat numele de Dionisie. În 1605 a fost făcut arhimandrit al mănăstirii şi a început să facă călătorii frecvente în Moscova cu afacerile mănăstirii. Aici a devenit prieten cu Patrarhul Ermoghen şi a lucrat cu el încercând să menţină ordinea în Biserică în Vremea Necazurilor. La începutul lui 1610 Dionisie a fost făcut arhimandrit al Mănăstirii Treimei. Aceasta a fost la scurtă vreme după sfârşitul asediului de şaptesprezece săptămâni a invadatorilor polonezi, care în curând au capturat Moscova. Deşi

pentru cărţi „corupte." Nu toate aspectele acestui caz sunt clare. Totuşi este dificil să înţelegem de ce editorii au primit o astfel de sfâşiere şi proces şi condamnare pasionale. Ei au corectat *Cartea de rugăciuni* [Potrebnik], folosind o metodă de a compara manuscrisele care a inclus pe cele greceşti, deşi editorii nu cunoşteau greacă. Numai în câteva cazuri au folosit greaca şi atunci cu ajutorul unor intermediari străini. În majoritatea cazurilor „corecţiile" au fost direcţionate în spre restaurarea înţelesului textului. Acuzaţiile aduse împotriva editorilor se bazau pe o singură corecţie. Textul necorectat al rugăciunii pentru binecuvântarea apei la botez se citeşte după cum urmează: „şi sfinţeşte apa aceasta prin Duhul Sfânt şi prin foc." Editorii au şters prima frază şi au fost acuzaţi că nu au recunoscut că Duhul Sfânt „este ca focul" şi au voit să mute focul din lume.

Această problemă nu poate fi explicată prin simpla ignoranţă sau calculaţii personale. În cele din urmă, nu numai pe jumătatele educat Loggin şi Filaret,[313] prin legaliştii stricţi, la fel ca şi toţi clericii din Moscova cât şi *Locum tenens,* mitropolitul de Krutiţ[314]

---

mănăstirea nu a căzut sub polonezi, a fost lăsată devastată şi plină de boli, foamete şi mii de cadavre. Principala datorie a lui Dionisie a fost de a reorganiza şi revitaliza mănăstirea, dar el a jucat un rol eroic în eliberarea Rusiei. Împreună cu kelarul Avraam Pliţin, a scris multe epistole obligând facţiunile divizate ale societăţii ruse să se unească împotriva invadatorilor străini şi se pare că aceste scrisori au influenţat liderii militari ai forţelor care în cele din urmă i-au scos afară pe polonezi. În perioada de după Vremea Necazurilor, în timp ce patriarhul Filaret făcea ordine în afacerile administrative ale Bisericii, Dionisie a stat în centrul unui cerc preocupat cu reîntinerirea duhovnicească. Tiparul şi corecţiile, folosind texte greceşti precum şi preocupare pentru moralitate şi duhovnicie au fost principalele obiecte ale programului lor. Astfel, activitatea lui Dionisie a anticipat pe ce a următoarei generaţii de reformatori, „zeloţii" (a se vedea mai jos).

313 Loggin a fost conducătorul corului Mănăstirii Sfânta Treime care a editat tipicul pentru publicaţia din 1610. Filaret, ecclesiarhul lui, a colaborat la ea. Ambii au fost sceptici cu privire la schimbările lui Dionisie.

314 Mitropolitul Iona Arkhanghelischi, mort în 1621) a fost capul Mănăstirii Sfânta Treime Danilov în Pereiaslav. În 1613 el a devenit mitropolit de Krutik

după ascensiunea lui Alecsei Mihailovici (1654), a primit această lucrare caracterul unei reforme a bisericii. Un cerc influent de „zeloți" sau „iubitori de Dumnezeu" s-a format în jurul tânărului țar. Ștefan Vonifatev, preot la Catedrala Bunavestire și duhovnicul țarului[315] precum și boierul Fedorov Ritșchev[316] fiind unul dintre cei mai proeminenți dintre ei. Cercul a lucrat un plan coerent de modificații ecclesiastice importante și chiar reforme. Planul lor s-a sprijinit pe doi piloni centrali: ordinea cuvenită în slujbe și instrucție pastorală. Ambele scopuri au cerut corectarea cărților. Astfel amendamentul cărților a devenit o parte organică a sistemului renașterii ecclesiastice.

Zeloții capitalei au descoperit că calea spre renaștere a fost calea grecilor. În căutarea lor pentru un standard prin care să aducă Biserica rusă împrăștiată la o unitate genuină, ei au aderat la exemplul grec fără să distingă între trecutul „grec" și prezentul secolului al șaptesprezecelea.

În timpul secolului al șaptesprezecelea, contactul moscovit cu estul ortodox a devenit din nou o încurajare vitală și constantă. Moscova a negociat cu emigranții „greci", uneori oameni cu un oficiul ecclesiastic înalt. Acești „greci" au venit în Moscova căutând daruri și scopuri. În schimb au fost întrebați de slujbele și

---

(un vicar al patriarhului Moscovei) și i s-a încredințat manegementul afacerilor patriarhale până după întoarcerea din captivitatea poloneză a lui Filaret (a se vedea mai jos). A fost mai apoi suspendat pentru că a primit convertiți latini fără să îi rebotezeze.

315 Ștefan Vonifatev a condus îndreptările religioase ale țarului Alexei și a fost în mare măsură responsabil pentru evlavia sa personală, la fel ca și pentru multele decrete care implicau prescripții religioase din partea domniei lui.

316 Fedor Michailovici Ritschev (1625-1673) a fost un nobil pios a căror multe fapte de milsotenie către victime ale sărăciei, războiului și a foameitei l-au adus în atenția țarului Alecsei și a curții lui. Ritchev și-a folosit poziția lui și patronajul țarului pentru a contruii mănăstirea Schimbării la Față (care nu mai există) pe teritoriul lui afară din Moscova și un azil pentru săracii din Moscova. El a oferit material de susținere pentru monahii kievieni care au venit în Moscova și au încurajat activitatea traducerii lor.

rânduielile bisericeşti. Mulţi dintre ei au fost vorbăreţi şi din poveştile lor a reieşit destul de bine că ritualurile greceşti şi cele ruseşti nu au fost similare. Cum a apărut aceasta a devenit neclar.

S-a iscat o dispută pasională şi tragică. Zeloţii au fost convinşi că exemplul grec trebuia urmat. Ei au avut o atracţie şi o pasiune pentru greci, la fel cum avea ţarul, a cărui iubire combinată cu gustul său inerent pentru ordine de decor, pentru precizie externă şi lăuntrică.[317] Din punctul de vedere al politicii religioase, din moment ce „grecii" voiau să spună „ortodocşi," tot ceea ce era grec a intrat sub domnia ţarului ortodox, care într-un anume sens, a devenit responsabil pentru ortodoxia greacă. Astfel, întoarcerea la greci nu a fost bruscă şi nici accidentală.

Kievul a asistat la satisfacerea acestui interes al „grecilor." „Învăţătorii," bătrânii mănăstirii şi grecii educaţi au fost invitaţi de la Kiev „pentru corectarea Biblilor greceşti în limbaj slavon." Epifanie Slavineţchi,[318] Arsenie Satanovschi (1649)[319] şi Damaschin Ptischi (1650)[320] care au sosit în Moscova în acel moment. Simultan, Moscova a republicat astfel de cărţi ca gramatica lui Smotriţchi[321] şi chiar *Micul catehism* al lui Petru Movilă [*Malyi katekhizis*, 1649]. Aşa numitul capitol cincizecişicinci luat din *Cartea de rugăciuni* a lui Movilă [*Trebnik*] care a fost inclus în *Cartea cârmei* [*Kormachia kniga,*

---

317 A se vedea de exemplu motivele neo-elinice din secolul al şaptesprezecelea din iconografie, în special în lucrările lui Simon Uşakov. Uşakov (1626-1686) este cel mai cunoscut iconograf rus din a doua jumătate a secolului al şaptesprezecelea.

318 A se vedea mia jos, nota 9.

319 Arsenie Satanovschi a fost educat la Academia din Kiev şi apoi a fost un ieromonah la Frăţietatea Mănăstirii din Kiev. El a fost chemat în Moscova cu Epifanie Slavineschi pentru lucrări la textele greceşti, dar Arsenie nu ştia greacă (a se vedea N. Kpaterev, *Prortivniki Patriarrkha Nikona,* [Moscova, 1887], p. 21.). El a produs câteva traduceri a câtorva texte latine teologice.

320 Damaschin Pittschi a fost un alt ieromonah cărturar din Mănăstirea Peşterilor. În Moscova a lucrat pentru o vreme la Oficiul Tipografic şi la Mănăstirea Chudov cu Epifanie Slavineschi, dar ce a produs exact nu este cunoscut, la fel ca multe detalii ale vieţii sale.

321 A se vedea mia sus, capitoul II, nota 101.

1644].[322] În aceşti ani, *Cartea lui Chiril* [*Kirillova kniga,* 1644][323] a fost republicată. Moscova a dorit aparent să repete sau să dobândească experienţa kieviană în „reforma" liturgică" sau în cartea purtată prin Movilă. Mai de vreme, în 1640, Movilă s-a oferit să înfiinţeze un ospiciu cărturăresc în Moscova pentru monahii kievieni din Mănăstirea Bratask unde puteau preda gramatica greacă şi pe cea slavă. În orice caz, curtea cercului zeloţilor au avut legături directe cu Kievul lui Movilă.[324] Trebuie să ne amintim că toate acestea au avut loc în timpul anilor când se pregătea,[325] la înălţimea efortului spre o reformă comprehensivă a statului.

---

322 Despre *Trebnicul* lui Movilă a sevedea pp. 71-72. Capitolul cincizecişiunu a tratat cu taina căsătoriei şi gradele de rudenie care făceau căsătoria imposibilă. Acest capitol a fost împturmautat în întregime din *Ritualul* roman al papei Paul V.

323 *Kirilova kniga* este o colecţie de diferite tratate polemice desemnate să slujească ca şi un compendiu al credinţei ortodoxe în timpul dezbaterilor religioase din 1644 (a se vedea nota 103). Titlul vine din *Predicile Sfântului Chiril al Ierusalimului despre Antihrist*, care deschide cartea.

324 Cf. cântăreţilor kievieni din Mănăstirea Sfântului Andrei care au fost angajaţi mai târziu de Nicon. În general, Mănăstirea a fost populată de monahi din Ucraina. [Nota autorului].

325 *Uloszenie* [Cod de legi] din 1649 sau *Sobornoe Ulozhenie,* a fost produsul *soborului Zemschi* ţinut în 1648-1649 pentru a codifica legile şi a aduce ordine guvernului domeniului rusesc. Codul de legi a fost primul de la *Subedincul* din 1550 şi a rămas legea primară a Rusiei până în 1832. Mai important, a fost reorganizarea lui *uzlohenie* a statului. În toată această perioadă guvernul a fost paralizat de confuzie, după cum a apărut tuturor din cauza eşecului Rusiei de a prelua oraşul Azov (capturat recent de cazaci şi oferit ţarului) şi de răscoalele recente din Moscova. Nu a existat nici o deliniaţie a drepturilor şi responsabilităţilor diferitelor clase de oameni şi puţina coordonare a celor câteva departamente ale guvernului care au emis legi în numele lor. Mai mult, patriarhul a fost capul domeniului care era virtual independent de autorităţile seculare. *Ulozhenie* a cuprins 25 de capitole, care tratau despre organizarea statului, procedurile juridice, proprietatea, clasele de persoane şi statutul criminal. În ceea ce priveşte Biserica, *ulozhenie* a fost primul cod care a conţinut norme legislative pentru Biserică, aducându-i pe ecclesiatici sub jurisdicţia curţilor laicilor şi ordonarea mănăstirii Prikaz ca să treacă peste curţile laice împotriva Bisericii şi a administraţiei Bisericii. Cu acest cod înrobirea ţărănimii ruseşti a devenit completă.

În acelaşi timp, s-au dezvoltat relaţii directe cu estul ortodox. Dificultăţile au apărut imediat. Chiar mai înainte de a ajunge la destinaţie în est şi în Ţara Sfântă, unde a fost trimis să observe şi să descrie ritualurile şi obiceiurile Bisericii locale, Arsenie Shukanov[326] a intrat într-o dispută furtunoasă cu nişte greci din Iaşi şi a ajuns la concluzia că „diferenţele" greceşti în ritual semnifică apostazia lor de la credinţă. Între timp, grecii de la muntele Athos au ars cărţile ruseşti.

Un alt Arsenie, cunoscut ca „Grecul,"[327] care a fost lăsat în Moscova de Patriarhul Paisie[328] ca „învăţător," s-a dovedit a fi un student la Colegiul Sfântului Atanasie din Roma şi un uniat, care a

[326] După o vizită a Patriarhului Paisie al Ierusalimului în Moscova în 1649, când a discutat multele diferenţe de ritual cu ţarul Alexaei şi Patriarhul Iosif, au decis să trimită pe cineva în est ca să studieze practicile greceşti. Această comisie a fost încredinţată lui Arsenie Sukhanov, ieromonah şi chelar al Mănăstirea Sfânta Treime. Arsenie a călătorit cu Paisie în Iaşi, apoi a mers la muntele Athos şi s-a întors în Rusia în decembrie în 1650. El a pornit în o a doua călătorie în 1651 la Constantinopol, Grecia, Egipt şi Ierusalim, întorcându-se la Moscova cu peste 700 de manuscrise greceşti în iunie 1653. În mărturisirile călătoriilor lui, în special *Prenia o vere* (o dezbatere despre credinţă cu un stareţ atonit), Arsenie îşi exprimă multe din punctele sale de vedere despre ritualurile greceşti şi ruseşti ţinute de oponenţii reformelor lui Nicon în timp ce lucrările lui au câştigat o popularitate crescândă printre Vechii Credincioşi. Aresenie a murit în 1668.

[327] Arsenie a venit în Rusia în 1649 cu Patriarhul Paisie şi văzând nevoia pe care Moscova o avea pentru clerici educaţi a decis să stea acolo şi să îşi caute norocul. Există indicii că a deschis o şcoală pentru tineri în 1649, dar mai ales în 1653. După ce patriarhul Paisie a părăsit Moscova el a scris ţarului Alexei denunţând pe Arsenie din cauza trecutului lui şi a fost trimis la Mănăstirea Soloveţchi pe Marea Albă pentru pocăinţă. Când Nicon a devenit patriarh în 1652 lui Arsenie i s-a permis să se întoarcă în Moscova şi să fie instalat în Mănăstirea Chudov, unde şi-a deschis şcoala şi a fost pus să corecteze lucrarea lui Nicon.

[328] Patriarhul Paisie al Ierusalimului a venit în Moscova în ianuarie 1649 căutând milostenii pentru Biserica sa. În timp ce aici a vorbit pe larg cu ţarul Alexei şi Nicon, arătând diferenţele între ritualurile greceşti şi ruseşti şi chemându-l pe ţar ca să fie un alt Moise ca să îi scape pe creştinii ortodocşi de sub asediul turcesc. Prestigiul lui ca patriarh al unui scaun antic precum şi faprtul că la flatat pe ţar se pare că l-au impresionat pe Alexei şi Nicon şi i-a inspirat în ţelul lor „ecumenic" de a alinia ritualul rusesc mai aproape de cel grecesc.

devenit sau a pretins că este un musulman [*basurmanin*] din cauza turcilor. A fost exilat în Solovki. Subsecvent legăturile sale strânse între „greci" şi „latini" au venit frecvent la lumină.

Iniţiativa reformei Bisericii a venit de la ţar în faţa opoziţiei încăpăţânate în faţa patriarhului. În curând patriarhii estici s-au găsit întrebaţi ca fiind cea mai înaltă autoritate de apel. Astfel, în 1651, cântarea la o voce [*edinoglasie*] în liturghie a fost introdusă în conformitate cu răspunsurile şi mărturia patriarhului de Constantinopol. Această decizie nu numai că a întors tradiţia rusă dar a perturbat decizia recentă luată la un sinod al Bisericii ţinut în Moscova în 1649, când a fost avansată pentru prima dată propunerea. Introducerea cântării la o voce nu a fost doar o măsură disciplinară sau o problemă de proprietate liturgică. A fost o reformă a muzicii sau a cântării, o tranziţie de la cântarea pe mai multe voci [*razdelnorechnoe*] la o cântare unită [*narechnoe*], care a cerut şi a presupus o lucrare destul de dificilă a notaţiei muzicale la fel ca şi o nouă relaţie între text şi muzică.

Nicon, care a devenit patriarh în 1652, nu a iniţiat şi nici nu a conceput acest efort de a alinia un ritual şi obicei al practicilor greceşti. Nicon a adus un interes crescând; el a fost introdus şi iniţiat în planuri care au fost pregătite mai înainte. El a investit toată ardoarea şi personalitatea sa impetuoasă şi furtunoasă în execuţia acestor planuri de reformă, astfel că numele lui a devenit pentru totdeauna legat de încercarea de a eliniza Biserica rusă în toate aspectele organizaţiei şi a obiceiurilor ei. Această reformă „niconiană" a combinat două motive: ratificarea greşelii eccleisale şi conformitate cu grecii. „Reforma" a luat o astfel de întorsătură că a doua temă a devenit una majoră. S-a părut că o astfel de ordine strictă şi uniformă a slujbelor putea aresta cu repeziciune orice „fluctuaţie" a păcii. Decrete autoritative şi statuturi stricte au părut cel mai bun garant în lupta împotriva diversităţii şi dezordinii. Ca să sumarizăm, o perspectivă profundă şi complexă se descoperă în spatele acestor reforme liturgice şi literare.

III

Patriarhul Nicon

Chiar şi în timpul vieţii lui Nicon (1605-1681) contemporanii au vorbit şi au scris despre el. Mai rar a scris cineva dezinteresat şi lipsit de patimă despre el sau fără motive ulterioare şi un ţel preconceput. Nicon este subiectul disputelor, concluzionărilor, justificărilor sau condamnărilor. Numele lui (care nu mai este un nume de simbol sau semne) rămâne un pretext de dispută şi sarcasm. Nicon aparţine acelei clase de oameni care nu posedă personalitate ci numai un temperament. În locul unei personalităţi ei oferă numai o idee sau un program. Taina personalităţii lui Nicon stă în temperamentul lui: prin urmare orizonturile lui rămân întotdeuna înguste. Lui nu numai că i-a lipsit un sens al istoriei, dar el a eşuat să şi-l exercizeze cu tact şi circumspecţie. El a avut o voinţă de istorie, o mare prezenţă a minţii sau „o viziune comandatoare" care explică cum a putut fi o mare figură istorică, în ciuda faptului că nu era un om mare. Nicon a fost puternic, dar nu a tânjit după putere şi natura lui abruptă şi încăpăţânată l-a prevenit de a fi un curtean. Posibilitatea acţiunii l-a atras; puterea nu a avut o astfel de aiură. Nicon a fost un om de acţiune, nu un individ creativ. „Reforma ritualului" nu a oferit tema vitală pentru viaţa lui Nicon. Astfel de reforme i s-au sugerat şi el a fost pus pe agendă mai înainte de a fi numit. Persistent el a dus mai înainte reforma şi nu a devenit niciodată consumat sau absorbit de ea. Pentru a începe, el nu a înţeles greaca. El nu o stăpânea şi nu o înţelegea. Admiraţia lui pentru lucrurile „greceşti" era diletantă. Nicon a avut o grabă patologică pentru a face şi a perpetua totul într-un chip grec similar cu patima lui Petru cel Mare de îi îmbrăca pe toţi în stiluri germanice sau daneze. Doi oameni au fost uniţi de ciudată uşurinţa cu care ei puteau rupe trecutul, surprinzând libertatea din obiceiurile greceşti şi de determinarea şi scopul lor. Nicon a ascultat de ierarhii greceşti şi de

monahi cu aceiaşi credulitate precitpitată pe care Petru a arăta-o în faţa sfătuitorilor „europeni."

„Grecofilismul" lui Nicon nu a însemnat o lărgime a orizonturilor lui dogmatice. Nu au fost câteva impresii prezente ci numai noi idei. Imitaţia grecilor contemporani cu greu putea ducea la o descoperire a tradiţiei pierdute. Grecofilismul lui Nicon nu a făcut o întoarcere la tradiţia patristică şi nici nu a încercat să renască bizantinismul. El a fost tras de slujbele „greceşti" de marea lor demnitate, solemnitate, somptuozitate, splendoare şi magnificenţă vizibilă. Reforma ritualului şi-a avut punctul pe pornire din punctul lui de vedere „solemn."

La începutul activităţii ca reformator (1655), Nicon a trimis Patriarhului Paisie al Constantinopolului o lungă listă de puncte de vedere perplexe cu privire la ritual. El a primit o replică comprehensivă scrisă de Meletie Sirigos.[329] Sirigos a exprimat clar şi franc punctul de vedere că numai problemele centrale şi esenţiale de credinţă cer uniformitate şi unitate, în timp ce diversitatea şi diferenţele în „ceremoniile estice" [*chinoposledovanii*] şi în aspectele formale ale liturghiei au fost deplin tolerabile şi inevitabile istoric. În cele din urmă, rânduielile liturgice şi ceremoniile au devenit numai gradual amestecate. Au fost create de o singură lovitură. O mare parte din ceremoniile Bisericii depindeau de „plăcerea superiorului."

Nu trebuie să concluzionăm că credinţa noastră ortodoxă este pervertită dacă posedăm o ceremonie a Bisericii care diferă puţin în punctele esenţiale dar nu în articole de credinţă, dacă pe problema centrală şi esenţială conformitatea cu Biserica catolică este păstrată.

Nu toţi „grecii" au crezut în aceşti termeni. Moscova nu a crezut în acest sfat grecesc. Astfel de indemnizaţii ale patriarhului Constantinopolului au căzut cu greutate pe un alt patriarh estic,

[329] A se vedea mia sus, capitolul II, nota 177.

Macarie al Antiohiei,[330] care cu un entuziasm considerabil şi o satisfacere de sine notabilă a indicat „diferenţele" lui Nicon şi l-a inspirat să facă „corectări" grabnice. Macarie a fost cel care a descoperit că facerea semnului crucii cu două degete este o erezie „armeniană." Acest semn „nestorian" al crucii pe care ierarhii care l-au vizitat l-au anatematizat în Moscova de duminica Ortodoxiei, 1656.[331]

Nicon a „corectat" riturile în conformitate cu un *Evhologhion*[332] tipărit grecesc, cu scopul de a dobândii conformitate cu practica grecească. Astfel de acţiuni nu au semnificiat o întoarcere la „antichitate" sau „tradiţie," deşi se presupunea că tot ceea ce a fost „grec" a fost mult mai antic şi tradiţional. Nicon a aderat la acelaşi sistem când a corectat cărţile. O nouă tipărită carte grecească a slujit ca bază pentru noul text salvon. Adevărat, variantele şi paralelismele din manuscrise când au fost comparate cu ele, dar numai un text tipărit putea asuma o uniformitate genunină. Totuşi, discrepanţe observabile au apărut în diferite ediţii ale aceleiaşi carţi, pentru noul manuscris material care a fost angajat în toată cartea.

---

330 Macarie a fost patriarhul Antiohiei din 1647 până în 1672. în timpul patriarhatului său el a călătorit de două ori în Rusia, în special pentru milostenii şi pentru a plătii datoriile scaunului său. Prima sa călătorie l-a adus în Moscova în 1655 şi mai apoi a fost prezentat la Sinod în 1666-1667 (a se vedea mai jos). El este cunoscut în istorie pentru jurnalele călătoriilor lui publicate de fiul lui, Arhidiaconul Paul de Aleppo. Mai există o traducere engleză a acestei lucrări: *Călătoriile lui Macarie, Patriarh al Antiohiei,* 2 volume, traduse de F. C. Belfour (New York, 1969).

331 Duminica Ortodoxiei este prima duminică din Postul Mare, în care se ţine o slujbă specială comemorând victoria asupra iconoclaştilor în 843 şi denunţând restul ereziilor. În această duminică în 1655 Nicon a fulminat împotriva icoanelor „franceze" şi poloneze.

332 *Evhologion* sau „cartea de binecuvântări" este o carte de slujbă care conţine toate ritualurile pentru tainele Bisericii la fel ca şi alte ceremonii speciale pentru ocazii diferite.

Şase ediţii ale cărţii de slujbă a lui Nicon a fost distribuite cu forţa în tot domneiul rusesc; toate aceste cărţi de slujbă sunt în contradicţie una cu alta şi nici una nu are acord cu alta.

Destul de legitimativ oponenţii reformelor lui Nicon au insistat ca noile cărţi să fie modelate din „cărţile greceşti tipărite între germană" (în vest), din cărţi defective şi discreditate: „noi nu le vom accepta inovaţiile." Mai mult, este adevărat că anumite ritualuri au fost „transformate" şi luate din „cărţile de slujbă poloneze," după cum este cartea de rugăciuni poloneză a lui Petru Movilă şi alte traduceri latine." Manuscrisele aduse de Sukhanov din est nu au fost şi nici nu puteau fi folosite extensiv şi nici nu li s-a conferit atenţia necesară. A fost respingerea abruptă şi nediscrimiantă a ceremoniilor vechii Rusii care le-a conferit reformelor lui Nicon calitatea lor ascuţită. Aceste ritualuri nu au fost înlocuite de unele noi, ci ele au fost declarate false şi eretice, lipsite de evlavie. Astfel de acţiuni au perturbat şi au rănit conştiinţa naţională. În mânie şi ciudă şi într-un limbaj care nu i se cădea, Nicon a voit să cenzureze vechiul „ritual." După ce Nicon a fost depus, autorităţile ruseşti au vorbit cu precauţie şi rezervat despre „ritualul vechi." Acest lucru a fost adevărat despre Sinodul din 1666.[333] Pentru Nicon reforma a fost un ritual sau o refromă ceremonială şi el a insistat asupra ei mai întâi de dragul properităţii sau în numele ascultării. Pe atunci un nou motiv a fost introdus de „greci." Grecii au sugerat şi au conceput rezoluţile şi „blestemele" la Marele Sinod din 1667.[334] Paisprezece din cei treizeci de episcopi

[333] Sinodul a fost ţinut în aprilie 1666 şi a fost compus numai din episcopi ruşi. Scopul lor a fost de a condamna mişcarea Vechilor Credincioşi, din cauza opoziţiei lor la autorităţile Bisericii şi nu pentru crezurile lor. La acest sinod Avacum a fost depus şi trimis în exil a doua oară.

[334] Sinodul din 1666-1667 a fost cel mai splendid şi momunmental din istoria Bisericii ruse până în acel moment. Convocat de ţarul Alexei în maniera împăraţilor biznatini antici, a fost prezidat de doi patriarhi, Paisie al Alexandriei şi Macarie al Antiohiei. La prima seiune, ţinută în decembrie 1666, Nicon a fost for încercat, între ale lucruri, sfidarea şi lipsa de respect faţă de ţar, depus la rangul de simplu monah şi exilat la Mănăstirea Ferapontov în Beloozero. La a doua sesiune

care au participat la Sinod erau străini. „Esticii" de la Sinod s-au portretizat şi s-au comportat ca „judecători ecumenici" fiind invitaţi şi înştiinţaţi ca arbitrii ai tuturor aspectelor vieţii ruseşti. Ei au fost cei care au afirmat că noţiunea care a afirmat noţiune că „vechiul ritual" al Rusiei a fost o „subtilitate lipsită de înţeles" şi chiar o erezie. „Kievieni" ca Simeon de Poloţ[335] s-au alăturat „grecilor" în această judecată batjocorită.

Cartea care se preocupa cu diferenţele în ritual compilate pentru Sinod de Dionisie, un arhimandrit grec din Muntele Athos,[336] este semnficativă şi caracteristică. Dionisie a trăit mai mulţi ani în Moscova, unde a lucrat la corectura cărţilor la Tipografia din Moscova. El a afirmat despre cărţile ruseşti că au devenit contaminate şi au pervertit mitropoliţii ruşi începând să fie numiţi de Constantinopol.

Din această zi a început infatuarea cu semnul crucii, ca adăugare la crez, aliluia şi celelalte. Crescut cu smoală şi buruieni sălbatice, acest teritoriu a rămas nearat şi umbrit de întuneric.

Mai mult, Dionisie a insistat că toate adăugirile şi diferenţele ruseşti aveau o nuanţă eretică: aceste neînţelegeri şi infatuări ai derivat de la anumiţi eretici, care au primit raze de la greci şi care, din cauza faptului că erau sofisticaţi, nu s-au consultat despre nimic." „Marele Sinod" a decis în probleme de stil similare cu cele ale lui Dionisie, folosind proprile lor cuvinte." La acest sinod, vechiul ritual rus a fost declarat suspect, condamnat în întregime şi

---

din aprilie 1667 cei care au refuzat să accepte noile cărţii de slujbă au fost anatematizaţi, dar de această dată nu pe motive disciplinare; ritualul tradiţional rus pre-niconian a fost condamnat (a se vedea mia jos).

335 Simeon de Poloţk (1629-1680), poet, predicator şi erudit, a venit la Moscova în 1663 şi s-a ridicat repede în serviciul curţii. El a fost un oponent de seamă a ideilor şi obiceiurilor vestice şi a slujit ca tutore pentru copii ţarului. A se vedea mai jos, pp. 106-108.

336 Dionisie a trăit în Moscova din 1655 până în 1669. Din 1663 a fost principalul editor al Oficiului de Tipografie din Moscova.

interzis cu ameninţarea unor pedepse teribile. Ritualul contemporan al Bisericilor vestice a fost indicat ca model şi standard.

Anatemele Sinodului din *Stoglav* au fost salvate şi dezovoltate şi „acest sinod nu a fost un sinod, blestemele lui nu erau blesteme şi le putem considera ca nimic, ca şi cum nu ar exista, pentru mitropolitul Macarie şi cei care au stimulat înţelepciunea în ignoranţa lor.[337] Astfel, tradiţia Bisericii ruseşti a fost judecată şi condamnată ca ignoranţă şi o înţelepciune stimulată sau ca sofisticate sau erezie. Sub pretextul de a stabilii plinătatea Bisericii universale, Vechia Rusie a fost înlocuită de Grecia modernă. Acest punct de vedere nu a reprezentat opinia Bisericii greceşti, ci numai punctele de vedere ale unor ierarhi „greci." A slujit ca act final pentru reformele lui Nicon.

Acest sinod, convocat pentru acest scop, l-a depus şi l-a respins pe Nicon. Între alte acuzaţii, Nicon a fost acuzat de violarea şi coruperea vechilor obiceiuri şi de introducerea de „noi cărţi şi ritualuri" (după mărturisirea lui Paisie Ligarides).[338] Nicon a replicat prin mustrarea acuzaţilor lui greci că au introdus noi legi din „cărţi respinse şi neexaminate" (el avea în minte noile ediţii ale cărţilor neexaminate). Astfel din nou, cărţile au fost problema.

---

337 *Stoglav* (a sută de capitole) a fost ţinut în 1551 sub mitropolitul Macarie al Moscovei (1542-1563). A ajuns la apogeu într-o perioadă de sentimente profund naţionaliste, când Ivan IV a fost încoronat ca „ţar" (sau împărat) şi au fost canonizaţi patruzicişicinci de sfinţi ruşi. Sinodul Bisericii Ortodoxe ruseşti a fost proclamat superior faţă de restul Bisericilor estice. A se vedea capitolul I, pp. 26-28.

338 Paisie Ligarides (1609-1678) a fost un cărturar sclipitor dar înşelat şi un oportunist lipsit de ruşine. Educat în Roma şi hirotonit ca prelat uniat, el a călătorit în tot estul ortodox aruncându-se în orice scandal din cauza bogăţiilor care i-au fost prezentate şi a avut diferite poziţii în Biserica Ortodoxă (ca mitropolit de Gaza) în timp ce primea leafa obişnuită de la Roma. El a jucat un rol mare în istoria Bisericii Ortodoxe din acest timp, integrându-se cu Nicon şi devenid principalul purtătot de cuvânt al oponenţilor lui precum şi orchestratorul Sindoului din 1666-1667. A se vedea mia jos, p. 108.

Procesul lui Nicon a implicat patimi personale cu maliţiozitate, înşelare şi viclenie cu idei agitate şi o conştiinţă încărcată. „Preoţia" [*svişchenstvo*] a stat ca proces: aşa a fost tema vieţii lui Nicon.

După Iurie Samari,[339] „sceptrul papismului stă ascuns în spatele umbrei enorme a lui Nicon." Totuşi acest lucru este cu greu adevărat, căci reversul este mult mai aproape cazul. Afacerea lui Nicon marchează avansarea „Imperiului." Nicon a avut dreptate, când în „respingerea" lui [*Razorenie*][340] el l-a acuzat pe ţarul Alexei şi guvernul lui că au atacat libertatea şi independenţa Bisericii. O astfel de închistare putea fi detectată în Cod [*Ulozhenie*] pe care Nicon l-a considerat diabolic şi legea falsă a lui Antihrist. „Erastianismul" emfatic[341] din cercurile guvernamentale conducătoare l-au forţat pe Nicon la bătaie şi acest lucru explică pe larg „iubirea sa de putere."

La fel cu multe alte din ideile lui, Nicon şi-a găsit concepţia preoţiei în învăţăturile patristice, în special în cea a lui Hrisostom. Aparent el a voit să repete viaţa lui Hrisostom. Probabil că el nu a

---

339 Iurii Samarin (1819-1876) a fost un om de stat şi un ideolog slavofil. Deşi nu era un cărturar profesionist, el este cunoscut în domeniul istoriografiei din cauza strălucitei sale teze de master la Universitatea din Moscova, în care a contrapus direcţiile protestante şi catolice ale gândirii teologice ruseşti de la începutul secolului al XVIII-lea după cum au fost ele personificate în Feofan Procopovici şi Ştefan Iavorschi.

340 *Razorenie* sau *Vozrazhenie* a lui Nicon a fost scrisă în 1664 sca răspuns la întrebările lui Ligarides la „Problemele lui Streşnev" (a se vedea nota 88). Nicon a fost cel care a respins acuzaţiile aduse împotriva lui punct cu punct şi a dat o expoziţie deplină a ideilor cu privire la relaţia dintre Biserică şi Stat. A fost tipărită în engleză în William Palmer, *Patriarhul şi ţarul* (Londra, 1871-1876), volumul I.

341 Erastianismul este doctrina că statul este superior Bisericii în toate problemele, chiar şi pur ecclesial. Tomas Erastus (1524-1583). Este numit aşa după doctorul elveţian şi teolog Tomas Esratus (1524-1583), care nu susţinea asemenea puncte de vedere. Erastus a scris un tratat larg răpândit în care argumenta că Biserica nu are puterea de a excomunica şi că toate crimele trebuie pedepsite de autorităţile civile. Termenul de „erastianism" a apărut pentru prima dată în dezbaterile religioase în Anglia în 1643 unde a fost înţeles ca un termen de abuz pentru cei care favoriau controlul statului asupra Bisericii.

exprimat întotdeauna idea ce l-a preocupat şi plin de succes şi cu o anumită ocazie a folosit „definiţiile vestice," dar el nu a depăşit limitele opiniei patristice afirmând că „preoţia" este ceva mai înalt decât funcţia de „ţar." În acest moment el s-a opus numai grecilor, acei „emigranţi asiatici şi sicofanţi din Athos," care apărau instituţia ţarului împotriva preoţiei. El a fost atras de vechii ritualişti [*staroobriadchi*], de partizanii tradiţiei ruseşti, pentru care „Împărăţia lui Dumnezeu" era dobândită în domnia ţarului mai mult decât în Biserică. În aceasta constă tema schismei: nu „vechiul ritual" ci „împărăţia."

IV

Schisma

Kostomarov[342] a notat că „schisma a vânat tradiţia şi a încercat să adere la ea cât mai aproape posibil; totuşi schisma nu a fost un fenomen, nici vechea viaţă." În aceasta constă paradoxul fatal al schismei: ea nu cuprindea trecutul, ci visa la Vechea Rusie. Schisma reprezintă o plângere a unui vis nerealizat şi irealizabil. „Vechiul credincios" [*starover*] este un tip duhovnicesc.

Diviziunea şi ruptura constituie schisma. Născut în deziluzie, a trăit şi a fost hrănită de acest sentiment al pierderii şi al lipsei, nu de sentimente de putere şi posesie. Posesia a nimic, pierderea a toate, schisma, mai mult din nostalgie şi tortură decât cu rutină şi obicei, nu putea decât să aştepte şi să înseteze, să scape şi să fugă. Schima a fost excesiv de visătoare şi de aici atracţia ei pentru decadenţii ruşi neoromantici.

---

342 Nicolae Ivanovici Kostomarov (1817-1885) a fost un poet, critic lieterar, istoric şi naţionalsit ucrainean. El a scris studii valoaroase despre Bogdan Khmelnitschi şi Stenka Razin, la fel ca şi lucrarea sa majoră, *Russkaia istoriia v thizeneopisaniiakh ee glavneishikh delatelei* (3 volume, Petrograd, 1915).

Schima, plină de memorii şi premoniţii, avea un trecut şi un viitor dar era fără prezent. Pentru „floarea lor albastră" [*goluboi tzvetok*][343] vechii credincioşi au posedat semi-legendarul Oraş Invizibil de Kitezh.[344] Tăria schismei nu a izbugnit din sol ci din voinţă; nu din stagnare ci din extaz. Schisma marchează primul paroxism al lipsei de înrădăcinare a Rusiei, ruptură a conciliarităţii, [*sobornost*] şi exod din istorie.

Nota cheie şi secretul Schismei ruseşti nu a fost „ritualul" ci Antihristul şi astfel poate fi numită o utopie socio-apocaliptică. Tot înţelesul şi patosul primei opoziţii schismatice stă în sublinierea intuiţiei apocaliptice („vremea se apropie"), mai mult decât orice ataşare „oarbă" faţă de diferite ritualuri sau detalii apetisante ale obiceiului. Prima generaţie de *raskolouchiteiei* [„învăţători schismatici"] a trăit în atmosfera viziunilor, semnelor şi premoniţiilor, a miracolelor, profeţiilor şi iluziilor. Aceşti oameni erau plini de extaz sau posedaţi, mai mult decât pedanţi: „am văzut că era ca şi cum iarna era a minţii ce v-a să vină; inimile noastre au îngheţat şi mădularele noastre tremurau." (Avacum). Trebuie să citim numai cuvintele lui Avacum, pline de emoţie: „ce Hristos este aceasta? Nu este clar; numai hoarde de demoni." Nu numai Avacum a fost cel care a simţit că Biserica lui Nicon a devenit o ceată de tâlhari. O astfel de mentalitate a devenit universală în schismă: „centrul este lipsit de sens, jertfa abominabilă."

Schisma, o izbugnire de ostilitate socio-politică şi opoziţie, a fost o mişcare socială, dar una derivată din conştiinţa de sine religioasă. Este tocmai percepţia apocaliptică a ceea ce a avut loc

---

[343]„Floarea albastră" din literatura rusă este un simbol al curăţiei şi al constanţei, adesea într-un sens naiv.

[344] Nevăzutul oraş al lui Kizezh sau „strălucitul oraş al lui Kitezh," se spune că este un oraş care s-a pogorât pe malul lacului din Volga de est când mongolii au invadat pentru prima dată Rusia. A slujit ca un simbol al Ortodoxiei pure care s-a retras dintr-o lume coruptă şi adevăraţii credincioşi se presupunea că erau capabili să audă dangătul clopotelor bisericii de pe malurile lacului.

ceea ce explică înstrăinarea rapidă şi decisivă între schismatici. „Fanatism în panică" ar fi definiţia lui Kliuchevschi, dar era panică în faţa „ultimei apostazii."

Cum s-a creat şi dezvoltat o astfel de dispoziţie? Ce a inspirat şi a justificat diagnoza lipsită de deznădejde a „Bisericii prezentă nu este o Biserică; Sfintele Taine nu sunt taine; Botezul nu este botez; Scripturile sunt o seducţie; învăţătura este falsă şi toate sunt noroade şi lipsite de evlavie?" Rozanov[345] a scris că Tipicul[346] mântuirii oferă taina Schismei, nervul central şi o sete torturantă." Nu ar fi mai uşor să spunem: „mântuirea este tipicul?" Nu numai că tipicul este o carte necesară şi voită pentru mântuire, ci pentru că mântuirea este un tipic, adică un ritm şi o ordine sacră, rit sau ritual, un ritual al vieţii, frumuseţea vizibilă a bunăstării obiceiului. Planul religios înlocuieşte presupunerea primară şi sursa lipsei de încântare a vechiului credincios.

Schisma visa la un Oraş pământesc actual: o utopie şi un hiliasm teocratic. Se spera că visul a fost deja împlinit şi că „împărăţia lui Dumnezeu" a fost realizată în statul moscovit. În est sunt patru patriarhi, dar singurul ţar ortodox este în Moscova.[347] Dar acum şi aşteptările lui au fost înşelate şi cutremurate. „Apostazia" lui Nicon nu a perturbat pe Vechii Credincioşi la fel de mult cât a perturbat apostazia ţarului, care în opinia lor a împărţit o lipsă de nădejde finală apocaliptică faţă de tot conflictul.

În acest moment nu exista nici un ţar. A mai rămas un singur ţar ortodox pe pământ şi el nu era conştient, ereticii vestici,

---

345 Vasile Vasilievich Rozanov (1856-1919) a fost un scriitor rus cunsocut pentru punctele sale de vedere neortodoxe şi pentru tendinţele lui slavofile. El v-a fi discutat în volumul doi din *Căile teologiei ruse*.

346 Tipicul [*Cartea normelor*] este o carte care conţine regulaţii pentru vremruri şi îndeplinirea cultului ortodox şi regulamentele generale pentru toată viaţa comunităţilor monahale de unde au venit.

347 Remarcile lui Arsenie Sukhanov în „raportul său de călătorie" oficial [*Stateinoi spisok*] cu privire la disputa sa cu grecii. [Nota autorului].

la fel ca norii întunecaţi, au împrăştiat acest soare creştin. Nu arată aceasta că înşelăciunea lui Antihrist îşi arată masca?[348]

Istoria a ajuns la final. Mai precis, istoria sacră a ajuns la final; a încetat a mai fii sacră şi a devenit fără har. De aici lumea părea goală, abandonată, uitată de Dumnezeu şi v-a rămâne aşa. Ar fi trebuit să ne retragem din istorie în slăbăticie. Răul a triumfat în istorie. Adevărul s-a retras în cerurile strălucite, în timp ce Sfânta Împărăţie a devenit împărţia lui Antihrist.

O dezbatere publică despre Antihrist a fost prezentată la izbugnirea schismei. Unii au detectat imediat venirea lui Antihrist în Nicon sau în ţar. Aţii au fost mult mai precauţi. „Ei îi fac lucrarea chiar şi acum, dar ultimul diavol nu a venit deja." (Avacum). La finele secolului învăţătura despre un Antihrist „mental" sau duhovnicesc s-a stabilit. Antihristul a venit, dar el şi-a exercitat conducerea invizibil. Nici o venire vizibilă nu v-a avea loc în viitor. Antihristul este o persoană simbolică nu una „reală." Scriptura trebuie interpretată ca o taină. „Când tainele ascunse sunt discutate, taina trebuie înţeleasă cu mintea şi nu cu simţurile." O nouă mărturie este prezentă. Antihristul se descoperă în Biserică. „Cu impietate pătrude acum în potir şi este proclamat Dumnezeu şi Miel!"[349]

Totuşi diagnoza, „apropierea ultimei apostazii" nu s-a schimbat. Ruptura din preoţia Bisericii lui Nicon, încetarea tainelor, diminuarea harului au slujit ca prima concluzie pentru o astfel de diagnoză. Ruptura preoţiei din cauza ucenicilor lui Nicon a însemnat un sfârşit al preoţiei în general, chiar şi între aderenţii

[348] Diaconul Fedor, care a trăit nu mai repede de 1669. [Nota autorului]. Fedor Ivanov a fost diacon la Catedrala Bunavestire din Moscova. A fost arestat în 1665, depus şi exilat la Sinosul din 1665. Deşi s-a pocăit, în 1668 a fost din nou arestat şi trimis să se alăture lui Avacum în exil în Pustozesck. Acolo a scris un tratat despre vechile crezuri, „replici împotriva apărătorilor ortodocşi împotriva crezului şi a altor dogme." În 1682 a fost ars pe rug cu Avacum.

[349] O epistolă anonimă trimisă comunităţii vechilor credincioşi în Tiumen în Siberia.

Schismei. Nici o sursă nu putea „reînvia" acest har diseminat. O „preoție fugitivă" [*begstvuiushchee sviashchentsvo*] nu a rezolvat problema, în timp ce curăția rituală luată de „preoți fugitivi" a implicat că o preoție genuină și neepuizată exista între ucenicii lui Nicon. Neînțelegerile și dezbaterile despre preoție s-au dezvoltat destul de timpuriu în schismă. Destul de repede „preoția" [*popovschi*] și „lipsa de preoție" [*bezpopovschi*] s-a divizat și împărțit.[350]

Segmentul lipsit de preoție a fost magistral. Compromisurile și concesiunile nu erau atât de semnificative și numai cei lipiști de preoție își duceau ideile la o concluzie logică. Preoția s-a finalizat odată cu venirea lui Antihrist. Harul s-a retras din lume și Biserica pământească a intrat într-o altă formă de existență: lipsa de preoție și taine, preoția nu a fost negată, dar diagnoza eshatologică a înștiințat taina sau catastrofa că preoția se retrăgea. Nu toți au acceptata această concluzie. Estimații variate au fost făcute despre nivelul lipsei de har. În cele din urmă, dacă era necesar, chiar și laicii puteau boteza (și „reboteza" sau „corecta") dar putea fi botezul completat fără ungere? În orice caz, Euharistia era imposibilă: „după calculele teologice, împlinirea celor 666 de ani, sacrificiul și taina erau luate. Mărturisirea era cu greu neposibilă. Din moment ce nimeni nu putea oferii iertare, era mai prudent să se așeze pentru iertare mutuală. Căsătoria a generat în mod special dispute violente. Mai putea căsătoria să fie permisă ca o „taină?" Era o căsătorie curată sau un pat curat posibil fără binecuvântarea preotului? Mai mult, se mai putea cineva căsătorii în timpul acestor zile cumplite

[350] Sectele lipsite de preoți s-au dezvoltat în regiunile slab populate ale Rusiei de Nord, unde o parohie convertea mii de pe mii de mile pătrate și majoritatea oamenilor vedeau un preot odată pe an. Aici oamenii au condus serviciile religioase în capelele satului și astfel erau obișnuiți vieții fără preoți. În regiunile centrale ale Rusiei, pe de altă parte, viața obișnuită a Bisericii a fost mult mai clar stabilită și aici grupurile de preoți fugitivi care au apărut din Biserica Oficială. Preoții au apărut în două grupuri principale: cei care s-au întors în Biserica Ortodoxă Rusă ca *edinoverți* (a se vedea capitolul IV, nota 97) precum și descendenții comunității Kriniția în Austro Ungaria, care au dobândit un episcop grec retras în 1846 și care și-a inițiat propria ei ierarhie.

ale lui Antihrist, în timp ce se potrivea mai mult să fim cu aceste fecioare înţelepte? Decizia „anticăsătorie" a avut o anumită consistenţă şi viabilitate. O problemă mult mai generală s-a ridicat despre dacă liturghia putea fi făcută fără preoţi. Era permisibilă în caz de necesitate ca laici nehirotoniţi şi monahi să îndeplinească sau să consume anumite taine? Cum să procedăm? Putea liturghia să fie săvârşită de laici nehirotoniţi în virtutea unei preoţii „duhovniceşti"? Sau era mai potrivit ne plecăm şi să fim reconciliaţi faptului că harul a dispărut?

Aşa numita mişcare „negativistă" [*netovshchina*], acel maximalism al respingerii apocaliptice, a oferit cea mai extremă concluzie: harul a fost retras complet şi deplin. Prin urmare, nu numai că tainele nu pot fi îndeplinite, dar sfânta liturghie ca întreg nu putea fi condusă în conformitate cu manualele de slujbă. Rugăciunea orală şi chiar respiraţia erau nepotrivite, căci totul, inclusiv apa care curge a fost profanată. Mântuirea nu mai venea prin har sau credinţă, prin nădejde şi plângere. Lacrimile au fost înlocuite cu comuniunea.

Schisma a creat o nouă antinomie. Odată ce harul s-a retras, totul depindea de om, de lucrări sau mulţumire. Groaza eshatologică şi frica apocaliptică au devenit în curând transformate într-un fel de umanism, o bazare de sine sau pelaghianism practic.[351] Ritualul a primit o importanţă deosebită în timpul acestei mişcări excepţionale de retragere. Numai obiceiul şi ritualul au rămas atunci când harul a plecat şi tainele şi-au pierdut potenţa. Totul a devenit dependent de fapte, căci numai ele sunt posibile. Participarea neaşteptată a Vechilor Credincioşi în afacerile lumeşti, zelul lor

[351] Pelaghie a fost un învăţător laic din Roma la finele secolului al patrulea. Ce învăţa nu era clar din moment ce scrierile lui nu au supravieţuit, ci după Augustin, care a scris câteva tratate împtriva învăţăturilor lui, el a accentuat libertatea voinţei şi bunătatea naturii umane până în punctul în care omul este mântuit prin proprile eforturi morale, separat de harul lui Dumnezeu. Această doctrină s-a ciognit sever de doctrina teologică a augustianismului şi a teologiei botezului romano catolic, a păcatului strămoşesc şi a harului.

pentru obicei (ca un experiment în mântuire prin relicvele vieţii tradiţionale) derivă din necesitatea dependenţei de fapte. Schisma şi-a făcut pacea odată cu dispariţia harului numai ca să strângă la un ritual cu o mai mare încăpăţânare şi frenezie. Harul a fost diminuat şi epuizat. Făcând aşa, Schisma s-a trădat pe sine, punând mai mare preţ pe taină şi pe valoarea ei. A îndura viaţa fără har a fost mai uşor decât a îndura un nou ritual. Schisma a ataşat o anumită valoare primară independentă pe „slujire" şi pe „rânduială." Chiar şi în lupta cu Antihrist, disensioniştii au încercat să organizeze o societate ideală, deşi s-au ridicat anumite îndoieli despre posibilitatea de a face acest lucru în zilele apostaziei din urmă. Schisma s-a îndreptat spre sălbăticie, ieşind din istorie şi aşezându-se dincolo de frontierele ei. „Căci Dumnezeu locuieşte numai în sălbăticie şi locuri retrase; aici şi-a îndreptat faţa Sa."

Schisma s-a organizat ca o mănăstire, ca şi „comunităţi" şi „locuri în deşert" şi a încercat să fie o mănăstire finală sau refugiu în mijlocul unei lumi corupte şi pieritore. Experimentul Vyg – Tebaida şi „utopia evlavioasă a Schismei" – este cât se poate de caracteristică. Comunitatea din Vyg a fost construită de a doua generaţie de Vechi Credincioşi pe baza principiului comuniunii stricte (astfel ca nimeni să nu aibă un ban pe cont propriu) şi în dispoziţia concentrării eshatologice: „nu vă îngrijiţi de cele pământeşti, căci Domnul este aproape de porţi." Această comunitate reprezintă probabil cel mai înalt punct din istoria schismei.

Pentru această sălbăticie Vyg predicatorii au vorbit, platoni înţelepţi au ieşit afară, au apărut demosteni măreţi, s-au găsit oameni plăcuţi ca Socrate şi au fost descoperiţi oameni bravi ca Ahile.[352]

---

[352] Citatul este luat din Ivan Filipov (1655-1744), un erudit inteligent şi erudit care a ţinut câteva posturi administrative în comunitatea din Vyg şi a fost liderul lor din 1740 până la moartea sa. El este cel mai bine cunoscut pentru *Istoria comunităţii Vyg.* [Istorii vygovschi pustyni], o lucrare ştiinţifică şi raţională carwe este sursa principală pentru studiul istoriei schismei. A se vedea E. V. Barsov,

Comunitatea Vyg nu a fost un simplu centru comercial sau industrial (Petru cel Mare a pus mare preţ pe munca celor care s-au aşezat la Vyg şi la minele din Poveneţ şi Oloneţ). „Adunarea sălbăticiei" Vyg a fost de fapt un mare centru cultural, în special în timpul vremii lui Andrei Denisov, care este descris ca „deştept şi dulce în cuvânt" şi în mod sigur cel mai sofisticat şi mai culturalizat dintre toţi scriitorii şi teologii din primii ani ai Schismei. Denisov[353] a fost preocupat de Apocalipsă.[354] Totuşi nu şi-a pierdut claritatea gândirii şi în el se poate detecta un mare temperament intelectual. Denisov nu a fost destul de bine citit; dar el trebuie recunoscut ca teolog. *Pomorskeie otvety* [Replici către locuitorii de pe mal] este o lucrare teologică inteligentă. Vyg a posedat o bibliotecă minunată unde vechii credincioşi studiau Scripturile, Părinţii şi „ştiinţele literare." Andrei Denisov a „înlocuit filosofia şi teoria lui Ramon Lull" (o carte destul de populară judecând după numărul de copii care au fost păstrate).[355] Este interesant că fraţii Denisov, Andrei şi

---

„Ivan Filipov, Vygovschi Istorick i nastoiatel", în *Pamiatnaia Knizhka Oloneţcho Gubernii na,* 1867 god, 2, 54-100.

353 Andrei Denisov a fost născut într-un sat din regiunea Povonets în 1674. Se pare că a fost influenţat destul de timpuriu de predicatorii care erau în comuniune cu regiunile din Rusia, căci în 1691, deşi era încă adolescent şi-a construit propria chilie în valea râului Vyg. Când alţii l-au urmat în sălbăticie el a organizat o comunitate la care s-au alăturat tatăl şi fratele Semen al lui. Până la moarte în 1730 Andrei Denisov şi-a condus cu curaj comunitatea prin multe încercări, foamete şi dureri şi s-a dovedit a fi un teolog iscusit în dezbaterile cu autorităţile oficiale ale Bisericii şi un bun diplomat în dezbaterile sale cu guvernul. Despre comunitatea lui Denisov şi Vyg în general, a se vedea R. Crummey, *Vechii credincioşi şi lumea lui Antihrist, comunitatea Cyg şi statul rusesc, 1694-1855* (Tipografia Universităţii din Wisconsin, 1970).

354 CF. „Plângerii" sale intitulată *Despre mireasa lui Hristos* [*O nevste Kristonoi*], adică, Biserica în exil şi umilirea. [Nota autorului].

355 Ramon Lull (1232-1316) a fost un mistic, filosof şi un misionar din insula Majorca. El şi-a petrecut majoritatea timpului contracarând credinţa islamică în insula sa nativă şi a compilat o filosofie lipsită de structură şi esoterică prin care a încercat să unifice toate formele de cunoaştere într-un singur limbaj, credinţă şi crez. El a fost un apărător timpuriu şi ardent al doctrinei imaculatei concepţii.

Semen, s-au pus ca să relucreze *Marele compendiu de citire* sau *Menologul* [*Velikie chet' minei*][356] ca şi o contrabalanţă la muncile aghiografice ale lui Dimitrie de Rostov, care a împtrumutat mult din cărţile occidentale.[357] Cărturarii Vyg au lucrat la cărţi liturgice. Vyg a găzduit ateliere pentru pictat icoane şi alte magazine. Suntem puţin justificaţi când vorbim despre „o ignoranţă crasă" între Vechii Credincioşi Vyg. Comunitatea lor era un centru în sălbăticie. Totuşi, Vyg a fost un refugiu, unde membrii puteau fi ascunşi pentru ură şi puteau trăii într-o aşteptare neliniştită până la cel din urmă moment. Toate afacerile lor şi tot „patosul religios democratic" a derivat din acest sens de a abandon al lumii. În absenţa harului, vechii credincioşi ştiu că depindeau de sine şi erau bazaţi de încrederea de sine. Vechii Credincioşi Vyg au plecat din istorie liniştit.

„Noua cale descoperită pentru morţi suicidale" a slujit ca o altă scăpare mult mai violentă. Predica în favoarea sinuciderii a combinat câteva motive: mortificare ascetică (cum ar fi de exmplu flagelanţii, [zapoşchevshi], „frica de ispita lui Antihrist," idea unui botez prin foc („toţi cer un al doilea botez neprofanat prin foc," după cum relatează Tiumen preotului Damian, 1679).[358] O astfel de predică inovativă a produs oroare şi neînţelegere între mulţi vechi

---

Principalele sale lucrări sunt *Ars magna* (1274), *Arbor scientiae* (1296) şi *Ars generalia ultima* (1308).

356 Aceasta a fost marea încărcătură literară a mitropolitului Macarie (1482-1564). În ea el a încercat să adune tot materialul disponibil pentru citiri în Rusia într-un singur simpozion, divizate în citiri pentru toate zilele anului. Citirile zilnice au constat din vieţile sfinţilor comemorate în ultima zi şi fragmente din lucrările lor. La finele fiecăriei luni alte citiri de topici morale şi religioase au fost adăugate. Volumele pentru cele cinci luni au fost publicate în Sank Petersburg de Comisia Aghiografică rusă (1868-1917) şi restul au rămas în manuscris.

357 Despre Dimitrie de Rostov, a se vedea capitoloul II, pp. 82-83.

358 Domeţian a fost un vechi prieten al lui Avacum şi un oponent al reformelor. A fost arestat şi adus la Moscova în 1665, apoi exilat în Pustozersk în Siberia în anul următor. În 1670 s-a întors în Tiumen şi a întemeiat o mănăstire unde a condus slujbele pentru Vechii Credincioşi. A fost trimisă o expediţie de guvern ca să dizloce mănăstirea 1679, dar Domeţian şi urmaşii lui s-au ars decât să fie capturaţi de agenţii lui Antihrist.

credincioşi. Totuşi, Avacum a lăudat primele sinucideri prin foc când a spus „binecuvânată este această dorinţă a Domnului". Autoritatea lui a fost citată constant. „Noţiunea de moarte sinucigaşă a fost pentru prima dată expusă de ucenicii lui Kapiton. Astfel de oameni au conceput această practică rea a jertfirii între Viaznichi şi Ponizoev." (Eufrosin) a fost un fanatic crud care a ţinut posturi riguroase şi purta lanţuri. În 1665 s-a poruncit o investigaţie cu privire la „fanatism" şi pungăşie. Ucenicii lui şi „postitorii," cunoscuţi ca şi „eremiţi lipsiţi de Dumnezeu" [*Bogomerzkie pustynniki*] şi-au continuat practicile lor fanatice. Predica în favoarea postului până la moarte a început în condiţiile ridicate din flagelarea şi fanatismul ascetic.

S-au avansat alte argumente. Vasile Hirsute (Volosaty), încunoştinţat ca şi „legislator al sinuciderilor," nu a predicat mărturisirea sau pocăinţa, dar a încredinţat toate lucrurile focului: curăţiţi-vă de toate păcatele prin foc şi postire, fiind botezaţi cu un adevărat botez." El nu a predicat mesajul în izolare. Un anumit preot numit Alexandrişche a insistat că „în această epocă Hristos este lipsit de milă; El nu îi v-a primii pe cei ca voi fără pocăinţă." Un străin sub numele de Vavila[359] aparţinea primilor „capitoni." *Via rusă* [vinograd rossiiski] îl descrie ca un om „de o rasă străină; de credinţă luterană împlinită în toate artele, care a studiat mai mulţi ani în Academia din Paris ştia mai multe limbii şi cum să vorbească elocvent."[360] Vavila a venit în Rusia în 1630 s-a convertit la ortodoxie, „dovedindu-se a fi un diamant cu o mare îndurare." Nu a fost atât de important că în entuziasmul lor unii eremiţi lipsiţi de Dumnezeu s-au decis să se sinucidă. Mai important este că multe strate din mişcarea vechilor credincioşi s-au deşteptat în curând cu

[359] Vavila a fost unul dintre cei mai notorii dintre capitonii regiunii Volgăi de Nord lângă Kazan. El a fost capturat şi ars de autorităţile din 1666.

[360] *Vinograd Rossiiski*, produsă de Semen Denisov a fost un martirologiu a primilor liderii credincioşi vechi şi o mărturie devoţională a revoltei Mănăstirii Soloveţchi împotriva noilor cărţi de slujbă Niconiene. Revolta lui Soloveţchi a fost distrusă cu o forţă extremă în 1674.

privire la ideilor lor fanatice. Această „boală purtătoare de moarte" a devenit rapid în curând ceva care se apropia de o epidemie mistică, un sentiment al unei terori apocaliptice şi lipsă de nădejde. „Moartea, numai moartea ne poate mântuii." Comunitatea din Vyg a fost întemeiată de ucenicii care se jertfeau se sine şi de locuitorii dimprejurul malurilor Mării Albe.

Sentimentul de înstrăinare şi închidere de sine în întregime a constituit Schisma, care a căutat excludere din viaţă şi din istorie. Schisma şi-a tăiat legăturile, dorind să scape, cu scopul de a se întoarce la tradiţie şi la o existenţă mai deplină, dar ca o ruptură apocaliptică şi ca seducţie. Schisma a fost o boală duhovnicească gravă. A fost sensul unei posesiuni. Orizontul Vechilor Credincioşi era îngust: schisma a devenit un donatism rus.[361]

V
Educaţia kieviană în Moscova

După Vremea Necazurilor, participarea străină la viaţa rusă a devenit din ce în ce mai perceptibilă. „După anii Necazurilor [străinii] au variat în toată Moscova astfel că toţi ruşii au devenit familiari cu ei" (Platonov).[362] Astfel de contacte nu au mai fost conţinute de soldaţi şi artizani atât de îndemânatici sau de comercianţi sau neguţători. Străinii au fost întâlniţi unde nimeni nu credea că îi mai poate găsii. Sub administraţia lui B. M. Khitrovo a Armurii, artiştii „germani" au pictat portrete în stil vestic şi icoane. Pe la mijlocul secolului,

[361] Domeţian a fost un vechi prieten al lui Avacum şi un oponent al reformelor. A fost arestat şi adus la Moscova în 1665 şi apoi sa- întors la Tiumen şi a întemeiat o mănăstire unde a condus slujbele pentru Vechii Credincioşi. A fost trimisă o expediţie de către pentru a desfiinţa schitul în 1679, dar Domeţian şi ucenicii lui s-au ars decât să fie capturaţi de agenţii lui Antihrist.

[362] Serghei Feodorovici Platonov (1860-1933) a fost un istoric rus eminent şi înteiemtorul şcolii din „Petersburg" de istoriografie rusă. Principala sa lucrare este *Conferinţe despre istoria rusă* (mai întâi publicată în Sank Petersburg, 1899) şi el a mai scris studii autoritative despre Boris Godunov şi Vremea Necazurilor.

influența inscripțiilor iconografiei ruse a devenit puternică pentru Nicon care a fost obligat să confişte aceste icoane profane „franceze." Proprietarii lor au renunțat la ele cu stupoare şi au devenit repede obişnuiți să le atace. Fiind în acord cu Nicon în acest punct de vedere, Avacum a fost perturbat de icoane care erau incompatibile cu tradiția Bisericii." Artişii au fost incapabili să renunțe la „francii" lor iubiți.[363] La sfârşitul secolului, Bisericile observabile în Iaroslav şi Vologda, au fost în întregime decorate cu o „artă străină" în special ca imitație a sculpturilor daneze ca cele găsite în columnele iluminate ale celebrului Johann Piscator *Theatrum Biblicum*[364] ca şi o copie bătută care putea fi găsită în colțul turnului clopotniței a unei anumite Biserici locale.

Cântarea în Biserică oferă un exemplu al unei influențe occidentale profunde. Cântarea corală poloneză „în armonie cu orga" exista în Mănăstirea Sfântului Andrei sub direcția lui Fedor Rithchev[365] şi în Mănăstirea Noului Ierusalim (Voskresneschi) care se afla sub supravegherea lui Nicon.[366] Pentru acest cor, Nicon a cerut compozițiile lui Marcin Mielczewschi, celebrul director al capelei roraniste din Cracovia.[367] După cum mărturiseşte Avacum,

---

[363] De exemplu, a se vedea tratatul adresat lui Simon Uşakov de pictorul Iosif Vladimir. [Nota autorului]. Iosif Vladimirov, „Poslanie nekoego izugrafia Iosifa k tsarveu izugrafu i muddreişemu zhivopistsu Simonou Fedorovichu," în N. V. Lazareev, ed., *Dervenrusskoe iskussto XVII veka,* (Moscova, 1964), 24-61.

[364] Johann Piscator (N. J. Visscher, 1625) a fost un comentator biblic protestant care era destul de popular în zilele lui. Ilustra sa traducere germană a Bibliei (care este remarcabilă fiindcă nu se bazează pe cea a lui Luther) a fost publicată în Olanda în 1650.

[365] A se vedea nota 17 din acest capitol.

[366] „Noul Ierusalim" a fost numele dat de Nicon Mănăstirii Voskresneschi (a Învierii), unde a construit o Biserică în conformitate cu descrierea lui Arsenie Sukharov a catedralei din Ierusalim. Semen Streşnev (a se vedea nota 88) l-a acuzat pe Nicon că a descris numele Sfântului Oraş rămânând la această mănăstire. Cf. N. Gibbenet, *Istorichestkoe issledovanie dela Patriarhia Nikona* (Sank Petersburg, 1881-1884), 11, 518-550.

[367] Marcin Mielczweshi (mort în 1651) a fost un membru al capelei roraniste din Cracovia şi mai târziu a devenit membru al capelei curții. În 1653 a fost numit

„ei ţin rânduieli şi îndreptări latine, îşi ridică mâinile, îşi clatină capetele şi bat ritmul după acompaniamentul cântării de orgă după cum este obiceiul între latini."

În timpul domniei ţarului Fedor, „străinul" polonez N. P. Diletschi, care a fost invitat să organizeze cântarea Bisericii, destul de deschis el a introdus teoria şi practica „compozitorilor Bisericii romane."[368] Dileţchi a exercitat o influenţă crescândă în Moscova unde a creat o şcoală de muzică „occidentală" complet nouă.[369]

Acestea nu fost fapte împrăştiate şi lipsite de legătură, ci un grup de fenomene legate unul de altul. Faptul că în secolul al şaptesprezecelea diferite trăsături vestice şi detalii au fost folosite în Moscova nu este atât de important ca faptul că stilul actual sau „ritualul" vieţii se schimba. Obişnuinţe psihologice şi nevoi au dat naştere unei noi politeţi. Influenţe vestice, derivate în special din Kiev, au crescut din ce în ce mai mult. „Monahul rus vestic educat într-o şcoală latină sau într-una modelată în Rusia a slujit ca primul diseminator al educaţiei vestice care a fost invitat în Moscova." (Kliuchevschii).

---

compozitor al Regelui Wladislaw IV. Mielczewschi este considerat adesea cel mai important compozitor polonez al secolului al XVII-lea. Marele volum al acestor lucrări care au supravieţuit constau dintr-o liturghie *capella* şi moteţi sub formă de psalmi.

368 Aparent în Rusia el a condus corul care aparţinea lui G. D. Stroganov. A se vedea *Grammatica peniia muskiiskago.* Originalul polonez a fost adaptat şi reformulat pentru ediţia rusă de diaconul I. T. Kornev. [Nota autorului]. Ediţia poloneză a cărţii lui Dilenschi, *Grammatica muzyczna* a fost publicată în Vilna în 1675. Prima ediţie rusă a apărut după doi ani (Smolensk, 1677); în Moscova ca o ediţie revăzută a versiunii revizuite. A se vedea Iurii Keldiş, *Russkaia muzyka XVII veka, (Moscova,* 1965), pp. 55-64.

369 Cf. lucrărilor secretarului guvernului V. P. Titov. *Cantatele* şi *psalmii* lui au fost puse cel mai adesea pe cuvintele lui Simeon din Poloţk şi alţii. [Nota autorului]. În secolul al şaptesprezecelea, un cântec religios special cunoscut ca şi *cant* a fost îndeplinit de celericii şi monahii ucrainieni. *Psalmul* a fost special în legătură cu cântatul. Pentru o discuţie a lui Vasile Polikarpovici Titov a se vedea Gerald R. Seeman, *Istoria muzicii ruse,* (New York, 1967), I, 51-52.

Prima generaţie de „bătrâni kievieni" chemaţi în nord nu erau vestici. Epifanie Slavineţchi, care a fost cel mai proeminent între ei, a combinat erudiţia şi iubirea de educaţie cu adevărata smerenie şi evlavie monahală. El era mai familiar cu o chilie moanahală decât în societate. Mai puţin un gânditor decât un bibliofil, filolog şi traducător, el a fost – după ucenicul lui Evfimie – „nu numai un om judicios şi educat în retorică şi gramatică, dar a fost şi un investigator renumit în filosofie şi teologie la fel de bine ca şi un oponent formidabil în probleme de greacă, latină, slavonă şi limbii poloneze." Slavineţchi a fost chemat la Moscova mai mult ca traducător decât „pentru a preda retorica." A tradus mult, inclusiv părţi din Biblie (în special Noul Testament), manuale liturgice, Părinţii şi lucrări seculare cum ar fi cartea anatomiei medicale scrisă în latină şi bazată pe scrierile lui Anderas Vesalius de Bruxel.[370] Epifanie stăpânea destul de bine germana, deşi nu se ştia unde a studiat-o şi el exemplifică pe eruditul tipic vremii. De obicei el a lucrat la ediţii tipărite occidentale şi nu din manuscrise. Aparent în tinereţe a devenit captivat de „înţelepciunea latină" dar adâncindu-şi studiile greceşti a rezistat de a fi sedus. Mai târziu el a condamnat deschis „silogismele latine."[371] În orice caz, Epifanie şi-a antrenat cel mai proeminent elev, Evfimie, un monah al Mănăstirii Chudov, într-un elinism pur aproape fanatic. Atât studentul cât şi învăţătorul au devenit captivi literari ai grecilor şi ei au tradus după cum se exprimă Fedor Polikarpov, într-un „stil slavon neobişnuit care suna mai mult grec."[372] Emigranţii „lituanieni" şi kievieni de

[370] Andreas Vesalius (1514-1564) a fost un medic al cărui descrieri anatomice detaliate în lucărări ca *De humani corporis fabrica libri septem* (1543) au avansat cu mult ştiinţa biologiei.

[371] Cf. disputei cu Simeon Polotoţk. [Nota autorului].

[372] Fedorov Polikarpov a fost un student al frăţietăţii Likhud la şcoala latină din Moscova şi mai târziu a devenit profesor aici. El a mai lucrat la Oficiul tipografiei din Moscova şi a fost numit directorul ei în 1709. Considerat un specialist în teologie şi istoria Bisericii, mulţi scriitori contemporani au venit la el pentru sfat şi comentarii, inclusiv Sfântul Dimitrie al Rostovului. Polikarpov şi-a publicat

mai târziu au avut un stil şi un duh diferit. Simeon de Poloţk (Sitianovici, 1629-1680) a fost mult mai tipic şi mai influent între ei. Un rus vestic obişnuit şi binecitit, Simeon era deştept, plin de idei şi aprig în viaţa de zi cu zi. El ştia cum să se facă înţeles într-o societate moscovită decăzută la timpul sosirii lui în 1663. Mai precis, el se ridica la tribunal unde a slujit ca un poet, versificator şi un om educat capabil de a îndeplinii orice datorie. Mai întâi a lucrat ca învăţător pentru servitori în departamentele guvernului. Fără scăpare, el s-a bazat pe gramatica lui Alvarius.[373] Mai târziu a devenit tutore pentru ţarul Alexei şi Fedorov, a compus cuvântări pentru ţar şi a scris declaraţii oficiale solemne. I s-a încredinţat „aranjarea" agendei pentru sinoadele din 1666 şi 1667 şi a fost instruit să traducă tratatele polemice ale lui Paisios Ligarides. Propriul său tratat împotriva Vechilor Credincioşi, *Sceptrul Guvernului* [*Zhezl pravleniia*] s-a dovedit a fi puţin valoros plin de argumente retorice şi scolastice care cu greu îi puteau convinge pe cei care le-au scris. Simeon de Poloţk era pompos şi arogant, retoric şi vorbăreţ, la fel ca şi cele două predici ale sale despre *Sărbătorile duhovniceşti* [*Obed duşevnyi*] şi după cum mărturisesc *Cina duhovnicească* [*Vecheria duşevnaia*]. Ambele volume au fost publicate în 1682-1683, la scurt timp după moartea sa.

Notiţele lui Simeon de Poloţk ilustrează cum a creat cărţile latine ca Johann Meffret de Meissen, un predicator din secolul al paisprezecelea, episcop de Viena (1531), cunoscut ca *Malleus haereticorum* din cărţile lui împotriva lui Luther[374]; teologul secolului al cincisprezecelea Juan Cartagena, care a scris despre tainele

---

propria *Gramatică slavonă* şi o istorie a Rusiei în secolele şaptesprezece şi optâsprezece, ambele cerute de Petru cel Mare.

373 A se evdea capitotul II, nota 195.

374 Johannes Faber de Leuţchirk (1478-1541), titlul deplin al lucrării lui Faber este *Opus adversus nova quaedam dogmata Lutheri* (Malleus in haeresin Lutheranam).

credinţei creştine;[375] la fel ca şi Bellarmine, Gerson, Cezar Baronius, Petru Besse, Alfonso Salmeron şi Juan Perez de Pineda.[376]

În pregătirea propriilor texte, Simeon s-a bazat pe cărţi latine. Astfel, cartea lui despre istoria Evanghelei *Viaţa şi învăţăturile Domnului şi Dumnezeului nostru Hristos* [*Zhietie i uchenie Khrista Gospoda i Boga naşgo*] care a scurtat lucrarea lui Gerald Mercantor şi a fost suplimentată de adăugiri din scrierile lui Henry More, binecunoscutul platonist de la Cambridge.[377] În propriul său fel, Simeon de Poloţk a fost un drept şi un om evlavios, dar rugăciunile pe care le-a compus păreau bombastice. El a dezvoltat numai cunoaşterea latinei şi nu a ştia greacă („ştia mai mult decât nimic"). „Incapabil de a citii cărţi greceşti, el citea numai pe cele latine şi credea că numai inovaţiile latine de gândire sunt corecte."

---

375 Juan de Cartagena (mort în 1617) a fost un predicator celebru şi capul ordinului franciscan în Spania. *Disputationes in universa chiritiane religionis arcana* a fost publicată în Roma în 1609.

376 Jean Gerson (1361-1429), cancelarul Universităţii din Paris şi un scriitor renumit în teologie şi duhovnicie, a fost autorul lucrării *De unitate ecclesiae* (1391-1415). Baronius (1538-1607) a fost un cardinal şi un istoric bisericesc, cunoscut pentru cele 12 volume *Annlaes ecclesiastici* (Roma, 1598-1607). Petru Besse (1568-1639) a fost cunoscut pentru comentarile biblice. Salmeron (1515-1585) a fost unul dintre campionii originali ai Sfântului Ignaţie de Loyola, întemeietorul ordinului iezuit. Comentariul său de 216 volume despre Noul Testament a apărut în Madrid în 1597. Juan Perez de Pineda (1558-1637) a fost un editor al lucrării Inchiziţiei spaniole *Index librorum prohibitorum* şi a fost cunoscut pentru comentarii biblice şi traduceri ale Noului Testament (1556) şi la Psalmi (1557).

377 Gerald Mercantor (1512-1594) a fost marele cartograf al secolului al şaisprezecelea. El a realizat un sistem de linii curbe pentru latitudinea şi longitudinea hărţilor, cunoscut ca „proiecţia Mercantor" şi el a fost primul care a folosit termenul „atlas" pentru o colecţie de hărţi. În adăugire el a compilat o o concordanţă a Evanghelilor şi a fost autorul unui comentariu al epistolei Sfântului Pavel către romani. Henry More (1614-1687) a fost un poet britanic şi un filosof religios. Principalele sale lucărri teologice sunt *Nemurirea sufletului* (1659) şi *Enchiridion Metaphysicum* (1671).

(Osten).[378] Lucrarea lui se ghida după cărţi latine şi poloneze, adică „de gândurile unor oameni ca Scotus, Aquino şi Anselm." Oponenţii lui Simeon au executat aceste acuzaţii pe bună dreptate. Era mai familiar cu Biblia latină decât cu cea slavonă.

Un „bielorus" prin naştere, aparent el a studiat la Kiev unde a devenit studentul lui Lazăr Baranovici, cu care Simeon a rămas prieten pentru tot restul vieţii.[379] Branovici i-a dat lui Simeon o scrisoare de introducere către Paisie Ligarides, când Simeon a mers la nord de Moscova. În timpul procesului lui Nicolae, Simeon a devenit interesat de Paisie, slujind ca interpretatorul lui. El a tradus din latină.

Paisie Ligardes (1609-1678) este un exemplu instructiv al stadiului perplex al afacerilor care dominau în secolul al şaptesprezecelea în Moscova. Un absolvent al Colegiului Sfântului Atanasie, unde s-a remarcat în mod strălucit, a fost hirotonit în Roma de un mitropolit uniat al Rusiei de vest, Rafail Korsak.[380] În estimarea şi raportul său, Leon Allatius, un demnitar al Sfântului Atanasie,[381] a declarat că Paisie era „un om pregătit să îşi dea viaţa şi să renunţe la suflet pentru credinţa catolică." Paisie s-a întors în Levant ca misionar. *Propaganda fide*[382] l-a trimis în Vlahia. Aici s-a întâlnit cu patriarhul Paisie al Ierusalimului şi l-a însoţit în Palestina. Mai târziu a devenit mitropolit ortodox de Gaza. În tot acest timp Ligarides a jucat un rol dual. Lăcomia a slujit ca patima lui de bază. El a încercat să convingă *Propaganda fide* de credincioşia lui şi a întrebat dacă această primă misionară poate fi restaurată. Nimeni nu l-a crezut. Ortodocşii nu l-au crezut pe Ligarides, văzând în el

---

[378] Vladimir Ivanovici Osten (1854-1911) a fost un profesor de literatură la Universitatea din Sank Petersburg. Articolul lui despre Simeon Potzolaschi apare în *Khristianskoe chtenie,* 1907, no. III.

[379] A se vedea capitolul II, nota 197.

[380] Rafail Korsk, un student la colegiul Sfântului Atanasie, a urmat lui Veliamin Ruţchi (a se vfedea capitotul II, nota 61)ca mitropolit uniat al Kievului şi ca şi capul ordinului Basilian din 1637. El a murit în Roma în 1641.

[381] A se vedea capitolul II, nota 144.

[382] A se vedea capitolul II, nota 174.

un papistaş periculos. În curând a fost dus în exil şi a fost ţinut acolo până a sosit în Moscova, patriarhul Dionisie al Constantinopolului a răspuns că sceptrul lui Ligarides nu este al tronului din Constantinopol şi nu l-a considerat ortodox, căci a auzit de la mai mulţi că este un papistaş şi un înşelător."[383] Totuşi, el a jucat un rol decisiv la Marele Sinod din 1667. Partidul boierilor l-au folosit ca să asigure poziţia lor socială şi programul lor (cunoscut ca „întrebări pentru Streşnev").[384] Nicon nu a greşit în întregime când într-una din replicile sale se îndoia că ţarul este un „latinizant" şi boierii şi ierarhii „cinstitori de dogme latine." În orice caz, latinii, Simeon şi Paisie, au vorbit pentru ei.

Noua orientare vestică a primit formă la curte. Fiul ţarului Alexei şi succesorul lui au fost educaţi în întregime „într-o manieră poloneză." O revoluţie sau un punct de cotitură au devenit evidente. Neînţelegerile au devenit aparente încă de la începutul secolului. După cum a observat Ivan Timofeev destul de devreme, „unii s-au uitat la est, alţii la vest."[385] Muţi au încercat să abordeze

---

[383] În faţa marelui Sinod din 1666-1665 Ligarides a produs documnete forţate care îl numeau legat al patriarhului din Constantinopol pentru sinod. Ţarul Alexei a trimis o escortă specială la Dionisios ca să descopere adevărul despre această problemă, dar fiindcă căderea lui Ligarides nu a fost vătămătoare oponenţilor lui Nicon şi personal jenantă ţarului replicii lui Dionisie a fost ţinută secretă şi Ligarides a continuat să funcţioneze.

[384] Semen Lukianovich Sterşnev a fost fratele mamei decedate a ţarului Alexei. El a creat o mare mânie a lui Nicon numindu-şi câinele după el şi învăţându-l să mimeze calea pe care patriarhul a oferit-o binecuvântării. Nicon l-a excomunicat (după noul cod de legi din 1649 o astfel de ofensă împotriva onorii patriarhului era susceptibilă pedepsei după cum considera patriarhul). Streşnev, cu ajutorul lui Ligarides, a compus atunci treizeci de întrebări cu privire la datoriile patriarhului şi la purtarea lui Nicon în lumina acestor datorii. Aceste replici au fost scrise de Ligarides care l-a criticat pe Nicon. A se vedea N. Gibbenet, *Istorichestovi issledovanie dela Patriarkha Nikona,* (Sank Petersburg, 1881-1884), II, 518-550, pentru textul întrebărilor.

[385] Ivan Timofeev (mort în 1630) a fost un secretar de guvern [d'iak] sub Boris Godunov. A fost trimis la muncă în Novgorod în 1606, a rămas aici în toată ocupaţia suedeză a oraşului în timpul Vremurilor Necazurilor. Devastările şi

ambele căi. A crescut o influenţă vestică şi neliniște. La finele secolului, a izbugnit o ceartă publică. Caracteristic, pretextul pentru dezbatere a apărut ca rezultat al neînţelegerilor cu porivire la mişcarea tainelor care au devenit schimbate în Liturghie. Din câte se pare, topica dezbaterii era una limitat, dar în realitate, în ciuda patimilor personale şi politice o idioţienie s-a descoeprit în această problemă, ciognirea a implicat axiome de bază şi principii care permiteau conflictul între două tendinţe religioase. Argumentele individuale puse în discuţie de diferiţi facţiuni sunt de interes numai în măsura în care ele ne fac capabili să detectăm principalele izvoare ale disputei.

În timpul secolului al şaptesprezecelea, punctul de vedere vestic cu privire la transformarea tainelor din timpul liturghiei, adică, Cuvintele de Instituire, au devenit acceptare în general şi obişnuite în vestul şi estul rusesc.[386] Una astfel de punct de vedere derivat din noile cărţi kieviene s-a răspândit la nord. Simeon de Poloţk, dimpreună cu ucenicul său Epifanie Slavinețchi au avut o dispută sau mai bine spus un „discurs", [*razglagol'strivie*] în prezenţa patriarhului şi a altor autorităţi la Mănăstirea Kresyi (Sfânta cruce). Disputele au izbugnit mai târziu, după moartea lui Simeon de Poloţk. Monahul Evfimie şi noii sosiţi greci, „fraţii Likhud," au intrat pe liste împotriva lui Medvedev.[387] Patriarhul Ioankim a fost

---

pustiirile la care a fost martor l-au inspirat să scrie *Analele* [*Vremenik*], o istorie retorică şi ornată a Rusiei în timpul unei perioade turbulente.

386 Cf. cărţii lui Lavrentie Zizani *Catehеze* şi a cărţii lui Chiril Trankvillon Stravroveţchi, *Ucheitel'noe Evanghelie,* cartea de slujbe publicată î n Vilna în 1617, Litosul şi Trebnicul şi scurtul catehism al lui petru Movilă şi în special cartea intitulată *Vyklad* a lui Fedor Safonovici. [Nota autorului].

387 În 1682 patriarhul Ioachim i-a scris patriarhului Dositei al Ierusalimului rugându-l să trimită în Rusia nişte cărturari ortodocşi ca să deschidă o academie şi să ofere influenţă partidului latin în Moscova. Dositei a răspuns prin respingerea fraţilor Joannicus (morţi în 1717) şi Sofronie Likhud (mort în 1730). Ei au sosit în Moscova în 1685 şi mai apoi au organizat o academie slavo-greco-latină la Mănăstirea Zaikonospasschi. Deşi anii lor în Moscova au fost turbulenţi, influenţa lor asupra educaţiei ruseşti a fost enormă, căci pe lângă faptul că au

de partea lor.[388] Erezia cinstitoare de pâine" [*khlebopoklonnaia eres'*] a slujimit mai puţin ca şi o cauză decât ca şi o scuză pentru aceste argumente şi conflicte. Problema acutală s-a centrat pe recunoaşterea influenţei latine.

Fraţii Likhud au fost oameni educaţi la nivel occidental, studiind la Veneţia şi Padova. Ei au fost legaţi de *Propaganda fide* într-un fel sau altul, dar în Moscova s-au distins ca fiind oponenţi ai Romei şi ca şi informatori şi furnizori ai orientării culturale greceşti.[389] Chiar şi Evfimie a angajat de mai multe ori cărţi occidentale şi vestice. De exemplu, *Vumilenie*, programată de preot să fie ca un manual de serviciu, a fost compus după modelul *Cărţii de rugăciuni a lui Movilă* [*Trebnik*] şi în conformitate cu cărţile de slujbă din Vilna care au fost puternic influenţate de romano catolicism. Pentru toate acestea el a rămas un elinist în cel mai bun sens al cuvântului.

Simeon de Poloţk şi Medvedev nu numai că au îmbrăţişat opinii „latine" individuale, dar în atitudinea şi facerea lor mai era ceva latin. Amândoi au constituit un element bielorus în şcoli. Monahii kievieni au susţinut deschis cauza romană.[390] Ambele

---

deschis prima mare academie rusă ei au compilat manuale pentru clasele lor şi prima generaţie a fost numită cum se cuvine de „cărturari" în Rusia fiind educaţi de Likhud. Ei au lucrat în Oficiul Tipografic din Moscova şi au organizat o altă şcoală în Novgorod. După moartea lui Joannicius Sofronie familia Likhudilor au slujit ca şi capi ai Mănăstirii Solotchinschi. Principala lucrare a Likhuzilor a rămas *Brat'ia Likhudy: Opty izsledovaniia iz istorii tserkovnago prosvecheniia ţerknoi zhizni konţa XVII i nachala XVIII vikov* (Sank Petersburg, 1899).

388 Ioanchim (1620-1690), arhimandrit la Mănăstirea Chudov şi mitropolit de Novgorod, a fost patriarh din 1674 până la moarte. Având o percepţie deplin conservativă, el a încercat să restaureze puterile Bisericii, care au erodat încă din timpul căderii lui Nicon şi s-a sârguit împotriva influenţelor culturale latino-poloneze care au apărut în Rusia în timpul regenţei ţarinei Sofia (a se vedea nota 96).

389Ediţia Likud din *Zhitie prep. Varlaamina Khutynskogo* conţine un pasaj caracteristic în lumina Taborului, ca o interpretare palamită a „emisiei necreate a divinităţii." [Nota autorului].

390 Cf. cărţii monahului Innochentie Monastirischi. [Nota autorului].

facţiuni au schimbat de mai multe ori pamflete polemice de un fel serios şi substanţial, în ciuda tonului lor abuziv şi a metodelor crude. Partidul latin a fost cucerit şi condamnat la un Sinod al Bisericii ţinut în 1690. În următorul an, 1691, Medvedev a devenit implicat în revolta *strelți*.[391] A fost depus şi executat. Un observator imparţiat ar putea spune că cruzimea patriarhului Ioachim a fost cumva execisă şi neîntemeiată. Era oare necesar să aprindem flăcările „focului sicilian" în controversa „cinstirii pâinii"? În primul rând, partea romanizatoare a avut iniţiativa sau mai precis, a mers la atac, aparent în legătură cu planuri pentru deschiderea unei „academii" în Moscova. În al doilea rând, după cum au afirmat contemporanii, romano catolicii genuini au jucat un rol important în acest conflict.

Juraj Krizanic (1618-1683)[392] nu a venit în Moscova ca o figură izolată. În anii 1680 o chilie catolică influentă a prins formă. Deşi iezuiţii care trăiau în Moscova au fost excomunicaţi în 1690 cu privire la controversa „cultului pâinii," câţiva ani mai târziu şi-au reînnoit şi extins munca cu un succes nepremeditat. După cum scria un contemporan, „romanii au folosit toate mijloacele ca să îşi cumpere calea în împărăţia rusă şi prin învăţătură să îşi introducă erezia lor." Doi catolici străini au ocupat un rol important şi o poziţie influentă în Moscova acelor vremuri: diplomatul Pavel

---

391 După moartea lui Fedor III în 1682 Petru cel Mare, un flăcău în vârstă de zece ani, a fost imediat proclamat ţar. În câteva luni o mişcare *strelți* a rezultat în fratele lui Petru Ivan care a fost numit co-ţar şi a surorii sale Sofia care a fost numită regentă pentru ambele. Prin urmare, Petru a trăit afară din Moscova ocupându-se cu mai multe amuzamente puerile. Între timp, nemulţumirea cu Sofia creştea în mai multe cercuri, până când în 1698 o adunare de *strelți* la palatul din Sofia (cu scopul a de îl asasina pe Petru şi astfel mutând pe potenţialul rival al lui Sofia de la putere) care a slujit ca un pretext pentru o revoltă generală după care Sofia a fost închisă într-o mănăstire şi guvernul a intrat pe mâinile lui Petru. „Conspiratorii", adică toată curtea Sofiei, au fost pedepsiţi cu cruzime şi Medvedev, care a fost un personaj înalt în curtea Sofiei, a fost imediat arestat şi executat după doi ani.

392 A se vedea mai sus capitorul II, nota 170.

Menesius, trimis ca o escortă a papei[393] şi pe renumitul general Patrick Gordon.[394] La finele secolului, iezuiţii au deschis o şcoală în Moscova pentru copiii din familii aritocratice proeminente. Datorită naturii războaielor şi reformelor petrine, o astfel de şcoală a avut puţine şanse să crească. În orice caz, această configuraţie a circumstanţelor istorice mărturiseşte deplin şi explică „xenofobia" jucată de ultimii patriarhi, Ioachim şi Adrian.[395]

Până acum Moscova a fost conştientă că emigranţii ruşi şi cei kievieni în timpul studiului lor la şcolile iezuite au devenit uniaţi. Bineînţeles, un astfel de act putea fi justificat subsecvent pe temelia că ei au făcut aceste lucruri nesincer, „nu cu inima, ci numai cu buzele." Îndoieli justificabile au întârziat tocmai atunci când aceşti emigranţi au întârziat să fie sinceri. Au primit ei uniaţia sau au respins-o? După cum se exprimă un contemporan, „o rămăşiţă iezuită s-a mai agăţat încă chiar şi de cei care nu au căzut." Diaconul Petru Artemev s-a convertit la catolicism în timp ce îl

---

393 Pavel Menesius (1689) a venit în Rusia în 1660 şi a intrat în serviciul curţii ţarului Alexei. În 1672 el a fost trimis în Germania, Veneţia şi Roma pentru a căuta posibilitatea unei alianţe europene împotriva turcilor. La întoarcerea în 1674 a fost promovat la rândul de general major şi a fost făcut tutore pentru ţarul Petru. În 1682 Sofia l-a trimis la război împotriva tătarilor din Crimeia şi apoi s-a întors la Moscova, unde a murit, numai după căderea ei (1689).

394 Patrick Gordon a fost un iacobit scoţian care a fost educat la un colegiu iezuit în Polonia, dar mai apoi a devenit un soldat mercenar pentru suedezi, polonezi şi pentru împăratul german. El a intrat în armata rusă în 1661 şi a fost trimis în misiuni diplomatice în 1665 şi 1685 şi a fost promovat la rangul de general în timpul campaniei din Crimea din 1687. Din moment ce Gordon a fost un expert în balistică şi fortificaţii, tânărul ţar Petru a fost atras natural de el şi Gordon a devenit primul mentor al lui Petru cel Mare în ştiinţe militare. Patrick Gordon a scris un jurnal în timpul şederii lui în Rusia, dintre care părţi sunt publicate în *Pasaje din jurnalul generalui Patrick Gordon al Auchleuchries* (Aberdeen, 1859).

395 Pentru Patriarhul Ioachim a se vedea mai sus, nota 93. Adrian, mitropolitul din Kazan a fost ales patriarh în 1690 şi a fost ultimul patriarh al Rusiei mai înainte de 1917. Îmbătrânit şi devenit inefectiv, el a fost capabil să facă mai puţine lucruri decât să protesteze în van ridicarea influenţelor străine şi ruperea tradiţiilor vechi. El a murit în 1700.

acompania pe Ioannichie Likhud într-o scurtă călătorie în Italia.[396] Soarta lui Paladie Rogovschi slujeşte ca o ilustraţie caracteristică a problemei. La un anumit moment, pe când era deja un monah şi diacon, el a plecat în Moscova, căci el a fost aparent unit cu Biserica Romei prin misiunea iezuită locală. În străinătate el a studiat cu iezuiţii din Vilna, Neisse, Omoluc şi în cele din urmă la Colegiul Sfântul Atanasie din Roma, unde a fost hirotonit ca preot monah sau ieromonah. El a plecat în Roma ca misionar, luând cu sine o bibliotecă teologică uimitoare oferită de *Propaganda fide* şi de ducele de Florenţa. După sosirea lui în Veneţia, el l-a rugat pe mitropolitul grec să îl întoarcă la ortodoxie. După ce a plecat în Moscova, el a scris o scrisoare penitenţială patriarhului. Între timp, misiunea iezuită din Moscova a continuat să îl privească ca unul dintre ai lor şi a simpatizat cu poziţia sa delicată. În cele din urmă, Paladie a recâştigat încrederea unor cercuri ecclesiale mai înalte şi după mutarea din frăţietatea Likhud, a fost numit rectorul Academiei.[397] Paladie a murit la scurt timp după aceasta şi el nu a reuşit să îşi exercizeze dreptul asupra Academiei. Predicile lui, care au fost păstrate, oferă o imagine a viziunii sale: el a rămas deplin în sfera doctrinei romano catolice. Paladie a ieşit primul într-o linie de astfel de oameni. În timpul domniei lui Petru cel Mare, acest romano catolicism semi-ascuns a inspirat extensiunea unei reţele de şcoli în toată Rusia.

Conflictele cu protestanţii au avut loc mai înainte. Cel mai important au fost disputele între plenipotenţiarii ruşi şi pastorii protestanţi când au discutat posibilitatea căsătoriei ţarului Mihail cu

---

396 Petru Artemev a fost fiul unui preot din Sudzal şi un student la Academia latină-greacă-slavonă. La întoarcerea sa din Italia a fost hirotonit ca diacon ortodox şi a cauzat scandaluri locale prin învăţătura doctrinelor romano-catolice despre transsubstanţiere, purgatoriu şi *filioque* de la catedră. A fost în cele din urmă denunţat patriarhului de propriul său tată, judecat şi exilat în Solovchi.

397 Adică, Academia slavo-greacă-latină întemeiată de familia Likhud la Mănăstirea Zaitkonospasschi în 1685.

prinţul de coroană Woldemar în 1644.[398] Dezbaterea a atins cu o decisivitate suficentă şi cu compresivitate asupra unei întregi variaţii de probleme. În a doua jumătate a secolului al şaptesprezecelea, o mare cantitate de tratate protestante au mărturisit caracterul vital al polemicii. Unii dintre emigranţii de peste graniţe puteau fi suspectaţi de bună dreptate de convingeri calvine sau luterane. Jan Belobodlschi, care a venit din ţinuturile vestice cu scopul de a dobândii o poziţie în doua academie, ar putea fi luat ca o ilustraţie. Partidul latinofil din cercul lui Simeon de Poloţk i-a oferit o primire rece şi l-a expus. Fraţii Likhud au făcut la fel mai târziu.

La finele secolului, „suburbia germană" [*nemeţkaia sloboda*][399] nu a mai fost izolată şi pecetluită. Afacerea fantastică a lui Quirinius

---

[398] Pentru a creşte prestigiul noii dinastii ţarul Mihail a dorit să contacteze o alianţă de căsătorie cu o casă regală străină. El a privit în Danemarca pentru o soţie regală în 1623 şi deşi nu a ieşit nimic din ea, a fost trimisă o delegaţie în Danemarca care îl includea pe preotul Ivan Naşedka, care a scris un tratat polemic intitulat *Expoziţie împotriva luteranilor*. În 1642, au început nişte negocieri serioase pentru căsătoria fiicei Irina cu fiul regelui creştin Woldemar, care a trăit în Rusia. Mai întâi Woldemar s-a convertit la Ortodoxie, dar când a refuzat Mihail a renunţat la cerere şi a fost de acord să îi permită lui Wodemar să îşi păstreze căsătoria. S-a iscat o situaţie delicată. Deşi era o posibilitate reală ca Woldemar să urce pe tron în viitor, Patriarhul Iosif, cu un suport deplin în societatea moscovită tradiţională, a trebuit să insiste asupra acestei convertiri. Pe de altă parte, dacă căsătoria nu avea loc, ţarul ar fi suferit o jenă internaţională precum şi pierderea prestigiului. Prin urmare s-a decis să se conducă dezbaterile religioase cu scopul de a îl convinge pe Woldemar să se convertească la Ortodoxie. Ivan Nasedka a fost principalul vorbitor de partea ortodoxă şi porţiuni din tratatul său de mai înainte au fost incluse în *Kirillova kniga* (a se vedea nota 24) care a fost publicată în legătură cu dezbaterile. Interesul intens al societăţii moscovite a urmat acestor discuţii fiind evidenţiat de uimitoarea presă a acelor vremuri. În ciuda eforturilor, ţarului Woldemar a rămas un luteran încăpăţânat şi după ce Mihail a murit el s-a întors în Danemarca 1645 ca burlac.

[399] „Suburbia germană" a fost o parte dintr-un program zelot de a verifica influxul de idei vestice prin amestecarea străinilor (dintre care toţi au fost numiţi „germani" din secolul al şaptesprezecelea rusesc) cu ruşii din Moscova. În 1652 ţarul Alexei a decretat că toţi străinii trebuiau să trăiască într-o suburbie la o jumătate de milă est de Moscova pe râul Iauza.

Khulman, care a fost condamnat şi denunţat de ucenicii lui, oferă o ocazie de a pătrude mai adânc în viaţa coloniei şi a suburbiei care conţinea o mulţime de religii. Khulman, unul dintre cei mai mari mistici aventurieri, visători sau profeţi care şi-au făcut frecvent apariţia în Războiul de Treizeci de Ani şi între autorităţile misticismului l-a venerat pe Jacob Boehme.[400] Cartea lui Khulmann *Boemia înviată* [*Neubegeisterter Böhme*] a apărut în 1674. Influenţa lucrării lui Jan Comenius *Lux e tenebris* asupra lui Khulman ar trebui remarcată.[401] El a sosit în Moscova neşteptat şi a început a predica despre împărăţia de o mie de ani a drepţilor [*monarchia jesueitica*]. Deşi a avut numai un mic nucleu de aderenţi, el a generat o mare încântare. Dimpreună cu aderenţii lui, Khulman a fost acuzat de liberă gândire şi în 1689 el şi colaboratorul lui Condratius Nordermann au fost arşi pe rug în Moscova.

---

400 Jacob Boehme (sau Böhme) a fost un pantofar german luteran şi un mistic. Principalele sale lucrări sunt *Marea taină* şi *Despre alegerea harului*, în care dezvoltă o cosmologie complexă, uneori dualistă şi pantesită, la fel ca şi învăţătura lui despre adevărata viaţă creştină. Între ucenicii lui au fost Newton, William Blake, Claude de Saint Martin, Hegel, Schelling şi Schopenhauer şi influenţa lui s-a simţit în Rusia la finele secolului al otpâsprăzecelea şi începului celui de al nouăsprezecelea.

401 Jan Comenius (Komenschi, 1592-1670) a fost o figură larg respectată şi influentă în acele vremuri. Liderul comunităţii protestante dezrădăcinat de Războiul de Treizici de Ani, el a scris peste 200 de lucrări pe teme religioase şi filosfice încercând să definească poziţia lor în faţa realităţilor pururea schimbătoare ale existenţei lor în timpul grabei pentru pace şi cooperare între toţi oamenii printr-o educaţie universală. Ultima sa lucrare majoră, *Lux e tenebris* [Lumină şi întuneric] este un tratat apocaliptic bazat pe un număr de scrieri şi pe lucrări de durată în domeniul educaţiei, unde a propus noi metode de educaţie. (cf. *Didactica magna*) şi învăţarea materialului (*Janua linguarum reservata*). A se vedea M. Spinka, *Ioan Amos Comenius: Moravul incomparabil* (New York, 1967).

VI

Concluzie

Nu este nevoie să exagerăm „ignoranţa" moscovită din secolul al şaptesprezecelea. Ceea ce lipsea nu era cunoaşterea ci nişte perspective duhovniceşti şi culturale potrivite. După mijlocul secolului, subiectul şcolilor a fost ridicat şi rezolvat. În proces s-a ridicat o controversă: ar fi trebuit ca aceste şcoli să aibă o orientare greacă sau una latină? Problema a devenit repede complicată şi intensificată prin antagonismul arătat de grecii itineranţi şi de emigranţii din Kiev.

La modul general vorbind, imigranţii kievieni s-au dovedit superiori acelor vagabonzi greci care căutau frecvent numai aventuri şi avantaje. Kievienii voiau să introducă o şcoală latină deplină în limbaj şi duh, în timp ce grecii, chiar şi cei care erau latinofili, au subestimat importanţa decisivă a limbii greceşti. „Abandonând şi neglijând greaca – limba din care aţi dobândit iluminarea în credinţa ortodoxă – voi aţi pierdut înţelepciunea," a declarat Paisie Ligarides. Adevărat, aceasta însemna un atac la tradiţia rusă decât un atac asupra latinilor.

În 1680, la cererea ţarului Fedor,[402] Simeon de Poloţk a compus un document [*privilei*] sau o schiţă de îndreptări găsită în Academia slavono-greacă din Moscova, modelată după cele din Kiev şi la şcolile latine din vest. Academia a fost atotcuprinzătoare, oferind „toate ştiinţele liberale," de la gramatica primară „chiar şi la teologie, care învaţă probleme morale şi curăţă conştiinţa." În adăugire „dialectectelor" slavone şi „elino-greceşti," nu numai că era latina predată, ci şi poloneza. Academia nu a fost numai o

[402] Singurul fiu al ţarului Alexei care a supravieţuit avut cu prima soţie, Fedor III s-au urcat pe tron în 1676 la vârsta de 15 ani şi care a murit cu şase ani mai târziu. El a fost educat de Simeon de Poloţk şi de sfătuitorii care au fugit din guvern în numele tânărului şi bolnavului ţar au fiind orientaţi spre vest. În timpul domniei lui ideile şi obiceiurile vestice precum şi cărţile latine şi doctrinele s-au răspândit cu uşurinţă în rândurile aristocraţiei moscovite.

şcoală ci un centru de direcţionare a educaţiei şi care poseda puteri ample în ghidarea activităţii culturale în general. S-a propus ca Academia să fie împuternicită şi umplută de datoria de a examina cărturarii străini pentru competenţa lor cărturărească şi pentru credinţa lor. Şi cărţile au fost cenzurate. O cauză aspră din document privea educatorii de magie naturală şi cărţile de ghicit care nu sunt bineplăcute lui Dumnezeu. S.M. Soloviov[403] Cu această ocazie s-a notat destul de înţelept că „aceasta nu mai era o şcoală, ci un tribunal inchizitoriu uimitor cu superintendenţi şi învăţători care pronunţau cuvintele: „vinovat de lipsă de ortodoxie, în timp ce aprindeau un rug criminal..." Patriarhul a salutat harta lui Simeon cu un criticism sever şi a relucrat-o dintr-un punct de veder elinic. Mai este păstrat numai acest text prelucrat; trebuie surprins caracterul originalului. „Documentul" nu a primit niciodată confirmare. Mai târziu, în 1687, Academia a deschis cu smerenie şi fără „caracter" sau statut ca şcoala slavono-eilinică. Fraţii Likhud au deshis şcoala şi au operat la ea în primii câţiva ani. Mai întâi ei au predat greacă, apoi retorică şi filosofie într-o manieră scolastică obişnuită. Fraţii Likhud nu au rămas acolo până ce teologia putea fi predată. După plecarea lor, şcoala a devenit părăsită, căci nu mai exista nimeni care să îi înlocuiască. Mai târziu, Paladie Rogovschi a devenit rector şi Ştefan Ivorschi a primit numirea de superintendent.

O observaţie specială ar trebui dată experienţei educaţionale a mitropolitului Iov în Novgorod,[404] unde a izbugnit o bătălie între „partidul" latin şi facţiunea „estică" (Arhimandritul Gavriil

[403] A se vedea mai sus nota 4.

[404] Iov a fost mitropolit de Novgorod din 1697 până la moartea sa în 1716 şi s-a remarcat ca un ierarh remarcabil şi ca un lider în educaţie şi finaltropie. Din propria sa iniţiativă şi pe cheltuiala proprie el a deschis o serie de şcoli cu un curriculum elementar în Novgorod şi în alte oraşe din episcopia lui. El a întemeiat spitale, case de milostenii, azile şi orfelinate. Singura sa lucrare majoră este *Despre naşterea lui Antihrist* (1707), scrisă ca şi rezultat al disputelor cu Vechii Credincioşi care erau destul de numeroşi în eparhia sa. Există o biografie despre el de I. Chistovici în jurnalul *Strannik* 1861.

Domestoi şi Ierodiaconul Damaschin).[405] Şcoala din Novgorod a fost întemeiată pe modelul graco-salvon în timp ce fraţii Likhud au fost puşi să predea. Latina nu a fost predată deloc, accentuând divergenţa Novgorodului faţă de Moscova. Odată cu numirea lui Feofan Prokopovici[406] ca arhiepiscop de Novgorod, aceste şcoli au fost eliminate.

Sfârşitul secolului a adus cu sine o pseudomorfoză în educaţia moscovită. Moscova a luptat cu un latinofilism incipient care venea de la Kiev. Nimic din considerente proprii nu a fost defectiv şi despachetat ca fiind folosit ca o contrabalanţă. Pentru erudiţia lor, grecii au fost invitaţi în Rusia ca să le ofere ceva promisiuni. Kievul a ieşit victorios.

405 Gavriil Domeţkoi, de la mănăstirea Iurev, a redeschis disputa asupra partidului latin în Moscova. Damaschin, un monah al mănăstirii Chudov i-a replicat cărţii lui Domeţkoi *O sută şi cinci capitole* cu *O sută şi cinci răspunsuri*, scrisă sub formă de scrisoare către mitropolitul Iov. Mai târziu Damaschin a călătorit la muntele Athos şi a scris o comparaţie a Sfântului Munte cu Mănăstirea Soloveţchi.

406 Feofan Prokopovici a fost principalul arhitect al reformelor Bisericii Petru cel Mare. El este discutat în următorul capitol, pp. 121-127.

Revoluţia de la Sank Petersburg

I
Caracterul reformelor petrine

Reforma Bisericii nu a fost un episod incidental în sistemul de reforme ale lui Petru. Ar fi cazul opus. Reforma Bisericii a constituit reforma principală şi cea mai consecventă în iconomia generală a epocii: un experiment puternic şi acut în secularizarea impusă de stat. După cum a remarcat Golubinschi, „[a fost] la drept vorbind un transfer din vest la erezia statului şi a obiceiului." Experimentul a reuşit. În aceasta constă tot sensul, noutatea, incisivitatea şi ireversibilitatea reformei petrine. Petru a avut „predecesori" şi reforma a fost în „pregătire" mai înainte de domnia lui. O astfel de „pregătire" cu greu se poate măsura cu reforma actuală. Petru cu greu se asemănă celor care au venit înaintea lui. Lipsa de similaritate nu este conţinută acestui temperament sau faptului că Petru „s-a întors spre vest." El nu a fost nici primul nici ultimul moscovit de la finele secolului al şaptesprezecelea. În Moscova Petru s-a întâlnit cu o generaţie întreagă educată după gândurile vestului, dacă nu cu gândirea vestică. El şi-a găsit o colonie aşezată din emigranţi şi cărturari kievieni şi lituanieni şi în aceast mijloc el a descoperit o simpatie iniţială faţă de întreprinderile culturale. Ceea ce este inovativ în reforma petrină nu este occidentalizarea, ci secularizarea.

În acest sens, reforma lui Petru nu a fost numai un punct de cotitură, ci şi o revoluţie. „El a produs o metamorfoză actuală sau o transformare în Rusia," după cum se exprimă un contemporan. Aşa

a fost concepută reforma, acceptată şi experimentată. Petru a voit să rupă această legătură. El avea psihologia unui revoluţionar şi era înclinat să exagereze toate lucrurile noi. El a voit ca totul să fie furnizat şi alterat până când v-a trece dincolo de orice recunoaştere. El a gândit (şi a învăţat ca alţii să gândească) despre contrapunctul prezent spre trecut. El a creat şi a indicat o psihologie revoluţionară. Marea schismă şi ruptură rusă genuină a început cu Petru. Schima a apărut între Biserică şi stat, nu între guvern şi oameni (după cum credeau slavofilii).[407] O anumită polarizare a avut loc în viaţa duhovnicească a Rusiei. În tensiunea dintre două puncte de ancoră gemene – viaţa seculară şi cea ecclesială – duhul rusesc s-a întins şi s-a încordat la maxim. Reforma lui Petru a însemnat o dizlocare sau o ruptură a adâncurilor duhovniceşti.

Autoritatea de stat a suferit o alterare în percepţia ei şi în definiţia ei de sine. Statul a afirmat propria lui satisfacţie şi a confirmat propria lui suficenţă de sine suverană. În numele unui astfel de primat şi suveranitate, statul nu numai că a cerut ascultare de la biserică ci şi subordonare, ci a căutat un fel de a abosbii şi include biserica în sine; a introduce şi a încorpora Biserica în structura şi compoziţia sistemului statului şi a rutinei. Statul a negat independenţa drepturilor şi puterii Bisericii, în timp ce autonomia a fost denunţată şi condamnată ca „proprietate." Statul s-a afirmat ca singura sursă, necondiţională şi atoatecuprinzătoare a puterii şi legislaturii la fel de bine ca şi a fiecărui act şi faptă. Totul trebuia să devină şi să rămână oficial şi numai lucrurile oficiale au fost permise şi promovate. Biserica nu a reţinut şi nu i s-a permis să îşi reţină o

[407] Slavofilismul a fost o mişcare ideologică care a apărut în 1840 în Rusia. În acel moment au existat controverse intense care variau cu privire la înţelsul istoriei Rusiei, creată de „Prima scrisoare filosofică" a lui Chaadaev publicată în jurnalul *Teleskop* în 1836. În mai multe feluri punctul focal al acestor dezbateri au fost reformele lui Petru. Slavofilii, crezând în unicitatea duhului rusesc, pe care îl defineau în termenii naţionalităţii slave şi ai Ortodoxiei creştine, au respins încercarea lui Petru de a aduce Rusia pe calea istoriei europene vestice şi au văzut relele prezente din Rusia ca un rezultat al unei aristocraţii occidentalizate şi a unui guvern divorţat cultural şi duhovniceşte de masele uriaşe ale ruşilor.

sferă de activitate independetă şi autonomă, căci statul privea toate problemele ca ale sale. Cu greu Biserica şi-a reţinut autoritatea, căci statul se percepea şi se privea pe sine ca absolut.

Absorţia statului a tot ce era în sine a constituit planul unui „stat tip poliţie" introdus şi stabilit în Rusia. „Un stat poliţist" nu este numai şi nici chiar mai pe larg o realitate externă, ci mai mult o realitate internă; este mai puţin o structură decât un stil de viaţă; nu numai o teorie politică, ci şi o condiţie religioasă. „Poliţianismul" reprezintă graba de a construi şi a „regulariza" o ţară şi toată viaţa unei comunităţi – toată viaţa fiecărui locuitor individual – de dragul său propriu şi de dragul „bunăstării generale" sau a „binelui comun." Patosul „poliţiei", patosul ordinii şi al paternalismului, nu propune să instituie nimic mai mult decât bunăstarea universală sau destul de simplu „fericirea" universală. Duhul de protecţie a devenit mult prea repede control deplin. Prin propria inspiraţie paternalistă, „statul poliţie" s-a pornit împotriva Bisericii. El uzurpă funcţiile potrivite ale Bisericii şi le conferă asupra lor. Primeşte o grijă nedivizată pentru bunăstarea religioasă şi duhovnicească a oamenilor.

Chiar şi dacă statul a reasigurat o astfel de grijă „ordinii clericale" [*dukhovnyi chin*], face aşa ceva ca parte a propriei proceduri de rutină şi sub titlul de o delegaţie a statului [*vicario nomine*]. Numai în limitele unei astfel de delegaţii şi a unei astfel de împliniri i se permite Bisericii un loc în schema vieţii sociale şi oficiale şi numai în măsura criterilor nevoilor şi utilităţilor statului. Utilitatea – când este potrivită pentru datorii şi ţeluri politice şi tehnice – mai mult decât adevărul este valorizată şi considerată. De aici, multitudinea îndatoririlor şi obligaţilor diverse ale statului care au fost puse pe capul clericilor. Clericii au devenit transformaţi într-o clasă specială de slujitori ai statului şi li s-a comandat să gândească despre sine ca o astfel de clasă şi nimci mai mult. Iniţiativa creativă deplină a Bisericii a fost negată şi mutată. Crescând statul a ţinut cont de dreptul la supraveghere, dar şi la dreptul exclusiv al iniţiativei.

Istoric, o astfel de poliție *Weltanchauung* a derivat din duhul Reformei, când în sens mistic al Bisericii s-a îngustat şi evaporat; când Biserica a început să fie văzută ca nimic mai mult decât o instituție empirică pentru organizarea vieții populare religioase. Din acest punct de vedere, în orice caz, „Biserica" a căzut în fața centralizării şi oprit-o. Plenitudinea deplină a drepturilor sau puterea în afaceri religioase a oamenilor a fost asimilată şi atribuită „prințului teritorial." Un astfel de nou sistem al relațiilor Biserică stat a fost introdus şi proclamat solemn în Rusia sub Petru în *Rânduielile duhovnicești* [*Dukhovny reglament*]. Sensul *Regulaților* este simplu şi deschis: este programul Reformei ruseşti.

II

Regulamentul duhovnicesc

Regulamentul duhovnicesc rezultat din lucrările unite ale lui Teofan Prokopovici (1681-1736)[408] şi Petru I. Petru a găsit în Teofan un executor inteligent şi un interpretator a ideilor şi dorințelor lui – un om care nu numai că voia să slujească ci să şi placă. Teofan putea ghici şi da un enunț nu numai la ceea ce Petru a lăsat neexprimat, ci chiar şi la ce Petru nu a conceput. Teofan a promovat o mare parte din *Regulament.* Nu putem determina punctul în care începe completarea gândurilor lui Petru.

---

408 Feofan Prokopovici a fost născut în Kiev şi a studiat la Academia din Kiev, şcolile poloneze şi la Colegiul Sfântului Atanasie în Roma unde, fiind interesat de distrugerea teologiei catolice a dezvoltat o ură prelungită față de catolicism şi a căzut sub orientarea protestantă. În timp ce încă mai era prefect la Academia din Kiev el l-a impresionat pe Petru cu câteva ocazii prin predicile care măreau țarul pentru victoria lui de la Poltava. Mai apoi, a fost adus la Sank Petersburg, ca primul episcop de Pskov şi apoi arhiepiscop de Novgorod. A se vedea mai jos, în special secția II.

Forma şi expunerea *Regulamentului* cu greu se asemănă cu o rânduială, fiind mai mult un „argument" decât o lege sau cod. În aceasta constă semnficaţia şi forţa ei istorică. *Rânduiala* este mai mult un memorandum explicativ care însoţeşte o lege mai mult decât legea înseşi. Totuşi, publicarea unor programe ideologice sub masca legilor în general caracterizează epoca lui Petru cel Mare. În esenţă, *Rânduiala* este un pamflet politic umplut mai mult cu acuzaţii şi criticisme decât cu nişte injuncţiuni directe şi pozitive. Mai mult decât o lege, *Rânduiala* este un manifest şi o declaraţie a unui nou fel de viaţă. Semnăturile episcopilor şi clericilor pe un astfel de pamflet (care este aproximativ o satiră) au fost deliberat cerute şi colectate ca o parte a rutinei servitorilor statului cerând un act de plecăciune şi demonstrând loialitatea lor politică. Reprezintă o cerere a acestuia care portretizează un nou fel de viaţă care să fie acceptat şi înştiinţat – o recunoaştere a unui nou ordin şi a unei noi viziuni despre lume. O frântură lăuntrică şi o adaptare a fost cerută.

O solicitudine raţională a distins în general legislaţia petrină. Demonstraţia dovezii a devenit transformată într-o metodă particulară a constrângerii şi corectitudinii. Nu s-a permis nici o obiecţie împotriva frazei care obiecta „în măsura în care" s-au ataşat de toate decretele. Guvernul s-a grăbit să gândească totul şi să determine în avans, provocând o deliberaţie privată a unor subiecte necesare şi superflue. Astfel de deliberaţii puteau semnifica o neîncredere lipsită de loialitate a autorităţii statului. Compilatorul *Rânduielii* s-a grăbit să determine şi să stabilească totul în avans, ca cel puţin alţii să nu facă aşa şi să nu ceară alte concluzii.

Dătătorul legii lui Petru îi plăcea să scrie cu mânie şi venin. („Se părea că scrie cu venin," a raportat Puşkin despre decretele lui Petru). *Rânduiala* conţinea o mare încărcătură de mânie. Cartea este răutăcioasă şi vicleană, plină de aversiune şi ciudă. *Rânduiala* oferă venin care repugnă mai mult decât ura. O patimă morbidă de a rupe cu trecutul poate fi detectată în carte – nu numai o dorinţă de a ne despărţii de plângeri, ci de a distruge vechile plângeri care au fost lăsate în urmă, astfel ca nimeni să nu se mai întoarcă.

Petru a voit să organizeze administraţia protestantă în Rusia la fel cum au făcut-o ţările protestante. O astfel de organizaţie nu numai că nu corespundea propriilor lui estimaţii de autoritate şi nici nu urma din logica concepţiei sale generale a autorităţii de stat sau a „voinţei monarhului."[409] Se mai confruntau cu o percepţie religioasă conformă sau cu o opinie. Punctul de vedere al lui Petru a fost acela că omul lumii Reformei, chiar dacă a reţinut o viaţă personală un număr larg de obiceiuri şi impulsuri care aparţineau trecutului moscovit. Exista ceva lipsit de modestie şi necurat în mânuirea lui Petru a vaselor sacre, ca să nu mai menţionăm paroxismele violente ale desacralizării care curgea din izvoarele ascunse ale unui suflet sfâşiat. Tot aşezământul epocii lui Petru a posedat o anumită calitate demonică.

Teofan a scris *Regulamentul* tocmai pentru un astfel de „colegiu" sau „consistoriu" de afaceri religioase ca cele sabilite şi deschise în principalităţiile şi ţările reformate. Ţelul a fost de a crea un stat, nu o instituţie ecclesială, un organ pentru autoritatea suverană şi administraţia în afaceri ecclesiale. În *Regulament* Teofan a explicat „ce este colegiul duhovnicesc" fără referinţă la o biserică anume sau la canoane. El citează Sanhedrinul, tribunalele civile ale Areopagitului şi diferite alte *Dikasteria*, în special „colegiile" întemeiate de Petru. Teofan argumentează pe baza utilităţii statului. În *Îndrumări* el demonstrează necesitatea introducerii unui principiu colegial în administraţia Bisericii prin recursul la argumente despre necesitatea securităţii statului.

Aceasta este semnificativ: ţara de baştină nu avea nevoie să se teamă de insurecţii şi perturbări acelor procedee al unui administrator ecclesial singur. Pentru cei obişnuiţi nu se ştie cum puterea duhovnicească diferă de cea autocratică; dar datorită demnităţii şi măririi Marelui Păstor, ei şi-au imaginat că un astfel de

---

409 Aceasta este o aluzie la lucrarea lui Feofan Prokopovici, *O pravde voli manarşei v opre delenie svoikh po sebe naslednikov* [*Despre dreptatea voinţei monarhului în propria determinare a moştenitorilor lui*], în care afirmă că voinţa ţarului este superioară oricărei puteri şi nu poate fi judecată].

administrator este un al doilea Suveran, o putere egală cu el sau mai mare, un Autocrat şi că oficiul pastoral este un al doilea şi mai bun suveran.

Plasarea unor astfel de „monarhi" ecclesiali pieritori în proces şi excomunicarea lor este ceva ciudat. De fapt, a face aşa ceva cerea un „sinod ecumenic." Teofan nu şi-a ascuns intenţia de a înjura şi distruge „opinia exaltată" a oamenilor şi a liderilor Bisericii [*predstoiateli*]. Nici o „splendoare excesivă sau o cerinţă impresionată" nu trebuia să îi însoţească. În acest sens, oficiul pastoral trebuia arătat unui subordonat. „Când oamenii văd că această administraţie conciliară a fost stabilită de decretul monarhului şi de ordinul senatului, atunci ei vor locui mai cu umilinţă şi mai pe larg afară de nădejdea de a dobândii ajutor de la clerici pentru rebeliune." Teofan a subestimat şi a reiterat „un colegiu administrativ care se găsea sub un Monarh Suveran şi a fost stabilit de Monarh..." El oferă constant avertismente ca nu cumva cineva deghizat sub zelul ecclesial să nu ezite să îşi pună mâinile pe „Hristos Domnul." Acest joc divers de cuvinte i-a conferit lui Teofan o mare satisfacţie: în loc de „Unsul," el îl numeşte pe „Hristos" ţar. Trebuie să ne întrebăm dacă nu ar trebui să îl numim pe ţar un Antihrist? Teofan nu a fost singurul care a vorbit în acest fel şi el nu a fost primul dintre cărturarii kievieni care să înceapă cu acest joc lipsit de graţie sau cu cuvinte sacre. Ridicând puterea ţarului şi demonstrându-i autoritate limitată – aşa a fost tema favorită a lui Teofan. El a dezvoltat această temă cel mai deplin şi mai tăios în *Despre justiţia voinţei monahului.*

Simultan cu *Rânduiala,* Teofan a compus o altă carte mică sub titlul caracteristic *O investigaţie istorică în care raţiuni şi în ce sens împăraţii romani, păgâni şi creştini, au fost numiţi pontifici sau episcopi sub legea politeistă; sau dacă în legea creştină suveranii puteau fi numiţi ierarhi sau episcopi şi în ce sens* (1721).[410] Teofan nu a ezitat să răspundă la această

[410] *Rozysk istorichestvii, kolikh radi cin, i v. kakovam razume byli i narisalisia imperatory rimţi, kak iazyhesvstii, tak i khrisitanistii pontifekasami ili arkhiereiami monogobuzhnago*

ultimă întrebare afirmativ. „Acestei replici îi putem răspunde că ei nu numai că pot fi numiţi episcopi, ci chiar episcopii episcopilor." Teofan mai joacă din nou un sens dublu al cuvintelor. Episcopul însemnă „supraveghetor." Astfel, „Suveranul, puterea suverană este desăvârşită, ultimă, supremă sau un supraveghetor omnipotent, adică, el are autoritatea de a condamna, de a acţiona ca un judecător final şi să nu pedepsească toate autorităţile şi oficiile care îi sunt subiect, sculare şi ecclesiale. În măsura în care dreptul unui Suveran de a conduce oficiul pastoral este stabilit de Dumnezeu, fiecare suveran legitim din stadiul lui este cu adevărat episcopul epsicopilor." Este un joc sofisticat cu privire la înţelesul multiplu al cuvintelor. Impresia creată că epscopii creştini sunt numiţi aşa din cauza funcţiei lor de supraveghere şi nu din cauza oficiului lor sau a vredniciei. În realitate, Teofan a abordat acest punct de vedere.

Teofan s-a împărtăşit şi a profesat o doctrină tipică acelei perioade şi l-a repetat pe Pufendorf,[411] Grotius[412] şi Hobbes.[413] Într-

---

zakona; a v zakone khristiniasem khristianistii gosudari mogut li narşchisia episkopi arkhierei, i. V. kakom.

411 Samuel von Pufendorf (1632-1694) a fost un scriitor german şi un jurist care şi-a petrecut cei mai productivi ani în Suedia. *De jure naturae et Gentium libri octo* (1672) şi în special fragmente din ea au fost publicate în 1673, *De officio hominis et civis juxta legem naturale* care a fost un tratat larg citit despre legea naturală. În *De habitu religionis Chritianae ad vitam civilem* el a proclamat superioritatea civilă a statului asupra Bisericii şi această lucrare a slujit ca bază pentru un sistem de colegii a guvernului Bisericii din Suedia. Pufendorf a semnalizat în *Rânduielile duhovniceşti* ca un educator care merită să fie studiat.

412 Hugo Grotius (1583-1645) a fost un jurist danez şi un mare gânditor. Celebra sa lucrare, *De iure belli ac pacis libris tres* (1625) i-a adus renume ca „părintele dreptului internaţional." În adăugire el a scris despre teologie, istorie, comentarii biblice şi a fost autorul mai multe poeme în latină.

413 Thomas Hobbes (1588-1679) a fost un empiricist şi filosof politic britanic. Lucrările lui ca *Leviatanul sau materia, froma şi puterea parlamentului, ecclesiatic şi civil* (1651), *De cive* (1642) şi *De corpore politico* (1655) el a apărat monarhia absolută ca singura formă politică funcţională, i-a acuzat pe papişti şi prezbiterieni că au încercat să limiteze puterile suveranilor şi a susţinut că Biserica şi statul sunt un trup asupra căruia numai suveranul îi este capul.

un anume sens ei puteau fi numiţi ideologii epocii petrine. Teofan a crezut cu tărie într-un absolutism regal: singura „autoritate" există, dar nu există nici o autoritate duhovnicească specială („Acesta este duhul properităţii"). El începe din principiul sau postulatul familiar Reformei, *cujus regio, ejus religio.*[414] Suveranul, tocmai ca suveran (landsher), este „păstrătorul ambelor table ale poruncilor," *custos utrique tabulae.* Lui îi aparţine plenitudinea deplină a puterii asupra teritoriului lui, „supremaţia asupra unui teritoriu" (*landshoheit*), un atotcuprinzător *jus territori.* Ar fi uşor să trasăm chiar în detaliu similaritatea între *Rânduieli* şi acele „rânduieli" şi „statuturi ecclesiatice" [*kirchenordungen*] care au fost atât de frecvent compuse pentru noile stabilite „consistorii" în diferite principalităţi de după Reformă. Străinii au înţeles repede că a fost Reforma cea care le-a impus şi le-a împuternicit în Rusia. Remarca lui Buddeus despre abolirea lui Petru a patriarhatului rus este cât se poate de caracteristică: „quod et ea ratione fecit, ut se ipsum caput supremumque ecclesiae in Russia gubernatorem declararet."[415] Iurii Samarin a remarcat corect despre Petru că „el nu înţelegea Biserica: el nu a văzut-o şi acţiona ca şi cum nu ar exista." Sursa „reformelor" bisericii lui Petru derivă din această lipsă de sensibilitate şi ignoranţă religioasă.

---

414 Această frază a început să fie folosită în imperiul german după ridicarea luteranismului, când dispute asupra religiei oficiale a principalităţilor locale au izbugnit din cauza situaţilor în care credinţa unui prinţ era diferită de cea a subiecţilor lui. Pacea de la Augsburg (1655) a stabilit principiul că „cine conduce, aceluia îi este religia," un principiu care a slujit ca să aşeze un conducător temporal ca şi capul Bisericilor protestante naţionale.

415 Această remarcă este din cartea intitulată *Ecclesia romana cum ruthenica irreconciliabilis* (Jena, 1719), scrisă la invitaţia lui Teofan şi pe baza informaţilor oferite de el. [Nota autorului]. „El a făcut aceasta pentru a se proclama conducătorul suprem al Bisericii din Rusia." Johann Franz Buddeus (1667-1729) a fost un profesor la Jena şi cel mai versatil şi respectat teolog luteran al epocii sale. El a publicat lucrări de istorie, filosofie, Vechiul Testament şi două cursuri de teologie: *Institutione theologia moralis* (1711) şi *Institutione theologiae dogmaticae* (1723).

Trebuie făcută o distincție între concepție și implementare, căci Reforma lui Petru nu a reușit în întregime. *Rânduielile duhovnicești* sunt numai un program pentru reformă – numai program nu și împlinirea. Tot programul nu a fost realizat deplin; nu totul s-a dovedit realizabil. Ceea ce s-a realizat a fost mai mult sau mai puțin decât ceea ce s-a conceput. „Reforma" a rămas un act de corectare scularǎ, obligând trupul Bisericii să găsească un răspuns simpatetic în adâncurile conștiinței Bisericii. Teofan putea obliga, dar nu putea conduce. Totuși, această „Reformă" a agitat profund și a șocat viața empirică și istorică a Bisericii ruse. Sub succesori lui Petru, un astfel de stat de „protecție" a devenit în timp o persecuție empirică și istorică a vieții bisericii rusești. Sub succesori lui Petru, un astfel de stadiu de „protecție" a devenit în timp o persecuție dureroasă justificată pe baza securității statului și pe nevoia de a ne lupta împotriva superstiției. Nu prin consens sau dorință Biserica nu a legitimizat și nici nu a înștiințat reforma petrină. Reforma petrină nu a trecut fără contestații. Într-o epocă a investigațiilor și denunțărilor era necesar un curaj considerabil de a protesta sau chiar de a ascunde un prieten. A pute un protest în scris însemna un curaj și o îndrăzneală mai mare. De aici istoricul poate detecta protestul și a fi nemulțumit într-o nevoie considerabilă de curaj privitoare la o acuzație scrisă. Mai mult decât un atașament orb față de trecut a hrănit această lipsă de mulțumire. Devoțiunea genuină față de credință a făcut multe. De fapt, mulți au fost gata să accepte reformele politice și să îi urmeze pista, dar ei nu puteau accepta reforma. Ștefan Ivaroschi[416] slujește ca și cea mai

[416] Ștefan Iavorschi a fost născut în 1658 într-o familie de mică nobilime ucraineană. El a studiat la Academia din Kiev și a fost trimis la diferite colegii din Polonia pentru a își împlinii educația. În timp ce era în Polonia, el a devenit uniat, după cum era practica obișnuită pentru mai mulți ruși care studiau în vest și a fost deplin îmbibat cu teologia latină. La întoarcerea sa în Kiev în 1689 el s-a convertit din nou la Ortodoxie, a devenit monah și a devenit un strălucit membru al facultății din Kiev. Trimis la Moscova în 1700 pentru a fi hirotonit episcop de Pereiaslavl, el a atras atenția lui Petru printr-una din predicile lui și țarul l-a numit mitropolit de Riazan și Murom. După moartea lui Adrian e fost

bună ilustraţie. În „predicile" sale [prediki] şi în „instrucţiile" sale [kazania], cu sinceritate el a sărbătorit împlinire şi victoriile lui Petru şi a condamnat interferenţa ilegală şi nedreaptă a autorităţilor seculare în afacerile ecclesiale ca violări ale îndreptărilor ecclesiale de către ţar. Pentru acest motiv Petru a îndurat nişte remarci caustice. Ştefan a rămas până la sfârşit convins de acest drept şi datorie de condamna şi a plânge astfel de fapte. El nu a devenit atât de lipsit de minte că putea uita că a fost pus în oficiul harului lui Dumnezeu şi nu de un monarh suveran, considerându-se a fi ceva mai mult decât un funcţionar şi contabil al statului. În orice caz, Ştefan s-a opus şi a avut dispute cu Teofan şi cu ţarul nu din parţialitate faţă de trecutul moscovit sau din cauza unei devoţiuni servile faţă de modele „papiste." Nici un campion al trecutului, Ştefan a favorizat Reforma. Dar el a luat partea Bisericii împotriva „Reformei" şi nu a făcut acest lucru singur.

În realitate un anumit „cezaropapism"[417] în duhul Reformei a devenit stabilit în Rusia. Mitropolitul Filaret al Moscovei a remarcat că *Oberkonsistotium* a conceput modelul protestant „care a fost de pronia lui Dumnezeu şi de Duhul Bisericii din Sfântul Sinod." Observaţia este adevărată. Un sinod şi un „colegiu" sunt

---

numit administrator temporar al patriarhatului, o poziţie pe care a deţinut-o până la disoluţia patriarhatului în 1721 şi a fost supraintendetul Academiei din Moscova. Pe tot parcursul drumului său ca şi cap nominal al Bisericii ruseşti, Ivaroschii s-a opus refromelor lui Petru şi Teofan, la a cărui consacrare episcopală a protestat în 1718, dar a fost lipsit de putere ca să facă ceva în privinţa ei în faţa voinţei de fier a ţarului. El a fost numit preşedinte a Colegiului Ecclesial (numit de Sfântul Sinod) de la începutul ei, dar nu a avut nici un rol activ în el şi a murit în anul care a urmat, 1722. Latina lui Ştefan Iavorschi s-a orientat ca polemică împotriva protestantismului, *Kamen' very,* care este discutată mai jos.

417 Termenul de „cezaropapism," care se referă la conducerea care poseda o autoritate supremă asupsra Bisericii şi asupra statului, a fost aplicată de anumiţi istorici bizantini unde împăratul avea un control enorm asupra Bisericii greceşti. Părintelui Florovski i se potriveşte mai mult bisericile naţionale întemeiate de Reformă, unde conducătorul temporal era recunoscut ca şi capul oficial al Bisericii.

mai de remarcat decât numele. Totuşi, concepţia exprimată în reforma lui Petru a fost uitată şi alterată în principiu. *Rânduielile* au rămas numai ca un act al legislaţiei statului şi nu au avut nici o autoritate canonică. A fost alterat şi primit cu puţin entuziasm. Când şi-a asumat oficiul, membrii Sinodului au continuat să jure un vot de preferinţă în conformitate cu formulele lui Petru mărturisind şi declarând că Monarhul întregii Rusii şi Prea Sfinţitul Suveran „au fost judecătorii finali ai acestui colegiu duhovnicesc." (acest formular a fost lăsat la o parte, dar nu a fost alterat, decât numai în 1901). Sinodul a operat ca un sinod imperial „cu autoritate garantat de Maiestatea sa ţaristă" sau „de un decret al Înălţimii Imperiale." Gândirea şi conştiinţa Bisericii nu au devenit niciodată familiară şi nici nu a acceptata acest „cezaropapsim," deşi oameni ai bisericii şi liberi individuali şi care s-au dedicat cu inspiraţie. Plinătatea mistică a Bisericii a rămas nelovită.

Reforma lui Petru a rezultat într-o pseudomorfoză protestantă în viaţa Bisericii. Acest obicei periculos a fost dobândit pentru chemarea lucrurilor sau mai bine pentru ascunderea lucrurilor, prin nume nepotrivite. A început „captivitatea babilonică" a Biserici ruse. Clericii din Rusia au devenit o „clasă înspăimântătoare" în timpul epocii lui Petru şi s-a scufundat parţial sau a fost scoasă în straturile sociale mai de jos. Rândurile de sus ale clericilor au menţinut o tăcere ambiguă. Cei mai buni clerici s-au retras în sine, retrăgându-se în „pustiurile lăuntrice" ale inimilor lor, căci nimănui nu i s-a permis să se retragă în nişte pustiuri reale în timpul secolului al şaptesprezecelea. O astfel de inhibiţie înspăimântătoare între „rândurile clericilor" este unul dintre cele mai de durată împliniri ale Reformei lui Petru. Subsecvent conştiinţa ecclesială rusă s-a prelungit pe închisoarea dublă a decretului administrativ şi a soţiei lăuntrice.

III

Teofan Procopovici

Teofan Prokopovici (1681-1736) a fost o persoană înspăimântătoare. Chiar şi apariţia lui a conţinut ceva ameninţător. El era un adventurier şi un neserios – care era ceva obişnuit în occident. Teofan se pare că este nesincer chiar şi cu acele vremuri când era încrezător în visele lăuntrice sau în exprimarea punctelor de vedere lăuntrice. El a scris întotdeauna cu un creion venal şi în el se poate detecta lipsă de onestitate şi toate părţile facerii sale duhovniceşti. El este descris mai mult ca un oportunist decât ca şi lider. Un istoric contemporan l-a numit „agentul reformei petrine." Fără să fie un sicofant Teofan a fost credincios şi devotat lui Petru. El a fost profund entuziast în reformele şi a aparţinut celor câţiva din rândurile colaboratorilor apropiaţi ai lui Petru care l-au şi preţuit. O întristare genuină este exprimată în cuvântarea funerară a lui Petru şi nu numai pentru sine. Se pare că Teofan a crescut numai în Petru, ca reformator şi erou.

Teofan a avut ceva calităţi. Un om deştept şi educat, el a fost un adevărat iubitor şi un oponent al „iluminismului." Atitudinea lui faţă de educaţie s-a bazat pe servilism. El cunoştea multe, îi plăcea să citească. Din fondurile proprii el a primit fonduri pentru a întemeia o bibliotecă. Biblioteca a devenit valoroasă şi asamblată cu înţelepciune (un inventar subsecvent avea inclus 3,192 de titluri). Toate aceste educaţii neîndoielnice au fost otrăvite şi făcute sterile de o listă de onestitate intelectuală. „Intelectual, el cunoştea creştinismul şi îl ştia deplin şi curat, dar creştinimsul nu a slujit ca un principiu guvernant în viaţa lui. Deştept şi înţelept, el a încercat să dobândească fericirea fără referinţă la conştiinţa lui"

(Filaret de Cernigov).[418] Teofan nu a fost un caz izolat. În acele zile, „conştiinţa" a fost privită ca nepotrivită şi lipsită de esenţă pentru servitori.

Teofan a studiat şi şi-a împlinit educaţia în şcolile latino-poloneze. El a absorbit colegiul Sfântului Atanasie în Roma. În Roma el a studiat sub un pseudonim şi a fugit de acolo fără nici un motiv evident, *sine ulla causa, cum scandalo ominum*, mai înainte de a îşi împlinii studiile. În orice caz, el s-a întors la Kiev ca un oponent ostil şi deschis al „duhului papismului." Ca învăţător la Academia din Kiev, Teofan a predat poetica şi retorica fără să se îndepărteze de manualele acceptate tradiţional. El a conferenţiat în poetică în conformitate cu lucrările lui Giovanni Pontanus[419] şi Iosif Scaliger.[420] El s-a descoperit pe sine ca un oponent determinat al stilului polonez retoric în predică. Mai târziu, în *Rânduieli* sarcastic şi plin de răutate el a a mustrat „cuvântul frivol" kievian şi polonez. Teofan a predicat destul de diferit. De mai multe ori el s-a suit la catedră ca să predice reformele lui Petru. Predicile lui au degenerat repede în panegirice şi pamflete sau în satire politice despre răutăţile zilei. În *Rânduieli* el sublinează cu propriul stil „datoria" predicatorului. „Predicatorii ar trebui să predice cu tărie şi însoţiţi de argumente din Sfânta Scriptură despre pocăinţă, regenerarea vieţii, despre respectul autorităţilor, în special despre autoritatea supremă a ţarului şi despre obligaţiile fiecărei clase sociale." În locul

---

[418] Filaret Gumileschi, Arhiepiscop de Chernikov din 1859 până în 1866 a fost autorul *Obzor russkoi dukhovnoi literatury* (Sank petersburg, 1884) şi *Istoriia russkoi ţservchi* (Cernigov, 1847). A se vedea capitolul V şi nota 68.

[419] Giovanii Pontanus (1422-1503), politician italian şi gânditor, a fost capul Academiei napolitane. Dialogurile lui despre moralitate, religie şi literatură, la fel ca şi poezia lirică au fost scrise în ceea ce a fost considerat cel mai fluent stil latin al zilei.

[420] Joseph Justus Scalinger (1540-1609) a fost un gânditor clavinist francez şi lingvist. Mai întâi nun profesor la Geneva şi apoi la Universitatea din Leiden, el a fost cunoscut pentru ediţiile lui a câtorva scriitroi antici, *Poemata omnia* (1615) şi două lucrări principale, *De emendatione temporum* (1583) şi *Thesaurus temporum* (16069 care au întemeiat ştiinţa cronologiei.

„pervertirii cuvântului" polonez, Teofan recomandă ca Hrisostom să fie citit.

Cu o anumită doză de ură Teofan respinge învăţăturile romano-catolice ca „spectrale şi deluzive." El vorbeşte cu o mare indignare despre acei „oameni înţelepţi şi josnici," acei „bufoni" şi *ludimagistrii*. Cărturarii romano catolici – acei „mici cărturari care îşi îndoiau limba lor cu latina" – l-au uimit. Învăţătura lor superficială a constituit un pericol mai mare decât ignoranaţa, căci era pretenţios. Teofan a aparţinut lumii Reformei din cauza învăţăturii lui „moderne." El descrie deplin teoriile secolului al şaptesprezecelea. „Tratelele" despre dogmatică au constituit lecturile lui la Academia din Kiev.

Teofan discută sensul corect al instrucţiei teologice din *Rânduieli*. Un educator de teologie ar trebui să citească Sfânta Scriptură şi să studieze canoanele cum să discearnă sensul real şi semnificaţia Scripturilor şi ca şi ajutor în această datorie el trebuie să citească asiduu cărţile sfinţilor părinţi, în special a părinţilor care, luptându-se împotriva ereziilor dizidenţilor, s-au dedicat scrierii despre dogme.

Actele sinoadelor ecumenice au fost angajate. Mai mult, cărţile moderne de autori neortodocşi puteau fi folosite cu condiţia ca Scripturile şi tradiţia patristică să ofere o mărturie confirmaţională în expunerea acelor dogme unde nu există nici o neînţelegere directă între „ortodocşi" şi „neortodocşi." „Argumentele lor nu sunt crezute ca fiind superioare, ci trebuie examinate ca să determine dacă există vreo frază în Scripturi sau în cărţile patristice şi dacă au acelaşi sens pe care îl atribuie." Teofan a înţeles „non-ortodocşii" ca „romanişti" şi toate avertismentele lor sunt direcţionate împotriva teologiei „romane." O neînţelegere este că aceşti cărturari de bună reputaţie [*panove školiari*] nu pot ajuta îndatoririlor papale fără să le laude ca fiind infailibile.

Teofan din risipă şi perseverenţă a folosit cărţi „moderne" şi „neortodoxe," dar ele au fost cărţi protestante. Conferinţele lui teologice le aproximează pe cele ale lui Polanus von Polasdorf,

teologul reformat din Basel.[421] Se poate detecta folosirea compendiumului lui Johann Gerhard *Loci communes theologici* (prima ediţie din Jena, 1610-1622).[422] În secţia despre Duhul Sfânt, Teofan îl repetă pe Adam Zernikov.[423] Cartea lui Bellarmine *Disputationes*[424] a fost gata la degetele lui şi nu a fost pur şi simplu respinsă.

Teofan poate fi numit un *epigon*, dar nu un compilator. El a stăpânit deplin materialul lui, prelucându-l şi adaptându-l la scsopul lui. Un om bine educat, s-a mişcat liber în literatura teologică contemporană, în special în scrierile protestante. El a avut contacte personale cu teologii germani. Mai trebuie să adăugăm că Teofan nu a împrumutat pur şi simplu din scolasticismul protestant, îi aparţinea lui. Scrierile lui se potrivesc în istoria teologiei germană a Reformei. Dacă titlul episcopului nu a apărut în „tratatele" lui Teofan, ar fi fost mai natural să îşi imagineze că au fost scrise de un profesor de la o anumită facultate teologică protestantă. Aceste cărţi sunt saturate cu un duh al Reformei. Un astfel de duh poate fi detectat în toate – în mintea sa şi în alegerea cuvintelor. Teofan

---

421 *Sybtagma theologiae christianae* au fost publicate în Hanover în 1609. [Nota autorului]. Amandus Polanus von Polansendorf (1561-1610) a fost liderul calvinilor conservativi din Basel. El a compus comentarii la cărţile Vechiului Testament şi a produs o traducere germană a Noului Testament.

422 Johann Gherhard a fost un profesor luteran conservativ de teologie la Jena ale cărui *Loci communes theologici* a fost cea mai autoritat sistem teologic luteran al vremurilor lui. El a scris *Confessio catholica* (în patru părţi, 1634-1637), o apărare a luteranismului cu argumente luate din autori catolici, la fel ca şi din diferite scrieri devoţionale şi exegetice.

423 Adam Zernikav (sau Chernigovschi) a fost un cărturar luteran care după mai mulţi ani de studiu despre istoria bisericii şi Biserica ortodoxă de est, s-a decis să plece în Rusia şi să se convertească la Ortodoxie. În Cernigov în 1682 el a scris *De procesione Spiritu Sanctom a suo Patre* care a fost ţinută în biblioteca Academiei din Kiev dar nu a fost publicată până în 1774 în Königsberg.

424 Robert Bellarmine (1542-1621) a fost un cardinal în Biserica romano-catolică. *Dispuatationes de controversiis christianae fidei adversus hujus temporis haereticos*, publicată mai întâi în Roma din 1581 până în 1593, a luat ca sinoptică teologia protestantă şi cea romano catolică şi a fost folosită de Petru Movilă. Bellarmine a muncit la această comisie care a produs Sixtus Clementine.

apare nu ca un vestic, ci ca un occidentalizator, un străin. Nu este un accident că el se simţea mai acasă cu străinii, pastorii străini şi germani educaţi de la Academia de Ştiinţe.[425] El a văzut lumea ortodoxă ca un străin şi şi-a imaginat că este un duplicat al Romei. El pur şi simplu nu a experimentat ortodoxia, fiind absorbit de disputele vestice. În aceste dezbateri cei care au rămas până la final aliaţi cu protestanţii.

Strict vorbind, sistemul teologic al lui Teofan nu a conţinut nici o instrucţie depsre Biserică. Definiţia Bisericii pe care o oferă el este insuficentă.

Dumnezeu a voit să îşi unească credincioşii, care au fost stabiliţi în Hristos, ca o societate civilă sau republică, care este numită Biserică – *in quandam certum republicam seu civitatem compingere, quae dicitur ecclesia* – ca ei să se poată cunoaşte mai bine, să îşi ofere asistenţă mutuală, să se bucure şi cu ajutorul lui Dumnezeu să se apere împotriva duşmanilor lor.

Teofan nu a experimentat şi nici nu a observat realitatea mistică a Bisericii. Pentru el Biserica nu a fost o simplă uniune a asistenţei mutuale creştine şi nici o identitate de viziune. O astfel de atitudine face comprehensibil tot programul şi activitatea lui politico-ecclesială. Teofan îşi începe titlul cu un tratat despre Scripturi ca impecabil şi sursă deplină şi deplin suficentă a instrucţiei religioase. Făcând aşa, el îi urmează sistemului teologic al lui Gerhard, a cărui secţie despre Scripturi înlocuieşte practic secţiunea despre Biserică. Teofan investighează ardent împotriva autorilor romano-catolici, în timp ce insista pe plenitudinesa şi suficenţa de sine a Scripturii. Scriptura conţine deplin şi epuizează deplin întregimea tuturor crezurilor şi adevărurilor necesare. În

[425] Academia rusă de Ştiinţe a fost întemeiată în Sank Petersburg la scurt timp după moartea lui Petru în 1725. A fost un proiect model al călătoriei sale în Europa în 1717 când a discutat proiectul cu filosoful Leibniz şi a fost făcut un membru onorific al Academiei Franceze de Ştiinţe. Academia rusă a fost stabilită de germani şi faptul că au fost membrii pentru tot secolul al optâstrezecelea a reprezentat două jumătăţi de străini.

teologie şi în credinţă, numai Scriptura este *principium cognoscendii.* Numai Scriptura, ca şi Cuvânt al lui Dumnezeu, posedă autoritate. Gândurile şi reflecţiile umane nu pot dobândii o mai mare forţă decât cele ale „argumentelor" şi în mod sigur nu pot devenii un standart sau o „autoritate." Scripturile sunt subiectul exegezei şi analizei. Mai mult decât nivelul de jos al bazării prin comentarii umane şi prin exegeză şi analiză, cea mai promiţătoare metodă este de a folosii Scriptura ca să se interpreteze pe sine. Sinoadele ecumenice posedă un drept subordonat de a oferii interpretare. Chiar şi *consesus patrum* este mai mult *humanium testimonium* în ceea ce îl priveşte pe Teofan. O astfel de mărturisire reprezintă ceva mai mult decât o mărturie istorică despre trecut, despre opiniile Bisericii într-o anumită epocă. Teofan reduce funcţia teologului la a juxtapune şi la aranja textele. În acest sens, urmând învăţăturilor occidentale, Teofan vorbeşte de caracterul şi de înţelesul „formal" al teologiei. Pentru toată graţia lui faţă de „scolasticimul" romano-catolic, Teofan, la fel ca majoritatea teologilor protestanţi din secolul al şaptesprezecelea şi de mai de vreme (începând cu Melanchton), a rămas un scolastic. În ciuda marii sale familiarităţi cu filosofia „modernă" (el citea Descartes, Bacon, Spinoza, Leibniz şi Wolff), Teofan era mult mai aproape de Fracisc Suarez,[426] care a avut mulţi succesori protestanţi. La un anumit moment Teofan părăsit sfera hipnotizatoare a polemicilor teologice academice vestice care a fosilizat toată problematica tragică a dezbaterilor Reformei.

Între „tratatele" speciale ale lui Teofan, numerele şapte şi opt tratează despre omul căzut şi nevinovat fiind importante şi interesante. Teofan a scris un alt tratat în rusă pe aceiaşi temă

[426] Marele iezuit spaniol Francisc Suarez (1548-1617) a scris despre filosofie şi teologie în tonalitatea tomistă, cât şi despre drept şi politică. Suarez a fost un autor prolific (ediţia Paris 1856 a lucrărilor sale colectate acopere 28 de volume) şi putem menţiona aici tratatul filosofic principal, *Dispuatationes metaphysicae,* care a trecut prin 18 ediţii din secolul al şaptesprezecelea şi a fost larg folosit de universităţile protestante romano catolice.

intitulat *Disputa lui Petru şi Pavel despre greul jug.*[427] Învăţăturile lui Teofan despre justificare din acest pamflet slujesc ca şi o ocazie pentru ca oponenţii să vorbească despre „puncte contrare Bisericii," în stricăciunea sa introdusă de „otrava calvinismului" şi în introducerea sa la subtilităţile Reformei în lumea rusă. Astfel de reproşuri şi suspiciuni au fost deplin justificate. Teofan a început dintr-o premisă strict antropologică prin care şi-a explicat tendinţele lui ca şi tânăr pentru a scoate din discuţie orice activitate umană din procesul mântuirii. Prin urmare, el a limitat semnificaţia reflecţiei teologice. Omul a fost frânt şi descoperind ca şi căzând în păcat; el a fost întemniţat şi cuprins de păcat. Voinţa a fost încarcerată şi lipsită de tărie. Teofan a înţeles „justificarea" ca şi un concept juridic – *jusatificatio forensis.* Îndreptăţirea este acţiunea harului lui Dumnezeu prin care păcătosul care se pocăieşte şi care crede în Hristos este liber acceptat de el şi declarat drept. Păcatele lui nu îi sunt atribuite lui, ci se aplică dreptatea lui Hristos („gratis justum haber et declarat non imputatis ei peccatis ejus, imputata vero ipsi justitia Christi").[428] Teofan accentuiază că mântuirea „este realizată" prin credinţă şi că acţiunile umane nu au nici o putere de a împlinii mântuirea.

Nu este nevoie să ne angajăm într-o analiză detaliată a sistemului lui Teofan. Un înţeles general pentru duhul lui lăuntric este mult mai important. Cu privire la aceasta nu există nici o dezbatere sau ezitare despre o concluzie potrivită: „Teofan a fost un protestant" (A. V. Kartaşev).[429] La fel au spus şi contemporanii

---

[427] *Raspira Pavla i Petra o ige neadobosomiom,* scrsi în 1712, dar publicat numai în 1774 ca o parte din lucrările colectate ale lui Teofan. [Nota autorului].

[428] Doctrina tradiţională ortodoxă a mântuirii stă separat faţă de argumentul Reformei al credinţei şi a faptelor, presupus aici de Teofan. Părinţii ortodocşi au văzut mântuirea împlinită în colaborare cu harul dumnezeiesc şi libera voinţă a omului, doctrina de *sinergie.*

[429] Anton V. Kartaşev (1857-1960) a fost un distins rus şi un istoric bisericesc emigrant şi unul dintre întemeietorii Academiei Sfântul Serghei din Paris. Principala sa lucrare este *Ocherchi po istorii russkoi ţerchvi* (Paris, 1959).

lui. Teofilact Loatinschi[430] şi în special Marktell Rodişevschi[431] care a şi scris despre acest subiect.[432] Ambii au suferit crud din cauza îndrăznelii lor. Un om îndemânatic şi inteligent, Teofan ştia cum să pareze atacurile teologice. Stiloul lui a schimbat imperceptibil orice expresie a neînţelegerii într-o denunţare politică şi el nu a ezitat să transfere disputele teologice curţii Cancelariei Secrete.

Cea mai puternică armă a apărării de sine – şi cea mai de încredere – a fost pomenirea tuturor întrebărilor aprobate de Petru şi împărtăşite de opinia lui Teofan. Astfel, persoana monarhului a intrat sub atac în timp ce oponenţii lui Teofan s-au găsit a fi vinovaţi de a îi ofensa maiestatea sa: un subiect de investigaţie şi o revizuire a Cancelariei Secrete şi nu o problemă de discuţii teologice neserioase.

„Petru cel Mare, un monarh cu nimic mai înţelept şi mai puternic, nu a recunoscut nici o erezie în predicile sale." O astfel de

---

[430]Teofilact Lopatinschi, un absolvent al Academiei din Kiev, a fost adus în Moscova în 1704 pentru a preda filosofia la Academia din Moscova. Mai târziu a devenit profesor de teologie şi rector (1706 până în 1722). În ciuda divergenţelor sale cu Teofan (la fel ca Iavorschi, el s-a opus hirtonirii lui Teofan în 1718) Lopatinschi a rămas favorabil ţarului şi în 1722 a fost numit arhimndrit al Mănăstirii Chudov şi un membru al Sinodului şi în anul următor episcop de Tver. După moartea lui Petru el a devenit o figură dominantă în Sinod, până când a fost arestat şi închis în timpul Împărătesei Ana. Lipsit de susţinerea Elisabetei (1741), Teofilact a murit un an mai târziu. Despre disputa lui cu Teofan a se vedea I. Christovici, *Teofan Prokopovici i Feofilakt Lopatinschi* (St. Petersburg, 1861).

[431] Markell Rodyşvschi a predat la Academia din Kiev în timpul şederii lui Teofan şi sub influenţa lui Feofan i s-a oferit poziţia ca şi arhimandrit al Mănsătirii Iurev. Marktell a fost un oponent înflăcărat al reformelor lui Petru şi după moartea ţarului a deschis un tac viguros asupra autorului acestor reforme, principalul său prieten fiind Teofan. Marktell, de fapt, a mers atât de departe încât a scris o biografie a lui Teofan sub titlul de *Viaţa Arhimandritului de Novgorod, ereticul Teofan Procopovici*. Petrecându-şi mai toţi anii între 1725 şi 1740 în închisoare sau exil din cauza viziunilor lui radicale, el a fost restaurat la poziţia sa la Mănăstirea Iurev numai după ce Elisabeta a urcat pe tron şi la scurt timp după moartea sa, în 1742 a fost făcut episcop.

[432] Remarcile lui Teofilct sunt continuate în lucrarea lui *Despre jugul cel bun al Domnului* [*Ob ige Godpodnem blagom*]. [Nota autorului].

referinţă la Petru nu a fost o simplă evaziune, căci în realitate Petru a fost de acord cu Teofan în mai multe puncte de vedere. Lupta cu „superstiţia," începută de Petru, a fost proclamată deschis în *Rânduială*. Teofan a scris întotdeuna cu o vervă deosebită împotriva „superstiţiei." În această privinţă este deosebită tragicomedia *Vladimir, Prinţ şi Conducător al pământurilor slavono-ruseşti, adus de Duhul Sfânt de la întunericul necredinţei la lumina Evangheliilor.*[433] Piesa este o satiră răuvoitoare cu privire la preoţii „păgâni" [*zhrety*] şi la „superstiţiile" lor. Abundă referinţe transparente la viaţa contemporană. Teofan a urât deschis clericii, în special clericii ruşi, faţă de care s-a simţit un străin şi o entitate separată. El a fost un om tipic „iluminismului," care nu şi-a ascuns repugnarea faţă de ritual, miracole, ascetism şi chiar ierarhie. El a luptat împotriva unor deziluzii ca „acestea" cu tenacitatea unui raţionalist arogant. În orice caz, deşi nu era sincer în lupta sa, cel puţin era deschis. „Urăsc din tot sufletul mitrele, sceptrele, sutanele, candelabrele, cădelniţele şi alte astfel de mofturi." Adevărat, el a făcut această remarcă într-o scrisoare intimă către un prieten. În acel moment exista multă superstiţie în obiceiurile şi viaţa rusă. Teofan şi Petru au dorit să se războiască nu numai în numele credinţei, ci şi in numele bunului simţ şi a „bunăstării generale."

Mai înainte de domnia lui Elisabeta,[434] autoritatea guvernului şi chiar legea statului a extins o anumită protecţie

---

433 *Vladimir, Slavnorossikikh stran kniaz' i povelitel, ot neveriia tomy v svet evanghelschi privedennyDukhvom Sviatym.* O ediţie a unor cărturari recenţi a lui *Vladimir* este oferită de I. P. Eremin, ed., *Teofan Prokopovici: Sochineniia* (Moscova-Leningrad, 1961), pp. 149-206.

434 Fiica mai tânără a lui Petru cel Mare, Elisabeta (1709-1762) a trecut pe tronul rus în 1730 din cauza naşterii sale ilegitime (ea a fost născută mai înainte ca Petru să se căsătorească cu mama sa, Caterina I). Ea era populară în multe cercuri, cel mai mult în armată şi după moartea Anei Ivanovei (a se vedea nota 31) o cupă de palat împotriva succesorului Anei, copilul Ivan VI, a pus-o în cele din urmă pe Elisabeta pe tron în 1741. Domnia ei a mărturisit o înflorire a formelor culturale vestice în Rusia (operă, balet, teatru etc), stabilirea primei universităţi ruseşti şi o înlocuire generală a influenţelor germane protestante la curtea francezilor. Destul

specială preferenţială faţă de protestantism. Guvernul lui Petru, nu numai din consideraţii ale utilităţii statului şi a totalităţii, era gata de mai multe ori să indentifice interesele protestanţilor cu proprile sale interese, producând impresia că Ortodoxia este un protestantism special, moderat şi ritualistic şi că Ortodoxia şi protestantismul sunt egal reconciliate („facimille legitime que unitur", după cum a scris prietenul academicianul de la Sank Petersburg, în celebra sa carte *Ecclesia graeca lutheranisans,* [Lübeck, 1723]).[435] Caterina II a menţinut că nu există „practic nici o diferenţă" între ortodoxie şi luteranism: „le culte extérieure est très different, mais l'Eglise s'y voit réduite.par rapport à la brutalité du peuple." În timpul domniei Anei,[436] sub Biron,[437] statul a creat o poliţă dură faţă de Biserică.

---

de pios în ascultarea ceremoniilor Bisericii, ea a pus capăt „persecuţiei" domniei Anei.

[435] Johann Peter Kol (mort în 1778) care ţinea un scaun la oratoriu şi de istoria Bisericii la Academia de Ştiinţe, unde a fost invitat în 1725 pe baza cărţilor citate aici. El a părăsit Rusia o vreme în 1727, după cum spune un coleg de la Academie fiindcă era puternic îndrăgostit de Marea Prinţesă Elisebata Petrovna, în timp ce supraveghea gimnaziul Academiei şi a scris câteva rapoarte pentru Academie: *De manuscriptis bibliothecae mosquentis, De origine linguae russicae* şi *De lxico slavonico conficiendo.*

[436] Ana a fost fiica vărului Ivan, care era şi el ţar până la moartea sa din 1696. În 1710 Petru s-a căsătorit cu ducele de Courland (un mic stat vasal polonez din Marea Baltică) şi chiar dacă soţia sa a murit la întoarcere din călătorie Petru a fost din punct de vedere politic grăbit să îşi facă nepoata suverană a acestei arii strategice. Ana a trăit în Courland, dezonorată, singură şi plictisită, până când o criză a succesiunii în tronul rus din 1730 i-a adus pe marii demnitari ai Rusiei în Courland pentru a îi oferii tronul, cu condiţia ca ea să accepte anumite limitaţii ale puterilor ei. Ea a fost de acord, a fost încoronată împărătească, a renunţat la toate limitaţiile puterilor ei şi a început să conducă autocrat. Din cauza trecutului ei şi a climatului în care a ajuns la putere Ana a fost permanet suspicioasă de intrigile împotriva ei şi a guvernului pe care îl reprezenta care a devenit curând un „stat poliţie." Punctul de vedere tradiţional al domniei ei este „o epocă întunecoasă" din istoria Rusiei pe când sfătuitorii germani conduceau guvernul. Acest punct de vedere a fost substanţial alterat de istoricii recenţi, dar în orice caz, în acest moment Biserica din această perioadă a avut de purtat un jug greu şi adesea crud.

Ei au atacat evlavia şi credinţa noastră ortodoxă, dar într-un astfel de fel că un astfel de pretext ei păreau înrădăcinaţi într-o superstiţie faţă de creştinism. Mulţi clerici şi chiar un mare număr de monahi educaţi au fost depuşi, torturaţi şi exterminaţi sub această pretenţie! De ce? Nu se aude nici un răspuns cu excepţia aceluia că este o persoană superstiţioasă, un bigot, un ipocrit, o persoană care nu este bună la nimic. Aceste lucruri n-au fost făcute cu viclenie şi cu scop, pentru ca să extirpeze preoţia ortodoxă şi să o înlocuiască cu o nouă lipsă de preoţie [*bezpopovşchina*].

Aşa este predicatorul elisabetan Ambrozie Iuşchevici[438] în colecţia sa din timpul domniei Anei. Petru a devenit nemulţumit de Ştefan Ivorschi pentru că a ridicat subiectul lui Tveritinov[439] şi

---

437 Erns Johann Biron (1690-1722) a fost un Courlander care a slujit la curtea Anei pe când era ducesă acolo şi a venit la Moscova ca şi iubitul ei pe când a devenit împărătească. El este văzut ca şi conducătorul real al Rusiei din timpul domniei ei (de aici termenul de *Bironovchina* care descrie această perioadă), dar istoricii moderni diferă cu privire la contextul serios al acestei influenţe. În 1737 el a fost făcut duce de Courtland şi la moartea Anei a fost pus sub arest de rivalii săi şi exilat. Caterina II a restaurat-o la ducat în 1763, unde şi-a trăit restul zilelor într-o obscuritate liniştită.

438 Ambrozie Iuşchevici (1690-1745) a fost binecunoscut, un predicator de ţinută înaltă şi din 1740 până la moarte arhiepiscop de Novgorod. Ironic, el a venit la putere în timpul domniei Anei şi a fost un oponent politic al Elisabetei, dar când aceasta a devenit împărătească el s-a pocăit de prostiile lui. Ca Arhiepiscop de Novgorod el a văzut şcoala mitropolitului Iov şi a dezvoltat-o în primul semninar al lui la Novgorod.

439 Dmitrii Evdochimovici Tvertimov a fost un doctror şi un om de ştiinţă care avea mulţi prieteni în subirbile germane, unde a devenit familiar cu lucrările lui Luther. Trecutul lui ştiinţific şi influenţele lui protestante l-a dus la negarea moştelor, minunilor şi a cinstirii icoanelor şi să susţină că Biblia este singura sursă de autoritate religioasă. A fost să renunţe şi eventual s-a întors la vechea ortodoxie, dar procesul a ţinut câţiva ani şi a creat rivalităţi şi animozităţi la cel mai înalt nivel între guvernul lui Petru. La proces un student de la Academia din Moscova l-a acuzat de protestantism şi că este liber cugetător în 1713, Tveritinov a fost denunţat ca fiind sursa acestor erezii. Mergând în Sank Petersburg s-a pus sub grija senatului (ca şi organ executiv al lui Petru, nu ca şi o corp legislativ), care l-a găsit ortodox şi l-a forţat pe Ivorschi să fie de acord. Iavorschi a apelat

pentru afirmaţia lui critică despre punctele de diferenţă între ortodoxie şi luteranism. *Piatra credinţei* [Mamen very][440] a fost persecutată şi suprimată tocmai fiindcă conţinea o informaţie polemică cu privire la Reformă. Pentru acest motiv, chiar şi acei ortodocşi care nu aveau simptie sau entuziasm pentru latinsimul lui Iavorschi i-au preţuit munca. Poşocov a fost un astfel de ortodox.

Cartea *Piatra credinţei* compusă de Prea Sfinţia Sa Mitropolitul de Riazan Ştefan Iavorschi de binecuvântată pomenire ar trebui publicată cu scopul de a afirma credinţa şi de a o păstra faţă de luterani, calvini şi alţi iconoclaşti. Cinci sau şase copii ale ei ar trebui trimise la fiecare şcoală, pentru ca cei care aspirau la preoţie să poată primii această *piatră* a pomenirii cu scopul de a putea trimite nişte replici la orice întrebare.

Poşcov a fost puternic îngrijorat şi confuz de acest pericol „iconoclast," al unei teoretizări luterane lipsite de sens" şi de „înţelepciunea puturoasă" a luteranismului. El a susţinut entuziast reformele lui Petru, dar nu a crezut că era necesar sau posibil să respingă propria sa religie strămoşească de dragul unei astfel de renovări sau pentru „bunăstarea generală" sau de a o înlocui cu ceva nou conceput şi superficial. Indiferent cât de viguros a criticat Teofan, Petru şi Posacov ignoranţa religioasă şi superstiţia oamenilor, chiar şi a clericilor, la fel ca şi nedreptatea şi sărăcia dominante. El a insistat pe introducerea generală a şcolilor; a cerut „abilitatea de a citi" [*gramatischeskoe razumenie*] pentru cei care căutau să devină diaconi şi i-a invitat pe cei care voiau să dobândească o viaţă monahală ca să studieze şi „să devină abili în dispute." Idealul lui Posoşcov a rămas „viaţa religioasă" şi nu cea laică sau secularã. Astfel, în ciuda latinismelor lui Ştefan Ivaroschi, Posoşcov a simţit

direct la Petru, care deşi neîncrezător în simpatia sa faţă de ideile lui Tvertinov, nu putea tolera ruptura de autoritate conţinută în el şi în cel din urmă Tveritinov a fost condamnat în 1716. Această afacere l-a lăsat pe Petru nemulţumit faţă de Iavorschi fiindcă a apelat la captele lor şi l-a lăsat pe Iavorschi disperat de posibilitatea de a funcţiona cu alte autorităţi.

[440] Cartea lui Iavorschi *Piatra credinţei* a fost scrisă probabil încă din 1713.

o apropiere şi o încredere în el. Mai presus de orice, Ştefan i-a oferit nişte materiale de succes.

În acest fel de circumstanţele s-a desfăşurat Ştefan, scriind teologie pe baza lui Bellarmine, în acelaşi fel a fost capabil să apere Biserica Rusă de introducerea Reformei. Aceste circumstanţe au devenit atât de complexe astfel că soarta teologiei ruseşti din secolul al optâstrezecelea a fost rezolvată într-o dezbatere extinsă între *epigonii* scolaticismului romano-catolic al post-reformiştii scolasticismul prostestant. Teofan a ieşit victorios din controversă; dar nu a făcut aceasta imediat. Din cauza unei inerţii istorice, tradiţia romano-catolică de mai înainte a persistat până la mijlocul secolului, chiar şi în noile create şcoli. Noile idei au câştigat prevalenţă cu greu. Teofan a cucerit ca un cărturar; a fost o victorie pentru teologia protestantă scolastică.

IV

Şcolile ecclesiale din secolul al optâstrezecelea

În secţiunea *Regulamentelor* intitulată „învăţători şi studenţi în instituţiile teologice" Teofan sublinează un program coerent şi raţional al educaţiei noilor şcoli. „Când nu există lumina învăţăturii nu poate exista nici o rânduială în Biserică; dezordinea şi superstiţiile vrednice de ridicularizare sunt de neevitat ca şi disensiuni şi erezii lipsite de sens." Academia de la Kiev a rămas modelul lui Teofan. El a propus stabilirea modelului „Academiei" pentru marea Rusie. O astfel de şcoală era uniformă şi generală, durând câţiva ani şi având mai multe clase. Toate clasele progresau împreună. Şcoala ţintea la o educaţie generală în filosofie şi teologie formând piatra din capul unghiului. În legătură cu academia s-a deschis un seminar şi ea a fost o şcoală bazată pe „nivelul monahal." După estimările lui Teofan, aceasta a marcat punctul de plecare. Încă odată el se bazează pe exemplul sau experienţa vestică (aceste lucruri au devenit subiectul reflecţiei în

ţările străine). El a avut în minte colegiul Sfântul Atanasie din Roma unde a studiat., viaţa seminarului a fost izolată cu cel mai mare efort posibil pentru a o face să fie separată de restul Bisericii („nu într-un oraş ci afară") dincolo de influenţa părinţilor şi a tradiţiei. Numai în acest fel se putea creşte şi educa o nouă rasă de oameni. „O astfel de viaţă a tinerilor părea supărătoare şi similară închisorii. Dar pentru persoana care devine obişnuită cu o astfel de viaţă, chiar şi un an, ar fi mai plăcută; după cum ştim din experienţa noastră şi a altora."

Teofan a încercat imediat să stabilească un astfel de seminar şi în 1721 a deschis o şcoală la casa sa din Karpova. Şcoala era numai pentru clasele primare. Străinii, inclusiv academicianul Gottlieb Bayer[441] şi Sellius[442] au predat aici. Şcoala a fost abolită şi Teofan a murit. Academia din Zaiconospaschi din Mănăstirea Zaiconospaschi din Moscova a devenit principala şcoală din Marea Rusie. Prin 1700 sau 1701, a fost recunoscută deja după modelul kievian ca şi o şcoală latină sub protecţia lui Ştefan Iavorschi.

---

441 Istoricul şi filologistul Gottlieb Siegrid Bayer (1694-1738) a fost educat la Universitatea din Königsberg şi a deţinut scaunul de antichităţi şi limbii orientale la Academia de Ştiinţe în Sank Petersburg. În Rusia el a realizat nişte lucrări deosebite în domeniul geografiei şi al istoriei, a compilat un dicţionar chinezesc şi a scris o istorie a Rusiei. El nu a învăţat niciodată să citească rusă şi istoria sa se baza pe surse biznatine şi scandinave în traduceri ruseşti şi astfel a ajutat la stabilirea „teoriei normaiste" în istoriografia rusă, ca şi cum tot cea ce ar fi de interes politic şi cultural în Rusia antică provenea de la comercianţii varangieni care şi-au stabilit conducerea asupra triburilor slave primare.

442 Adam Burkhard Sellius (mort în 1746), un dane, a fost student al lui Buddeus la Jena. El a venit în Rusia în 1722 şi a predat latina la şcoala lui Teofan şi mai apoi a slujit ca şi profesor în Moscova, în Sank Petersburg la Academia de Ştiinţe şi la Seminarul Alexander Nevschi. În 1744 s-a convertit la ortodoxie şi a devenit monah împreună cu Nicodim. A fost cunoscut restului generaţilor de ruşi din cauza lucrărilor lui istorice şi bibliografice, cel mai mult, *Schediasma litterarium de scritoribus, qui historiam politico ecclesiasticam Rossiae illustratunt* (Ravel, 1736; traducător rus din Moscova, 1815), *Istorischoe zerţalo rossischikh gosudarei* (publicat în latină, cu traducere rusă din Moscova, 1773) şi *De rossorum hierarchia,* care nu a fost niciodată publicată dar a fost folosită de alţi istorici ruşi.

Patriarhul Dositei al Ierusalimului[443] l-a mustrat fiindcă a introdus „predarea latină". Între timp, iezuiţii din Moscova, care şi-au întemeiat propria şcoală pentru fii aristocraţilor moscoviţi, au comentat destul de favorabil cu privire la ea. Studenţii din ambele şcoli au menţinut relaţii prieteneşti şi au realizat conversaţii cărturăreşti unite. Se pare că pentru o vreme Ştefan a avut bune relaţii cu iezuiţii.

Toţi învăţătorii de la Academie au venit din Kiev şi între ei se afla şi Teofilact Lopatinschi care ar merita o atenţie specială. Mai târziu, în timpul domniei Anei, a devenit Arhiepiscop de Tver şi a avut mult de suferit din cauza acestui om viclean. A suferit din cauza lui Teofan, pe care l-a acuzat şi atacat de protestantism. Teofilact avea cunoştinţe largi şi un duh răzvrătit, dar era un teolog scolastic tipic. Conferinţele lui îi urmau lui Toma de Aquino. El a supravegheat publicarea *Pietrei credinţei* a lui Iavorschi.[444]

La nivel general, şcolile din acea perioadă din Marea Rusie au fost create şi deschise numai de ierarhii din Ucraina. (A existat o vreme când numai ucrainienii puteai devenii episcopi şi arhimandriţi). Ei au întemeiat şcoli latine în tot locul după modelul celor în care au studiat ei. De obicei aceşti ierarhi au adus învăţători (uneori chiar „extracţii poloneze") din Kiev şi i-au chemat afară. S-a mai întâmplat că până şi studenţii au fosta aduşi din Ucraina. O astfel de emigraţie de ucrainieni a fost privită în Rusia ca şi o invazie străină. În sensul cel mai direct şi mai literar, reforma lui a însemnat „ucrainizarea" din istoria acestor şcoli ecclesiastice. Noua mare şcoală rusească a fost dublu străină studenţilor ei: a fost o

---

443 Patriarhul Dositei şi-a exprimat îngrijorarea asupra influenţelor latine din Rusia cu mai multe ocazii. Deşi el i-a trimis pe fraţii Likhud la Moscova ca să deschisă aici o Academie, el i-a denunţat atunci când au introdus latina în curiculum. Mai târziu el a protestat în faţa hirotonirii lui Iavorschi pentru scaunul din Riazan şi l-a avertizat pe Petru să nu aducă ucrainieni în scaunele ruseşti. Despre acest ierarh redutabil a vedea capitolul II, nota 200.

444 *Scienţia sacra* (1704-1710) care există într-un manuscris; cf. *Zapischi*, Korokovschi [Nota autprului].

şcoală de „educaţie latină" şi de învăţători „chercasiani." Znamenschi face acest punct remarcabil în cartea sa despre şcolile ecclesiale ale secolului al optâstrezecelea.

Studenţilor acestor învăţători li se părea că străinii au călătorit de la un teritoriu îndepărtat, după cum părea Ucraina acelor vremuri. Ucraina îşi avea propriile obiceiuri, concepţii şi chiar educaţie, cuplat cu un cuvânt care era puţin înţeles şi străin marii urechi ruseşti. Ei nu numai că nu au voit să se adapteze la tinereţea pe care au voit să o educe sau din ţara în care au locuit, dar ei i-au considerat pe ruşi ca barbari. Tot ceea ce aparţinea de Ucraina a devenit obiectul cenzurii şi al voioşiei. Ei au devenit obiectul cenzurii şi al voioşiei.

Există o evidenţă directă că mulţi din aceşti emigranţi au rămas neobişnuiţi cu dialectul rusesc şi au vorbit constant ucraineană. Această situaţie a alterat numai în timpul domniei Caterinei II. În acel moment câteva generaţii de indigeni mari, dar nu a încetat de a fi o colonie.

Fără exagerare putem spune că „cultura care a trăit şi a crescut în Rusia din zilele lui Petru înainte a fost continuitatea organică şi directă nu a tradiţiei moscovite ci al culturii kieviene sau ucrainiene" (Prinţul N. S. Trubeţkoi).[445] Mai trebuie făcută o rezervare: o astfel de cultură a fost mult prea artificială şi introdusă cu forţa fiind descrisă ca o „continuare organică."

O confuzie considerabilă şi o lipsă de organizare a însoţit construcţia noilor şcoli. Pe prim plan şcoala era o „clasă" obligatorie pentru „clerici." Copii clericilor au fost recrutaţi cu forţa, ca soldaţii, cu ameninţarea cu închisoarea, au fost incluşi în aramtă şi la pedepse fără milă. În Ucraina, din contră, şcolile au avut un caracter de mai multe clase. Clerul din Ucraina nu a devenit segregat într-o clasă distinctă decât numai în domnia Caterinei. În adăugare la Academia din Kiev, colegiul Khrakovia oferă un

[445] Nicoale Sergheevich Trubeţkoi (1890-1938) a fost un rus binecunoscut şi un istoric emigrant al literaturii slave şi un cărturar lincvist general. Principala sa lucrare este *Grundzüge der Phonologie* (Vienna, 1939).

exemplu caracteristic. Întemeiat ca un seminar în 1722 de Epifanie Tikhorschi[446] şi cu mare ajutor material de la familia Goliţân, şcoala a fost reorganzată în 1726. Uneori a fost numită academia tihonariană. Clasa de teologie a fost inaugurată încă din 1734.

În orice caz, ierarhia era obligată să stabilească noi şcoli şi să facă aceasta pe cheltuiala unei mănăstiri sau a unei biserici locale. Aceste şcoli au fost întemeiate din consideraţii profesionale „cu nădejdea preoţiei," pentru creaţia şi educaţia unui noi tip de clerici. Curicumul lor oferit pentru educaţia generală cu teologia se studia numai în ultimul an. Puţini au depăşit curicumul lung şi dificil pentru a ajunge la clasa lor. Majoritatea au păsărit seminariile fără de nici un angajament teologic. Nu numai studenţii au plecat mai de vreme („din cauza incapacităţii de a învăţa" sau „din incapacitatea de a înţelege lecţiile"). Frecvent studenţii mai buni au fost luaţi de „comandamentul civil" [*sveţkaia kommanda*] cu scopul de a căuta alte slujbe sau pur şi simplu pentru a intra în „rândul birocraţiei." Pe tot parcursul secolului al optâstrăzecelea şcolile ecclesiastice au format singurul sistem durabil şi extensiv.

Expansiunea şi dezvoltarea unor astfel de legături de şcoli pe mai multe clase părea o datorie imposibilă şi a fost evitată. Mai presus de orice, numărul necesar de educatori nu putea fi găsit sau dobândit, în special profesori educaţi în cea mai înaltă educaţie (teologie şi filosofie). În orice caz, numai patru din cele douăzecişişase de seminarii s-au deshis mai înainte de 1750 predând teologie şi încă patru au oferit filosofie. Din cauza lipsei de învăţători, această situaţie s-a îmbunătăţit încet chiar şi la seminarul Alexander Nevschi în Sank Petersburg.[447] Numirea studenţilor s-a

---

446 Epifanie Tikhorschi, ca arhimandrit din Chernigov, a fost episcop de Belgorod din 1722 până la moartea sa în 1731. El a întemeiat şcoala de limbă rusească şi apoi această şcoală a fost transformată în 1725 într-un seminar slavono-greco latin la Sank Petersburg.

447 Mănăstirea Alexander Nevschi a fost întemeiată în 1710. Petru a intenţionat să devină un centru pentru clericii din Rusia şi a poruncit ca toţi arhimandriţii pentru toate mănăstirile ruseşti să locuiască mai întâi aici, unde ţarul îi putea

dovedit dificlă, deşi eşecul de a apare a fost tratat cu dezertarea din armată.

Un stat poliţie nu trage nici o distincţie între studiu şi serviciu. Educaţia este privită ca o formă de serviciu sau datorie. Studentul (chiar şi cel mai tânăr) era privit ca un servitor care renunţa la obligaţile lui şi obligat să îndeplinească toate datoriile care îi aparţineau biroului lui sub aminţarea condamnării criminale şi nu numai cu pedeapsa. Astfel, numai cu cea mai mare rezistenţă chiar şi cei dintre mai puţin capabili băieţi (inclusiv băieţi delicvenţi, cruzi şi violenţi într-un mod brutal) acuzaţi de citarea în serviciul educativ când aceasta se întâmpla, soldaţii le înlocuiau educaţia. „În aceste sens, seminariştii au devenit fiii soldaţilor bisericii [*ţerkovnie kantonisty*]." Cei care nu apăreau, cei care dispăreau sau cei care doreau au fost prinşi şi trimişi înapoi cu forţa – uneori în lanţuri – „pentru acest antrenament şi testaţi ca portretizaţi în *Rânduielile duhovniceşti*". Toate aceste măsuri au eşuat să deterioreze pe dezertori. Jumătate din seminar fugea şi lista clasei conţinea intrarea epică: *semper fugitious*.

Astfel de plecări sălbatice de către studenţi şi asociaţii lor de către alţii nu a rezultat dintr-o calitate întunecată, lene sau obscurantism din partea clericilor. Motivul respingerii educaţiei lor nu a derivat dintr-o calitate ignorantă sau superstiţioasă a clericilor, o topică pe care Petru şi Teofan au respins-o. Motivul constă în faptul că noua şcolă rusă era străină şi exotică: o colonie neaşteptată polonezo-latină a pe teritoriul clericilor ruşi. Chiar şi din partea punctului de vedere „profesional" o şcoală poate devenii nefolositoare.

Gândirea practică nu a detectat nici un beneficiu în gramtica latină, în „arma manierismelor" dobândită în seminarii şi a eşuat să descopere orice motive de a abandona vechile căi familiare de pregătire pentru îndatoririle pastorale de a acasă în schimbul

---

inspecta mai des. În 1721 s-a întemeiat o şcoală de gramatică de Feodosie Ianovschi, apoi această şcoală a fost transformată într-un Seminar latino-slavo-grec din Sank Petersburg.

unor căi nefamiliare şi îndoielnice. A rămas să se dovedească cine era cel mai bine pregătit pentru viaţa de cleric: psalmistul care a slujit în biserică din copilărie şi a învăţat să citească şi să cânte şi rutina liturgică sau practica cărturarului latin care a învăţat câteva inflecţii latine şi câteva cuvinte din vocabular. (Znamenschi).

În şcolile latine, studenţii au fost nefamiliari cu slavicii şi chiar cu textele scripturistice folosite în timpul lecţiilor lor care au fost prezentate în latină. Gramatică, retorică şi poetică care au studiat latină. Retorica în rusă a venit mai târziu. În mod destul de pe înţeles, fără de încredere părinţii şi-au trimis copii „crezând că vor fi torturaţi," în timp ce copii preferau închisoarea dacă aceasta însemna schimbarea dintr-un astfel de serviciu educaţional. Impresia a fost că aceste noi şcoli introduse, dacă nu alterau credinţa cuiva îi înlocuiau naţionalitatea.

În timpul domniei lui Petru, Rusia nu a dobândit „temeliile educaţionale" pentru cultura europeană, ci numai rutina vestică. Această rutină a fost introdusă prin măsuri obligatorii şi astfel de măsuri s-au dovedit a fi din punct de vedere moral lipsite de temelii, în special în „sărăcia totală," adică, prin destituţia care a predominat în şcoli încă de la începutul secolului al nouăsprezecelea. Mitropolitul Filaret al Moscovei, vorbind despre propriile zile la şcoală, a remarcat că copii clericilor „de la clasele de jos la cele de sus s-au pregătit pentru serviciul Bisericii mai mult din noroc şi îndurare decât fiindcă posedau orice avantaj material." În a doua jumătate a secolului, această situaţie s-a îmbunătăţit şi a dominat un ton mult mai pedagogic. Chiar şi francezii au devenit o parte din curiucumul. Idealul a descoperit cu greu reflecţie în viaţă.

Stabilirea de şcoli a constituit fără îndoială un pas pozitiv. Totuşi, transplantul de şcoli latine în terenul rus a seminificat o ruptură în conştiinţa Bisericii: o pauză care separa „educaţia" teologică de experienţa ecclesială. Fisura se putea simţii atunci când cineva se ruga în slavonă şi teologhisea în latină. Aceiaşi Scriptură care se citea în clasă într-un limbaj internaţional în latină se putea auzii în slavonă în catedrală. Această ruptură nesănătoasă din

conştiinţa Bisericii ar fi putut fi cea mai tragică consecinţă a epocii petrine. O nouă „credinţă dual㔠a fost creată. „Dintr-o dată unii au mers la germani, lăsându-i într-un impas" (Herzen).[448]

Construcţia culturală era vestică; chiar şi teologia era vestică. În secolul al optâstrezecelea termenul de educaţie desemna de obicei „erudiţie" cărturărească. Această erudiţie teologică a secolului al optâstrezecelea a şcolilor latine a început să fie privită (şi nu fără motive) ca un element străin şi superfluu în viaţa şi obiceiurile Bisericii, care nu răspundea la nevoile organice. O astfel de erudiţie nu era neutră. Teologia studiată după sistemul lui Teofan a rezultat în toate problemele fiind pusă şi văzută din punctul de vedere protestant. Transformarea psihologică a însoţit această nouă erudiţie; dimensiunea duhovnicească a fost „reformată." Nu a fost cel mai puternic motiv pentru lipsa de credinţă în indiferenţa obstinată faţă de cultura teologică care nu era încă deplină între cercurile mai largi ale congregaţiei şi chiar între clerici? Acesta este motivul pentru continuarea atitudinii faţă de teologie ca un apanaj străin şi occidental care este întotdeauna străin estului ortodox care a împiedicat atât de tragic (şi încă mai continuă să împiedice) recuperarea conştiinţei religioase ruseşti şi eliberarea ei din prejudiciile moderne şi antice. Aceasta este o diagnoză istorică, nu o afirmaţie.

„Mulţi seminarişti care studiază limba latină şi subiecte latine au devenit dintr-o dată plictisiţi," după cum s-a remarcat într-o cerere destul de curioasă pentru reinstituţia rusei intitulată „Plângerea fiilor comercianţilor şi a celor cu ranguri amestecate"

[448] Mănăstirea Alexander Ivanovici Nevschi a fost întemeiată în 1710. Petru a intenţionat să devină un tip de centru de educaţie pentru clerul superior din Rusia şi a porunci ca toţi arhimandriţii din mănsătirile Rusiei să locuiască mai întâi în această mănăstire, unde puteau fi inspectaţi de ţar. În 1721 o şcoală de gramatică a fost întemeiată aici de Feodosie Inovschi, apoi această şcoală a fost transformată într-un seminar slavono-greco-latin din St. Petersburg.

adresată Arhiepiscoupului de Tver, Platon Levşin,[449] în 1770. O astfel de „plictiseală" şi chiar „întristare" (adică jignirea minţii) a izbugnit dintr-o ruptură şi o frângere duhovnicească. Motive destul de suficente şi temeiuri de necredinţă au fost oferite nu numai în timpul domniei lui Petru, ci şi în anii care au urmat umplându-i de o mare frecvenţă. Educaţia s-a opus „supersitiţiei" şi de mai multe ori credinţa şi evalvia au fost înţelese ca o desemnare urâcioasă. Natura acestora a fost „epoca iluminismului". Lupta utilitariană şi asemănătoare cu afacerile împotriva superstiţiei în timpul domniei lui Petru a anticipat libera gândire luxuriantă şi libertinismul domniei lui Caterina.

În tratarea „superstiţiei" Petru s-a dovedit mai rezolut decât Teofan, căci el era mai crud. Teofan nu a fost un ucenic. În acest sens, legislaţia petrină care organiza mănăstirile şi monahsimul este pozitivă. Petru a considerat monahismul parazitic şi lenevitor. „Când câţiva bigoţi greşiţi au mers să viziteze împăraţii greci, îşi vizitau mai des soţiile." La finele istoriei ruse această cangrenă a devenit răspândită între noi." Petru a găsit Rusia nepotrivită climatic monahismului. El plănuia să convertească mănăstirile existente în case se muncă, întemeind case de veterani. Monahii au

[449] Platon Levşin (1737-1812) a fost unul dintre marii ierarhi al secolului al otâstrezecelea. Născut lângă Moscova, el a studiat la Academia din Moscova şi după ce a absorbit şi a predat latină. În 1763 a fost dus la Sank Petersburg ca şi predicator la curtea Caterinei II şi ca tutore pentru marele duce Paul. A ajuns la distincţia de arhimandrit, membru al Sinodului, episcop de Tver (1770) şi 1775 a devenit mitropolit de Moscova dovedindu-se un administrator capabil, reorganizându-şi episcopia şi Academia şi introducând multe măsuri pentru a ridica nivelul moral şi material al clericilor. În prima parte a vieţii sale a fost cunoscut ca unul dintre cei mai de succes predicatori din Rusia şi aproape 500 din predicile lui au fost păstrate. Mai târziu s-a distins ca pedagog şi ca scriitor. Între scrierile lui există manuale şi instrucţii care acopere aproape toate aspectele vieţii bisericeşti, o scurtă istorie a Bisericii ruseşti, dintre care cea mai celebră a fost *Pravolsavnoe uchenie very,* publicată în latină, franceză, germană, engleză şi greacă în timpul vieţii. O mărturie deplină a scrierilor lui sunt de A. Barsov, *Ocherk zhizni mitropolita Platona* (Moscova, 1891). El este discutat mai jos, în special pp. 141-146.

devenit asistenţi de spitale şi monahiile au devenit croitoare şi împletitoare, scop pentru care croitoarele au fost aduse din Barbant. „Ei spuneau rugăciuni şi toţi se rugau. Ce profit poate câştiga societatea din aceasta? Prohibiţia împotriva monahilor care studiau cărţi şi se angajau în afaceri literare este cât se poate de caracteristică şi o „regulă" în acest sens a apărut în *Regulamente.*[450]

Monahii nu ar trebui să scrie în chiliile lor pentru nici un motiv, fragmente din cărţi sau scrisori de sfătuire, fără încunoştinţarea personală a superiorului lor şi cu pedepse corporale severe; nici să nu primească scrisori decât cu permisiunea superiorului. În conformitate cu rânduielile duhovniceşti şi civile nu poate fi posedată nici o cerneală sau hârtie, cu excepţia celor permise de superior pentru folos general. Acest lucru trebuie supravegheat între monahi, căci nimic nu distruge tăcerea monahală decât scrierile frivole şi deşearte.

Cu privire la prohibiţie, Giliarov Platonov a remarcat aceasta:

Când Petru a emis un decret care interzicea monahilor să ţină un stilou şi cerneală în chiliile lor, când aceiaşi regulă rânduită de lege că raportul mărturisitorului pentru investigatorul criminal pentru cei care au păcătuit i-a descoperit în mărturisire; atunci clericii au trebuit să simtă aceasta că autoritatea de stat ar intra între ei şi oameni, că statul v-a lua asupra sa instrucţia exclusivă a gândirii populare şi se v-a sârgui să distrugă legătura duhovnicească, încrederea mutuală, care a existat între păstori şi turmele lor.

Adevărat, Petru a voit să educe monahii în adevărata înţelegere a Scripturilor. Primul pas, toţi tinerii monahi (adică cei sub treizeci de ani) li se poruncea să se adune şi să studieze la Academia Zaikonopasschi.[451] Un astfel de decret nu putea decât să

[450] Aceasta a fost regula 36 în secţia despre monahism. Ea nu exista în versiunea originală a *Regulamentulu,* dar încă din 1701 Petru a interzis monahilor să păstreze materiale scrise în chiliile lor şi această interdicţie a fost confirmată de un edict în ianuarie 1723.

[451] Decretul din 1 septembrie 1723.

producă neliniște, căci nu putea fi înțeles decât ca un efort de a extinde cerințele educaționale către monahi (care era în duhul „reformelor"). Un astfel de serviciu trebuia făcut în școlile latine. Mai târziu Petru a propus să convertească mănăstirile în paturi pentru asistente medicale pentru cultivarea celor iluminați capabili de a traduce cărți.

Mai presus de orice, noua școală a fost privită ca un fel de arbitralitate și interferență a statului. Acești noi monahi „educați" de tip kieviano-latin (erau singurul fel în care Petru și Teofan voiau să îi antreneze)[452] ale căror minți excitate și de neînțeles dobândeau și erau sfredelite de cunoștințele latine lipsite de viață și care cu greu puteau fi reconciliate cu distrugerea vechilor mănăstiri evlavioase sau cu încheerea slujbelor lui Dumnezeu în ele.[453]

Statul petrin a îndemnat la acceptarea acestui act psihologic. Din cauza acestei conștiințe a îndemnului religios, în secolul al optâstrezecelea conștiința s-a acoperit și s-a acoperit cu tăcere, cu îndurare și cu refuzul de a ridica întrebări. O limbă comună – acea legătură simpatetică fără de înțelegerea mutuală este imposiblă – fiind pierdută. Remarcile și animozitățile în care *kulturträgen* Rusia secolului al otâstrezecelea și iluminatorii s-au angajat captivați, a facilitat aceast proces. În general, toate aceste contradicții și convulsii din secolul al otrâstrezeclea au răsunat cu putere și sănătos și și-au găsit expresia în istoria teologiei rusești și în conștiința religioasă rusă.

V

Scolasticismul protestant

Influența lui Teofan în educație nu a devenit imediat aparentă. El a predat o scurtă vreme în Kiev și nu a lăsat nici un ucenic în urma lui. „Sistemul" lui a rămas

[452] Cf. „notificării" [*obiavlenie*] din 1724.

[453] A se vedea mai jos condamanrea lui Paisie Velicicovschi a acestei practici.

necompletat, notele fiindu-i pregătite mai înainte. Sistemul lui Teofan a penetrat rutina şcolii aproximativ la mijlocul secolului (în Kiev după ce Arsenie Moghilianschi a devenit mitropolit în 1759).[454] În prima jumătate a secolului, teologia a continuat să fie predată într-o manieră romano catolică.[455] Planurile cursurilor scrise de Teofilact (pe baza lui Toma de Aquino) au constituit teologia predată în noile seminarii. În acest moment filosofia peripatetică[456] – *philosophia Aristotelico scholastico* – era predată în tot locul teologiei şi de obicei din aceleaşi manuale ca cele folosite de iezuiţii polonezi. Filosofia a trecut de la Aristotel la Wolff,[457] simultan odată cu trecerea teologiei de la Aquino la Teofan Procopovici. Textele lui Baumeister au rămas cerute şi acceptate.[458] A început ameninţarea scolasticismului protestant. Latina a rămas limba şcolilor, în timp ce instrucţia şi studiul au rămas neschimbate. S-a folosit un sistem de compendiumuri de către Gerhard, Quenstedt, Hollatius şi

[454] Arsenie Moghilianschi (1704-1770), un absolvent al Academiei din Kiev, a predat la Academia din Moscova şi a fost un predicator popular la curtea Elisabetei. Fiind un membru al Sinodului din 1744, el s-a retras la Mănăstirea Novgorod Severschi în 1752, dar a fost chemat din retragere pentru a îşi aprimii oficiul de mitropolit al Kievului.

[455] Cei care au predat într-un astfel de fel au fost Teofilact, Ghedeon Vişenschi şi Chiril Floronschi în Moscova; Inochentie Popovschi, Cristofor Charnutschi, Iosif Vochanschi şi Ambrozie Dubnevici în Kiev. Menţionarea numelui lui Arsenie Matseevici nu ar fi potrivit [Nota autorului].

[456] „Peripatetic" se referă la filosofia lui Aristotel, popularizată în Europa occidentală de scolastici. Termenul derivă din practica lui Aristotel de a se plimba (*peripatain*) în timp ce preda şi din cauza colonadelor liceului său, numit *peripatos*.

[457] Christian Wolff (1679-1754) a fost un filosof german şi matematician care a predat la Universitatea din Marburg şi în Halle. În filosofia sa el s-a sârguit să sistematizeze filosofia scolastică pe baza metodei matematice. Filosofia sa morală şi cea politică a avut mare influenţă şi la mijlocul secolului al XVIII-lea ea domina universităţile germane.

[458] De obicei ediţia pregătită de N. Bantiş-Kamenschi, *Baumeistri Elementa philosophiae,* publicată în Moscova în 1777 dat tipărită în Kiev din 1752.

Buddeus.[459] Compilaţii, „ajustări" şi „extrase" au fost realizate din aceste manuale protestante în aceiaşi manieră ca şi cărţile compilate din textele romano-catolice. Câteva compendiumuri au fost publicate. Conferinţele lui Silvester Kuliabka, George Koinschi sau Gavriil Petrov[460] nu au fost niciodată tipărite. Numai mai târziu astfel de compendii au fost tipărite: lucrarea lui Teofilact Gorschi *Doctrina* (publicată în Leipzig în 1784 şi bazată pe Buddeus şi Schubert); *Compendiumul* lui Iachint Karpinschi *Compendium theologiae dogmatico-polemicae* (Leipzig, 1786); *Compendiumul* lui Silvester Lebednischi (Sank Petersburg, 1799 şi Moscova, 1805) şi în cele din urmă compendiumul lui Irineu Falkovschi publicat în 1812.[461] Toţi aceşti autori i-au urmat lui Teofan. Privim în deşert orice expresie

---

459 Johann Gerhard, *Loci theologici;* Johann Quenstandt, *Theologia didactico polemica sive systema theologicum* (Wittenberg, 1685), Johann Buddeus, *Institutioners theologiae dogmaticae* (1723) şi *Isagoge historico-theologica ad theologiam universam* (1727).

460 Silvestu Kuliabka (1701-1761) a predat retorica, filosofia şi teologia la Academia din Kiev şi a slujit ca rector. Cele două conferinţe compilaţii au fost *Cursus philosophicus* (1733) şi *Theologicae scientiae summa* (1743). Mai târziu a devenit mitropolit de Sank Petersburg. George Koninschi (1718-1795), Arhiepiscop de Moghilev, deşi autorul unui curs de teologie şi filosofie, era cunoscut pentru luptele sale împotriva uniaţilor din Polonia. Gavriil Petrov (1730-1801) a fost primul Arhiepiscop de Tver şi apoi mitropolit de Sank Petersburg, unde era activ cu Academia. El a mai slujit în comisia legislativă a Caterinei II ca reprezentatul clerului rusesc şi cu o comisie pentru a evalua şcolile ecclesiale (a se vedea mia jos).

461 Teofilact Gorschi (1778) a fost profesor şi rector la Academia din Moscova şi episcop de Pereiaslvi şi Kolomna. *Orthodoxae orientalis ecclsiae dogmata seu doctrina chrisiana deccredendis et argendis* a fost publicată a doua oară pentru folosirea în seminari în 1818. O versiune mai scurtă, *Dogmaty khistianskoi pravoslavnoi very*, a fost publicată în latină şi rusă în 1773, tradusă în germană în acelaşi an şi franceză în 1792. Iakint Karpinschi, cunoscut fraţilor săi monahi ca şi Cicero (1723-1798), a avut o carieră în cinci seminarii şi zece mănăstiri. *Compendium* a fost un text standard. Silvester Lebednischi (1808), rectorul Academiei din Kazan şi Arhieposicop de Astracam) a fost şi el autorul popularei *Netlanaia pischa* (Moscova, 1799) şi *Pritochik evanghelschi* (1796), comentarii biblice după verset. Irineu Flakovschi (1823) a predat matematică şi teologie la Academia din Kiev şi a fost episcop de Smolensk Chigirin.

liberă a gândirii în aceste cărți și compendiumuri. Ele au fost manuale: „tradiția fosilizată a școlii" și greutatea erudiției.

Secolul al optâstrezecelea a fost martorul unei epoci de erudiți și arheologi (mai mult ca filologi decât ca istorici) și o astfel de erudiție a găsit expresie în învățăturile lor. Tot scopul educației secolului al optâstrezecelea a constat în compilarea și colectarea de material. Chiar și în seminariile provinciale cei mai buni studenți citeau mult, în special istoricii clasici și Părinții Bisericii, mai mult în traduceri latine decât grecești. Limba greacă nu aparținea muncii „obișnuite", nu era unul dintre principalii subiecți de instrucție și nu era cerută.[462] Numai în 1784 s-a acordat atenție instrucției în greacă. Limba greacă nu aparținea cursului „obișnuit," adică nu era unul dintre principalele subiecte de instrucție în greacă „din considerație că cărțile sfinte și lucările învățătorilor Bisericii ortodoxe greco-rusești au fost scrise în ea." O explicație potrivită pentru această decizie se găsește în calculațiile politice care se leagă de „proiectul grecesc."[463] Cei care au pomenit pe greci nu au produs nici un rezultat direct practic și chiar și un astfel de avocat ca mitropolitul Platon al Moscovei,[464] a găsit numai zece până la cincisprezece studenți care voiau să studieze în Seminarul Sfânta Treime. Însuși Platon a învățat greacă numai după ce a terminat școala. El

[462] Cf. dorinței exprimate în statutul Universității din Moscova „ca să fie predată limba greacă."

[463] Polițele rusești străine au fost direcționate în spre sud, împotriva triburilor tătare și a Imperiului Otoman. Odată cu războiul turcesc care s-a încheiat cu tratatul din Chutchiuk-Kainardij (1774) Rusia a câștigat teritoriul în Marea Neagră și și-a demonstrat superioritatea militară în regiune. „Proiectul grecesc al Caterinei" și „marele plan" a fost de a continua expansiunea grecească în acea direcție până ce turcii au fost scoși din Europa și se putea recrea imperiul bizantin cu capitala la Constantinopol. Pasul inițial al acestui plan a fost luat odată cu anexarea Crimeii în 1783 și cu un alt război turc care s-a încheiat în 1792 cu rușii care au câștigat toată coasta de nord a Mării Negre și cu Constantinopolul care era dincolo de puterea de cuprindere. În timpul domniei Caterinei s-a promovat activ moștenirea bizanțului rusesc și chiar un al doilea nepot numit Constantin.

[464] A se vedea mai jos nota 48.

nădăjduia ca seminariştii să poată dobândii ablitatea de a vorbii o „greacă simplă." El a reuşit, căci câţiva studenţi de ai lui au dobândit capacitatea de a scrie versete greceşti. Lucrările Părinţilor Bisericii au fost traduse din greacă în latină la Academia Zaikopnospasschi şi la Seminarul Sfânta Treime. Odată cu reforma din 1789 greaca şi ebraica au devenit obligatorii.[465]

Între elinişti ruşi ai secolului al optâstrezecelea premiul lor îi trebuie oferit lui Simon Todorschi,[466] marea autoritate în limbi greceşti şi orientale şi un student al celebrului Michaelis.[467] Studenţii lui Todorschi din Kiev, Iacov Blonițchi şi Varlaam Liaşchevschi, ambii au lucrat la noua ediţie a Bibliei slave.[468] Aceasta nu a fost o

---

[465] Aceasta s-a întâmplat când numărul de Academii a crescut la patru în Kiev, Moscova, Sank Petersburg şi Kazan şi opt nouă seminarii au fost deschise. Educaţia la toate nivelele a fost ridicată şi un sistem de şcoli mai mici, în special pentru cantori au fost create.

[466] După ce a absolvit la Academia din Kiev Simon Todorschi (1754) a fost trimis în străinătate pentru zece ani ca să studieze limbi. La întoarcere a predat la Academia din Kiev, a fost episcop de Kostroma şi apoi Arhepiscop de Pscov şi membru al Sindoului. Cu excepţia unui mic număr de predici lucrările lui nu au fost publicate, un raport despre şcolile ecclesiale ruseşti a rămas la Biblioteca Imperială în Sank Petersburg, un tratat de limbi orientale fiind ţinut în Biblioteca Academiei de Ştiinţe şi *Rudimenta linguae gracae* a rămas în manuscris la biblioteca Seminarului din Cernogov. El a tradus *Despre adevăratul creştinism* al lui Arndt, care a fost pus în tipar.

[467] Johann Heinrich Michaelis (1668-1738) fost un profesor de limbi orientale şi mai apoi de teologie la Universitatea din Halle. Un pietist, el a fost centrul *Colegiumului orientale theologicum* (nota 78) şi a editat o ediţie critică a Vechiului Testament (1720) şi o lucrare exegetică despre *Aghiografie* (Halle, 1720).

[468] „Biblia elisabetană" a fost emisă în 1751 şi tipografia a fost repetată în 1756, 1757 şi 1759. Iacov Bolonniţchi (1771-1774) a predat la Seminarul din Tver şi din 1743 până în 1748 a predat la Academia din Moscova. În timp ce era în Moscova a compus o gramatică germană scurtă, a tradus *Echiridionul* filosofului stoic Epictet şi a început munca la o nouă Biblie. În 1748 s-a restras din cauza unei boli la o mănăstire din Belgrod, de unde a mers în taină la Muntele Athos, întorcându-se la Mănăstirea frăţietăţii din Kiev zece ani mai târziu. Blonniţchi a compilat o gramatică şi a tradus lucrarea lui Dionisie Areopagitul *Despre ierarhia cerească*. Varlaam Liaşchevschi (1774) a predat greacă la Academia din Kiev şi a fost rectorul Academiei din Moscova şi membru al Sfântului Sinod. El a

datorie uşoară. Editorii au avut nevoie de un tact şi de senzitivitate filologică genuină. Trebuia făcută o decizie cu privire la care ediţii puteau fi folosite ca bază pentru corecţie. Poliglotul Walton[469] a fost consultat în legătură cu poliglotul complutensian[470] asupra căruia a rămas decizia disponibilă. Nu s-a luat nici o soluţie imediată despre cum să tratăm cazurile unor traduceri greşite în ediţile vechi şi noi. O sugestie a implicat tipărirea ediţilor vechi şi noi – şi pe cea nou corectată în columne paralele. Biblia tipărită a oferit un index extensiv a tuturor schimbărilor. Editorii au luat Septuaginta ca şi ghidul lor. Teofan a opus compararea traducerii nu numai cu textul ebraic, ci şi cu cel grec „care nu era folosit în general în Biserica estică." Argumentul lui a fost repetat un secol mai târziu de aderenţii „întoarcerii la vremea scolasticismului." Iacov Bolonitchi a fost învăţător în Terv la Moscova. Fără să compeseze munca la Biblie, el s-a alăturat în secret Muntelui Athos, unde a trăit zece ani în mănăstirea bulgară Zorografu[471] şi unde şi-a continuat studiile de slavonă şi greacă.

Realismul biblic – efortul de a înţelege şi a cuprinde textul sacru în concretitudinea şi perspectiva istorică – constituie partea pozitivă a noii instrucţii biblice. Alegorismul moralist şi didactic a format un element puternic în exegeza secolului al optâstrezecelea.

---

continuat munca lui Blonnitchi la Biblia elisabetană, i-a scris un cuvânt înainte şi a autorizat o gramatică grecească în latină care a fost revizuită, extinsă şi tradusă în rusă şi folosită ca un standard în seminariile ruseşti.

469 Walton sau Londinensis (Londra, 1654-1657) a fost editat de Brian Walton şi Edmond Castle şi conţinea scripturile în ebraică, samaritană, aramaică, greacă latină, etiopiană, siriană, arabică şi persoană. Biblile poliglot sunt considerate cele mai bune.

470 Compilată sub patronajul cardinalului şi omului de stat Jimenez de Cisneros, poliglotul complutensian (Alcala de Hernares [Complutum] 1514-1517) a combinat prima tipografie a ebraicii Vechiului Testament, Septuaginta şi greaca Noului Testament cu vulgata şi aramaica.

471 Mănăstirea Zorografu dimpreună cu mănăstirea rusă a Sfântului Pantelimon şi mănăstirea sârbă Hilandaru (dintre care toate mai există încă) au format un centru literar medieval unde scrierile bizantine religioase au fost traduse în slavonă. Aici Blonnitchi a avut ocazia de a colecta diferite manuscrise greceşti.

Totuşi, mai presus de orice, Biblia a fost privită ca şi o carte a unei Istorii Sacre. O apercepţie ecclesială a început să prindă formă.

În 1798 istoria Bisericii a devenit o parte din curiculum. Din acel moment nu a existat nici o carte „clasică" (adică manual), au fost recomandate Moşeim, Bingham sau Lange.[472] Traducerea unor lucrări istorice a ocupat o atenţie consederabilă la Academia din Moscova în 1782 (mai târziu arhiepiscopul de Tver şi apoi de Iaroslav), traducând *Memorile* Tillemont,[473] lucrarea s-a întâlnit cu dezaprobarea cenzorului. Metodie Smirnov, rector din 1791 până în 1795 (mai târziu arhiepsicop de Tver) şi-a prefaţat conferinţele teologice cu o introducere istorică. *Liber historicum de rebus in primitiva sive trium primorul et quarti inuentis seculorum ecclesia chrisiana,* primul sumar al istoriei Bisericii din Rusia, a apărut în 1805. Stilul şi conţinutul cărţii aparţin secolului al optâstrezecelea. Petru Alexeev (1727-1801), preot la catedrala sfinţii arhangheli, membru al Academiei ruseşti şi un om cu nişte viziuni avansate, a predat mai mulţi ani la Academia din Moscova. Principala sa lucrare *Dicţionar ecclesistic,* care a oferit explicaţi pentru articolele şi termenii bisericeşti, a trecut prin trei ediţii.[474] El a început să publice *Mărturisirea ortodoxă* şi a tipărit în prima parte treizeci de întrebări din a doua parte când tipărirea a fost oprită „din cauza remarcilor trunchiate care au fost adăugate." *Catehismul* a fost detaliat.

---

[472] Despre Iohann Moşeim a se vedea nota 37. Iosif Bingham (1668-1723) a fost un cleric englez şi un cărturar care a scris o exhaustivă *Origenes ecclesiaticae* sau *Antichităţile Bisericii creştine* (10 volume, 1708-1722). Joachim Lange (1670-1744) a fost un profesor de teologie la Halle, cunoscut pentru imnele şi lucrările sale doctrinare pietiste şi pentru *Historia ecclesiastica Veteris et Novi Testamenti* (Halle, 1722).

[473] Louis Sebastien de Nain de Tillemont (1637-1698) a fost un predicator franccez şi un cărturar. A fost un pionier în aplicarea criticismului lăuntric la documentele istorice şi *Historire des Empereurs et des autres princes qui ont regné durant les six premiers siècles de l'église* (şaisprezece volume, 1693-1712) a fost o lucrare masivă, comprehensivă şi detaliată.

[474] Prima ediţie a apărut în Moscova în 1773, a treia în 1819 [Nota autorului].

Ar mai trebui menţionat Veniamin Rumovschi,[475] care a devenit cunoscut ca şi autorul *Noilor table de porunci* [*Novaia skrizhal*], care mai întâi a apărut în Moscova în 1804. El l-a tradus *Euchologhinul* lui Iacob Goar[476] (care a murti ca ariepiscop de Pskov în 1818) fiind cunoscut pentru comnetariile şi traducerile din greacă a Părinţilor Bisericii.

Încă de devreme în secol o nouă dimensiune – pietismul – a fost adăugat la scolasticismul protestant vechi. Simon Todorschi (1699-1754) ar mai trebui invocat aici. După cum spune el, după ce a părăsit Academia din Kiev „am călătorit pe mare la Academia din Halle în Magdenburg." În acele vremuri Halle a format primul şi furtunosul centru al pietismului (Christian Wolf a fost exmatriculat în 1723). La Halle, Todorschi a studiat limbi orientale, în special limbile biblice. Un astfel de interes în Biblie este caracteristic pietismului, care fuzionează filosofia şi moralitatea.[477] În acelaşi timp Todorschi a slujit ca educator în celebrul Azil de orfani în Halle.[478] În timp ce era în Halle, Todorschi a tradus cartea lui

---

[475] Veniamin Rumovschi-Krasnoperov (1739-1811) a predat la Seminarul Alexander Nevschi şi a fost şi rector aici înainte de a devenit episcop de Arhanghel în 1775 şi Nizhgherod în 1798. *Novaia Skrizhal ili populitel'noe ob'iasenie o Tservchi, o Liturghi, o vsek slujbbakh i utvariakh tserkovnich* care a trectut prin mai multe ediţii în secolul al nouăsprezecelea.

[476] *Euchologhinul* ste un nume comun pentru cărţile tipărite în liturghia ortodoxă şi alte ritualuri. Ediţii variate ale ei au fost publicate la începutul secolului al XVI-lea, dar cel mai bune este *Euchologium seu rituale graecorum* (Paris, 1647). Goar (1601-1653) a fost un dominican care a trăit pe insula grecească de Chios nouă ani şi a scris câteva studii despre liturghia estică.

[477] Cf. *Collegium Philobiblicum* întemeiată de August Francke. Francke era profesor de ebraică. August Herman Francke (1663-1727) a fost convertit la pietism în Leipzig şi aici a întemeiat clubul de studiere al Biblie, *Collgium Philobiblicum,* în 1685. Mai apoi a predat greacă, ebraică şi teologie la Halle şi în acelaşi timp slujind la o parohie local, unde a fost un predicator popular. Francke s-a dedicat misiunilor străine şi educaţiei săracilor.

[478] Azilul de orfani a fost întemeiat de Francke în 1695. În el copiilor săraci şi orfani li s-a oferit o educaţie elementară în timp ce administraţia educaţională consta din studenţi mai săraci de la universitatea din Halle care oferea lecţii în

Johann Arndt *Despre adevăratul creştinism* [*Wahres Chritintum*].[479] Aceste cărţi au fost interzise în Rusia şi scoase din curculaţie în 1743, astfel că nici o carte nu a fost tradusă în rusă.

Todorschi nu s-a întors acasă direct din Halle. „După ce am plecat de acolo am petrecut un an în diferite locuri iezuite." El a predat în Ungaria. A acţionat ca un învăţător pentru grecii ortodocşi şi apoi s-a întors în Kiev în 1739.

Pietismul şi sentimentalismul au devenit destul de răspândite în timpul celei de a doua jumătate a secolului. Ambele au devenit amestecate cu o francmasonerie mistică. Impactul unui astfel de moralism visător a devenit observabil în şcolile ecclesiale. Probabil era de văzut în Moscova în zilele lui Platon. Chiar şi „wolfianismul" a devenit sentimental şi teologia lui Wolff a devenit justificabilă fiind cunoscută „dogmatica omului sentimental."

Structura şi organizarea şcolilor Bisericii nu au experimentat nici o alterare substanţială în timpul acelui secol, deşi duhul epocii s-a schimbat de mai multe ori. O comisie mică pentru „întemeierea celor mai de folos şcoli din episcopie" a fost formată la finalul domniei Caterinei. Gavriil, pe atunci episcop de Tver,[480] Inochentie Nechaev, episcop de Pskov[481] şi Platon Levşin, pe atunci încă

---

schimb pentru întreţinerea lor. Azilul de Orfani a conţinut o fortăreaţă care a devenit eventual una dintre cele mai mari case de publicaţii din Germania.

[479] Johann Arndt (1555-1621) a fost un pastor luteran german cunoscut pentru scrierile lui populare imense. *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1606) a fost repede tradusă în aproape toate limbile europene şi a influenţat multe scriri devoţionale protestante şi romano-catolice la fel ca şi pe Sfântul Tihon de Zadonsk. O altă lucrare binecunsocută a lui Arndt este *Paradiesgärtn aller chstilischen Tugenden* (1612).

[480] A se vedea mau sus, nota 60.

[481] Unul dintre cei mai proeminenţi episcopi din timpul domniei Caterina II, Inochentie Nechaev (1722-1799) a fost profesor de filosofie şi prefect la Academia din Moscova, Arhimandrit al Mănăstirii Sfânta Treime, episcop de Tver, Arhiepiscop de Pskov şi un membru al Sfântului Sinod. Era cunoscut mai mult ca predicator şi scriitor duhovnicesc decât ca şi cărturar şi principalele lui lucrări în aceste sens sunt *Nestavlenie sviaschinicu* (Sank Petersburg, 1793), *Privotovlenie k smerti* (Sank Petersburg, 1793) şi *Chin ispovedi dlia detei* (Sank

ieromonah. Comisia nu a descoperit nici un motiv de a modifica tipul latin al şcolii şi a propus numai introducerea unei uniformităţi mai complete şi o coerenţă mai mare în sistemul şcolii (şi în curicumul). Paşii succesivi pentru instrucţie au fost dezmembraţi; patru seminarii (Novgorod, Sank Petersburg, Kazan şi Iaroslav). Oferindu-le un program extensiv de studiu şi Academia din Moscova era ridicată la rangul de „universitate ecclesială" cu un curicumul universal. Comisia a ridicat problema necesităţii îmbunătăţirii statutului social şi al condiţiei clericilor.[482] Un nou duh locuieşte în toată propunerea: dezvoltarea socială este mai puţin accentuată, în timp ce disciplina este moderată şi manierele îmbunătăţite. Propunerea a ţintit „la înocularea unui sens nobil al integrităţii între studenţi, care le v-a guverna acţiunile lor." Limbile moderne au fost adăugate. O trăsătură caracteristică a propunerii a fost încredinţată tuturor şcolilor ecclesiale care au fost imposibil de realizat fără susţinerea clericilor. Comisia cu privire la proprietăţile Bisericii (Telpov a jucat un rol conducător în această comisie)[483] a arătat acest lucru în 1762. Propunerile comisiei din 1766 nu au avut nici un rezultat practic. În acel an, un grup de tineri seminarişti au fost trimişi să studieze în Göttingen, Leyden sau Oxford. Odată cu întoarcerea din 1773 a celor trimişi să studieze al Göttingen, s-a ridicat problema de a crea o facultate teologică în Moscova sub

---

Petersburg, 1793). Inochentie a fost membru activ al Academiei de Ştiinţe în divizia de lingvistică.

[482] Cf. „Statulului pentru o mai mare încurajare a studenţilor şi pentru o menţinere mai bună a educaţiei clericilor." [Nota autorului].

[483] Secularizarea teritoriilor Bisericii a fost ţelul guvernului rus încă din timpul lui Petru cel Mare. Petru III, nepotul Elisabetei şi soţul Caterinei celei Mari, a emis un decret care a transferat administraţia şi proprietăţile ecclesiale ale ţăranilor guvernului în 1762. După ce Caterina a luat puterea ea a găsit de cuviinţă să amâne mişcarea până cînd a fost încoronată direct aşa că a numit o comise care să studieze problema. În martie, 1764 Caterina a confirmat acceptarea. Decretul cu privire la secularizare a criticat administraţia Bisericii în mai multe aspecte şi în acest proces aproxiamtiv 250 de mănăstiri au fost dezmembrate sau convertite în biserici de parohie.

supravegherea Sinodului, unde specialiştii care s-au întors puteau fi folosiţi la predare. În 1777 un plan detaliat a fost tras pentru facultate, dar nu a rezultat nimic. Când s-a întemeiat Universitatea din Moscova în 1755, un departament de teologie a fost respins. „În adăugare la ştiinţele filosofice şi la jurisprudenţă, teologia putea fi predată în toate universităţile; interesul pentru teologie aparţinea Sfântului Sinod."[484]

Numai un student care a studiat în Göttingen a fost numit într-o poziţie în şcolile ecclesiale. Aceasta a fost Damaschin Semeonv-Rudnev (1737-1795), mai târziu episcop de Niznii Novgord şi membru al Academiei ruseşti. În timp ce era în Göttingen ca supraveghetor pentru studenţii mai tineri, el a studiat filosofie şi istoria mai mult decât teologia şi a tradus cronica lui Nestor în germană. El nu a participat la conferinţele teologice şi în 1722 el a publicat tratatul lui Teofan Procopovici *Despre purcederea Duhului Sfânt* cu adăugiri şi comentarii. La întoarcere, el s-a călugărit şi a devenit profesor şi rector la Academia Teologică din Moscova. Chiar şi după standardele epocii Caterinei, el era un ierarh „liberal," educat după filosofia lui Wolff şi a legii naturale. Se spune că mitropolitul Gavriil „i-a indicat că ar trebui să oprească tot nonsensul german ţinându-şi mintea ocupată şi dedicându-se voturilor monahale. Acei studenţi care au studiat în Leiden, printre care şi Veniamin Bagrianschi,[485] care a devenit mai apoi episcop de Ircuţc. El a murit în 1814.

În aceşti ani, s-a făcut propunerea de a reforma Academia din Kiev. Sub acest plan s-a sugerat transformarea academiei într-o universitate prin excomunicarea monahilor şi subordonarea şcolii autorităţilor seculare în societate (sugestia a venit de la

---

[484] Din „Propunere" [*Proekt*], pragraful 4. [Nota autorului].

[485] Veniamin Bagranschi a fost trimis în Leiden în 1766 şi s-a întors în 1776. El a predat filosofia la Seminarul din Novgorod, a slujit ca rector la Seminarul Alexander Nevschi, apoi s-a întors la Novgorod, ca profesor de teologie şi mai înainte a devenit epsicop de Irţcuţc în 1789.

Razumovschi,[486] Rumianstev[487] şi cu dorinţa nobilimii din Kiev şi Starodub în Comisia din 1766-1767. Un alt plan, cel al lui Glebov, guvernatorul general al Kievului, a apărat crearea unor noi facultăţi (1766). Academia a rămas neschimbată. La scurt timp, instrucţia s-a îmbunătăţit în subiecte seculare şi în limbi moderne „care sunt necesare pentru viaţa socială" (franceza a fost predată din 1753). În mod caracteristic, în timpul administraţiei mitropolitului Samuel Mislavschi,[488] candidaţii la profesorat au fost trimişi să studieze la Universitatea din Vilna sau în mănăstirea protestantă în Sluţc (ei au mers şi la Universitatea din Moscova).

Reforma din anul 1798 a şcolilor ecclesiale a lăsat temeiile lor intacte. Seminarile din Sank Petersburg şi Kazan au primit titulatura de Academie dimpreună cu o extensiune şi o elaborare a instrucţiei. S-au deschis noi seminarii; curicumul a fost revizuit.

Mitropolitul Platon Levşin (1737-1811) a fost cel mai important contribuitor al educaţiei şcolii în secolul al optâstrezecelea: un fel de „Petru Movilă al Academiei," după apta frazare a lui S. K: Smirnov.[489] Platon a fost un reprezentant tipic al

---

[486] Chiril Razumovschi (1724-1794), al cărui frate favorit Alexei a fost favoritul Împărătesei Elisabeta, a fost ultimul hatman al Ucrainei, care a ţinut oficiul din 1750 până în 1764.

[487] Contele Petru Alexandrovici Rumiansev (1725-1796) a fost un general renumit şi un mareşal de infanterie şi din 1764 guvernatorul general al Ucarainei.

[488] Samuel Mislavchi (1731-1796) un absolvent al Academiei din Kiev, el a fost profesor şi rector acolo şi din 1783 a fost mitropolit de Kiev. Ca şi profesor a folosit metodele de predare ale lui Comenius (a se vedea capitolul III, nota 106) şi ca rector şi mitropolit, inspirat de idealurile iluminismului ale domniei Caterina, el a introdus studiul limbii ruseşti şi al filosofiei şi subiecte seculare ca şi matematica, geografia şi istoria civilă. Lucrarea *Uchitel very: dogamty pravoslavnoi very* a fost publicată în Kiev în 1760 şi a compus o gramatică latină în 1765 care a fost considerată multă vereme cea mai bună în limba rusă. Mitropolitul Samuel a fost cunoscut ca şi continuatorul şi publicistul lucărilor lui Teofan Procopovici.

[489] Serghei Konstatinovici Smirnov (1818-1889) a fost o figură proeminentă în educaţia ecclesială din secolul al nouăsprezecelea. Profesor şi rector al Academiei din Moscova, a fost binecunoscut ca un cărturar grec, patristic şi biblic. Remarca de aici este din *Istoriia Moskovschi slaviano-greko-latinschoi akademii* (Moscova, 1855).

acestei epoci ornate, visătoare şi problematică, a cărui contradicţie şi confuzie a condensat şi reverberat cu personalitatea lui. Judecata lui Iosif al II a fost „plus philosophe que prêtre." Platon a atras-o pe Caterina tocmai pentru acest motiv. În orice caz, ca un om suficent de „iluminat," el a discutat de superstiţii în conformitate cu duhul veacului. Totuşi, Platon a rămas un om evlavios şi un om de rugăciune şi un mare iubitor al cântării şi liturghiei bisericeşti. Impetuos, totuşi, determinat, direct şi visător, persistent şi uşor mâniat, Platon a acţionat deschis şi liber cu sine şi cu restul. El nu putea dura mult la curte, nu putea avea multă influenţă aici.

Platon a avansat din cauza abilităţilor lui ca predicator, o altă trăsătură care ţinea cu stilul acelor vremuri. Îi putea face pe curteni să plângă şi să se cutremure. Predicile lui sunt cele care arată sinceritatea deplină şi intensitatea evlaviei lui. În spatele elocinţei lui manierate, se poate detecta o voinţă flexibilă şi convingeri adânci. În timp ce preda la Seminarul Sfânta Treime, Platon a primit voturile monahale şi a făcut aceasta din cauza convingerii şi înclinării proprii şi nu „din cauza unui iubiri faţă de iluminare," după cum se exprimă el. Platon a privit monahismul ca un punctul său de vedere special. Pentru el celibatul a fost singurul scop. „În ceea ce priveşte monahismul, el a raţionat că nu putea avea obligaţii mai mari pentru creştini decât cele impuse de evanghelie şi voturile monahale."[490] Iubirea de singurătate – mai puţin pentru rugăciune şi ţeluri şi prietenii intelectuale – au oferit o atracţie puternică. Platon a ales conştient calea bisericii. El a respins să intre la Universitatea din Moscova, la fel cum a refuzat alte poziţii seculare. El nu a voit să se piardă în vanitatea goală a vieţii lumeşti. Urmele unui rousseauism personal pot fi văzute în eforturile de a părăsii Moscova pentru Mănăstirea Sfânta Treime, unde a fost capabil să îşi construiască propriul azil intim: Betania.[491]

---

[490] În toată autobiografia Platon se referă la sine ca şi la a treia persoană.

[491] A. P. Staneley, în *Conferinţe despre istoria Bisericii ortodoxe* [Londra, 1881] descrie Betania ca şi „restragerea bucuroasă italiană." [Nota autorului].

Platon a fost un avocat mare şi ardent al educaţiei şi iluminării. El îşi avea propria concepţie asupra clericilor. El a dorit să construiască un cler nou, educat şi culturalizat via şcoala umană. El a voit să facă obişnuit rangul clericilor şi să îl ridice la înălţimi sociale. El a ales să facă aşa într-o vreme când alţii încercau să reducă şi să dizolve clericii în „a treia estimare a oamenilor" sau chiar într-o iobăgie impersonală. De aici dorinţa neliniştită a lui Platon de a adapta instrucţia şi educaţia în şcolile ecclesiale gusturilor şi viziunilor unei societăţi „iluminate." El a fost capabil să facă multe pentru seminar la Mănăstirea Sfânta Treime. Academia Zaikoposspaschi s-a bucurat de o renaştere sub Platon. El a întemeiat seminarul din Betania deschis numai în 1800.

Educaţia în minte şi inimă „pentru ca ei să exceleze în fapte bune" a constituit idealul lui Platon: un noviciat sentimental şi o inversiune a duhului Bisericii. Sub influenţa lui un nou tip de om bisericesc – eruditul şi iubitorul de înţelepciune – a prins fiinţă. Nici un cărturar şi nici un gânditor, Platon era un zelor şi un „iubitor" de iluminare – o categorie specifică secolului al optâstrezecelelea.

Deşi mai mult un catehet decât un teolog, „catehismele" şi conversaţiile lui Platon (sau *Instrucţia elementară în legea creştină*) pe care le-a susţinut în Moscova încă de vreme în cariera lui (1757 şi 1758) au însemnat un punct de cotitură în istoria teologiei. Lecţiile lui pentru marele duce Paul[492] intitulată *Învăţăturile ortodoxe sau o scurtă teologie creştină* [*Pravoslavnie uchenie ili sokraşchenoe khristianskoe bogoslovie*, 1765] marchează prima încercare al unui sistem teologic în rusă. „Uşurinţa cu privire la expunere este cea mai bună trăsătură despre această carte," a fost comentariul lui Filaret Cernigov, totuşi această frază este destul de dreaptă. Platon a fost mai puţin un predicator decât un învăţător; el s-a uitat la educaţie mai mult decât să studieze oratoria. „Nu m-am problematizat asupra unui stil elocvent sau variat." Determinarea lui de a convinge şi a educa oamenii o oferit expresivitate şi claritate, „căci faţa adevărului este

[492] Din Propunere [*Proeckt*], paragraful 4. [Nota autorului].

în mod singur mai frumoasă fără alta cosmetice false." Polemica sa cu vechii ritualişti este instructivă în acest sens, căci toleranţa şi îndurarea nu l-a păstrat de nişte simplificări false. Prospectul lui pentru „credinţa simplă" [*edinoverie*][493] poate cu greu fi numită un succes. În orice caz, „catehismle" lui Platon au fost implicite. Platon a încercat să aducă teologia în contact cu viaţa. El a căutat să facă aşa în conformitate cu duhul vremurilor convertind teologia într-o instrucţie morală, într-un fel de umanism emoţional moralist. „Diferitele sisteme de teologie predate acum în şcoli aveau un aer scolastic şi o odoare de subtilităţi umane. Toate acestea aparţin unei epoci care a preferat să vorbească de „întoarcerea minţii spre bine" mai mult decât spre „credinţă." Platon a căutat o teologie vie care se găsea numai în Scripturi. Când comenta la Scripturi, atunci când căuta un sens literal, mai presus de orice trebuie evitat plecarea sau forţa cu scopul de a abuza Scriptura prin căutarea unui înţeles ascuns „care de fapt nu există." Textul ar trebui juxtapus cu scopul ca Scripturile să se poată explica pe sine. „În acelaşi timp, să se folosească cei mai buni comentatori." Platon a înţeles că aceasta însemna Sfinţii Părinţi. Influenţa lui Hrisostom şi Augustin se pot detecta cu uşurinţă în scrierile lor. El s-a grăbit să vorbească mai intim despre dogmă şi despre „teologia lui doctrinară" ca unele care cu greu puteau fi distinse de luteranismul vag şi predominant al acelor veacuri. Înţelesul sacramental al Bisericii este prezentat inadecvat în toată teologia lui, în timp ce apoziţile morale (scolasticul *usus*) fiind supradezvoltate. Biserica este definită imprecis ca „o adunare de oameni care cred în Iisus Hristos" (în alte locuri Platon adaugă „şi care trăiesc în conformitate cu această lege"). O astfel de imprecizie este caracteristică.

[493] În 1788 cvâteva grupuri „pietiste")cei acre i-au reţinut pe preoţi după schismă nau fost primiţi în Biserica Ortodoxă Rusă şi li sa- permis să folosească liturghia pre-reformată şi cărţle de slujbă primite de la ierarhia oficială a Bisericii. Mai multe grupuri au acceptat această propunere şi în 1800 Sfântul Sinod a dispus canoane speciale pentru *edinoverţi.*

Platon a fost o parte a Rusiei moderne şi a experienţei ei vestice. Pentru evlavia lui, el avea un slab înţeles al Bisericii. Această limitaţie nu întoarce şi nu umbreşte importanţa adevărată a altor împliniri. Faptul că Platon a acordat atenţie studiului istoriei Bisericii Rusiei şi i-a încurajat şi pe alţii să facă aşa este important.[494] El a publicat primul cuprins al acestei istorii (numai în 1805). Mai târziu această întoarcere simpatetică la istorie a produs o deşteptare mai profundă. Limitaţiile istorice ale lui Platon sunt exprimate vizibil în atitudinea lui faţă de lima rusă. El nu numai că a publicat în rusă dar a şi publicat „teologia" lui în rusă. Cartea sa despre teologia trebuia tradusă în latină pentru folosinţa şcolii. Aşa au stat lucrurile la Seminarul din Tula.

Platon a încercat să îmbunătăţească instrucţia în rusă pentru clasele inferioare. Gramatica rusă şi retorica pe baza scrierilor lui Lomonotov[495] au înlocuit latina. El s-a temut că instrucţia elementară în gramatica rusă şi în compoziţie ar putea împiedica progresul în subiectele latine.

Până al finele secolului al optâstrezecelea, cea mai mare emancipare care putea fi împlinită în conferinţele teologice la Seminarul Sfânta Treime a fost interpretarea textelor din Sfintele Scripturi după Biblia slavă fără traducere din latină. (Znamenschi).

---

494 De exemplu nota cercetării istorice a lui Nicodim Sellius (mort în 1746). Nota autorului. Despre Nicodim Sellus a se vedea mai sus.

495 Fiul unui perscar sărac, Mihail Vasilievici Lomonosov (1711-1765) a devenit unul dintre primii oameni de ştiinţă şi lingvişti din istoria rusă. Educat la şcolile din Moscova şi Sank Petersburg, a studiat cinci ani la Universitatea din Marburg sub Christina Wolff. La întoarcere a fost un profesor de chimie la Academia de Ştiinţe şi în 1755 a ajutat la organizarea academiei din Moscova. Ca om de ştiinţă a lucrat în domeniul metalurgiei, astronomiei, geologiei, economiei şi explorării geografice, anticipând descoperirile din vest. A fost născut ca poet şi odele lui au ajutat la versificarea poeziei ruseşti. Cea mai influentă lucrare a lui Lomonosov a fost limba lui. Lucrarea lui *Kratkoe rukovodstvo ritorike* (1743) şi în special *Rossiskaia grammatica* (1755) au standardizat limba rusă modernă prin amestecarea unor linii teoretice stricte, vechea stavonă a Bisericii şi rusa contemporană dialectică.

Metodie Smirnov a fost primul care a făcut acest lucru şi numai în 1790.

Experimente rare au fost făcute mai înainte. În acele vremuri Palton a devenit Arhiepiscop de Tver în 1770 şi a descoperit teologia care era predată în rusă. Macarie Petrovici[496] a introdus această inovaţie în 1764. conferinţele lui au fost publicate postum ca *Învăţături ortodoxe ale Bisericii estice, conţinând tot ceea ce este necesar unui creştin care are nevoie de mântuire* (Sank Petersburg, 1783).[497] Exemplul vestic, în scurt timp a inspirat acest latinism tenace al Bisericii. Ca rezultat limba rusă s-a atrofiat.

Limbajul educat rusesc, dintre care un model poate fi văzut în tezele prezentate la disputele din Academia din Moscova, au avut puţină dezvoltare că au ocupat o poziţie mai incomparabilă decât chiar limbajul traducătorilor ruşi ai sfinţilor părinţi şi a lucărilor teologice originale a vechilor ruşi. (Znamenschi).

Lucrările au ajuns într-o asemenea situaţie că studenţii erau incapabilă să scrie cu uşurinţă în rusă, dar mai întâi trebuiau să îşi expună gândirea în latină şi apoi să o traducă. Studenţii au copiat latina şi au scris cu amestecătură substanţială de cuvinte latine explicaţiile date de învăţătorii din rusă.

Indiferent care a fost argumentul folosit, indiferent ce fundament se pune în faţă, fiercare argument este arătat de apărător şi educator. „Dintr-un astfel de prejudiciu au ieşit preoţi care ştiau latină şi scriitorii păgâni adecvaţi, dar care au cunoscut puţin autorii Bibliei sau a Părinţilor Bisericii" (Filaret al Moscovei). O astfel de situaţie nu a fost cea mai de jos trăsătură: mai rău a fost caracterul lipsit de organicitate a unui sistem şcolar întreg în care teologia

---

[496] Originar din Serbia, Macarie Petrovici (1734-1766) a trăit în Rusia şi a studiat la Academia din Moscova, apoi a devenit rector la Seminarul din Tver. O colecţie a predicilor lui au fost publicate postum în 1786.

[497] *Pravoslvnie uchenie, soderzhachee vse chto khristianiu svoergo spaseniia ischuschemu, znat i delat nadlezhit.*

putea fi pusă în viaţă de asistenţa directă şi experienţa vieţii Bisericii.

Scopul şi semnificaţia împlinirilor educaţionale şi cărturăreşti ale secolului al optâsprezecelea nu ar trebui subestimat. În orice caz, experimentul teologico-cultural era destul de important. O reţea de şcoli elaborată s-a răspândit în toată Rusia. Teologia rusă ... toată şcoala teologică de aici, în sensul strict, era lipsită de rădăcini. A căzut şi a crescut pe un teren străin. S-a ridicat o suprastructură în deşert ... în locul rădăcinilor au apărut catalige. Teologia pe catalige este moştenirea secolului al optâstrezecelea.

VI

Francmasoneria rusă

Francmasoneria s-a dovedit a fi un eveniment major în istoria societăţii ruse – acea societate născută şi elaborată pe măreţia epocii petrine. Francmasonii au fost oameni care şi-au pierdut calea „orientală" şi care au devenit pierduţi în cele occidentale. Destul de natural, ei au descoperit această nouă cale a francmasoneriei începând de la graniţele vestice.

Prima generaţie ridicată de reformele lui Petru şi-a primit educaţia bazată pe principiile serviciului de stat utilitarian. Noua clasă educată s-a creat din „convertiţi" adică dintre cei care nu au acceptat Reforma. În acelaşi timp o astfel de acceptare sau înştiinţare a definit participarea în noua „clasă." Noii oameni au devenit obişnuiţi şi educaţi să interpreteze existenţa lor numai în termenii utilităţii de stat şi a bunăstării generale. „Tabla Rânduielilor" a înlocuit crezul [*Simvol very*] şi tot ceea ce era implicat de el.[498] Conştiinţa acestor noi oameni a devenit extravertită până în

[498] Juvenalie Medvedschi (1767-1809) a fost un monah din Novgorod care a venit la Mănăstirea Sfânta Treime în Moscova. În 1802 şi a slujit ca un catehet la Seminarul Sfânta Treime în Moscova în 1802. Lucrările citate aici au fost una

punctul rupturii. Sufletul a devenit pierdut, lipsit de legătură şi dizolvat în asfaltul fervent al impresiilor şi experienţelor străine. În învolburarea construcţiei din timpul domniei lui Petru nu a existat vreme pentru recuperări şi gânduri secundare. În acest timp atmosfera a devenit mai liberă, iar sufletul a devenit epuizat şi violat. Receptivitatea morală a devenit smintită; nevoile religioase au devenit sufocate şi tăiate. Noua generaţie a început să vorbească cu alarmare *Despre stricarea moravurilor în Rusia*.[499] Subiectul a fost cu greu epuizat. A fost o epocă a unor aventuri absorbante şi a gratificărilor. Istoria duhului rusesc nu a fost încă scrisă pentru secolul al optâstrezecelea. Sunt cunoscute numai episoade fragmentare. O îngrijorare generală, boala şi neliniştea fac un ecou clar şi reverberează în astfel de episoade. Cei mai buni reprezentativi ai epocii Caterinei mărturisesc la căutarea ispitirii care i-a obligat să se aşeze în căutarea de înţeles şi adevăr în epoca libertinajului şi a grosolăniei. Ei nu au fost mulţumiţi de trecerea prin cea mai rece indiferenţă şi cea mai depresivă disperare. Pentru mulţi, voltarianismul a devenit o boală genuină moral şi duhovniceşte.

O deşteptare religioasă – o renaştere din leşinul religios – a avut loc în a doua jumătate a secolului al optâstrezecelea. Fără să fie nimic surprinzător, o astfel de deşteptare s-a axat de mai multe ori spre isterie. „Un paroxism al gândirii conştiente," după cum îl descrie Kliuchevschi în deşteptarea lui francmasonică. Francmasoneria a fost mai mult decât un simplu paroxism. Întreaga semnificaţie istorică a Rusiei stă în faptul că a fost un efort ascetic şi o încercare de concentrare duhovnicească. Sufletul rusesc şi-a

---

dintre primele încercări de un sistem teologic în limba rusă, Iuvenalie a scris *Kratkaia rotorika na rossiskom iasyke* (Moscova, 1809).

[499] Aceasta este o referinţă la *O povrezdenii nravov v Rossii,* de către figura politică şi publicistul Mihail Mihailovici Şcherbatov (1733-1790). În ea el a atacat maniera în care curtenii contemporani măreau valorile pre-petrine. Există o traducere rusă de către A. Lentin, *Despre stricarea moravurilor în Rusia* (Cambridge, Anglia, 1969).

revenit prin francmasonerie, prin obiceiurile străine şi prin disipaţiile din Sank Petersburg.

Francmasoneria nu a însemnat un episod trecător, ci un stadiu de dezvoltare în istoria societăţii ruseşti moderne. Pe la finele anilor 1770 francmasoneria a erupt mai prin toată clasa educată. În orice caz, sistemul lojelor masonice, cu toate branşele lui, s-a extins prin toată clasa.

Francmasoneria rusă a avut o istorie bogată în dispute, diviziuni şi fluctuaţii. Primele loje au fost cercuri de deişti care profesau o moralitate raţională şi o religie naturală, în timp ce căutau să dobândească o cunoştinţă de sine morală.[500] Între „francmasoni" şi „voltarieni" nu au existat diviziuni. Curentul mistic din francmasonerie a apărut cumva mai târziu.[501] Cercul rozcrucienilor ruşi a devenit cea mai importantă şi mai influentă între francmasonii acelor vremuri.

Francmasoneria este un ordin secular secret cu o disciplină externă simplă. Tocmai această disciplină lăuntrică sau ascetism (nu numai o igienă duhovnicească sănătoasă) este cea care s-a dovedit a fi cea mai importantă pentru economia generală a muncilor masonice în pătrarul „pietrii dure" al inimii umane, după cum circulă expresia. S-a creat un nou fel de om în acest ascetism; un

---

500 Ivan Vladomirovici Lopuhin (1756-1816) a slujit în armată şi la curţile criminale din Moscova mai înainte de a se dedica publicaţiei lui N. I. Novikov la Universitatea din Moscova. Lopuhin a tradus lucrări din misticii vestici şi din francmasoni, a scris câteva tratate proprii şi a fost marele maestru al unei loje din Moscova. La fel ca şi alţii cercul lui Novikov s-a angajat în filatropie şi în muncă educaţională şi a slujit în guvernele lui Pavel şi Alexandru I în diferite poziţii. În 1790 a publicat o apărare a francmasoneiei din Rusia, *Nravouchitel'nyi katekhizis fran-masonov*.

501 Notează căutarea pentru „nivelele mai superioare" sau tipurile elaborate de baronul Reichal, aşa numitul „sistem al observaţiilor stricte." [Nota autorului]. Prima lojă rusească a funcţional mai mult ca şi un club social. Mai târziu francmasonii ruşi au format grupuri de elită dintre cei dedicaţi activităţilor mistice mai evoluate, cu o organizaţie mai strânsă şi mai multă disciplină. Reichal (1729-1791), un maestru al curţii duceşti la Brunswick (care abunda în masoni) a adus în Rusia unul dintre aceste niveluri ale masoneriei.

nou timp care se întâlneşte în epoca subsecventă între „romantici." „Sursele oculte" ale romantismului sunt inconstestabile.

Societatea rusă a primit o educaţie sentimentală:; o deşteptare a inimii. Viitorul inteligent al Rusiei a detectat în mişcarea masonică fragilitatea şi dualitatea existenţei. A devenit torturat de o sete pentru întregire şi a început să o caute. Generaţia de apoi din anii 1830 şi 1840 a repetat o astfel de căutare, o astfel de *Sturm und Drang*. Acest lucru este adevărat despre slavofili. Psihologic, slavofilismul este un răsad din francmasoneria domniei Caterinei (fiindcă nu a derivat din obiceiurile unei ţări rustice).

Ascetismul masonic a îmbrăcat diferite motive, inclusiv o indiferenţă raţionalistă a varietăţii stoice şi o nepăsare faţă de vanităţile vieţii, pretenţii dochetice şi uneori o „iubire faţă de moarte" („bucuria mormântului") şi o inimă temperată genuin. Francmasoneria a elaborat o metodă complexă a scrutinităţii de sine şi a reţinerii. „A murii pe crucea abnegaţiei de sine şi a pierii în focul curăţirii," după cum definea ţelul „adevăratului mason." Trebuie să ne luptăm cu sine cu disipaţie; să ne concentrăm sentimentele şi gândirea; oprirea dorinţelor pasionale; „instruirea inimii" şi „plinirea voinţei." Rădăcina şi scaunul răului se găseşte în sine şi nu în voinţă. „Nu vă puneţi decât numai în slujba duhului, a sufletului şi a trupului, omiţându-l pe „eu." În lupta cu sine, trebuie eliminat egoismul şi voinţa de sine. Nu căuta şi nu alege o cruce pentru tine, ci poartă una atunci când îşi este dată. Nu încerca să aranjezi pentru mântuirea ta nădejdea pentru ea, umilindu-te cu bucurie în faţa voinţei lui Dumnezeu.

Francmasoneria a predicat o viaţă morală strictă şi responsabilă; direcţia morală de sine; nobilitatea morală; reţinere; disipaţie; cunoaştere de sine şi posesie de sine; „filantropie" şi o viaţă liniştită „în mijlocul acestei lumi fără să permită inimii cuiva să se atingă de vanităţile ei." Francmasoneria nu a cerut numai desăvârşire de sine ci şi o iubire activă – „expresia primară," temelia şi scopul împărăţiei lui Iisus în suflet. Lucrările filantropice ale francmasonilor ruşi sunt binecunoscute.

Francmasoneria mistică a constituit o reacţie lăuntrică faţă de duhul Iluminismului. Tot patosul Nivelului teoretic[502] al francmasoneriei era direcţionat împotriva „invenţiilor raţiunii oarbe" şi a „sofisticaţiilor gangului voltarian." Accentul s-a mutat pe intuiţie, contrapunctul raţionalismului secolului al optâsprezecelea.

Epoca scepticismului a fost epoca pietismului. Fenelon[503] nu era cu nimic mai popular decât Voltaire. „Filosofia credinţei şi a sentimentului" este mai puţin caracteristică epocii – epoca sentimentalismului – decât cea a *Encycolopediei.*

Sentimentalismul se leagă organic de francmasonerie şi nu numai fiind desemnat ca o tendinţă literară sau mişcare, ci a semnificat iniţial o tendinţă mistică: o investigaţie religioso-filosofică. Sursele sentimentalismului pot fi găsite în scrierile misticilor danezi, spanioli şi francezi ai secolelor al şaisprezecelea şi al şaptesprezecelea. Sentimentalismul educa sufletul în reverie şi sentiment, într-o anumită pasivitate consonanţă şi într-o „melancolie sfântă" (cf. căii duhovniceşti a tânărului Karamzin[504] ca

---

502 Nivelul teoretic a fost un stadiu al Ordinului rozcrucian, care a fost adus în Rusia în 1782 de Schwartz. Cei care aparţineau de el au fost cunoscuţi ca şi „fraţii teoretici."

503 François de Salignac de la Mothe Fénelon (1651-1715) un teolog francez, educator şi arhiepiscop. În timp ce venea de la o şcoală pe tinere fete protestante convertite la catolicism în Paris el a scris *Traité de l'education des filles* (1687) care a abut o influenţă majoră în educarea femeilor.

504 Nicolae Mihailovici Karamzin (1766-1826) a fost unul dintre cei mai importante figuri literare al zilei în Rusia. În prima sa carieră a fost un poet şi un nuvelist cunoscut pentru *Săraca Liza* (1792). În 1798 a călătorit prin toată Europa şi la întoarcere a editat *Jurnalul Moscovei*, în care a publicat *Pisma russkogo puteşttvenika* (1791-1792), o mărturisire sentimentală a călătoriilor lui scrise în stilul lui Laurenţiu Sterne. Karamazin a întemeiat jurnalul *Vestnik Evropy* în 1802, dar anul următor a fost numit istoricul curţii şi şi-şa dedicat restul vieţii cercetării istorice. *Amintirile despre Rusia Antică şi Modernă* (1811) şi volumul *Istoriia gosudartva rossiikago* (1819-1826) a fost o justificare istorică patriotică a unui guvern autocratic din Rusia şi a fost influent în stil şi istoriografie literară.

şi dezvoltările ulterioare ale lui Zukovschi).[505] Aceasta nu a fost însoţită întotdeauna de o concentrare a sufletului. Obiceiul de a examina excesiv şi neîncetat sinele a rezultat de mai multe ori în liniştirea voinţei. Oamenii din acea perioadă s-au simţit bolnavi din cauza reflecţiei şi această „educaţie sentimentală" a influenţat cu putere formarea unui „om superfluu." „Sfânta melancolie" conţine invariabil un gust al scepticismului.

În acele zile oamenii erau obişnuiţi să trăiască într-un element imaginar, într-o lume a imaginilor şi reflecţiilor. Ei ar fi putut penetra tainele sau ar fi putut visa urât. Nu este accidental că această epocă a mărturisit din toate părţile o deşteptare a unei fantezii creative – o mare şi puternică modelaţie poetică. „Frumosul suflet" [*Prekrasnaia duşa*] a devenit paradoxal plin de impresionism, începând cu violenţă şi tremurând la cel mai mic zgomot al vieţii. Presentimentele apocaliptice au câştigat tărie încă de la finele secolului al optâstprezecelea. Aşa numita „deşteptare" [*erwechunk*] a reprezentat epoca, în special în masele largi de oameni. Apelul teoretic la inimă oferă o mărturie adiţională despre această deşteptare. „Deşteptarea harului" [*durchburg der Gnade*], după cum s-au exprimat pietiştii, a însemnat mai mult decât orice o ispită personală: un dar al experienţei.

„Disiparea" este compatibilă în întregime cu viziunea. Misticismul contemporan a posedat o reţinere a voinţei, dar nu o inimă temperată sau imaginaţie. O nouă generaţie s-a dezvoltat în acest unghi. Nu este întâmplător că rozcrucianul A. M: Kutuzov[506]

---

505 Alexei Mihailovici Kutuzov (1783-1852) a fost un poet rus important şi un traducător şi un ucenic literar al lui Karamzin. Educat în Moscova, a slujit în armată în timpul războaielor nepoleonice, a devenit un membru al curţii împăratului şi în 1826 a fost numit tutorele viitorului ţar Alexandru II. A fost unul dintre întemeietorii Societăţii Literare Arzamas şi a tradus romantici literari ca Schiller, Goethe şi Byron la fel ca şi *Odisea* lui Homer.

506 Alexei Mihailovici Kutuzov (1690) a fost introdus ordinului rozcrucian în timp ce era student la Universitatea din Leipzig din 1766 până în 1770. A fost activ în lojele din Sank Petersburg şi Moscova, unde a fost angajat într-o

a tradus *Plângerile sau gândurile de noapte*.[507] „Am citit de două ori *Nopţile* lui Young ca şi pe vestea cea bună, nu ca pe un poem," îşi aminteşte vechea generaţie. Calificarea ar trebui făcută că un astfel de melancolic „în filosofia privirilor şi a lacrimilor" a însemnat numai un umanism transfigurat. „Fi un om şi vei fi un dumnezeu..." Omul a fost chemat să muncească, nu în lume ci în sine, „în vise serafice." „Umanitatea nu a fost creată pentru nişte cunoştinţe largi sau pentru o înţelegere profundă, ci pentru uimire şi emoţii reverente." Chemarea nu a fost o concentrare lăuntrică. „Faptele noastre lumeşti nu au fost curbate – nu trebuie să cucerim lucruri ci gânduri – păziţi-vă gândurile cât puteţi de bine, căci raiul se îngrijeşte de ele." O astfel de atitudine a slujit ca şi o barieră în calea liberei gândiri. I. G. Schawrtz[508] şi-a devotat o porţiune largă conferinţelor şi criticării „liberei cugetări şi a cărţilor lipsite de evlavie," a unor astfel de scriitori ca Helvetius, Spinoza şi

activitate traducătoare extensivă. Kutuzov a murit în timp ce mergea pentru o afacere în Berlin.

[507] Edward Young (1683-1765) a fost un binecunoscut scriitor englez. *Gândurile de nopate* (1742-1745), scrisă după morţiile succesive a trei membrii din familia lui, este un lung monolog dramatic împărţit în „nouă" care exprima tristeţea autorului, gândurile cu privire la moarte şi încercarea de a se consola din punct de vedere religios. Young a fost autorul *Conjecturilor compoziţilor originale* (1759), o bogată de criticism literar care a anticipat ideile romanticilor şi a fost în special populară în Germania.

[508] Ioann (Johann) Georg Schwartz (mort în 1784) a fost un tânăr student aristocrat şi un membru ocult al lojei „observării stricte" germane adusă în Rusia în 1776. El a fost în curând plasat de patronii lui influenţi la Universitatea din Moscova, unde a conferenţiat despre filologie, istorie şi filosofie. Schwartz şi început loja „observării stricte" în Moscova în 1780 şi în anul următor, într-o călătorie afară, s-a alăturat rozcrucienilor şi a adus scrierile lor care sunt de o importanţă mare în spiritualitatea rusă, care conţineau texte rare şi necunoscute şi care slujeau ca o legătură vitală spiritualităţii palestiniene şi bizantine. Compilată de monahul atonit Macarie al Corintului şi de Nicodim Aghioritul, a fost prima dată publicată în Veneţia în 1792, dar versiunea completă a fost publicată numai în rusă în 1877. Porţiuni ale *Filocaliei* sunt disponibile în engleză în E. Kadloubovschi şi G. Palmer, *Scrierile din filocalie despre rugăciunea inimii,* (Londra, 1951) şi *Părinţii primari din filocalie* (Londra, 1954).

Rousseau[509] şi învingerea „acelor obscurantişti care s-au ridicat." După cum îşi aminteşte A. F. Labzin, „un singur cuvânt din Schwartz a lovit cărţile corupte şi lipsite de Dumnezeu din multe şi a pus Sfânta Biblie în locul lor."

Întoarcerea la misticism a produs o literatură abundentă (tipărită şi în manuscris), cel mai mult tradusă, după cum se poate vedea din activităţile Companiei Publiciste, deschise în Moscova în 1784, la fel ca şi în producţiile din tipografiile secrete. Misticii vestici au fost cel mai bine reprezentaţi, ca Iacob Boehme,[510] Claude de Saint Martin[511] şi John Mason[512] şi cel care a fost cel mai mult citit a fost S. I. Gamaeila.[513] Valentin Wiegel, Johann Gitchel şi

---

509 Claude Andrein Helvetius (1715-1771) a fost un *filosof* francez controversat cu o aplecare hedonistă. Cea mai celebră lucrare a sa a fost *De l'eprit*, în care a negat toate bazele religioase de moralitate şi *De l'homme* (1742), un tratat despre educaţie. Baruh (Benedict) Spinoza (1632-1677), un duce evreu, a fost cel mai de seamă exponent al unei ordini raţionale în univers şi autorul *Eticii* (1677), *Tractatus de intellectus emendatione* (1677) şi *Tractatus theologico-politicus* (1670). Jean Jaques Rousseau (1712-1778), celebrul filosof francez şi analist politic, a fost cel mai bine cunoscut în Rusia pentru *Emil sau despre educaţie* (1762) şi *Du contact social* (1762).

510 Despre Ioacob Boehme a se vedea capitolul III, nota 105.

511 Unul dintre liderii mişcării antiromantice a secolului al optâsptrezecelea, Louis Claude de Saint Martin (1743-1803) a fost un aristocrat francez bogat care şi-a dedicat scrierile mistice în contextul unei ordinii mai înalte în francmasonerie. Lucrarea sa *Des erreurs et de la vérite* (1775) a fost un succes instantaneu şi a fost imediat tradusă în rusă. Deşi era foarte populară *L'homme de désir* (1790), *Le nouvel homme* (1792), *Le crocodile* (1798), *L'esprit de chose* şi *Le Ministère de l'homme-esprit* (1802). El şi-a semnat lucrările lui cu „Le Philosophie Inconnu" şi din cauza popularităţii sale din Rusia masonii-mistici ruşi au fost numiţi „martinişti."

512 John Mason (1706-1763) a fost unul dintre cei mai binecunoscuţi nonconformişti englezi. A fost celebru în vremea sa pentru *Cunoaşterea de sine; un tratat, care arată natura şi binefacerile acelei ştiinţe importante şi modul de a ajunge la ea* (Londra, 1854).

513 Semen Ivanovici Gamaleia (1743-1763), un student al Academiei din Kiev şi care a predat latină la academia militară din Sank Petersburg timp de doi ani mai înainte de a intra în serviciul guvernului în 1770. S-a retras în 1784 pentru a se dedica unei activităţi enorme de traducere (traducerea lui a lui Boehme acopere 22 de volume) în legătură cu Compania Tipografică a lui Novikov şi a mai fost şi

John Pordage au apărut şi ei în traducere. Mulţi scriitori „ermetici" au fost traduşi, inclusiv Welling, Kirchberger, *Viridarium Chymicum, Psaltirea chimică* de Penn, Chrizomander şi Robert Fludd.[514] A existat un asortament larg de scriitori antici şi moderni cum ar fi Macarie al Egiptului, lucrările selectate ale lui Augustin, *Areopagitica* şi chiar Grigorie Palama, *Imitaţia lui Hristos, Despre adevăratul creştinism* al lui Johann Arndt, L. Scupoli, Angelus Sielsius, Bunyan, Molinos, Poiert, Guyon şi *Taina crucii* a lui Duzetanov.[515] Multă citire s-a făcut în loje după un ordin strict prescris şi sub supravegherea şi conducerea stăpânilor. Cei care erau afară din lojă au citit cu o aviditate mărită. Publicaţiile francmasonilor moscoviţi s-au vândut bine. Astfel nou născuta inteligenţă rusă a dobândit un sistem complet de entuziasme mistice şi a îmbrăţişat tradiţia mistică utopică şi ritmul misticismului post-reformaţional. Inteligenţii au studiat şi au devenit obişnuiţi cu mistici quietişti, pietişti şi (într-o

maestrul lojei devkalion în Moscova. Corespondenţa lui cu liderii lui masoni (publicată în Moscova în două volume, 1832 şi un al treilea volum, Moscova 1836-1839) este o sursă importantă pentru studiul acestei perioade.

514 Primii alchimişti au combinat de mai multe ori misticismul şi vrăjitoria cu scopuri pseudochimice. Georg von Welling este cunoscut pentru curioasa lui lucrare, *Opus magocabalisticum et theosophicum, darinnen der Ursrung, natur, ergehschften und gebrauch des Salzes, Schwelfs und mercurit* (1735). Nicoale Anton Kirchbergher este important pentru corespondenţa lui cu Saint Martin, *Les correspondece inédite de L. D. De Saint Martin dit le philosophie inconnu et Kirchbergher baron de Liebstroff* (Amsterdam, 1862). Robert Fludd (1574-1673) a fost un medic englez şi un mason precum şi autorul *Medicina catholic seu mysticum artis medicandi sacrarium* (Frankfurt, 1629).

515 Lorenzo Scupoli (1530-1610) este autorul la *Combatimento Spirituale* (1660), tradus în engleză din textul rusesc de E. Kadlubovschi şi G. Palmer, *Războiul nevăzut* (Londra, 1952). Angelus Silesius (1624-1677) a scris poeme germane religioase inspirate din scrierile lui Boehme. John Bunyan (1628-1688), un cleric englez a fost celebru pentru *Progresul pelerinului* (1678), Miguel de Molinos (1640-1697) a fost un pietist spaniol important. Pierre Poiret (1649-1719) a fost un mistic francez, cunsocut pentru *Iconomia divină* (1687). Madame Guyon (1648-1717) a fost cel mai renumit exponet al quietismului.

oare care măsură) cu Părinţii Bisericii. (Mai târziu în viaţă Elagin[516] a dezvoltat un sistem complet de lecturi patristce, aparent ca o contrabalanţă faţă de Schwartz).

Francamasoneria nu s-a limitat la cultura inimii. Francmasoneria şi-a avut propria metafizică şi dogmatică. Metafizica sa a făcut francmasoneria o anticipare şi o premoniţie a romantismului şi a *filosofiei naturale* romantice. Experienţa rozcrucienilor moscoviţi (şi mai târziu a francmasonilor din timpul domniei lui Alexnadru I) a pregătit calea pentru dezvoltarea schellingiansimului rus (în special prinţul V. F. Oboevschi)[517] care a germinat din aceleaşi rădăcini magice. În acest misticism magic sunt importante două motive, această „alchimie magică." Primul este sentimentul vital pentru armonia lumii sau unitate universală, înţelepciunea lumii şi aprehensiunea mistică a naturii. „Întotdeauna aveam deschisă în faţa ochilor cartea naturii. Înţelepciunea lui Dumnezeu străluceşte cu cuvinte focoase. Al doilea motiv este o conştiinţă de sine vividă: omul ca şi extrasul tuturor fiinţelor."

Filosofia naturală nu a fost un episod întâmplător sau deformat al viziunii despre lume a francmasoneriei; a fost una dintre temele esenţiale ale francmasoneriei, reprezentând o

---

516 Ivan Perfilevici Elagin (1725-1793) a fost un oficial bogat şi influent în guvernul Caterinei şi directorul muzicii şi a teatrului de la curtea ei. El a fost principalul organizator şi crainic pentru francmasoneria mult mai raţională engleză centrată în Sank Petersburg şi care a devenit un mason în 1750 şi 1772 fiind numit primul provincial rus.

517 Vladimir Feodorovici Odoevschi (1803-1869) a fost unul dintre întemeietorii din 1823 a Societăţii Iubitorilor de Înţelepciune. Un absolvent al Universităţii din Moscova, a lucrat mai mulţi ani la jurnalele *Moskovschi vestinik* şi *Sovremennik* (dimpreună cu Puşchin) mai înainte de a se muta în Sank Petersburg în 1826. Aici a scris nuvele şi povestiri scrute. *Iordan Bruno i Petr Aretino, Samarian* şi *Russkie nochi* (în 1844) au fost dintr-un cerc neterminat de zece nuvele şi discuţiile filosofice din ele reprezintă vârful romantimsului rus din 1830. După ce acestea au fost publicate, Odoevschi şi-a abandonat activitatea literară şi a lucrat ca un director al bibliotecii Sank Petersburg şi dinb 1861 a devenit senator. Mai este cunoscut ca şi părintele muzicologiei ruseşti clasice şi el a fost cel care a ajutat la stabilirea conservatoarelor din Sank Petersburg şi Moscova.

conştinţiozitate religioso-comică – „natura este casa lui Dumnezeu, unde locuieşte Dumnezeu."[518] *Filosofia naturală* a reprezentat o deşteptare poetică şi un sens metafizic pentru natură (de exemplu sensul renumit al naturii în secolul al optâstrezecelea al analizei „sentimentale"). Totuşi, în cel din urmă, francmasoneria mistică a gravitat spre dezmembrare. Interpretarea simbolică face lumea atenuată încât devine redusă la o umbră. În esenţă, dogmatica francmasonilor a însemnat o renaştere a unui gnosticism platonicizant: o renaştere care a început în Renaştere. Căderea omului – „scânteia de lumină închistată în întuneric" – oferă concepţia de bază a francmasoneriei. Sensul acut al necurăţiei, nu atât de mult al păcatului este cât se poate de caracteristic mişcării. Necurăţia poate fi mutată prin abstinenţă mai mult decât prin pocăinţă. Toată lumea apare bolnavă şi stricăcioasă. „Ce este această lume? O oglindă a stricăciunii şi a vanităţii." Setea de vindecare (şi de vindecare cosmică ridicată de „căutarea cheii la tainele naturii") a derivat din viziunea despre natură.

Nici unul dintre francmasonii domniei Caterinei nu a fost un scriitor sau gânditor original. Schwartz, Novikov, Kheraskov, Lopuhin, Karnaev şi Gamaliela[519] au fost imitatori, traducători şi *epigoni*. Astfel de calităţi nu au diminuat influenţa lor. În timpul anilor 1770, Universitatea din Moscova a stat sub stindardul francmasonilor şi dispoziţia ei poetică a fost păstrată în *pensiuena* universităţii din cauza nobilităţii de a se stabilii alta.

---

518 Cf. traducerii de A. Petrov a *Epistolei pastorale* contelui Haughwitz [*Pastyrskoe poslanie*] care a apărut în germană în 1785.

519 Despre Schwartz a se vedea nota 117; despre Novikov a se vedea capitolul V, nota 38; despre Kherasov a se vedea capitolul V, nota 49; pentru Lopuhin a se vedea acest capitol nota 110. Zaharia Iakovlvici Karneev (1747-1828), senator şi membru al Consiliului Statului sub Alexandru I, a fost activ în lojele din Moscova şi a întemeiat o lojă în Orel în 1784 (în timp ce vice guvernatorul era colo). Pentru Gamaliea a se vedea nota 123.

G. S. Skovoroda (1722-1794)[520] oferă singura mutaţie originală în această tendinţă mistică. El a petrecut puţin timp în lojele masonice, dar era apropiat de cercurile masonice. În orice caz, el aparţine acestui timp mistic, el simpatiza cu misticismul german ai secolelor al şaisprezecelea şi al şaptesprezecelea, preferându-l mai mult pe Valentin Wiegel decât pe Joacob Boehme. Motivele elinice sunt destul de puternic prezente în el.

În *Viaţa* sa, Skovoroda, Kovalinschi[521] enumeră pe unul dintre autorii favoriţi ai lui Skovoroda: Plutarh, Filon Evreul, Cicero, Horaţiu, Lucian, Clement al Alexandriei, Origen, Nil, Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul şi „scriitori similari între moderni." Reflexiile patristice ale lui Skovoroda au fuzionat cu motivele renaşterii platoniste. Poeţii latini au exercitat o influenţă puternică asupra lor, la fel cum au făcut mulţi moderni, de exemplu Muretus,[522] pe care l-a tradus simplu, permiţând ca influenţa şcolilor să poată fi văzută. Cartea lui despre poetică compusă la Seminarul Pereiaslavl este o lucrare obişnuită. În orice caz, latina lui Skovoroda era mai puternică decât greaca sa. După cum observă Kovalinschi: „le vorbea germană şi latină cu uşurinţă şi destul de fluent şi avea o înţelegere suficentă a limbii greceşti." Stilul latin al lui Skovoroda a fost plin de har şi simplu, dar el se simţea mai

[520] Grigorie Skovoroda a fost un mistic ucrainean şi filosof care a dobândit caracterul de legendă după aproxiamtiv 30 de ani de călătorii prin Ucraina. A studiat la Academia din Kiev, apoi fiindcă a fost un cântăreţ excepţional a fost trimis în curtea capelei din Sank Petersburg. În 1750 a însoţit o misiune diplomatică în Ungaria şi a petrecut trei ani prin Ungaria Polonia, Austria şi Germania. La întoarcerea în Rusia a predat un an la Seminarul din Pereiaslavi şi la Colegiul Khracovia. Skovoroda a plecat d acolo în 1766 şi şi-a petrecut restul zilelor în nişte pelerinaje celebre. A lăsat o bogată colecţie literară care consta din dialoguri, scrisori, poeme, cântece, poveşti folclorice şi anumite traduceri a unor filosofi antici.

[521] Această concluzie favorabilă a Sinodului este o referinţă directă la decretul din 11 februarie 1764 despre reaşezarea fraţilor.

[522] Marcu Antiniu Muretus (1526-1585) a fost un umansit francez şi un preot romano catolic şi învăţător în Roma. El a emis câteva ediţii adnotate ale poeţilor latini antici la fel ca şi poemele lui în franceză, colectate în *Juvenilla* (1552).

puţina acasă cu greaca. În mod destul de curios, atunci când îl folosea pe Plutarh în ediţiile greceşti şi latine paralele, el citea numai traducerea latină. Skovoroda nu şi-a dobândit elinismul imediat şi direct. Inspiraţia lui filologică nu trebuie exagerată. El a folosit numai „Biblia elisabetană"[523] împrumutându-şi filologia mistică de la Filon.

Este dificil de determinat acest punct de vedere. Se ştiu puţine despre locurile în care a stat sau despre oamenii cu care s-a întâlnit când a fost plecat în străinătate. Probabil el şi-a dobândit interesele lui stoice, platonice şi pietiste pe când era în Kiev. Peregrinările lui şi lipsa lui de rădăcini native (el avea „inima unui cetăţean al lumii"), care i-au conferit calitatea unei apariţii apropiate, constituind o trăsătură specială în facerea lui Skovoroda. Personalitatea lui arată vivid un patos ascetic, o concentrare a gândirii, o extincţie a emoţiilor (care sunt insaţiabile), o scăpare din golul acestei lumi în „cavernele inimii." Skovoroda a acceptat şi interpretat lumea în categoriile simbolismului platonic. „În toate vremurile şi în toate locurile era ca şi umaba unui măr." Umbele şi semnele au fost chipurile lui favorite.

Caracteristic viziunii lui Skovoroda a fost contrapunerea sa a două lumi: cea vizibilă, lumea sensibilă şi cea invizibilă, lumea ideală. Una este temporară, cealaltă veşnică. El a avut întotdeauna Biblia în mâinile lui. („Biblia a fost cel mai important lucru," remarcă Kovalinschi). Pentru el Biblia forma o carte de parabole filosofice, simboluri şi embleme: nişte hieroglife speciale ale existenţei. „O lume a simbolurilor, adică Biblia," după cum a spus Skovoroda. El a reacţionat cu pătrundere împotriva oricărei neînţelegeri istorice a Bibliei de către acei „istorici creştini, sofişti ai ritaulurilor şi teologi ai literei." El căuta o înţelegere „duhovnicească" şi a văzut Biblia ca un ghid spre cunoaşterea

[523] Biblia elisabetană a fost cerută de Sfântul Sinod în 1723 ca şi o corectare şi o revizuire la Bibliei salvone tipărite în 1663. Munca nu a fost împlinită decât numai în 1751, în timpul domniei împărătesei Elisabeta şi Biblia a fost tipărit de patru ori în anii 1750.

duhovnicească a sinelui. În mod destul de curios, Skovoroda a respins în întregime monahismul. „În monahism," scrie Kovalinschi, „el a văzut plasa sinistră a unor patimi compresate care sunt inacapabile să scape din sine, în timp ce sufocă nemilos şi fatal viaţa."

Într-un sens important, peregrinările lui Skovoroda l-au dus afară din Biserică şi departe de istoria Bisericii. (Chair şi Ern[524] a admis că Skovoroda era un „potenţial sectar"). Întoarcerea sa la natură este o varietate a unui roussseauism pietist. El se încredea în natură: „toată economia din natură este perfectă."

Francmasoneria a oferit o inteligenţă rusească nascentă cu multe impresii acute şi noi. Această dezvoltare a câştigat o expresie concretă numai în următoarea generaţie la întoarcerea secolului. Totuşi, experienţa francmasoneriei a fost o experienţă vestică şi la final analiza unui astfel de ascetism afară din Biserică a servit numai la crearea de visare şi a imaginaţiei. Sufletul şi-a dezvoltat o inchizivitate nesănătoasă şi o curiozitate mistică.

A doua jumătate a secolului a marcat o visare crescândă şi misticismul dintre oameni. Toate sectele ruseşti primare – cliţchi,[525]

---

524 Vladimir Franţevici Ern (1882-1917) a fost un filosof rus. El a scris o biografie despre Skovoroda, publicată în Moscova în 1912.

525 Khliţchi au fost întemeiaţi în secolul al şaisprezecelea de un om care a pretins că este Dumnezeu şi şi-a declarat unul dintre ucenicii lui masculini că este Hristos şi una dintre femeile care o urmau că este Maica lui Dumenezeu. Un grup al acestei secte a fost descoperită în Moscova în 1730 şi peste 400 au fost persecutaţi fiind suspectaţi de erezie în Moscova în anii 1740. Apoi secta a înflorit în subsol şi târziu în secolul al XIX-lea secta pretindea că are peste 60,000 de membrii. Kliţchi a negat doctrina Sfintei Treimi şi susţinea că Dumnezeu l-a moştenit pe omul Iisus Hristos, care a murit o moarte naturală şi a fost înmormânatat în Ierusalim. Secta fiind esenţial dualistă, ei învăţau că trupul este închisoarea duhului şi căsătoria este condamnată şi copii numiţi „o întrupare a păcatului." Dumnezeu s-a întrupat în credinciosul Khlist şi a avut vocea lăuntrică a duhului ca să îl direcţioneze, făcând toate cărţile, inclusiv Biblia superfluă. Congragaţiile erau conduse tipic de „Hristos" şi de o „Maică a lui Dumnezeu" şi ritualurile lor s-au transformat în dansuri frenetice urmate de profeţii extatice.

scopți,[526] dukohoborii[527] şi molocanii[528] – s-au dezvoltat în acele zile. În epoca alexandrină, aceste două curente, misticismul claselor de jos şi de sus au convers în mai multe feluri, arătându-şi afinitatea lor lăuntrică. Ei s-au împărtăşit de acea „neliniște a duhului" care era uneori extatică şi visătoare. Ar mai trebui remarcat că în timpul domniei Caterinei aşezăminte substanțiale sau colonii, a diferiților sectari germani au fost create în Rusia şi i-a inclus pe hernhutteri, menoniți şi frații moravieni. Influența lor asupra dezvoltării generale a vieții contemporane duhovniceşti nu a fost suficent investigată şi studiată, deşi acea influență a devenit evidentă în timpul domniei lui Alexandru. Majoritate acestor sectari au adus cu sine o visare apocaliptică sau chiar un fel de aventură precum şi dispoziția spre alegorie şi o interpretare „duhovnicească" a Cuvântului lui Dumnezeu.

Destul de ciudat, colonia herrhuterilor din Sarepta a fost aprobată de o comisie specială care l-a inclus pe Dimitrie

---

526 Scopții au fost ultima ispravă a kliților secolului al optâstrezecelea, care au mers mai departe în condamnarea lor a relațiilor sexuale apărând un „botez al focului" sau castrarea. Primul lor lider important a fost Kondrad Selivanov, care a fost exilat în Siberia sub Caterina II dar s-a întors în Moscova şi a fost cunoacut personal de Împăratul Pavel şi Alexandru I. În timpul domniei acestuia din urmă anumite legături înalte i-au permis să trăiască destul de comfortabil şi să îşi răspândească doctrinele liber. Sub următorul țar, Nicolae I, scopții au fost persecutați, dar la fel ca şi kliți au existat în numere mari.

527 Care au apărut în Ucraina [luptătorii cu duhurile] au fost sectari mistici ale căror doctrine combinau socinainismul, francmasoneria şi învățăturile kliților. În timp ce respingeau prescripțiile excesive ale altora se organizau în comune stricte, care se îmbogățeau datorită muncii lor grele şi a traiului sobru. Ei au avut multe contacte celebre, de la Grigorie Skovoroda, care i-a ajutat să compusă o mărturisire de credință prezentată guvernatorului Ecaterinoslavl în 1791, contelui nuvelist Lev Tolstoi. Acesta a oferit fonduri pentru un grup mare de dukhobori pentru a emigra în Canada de vest în 1899.

528 Molocanii [sau băutorii de lapte] au fost formați de timpuriu de un lider dukhobor primar nemulțumit cu doctrina lor. Această nouă sectă s-a asemănat creştinismului evanghelic în anumite momente, acceptând Biblia ca singura autoritate pentru credința lor în timp ce respingeau icoanele, ritualurile şi posturile (de unde le vine şi numele).

Schenov[529] – mitropolit de Novgorod, care a investigat învăţăturile dogmatice ale „fraţilor evanghelici." Sinodul a afirmat că în dogmatică şi disciplină frăţietatea s-a conformat mai mult sau mai puţin organizării primelor comunităţi creştine.[530] Sinodul a descoperit ca fiind inconveniet să permită deschis coloniştilor să facă muncă misionară între nativi, după cum au cerut ei persistent. Permisiunea de a face aşa a fost oferită formal. O astfel de muncă misionară nu s-a dezvoltat.

Francmasonii domniei Caterniei au menţinut o relaţie ambivalentă cu Biserica. În orice caz, evlavia formală a francmasonilor a fost deschis stricăcioasă. Mulţi francmasoni şi-au împlinit toate „obligaţiile" bisericeşti şi ritualurile. Alţii au insistat emfatic pe imutabilitatea completă şi sacralitatea ritualurilor şi a ordinelor „în special cele ale religiei greceşti." Serviciul ortodox cu bogăţia şi plasticitatea lui de imagini şi simboluri, i-a atras destul de mult. Francmasonii au pus mare preţ pe tradiţia ortodoxă a simbolurilor ale căror rădăcini au mers înapoi la antichitatea clasică. Fiecare simbol a fost pentru ei doar un semn transparent şi un ghid. Trebuie să urcăm la ceea ce este semnificat, adică de la vizibil la invizibil, de la un creştinism „istoric" la unul „duhovnicesc" şi „adevărat", de la Biserica externă la cea internă. Francmasonii au considerat Ordinul lor biserica lăuntrică, care îşi conţinea propriile

---

529 Dimitrie Sechenov (1709-1767) a fost o figură importantă în primii ani ai domniei Caterina a II-a şi principalul executor al poliţelor ei ecclesiale. Devenind un student în timp ce era la Academia din Moscova, Dimitrie a predat acolo mai mulţi ani apoi a lucrat timp de zece ani la acitvităţi misionare, în care a fost de mare succes. În 1742 a fost numit episcop de Nijnii Novgorod, în 1752 episcop de Rizan şi Murom şi în 1757 a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop de Novgorod. În toate aceste sacune Dimitrie a promovat activ educaţia ecclesială prin îmbunătăţirea şi reorganizarea seminarilor şi în Novgorod a stabilit un sistem de şcoli de gramatică. Sub Caterina Dimitie a slujit în câteva comisii speciale, inclusiv comisia despre proprietăţiile Bisericii şi a murit în timp ce participa la întâlnirile comisiei legislative.

530 Concluzia favorită a Sinodului este o referinţă directă la decretul din 11 februarie 1764 despre aşezarea fraţilor. [Nota autorului].

ei ritualuri şi sacramente. Acesta este încă odată visul alexandrin al unui cerc ezoteric de aleşi care sunt dedicaţi păstrării tradiţiilor sacre: un adevăr descoperit numai câtorva aleşi printr-o iluminare externă.

Chiar şi clericii s-au alăturat uneori lojelor francmasonice, deşi nu au făcut-o frecvent. În 1782, când masonii din Moscova şi-au deschis „seminarul lor de traducere" (adică au format un grup special de studenţi cărora le-au oferit burse), ei şi-au ales candidaţii din seminariile provinciale prin consultarea cu ierarhii locali. În timpul investigaţiilor din 1786, mitropolitul Platon l-a găsit pe Novikov un creştin exemplar. Standardele mitropolitului nu au fost foarte stricte.

VII

Redeşteptarea monahismului rus

Sfârşitul secolului al optâstrezecelea nu s-a asemănat începutului. Secolul a început cu efortul de a realiza Reforma în Biserica rusă. În timpul domniei Caterinei „reformele" au fost create în duhul iluminismului.[531] Totuşi secolul s-a terminat cu o renaştere monahală şi cu o intensificare negreşită şi o creştere a vieţii duhovniceşti. Centre monahale ca Valaam, Knoviţa şi altele au fost reinstalate şi au prins o nouă viaţă. Destul de ciudat, mitropolitul Gavriil Petrov[532] a promovat cu zel restaurarea monahală. Acest mare şi important episcop al domniei Caterinei (căruia împărăteasa i-a dedicat traducerea ei a lucrării

[531] Conform punctelor ridicate de procuratorul I.I. Melissino în 1767 în timpul compoziţiei unei *Instrucţii sinodale* [*Sinoadlnii nakaz*] pentru comisia legislativă. Aceste puncte nu au fost implementate.

[532] A se vedea mia sus, nota 60.

Bélisaire[533]) a păstrat strict posturile, s-a dedicat rugăciunii şi a încercat să dobândească o viaţă ascetică nu numai în teorie ci şi în practică. Supravegherea sa strânsă a asigurat publicarea unei ediţii ruso-salve a *Filocaliei*[534] tradusă de bătrânul [*stareţul*] Paisie Velicicovski şi ucenicii lui. Astfel Biserica a trimis o replică superficialităţii acestui veac iluminat cu o renumită concentrare duhovnicească.

Chipul Sfântului Tihon de Zandonsk (1724-1782)[535] iasă în relief împotriva trecutului secolului al optâstrezecelea. Personalitatea sa conţine multe trăsături neaşteptate şi neobişnuite. În temperamentul duhovnicesc, Tihon a aparţinut în întregime epocii petrine. El a studiat şi apoi a predat în şcolile latine (în Novgorod şi Tver). În adăugare la Părinţii Bisericii, el a citit şi a iubit scriitorii moderni vestici şi i-a plăcut în special „să citească şi să recitească pe Arndt." Aceasta este principala lucrare, *Despre adevăratul creştinism* [*Ob istinnom khristianstve*] care poartă titlul la fel ca şi cum cartea lui Arndt nu este un accident. După cum a arătat cu multă vreme în urmă Evghenie Bolkhovnitinov, o alta din cărţile lui Tihon, *O comoară duhovnicească adunată din lume* [*Sokrovisce dukhovnoe ot mira sobiraemone*], este similar în conţinut cu pamfletul latin al lui

---

533 Jean Francois Marmontel (1723-1799), poet francez, dramatist şi critic, a fost cel mai bine cunoscut pentru autobiografia lui, *Mémoires d'un pére* (1804), *Bélissaire* (1767) a fost o nuvelă romantică şi filosofică.

534 *Filocalia* [*Dobrotiliube* în rusă] este o compilaţie de scrieri mistice care sunt de mare importanţă pentru duhovnicia rusă, conţinând texte rare şi necunoscute şi care au slujit ca şi o legătură vitală duhovniciei palestiniene şi bizantine. Compilată de monahul atonit Macarie al Corintului şi Nicodim Aghioritul, a fost mai întâi publicată în Veneţia în 1792, dar versiunea completă a fost publicată în rusă în 1877. Porţiuni din *Filocalie* sunt disponibile în engleză în E. Kadloubovschi şi G. Palmer, *Scrierile din filocalie despre rugăciunea inimii* (Londra, 1951) şi *Primii părinţi din filocalie* (Londra, 1951).

535 Pentru nişte mărturisiri contemporane ale acestui sfânt celebru, la fel ca şi fragmente din scrierile lui, a se vedea *Colecţia lucărilor lui G. P. Feodtov* a editurii Nordland.

Iosif Hall.[536] Limba lui Tihon este plină de un nou veac. Latinisme frecvente apar în spatele frazelor care îi cresc tăria şi şirul expresivităţii. El a avut un mare dar pentru cuvinte – a fost artistic şi simplu concomitent. Scrierile lui sunt surprinzător de limpezi. Limpezimea este calitatea lui cea mai neaşteptată. Harul şi luciditatea sa, libertatea sa – nu numai libertate faţă de lume ci şi în lume – este cea mai pătrunzătoare calitate în personalitatea Sfântului Tihon. El are harul unui pelerin sau a unui călător care nu a fost reţinut sau agăţat de această lume. „Fiecare fiinţă vie de pe pământ este depărtată." Totuşi, dobândirea acestui har a fost împlinită numai printr-un proces ascetic şi un efort dureros. Valurile întunecate ale unei îngrijorări adânci şi a disperării sunt destul de vizibile în duhul limpede al Sfântului Tihon. „Constituţional era un ipohondru şi cumva un coleiric," scrie Tihon „omul de chilie" şi monahul slujitor. Disperarea sa subiectivă, ispita lui faţă de melancolie ca şi o formă neobişnuită de desfacere a sufletului, este unică în ascetismul rus şi sugerând *Noaptea întunecată a sufletului* de Sfântul Ioan al Crucii.[537] Uneori Tihon cădea într-o somnolenţă lipsită de ajutor, înfumurare şi imobilitate şi totul din jurul lui devenea întunecat, gol şi lispit de răspuns. Uneori nu putea să se oblige să părăsească chilia şi uneori pleca din chilie ca să scape fizic de disperare. Duhul lui Tihon a fost comleşit în această încercare, totuşi aceste ispite nu i-au lăsat urme sau răni. Luminozitatea originală a duhului lui a fost curăţită în progresul lui personal.

---

536 Iosif Hall (1574-1656) a fost un epsicop anglican de sub domnia lui Charles I. Lucrarea sa *Meditatiunculae Subitaneae eque re nata subortae* a apărut mai târziu în traducere rusă ca *Vezarnaya razmyşleniia, proizvedenia vdrug pri vozzrenii na kakuiu – nibud' veşch* (Moscova, 1786).

537 *Noche oscura, noche del spiritu*. Tihon ar trebui comprat cu Tauler şi Arndt. [Nota autorului]. Ioan al Crucii, întemeietorul carmeliţilor spanioli (1542-1591), a fost cunoscut pentru poemele lui şi a scrierilor teologice mistice şi este considerat un doctor al Bisericii Romano Catolice. *Noaptea întunecată* este un poem, însoţită de un comentariu teologic despre cum se poate ajunge la unirea desăvârşită cu Dumnezeu, *Urcarea muntelui Carmel.*

Al lui nu a fost doar un ascetism personal, căci ispitele Sfântului Tihon nu au fost doar o etapă în progresul lui personal. El a continuat să fie un pastor şi un învăţător în retragerea lui monahală. Prin sensibilitatea lui şi prin suferinţa lui a rămas în lume. A scris pentru această lume şi a purtat o mărturie despre Mântuitorul înaintea unui lumi care piere şi nu caută mântuire: un răspuns apostolic la lipsa de simţăminte a unui epoci libertine. Întâlnirea lui Tihon a fost prima întâlnire cu ateismul rus (de exemplu binecunoscutul episod despre proprietarul voltarian care l-a lovit pe Tihon peste obraz).[538]

Dostoievski a detectat clar acest fenomen când a căutat să contrapună pe Tihon cu nihilismul rus, desluşind problematica credinţei şi a ateismului.

Tihon a mai avut o altă trăsătură caracteristică. El a scris (sau cel mai mult a dictat) cu inspiraţie, sub influenţa Duhului Sfânt. Colegii de chilie îşi amintesc această practică.

După cum am auzit cu propriile mele buze şi după cum am observat, ori de câte ori am luat o dedicaţie de la el, cuvintele se revărsau din gura lui atât de repede încât cu greu am reuşit să le scriu pe hârtie. Când Duhul Sfânt a devenit mai puţin acitv în el şi el a devenit pierdut în gândire sau a început să se gândească la lucruri străine, el mă trimitea în chilie; în timp ce el îngenunchia sau se pleca la pământ în forma crucii, se ruga cu lacrimi lui Dumnezeu ca să îi trimită harul Prea Sfântului Duh. Chemându-mă din nou, el începea să vorbească în torente încât cu greu puteam să îl urmăresc cu stiloul.

---

538 Povestea este scrisă de Ivan Efimov în memoriile lui despre Sfântul Tihon. Tihon a voit să se întoarcă la omul care l-a insultat şi să îi ceară iertare fiindcă la dus într-o astfel de ispitire. Aşa că mergând înapoi a căzut la piciorale aceluia... acest act l-a impresionat mult pe nobil că el a căzut în genunchi la piciorele episcopului, implorând iertare. Din acea zi comportamentul lui faţă de iobagi s-a schimbat." A se vedea *O comoară a duhovniciei ruse.* Volumul II, *Lucărrile colectate ale lui G. P. Fedotov.*

Sfântul Tihon citea constat Scripturile şi uneori vroia să facă o traducere a Noului Testament din greacă „în stilul modern". El a considerat folositoare o nouă traducere a *Psaltirii* din ebraică. Dintre Părinţii Bisericii îi plăceau cel mai mult Macarie al Egiptului, Sfântul Ioan Hrisostom şi Augustin.

Scrierile lui Tihon conţin toate ideile împrumutate despre „satisfacţia" subiectivă, distincţia între formă şi substanţă în taine şi aşa mai departe.[539] Aşa este tributul lui la şcolile epocii. Mult mai impresionant este faptul că câteva trăsături vestice sunt exprimate în experienţa lui. Mai presus de orice aceasta înseamnă, o concentrare pe taina şi contemplarea suferinţelor lui Hristos. El l-a văzut pe Hristos „acoperit de răni, împuns, torturat şi însângerat" şi a chemat la contemplarea suferinţelor Lui. „El a avut o mare iubire pentru suferinţele Mântuitorului şi nu numai ca ţinându-le în mintea sa, căci el a portretizat toate patimile Lui." (Picturile au fost pictate în scop propagandistic). Tihon a păstrat o insistenţă specială pe un anumit impresionism când a vorbit de umilirea şi patima lui Hristos. O viaţă contemplativă renovată este puternic prezentă în experienţa lui, în viziunile lui radiante, iluminările de pe muntele Tabor, patosul Schimbării la Faţă şi premoniţia izvorului Învierii.

Învierea moţilor este un gând care apare constat în gândirea lui Tihon şi este îmagazinată în chipul izvorului. „Izvorul este chipul şi semnul învierii morţilor." Aceasta v-a fi izvorul veşnic al lumii create de Dumnezeu. „Fie ca credinţa să vă ghideze mintea de la acest izvor sensibil la acel izvor sublim şi la care tânjeşte şi care a fost promis de Dumnezeu în Sfintele Scripturi, când trupurile drepţilor care au murit de la începutul lumii, germinând din pământ ca rădăcinile prin puterea lui Dumnezeu, se vor ridica şi îşi vor asuma o formă nouă şi excelentă, vor fi îmbrăcate într-un veşmânt al nemuririi, vor primii cununa binecuvântării din mâna Domnului." Aceata nu este o idilă a *apocastazei.* Din contră, natura împroşcată de păcat v-a fi şi mai mult condamnată pentru ariditate

[539] *Veşchi* şi *soverşenie* în traducerea lui Tihon. [Nota autorului].

şi defăimare şi îşi v-a dobândii o apariţie mai zbârcită. Veşnicia nu este aceiaşi pentru toţi: există o veşnicie a extazului şi una a plângerii. Tihon a avut aceste viziuni ale Taborului frecvent, uneri zilnic. Cerurile s-au rupt şi l-au ars cu o iradiere neîndurată. Ocazional el vedea această lumină în chilie şi inima lui se bucura în astfel de contemplari.

Sfântul Tihon a combinat o concentrare intensă a duhului cu o capacitate excepţională pentru tandreţe şi iubire. Vorbea de iubirea vecinului, de justiţia socială şi caritate cu nimic mai rezolut decât Sfântului Ioan Gură de Aur. Sfântul Tihon a fost un scriitor important. Harul şi plasticitatea îi împodobesc cărţile lui. *Despre adevăratul creştinism* în particular are o semnificaţie istorică. Cartea este un sistem dogmatic mai puţin a asceticii şi a eticii mistice, totuşi, marchează prima încercare de o teologie vie; prima încercare a unei teologii bazate pe experienţă, în contrast şi ca şi contrabalanţă erudiţiei scolastice, căreia îi lipseşte o astfel de experienţă.

Tihon de Zadonsk şi bătrânul Paisie Velicicovski (1722-1794)[540] au puţine în comun. Ca şi legături duhovniceşti, ei se aseamănă mai puţin cu restul. Ei s-au împărtăşit de o muncă comună. Bătrânul Paisie nu a fost un gânditor independent, el a fost mai mult un traducător decât un scriitor. El îşi ocupă locul proeminent în istoria gândirii ruse. Există ceva simbolic în faptul că fiind tânăr el a părăsit Academia din Kiev unde a studiat şi a călătorit mai întâi la *Schiturile* din Moldova şi apoi la muntele Athos. În Kiev a refuzat cu tărie să studieze şi a încetat să facă aşa, fiindcă nu a voit să studieze mitologia păgână care se preda la Academie: „am auzit de zei şi zeiţe greceşti şi de poveşti neevlvioase şi am urât astfel de învăţături." Evident el a avut în minte citirea autorilor clasici. La Academie, Paisie nu a avut nici un tată decât o sintaxă şi după cum mărturiseşte el, „eu am studiat numai învăţăturile

[540] Există o mărturisire excelentă a vieţii lui Paisie şi influenţă în monahismul rus publicată în engleză de Compania Publicistică Nordland: S. Chetverikov, *Stareţul Paisie Velicikovski.*

gramaticale ale limbii latine." Silvester Kuliaba[541] a slujit ca rector în acele momente. După tradiţie, Paisie l-a reprimat pentru că Părinţii Bisericii au fost puţin citiţi la Academie.

Paisie a lăsat şcoala latină pentru o mănăstire grecească. El nu s-a retras din ea şi nici nu a respins cunoştiinţele. Acţiunile lui marchează o întoarcere la sursele vii ale teologiei patristice şi la gândirea despre Dumnezeu. Mai presus de orice, Paisie a întemeiat mănăstiri – în Athos şi în Moldova. El a restaurat cele mai bune rânduieli ale monahimsului bizantin. Se pare că el s-a întors în secolul al paisprezecelea. Nu este accidental, că bătrânul Paisie a fost apropiat de Sfântul Nil de Sora,[542] a cărui muncă neîntreruptă Paisie a revizuit-o şi continuat-o (dependenţa lui literară de Sfântul Nil este evidentă). Această muncă a însemnat întoarcerea duhului rusesc la părinţii bizantini.

În timp ce încă era la Athos, Paisie a început adunarea şi verificarea traducerilor ruseşti a scrierilor ascetice. S-a dovedit a fi o datorie ardentă, datorită lipsei de îndemânare a vechilor traducători şi a lipsei de grijă a copiştilor. Mai mult, chiar şi colectarea manuscriselor greceşti s-a dovedit extrem de dificilă. Paisie nu a găsit cărţile de care avea nevoie în marile mănăstiri sau *schituri* ci în nişte schituri mici şi izolate construite de Sfântul Vasile cel Mare nu cu mult mai înainte de sosirea noilor monahi din Cezarea în Capadochia. Aici i s-a spus că „din moment ce cărţile au fost scrise în cea mai pură greacă elină, care acum numai câţiva greci alţii decât cărturari o pot citi şi pe care majoritatea nu o pot înţelege, aceste cărţi au fost uitate aproape complet."

După reaşezarea în Moldova, proiectul traducerii bătrânului Paisie a început să fie înţeles clar şi sistematic, în special în mănăstirea Neamţ. Paisie a înţeles clar toate dificultăţiile de traducere şi a crezut că cunoaşterea limbilor este cerută. Mai întâi s-

[541] A se vedea mai sus nota 60.

[542] Sfântul Nil (1433-1508) a fost primul mare scriitor ascetic şi msitic rus şi întemeietorul şcolii monahale a non-posesorilor. A se vedea mai sus, capitolul I, secţiunea VI.

a bazat pe traducători moldoveni. El a format un cerc larg de scribi şi traducători şi şi-a trimis studenţii să înveţe greacă în Bucureşti. S-a angajat în această muncă cu mare entuziasm.

Cum a scris a creat semne de întrebare: trupul lui era alb din cauza inflamaţiilor: inflamaţiile îi acopereau partea dreaptă, orişicum până când nu s-a pus pe patul de odihnă, s-a înconjurat de cărţi: aici au stat Bibliile greceşti şi slavone, gramaticile greceşti şi slave şi cărţile din care a făcut o traducere la lumina lămpii şi asemenea unui copil şedea noaptea şi scria, uitând de slăbiciunile lui trupeşti, bolile severe şi alte dificultăţi.

Paisie a fost un traducător exact şi i-a fost frică să nu îşi dea spre o circulaţie mai largă traducerile lui „dacă ar fi fost greşite sau imperfecte." Ucenicii lui au făcut traduceri din latină.

Sub conducerea lui Paisie, mănăstirea Neamţ a devenit un mare centru literar şi o sursă de iluminare teologico-ascetică. Activitatea lui literară s-a legat organic de „construcţia intelectuală." Biograful bătrânului Paisie notează că „mintea sa era unită cu iubirea lui Dumnezeu; lacrimile lui mărturisesc ca şi martor." Mesajul concentrării duhovniceşti şi al întregului a posedat o semnificaţie specială pentru acea epocă a dualismului şi a dezbinării duhovniceşti. Publicarea ediţiei slavono-ruse a *Filocaliei* a constituit un eveniment major nu numai în istoria monahismului rus ci şi în istoria culturii ruseşti. A fost o împlinire şi un calatist.

Teofan Procopovici şi Paisie Velicicovski au făcut o comparaţie interesantă. Teofan a trăit din aşteptări. El a stat pentru ceea ce era modern, pentru viitor şi pentru progres. Paisie a trăit în trecut, în tradiţii şi în Tradiţie. El s-a dovedit a fi profetul şi clarvăzătorul lucrurilor care vor venii. Întoarcerea la surse a descoeprit noi căi şi a însemnat un echilibru pentru dodândirea unor noi orizonturi.

Lupta pentru teologie

I

Introducere

Semnificaţia deplină a epocii lui Alexandru[543] pentru dezvoltarea culturală deplină a Rusiei rămâne să fie desluşită şi evaluată. O mişcare agitată şi patetică, o perioadă de tensiuni

[543] Din 1801 până în 1825 Rusia a fost condusă de Alexandru I, „ţarul enigmatic." Alexandru s-a născut în 1777, primul fiu al marelui duce şi viitorul împărat Paul. Educaţia lui, a fost supravegheată de bunica lui Caterina cea Mare, care a angajat ca şi tutore pe republicanca suedeză Cezar la Harpe şi astfel Alexandru a fost adus în atmosfera Iluminismului. El a dobândit o reputaţie de liberal, promiţând să ofere Rusiei o constituţie pe când v-a ajunge la putere şi a avut mare grijă pentru îmbunătăţirea educaţiei (au fost stabilite patru noi universităţi în domnia lui). Între timp, poliţele străine ale lui Alexandru realizate pe parcursul războaielor napoleonice s-au dovedit în cele din urmă de succes: graniţele imperiului rus au fost extinse virtual până la limitele lor din 1914 şi Rusia a ieşit ca şi o forţă dominantă în politica europeană. În vremea înfrângerii Rusia a armatei lui Napoleon, Alexandru şi-a arătat deschis tendinţele faţă de misticism şi ocult, plecându-şi urechea imperială spre tot felul de profeţii şi ghicitori. Societăţilor mistice li s-a dat frâu liber în Rusia şi odată cu ridicarea restricţiilor asupra călătoriilor străine şi a importului cărţilor străine, ca să nu mai menţionăm contactul direct cu Europa şi prin invazie şi cucerire, Rusia a fost invadată de idei noi şi diverse. Alexandru a început să călătorească fără încetare în tot imperiul şi în toată Europa, dedicându-se unor scheme distorsionate inspirate de interese mistice cum ar fii „sfânta Alianţă" şi el a început din ce în ce mai mult să lase conducerea afacerilor statului subordonaţilor. Ultimii patru ani ai domniei lui, după ce a devenit obsedat cu revoluţionarii şi a fost convins că societăţile mistice pe care le-a întreţinut mai înainte conspirau împotriva ordinii stabilite, au fost marcate de obscurantism şi represiune.

puternic construite, anii alexandrini, cu o naivitate deplină, au mărturisit şi au experimentat primele bucurii de creativitate. Ivan Aksakov[544] a caracterizat această mişcare plină de succes în dezvoltarea Rusiei ca una în care poezia a apărut dintr-o dată ca o chemare istorică incontestabilă; poezia „a primit aparenţa unui act sacramental." O vitalitate şi o independenţă artistică, un „sentiment creativ şi bucuria stăpânirii artistice," au umplut toată munca contemporană poetică.

Mai trebuie să adăugăm că nu a existat încă o deşteptare a minţii. Imaginaţia a rămas netemperată şi fără frâu faţă de lupta intelectuală şi de ascetismul intelectual. Astfel, oamenii din acea perioadă au căzut pradă şarmurilor, visurilor şi viziunilor. Epoca lui Alexandru a fost o epocă a viselor; o epocă a amuzamentului şi a glumelor, la fel ca şi un timp al glumelor, introspecţiilor şi viziunilor. O disjuncţie a minţii şi a inimii, a gândirii şi a imaginaţiei, a caracterizat toată perioada. Epoca nu a lipsit atât de mult de lipsa voinţei cât de o inimă lipsită de responsabilitate. „O cultură estică a inimii a înlocuit perceptele morale cu sentimente delicate," după cuvintele lui Kliuchevschi. Marea slăbiciune şi infirmitate a pietismului a oferit tocmai acest defect al inimii.

Sufletul rus a trecut prin ispita seducţiei pietismului la finele secolului al nouăsprezeclea – apogeul occidentalismului rus. Domnia Caterinei pare absolut primitivă în comparaţie cu faţa triumfantă a epocii alexandrine, când duhul s-a plecat Europei. În orice caz, o astfel de dezvoltare nu a avut loc mai înainte de apariţia *Scrisorilor pelerinului rus* (1791-1792).[545] Rozanov[546] a remarcat odată

---

[544] Ivan Sergheevici Aksakov (1823-1886), poet, editor al jurnalului *Russkaia beseda* şi editorul unui ziar intitulat *Den*, a fost o figură remarcabilă în societatea rusă a vremii lui. În anii 1860 el a apărut ca şi ideologul conducător al slavofililor.

[545] *Pisma russkogo puteşestvenn* a fost scrisă de Nicolae Karamazin după o călătorie prin Germania, Elveţia, Franţa şi Anglia în 1789-1790. În ea el descrie valorile străine, obiceiurile şi ideiile în stilul literaturii europene sentimentale a secolului al optâsprezecelea, în special *O călătorie sentimentală* a lui Laurence Stern (1768). Karamazin le-a folosit ca să exprime ideile lui în politică şi educaţie. *Scrisorile* au fost scrise pentru o perioadă de zece ani, dintre care prima parte a aparţinut

apt că în *Scrisorile unui pelerin rus*, sufletul Rusiei s-a întors către sufletul Europei de vest, s-a tânguit pentru el, l-a înţeles şi l-a cuprins, în timp ce în primii ani ai secolului, sufletul ei a privit la acea lume cu nişte ochi prostiţi şi fixaţi pe nimic."

În generaţiile care au urmat mai apoi o opoziţie „slavofilă", care nu a fost atât de mult o opoziție naționalo-psihologică când una creativă, a început să i-a formă. Occidentalismul domniei lui Alexandru, într-un sens real, nu a însemnat o lipsă de naţionalizare. Din contră, a fost o perioadă a unor sentimente naţionale care creşteau. În acel moment sufletul rusesc a luat o asemănare perfectă cu harfa aeoliană.

Zukovschi[547] cu abilitatea lui disipată şi ingenioasă spre reîncarnare, cu senzitivitatea lui intensă şi cu responsivitatea şi cu limbajul lui imediat, este exponentul acestei perioade. Zukovschi a fost şi v-a rămâne (în meditaţiile lui lirice) un om occidental, un visător occidental, un pietist german care privea întotdeauna, „ca un poet, prin prisma inimii." De aici abilitatea lui uimitoare de a traduce din germană: sufletul lui german s-a exprimat în rusă.

Cât se poate de caracteristic, acest atac la visare a izbugnit sub condiţii de război. La începutul secolului al nouăsprezecelea, aproape toată Europa a devenit teatrul unor operaţii militare. Europa a fost schimbată într-un câmp armat. A fost o vreme a unor puncte şi diviziuni istorice măreţe, o epocă de furtuni şi stresuri. Începutul secolului al nouăsprezecelea – Epoca Marelui Război Părintesc[548] şi Napoleon – a fost martorul la o nouă migrare

---

Jurnalului Moscovei al lui Karamazin în 1791-1792, a doua parte în colecţia *Aglaia* în 1794-1795 şi ultima parte a ieşit în 1801. Le sunt considerate adesea cel mai înalt punct în proza secolului al optâstrezecelea.

546 Vezi capitolul III, nota 47.

547 A se vedea capitolul IV, nota 114.

548 Forţele militare ruseşti au intrat prima dată în războaiele europene împotriva lui Napoleon în 1805, când au fost conduse de francezi în bătălia de la Austerliţ. În acelaşi timp Rusia a fost implicată în 1806-1812 în războiul contra Turciei. După nişte costisitoare piedici din mâinile francezilor în 1806 şi 1807, Alexandru şi Napoleon şi-au avut întâlnirile lor la râul Nieman lângă Tilsit care au rezultat

a oamenilor: „invazia galilor însoţită de douăzeci de naţiuni." Neliniştea a împresurat peisajul înconjurător. Evenimentele au dobândit un ritm ieşit din comun; cele mai sălbatice frici şi premoniţii au trecut. Uimit, sufletul a fost frânt într-o anticipare plină de nădejde şi o neliniște eshatologică. Mulţi au crezut că trăiesc într-un cerc apocaliptic. „Acesta nu este apusul liniştit al Rusiei, ci crepusculul furtunos al Europei," după cum a spus odată Filaret.[549] Pentru o generaţie de visători care aveau nişte imaginaţii

---

într-o alianţă ruso-franceză. Imediat Rusia a început război cu Suedia şi a anexat Finlanda şi insulele Aland. Între timp alianţa cu Franţa s-a deteriorat rapid până în 24 iunie 1812, după ce a cucerit Austria, Napoleon a condus o armată de aproximativ 600,000 soldaţi pe lângă frontiera rusă. După o costisitoare luptă lângă Borodino armata rusă s-a retras în spatele Moscovei. Napoleon a ocupat capitala goală şi antică timp de 33 de zile, aşteptând ca Alexandru să ceară pace. Pentru Rusia, acesta a fost un timp al umilirii şi prestigiul lui Alexandru a fost din ce în ce mai mic. Napoleon nu a avut de ales decât să se retragă fără permisiunea lui Alexandru mai înainte să înceapă iarna şi fiind hăituit de gherilele ţăranilor, o izbugnire timpurie de iarnă îngheţată şi lipsa de drumuri potrivite şi de provizii din Rusia el a scăpat în cele din urmă în decembrie cu numai 30.000 de trupe demoralizate. Lui Alexandru i s-a părut că elementele l-au ferit miraculos de invadator şi în timp ce armatele ruseşti, la care s-au alăturat austriecii şi prusienii, au trecut după francezi. Pe 31 martie 1813 Alexandru şi Frederick Wilhelm III al Prusiei şi-au făcut o intrare triumfală în Paris, forţându-l pe Napoleon la primul său exil şi lăsându-l pe Alexandru ca şi cel mai puternic conducător în Europa şi fiind convins că a fost ales de Dumnezeu pentru o misiune specială.

549 Filaret, mitropolit al Moscovei din 1821 până în 1867, a fost cel mai remarcabil ierarh rus al secolului al nouăsprezecelea. Născut ca şi Vasile Mihailovici Drozdov în Kolomnia în 1783, a absorbit mai întâi Seminarul de la Koloma, apoi Seminarul Sfânta Treime din Moscova. După absolvire a predat greacă, ebraică şi poetică. În 1808 a devenit monah cu numele de Filaret şi a fost trimis în Sank Petersburg ca inspector la academie şi profesor de filosofie şi teologie. Filaret a fost numit rector la Academia Sank Petersburg în 1812 şi în timpul şederii lui aici a devenit cunoscut în societate din cauza predicilor lui, a polemicii cu iezuiţii şi pentru promovarea studiilor şi traducerilor biblice, participând la bolnava Societate Biblică rusă. În 1817 Filaret a fost hirotonit episcop de Revel, în 1819 a devenit Arhiepiscop de Tver şi membru al Sinodului, în 1820 a fost transferat în scaunul de Iaroslavl şi în 1821 a fost mutat ca mitropolit de Moscova, unde a rămas până la moarte, 46 de ani mai apoi. Viaţa şi

atât de nefondate şi deziluzionate, ispita acelor zile violente s-a dovedit a fi un proces destul de dur. Fricile apocaliptice au apărut şi sentimentul s-a răspândit larg că o anumită ghidare tangibilă şi imanentă a fost asumată şi dizolvată în voinţele umane individuale din sine. Idea de Providenţă a dobândit o reflecţie magică de superstiţie în conştiinţa acelei generaţii. Oamenii nu mai credeau în propriile lor abilităţi. Mulţi au experimentat acel Mare Război Părintesc ca şi o luptă apocaliptică: „o judecată a lui Dumnezeu pe nişte câmpuri îngheţate." Înfrângerea lui Napoleon a fost socotită o victorie în Brest.

Ceva maiestos şi atotputernic putea fi detectat în toate şi în totul. Sunt sigur că Alexandru şi Kutuzon şi-au câştigat abilitatea de a Îl vedea şi că apariţia Lui mânioasă l-a zguduit chiar şi în Napoleon. (Vigel).[550]

În sentimentul care domina forma duhului retragerii visătoare şi respingerea unui creştinism „formal" şi „extern" combinat cu nişte aşteptări lipsite de reţinere a unei proxime apropieri a Împărăţiei lui Dumnezeu pe pământ. Trebuie să ne reamintim că romantismul şi iluminismul poartă egal marca hiliasmului. Utopianismul vizionar romantic este un moştenitor parţial al crezului secolului al optsprezecelea în realizarea imediată şi imanentă a ideilor ultime. Indiferent că a fost o Epocă a Raţiunii, o Împărăţie a lui Dumnezeu sau orice alt număr de desemnări, toţi aşteptau o nouă epocă de aur. Divinitatea imaginară Astrea[551] se va

---

activitatea importantă a lui Filaret, precum şi lucrările literare sunt descrise mai jos, secţiile VII şi VIII.

[550] Filp Filipovici Vigel 81786-1856) a fost un oficial al guvernului, în tinereţe un membru al societăţii literare pro-karamazin *Arzamas* şi mai târiu în viaţă un reacţionar. Memoriile lui (Moscova, 1864-1865) oferă o informaţie abundentă despre obiceiurile, evenimentele şi viaţa literară rusă în prima treime a secolului al nouăsprezecelea.

[551] În mitologia clasică Astrea a fost o divinitate asociată dreptatea şi mai târziu a devenit un simbol poetic al curăţiei şi nevinovăţiei. A fost ultima divinitate care a părăsit pământul după Epoca de Aur şi a devenit constelaţia Virgo. Încă de la începutul „iluminismului" rus, după încoronarea Elisabetei, împărăteasa a

întoarce. Un Paradis terestru s-a descoperit din nou. „Atunci un An Nou genuin se v-a pogorî pe pământ."

Istoria psihologică a acelei epoci şi generaţii poate fi înţeleasă numai din perspectiva acestor aşteptări apocaliptice sociale şi în contextul acelor evenimente şi acte universal orbitoare. Istoria acelei epoci arată o înclinaţie de utopiansim teocratic.

II

Alexandru I, prinţul A. N. Goliţin: apariţia pietismului

Împăratul Alexandru I poate fi numit pe bună dreptate eponimul acestei perioade. El a tipizat epoca în formarea ei duhovnicească, în stil şi în gusturile lui. De aici pasul către o religie mistică a inimii nu a fost lung şi nici dificil. Încă de devreme, Alexandru a devenit obişnuit cu vieţuirea într-o atmosferă a viselor şi a aşteptărilor, într-o parodie intelectuală specială, în aspiraţii şi vise pentru „ideal." Jurământul patetic jurat de cei doi monarhi la mormântul lui Friederick a avut loc încă din 1804.[552] În orice caz, Alexandru a intrat în sfera entuziasmelor mistice cu mult după ce „flăcările Moscovei au iluminat inima sa."

Speranschi,[553] care scria din Penn i-a amintit ţarului despre conversaţiile lor despre teme mistice: conversaţii care au descoperit

---

construit o statuie de a ei şi ultima şi cea mai importantă lojă masonică a fost numită Astrea.

[552] Aceasta s-a întâmplat când Alexandru încerca să convingă pe regele prusac să se alăture coaliţiei împotriva lui Napoleon. Alexandru şi Friederick Wilhelm III, dimpreună cu supravegherea reginei Louise, au jurat un jurmănânt de prietenie veşnică în cripta de la subol a lui Friederck cel Mare în Postadm.

[553] Importantul om de stat Mihail Mihailovici Speranschi (1772-1839) a fost mason. Fiu de preot, el a absorit Seminarul din Sank Petersburg şi a predat aici ca secretar pentru un influent nobil, prinţul Kurakin. Deşi mai târziu, Speranschi a fost capabil să intre în serviciul guvernului şi s-a ridicat rapid în Tabla Rânduielilor. În 1807 a devenit secretarul şi asistentul lui Alexandru şi a fost cunoscut ca un competent om de stat, efectuând reforme financiare, educaţionale

„un subiect care corespundea sentimentelor celor mai lăuntrice ale împăratului." O influenţă şi mai puternică a fost exercitată de Rodion Koşelev (1749-1827),[554] un vechi mason familiar cu Lavater, Saint Martin, Eckartshausen[555] şi mai îndeaproape cu prinţul A. N. Goliţin.[556] În 1812 Alexandru a compus un memoriu

---

şi administrative. Speranschi şi-a câştigat faimă, la fel ca şi mulţi duşmani odată cu propunerea lui din 1809 pentru o constituţie pentru Rusia. O parte din propunerea lui, care cerea crearea unui Consiliu de Stat numit de împărat, a fost purtată în 1810 dar pentru restul perioadei Speranschi a fost exilat în Siberia anul următor. Chiar şi în exil Speranschi a lucrat în administraţia provincială şi a fost chemat înapoi la Sank Petersburg în 1821 pentru a slujii la Consiliul de Stat pe care l-a creat. Sub Nicolae I, a slujit la curtea specială care i-a tras pe decembrişti în cancelaria personală a împăratului şi în comitetul lui secret pentru a investiga prezenta problemă. Principala sa contribuţie la istoria rusă a fost colecţia lui şi digerarea legilor ruseşti, *Polonoe sobranbie zakhonov rostiischi imperii* (1830) şi *Svod zakonov rossisskoi imperii* (1832-1839). A se vedea Marcu Raeff, *Mihail Speranschi, om de stat în Rusia imperială* (1772-1839) (Haga, 1957).

554 Koşlave a slujit în Gărzile cailor ca şi ambasador în Danemarca sub Pavel şi a fost responsabil pentru întoarcerea la misticism al lui Goliţin şi Alexandru. El a slujit în diferite capacităţi în guvernul lui Alexandru, fiind numit un membru al Consiliului Statului în 1810, dar retrăgându-se din toate poziţiile în 1818 pentru a se dedica în întregime răspândirii ideilor mistice în societatea din Sank Petersburg.

555 Johann Kaspar Lavater (1741-1801) a fost un lider al mişcării antireligioase în Elveţia. Un preot protestant, el a fost autorul a mai multor poeme şi cântece folclorice, dar este cel mai bine pomenit ca şi întemeietorul pseudo-ştiinţei numite fiziognomie, care caută urme ale fiinţei divine în trăsăturile umane. În lucrarea sa *Physiognomische Fragmente zur beforderung der Menschenntins und mneschiliebe* (4 volume, 1775-1778) a fost citită în Europa. Penru Louise Claude de Saint Martin, a se vedea capitolul IV, nota 121. Karl von Eckrshausen (1752-1803) a fost un scriitor bavarian prolific care şi-a început cariera ca un jurist respectabil şi un om al iluminismului mai înainte de a se întoarce la misticism şi alchimie. Eckarshausen a fost o persoană obişnuită cu I. V. Lopuhin, care a tradus mai întâi lucrările lui în rusă şi deşi a rămas necunoscut peste tot, în Rusia el a devenit destul de popular şi eventual virtual toate lucrările lui au fost traduse.

556 Alexander Nicolaevici Goliţin (1773-1844), cunoscut ca un pungaş în anii tinereţii, fiind convertit la împliniri mistice de Kapşlaev şi care eventual a devenit un dictator virtual în afacerile ruseşti din Rusia. Vlăstarul uneia din cele mai vechi familii nobile din Rusia, Goliţin şi-a dezvoltat o prietenie permanentă cu

uimitor intitulat *Despre literatura mistică* [*O misticheskoi literature*] pentru sora sa specială, Marea Ducesă Caterina. El repetă sau reformulează, sfatul şi programul altora, totuşi realizează că Alexandru a asimilat deplin programul, s-a aclimatizat stilului şi că a format gusturi definite şi preferinţe. El l-a preferat pe Francisc de Sales,[557] Tereza de Avila,[558] *Imitarea lui Hristos*[559] şi J. Tauler.[560]

Alexandru când era tânăr la curtea Caterinei a II-a. Când Alexandru s-a suit pe tron el l-a numit pe prietenul lui procurator al Sfântului Sinod. În 1810 a fost făcut capul departamentului confesiunilor străine şi în 1816 a devenit ministrul educaţiei populare. Goliţin a ajuns la apogeu în 1817 când a fost numit capul slujirii duale a Afacerilor Ecclesiale şi a educaţiei publice. În acelaşi timp a fost capul departamentului poştal şi preşedintele Societăţii Biblice Ruseşti. A fost cunoscut pentru lucrări filantropice cu săracii, văduvele şi prizonierii cât şi pentru exerciţiul lui crud al puterii supreme asupra problemelor religioase. Puterea sa enormă, i-a creat mulţi duşmani, dintre care unii au fost rivali în guvern, Aracheev (a se vedea mai jos nota 115). În cele din urmă, în 1824 Goliţin a fost forţat să îşi părăsească poziţia din Societatea Biblică şi slujirea dual㠹. El a reţinut porunca lui la departamentul poştal (care deşi era nesemnificativă în sine i-a oferit scaun în întâlnirile Consiliului Slujitorilor), la fel ca şi încrederea şi prietenia ţarului. Sub Nicolae I a avut mare influenţă şi pentru un timp a prezidat asupra întâlnirilor Sinodului Statului în care a fost membru din 1810.

557 Francisc de Sales (1576-1622), un student de al lui Antonio Possevino la Padova şi episcop de Geneva, fiind cunoscut pentru lupta lui cu calvinii în Elveţia şi pentru lucrările lui mistice. Scrierile lui au fost practice şi intenţionate pentru oameni cu nişte vieţi active în lume şi includ *O introducere la o viaţă devotată* (1609) şi *Tratat despre iubirea de Dumnezeu* (1616).

558 Probabil cea mai mare femeie mistică a Bisericii Romano catolice, Tereza (1515-1582), reformatorul ordinului carmelit pentru monahii, a scris câteva lucrări recunoscute ca şi clasici despre viaţa contemplativă. Între ele sunt *Calea către desăvârşire* (1583), *Castelul interior* (1588) şi *Relaţiile duhovniceşti, exclamaţiile duhului către Dumnezeu* (1588). Pe lângă numeroase poeme şi scrisori ea a mai lăsat o autobiografie, *Viaţa maicii Tereza a lui Iisus* (1611).

559 Atribuită cu diferite grade de siguranţă lui Toma de Kempis (1380-1471), *Imitaţia lui Hristos* este una dintre cele mai binecunoscute dintre toţi clasicii literaturii duhovniceşti. A marcat începutul unei noi abordări faţă de duhovnicie al finele Evului Mediu în lumea occidentală, *Devotio moderna.* Această atitudine duhovnicească, care a apărut în ţările nordice şi în statele germane, a accentuat ascetismul extern şi interior, citirea Sfintelor Scripturi, meditaţie la viaţa umană a

Marele Război Părintesc a slujit numai ca şi un catalist către Alexandru, rezolvând nişte tensiuni mai vechi. El a citit pentru prima dată Noul Testament în ajunul invaziei lui Napoleon. Cel mai mult l-a afectat Apocalipsa. Similar cel mai mult l-au atras profeţii din Vechiul Testament. Din acel moment înainte, Alexandru a devenit curios şi credul fiecărui fel de interpretare şi a oricărui fel de interpretare a enigmaticei cărţi a Apocalipsei. O astfel de curiozitate l-a dus către Jung-Stilling (J. H. Jung),[561] baroneasa Krüdener,[562]

---

lui Hristos şi simplitatea intelectuală, în contrast cu duhovnicia mai timpurie şi mai sofisticată a scolasticilor.

[560] Misticul dominican Johann Tauler (1300-1361) a fost un elev al lui Meister Eckhardt. A predicat şi a conferenţiat în Strassbourg şi Basel, explicând o teologie mistică bazată pe Aquino şi a câştigat mulţi aderenţi din cauza caracterului lui practic speculativ. Deşi i-au fost atribuite numeroase scrieri, el nu a lăsat nimic în urmă. Predicile lui au fost publicate şi larg citite.

[561] Johann Heinrich Jung (1740-1817) a fost un medic şi profesor de economie în Marburg, celebru pentru scrierile sale mistice. „Tăcutul" l-a atras pentru că numele lui vine din idealul pietist de pace lăuntrică, din *stille*. Jung s-a bucurat mult de popularitate în timpul vieţii, în special între masoni şi pietişti. Protestul mileniului folosit de noua Biserică, adică o formă de creştinism mai înaltă şi mai mistică care a unit toate confesiunile superintendente, el a ajuns să îl privească pe Alexandru ca pe o unealtă aleasă de Dumnezeu care era destinat să îşi aducă Biserica din est. Alexandru l-a vizitat personal când a participat la conferinţa de pace europeană din 1814. Între multele lucrări ale lui Jung Stilling este şi *Das Heiweh* (1794-1797), o nuvelă alegorică tradusă în rusă şi realizată de Universitatea din Moscova în 1817-1818. *Theorie der Gisterkunde* (1808) şi autobiografia lui, *Hierich Stillings leben* (5 volume, 1806), dintre care primul volum a fost publicat de poetul german Goethe în 1777 şi care este încă valabilă pentru portretizarea vieţii de sat în secolul al optstrezecelea.

[562] Barbara Juliane, Freifrau von Krüdener (1764-1824) a fost o femeie latvitană din Riga care s-a căsătorit cu un diplomat rus acolo în 1782 şi următorii 22 de ani s-a dedicat unor escapade amoroase. După moartea soţului ei în 1802 ea a publicat o nuvelă autobiografică intitulată *Valerie* (Paris, 1804), apoi s-a convertit la un misticism pietist cu tendinţe apocaliptice. Ea a călătorit prin Germania şi Elveţia ţinând conferinţe pe teme biblice şi în 1815 s-a întâlnit cu Alexandru, care a intrat sub vraja lui şi care a participat la nişte întâlniri de ale ei. Apoi a trăit în Sank Persburg, dar a fost exilată în 1821 fiindcă a expus cauza revoluţionarilor greci şi a murit într-o colonie pietistă în Crimea. Deşi baroneasa Krüdener a

pastorul Enpeitaz,[563] Oberlin,[564] fraţii moravieni, quakerii şi hernuterii.[565] Mai apoi, doi preoţi din Balta, Feodosie Leviţchi şi Feodor Lisevici (care s-au considerat a fi „doi martori credincioşi" ai Apocalipsei) au fost chemaţi în capitală pentru a interpreta Apocalipsa.[566] Aparent Alexandru a fost gată să îl asculte pe Arhimandritul Fotie[567] fiindcă Fotie a interpretat Apocalipsa, a

---

pretins credit pentru celebra Sfântă Alianţă (a se vedea mia jos), influenţa ei actuală a fost limitată.

563 Henri Louis Empeitaz (sau Empaytaz, 1790-1853) a fost exmatriculat din şcoala teologică din Geneva din cauza tendinţelor lui de conducere în Societatea Amis, un grup pietist biblic neautorizat. El a continuat să devină un ucenic al baronesei Krüdner şi mai apoi şi-a luat o parohie în Geneva. Între lucrările lui se numără şi *Consideraţii cu privire la divinitatea lui Iisus*.

564 Johann Frierdrich Oberlin (1740-1826) a fost un pastor luteran cunoscut pentru activitatea lui finaltropică extenisvă în oraşul lui nativ Walberback la fel ca şi pentru rânduielile lui duhovniceşti. În predicile lui populare şi de succes el a combinat raţionalismul lui Rousseau cu misticismul lui Jung-Stilling şi Swedenborg. Oraşul Ohio şi colegiul sunt numite după el.

565 Fraţii moravieni au fost descendenţii husiţilor cehi. Quacherii sau Societatea Prietenilor, a fost o societate creştină nestructurată întemeiată în Anglia de George Fox (1624-1691). Herhuterii îşi trasează originile până la o comunitate primară din secolul al optsprezecelea în Saxonia cunoscută ca şi hernuterii [vegherea lorzilor]. Toţi se leagau de pietismul german al secolului al optsprezecelea şi toţi au găsit Rusia atractivă pentru muncă misionară, în special după decretele Caterinei pentru toleranţă religioasă (1762 şi 1763) şi deschiderea în Rusia a unor regiuni sudice şi vestice largi pentru colonizare străină.

566 Teodosie Leviţchi (1791-1845) a scris un tratat despre apropierea Judecăţii de Apoi, pe care l-a trimis la Goliţân. Prin aceasta a fost invitat în Sank Petersburg în 1823 şi i s-a oferit o audienţă la ţar. În anul următor prietenul de o viaţă a lui Leviţchi şi cohorta lui Teodor Lisevici i-a permis să vină în capitală şi împreună au ţinut predici interzise şi le-au trimis la o mănăstire din cauză că predicile lor au fost critice cu privire la guvern. S-a întors în Balta în 1827 şi a scris mai multe lucrări eshatologice, care erau populare între vechii credincioşi şi între skopţi.

567 Fotie a câştigat proeminenţă în Rusia în anii 1820 din cauza atacurilor lui vocale asupra tendinţelor mistice ale societăţii lui, care l-a ajutat să îl dea pe prinţul A. N. Goliţin jos de la putere. Născut Petru Nichitici Spaschi în 1792, a studiat la Seminarul din Novgorod şi a petrecut un an în Academia din Sank Petersburg mai înainte de a devenii un profesor în şcoala primară Alexandru Nevschi. A devenit monah în 1817 şi a predat la Academia Militară Auxiliară mai

profetizat şi a ameninţat în numele ei şi a tuturor profeţiilor. În astfel de circumstanţe istorice, nu era nimic ciudat să credem că sfârşitul se apropia.

Alexandru nu a iubit şi nici nu a căutat puterea. El a fost înştiinţat că a fost purtătorul unui idei sacre şi a descoperit acest fapt. Acest crez a constituit sursa obstinenţei lui morale şi politice (mai mult decât o tenacitate). Mulţi din acea generaţie au detectat în sine un semn special spre predestinaţie. Sfânta Alianţă[568] a fost concepută şi concluzionată într-un astfel de fel. Într-un fel similar cu teoriile Epocii Iluminismului, această alianţă a presupus o credinţă într-un Dătător de Lege benevolent şi omnipotent, care a desemnat şi a stabilit o pace ecumenică şi o fericire universală. Nimeni nu i-a sugerat această idee lui Alexandru; el a descoperit-o

---

înainte de a fi trimis la o mănăstire afară din Novgorod în 1820 din cauză că a criticat slăbiciunile religioase ale nobilimii în predicile lui. În timpul scurtului său „exil" s-a împrietenit cu contesa A.A. Orlova (a se vedea nota 113) care, împreună cu simpatizatorii lui Fotie între clericii de sus, a fost gata să asigure numirea unui arhimandrit în Mănăstirea Alexander Nevschi în 1822. Influenţa lui Fotie a crescut în timp ce el câştiga aderenţi în clasele de sus ale societăţii, în special între femeile nobile şi a devenit intim cu Goliţin. Acesta a fost impresionat de ascetismul şi afirmaţiile apocaliptice ale lui şi l-a numit capul prestigioasei mănăstiri Iurev din Novgorod. În 1824, din nou Fotie a venit în Sank Petersburg, declamând împotriva duşmanilor lui de credinţă şi a „revoluţionarilor" masoni, prin cuvântări şi declaraţii către oameni importanţi. Duşmanii lui Goliţin, între ei Magniţchi şi Arakcheev, au observat că unele scrisori îl ating pe impresionabilul ţar Alexandru, care i-a oferit lui Fotie o audienţă în 1824. După această conversaţie cu ţarul Fotie s-a rupt de Goliţân şi au pronunţat nişte anateme împotriva lui, aducând chemarea pentru concedierea lui. După asccesiunea lui Nicolae I în anul următor Fotie a fost forţat să înceteze activitatea lui profetică şi să se retragă la mănăstirea lui, unde a trăit într-un ascetism strict până la moartea sa în 1838.

568 Sfânta Alianţă a fost prezentată şi concepută Europei de către Alexandru în 1815. Termenii ei i-au legat pe aderenţi să fie conduşi de relaţiile lor unul cu altul şi în guvernul domeniilor lor respective de preceptele moralităţii creştine. Toţi monarhii Europei, cu excepţia Papei, a Sultanului şi a regelui britanic, au semnat, dar mai mult ca să îl facă pe Alexandru să râdă decât din cauza faptului că unii au ataşat o valoare practică faţă de el.

pentru sine în acele evenimente care păreau născocite cu viclenie. „Răscumpărătorul învaţă ideea şi perceptele care au fost anunţate." Sfânta Alianţă a fost concepută ca o pregătire pentru Împărăţia de o mie de ani. După cum s-a exprimat Goliţân: „v-a devenii aparent pentru toţi care voiesc să vadă, că acest act poate fi înţeles numai ca şi o pregătire pentru acea Împărăţie promisă de Domnul pe pământ din ceruri." Actul „Alianţei Fraternităţii creştine" a fost semnat „în anul de graţie 1815 pe 14 septembrie" şi faptul să ziua coincidea cu sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci[569] nu este deloc accidental. Sfântul Sinod a poruncit ca actul Sfintei Alianţe să fie pus pe ziduri în fiecare sat şi biserică. În fiecare an de sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci acest act trebuia reanunţat de la amvon, dimpreună cu un manifest care îl însoţea „pentru ca fiecare persoană să îşi poată îndeplinii votul de loialitate Domnului şi Mântuitorului, care vorbeşte prin persoana suveranului pentru tot poporul." O „slujire combinată specială," o Slujire a Afacerilor Religioase şi a Iluminării publice a fost stabilită specific cu scopul de a împlinii acest vot.[570] După Speranschi, a fost „cel mai mare act guvernamental de la introducerea credinţei creştine." Strict vorbind, aceasta a fost o Slujire a unei propagande religioase utopiene. Slujirea combinată a fost întemeiată „pentru ca evlavia creştină să slujească ca şi o bază pentru iluminism." În alte cuvinte, aceasta a fost o schemă ca să plaseze religia la capul sau centrul culturii ca întreg: „o unire răscumpărătoare de credinţă, cunoaştere şi autoritate." Elementul din urmă de sinteză este unul caracteristic, pentru că ideea a fost de a folosii puterea „autorităţii" pentru a reconcilia „credinţa" şi „cunoaşterea." La un nivel semnificativ noua preoţie a slujit ca şi

[569] Înălţarea Sfintei Cruci, comemorată pe data de 14 septembrie este una din cele doisprezece zile de sărbătoare majore ale Bisericii Ortodoxe. În această zi ortodocşii sărbătoresc descoperirea în anul 325 a Sfintei Cruci de Sfânta Elena, mama lui Constantin cel Mare şi întoarcerea crucii de către Împăratul Heraclie în secolul al şaptelea după ce a fost capturată de persani. Troparul sărbătorii intitulat „Mântuieşte Doamne poporul Tău" a slujit ca un imn naţional în Bizanţ şi Rusia.
[570] Stabilit printr-un decret în 24 octombrie 1817.

departamentul personal al prinţului A. N. Goliţân. Probabil regimul mai acurat a fost mai potrivit. Odată cu căderea lui Goliţân, slujirea combinată a fost abolită şi departamentele ei au fost din nou stabilite pe temelii diferite.

Prinţul A.. N. Goliţân (1773-1844) este probabil cel mai caracteristic om al epocii. În orice caz, a fost cu siguranţă cel mai senzitiv şi mai expresiv reprezentativ. Capacitatea lui de a absorbii impresiile a constituit o boală. A suferit de o curiozitate mistică. Un om al iluminismului încă din tinereţe, Goliţân a experimentat o convertire a inimii. Totuşi, senzitivitatea acestei inimi nou convertite a fost combinată cu un intelect lipsit de senzitivitate şi cumva arid. Temperamentul visător şi autoritativ al prinţului Goliţân a crescut cumva neaşteptat într-o unitate organică. O grandoare aristocratică i-a străpuns sentimentalismul. Un om cu o inimă încrezătoare şi senzitivă, Goliţân a voit şi a putut fi un dictator şi a devenit unul pentru câţiva ani. „Dictatura inimii" s-a dovedit a fi lipsită de toleranţă şi obositoare. Fanatismul inimii i se datorează şi a fost uşor combinat cu o comparaţie batjocoritoare.

Goliţân s-a convertit la un „creştinism universal," la o religie a unei imaginaţii tandre şi la experienţa inimii. Aceasta au fost singurele calităţi pe care punea el preţ în creştinism. De aici interesul lui în „conversaţii" şi „deşteptări" sectariene, care pentru el au descoperit esenţa religiei golită de tot restul curselor nefolositoare. A valorizat şi a înţeles numai simbolismul, numai inspiraţia tainică şi emoţională a ritualului în venerarea „formală" a vieţii Bisericii. În acest context Goliţân a fost sincer şi senzitiv, căci până la capătul zilelor a fost un om de puternici căutări. Duhul propagandei sau al prozelitismului este caracteristic unor astfel de forme de pietism. Ca şi capul unei slujiri combinate, Goliţân s-a descoperit pe sine.

În acelaşi timp, el a combinat slujirea reprezentată de o nouă linie în lanţul reformei bisericeşti a lui Petru I, un nou pas în spre realizarea acelui regim ecclesialo-politic stabilit la începutul secolului al optsprezecelea. Mai devreme, odată cu tăria intimităţii şi

a fervorii puse peste el de către împărat şi ca şi prieten şi ca şi „confidenţional imperial," Goliţân, ca Procurator Suprem, a reuşit în a devenii un fel de general guvernant al „Departamentului Sinodal." Adevărat, în nişte cazuri individuale el a apărat Biserica împotriva curselor statului, ca de exemplu, atunci când a respins propunerea lui Speranschi de a da autorităţilor seculare dreptul de a conferii divorţul. Odată cu stabilirea unei slujiri combinate, el a demonstrat un succes deplin al legii. Sinodul a devenit integrat formal în administraţia statului pentru „afaceri religioase," ca şi o diviziune specială pentru confesiunile greco-ruse. Manifestul a stabilit această nouă administraţie ca exprimând această problemă după cum urmează:

Bineînţeles afacerile Sinodului vor fi ataşate de el cu scopul ca Ministrul Afacerilor Religioase şi a Iluminării publice să aibă aceiaşi relaţie cu Sinodul în aceste afaceri ca Ministrul Justiţiei şi ca Senatul, cu excepţia problemelor juridice.

Fundamental planului unei slujiri combinate, la fel ca şi toată concepţia Sfintei Alianţe este conducerea religioasă sau supremaţia „prinţului," care conducea şi administra „nu numai din mila lui Dumnezeu," ci şi prin autoritate divină. După cum s-a frazat tratatul despre Sfânta Alianţă, „mărturisind că lumea creştină, din care ei şi subiecţii lor sunt o parte, nu are alt Suveran decât pe cel căruia îi aparţine puterea." Definiţia oferită de Novosilţev[571] face o comparaţie interesantă: „ca şi capul suprem al Bisericii Ortodoxe Ruse, Suveranul este ridicat la toate onorurile ierarhiei bisericeşti" (Articolul 20). Un astfel de pas înainte a trecut dincolo de Petru şi Teofan. Statul petrin a subordonat Biserica din exterior şi în numele

[571] Nicoale Nicolaevici Novosiltev (1761-1836) a fost mai multă verme prietenul şi prietenul şi omul de încredere al lui Alexandru. Din 1801 până în 1803 el a slujit într-un comitet secret pentru a plănui reformele pentru guvern şi a sistemului şcolilor ruseşti şi în timpul războaielor napoleonice el a fost unul dintre diplomaţii ţarului. „Privilegiul statutului" a fost o schiţă pentru constituţia împuternicită de Alexandru de Alexandru în 1818. Constituţia lui Novosilţev a fost mai conservativă decât cea a lui Speranschi, dar a fost consemnată uitării.

unei cauze seculare, „a binelui comun," a îndemnat la tolerarea vieţii secularizate. În timpul domniei lui Alexandru, statul s-a conceput de a fii sfânt şi sacru, proclamând conducerea religioasă şi impunându-şi propriile idei religioase. Procuratorul s-a „alăturat clericilor Bisericii" ca şi „*locum tenens*" pentru episcop [*mestobliustitel vnestiago episkopa*], după cum s-a exprimat, Filaret, viitorul mitropolit al Moscovei, felicitându-l pe Goliţân la instalarea lui; sau aceea „mare himeră a unui creştinism universal," după cum s-a exprimat cu amărăciune Joseph de Maistre.[572]

Împăratul Alexandru a profesat o cotitură faţă de creştinism şi a pretins dreptul de a conduce în numele acestei religii „universale." Toate confesiunile din imperiul rus au fost obligate să se acomodeze unui anumit loc din sistemul global. Slujirea combinată a fost de a se alătura dacă nu de a unii toate confesiuniile şi toate „Bisericile" nu numai într-o datorie comună ci cu o inspiraţie singură. În acest sens, planurile simbolice şi complexe pentru catedrala lui Hristos Mântuitorul făcute de A. L. Witberg

[572] Joseph de Maistre (1753-1821), un ideologist politic reacţionar, care a trăit în Sank Petersburg din 1803 până în 1817 ca şi ambasadorul regelui Sardiniei. Un francez prin naştere, a fost un teoretician activ şi un bun organizator al francmasoneiriei din Franţa până când a fost dat jos de Revoluţia franceză. Apoi trecutul lui masonic combinat cu ura sa faţă de teroarea revoluţionară de a produce o filosofie politică ocultă opusă fanatic idealurilor liberale ale iluminislului. El a câştigat o influenţă considerabilă în societatea din Sank Petersburg şi pentru un anumit timp a fost prietenul şi omul de încredere al lui Alexnadru I şi probabil el a fost cel care a întreţinut speranţele de a convertii Rusia la un catolicism ultramontan şi autoritativ care se pare că a fost ultima nădejde a civilizaţiei împotriva forţelor demonice ale revoluţiei. În 1809 el a compus, ca şi un memoradum pentru Alexandru, *Eseuri pentru principiul generator de constituţii politice şi de alte instituţii umane* (publicată în Sank Petersburg, în 1814) şi cea mai celebră lucare a sa, *Serile de la Sank Petersburg,* un dialog filosofic în care Maistre aclamează pe execuţionarul publica ca şi păzitorul ordinii sociale, scrisă în Rusia. Alte lucrări de a lui includ *Despre papă* (1819) şi o apărare a Inchiziţiei Spaniole, *Scrisori despre inchiziţia spaniolă* (1838).

sunt instructive.[573] „Nu am dorit să îi ridic lui Dumnezeu un edificiu, ci mai mult o rugăciune." Această catedrală nu a trebuit să fie una ortodoxă, ci de a încopropa şi a exprima „o idee atotcuprinzătoare." După cum a spus Wiberg: „dedicaţia către Hristos a dovedit că a aparţinut creştinismului."

Slujirea combinată a devenit un regim crud şi coercitiv. Misticismul religios a fost investit cu o forţă a legii depline, cu sancţiuni deplin decisive împotriva celor care nu au fost de acord sau au acţionat evaziv. Lipsa simplă de simpatie pentru ideiile „unui creştinism lăuntric" a fost considerată o crimă şi un act de opoziţie faţă de punctele de vedere ale guvernului. Un articol dintr-un statut contemporan asupra calităţii de a cenzura poate fi citit după cum urmează: „este condamnat orice caz care sub pretextul de a apăra sau a justifica Bisericile creştine, reproşează altele, distrugând unitatea Bisericilor creştine şi distrugând unitatea de iubire care îi leagă pe creştini împreună într-un duh al creştinismului." Despre tăria unui astfel de statut, o analiză a crezurilor protestante din punctul de vedere ortodox a devenit permisibilă. O astfel de interdicţie a existat mai înainte sub Petru şi Biron.

Regimul Sfintei Alianţe a însemnat înstrăinarea conştiinţei şi a duhului şi a constituit cea mai pretenţioasă formă de statism: statismul teocractic. Prea frecvent, slujirea combinată s-a dovedit a fi o „Slujire a Încorsetării," după cum a denumit-o Karamazin. Totuşi, o deşteptare a avut loc în aceast aşezământ confuz şi ambiguu. Statul a încercat să întărească şi să susţină argumentul nevoilor religioase ale masei populaţiei." „Eforturile prinţului Goliţân" scrie istoricul Christovici,[574] „au fost direcţionate în spre

---

573 Alexnadru Wiberg 81787-1855) a fost un pictor rus şi un arhitect. Planurile pentru pntru o catedrală măreaţă au fost accepatet cu entuziasm şi construcţia a început în 1817, dar caracterulk absasiv al lui Witberg i-a câştigat exilul din capitală şi catedrala nu a fost terminată.

574 Ilarie Alexeevici Chritovici (1828-1893) a fost un scriitor remarcabil depsre istoria ecclesială rusă şi un membru al Academiei de Ştiinţe. Între principalele sale lucrări sunt *Rukovodiasche deiateli dukhovango prosvescheniia v Rossi pervoi polovine*

ridicarea poporului rus pentru indiferența și lipsa de somn care părea că se găsește pretutindeni; o deșteptare în ei a unor instincte duhovnicești mai înalte și prin distribuția de cărți religioase prin implantarea în ei a unui creștinism lăuntric.." Același istoric observă că „perioada existenței unei lipse de restricții a societății Biblice marchează singurul timp de la apusul secolului al optsprezecelea când evlavia seculară, pusă în aplicare față de subiectele religioase cu un interes viu și intens, a oferit prioritate dezvoltării duhovnicești și morale a oamenilor." Mesajul „creștinismului lăuntric" nu a rămas fără consecințe; a slujit ca și o bazare religioasă și morală. În orice caz, a acționat ca și o contrabalanță dialectică față de secularismul iluminist al secolului precedent. În același timp a mai trebuit făcut un efort conștient de a îi forța pe clerici să intre în clasele de jos și a se dizolva în „felul obișnuit de a fi al oamenilor."[575] S-a creat idelaul unui cler educat și iluminat care a ocupat un loc mai înalt în clasa superioară. Programul regimului a permis purtătorilor de idei religioase și inspirației un loc mai mare sau rol în sistemul creativ al vieții și statului național. Disciplina a fost marca domniei lui Petru; educarea Caterinei și creativitatea a devenit semnul vremurilor.

Elementele romano-catolice au existat în sincretismul mistic existent. Într-un sens important, Joseph de Maistre a aparținut istoriei misticii ruse. Ca tânăr el a intrat în francmasonerie și viziunea lui îi datorează mult lui Saint Martin. În timpul anilor săi în Rusia, el a continuat să creadă că în țările necatolice francmasoneria nu reprezenta un pericol pentru religie sau stat. Societatea Biblică, a cărei operații de lucru puteau fi observate în Rusia, le-a considerat destul de periculoase. Aceste impresii și-au găsit un loc în această sinteză teoretică. După cum a remarcat destul de perceptiv G.

---

tekușachago stoletiia (Sank Petersbug, 1894) și *Teofan Procopivici i ego vremia* (Sank Petersburg, 1868).

[575] A se vedea discuția cu privire la Comisia legislativă a Caterinei din 1767. [Nota autorului].

Goyau,[576] când Maistre a scris *Despre papă*, el a avut două ţări în minte: Franţa şi Rusia. De Maistre a exercitat o influenţă considerabilă în cercurile aristocratice.[577]

În primii ani ai secolului, influenţa iezuiţilor putea fi simţită puternic. Ar fi destul să ne reamintim numele Stareţului Nicoale[578] şi Rozaven.[579] Pentru un timp mai scurt, din 1811 până în 1820, iezuiţii au reuşit să dobândească crearea unui district de educaţie specială pentru şcoliile lor din imperiu. Academia Poloţk a slujit ca un centru administrativ. La sud, Odesa a devenit un loc pentru prozelitismul roman şi pentru „Colegiul nobililor" şi a fost în curând reorganizat ca şi *liceul* Richeliu avându-l pe Nicolae ca director. În 1815 ei au fost duşi dincolo de limitele imperiului. Şcolile lor au fost fie închise sau reformate. Astfel de măsuri nu a eliminat în întregime influenţa latină.

Epoca alexandrină a constat din contradicţii, ambiguităţi şi duplicităţi. Viaţa şi gândirea au devenit divizate. O dezbatere

---

576 Georges Goyau (1869-1939) a fost un istoric bisericesc francez. Principalele lui lucrări sunt *Istoria religioasă a Franţei* (1922) şi *Germania religioasă* (1898-1913). El a publicat o monografie despre Joseph de Maistre în 1922.

577 A se vedea scrisorile lui despre educaţia Contelui A. K. Razumovschi, Ministrul Educaţiei. [Nota autorului].

578 Stareţeul francez Carl Eugene Nicolae (1758-1835) a venit în Rusia în 1810 şi după şase ani a stabilit o şcoală în Odessa, Liceul Richeliu (numit după patronul Nicolae, guvernatorul general al Odesei şi ducele Armand Emmanuel de Plessis de Richeliu). Nicolae a direcţionat şcoala din 1816 până la expulzarea iezuiţilor din Rusia în 1820 şi a publicat un articol despre aceasta, „Stabilirea liceului Richeliu în Odessa" (Paris, 1817).

579 Trimis în Rusia pentru a preda în şcoala iezuită pentru nobilitate deschisă în Sank Petersburg în 1794, Jean Louis Rozaven de Liesseques (1772-1851) a fost cunsocut ca şi un polemist persuasiv şi îndemânatic în saloanele aristocratice ale capitalei. După ce iezuiţii au fost exmatriculaţi din Sank Petersburg în 1815 el a predat teologie la Academia iezuită în Polţk, apoi s-a dus în Roma după ce ordinul a fost exmatriculat din tot imperiul rus în 1820. În timp ce era în Rusia Rozaven a scris *Biserica catolică justificată contra atacurilor unui scriitor care se cheamă ortodox* în răspuns la un atac de-al lui Sturza.

deschisă socială şi religioasă s-a creat pentru prima dată. Aşa a fost începutul unei epoci noi, furtunoase şi semnificative.

III

Renaşterea francmasoneriei ruse

O intensitate mistică poate fi detectată de la izbugnirea secolului. Lojele masonice au apărut şi s-au redeschis. Publicaţia de cărţi mistice a rezumat, oferind o renaştere în tradiţia lui Novikov.[580] Oameni ca Lopuhin, E. Karnaeev, Koşelev, I. Turghenev şi Labzin[581] care au fost formaţi în acei ani timpurii şi care au venit ca să îşi reînnoiască activităţile lor.

Munca lui A. F. Labzin (1766-1825) a caracterizat primii ani ai secolului. Prin anii 1800, în timp ce secretarul conferinţei pentru Academia de Arte, el a deschis o lojă în Sank Petersburg numită

---

[580] Nicolae Ivanovici Novikov (1744-1818) a fost un publicist activ, scriitor, educator şi filantropist în ultima treime a secolului al optsprezecelea. El a studiat la Academia din Moscova şi a lucrat la Comisia legislativă, dar a câştigat trecere ca şi publicistul unor serii de jurnale satirice în Sank Petersburg în 1770. În acelaşi timp el a făcut contribuţii importante la erudiţia istorică rusă odată cu lucrarea sa *Opyt istoricheskago slovaria o rossiiskikh pisatelei* (1772) şi colecţia *Drevnaia rossiiskaia vivliofika* (1773-1775). A devenit mason, dar nu s-a împărtăşit de înclinaţiile mistice ale companiei lui. În 1779 s-a mutat la Moscova şi a obţinut o uşurare de zece ani din presele Universităţii din Moscova. În timpul lui l-a Compania Tipografică a publicat jurnalele *Moskovsckie vedomosti* (1779-1789), *Detskoe chtenie* (1785-1789, primul magazin pentru copiii ruşi) şi o a treia parte din toate cărţile tipărite în Rusia în acea decadă, inclusiv numeroase lucrări mistice traduse din scriitori vestici. Novikov a fost activ în deschiderea şcolilor de gramatică pentru copii şi în diferite întrebuinţări filantropice. Arestat în 1792 ca şi o parte din conspiraţia masonilor Caterinei a II-a, a fost eliberat de Paul în 1796 dar i s-a interzis să revină la activităţile lui de mai înainte.

[581] Despre Lopuhin a se vedea capitolul IV, nota 110; despre Karneev a se vedea capitolul IV, nota 132; pentru Koşlev a se vedea nota 12; pentru Tugheney a se vedea mai jos, nota 50; despre Lebzin a se vedea capitolul IV, nota 119.

„sfinxul muritor," un cerc exclusiv şi separat de rozcrucieni. Pentru o vreme a fost un urmaş înfocat al lui Schwartz[582] şi în timpul domniei lui Paul a tradus istoria ordinului maltez din germană.[583] Acum Labzin a încercat să repete experienţa Moscovei din anii 1780 şi a reuşit aceasta publicând-o. Prin 1803 el a revizuit tipărirea traducerii unor lucrări mistice, în special cele ale lui Jung Stilling şi Ekhartşauen. Dimpreună cu Boehm, Saint Martin şi Fenelon[584] au slujit ca şi autorităţi şi „modele." În 1806 Labzin a preluat publicarea *Mesangerului din Sion* [*Sionschi vestinik*]. Climatul politic al acelor ani nu a favorizat astfel de publicaţii şi Labzin a fost obligat să suspende jurnalul său. Labzin indică modele după care şi-a formulat propriul jurnal: lucrarea lui Pfeinniger *Sammlung zu Einem Christilischem Magazin.*[585]

Mutarea mistică a literaturii a avut loc numai după Marele Război Părintesc şi în legătură cu activităţile Societăţii Biblice. Numai „prin ordinea imperială" în 1817 a fost *Mesajul Sionului* redeschis. În acele vremuri exista o cerere suficentă de „cărţi mistice." Judecând după afirmaţiile şi memoriile contemporanilor, mulţi oameni au posedat astfel de cărţi. Ceea ce este caracteristic acelei perioade a fost că misticismul a devenit o mişcare socială şi mai multă vreme s-a bucurat de susţinerea guvernului. S-a creat un gen mistic puternic. Biografiile contemporane conţin de obicei o perioadă mistică şi un episod anume.

Mesajul lui Labazin a fost simplu şi critic: o amestecătură de pietism şi tăcere şi mai presus de orice o „deşteptare" şi o „convertire." El a cerut introspecţie şi reflecţie, concentrarea atenţiei depline pe momentul „convertirii." Noua învăţătură a fost

---

582 A se vedea capitolul IV, nota 117.

583 A fost asistat de A. Vakhruşev. Istoria a fost publicată în 1799-1802. Munca rusească este intitulată *Istoria Ierusalimiskogo* (Sank Petersburg, 1799-1801).

584 Despre arhiepiscopul şi misticul Fenelon a se vedea capitolul IV, nota 112.

585 Johan Konrad Ewald (1748-1792), un prieten şi colaborator al lui Lavater, a fost un pastor protestant din Zürich cunsocut pentru scrierile lui apologetice şi exegetice.

încunoştinţată ca şi noua „dogmă" sau „conversiune." Renunţarea la o Raţiune mândră a dus la agnosticism (uneori un fel de afazie) practică în teologie. Toată experienţa religioasă s-a răspândit în nişte valuri de entuziasm captivant şi opresiv. „În Sfintele Scripturi nu găsim nici o linie de contur pentru înţelegera problemelor divine." Raţiunea, cu introspecţiile ei, se contrastează Revelaţiei ca fiind una „lăuntrică" (adică, o anumită „iluminare" sau „strălucire."). „Sfânta Scriptură este un instructor mut, care se foloseşte de semne pentru a informa pe învăţătorul viu care locuieşte în inimă." Dogmele şi tainele sunt mai puţin importante decât această viaţă a inimii. De fapt nu putem să îl mulţumim pe Dumnezeu cu „opinii." „Nu îl găsim pe Mântuitorul oferind explicaţii la dogme, ci numai axiome practice care ne învaţă ce să facem şi ce să evităm." Astfel, toate diviziunile confesionale izbugnesc din mândria Raţiunii. Adevărata Biserică este mai mare decât aceste diviziuni superficiale şi constă din adevăraţii cinstitori ai duhului, care cuprinde toată rasa umană. Un astfel de creştinism ecumenic sau „universal" devine pentru Labzin o religie supratemporală şi supraistorică. O astfel de religie este una şi aceiaşi la toţi oamenii şi în toate vremurile. Se găseşte în cartea naturii, în Scripturi, între profeţi, în taine, mituri şi în Evanghelii. O singură religie a inimii. Fiecare om posedă o cronologie secretă a propriei sale epoci din ziua renaşterii sau a convertirii, din momentul în care Hristos este născut sau locuieşte în inimă.

O distincţie tăioasă în paşi sau decrete caracterizează toată această mistică, la fel cum o face aspiraţia impetuoasă de a căuta sau a dobândii nişte decrete „mai înalte" de iniţiere. Numai ordinele de jos ale oamenilor, „cei care cu greu sunt catehumeni," ar putea fi mulţumiţi cu ritualurile evlavioasă ale Bisericilor istorice. Visurile şi raţiunea se întrepătrund în mod ciudat într-un misticism care conţine o simplificare romantică a tuturor problemelor precum şi o luciditate şi o transparenţă excesivă. „Raţiunea lui a prezentat totul clar şi simplu, bazându-şi toate legile necesităţii pe legea care unifică

vizibilul şi invizibilul, pământescul cu cerescul. Aceasta cred eu este o ştiinţă a religiei; o mare şi importantă descoperire pentru mine."[586]

Cu privire la Labzin opiniile sunt împărţite. Atacurile lui polemice şi rezolute asupra volatrianismului şi tot restul formelor de liberă gândire i-au atras şi i-au reconciliat pe mulţi. Chiar şi Evghenie Bolkhovitinov[587] a remarcat că „a ajutat pe mulţi, dacă nu de la o viaţă depravată, cel puţin de la acele idei depravate care combat religia." Filaret a admis ca Labzin a avut nişte intenţii curate. „El a fost un om bun, cu anumite particularităţi în viziunea sa religioasă." Alţii i-au atribuit o judecată mai gravă şi implacabilă. Inochentie Smirnov[588] a privit traducerile lui Labzin ca periculoase şi ucigătoare. Mai mulţi au avut o minte similară. Fotie a văzut în Labzin unul dintre primii investigatori ai ereziei. De fapt, propaganda lui Labzin, a fost destul de mult lipsită de modestie, răuvoitoare şi ciudată. Intolerant, el a avut un patos pentru conversaţii. El a fost de succes. Aparent chiar şi clericii (arhimandriţii Teofil şi Iov[589]) au fost numiţi alăturându-se lojei. Wiberg a devenit şi el membru. Destul de ciudat, Kherraskov a

---

586 M.A. Dimitriev în memoriile despre Labzin. [Nota autorului].

587 A se vedea capitolul IV, nota 103.

588 Inochentie Smirnov (1884-1819) a fost un vorbăreţ deschis al mişcării mistice reprezentată de Labzin. El a predat că Seminarul Sfânta Treime din Moscova, de la Academia Sank Petersburg şi a slujit ca administrator principal la Şcolile Minsiterului Educaţiei. Inochentie a fost cenzorul ecclesial până când a permis să fie tipărită o carte critică a lui Goliţin, pentru care a fost „exilat" în Siberia. Un scriitor ecclesial important, *Schiţă la istoria bisericii* [*Nachertanie ţerkovnoi*] a slujit ca un text standard până în 1860.

589 Teofil (mort în 1862) a fost un catehist în A doua Academie Militară în Sank Petersburg şi un membru principal al lojei lui Labzin. „Sfinxul muritor" până în 1818, a fost trimis la Odessa ca să predea la Liceul Richeliu şi a fost capul branşei Societăţii Biblice Ruseşti din Odessa. După 1824 a fost trimis la o mănăstire în Rostov şi a fost obligat să dea frâu liber chemării lui. Iov, ca şi învăţător de religie în Academia Maritimă, a fost un mason de grad teoretic din 1809 şi un membru cercul de la Tatarinova. El s-a alăturat lojei lui Labzin în 1818 dar a murit din cauza unei dezordini mentale.

compus celebrul său imn „Cât de mărit”[590] tocmai pentru loja lui Labzin „sfinxul muritor.” Imnul este un exemplu tipic de poezie mistică şi pietistă.

Mihail Speranschi (1772-1834) este un alt reprezentativ a dispoziţiei mistice. Ca şi Labazin, Speranschi a fost în esenţă un om al secolului de mai înainte. Epoca optimistă şi raţionalistă a Iluminismului este puternic evidentă în el. Speranschi i-a surprins şi chiar înspăimântat contemporanii lui prin felul lui abstract. Plin de forţă şi deschis în domeniul construcţiilor abstracte, a schemelor şi a formelor, el a încercat şi a devenit pierdut în viaţă, uitând ocazional să observe decorul moral. Speranschi nici nu s-a eliberat de acest raţionalism lăuntric, deşi prin citirea a mai multor ani de cărţi mistice şi ascetice, dar gândirea lui a devenit din ce în ce mai aridă, chiar mai dezvoltată, în ispitirea meditaţiilor lui. El a devenit lipsit de senzitivitate şi nu de imparţialitate. Speranschi şi-a deviat marea sa tărie şi marile sale slăbiciuni din acest raţionalism. A devenit un codificator şi un sistematizator şi el putea fi un nereformator lipsit de frică. Gândurilor lui le lipseşte vitalitatea: ele au fost frecvent sclipitoare şi ele au reţinut o pojghiţă de gheaţă. Există întotdeuna ceva retoric intolerabil în toate cuvintele şi proiectele şi cuvântările lui. Claritatea şi luciditatea au avut o calitate ofensivă care explică de ce nimeni nu l-a iubit şi de ce cu greu el ar fi putut iubii pe altcineva. Un om direct şi deliberat, el a avut o mare pasiune pentru simetrie şi o credinţă mare în omnipotenţa îndrumărilor şi a formelor. (Filaret şi N. I. Turgheev [591] sunt de

[590] Mihail Mateevici Kherasov (1733-1807) a fost un poet rus, dramatist şi un curator al Universităţii din Moscova. A devenit mason în timp ce era administrator la colegiul Sank Petersburg în 1771 şi a fost decizia lui pe când se afla la Universitatea din Moscova în 1779 să scoată pe piaţă tipografia Novikov. Cele mai bune poeme al lui sunt *Rossiada* (1779) şi *Vladimir renăscut* (1785), despre introducerea creştinismului în Rusia. „Cât de mărit este Domnul în Sion” a devenit imnul familiei imperiale şi a fost cântat regulamentar la încoronări şi înmormântări.

[591] Un oficial guvernamental proeminent şi un decembrist, Nicoale Ivanovici Turgnev (1789-1871) au mers afară din 1824, cu un an mai înainte de revolta

acord cu privire la această evaluare). În ciuda logicii sale îndrăzneţe a mai multor propuneri ale sale, Speranschi nu a avut nici o idee originală. El a avut o minte clară dar totuşi superficială. Privirea lui era lipsită de timbru şi fibră; el nu avea un muşchi viu. El a acceptat suferinţa într-un fel visător. Speranschi nu a fost un om de gândire. Este posibil că un astfel de om a fost tras într-un val de misticism.

Speranschi a provenit dintre clerici. El a parcurs curicumul obişnuit al unei şcoli ecclesiale, a devenit un învăţător şi apoi un prefect în acelaşi Seminar Alexander Nevschi unde a şi studiat.[592] El a dezvoltat un interes în teologie la o dată mai târzie. Prin 1804 a fost familiar cu I. V. Lopuhin şi a început să citească cărţi mistice sub tutelajul lor. Lecturile lui din acele vremuri au fost puternic infuzate cu cărţi „teosofice," inclusiv Boehme, Saint Martin şi Swedenborg.[593] Numai mai târziu, pe când era în exil în Perm şi Velikopol, el s-a îndreptat spre teologie mistică, adică la quietism şi la Părinţii Bisericii. El a tradus *Imitarea lui Hritos.* El a studiat ebraică pentru ca să poată citi Biblia în acest limbaj. Mai târziu, în Penza, a început să înveţe germană.

Speranschi face distincţia tipică sau dihotomică a acelor ani între „extern" şi „intern." El a posedat mai mult decât o indiferenţă

---

decembristă şi a trăit în Londra şi Paris pentru tot restul vieţii. În Paris în 1847 el a publicat o lucrare care conţinea o istorie a acestei perioade din punctul de vedere decembrist, *La Russie et les Russes.*

592 Seminarul Alexander Nevschi, Seminarul din Sank Petersburg a fost întemeiat în 1725. Odată cu reforma şcolărească din 1798 a fost ridicat la rangul de academie.

593 Emanuel Swedenborg (1688-1772) a fost un om de ştiinţă suedez şi inginer care în 1740 a început să aibă viziuni frecvente şi pe baza lor a început formularea unui nou sistem filosofic al creştinismului. Swedenborg a negat doctrina tradiţională a Sfintei Treimii şi pe de-a întregul învăţătura lui a aproximat neo-platonismul în contextul misticii secolului al şaptesprezecele aşi al optsprezecelea. Lucările lui, printre care un comentariu biblic *Arcana celestia* (1749-1756) şi lucările doctrinare *Vera chrisitana religio* (1771) au fost larg citite în vremea sa şi au influenţat fizicienii şi romanticii de mai apoi. Deşi Swedenborg nu a format niciodată o comunitate prin sine, ucenicii lui au organizat Noua Biserică din Ierusalim în 1787 şi care a devenit imediat cunoscută în Rusia.

simplă faţă de istorie şi a descris cu ascuţime şi maliţiozitate creştinismul „istoric" şi pe cel „extern" ca şi acel creştinism „desfigurat cu toate culorile lumii senzuale." Odată Speranschi i-a scris colegului său de şcoală de mai înainte P. A. Slovstov că „a căutat Sfintele Scripturi pentru nişte adevăruri istorice goale şi lipsite de fruct şi pentru un sistem nefolositor oferit de logica celor cinci simţuri ale noastre care ar însemna să acţionăm ca şi un copil sau să ne amuzăm cu o literatură şi o erudiţie lipsită de scop." Speranschi a văzut Biblia ca şi o carte de parabole şi simboluri tainice; a considerat-o mai mult o carte mitică sau „teoretică" mai mult decât una istorică. O astfel de abordare a Bibliei a caracterizat misticismul dominant şi pietismul. Paternalismul vizionar al lui Speranschi, mânuirea schemelor lui abstracte şi chiar şi lipsa lui de imagini este surprinzătoare. În mod curios el a menţinut o atitudine rezervată faţă de Jung şi Stilling şi toate literaturile apocaliptice. Au existat prea multe semne apocaliptice în viaţa şi istoria care i se potrivea.

Speranschi a fost un mason, aderând la sistemul „ştiinţific" al lui Fessler mai mult decât la rozcrucianism. De Masitre, pe nişte terenuri suficente, l-a considerat pe Speranschi „un admirator al lui Kant." Invitaţia lui Fessler în Rusia este un episod simptomatic. Un mason proeminent activ care a reformat francmasoneria germană în nişte linii mai raţionaliste şi mai critice, a fost chemat de Speraschi să ocupe scaunul de rector în nou reformata Academie Teologică din Sank Petersburg. Subsecvent Speranschi a accentuat că invitaţia lui Fessler a venit „dintr-o instrucţie imperială specială." I s-a oferit catedra de ebraică pe care Fessler a deţinut-o în Lvov.[594] După sosirea lui Fessler, Speraschi a descoperit că a posedat o cunoaştere de filosofie remarcabilă şi i-a încredinţat-o nu numai cu departamentul de ebraică, ci şi cu cel de filosofie (Speraschi s-a considerat „patronul" acelui scaun). Baronul Korf, biograful prim şi

[594] P. D. Lodi a auzit conferinţele sale Lvov şi i le-a arătat lui Speranschi timp de cinci ani [Nota autorului]. Despre P. D. Lodi a se vedea mai jos, nota 61.

oficial al lui Speranschi, a crezut că ar fi putut să existe motive ulterioare pentru numirea lui Fessler.[595] Din acel moment, comentariile interesante ale lui Gauenşil, care a alujit o vreme în Comisia de Legi, a devenit disponibilă.[596] Gaudeschi ne spune de o lojă masonică organizată de Fessler în Sank Petersburg în care Speranschi a devenit membru. Întâlnirile sau ţinut în casa baronului Rosenkampf.[597] S-a făcut o propunere de a se găsii o lojă masonică centrală cu branşe filiale în tot imperiul rus, în care cei mai capabili oameni duhovniceşti din fiecare staţie să le fie cerut să scrie articole despre diferite probleme umanitare, să predice şi aşa mai departe. Scrierile lor au fost trimise apoi la o lojă centrală. Gaudischi îşi reaminteşte că la prima lor întâlnire Speraschi a vorbit despre „reforma clericilor ruşi." Am putea conclude că Fessler a fost adus în Sank Petersburg şi numit la Academia din Nevschi pentru acest scop.

Fessler a fost un liber-cugetător, nu un mistic. El a subscris ideilor lui Lessing şi Fichte[598] şi a sugerat că ţelul unui adevărat

---

595 Un oficial guvernamental de lungă durată şi director al Bibliotecii Academiei din Sank Petersburg, Moderst Andreevici Korf (1800-1872) l-a slujit pe Speraschi timp de cinci ani în cancelaria privată a Împăratului Nicolae I. Lucrarea sa *Zhitzin grafa Speransko* a fost publicată în Sank Petersburg în 1861.

596 Un transilvan din naştere, Fedor (Friedrich-Leopold) Gauenschi (1830) a venit în Rusia în 1811 şi a fost un pedagog binecunoscut şi director al Liceului alexandrin din Sank Petersburg. A părăsit Rusia din 1822 şi în Dresda a publicat un şir de traduceri a unui tri-volum despre *Istoria* lui Karamazin. Comenatriile lui sunt conţinute în articolul Mihail Mihailovici Speranschi în *Russkaia Starina,* mai, 1902, pp. 251-262.

597 Gustav Andrevici Rosenkapf (1762-1832) a fost un jurist eminent care a muncit şi a condus Comisia de legi a lui Alexandru. A mai publicat câteva lucrări despre trecutul legal al Rusiei, inclusiv primele scrieri despre *Kormchaia kniga.*

598 Gotthold Efraim Lessing (1729-1781) a ocupat un rol important în literatura germană a iluminsimului ca şi un critic şi dramatist. El a subscris la nişte puncte de vedere religioase controversale, crezând într-o religie raţională viitoare care a reuşit să depăşească iudaismul şi creştinismul. Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) a fost succesorul lui Immanuel Kant ca şi liderul filosofiei idealiste şi a

mason putea să se găsească în crearea unei conştiinţe civice şi în reeducarea calităţii de cetăţean al viitoare epoci a Asterei. Rozcrucienii din Moscova au salutat vestea numirii lui Fesser cu indignare şi frică, căci „este un mare duşman cel care respinge divinitatea lui Iisus Hritos şi îl consideră doar un simplu om."[599] Fessler s-a întâlnit cu ostilitate în Sank Petersburg. Orişicum, oameni proeminenţi i s-au alăturat lojei lui, inclusiv S.S. Uvarov. A. I. Turgenev,[600] un grup de carpato-ruşi din Comisia Legilor (Lodi, Balughinschi şi Orlai),[601] doctorul de curte Stoffregen, celebrul doctor E. E. Ellisen şi filantropistul Pomian Pezarovius, întemeietorul organizaţiei *Rusul invalid* şi Comitetul lui Alexandru pentru Răniţi.[602]

---

aplicat filosfia religiei, producând o doctrină similară cu deimsul şi iluminsimul şi bazată pe principiile moralităţii şi a datoriei.

[599] Opinia lui Pozdeev a fost exprimată într-o scrisoare către Contele A. K. Razumovschi [Nota autorului]. Pozdeev (1742-1820) a fost unul dintre întemeietorii orginali al francmasoneriei în Rusia şi unul dintre primii care au creat rozcrucianismul. Contele Razumovschi a fost Minsitrul Educaţiei în acele momente.

[600] Alexander Ivanovici Turgenev (1786-1846) a fost un nobil binecunoscut care în 1810 a fost numit capul Departamenului de Mărturisiri Străine şi un membru al Consiliului Statului. El a studiat la Universitatea din Göttingen şi a contribuit mult la erudiţia istorică rusă colectând materiale despre istoria rusă din arhive străine.

[601] Petru Dimitrievici Lodi (1764-1829) a fost un profesor la universităţiile din Lvov şi Cracovia mai înainte de a venii în Sank Petersburg în 1803 pentru a preda filosofie. Mihail Andreevici Balughinschi (1769-1847), născut în Ungaria şi educat în Austria, a fost profesor de drept şi istorie care a venit în Rusia în 1804 şi a devenit pirmul rector al Universităţii Sank Petersburg. Ivan Semenovici Orlai (1771-1829) a venit în Sank Petersburg ca student la Institutul Medical şi a lucrat aici mai mulţi ani înainte de a fi numit capul liceului Bezborodsko în Nezhin în 1821 şi 1826 iar apoi capul liceului Richeliu în Odessa. El a publicat câteva tratate medicale în adăugire la poemele latine şi o istorie a Carpato-Rusiei.

[602] Pezarovius (1776-1847) a studiat la Universitatea de Jena mai înainte de a venii în Rusia pentru a lucra la o Comisie de Legi şi în Colegiul Justiţiei. El a întemeiat jurnalul *Invalidul rus* în 1813 pentru a ridica bani să ajute victimele războilului

Feessler nu a predat mult la academie. Mentalitatea lui sociniană a devenit aparentă. Programul său analitic pentru cursul său propus a fost găsit „obscur." Fessler a fost trimis imediat la poziţia de „membru corespondent" al Comisiei legilor. Subsecvent Speranschi, care l-a apărat pe Fessler în programul său analitic şi care până atunci a fost un membru activ al Comisiei în Şcolile Ecclesiale, a încetat de a mai participa la întâlnirile lui şi a cerut permisiunea de a demisiona. Aceste evenimente au apărut în 1810. În anul următor, lui Fessler i s-a cerut să îi viziteze pe herrnuteri în regiunea din sudul Volgăi. În 1818 el a venit încă odată în Sank Petersburg ca şi superintendent luteran general. În acele vremuri el era încă în graţiile prinţului Goliţân. Acest episod caracterizează acei ani turbulenţi. Confuzia completă şi ambiguitatea viziunilor lui religioase sunt puternic exprimate.

IV

Reforma şcolilor ecclesiale

Reforma şcolilor ecclesiale a început în timpul primilor ani ai domniei lui Alexandru. Această reformă a format o parte din reconstrucţia generală a întregului sistem educaţional şi crearea în 1802 a unui nou departament sau slujire a „iluminării publice." În 5 noiembrie 1804 un nou statut pentru universităţi şi alte şcoli publice a fost publicat şi implementat. În 1805 Evghenie Bolkhoviţnov (1767-1837), pe atunci vicarul la Staraia Russa, a format prima „schiţă" pentru un nou statut pentru şcolile ecclesiastice. Raporturi alese despre îmbunătăţirile dorite i-au fost trimise şi el şi-a bazat propunerile pe ele. Numai mitropolitul Platon al Moscovei[603] s-a opus ideii Reformei. Nici unul din episcopii consultanţi nu a propus nimic

recent şi prin 1821 a dat peste un milion de ruble comitetului guvernului întemeiat în 1814.

[603] Despre Platon a se vedea capitolul IV, nota 48.

mai mult decât o corecție specifică sau schimbări în schema ordinii existente. Augustin Vinogradschi, episcop de Dmitrov și vicar al mitropolitului de Moscova, oferă singura excepție. El s-a opus ca educația să fie împărțită în niște nivele distincte și ca academia să fie organizată ca și o școală exclusiv pentru „științele de sus" și nu numai teologie. El a recomandat ca Academia din Moscova să fie transferată la Mănăstirea Sfânta Treime.

Chiar și Evghenie Bolkhovitinov a făcut numai niște sugestii moderate, propunând să curețe curicumul și să reducă girul latin din instrucție rezervând-o exclusiv teologiei și filosofiei. „Aceste subiecte trebuiau învățate din traduceri după cum s-a făcut întotdeauna." Administrația Academiei Alexander Nevschi a oferit aceiași explicație. Schița lui Evghenie a întrupat numai un singur detaliu interesant, deși unul demodat. El a propus un departament special (sau mai curat, școlaro-administrativ) al unei „societăți educate" care să fie formată în fiecare district al academiei. Aceste societăți au avut responsabilități diverse și domenii de competență cum ar fi „încurajarea erudiției teologice," publicarea și cenzura cărților, supravegherea școlilor ecclesiale și responsabilitatea statutului subsecvent.[604]

Evghenie a fost și a rămas un om al secolului al optâsprezecelea. Gusturile lui personale i-au oferit o aiură seculară și el nu a ascuns faptul că a primit voturile monahale cu scopul de a avansa în carieră, pe care a descris-o (în corespondență cu un prieten, ca să fim siguri) tunsura sa dimpreună cu o levitație profană: „asemenea păianjenilor, monahii au creat un obicei negru, o mantie și o haină în jurul meu." Evghenie a studiat o vreme în Moscova, unde a avut ceva legături cu Societatea Prietenească a Educației. În orice caz, el a preferat conferințele lui Șaden în locul lecțiilor la academie. Teologia nu l-a interesat prea mult; principalul său subiect a fost istoria, deși el nu a devenit nimic mai mult decât

[604] Cf. statutului Societății Moscovite a Istoriei Rusiei și a Antichităților, deschisă în 1804.

un compilator. După Inochentie Borisov[605] el a avut „mintea unui cronicar." Pogodin l-a numit „un statistician al istoriei."[606] „Amploarea erudiției lui Evghenie este uimitoare ca și o capacitate de a stupefia puterea de gândire," i-a spus Filaret despre Chernigov.[607] Lui Evghenie i-au lipsit niște abilități analitice puternice; mintea lui era ceva mai mult decât curioasă. Ca și un antiquarian și ca bibliograf, el a îndeplinit multe servicii incontestabile, dar nu în istoria teologiei. Nu este surprinzător că mai târziu Evghenie s-a întors în rândurile celor care au favorizat „reîntoarcerea la scolasticism." Lui nu i-a plăcut teologia ca și

[605]Un teolog și un om bisericesc foarte influent în timpul domniei lui Nicolae I, Inochentie Borisov (1800-1857) a fost binecunoscut din cauza calităților lui retorice. A terminat la Academia din Kiev și a fost profesor și instructor la Academia din Sank Psetersburg până în 1830, unde a venit în Kiev ca rector. În 1836 a fost hirotonit episcop de Chirigin și a slujit în scaunele de Vologda și Krakovia mai înainte de a fi numit arhiepiscop de Kherson și Crimea în 1848. Inochentie a lăsat câteva cărți nepublicate, inclusiv *Posledenie dni zemloi zhizni Iisusa Khrista* și o colecție de eseuri dogmatice *Pamiatinik very*. El a tradus catehismul lui Filaret în poloneză și a fost întemietorul în 1837 a jurnalului *Voskresnoe chtenie*. A se evdea mai jos pp. 233-235.

[606] Mihail Petrovici Pogodin (1800-1875) a fost un istoric rus conservator care a predat la Universitatea din Moscova, a editat jurnalele *Moscovschi vestnik* și *Moskvitiatin* și a lucrat în domeniul educației. Principalele sale lucrări sunt *Isledovania, zamechaniia i leksțsii o russkoi istorii* (7 volume, Moscova, 1846-1857) și o cercetare importantă despre cronica lui Nestor și alte cronici antice.

[607] Filaret Gumilesvshi, arhiepiscop de Chernigov din 1859 până în 1866, a fost un important ierarh rus, istoric și teolog. Născut în 1804, el a studiat la Semianrul Tambov și la Academia din Moscova, unde a devenit monah și apoi profesor, inspector și în cele din urmă rector. În 1841 a fost numit pe scaunul din Riazan și a fost trasferat în Kracovia în 1848 mai înainte de a devenii Arhiepiscop de Cernigov. Ca și epsicop a fost cunoscut ca și un administrator competent și patron al educației, în special pentru femei; ca învățător a fost considerat inteligent și inovativ și ca profesor a fost respectat pentru tratatul lui dogmatic *Pravoslavnoe dogmatischeskoe bogolavnie* (1864) și *Obzor russkoi dukhovnoi literatury* (a treia ediție din Sank Petersburg, 1884). Filaret este important ca și un colector de materiale istorice din episcopia în care a slujit. Principala sa lucrare este I. Listovschi, *Filaret, arhiepiscop Chernigovschi* (Chernigov, 1895). A se vedea mai jos, pp. 253-254.

mitropolit de Kiev, el nu a încurajat astfel de interese între studenţii academiei din Kiev. El a considerat-o mai mult valoroasă pentru a diversifica cele mai bune talente într-o muncă de arhivă şi arbitralitate. La un anumit moment a devenit atras de literatura modernă şi a început să citească Şaftersbury, Diderot, D'Alanbert şi Rousseau.[608] El a iubit pe Racine şi tragediile lui Voltaire şi s-a bucurat de poveşti şi nuvele sentimentale. L-a tradus pe Pope.[609] Totuşi Evghenie a menţinut o ostilitate grijulie faţă de filosofie. Pentru acest motiv, „schiţele" lui puteau fi inventive şi suficent de flexibile. Evghenie a luat parte la reforma şcolii.

Pe data de 29 noiembrie 1907, o directivă imperială a creat un Comitet pentru Îmbunătăţirea Şcolilor Ecclesiale. Mitropolitul Ambrozie Podobedov, Teofilact Rusonov (pe atunci episcop de Kaluga), prinţul A. N. Goliţân, Speranschi şi alţi doi protopopi, duhovnicul ţarului şi capelanul militar principal, s-au alăturat comitetului. Speranschi a jucat un rol decisiv şi dominant şi în şase luni comitetul şi-a terminat munca şi a primit o confirmaţie imperială a planului său intitulată *O schiţă pentru regularea creării şcolilor ecclesiale.*[610] Pe data de 26 iunie 1808, comitetul s-a dizolvat şi o Comisie Specială pentru Şcolile Ecclesiale a fost stabilită având aceiaşi membrii şi ca şi organul suprem (aproape autonom) pentru

---

608 Antonie Aşler Cooper, el treilea moştenitor de la Şaftesbury (1671-1713) a fost un politician englez, un filosof neo-platonic şi autorul lucrării *Caracteristicile oamenilor, manierelor, opiniilor vremurilor* (1711). Denis Diderot (1713-1784), care a vizitat Rusia în 1773 la invitaţia Caterinei a doua şi a fost un filosof francez conducător şi editor al unei enciclopedii. Jean le Rond d'Alembert (1717-1783) a lucrat şi el la enciclopedie şi a fost un om de ştiinţă francez remarcabil. Principalele sale lucrări sunt *Opuscules mathématiques* (1761-1780) şi *Mélagnes de litérature, d'histoire et philosophie* (1753). Despre Rousseau a se vedea capitolul IV, nota 118.

609 Alexandru Pope (1688-1744), poet, satirist şi eseist a fost cea mai proeminetă figură litetrară în Anglia în vremea sa şi un lider al neo-clasicismului englez. Între lucrările lui sunt traduceri din Homer, *Violul închiderii* (1712), *Dunciada* (1728), *Un eseu despre criticism* (1711) şi *Un eseu despre om* (1733-1734), care a fost foarte popular în Rusia.

610 *Nachertanie pravii o obrazovanii dukhovnykh uchilishch.* [Nota autorului].

administraţia şoliilor ecclesiale. Persistenţa lui Speranschi poate fi simţită în pacea forţată a comitetului, în timp ce influenţa lui se simte în simetria şi geometria precisă a unui plan larg pentru toată facerea şcolii.

Un sistem de nivele a fost introdus şi acele nivele au fost folosite ca diviziuni în educaţia individuală a instituţiilor, un contrast complet cu cele mai vechi. Au existat patru astfel de nivele începând cu josul şcolilor de parohie, urmate de şcolile de district, seminariile diocezane şi apoi academiile. Consideraţiile teritoriale au constituit una dintre bazele pentru aceste diviziuni. Sistemul de nivele consecutive a format o unitate bazată pe relaţii de subordonare. Toată reţeaua şcolară a fost împărţită în districte, cu o academie la centrul şi la capul fiecăreia, eliberând instituţia educaţională de autoritatea episcopului local. Noul plan a aproximat cu apropiere sistemul general al „iluminării publice" evidenţiat în statutul din 1803-1804. Mai sigur este faptul că planul a fost modelat după reorganizarea lui Napoleon a Universităţii franceze, care s-a potrivit mult cu gustul lui Speranschi.[611]

Intenţia a fost, mai presus de orice, de a stabilii un sistem de şcoli secundar şi paralel. Principalul argument a fost de a crea din scopul specific de şcoli ecclesiale, de „dragul iluminării" care trebuia să corespundă cu ţelul particular al şcolii. Şcolile Bisericii pregătesc slujitori ai Bisericii, nu slujitori de stat. În practică, faptul acestei şcoli bisericeşti existente de mult şi mult dezvoltată nu a fost cu nimic mai prejos decât aceste consideraţii, din moment ce sistemul public al şcolilor încă mai avea nevoie de o reinstituţie. O calificarea neaşteptată a fost făcută în *Schiţa* originală: seminariile trebuiau să pregătească studenţi nu numai pentru preoţie, ci dacă era posibil şi pentru academiile medicalo-chirurgice.

Scopul educaţiei clericilor este fără îndoială un studiu sănătos şi fundamental al Religiei. O înţelegere a Religiei care îşi

[611] Legea asupra acestei reforme a fost publicată în 10 martie 1806. Noţiunea de regiune academică a apărut deja în propunerea lui Evghenie. [Nota autorului].

bazează dogma pe Sfintele Scripturi şi pe tradiţiile antice cere o cunoaştere a aceloraşi surse antice la fel ca şi discipline legate direct de ele. Astfel de discipline includ studiul limbilor clasice, în special greacă şi latină; nişte cunoştinţe primare ale slavonei Bisericii şi a slavono-rusei; o înţelegere a istoriei antice, în special cea a Bibliei şi a Bisericii şi în cele din urmă studiul teologiei cu toate branşele ei. De aici, este cât se poate de aparent că adevărata „erudiţie" este principalul scop al acestei educaţii religioase. Aceasta este temelia primară pe care trebuie construite şcolile bisericeşti.

Nivelele mai superioare ale vechilor şcoli au fost transformate într-o şcoală medie separată cu numele de seminar. Curicumul seminarului a fost compus din cursuri de doi ani sau „diviziuni": o diviziune mai de jos pentru literatură, una intermediară pentru filosofie şi una superioară pentru teologie. Istoria şi matematica suplimentau curicumul. O academie complet nouă a fost adăugată întregului sistem mai vechi. Sub noul plan academia a devenit o instituţie completă care contrasta mai întâi o şcoală mai înaltă de educaţie; în al doilea rând, o corporaţie şcolară sau colegium cu datoria de a organiza o „conferinţă" specială cu participarea admiratorilor şi patronilor de educaţie din afara academiei şi în al treilea rând, un centru administrativ pentru tot districtul şcolii.[612] Educaţia şcolară de mai sus a devenit pentru prima dată o unitate educaţională autonomă.

Odată cu această diviziune, academiile teologice, nu au mai conţinut în dezvoltarea lor datorită obligaţiilor originale de a oferii o instrucţie elementară în gramatică şi istorie, care ne vor angaja în cel mai larg studiu al filosofiei şi al teologiei după cum se potriveşte şi se vor dedica unei educaţii teologice potrivite.

O creştere a numărului învăţătorilor a acompaniat pregătirea unui nou statut: şase profesori şi doisprezece învăţători sau bacalaureaţi pentru academie.

---

[612] Aceasta este o administraţie internă şi externă. [Nota autorului].

Comitetul a pregătit un plan pentru a reforma şi a stabilii principalale datorii şi principii. Nou formata comisie a realizat un statut. Participarea actuală a lui Speranschi la munca comisiei nu a durat prea mult şi în acel timp el a reuşit să formuleze numai o porţiune a statutului care guverna academiile, adică administraţia lor şi organizarea instrucţiei. În curând el s-a retras din comisie şi datoria de a completa şi elabora un statut al academiei a căzut pe un om inteligent şi influent, Teofilact Rusanov[613] „care nu era destul de dedicat misiunii [de episcop]," după cum l-a descris Platon. Teofilact a adus în comisie propria lui experienţă personală la fel ca şi un duh lax şi chiar secular. El îi urma cumva lui Evghenie, cu excepţia faptului că retorica şi estetica îl atrăgea mai mult decât istoria.

Statutul academiei a fost acceptat provizional şi în 1809 a fost introdus experimental la Academia din Sank Petersburg. În acea vreme a fost deschisă numai o academie. Speranschi a remarcat că „indiferent de cât cu grijă erau aspectele acestei probleme asamblate şi considerate, numai experienţa îi putea conferii pecetea certitudinii." Pe baza experienţei derivată din prima clasă care a absolvit Academia din Sank Petersburg (1809-1814) şi din cauza observaţilor rectorului său, Filaret,[614] statutul provizional a primit mai mult decât o revizuire. Confirmat şi publicat în 1814, a

613 Teofilact Rusanov (1765-1821) a fost un absolvent al Seminarului Alexander Nevschi şi a predat poetica şi retorica pe lângă faptul că a slujit ca şi un catehet în câteva alte instituţii în Sank Petersburg. În 1799 a fost făcut episcop de Kaluga, în 1806 a devenit un membru al Sinodului şi în 1809 a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop de Rizan. Teofilact a fost un susţinător activ al educaţiei în duhul Iluminismului şi a lucrat plin de energie la un comitet de a reforma educaţia şcolară, dar opoziţia lui faţă de Fessler în 1810 i-a câştigat reputaţia de a fi un obscurantist la fel ca şi anomazitatea lui Goliţân şi Speranschi. În curând el şi-a pierdut poziţia influentă în Biserică şi în societate şi a fost forţat să se întoarcă în episcopia lui. În 1817 a fost transferat în Georgia ca exarh şi apoi mitropolit (1819). Teofan a fost expert în limbile moderne şi a produs mai multe traduceri din franceză, germană, engleză şi latină.

614 Filaret Drozdov, ultimul mitropolit al Moscovei. A se vedea nota 7.

fost introdus într-o adoua academie, Academia din Moscova, care s-a deschis în acelaşi an.[615] Academia din Kiev s-a deschis numai în 1819, în timp ce deschiderea Academiei din Kazan a fost amânată până în 1842. Suplimentarea scurtă de învăţători şi profesori oferă principalul motiv pentru această creaţie graduală de centre academice. Predicţiile lui Platon că ele nu vor avea loc au fost adevărate. Mai rău a putut fi pentru cei care predau în şcolile pre-reformate ca să fie folosiţi în noile academii, căci ei trebuiau să înveţe ceea ce ei nu au studiat niciodată şi nişte învăţători potriviţi trebuiau găşiţi în Kiev şi Karan.

În ciuda defectelor şi a lipsurilor, noul statut al academiei a constituit un succes neîndoielnic. Tot sistemul a fost construit acum pe o temelie educaţională genuină, arătând prin urmare ideologia secolului al optâsprezecelea a serviciului statului. Educaţia nu mai ţintea să comunice o anumită informaţie sau cunoştinţe studenţilor decât numai memorizarea şi asimilarea.

O bună metodă de predare constă în revelarea studenţilor a capacităţilor lor individuale şi a capacităţilor lor intelectuale. Prin urmare, explicaţii extinse în care profesorii se străduiesc pentru a arăta educaţia lor mai mult decât a deştepta iniţiativa celor din audienţă contrazicând această metodă bună. Similar, dictarea lecţiilor în timpul orelor de clasă le contrazice. Prin urmare, noul statut a pus un accent special pe compoziţie şi pe exerciţiile scrise de sutdenţi la toate nivelele educaţiei. Mai mult, o sursă largă de dincolo de texte a fost încurajată. În lipsa cărţilor şi a textelor, acest postulat a trebuit să fie abadonat, un fapt care arată la cea mai gregară lipsă în noul statut: arhitecţii au eşuat să observe mijloacele disponibile pentru realizarea idealurilor lor.

Foarte important a fost că dominarea latinei a fost condamnată în principiu. „Deşi introducerea latinei în şcoli în anumite aspecte s-a dovedit a fi de mare folos, folosinţa ei exclusivă

[615] Academia Teologică din Moscova s-a deschis acum la Mănăstirea Sfânta Treime.

a fost motivul pentru care studiul rusei şi a limbii greceşti, atât de necesară pentru Biserică, a dispărut încetul cu încetul." Totuşi, latina a rămas limba de predare şi numai câţiva au îndrăznit să înveţe rusa. Ei au făcut aşa mult mai târziu. Greaca a continuat să fie un subiect între altele. „Manualele" prin necesitate au rămas în folosinţă multă vreme şi nu toate textele nou compilate au reprezentat o îmbunătăţire. Între timp, noul statut a cerut fără ezitare ca învăţătorii şi textele „să fie în pas cu ultimele descoperiri şi împliniri în toate domeniile de predare."

Alte dificultăţi au compus aceste probleme. După deschiderea noului statut, Academia din Sank Petrsburg, în primii ei patru ani (1809-1814), a oferit o mărturie vie despre programul abstract plănuit pentru reformatori. „Numai mila specială a Providenţei a făcut capabilă ca prima clasă a academiei să îşi îndeplinească munca cu succes." Filaret a remarcat acest lucru mai târziu. El a fost rector din 1812. El a avut în minte mai întâi afacerea Fessler. Fessler (1756-1839) a predat multă vreme la academie pentru a stabilii contacte şi a produce o impresie, fiindcă el a fost un orator capabil şi inspirat, care a vorbit „cu o limbă de foc şi cu inspiraţie captivantă" şi fiindcă el şi-a introdus studenţii în tainele filosofiei germane contemporane şi a predicat „acea binecuvântată străvedere a acelui adevăr câştigat prin ochiul lăuntric al minţii." În memoriile lui de mai apoi, Fessler îl enumeră pe G.P: Pavschi[616] (prin studiul lui de ebraică) şi Irodion Vetrinschi[617] între

[616] Părintele Gherasim Petrovici Pavschi (1787-1863) a fost un profesor stimat, filolog şi ebraist şi un cărturar biblic şi traducător. Un absolvent al Academei Sank Petersburg, în 1814 a fost numit în scaunul de ebraică de acolo şi în acelaşi an s-a alăturat Societăţii Biblice ruseşti, pentru care a tradus Psalmii şi Evanghelia după Matei şi a editat traduceri ale Vechiului şi a Noului Testament. El a câştigat proeminenţă în Societate ca şi preot la curtea ţarului, un membru al comitetului cenzorului ecclesial şi din 1819 profesor de teologie la Universitatea din Sank Petersburg. Din 1821 până în 1839 a muncit la jurnalul *Khristianskoe chtenie* şi din 1826 a fost numit tutore al ţarului Alexandru (viitorul Alexandru al II-lea). El a fost eliberat din acest post în 1835 după o controversă asupra anumitor cărţi şi la apărarea lui Pavschi sunt publicate în *Chtenia v Obshchetve istorii i drevostei*

cercul de studenţi de la Academie. „Fessler i-a captivat pe studenţi cu educaţia lui," îşi aminteşte Filaret, „ dar trebuie mărturisit un act al Providenţei că din cauza unor anumite dispute şi complicaţii el a fost în curând eliberat din academie, căci după cum au arătat restul investigaţiilor, el era un om cu nişte viziuni periculoase."

Curentele mistice sau epidemiile nu s-au dovedit cu nimic mai periculoase. O captivitate latină putea fi înlocuită chiar de una engleză sau germană şi acum vraja filosofiei şi pietismul german a început să ameninţe scolasticismul. La un anumit moment şi pentru mai multă vreme, educaţia germană şi-a aruncat umbra asupra teologiei ruse, în detrimentul altor discipline. Totuşi, reforma şcolilor ecclesiale în aceşti ani turbulenţi a produs o vitalitate şi o teologie genuină. A început o tulburare creativă şi o deşteptare. Bolile au fost cele ale creşterii şi ale vieţii, nu a morţii şi a degenerării, deşi boala era reală şi de cel mai important fel. Totuşi, pasul, calea îngustă a teologiei ortodoxe putea fi discernută gradual în mijlocul unor entuziasme mistice extreme şi filosofice pe de o parte precum şi fricile şi suspiciunile restului. Acei ani au fost martorii unor dispute, lovituri şi lupte – o luptă pentru teologie – împotriva celor care nu le-a plăcut şi au urât-o, împotriva celor care

---

Rossiiskich, 1870). În 1841 a mai erupt o controversă cu privire la anumite traduceri ale Vechiului Testament pe care le-a făcut în timp ce era profesor la academie şi pe care studenţii lui au litografiato din notele lor şi au distribuit-o fără o permisiune oficială (a se vedea mai jos, pp. 249-252). Odată cu ascensiunea lui lui Alexandru II în 1855 Pavschi a intrat din nou la capela curţii şi în 1858 a fost ales în Academia de Ştiinţe pentru munca sa lingvistică. Principala lucrare a lui Pavschi este *Filologhicheskaia nabliudeeniia nad sostavom russkago iazyka* [Observaţii filologice cu privire la compoziţia limbii ruseşti, 1841-1842] care, fără să fie asemănătoare cercetării biblice şi traducerilor, a fost bine primită din toate părţile. *Bibleisakaia drevnosti dlia razumeniia sv. Pissaia* a fost publicată numai în 1884. Pavshi a compilat o gramatică ebraică. A se vedea N. I. Barsov, „Protoierei Gerasim Petrovici Pavschi, Biograficheschii, ocherk po movym materialam," în *Russkaia Starina,* 1880.

[617] Irodion Vetrischi a fost un profesor de istorie şi filosofie pentru mai mulţi ani la Academia Sank Petersburg şi mai apoi a direcţionat un gimnaziu la Moghilev.

nu au crezut în gândire şi creativitate. Dezbateri cu privire la Biblia rusă oferă un act de deschidere în această luptă dramatică.

V

Societatea biblică rusă

A doua decadă a secolului al nouăsprezecelea este o decadă care aparţine Societăţii Biblice. Societatea Biblică Rusă a servit ca şi o branşă larg autonomă a Societăţii Britanice Străine, întemeiată în 1804. Agenţi ai societăţii biblice au inspirat şi au activat în asistenţă deschiderea branşei ruseşti, planul şi ideologia britanică a dobândit o acceptare deplină.[618]

Statutul societăţii biblice ruse a primit o confirmare pe 6 decembrie 1812. Prima întâlnire generală a avut loc pe 11 ianuarie 1813, cu prinţul Goliţân, pe atunci Supra-procurator al Sinodului şi mai apoi ministru pentru slujirea combinată, ales ca preşedinte. În

---

618 Ultimii ani ai secolului al optsprezecelea a mărturisit o izbugnire de zel misionar în Anglia, atunci când câteva societăţi, cum ar fi Societatea de Promovare a Cunoştiinţelor creştine şi Societatea Religioasă au fost formate. Societatea Britanică Străină, deschisă în Londra în 1804, a fost cea mai largă, mai ambiţioasă şi cea mai de succes dintre aceste grupuri. Scopul ei a fost distribuţia mai largă, liberă de taxe şi „fără vot sau dedicaţie" a Bibliei şi încă de la început a fost interdenominaţională. Un succes imediat în Insulele britanice, a crescut repede în afiliaţii străini şi prin 1816 a avut branşe în aproximativ a sută de oraşe în toată lumea. În 1805 doi misionari scoţieni s-au asociat cu Societatea Biblică Rusă, John Paterson (1776-1855) şi Ebenezer Henderson (1784-1858) care au plecat în India, dar care au fost incapabili să obţină trecere prin Compania britanică de est, în schimb ei s-au dedicat întemeierii de societăţi biblice în Danemarca, Ţările de Sus, Suedia şi Norvegia. Paterson a venit apoi în Rusia în 1812 şi lui i s-a alăturat Henderson în 1816. Ambii au lucrat îndeaproape cu Socitatea biblică rusă şi în 1822, după ce şi-a slujit relaţia cu organizaţia părintească, Paterson a devenit un director actual al Societăţii Ruseşti. Paterson şi Henderson au fost forţaţi să părăsească Rusia după închiderea Societăţii ruseşti în 1826.

practică, Societatea Biblică Rusă s-a dezvoltat într-o a doua şi mai puţin oficială faţetă a departamentului afacerilor religioase şi a devenit o slujire dublă pentru slujirea combinată. Deschisă iniţial ca şi Societatea Biblică din Sank Petersburg, numele ei a fost schimbat în Societatea Biblică Rusească în septembrie 1814. Mai întâi Societatea şi-a limitat lucările la distribuţia Bibliilor între străini şi ne-ortodocşi, „lăsând inviolabilă publicarea Sfintelor Scripturi în slavonă pentru acei care mărturisesc credinţa greco-romană; [astfel de publicaţii] aparţin în special şi exclusiv departamentului Sfântului Sinod." Prin 1814, Societatea şi-a asumat publicarea şi distribuirea Bibliei slavone, în special Noul Testament. Episcopii şi restul clericilor, ortodocşi şi neortodocşi au fost incluşi în societatea biblică ca şi vice-preşedinţi şi directori simultan cu formarea comitetului de sfătuire al Societăţii, care a inclus numai laici. Chiar şi mitropolitul romano-catolic Stanislav Siestrzencewicz-Bohuz i s-a alăturat.[619] La începutul lui 1816, Societatea s-a decis să publice Biblia rusă.

Toate societăţile biblice (în Rusia şi în Marea Britanie) au văzut ca şi datoria lor „plasarea unui uz mai larg" al Cuvântului lui Dumnezeu, chiar şi în ediţiile mai vechi şi nefamiliare, pentru ca fiecare persoană să poată experimenta puterea răscumpărătoare şi să dobândească o cunoaştere imediată a lui Dumnezeu „după cum îl descopere Sfintele Scripturi." Un astfel de scop combinat cu o regulă strictă ca scrierile sacre să fie publicate „fără note şi comentarii" cu scopul de a evita orice interpretare umană parţială care ar putea obscuriza Cuvântul lui Dumnezeu multiplu, profund şi inepuizabil. Sublinierea unor astfel de cuvinte este teoria unor

[619] Mitropolitul Stanislav a fost un vechi instrument al Caterinei II în politele ei religioase în anexarea Poloniei. El a fost numit episcop de Moghilev în 1774 şi în 1782 a fost promovat la rangul de arhiepiscop şi pastor principal al tuturor romano-catolicilor în imperiul rus. Ridicat la rangul de mitropolit în 1789, el a pierdut ceva influenţă în timpul iezuiţilor în timpul domniei lui Pavel, dar s-a ridicat din nou sub Alexandru şi a fost în ordinele lui mai repede decât se aşteptau iezuiţii din Sank Petersburg în 1815. A murit în 1815.

semne „mute" şi a „Învăţătorului viu, care locuieşte în inimă." Societatea prietenilor, adică quacherii, a constituit cea mai decisivă influenţă în formarea ideologiei societăţii biblice. În primii ani, preopinenţii ruşi şi cei englezi ai lucrării biblice au menţinut o cooperare activă şi intimă. Expediţiile misionarilor britanici în regiunile necreştine ale imperiului sunt remarcabile. O misiune engleză a călătorit prin regiunea trans-Baikal cu scopul de a îi convertii pe buriaţi, în timp ce o colonie misionară scoţiană trimisă de Societatea Misionară din Edinburg s-a aşezat în Karas pe frontiera caucaziană.

Activităţile societăţii s-au extins rapid şi s-au întâlnit cu un succes considerabil, căci în curând o branşă de societăţi s-a extins în tot imperiul. Într-o decadă, Biblia a fost publicată în patruzecişitrei de limbi sau dialecte, totalizând 704,831 de copii. Această realizare a depins mult de susţinerea şi de iniţiativa statului. În contrast cu contrapartea britanică, Societatea Biblică rusă nu a fost munca unei societăţi, nici nu s-a bucurat de simpatia şi susţinerea societăţii. Progresul a venit prin susţinerea guvernului: „vestea cea bună" a fost frecvent transmisă prin decret.

Un zel pentru Cuvântul lui Dumnezeu şi o dorinţă de a ilumina pe acei care şedeau în umbra morţii a devenit manifestă peste tot. Guvernatorii au început să alcătuiască cuvântări care se asemănau perfect cu predicile; comisionarii poliţiei, au ales capi ai municipalităţii şi capi ai districtului poliţiei şi au diseminat cu abilitate Sfintele Scripturi şi au raportat eforturile lor a unei administraţii a statului în scrisori evlavioase care au punctat liberal cu citate biblice.

Toată afacerea a conţinut o bună cantitate de ungere birocratică şi au prezentat o faţadă birocratică înşelătoare (o nouă versiune a „satului Potemkin").[620] Pentru toate scopurile practice,

[620] Acestui termen i s-a dat naştere în timpul călătoriei Caterinei a II-a în jos pe Râul Deniper în 1790. Favoritul ei Grigorie Potemkin, guvernatorul provinciilor sudice, a avut grijă să vadă că peste tot şi în toate Caterina vedea din barca ei bună rânduială şi curăţenie. Diplomatul saxon Helbig a sugerat satiric că

Societatea biblică a devenit un „departament" guvernamental special şi şi-a perfecţionat propria formă de ipocrizie lipicioasă biblico-birocratică neplăcută.

Aceste părţi mai întunecate nu ar trebui exagerate, căci rezultatele constructive ale acestei munci biblice nu sunt cu nimic mai evidente şi mai valoroase. O gamă de alte întrebuinţări „filantropice" a devenit repede asociată cu Societatea biblică. Deşi parţial modelată pe modelul iluminist, aceste munci caritabile au fost necesare şi vitale. Activităţile de publicare ale prinţesei S.S. Mescherskaia[621] merită o atenţie specială. Ea s-a adaptat sau a tradus broşuri şi pamflete populare pentru citirea populară tipărită de Societatea Religioasă a Legăturilor, întemeiată în 1799.[622] Putem chestiona cât de pe înţeles sau potrivite au fost astfel de broşuri „compuse de o anumită doamnă devotată" şi care au fost editate pentru „oameni simpli" (deşi nişte material original a fost deja publicat, inclusiv fragmente din scrierile Sfântului Tihon şi din predicile mitropolitului Mihail Desnițchi).[623] Importanţa cardinală a

---

Potemkin a avut faţade construite şi transportate de-a lungul căii şi a inventat termenul de „satul Potemkin" [potemkinishe dörfer] pentru al descrie. Termenul a primit o folosinţă obişnuită în limba vernaculară germană.

621 Sofia Sergheevna Meşchersakaia (1775-1848) a fost una dintre primele şi cele mai devotate membre al Societăţii Biblice ruseşti şi în 1830 a fost şeful Comisiei Închisorilor de Femei din Sank Petersburg. Ea a ajutat la publicarea şi traducerea a peste 90 de titluri şi toate copiile au fost distribuite liber sau pentru o taxă nominală. Alexandru I a contribuit cu fonduri la această acţiune.

622 Acestea au fost aşa numitele broşuri Meyer, numite după bestsellerul care a slujit ca şi corespondent pentru Societatea Biblică Rusă în Sank Petersburg. [Nota autorului].

623 Mitropolitul Mihail (1762-1820) a studiat la Seminarul Sfânta Treime în Moscova şi a studiat şi la Universitatea din Moscova unde s-a alăturat traducerii lui Novikov şi a societăţii de publicaţie şi a Societăţii Învăţaţilor Prieteniei. A devenit preot în Moscova şi a fost binecunoscut pentru predicile orientate mistic. În 1796 a fost numit preot de curte şi în 1802 a devenit episcop de Starai rus. Transferat în Chernigov în 1803, s-a alăturat Sfântului Sinod în 1813 şi la doi ani înainte de moartea sa a devenit mitropolit de Sank Petersburg. Multe din predicile lui au fost publicate.

acestei încercări poate fi cu greu disputată. Mai multe se pot spune despre şcolile stabilite pe „sistemul Lancaster."[624] Mai important a fost crearea unei Societăţi Filatropice Imperiale şi munca între prizonieri, ca cea făcută de John Venning, un membru al Societăţii Închisorii londoneze, care a întemeiat o societate similară în Sank Petersburg în 1819.[625]

Aceste fenomene au derivat dintr-un singur impuls care a venit din Anglia. Acest val de non-conformism anglo-saxon s-a amestecat cu un pietism german şi cu o francmasonerie mistică mai veche. Între primii lideri francmasonici am putea numii pe Koşler, Kerneev, Labzin şi Leniviţev care acum s-au dedicat asiduu muncii Societăţii Biblice din Moscova. Aceste grup a fost reprezentat în branşa societăţii din Moscova de Batiş-Kamenschi,[626] acel „monah laic şi episcop secular" după definiţia înţeleaptă a lui Vigel. Descrierea lui se aplică probabil şi mai mult prinţului Goliţân, din moment ce Goliţân s-a considerat a fi un „episcop secular" şi prin urmare şi mai distins din această cauză. În orice caz, activităţile de publicare ale lui Labzin s-au armonizat cu munca Societăţii biblice şi frecvent publicaţiile ei au fost distribuite prin canalele Societăţii biblice, cu rezultatul că unele din cărţile lui puteau fi acceptate

---

[624] Sistemul Lancaster a folosit studenţi mai în vârstă ca să îi înveţe pe cei mai tineri. Despre aceste şcoli a se vedea Judith Cohen Zacek, „Mişcarea şcolii lancasteriane în Rusia," *Jurnalul slavonic est european,* XLV, (iulie, 1967), pp. 343-367.

[625] John Venning (1776-1858) în tinereţe a lucrat pentru o firmă de comerţ rus în Londra. În 1793 s-a mutat în Sank Petersburg şi a devenit un comerciant acolo. Interesul lui în închisori a venit de la fratele lui Walter, unul dintre întemeietorii Societăţii pentru Îmbunătăţirea Disciplinei din Închisoare în Londra. După Societatea Închisorilor ruseşti stabilită în Venning el a călătorit să viziteze închisorile şi azilele de nebuni din Suedia, Franţa şi Anglia şi a avut contacte personale cu Împăraţii Alexandru I şi Nicolae I.

[626] Nicolae Nicoalevici Bantiş-Kamenschi (1737-1814) a fost important pentru munca lui de o viaţă de a organiza arhivele Ministerului de Afaceri Străine şi colecţiile valabile de materiale produse pentru istorici. Batiş-Kmenschi a studiat la Academiile din Kiev şi Moscova şi a scris pe teme de filosofie morală. El a slujit ca şi vice-preşedinte a Societăţii Biblice.

repede şi natural ca cele ale Societăţii. Faptul că capul departamentului poştal a slujit ca preşedintele Societăţii Biblice şi ca şi ministru al slujirii combinate şi că numai un birocrat rar din loje nu aparţinea (sau cel puţin nu era înrolat) într-o lojă sau branşă a Societăţii biblice, a ajutat mult la distribuirea acestor cărţi.

Publicarea cărţilor mistice de către membrii proeminenţi ai Societăţii biblice a aruncat o umbră fatală peste munca societăţii la Biblie. Au existat temelii suficente ca Biblia să fie privită ca ceva mai mult decât ceea ce pretindea a fi. Foarte mulţi oameni cu nişte puncte de vedere extreme sau numai cu nişte nădejdi cu greu ascunse şi intenţii au aparţinut Societăţii, adesea în nişte poziţii de conducere şi responsabile sau în anumite roluri. Prin statut şi plan, Societatea Biblică a îmbrăţişat toate confesiunile, pentru ca toate „confesiunile" să fie reprezentate în Societate ca posedând egal sfinţenia Cuvântului lui Dumnezeu. De fapt, Societatea biblică a devenit ceva ca o nouă confesiune sau sectă (cel puţin psihologic) cu o gândire a unui „cerc" esoteric şi exaltat. Sturza[627] cumva justificabil a numit Societatea Biblică „exotică" şi a catalogat-o ca şi o „sectă anglo-rusă." Mulţi dintre membrii proeminenţi ai Societăţii Biblice, în special secretarul ei V. M. Popov[628] a participat în cercul

[627] Alexandru Scarlamovici Sturza (1791-1854) a fost unul dintre liderii reacţiei ortodoxe conservative la influenţele mistice şi intelectuale din societatea rusă. Un moldovean prin naştere, el a avut o carieră diplomatică lungă, efectuând multe misiuni străine pentru Ministerul rus al afacerilor străine şi a lucrat şi la Ministerul Educaţiei al lui Goliţân. Un scriitor prolific pe teme religioase şi politice, cele mai celebre două lucrări ale lui Sturza sunt *Consideraţii cu privire la doctrina duhului Bisericii Ortodoxe* (Stuttgart, 1816), scrisă în timp ce Sturza era în Paris şi *Memoriile statului actual al Germaniei* (1818). Ultima, compusă la cererea imperială în timp ce autorul se afla într-o misiune diplomatică în Germania, a condamnat liberalismul în educaţie şi a apărat controlul guvernamental strict al instrucţiei şi disciplinei în şcoli.

[628] Ca secretar al Societăţii Biblice ruseşti Vasile Mihailovici Popov (1771-1842) a fost implicat îndeaproape cu toate afacerile ei. El a fost capul Departamentului de Educaţie publică în slujirea combinată a lui Goliţân. Unul dintre cei mai fanatici urmaşi ai doamnei Tatarinova, după 1824 s-a alăturat coloniei ei afară din Moscova şi când s-a dispersat a fost trimis în Mănăstirea Zilantov lângă Kazan.

doamnei Tatarinova sau al „alianţei duhovniceşti.”[629] Adesea tolerarea religioasă şi principiul egalităţii tuturor confesiunilor a devenit metamorfozat ca un patronaj pentru sectari, în special pentru duchobori şi molocani, dar chiar şi pentru scopţi.[630] Cărţi mistice, în special Jung, Stilling şi Eckartshausen, au găsit o acceptare imediată în acest mediu.[631] În orice caz, viaţa formală a Bisericii a fost denunţată cu aşteptarea că astfel de „haine de altar purtate” să fie tăiate, descoperind un creştinism lăuntric şi adevărat. Se poate citii Jung şi Stilling despre „orbirea absurdă şi oarbă a

[629] Ecaterina Filipova Tatarinova (Nee Buxhöden, 1783-1856) sa fost fiica unui ofiţer german din serviciul rus. Ea s-a căsătorit cu un colonel rus, Ivan Tatarinov şi l-a însoţit într-un marş armat în Europa după Napoleson. În 1813 ea s-a întors în Sank Petersburg, separat de locul lui Hailovschi, unde mama sa a fost o asistentă medicală pentru ţarina Mariia. Doamna Tatarinova s-a dedicat lucrărilor caritabile între săraci şi într-o întrecere duhovnicească care a dus-o departe de biserica sa nativă luterană şi a pus-o într-o relaţie apropiată cu credinţa ortodoxă, căci ea s-a proclamat o femeie capabilă de a profetiza şi de a avea darul străvererii şi a ţinut întâlniri în apartamentele ei unde şi-a educat ucenicii ei în lectura Scripturilor, imne, profetizări impromptu şi adesea dansuri frenetice care ţinteau la o exaltare duhovnicească. Între ucenicii ei au existat mulţi membrii proeminenţi au guvernului şi a societăţii, inclusiv Goliţân şi ţarul şi până în 1822 doamna Tatarinova a primit o mare pensie guvernamentală. În acel an Alexandru a ordonat închiderea tuturor societăţilor secrete, dar doamna Tatarinova şi-a continuat întâlnirile, protejată de patronii ei sus poziţionaţi. După căderea lui Goliţân în 1824, a fost arestată şi exialtă în regiunea Moscovei. Acolo a fosta o colonie în jurul ei care a durat până în 1835, când a fost din nou arestată şi încarcerată într-o mănăstire. În 1847, bătrână şi slăbită a fost eliberată şi i s-a permis să locuiască în Moscova, unde s-a sfârşit în linişte.

[630] Pentru dukhobori, a se vedea capitolul IV, nota 140; pentru molocani, capitolul IV, nota 141; pentru scopţi a se vedea capitolul IV, nota 139.

[631] Cf. dukhonovstilor, o sectă biblică care a fost întemeiată de Kotelnikov pe Don. [Nota autorului]. Dukhonosti sau „purtătorii de duh” reprezintă o risipă de idei mistice a masonilor aristocraţi ai claselor de jos ale societăţii. Evlampi Kostelnicov, şeful donilor cazaci, a fost puternic influenţat de I. V. Lopuhin şi prin el Jung Stilling şi alţi mistici au devenit disponibili traducerilor ruseşti. Ucenicii lui au fost atraşi de latura apocaliptică şi de ideea „bisericii lăuntrice.” Arestat în 1824, el a câştigat simpatie la curte. În 1825 a fost trimis în închisoarea din Schlusselberg şi în anul următor în Solovschi, unde a înnebunit şi a murit.

celor care profesează confesiunea estică greco-catolică, care trebuie scoşi afară prin lumina cărţii divine."

O trăsătură a acestei intruzii administrative în îndatoririle biblice nu putea eşua să devină evidentă: poliţele guvernului nu au inclus discuţii deschise despre munca la Biblie. Astfel, guvernul a blamat dacă mai mulţi oameni au format impresia că el pregătea o revoluţie supra-confesională protejată de cenzura administrativă şi sancţiunile poliţiei şi dacă consimţământul la o astfel de revoluţie v-a fi dată exemplu şi făcută obligatorie.

Din cauza ostilităţilor furtunoase cu care autorităţile au salutat încercările rare, nu se putea a vorbii de un criticism care nu putea decât să adâncească suspiciunile. O afacere tipică este cea care îl implică pe Inochentie Smirnov (1784-1819), pe atunci arhimandrit şi rector la Seminarul din Sank Petersburg. Inochentie care s-a alăturat Societăţii biblice şi a devenit rector al acesteia în 1815, a slujit în comitetul de traducere. (Chiar şi după exilul lui în Penza, Inochentie a recomandat ca Biblia să fie tradusă în română). O prietenie sinceră şi puternică la legat de prinţesa Meşcherskaia. Un om cu o evlavie caldă şi cu o duhovnicie riguroasă, el iubea pelerinii şi „nebunii de dragul lui Hristos" [*iurodivyie*]. Duhul egalităţii pretenţioase a tuturor confesiunilor care l-au animat pe Labazin şi Goliţân nu a slujit decât să îl inducă în eroare pe Inochentie. Spre finele lui 1818, Inochentie, în capacitatea sa de cenzor ecclesial, a aprobat spre publicare o carte de Evstafie Stanevici. *O conversaţie despre nemurirea sufletului la mormântul unui copil* [*Razgovor o bezsmertii duş nad grobom mladenţa*]. Un grec prin naştere, Stanevici a fost educat în Rusia şi a devenit deplin rusificat. El a aderat fanatic după Şiskov[632] şi a aparţinut mişcării *Beseda*

[632] Un amiral în marina rusă care s-a retras în primii ani ai domniei lui Alexandru I în protest faţă de tendinţele liberale ale tânărului ţar, Semenovici Şişcov (1754-1841) câştigând proeminenţă în cercurile intelectuale în 1803 odată cu publicarea lucrării *Rassosdenie o starom i novom slove rossiikago iazyka*. Această lucrare, care a fost un atac literar la stilul de proză a lui Karamazin, a marcat prima expoziţie a viziunilor lingviste ale lui Şiskov propagate pentru tot restul vieţii: că limba rusă a

[*Adunarea*].[633] În acelaşi timp, el l-a admirat pe Edward Young[634] şi alţi scriitori englezi. După cum a remarcat Sturza, cartea sa a fost o „lucrare ineficentă, dar nevătămătoare." Criticismul înţepător al cărţii a constat din condamnarea francă a ideilor exprimate în lucrări ca *Mesagerul Sionului* şi în aluziile cărţii la slujirea combinată a ţelurilor ulterioare. Mai târziu Filaret şi-a reamintit că cartea lui Stanevici „conţinea multe remarci ofensive la adresa autorităţilor guvernatoare şi la duhurile vremurilor în general." Prin urmare, Filaret l-a avertizat pe Inochentie împotriva permiterii publicării cărţii. Inochentie l-a ignorat şi a acceptat avertismentul lui Filaret ca şi o provocare.

Printr-o directivă imperială obţinută cu ură de Goliţân, cartea lui Stanevici a fost interzisă şi scoasă din circulaţie; în douăzecişipatru de ore, autorul a fost exilat din capitală. În mod destul de curios, o a doua directivă imperială nu numai că l-a eliberat pe Stanevici din arest în 1825 dar faptul a fost menţionat în a doua ediţie a cărţii. În ciuda intervenţilor mitropolitului Macarie,[635] lui Inochentie i s-a oferit un exil onorabil din Sank

---

fost un dialect al unei mari limbi slavice, pe care a idetificat-o cu slavona bisericească şi că limba literară rusă trebuia curăţită de cuvinte străine, înlocuindu-le cu cuvinte din slavona bisericească. În acelaşi timp, Şiskov a fost un conservativ celebru şi un patriot şi pamfletul patriotic pe care l-a publicat în 1811 l-a impresionat atât de mult pe Alexandru că Şişkov a fost numit Secretarul Statului. Doi ani mai târziu a fost numit preşdintele Academiei de Ştiinţe, o poziţie pe care a deţinut-o până la moarte. Deşi Şiskov a fost mai mult indiferent faţă de învăţăturile actuale ale Bisericii Ortodoxe, el a fost un puternic apărător al Ortodoxiei din cauza motivelor lui politice conservatoare şi nu a fost prin urmare plăcut lui Goliţân şi a fost declarat ca fiind ostil Societăţii Biblice Ruseşti din cauza traducerii Scripturilor în rusa contemporană. În 1824 el i-a urmat lui Goliţân ca şi Ministru al Educaţiei şi timpul său a fost marcat de o capacitate de cenzură strictă asupra universităţilor.

[633] În 1811 Şişkov şi-a organizat ucenicii săi literari şi lingvişti în societatea *Beseda liubitelei russkago slov* [Adunarea iubitorilor vorbirii ruseşti]. Acest grup a funcţionat până în 1816 şi şi-a scos periodicul *Chteniia* de douăzeci de ori.

[634] A se vedea capitolul IV, nota 16.

[635] Mitropolitul Macarie Desniţchi, a se vedea mai sus nota 84.

Petersburg într-un moment favorabil. Aceasta s-a făcut fără cunoaşterea Sinodului prin recomandarea personală ca Inochentie să fie numit în episcopia liberă în Orenburg. Numai cu mari dificultăţi putea această renumire să fie redesemnată lui Penza. Câteva luni mai târziu, Inochentie a murit din cauza unei depresii nervoase şi din cauza unei nelinişti amare.

Punctele pe care le enumeră Goliţân în condamnarea lui a cărţii lui Stanevici sunt instructive. „Discuţia cu privire la nemurirea sufletului este efectuată în apărarea Bisericii Ortodoxe, mai înainte de a fi atacată de cineva şi dacă un astfel de atac ar fi avut loc, nu este din cauza unui individ privat care să se apere. Lipsindu-i o înţelegere corectă, autorul nu devine conştient că minţile ar fi putut fi neliniştite că Biserica ar putea fi un pericol." Stanevici şi-a compus lucrarea sa cu scopul de a deştepta astfel de frici. „El întreabă cine este mai corect, Sfântul Ioan Hrisostom sau Augustin şi el oferă o preferinţă pentru Hrisostom fiindcă el aparţine Bisericii estice, deşi mulţi ierarhi îl citează frecvent pe Augustin în scrierile şi predicile lor." Şi mai caracteristice sunt următoarele:

autorul denigrează aceste lucrări pe care cenzorii civili le-au aprobat; cum ar fi lucările lui Dutoit,[636] în special lucrarea sa *Filosofia creştină* şi el îşi exprimă frica că dacă *Filosofia divină* ar fi putut fi publicată, când de fapt a fost tipărită în rusă pe costul Maiestăţii Voastre.

În cele din urmă, „sub pretenţia apărării bisericii externe, el o atacă pe cea internă, adică el voieşte să separe trupul de suflet." De aici concluzia că, „într-un cuvânt, cartea sa contrazice deplin principiile care guvernează guvernul nostru creştin în părţile lui civile şi ecclesiale." În timp ce confirma cererea lui Goliţân, Împăratul şi-a exprimat nădejdea „că din acel moment înainte, comisia Şcolilor Ecclesiale v-a lua măsuri de a asigura acele scrieri

[636] Jean Philippe Dutoit (sau Dutoit Membrini, 1721-793) a fost un predicator francez fluent şi de succes precum şi un mare admirator al lui Guyon. Principalele sale lucrări sunt *Filosofia divină* (3 volume, 1793) şi *Filosofia creştină* (4 volume, 1800-1819).

care caută să distrugă duhul învăţăturilor lăuntrice ale creştinismului şi care nu vor fi în nici un caz trecute de cenzorii lor."

Este important că lipsa de uşurinţă a sesizat chiar şi pe oamenii care au simpatizat în întregime cu munca Societăţii Biblice şi care s-au împărtăşit de această muncă. Mihail Desniţchi, mitropolitul de Novgorod şi un om cu o evlavie caldă, cu înclinaţii mistice şi un absolvent al Seminarului Novikov ar fi un exemplu. Ca şi paroh în Moscova, el a câştigat proeminenţă ca predicator pentru oamenii obişnuiţi, oferind cea mai mare atenţie problemelor vieţii lăuntrice şi chemând oamenii să părăsească dispersiunea externă a Egiptului pentru „deşertul singurătăţii lăuntrice." El a vorbit cu simplitate şi cu căldură; iubea să predice. Interferenţa dictatorială a lui Goliţân cu administraţia Bisericii în Sinod l-a perturbat cel mai mult. Bineînţeles, el a fost complet opus cu astfel de exaltaţii sectariene isterice ca şi cele care s-au găsit în predicile lui Lindel şi Gossner,[637] în scrierile pietiştilor sau chiar „tainele de la palatul lui Mihailovschi" după cum plin de tâlc a numit acele performanţe exuberante din cercul Tatarinovei care l-au fascinat pe Goliţân. Mitropolitul Mihail a murit în 1820, plictisit şi epuizat din cauza luptelor lui cu un „slujitor orb." La scurt timp după moartea

[637] Aceşti doi preoţi catolici au fost reprezentativi ai unei mişcări mistice bavariene apropiată de idealurile hernuterilor numită *erwecken*. Ignaţiu Lindel, liderul Societăţii Biblice Bavareze, a venit în Sank Petersburg în 1819. Unele din predicile lui au fost traduse în rusă de V. M. Popov, dar în mai puţin de un an mitropolitul Mihail Desniţchi l-a trimis la un birou în Odessa. Johann Evanghelista Gossner (1773-1858) a fost un preot în Munich. Depus de ierarhia locală catolică în 1817, s-a mutat mai întâi în Prusia şi apoi în 1820 al Sank Petersburg, la invitaţia Societăţii Biblice. Instalat ca pastor într-o parohia catolică, predicile lui au devenit binecunoscute în Societatea rusă. Cartea lui, *Geist des lebens unde der Lehre Jesu,* a fost tradusă în ruseşte în 1823-1824 (în forma ei finală de Popov) şi încercările de a publica această carte au oferit ocazia ca duşmanii lui Goliţân să aducă nişte acuzaţii formale împotriva lui în faţa ţarului. În primăvara lui 1824, Gossner a fost excomunicat din Rusia şi s-a întors în Germania, unde s-a convertit la Biserica Luterană şi a slujit pentru mai mulţi ani ca pastor în Berlin. El este pomenit în pământul lui pentru munca lui filantropică şi misionară şi pentru traducerea populară a Noului Testament.

sa, Mihail i-a scris o scrisoare candidă Împăratului, avertizându-l că Biserica era în pericol şi că a devenit subiectul persecuţiei. Împăratul a primit scrisoarea în Laibach, pe când mitropolitul nu mai era încă în viaţă. S-au răspândit rumori cum că Goliţân ar fi fost „ucigaşul mitropolitului." Este cât se poate de simptomatic că un astfel de om ca Mihail s-a opus lui Goliţân şi regimului său. Filaret, care mai înainte a fost vicarul lui Mihail, a scris că „sensul de dezolare şi abandon pe care l-a lăsat a fost mare" şi s-a rugat ca Domnul să ne dea un om cu duhul şi tăria lui Ilie, căci pocăinţa şi judecata trebuie predicate cu iubirea şi răbdarea lui Hristos; căci trebuie să existe milă şi consolare fără nădejdea îmbunătăţirii proprii."

Astfel de nelinişti despre natura violentă şi dictatorială acestor mistici „falşi" a slujit ca şi un preludiu pentru „revolta" actuală împotriva Societăţii biblice şi în special împotriva Bibliei ruseşti. „Ce s-ar putea împlinii mai mult? Nu este adevărat că într-o oarecare măsură societăţile biblice au înlocuit biserica vizibilă? Ar fi dificil de înţeles că amestecul tuturor confesiunilor creştine la întâlnirile lor ar fi un model pentru acea religie universală pe care au creat-o?" Mulţi oameni au privit acest „strat unit al Bibliei" ca şi o anti-Biserică. Societatea Biblică se aseamănă cu „societăţile secrete" şi a devenit aşa „între metodişti şi iluminaţi[638] la fel ca şi în lojele francmasonice. Arhimandritul Fotie a exprimat această idee şi mai cu emfază: „duşmanii s-au pregătit să stabilească o religie a Bibliei specială şi să facă un amalgam de credinţe, reducând credinţa

[638] O societate mistică ultra-secretă şi disciplinată, Iluminaţii au fost formaţi în 1776 de un profesor de drept canonic de la Universitatea din Ingelstadt în Germania. pe numele său Adam Weishaupt (1748-1830). Ei au negat valoarea nu numai a religiei stabilite, ci şi a guvernului şi a societăţii. Dimpreună cu predispoziţia lor spre secret şi faptul că au adus cu ei cauzalitatea morală la limita extremă, le-a cauzat o persecuţie severă în Germania. Ei au crescut şi s-au răspândit, inflitrându-se şi preluând lojele masonice, unde şi-au stabilit propriile grade ca şi grade avansate de francmasonerie.

ortodoxă a lui Hristos." El a crezut că noua credinţă este o fraudă în sensul real al cuvântului.

În vremurile noastre, multe cărţi exprimă şi multe societăţi şi crainici individuali ai societăţi, o nouă formă de religie, care ar fi ca şi cum s-ar spune că ar fi predestinată pentru ultimele zile. Această nouă religie se predică în diferite forme: ca o nouă lumină, o nouă doctrină, o venire a lui Hristos în Duhul, o reunificare a Bisericilor în Duhul Sfânt, o reînnoire în forma domniei de a mie de ani a lui Hristos sau este propagată ca un nou adevăr care ar reprezenta o apostazie de la credinţa divină, apostolică şi patristică a Bisericii Ortodoxe. Această nouă religie ar fi crezul în apropierea lui Antihrist, care ar duce la revoluţii, sete de vărsare de sânge şi este plină de duhul lui Satan. Falşii porfeţi şi apostoli ai acestei noi religii sunt Jung-Stilling, Eckartshausen, Guyon, Bohme, Labzin, Gossner, Fessler, metodiştii şi hernuterii.

Tuturor astfel de conjuncturi înspăimântătore nu le-au lipsit temeliile. Au existat mai multe temelii ample pentru nelinişte. În orice caz, atmosfera duhovnicească era nesănătoasă. După cum s-a dovedit, această „revoltă" parţial justificată a degenerat într-o intrigă de tribunal sordidă şi neliniştea a rezultat într-un acces de isterie. Tot sensul proporţiei şi al perspectivei judicioase a fost pierdut. În polemica şi lupta care s-a creat fiecare parte poseda numai jumătate de adevăr şi ambele părţi s-au făcut parte la vină.

VI

Traducerea Bibliei ruseşti

Discuţia formală despre traducerea rusească a Bibliei a început în 1816. Ca şi preşedinte al Societăţii Biblice ruseşti, Goliţân a primit o directivă verbală de la Împărat „de a propune Sfântului Sinod dorinţa sinceră şi precisă a Maiestăţii Sale ca ruşilor să li se pună la dispoziţie să citească cuvântul lui Dumnezeu în limba lor nativă, care pentru ei

este de mai înţeles decât slavona bisericească folosită acum pentru publicarea Sfintelor Scripturi." În acelaşi timp, această nouă traducere ar fi fost publicată în paralel cu textul salvon, după cum s-a făcut mai înainte cu Epistola către romani, o traducere făcută cu permisiunea Sinodului."[639] „Bineînţeles este de înţeles că folosirea textului slavon trebuie să rămână neschimbată în slujbele Bisericii." Traducerea rusă ar fi fost numai pentru folosinţa personală şi lectura de acasă. Între alte justificări pentru traducerile contemporane ruseşti, Goliţân s-a referit la litera patriarhului grec Chiril VI,[640] care în circumstanţe similare, i-a permis oamenilor să citească Noul Testament mai mult în greaca contemporană decât în cea antică. Scrisoarea lui Chiril a fost tipărită în dipticele Societăţii Biblice Ruseşti în 1814.

Sinodul nu a supravegheat şi nici nu a acceptat responsabilitatea pentru traducerea Bibliei. Probabil nişte autorităţi mult mai înalte au sugerat un astfel de curs al acţiunii. În loc, Comisia despre Şcolile Ecclesiale a fost pusă în funcţiune şi s-au cerut a se face nişte traduceri de valoare în Academia din Sank Petersburg. Societatea Biblică Rusă a publicat o traducere completă. O astfel de traducere s-a bucurat de protecţia împăratului. El a avut nişte idei originale sau cel puţin i-au fost atribuite lui.

El nu numai că aprobă cea mai puternică grabă în lucrarea lui la procesul mântuirii, dar el inspiră munca Societăţii cu ardoarea inimii sale. El a lăsat la o parte tipărirea într-un limbaj de neînţeles care în problema datării a închis pe mulţi ruşi de la Evanghelia lui Iisus şi el şi-a deschis şi creat pentru cei mai tineri dintre ei, pentru

---

639 CF. traducerii şi comentarilor de Arhiepiscopul Metodie Smirnov [Nota autorului]. *Tolkovanie na poslanie apostola pavla k Rimlianam* (prima ediţie din 1794, retipărită în 1799 şi 1814). Metodie Smirnov (1761-1815) a fost rectorul Academiei din Moscova, epsicop de Voronej şi apoi episcop de Tver. Lui îi aparţine istoria Bisericii din primul secol, *Liber historicus* (Moscova, 1805).

640 În 1808 Societatea Biblică Străină şi-a trimis agenţi în Grecia, unde au plănuit o traducere modernă greacă a Bibliei dimpreună cu Adamantios Koreas (1748-1833). Patriarhul Constantinopolului Chiril VI a binecuvântat această întreprindere, deşi succesorii lui au rezistat pentru mai mulţi ani.

care a fost închisă, nu prin intenţia evangehliei, ci prin întunecimea vremurilor.

De fapt, această „limbă incomprehensibilă" nu a făcut prea mult Biblia accesibilă oamenilor cât a făcut-o pentru clasa de sus, în special pentru Împărat, care citea traducerea franceză populară a lui De Sacy a Noului Testament.[641] El a continuat să facă aşa chiar şi după publicarea versiunii ruseşti.

Comisia cu privire la şcolile ecclesiastice a încredinţat supravegherea traducerii Arhimandritului Filaret,[642] rectorul Academiei din Sank Petersburg. Filaret a avut autoritatea să aleagă traducători la propria discreţie. S-a presupus că traducerea v-a fi făcută la Academie. Filaret a tradus Evanghelia după Ioan; G. Pavschi[643] a tradus Evanghelia după Matei; în timp ce Arhimandritul Policarp Gaitannikov,[644] rector al Seminarului din Sank Petersburg şi mai apoi la Academia din Moscova, a lucrat la Marcu şi Arhimandritul Moisei (Antipov Platonov),[645] un instructor mai timpuriu la Academia din Sank Petersburg şi în acelaşi timp rectorul Seminarului din Kiev (mai târziu rector al Academiei din Kiev şi exarh al Georgiei) l-a tradus pe Luca. Un comitet special al Societăţii Biblice a examinat şi a verificat lucrările unor traducători individuali. Comitetul l-a inclus pe Mihail Desniţchi, care mai târziu

641 Louise-Isaac Lemasitre de Sacy (1613-1684) a fost închis în Bastilia ca şi janseist din 1616 până în 1618. În timp ce era acolo el i-a ajutat pe deţinuţi să traducă Biblia în franceză. *Noul Testament tradus în franceză* (cunoscut în mod popular ca şi *Le Nouveau Testament de Mons,* 1667) şi care a cauzat o dezbatere violentă asupra traducerii biblice în Paris. *La Sante Bible* a apărut în 1672 şi este încă populară în Franţa.

642 Filaret Drozdov, mai târziu mitropolit de Moscova. A se vedea nota 7.

643 A se vedea mai sus nota 77.

644 Policarp Gaitanikov a fost rectorul Academiei din Moscova şi Arhimandrit al Mănăstirii Novoscpaschi din 1824-1835. El a tradus lucrări patristice pentru *Khristianskoe chtenie,* publicate ca şi *Chrestomatia latina in unsum scholarum ecclesiasticarum* (Moscova, 1827) şi ne-a mai lăsat o *Teologie dogmatică* în manuscris la moartea sa în 1837.

645 Datele lui sunt 1783-1834, câteva ediţii ale predicilor lui au fost publicate.

a devenit mitropolit de Sank Petersburg, Serafim Glagolevschi şi el viitor mitropolit de Sank Petersburg,[646] Filaret, Labzin şi V. M. Popov, director al departamentului în „Slujirea dual㔠şi secretar al Societăţii biblice. Popov, un membru al cercului doamnei Tatarinova, traducătorul lui Lindl şi Gossner şi un om cu nişte viziuni mistice extreme şi-a sfârşit viaţa ca şi un „fanatic umil" (Vigel) în Mănăstirea Zilantov în Kazan. În mod caracteristic, comitetul de supraveghere a constat din nişte membrii amestecătură.

Filaret a stabilit liniile conducătoare pentru traducere, după cum atestă stilul acelor linii de conducere. Traducerea trebuia făcută din greacă, care ca şi limbă originală, a fost mai de preferat decât slavona, cu condiţia ca cuvintele slavone să fie reţinute sau folosite în traducere „dacă ele, mai mult decât rusa, aproximau mai mult greaca fără să producă obscuritate sau ciudăţenie în text" sau dacă cuvintele corespondente din rusă „nu se conformau cu limba literară pură." Acurateţea, claritatea şi în cele din urmă o curăţie literară constituiau proprietăţile. Câteva direcţii stilistice sunt cât se poate de caracteristice: „Sfintele Scripturi îşi derivă maiestatea din putere, nu din iluminaţia cuvintelor; consecvent nu ar trebui să aderăm excesiv la cuvinte slabe şi la fraze numai de dragul

646 Serafim (Ştefan Vasilievici Glagolenschi, 1757-1843) i-a urmat lui Mihail Desniţchi ca mitropolit de Sank Petersburg şi a ţinut acest scaun în timpul turbulenţilor ani ai reacţiei împotriva lui Goliţân şi a Societăţii Biblice şi a revoltei decembriste. Serafim a fost educat la Academia din Moscova şi la Universitatea din Moscova, unde a fost un membru al Societăţii Prieteneşti Novikov. A fost profesor şi rector al Academiei din Moscova şi a deţinut scaunele episcopale de Viatka, Smolensk şi Minsk mai înainte de a devenii arhiepiscop de Tver în 1814. În acelaşi an el a fost numit membru al Comisiei Şcolilor Ecclesiale şi a devenit vice-preşedintele Societăţii Biblice, pentru care a ajutat să traducă Evanghelia şi psalmii. În 1819 a fost făcut mitropolit de Moscova şi după trei ani a fost transferat în Sank Petersburg. Deja în vârstă de 65 de ani, activitatea lui a fost limitată şi el nu mai putea exercita multă iniţiativă în afacerile importante din care făcea parte în acele vremuri. Totuşi, el i-a urmat lui Goliţân ca şi preşedinte al Societăţii Biblice în 1824 şi l-a convins pe ţar să îl închidă în 1826.

impresivităţii lor presupuse." O altă remarcă este şi mai importantă: „duhul unui pasaj trebuie observat cu durere, astfel încât conversaţia să fie oferită într-un stil colocvial, povestirea într-un stil narativ şi aşa mai departe." Aceste propoziţii au apărut ca o erezie nebună „arhaicilor" literari şi s-a dovedit a fi un moment decisiv în acea „revoltă" turbulentă sau intrigă din anii 1820 împotriva Bibliei ruse.

Prin 1819, traducerea rusească a Evangheilor a fost completată şi publicată. În 1820, tot Noul Testament a apărut. O traducere rusă a Vechiului Testament a început imediat, cu Psaltirea tradusă mai întâi şi în ianuarie 1822 publicată separat (numai în rusă fără textul slav). Munca la Pentateuh a început în acelaşi timp.[647] Au fost deschise mai multe traduceri de la noile academii din Moscova şi Kiev, la fel ca şi de la alte câteva seminarii.

Problema înţepătoare şi complexă a relaţiei dintre textele greceşti şi cele evreieşti s-a ridicat imediat. Cât de vrednică şi merituoasă este Septuaginta? Cât de semnificative sunt textele masoretice? Aceste întrebări sunt intensificate fiindcă plecarea de la Septuagintă de fapt nu a însemnat nimic altceva decât o divergenţă faţă de Biblia slavă, care a rămas în folosinţa liturgică. Prin urmare, unele justificări impuse sau negaţii au fost necesare. La final, întrebarea a primit o soluţie simplă: textul ebraic sau (masoretic) ar fi slujit ca şi un text „original" şi primar. O prefaţă specială a fost scrisă cu scopul de a pacifica pe cei obişnuiţi cu limbile antice despre discrepanţele cu Biblia slavă. Filaret a scris prefaţa şi mitropolitul Mihail, mitropolitul Serafim, (pe atunci mitropolitul Moscovei) şi Filaret, acum arhiepiscop de Iaroslavl, au semnat-o. Corectările finale ale traducerii au fost încredinţate Părintelui Gherasim Pavschi. Tipărirea a fost terminată în 1825, dar datorită circumstanţelor, lucrarea nu numai că a eşuat să vadă lumina zilei,

[647] În *Note la cartea Genezei* [*Zapischi na knigu bytiia,* Sank Petersburg, 1816] Filaret a oferit toată traducerea rusă a textului ebraic.

dar a fost confiscată şi arsă în grabă. Munca biblică a fost oprită şi Societatea biblică a fost închisă şi interzisă.

Revizuirea dezastroasă a muncii biblice cere nişte explicaţii. O traducere rusă a Bibliei a cerut o atenţie răspândită şi simpatie; sau spus multe cuvinte de mare laudă şi au fost compuse şi proclamate public multe fraze înflăcărate. Nimeni nu a crezut ceea ce s-a zis şi au existat mulţi sincofanţi. Mulţi au vorbit din inimă şi cu o convingere deplină. Publicarea Bibliei ruseşti a răspuns unei nevoi neîndoielnice şi a uşurat „foamea de a auzii cuvântul lui Dumnezeu," după cum s-a exprimat Filaret. Ne-am mai putea reamintii că şi Tihon de Zadonsk a vorbit deschis despre necesitatea unei traduceri ruseşti.[648] Versiunea societăţii biblice ruseasc nu a fost ireproşabilă, dar natura problemelor ei şi a lipsurilor ei putea fi corectată numai prin nişte discuţii publice şi o cooperare largă, nu prin frică, condamnare sau suspiciune. Strict vorbind, prinţul Goliţân, „acel laic în haine eretice," a fost obiectul atacului.

Revolta „ultimă" împotriva Societăţii biblice şi munca la ea a unit oameni împărţiţi care cu greu au avut ceva în comun temperamental sau în stil. Doi oameni, Arhimandritul Fotie şi Amiralul Şişkov,[649] au oferit ideologia pentru toată intriga anti-biblică. De fapt, erau prezente două ideologii. Arhimandritul Fotie (Petru Spaschi, 1792-1838) ar fi exemplul unei epoci dificile şi îngrijorate cu toată suspiciunea ei cancerogenă. Deşi era un oponent fanatic al unor intrigi mistice şi diabolice, Fotie poseda aceiaşi psihologie ca şi oponenţii lui şi a suferit de aceiaşi boală a extazului. În autobiografia lui, Fotie oferă un portret convingător şi înfricoşător al lui însuşi. Un vizionar şi un devotat în extaz, el aproape ca şi-a pierdut tot simţul realităţii canonico-ecclesiale. El este pretenţios din cauza lipsei de smerenie. Portretul lui este unul similar cu cel al unui harismatic îngâmfat, insolent şi proclamat de

[648] A se vedea mai sus, pp. 157-159.
[649] A se vedea mai sus, nota 93.

sine care se înconjoară pe sine cu atomosfera unei exaltări protective. Un exemplu tipic al unei puteri seductive al unui ascetism fals care devine o alee şerpuitoare teribilă, Fotie a existat într-un stadiu emoţional, într-o lume a impresiilor şi a experienţelor. Îi lipsea perspectiva în viaţa religioasă. Trăind în frică şi în tăcere, el s-a temut şi s-a retras din public. Dacă a ieşit la ofensivă, el a ieşit din cauza unei frici pe care nu şi-a putut-o depăşii. În aceasta constă răspunsul la dificila problemă despre sinceritatea lui Fotie: nu a fost un ipocrit ticălos. Acţiunile şi acuzaţiile lui sunt consistente. El a atacat Societatea biblică cu o convingere genuină că se lupta cu Veliar („lupta îngerilor"). Această convingere personală şi sens de a fi un profet care a fost chemat sau trimis, percepţia unei misiuni sau datorii extraordinare şi o anumită egocentricitate extatică carcterizează acest tip de fanatic. Fotie poate fi numit mai mult un posedat decât un ipocrit. În orice caz, vocea istoriei Bisericii şi a tradiţiilor antice pot fi cu greu detectate în apelurile şi izbugnirile violente ale lui Fotie. El a fost prea ignorant să facă aşa, căci el cunoştea puţine lucruri despre scrierile patristice şi ascetice. El aproape că nu se referă niciodată al ele. „Nu posed scrierile Sfinţilor Părinţi, am avut şi am citit numai Biblia." În acest sens, Fotie nu s-a depărtat de obiceiul epocii biblice. Fără să fie un apărător riguros sau gardian al obiceiurilor Bisericii şi a tradiţiilor, Fotie a iubit să facă totul care i se potriveşte, care au rezultat în dispute cu autorităţile Bisericii. De obicei el argumentează cu privire la bazele revelaţiilor personale şi a inspiraţiilor; pe baza viziunilor, a apariţilor şi a viselor. Pe scurt, Fotie nu a fost atât de mult superstios decât fanatic.

Fotie a studiat la Academia Teologică din Sank Petersburg „sub ochiul ascuţit al Arhimandritului Filaret." El nu a absolvit din cauza unei boli care a luat forma unui paroxism indus din cauza fricii şi a epuizării duhovniceşti. Fotie a devenit confuz şi paralizat din cauza misticismului prevalent atunci în societate. Mulţi din Academie au citit prea adânc în cărţile otrăvite ale mincinosului şi apostatului Jung-Stilling.

Noile cărţi publicate, cum ar fi Stilling, Eckatşausen şi alte cărţi nuveliste şi libertine puteau fi citite la academie... au izbugnit dispute cu privire la Domnia de O Mie de ani a lui Hristos pe pământ, la condamnarea veşnică şi alte probleme religioase; unii iubeau să devieze de la Sfintele Scripturi, alţii găseau taine în tot locul. Biblioteca Academiei nu împrumuta cărţile Sfinţilor Părinţi, căci nimeni nu a oferit permisiune şi nici nu a oferit un exemplu. Comentarii germani şi străini ai Sfintelor Scripturi, care au cauzat mai mult bine decât rău, au fost condamnaţi şi consideraţi depăşiţi.

Fotie a devenit în întregime confuz de un astfel de mediu înconjurător. Se pare că el a învăţat timp de mai mult de un an pe care l-a petrecut la Academie, deşi există puţină probabilitate că el a învăţat „să descopere taine în tot locul." Academia nu l-a infectat cu o manie la modă de a interpreta Apocalipsa şi să ghicească vremurile prin texte apocaliptice folosite ca semne. Unde duşmanii actuali sau imaginari ai lui Fotie au dedus Împărăţia de o Mie a Ani din astfel de texte, Fotie l-a discernut pe Antihrist. „Lemnul este deja adunat şi focul este deja aprins."

După ce a părăsit Academia, Fotie a devenit învăţător la şcolile Alexander Nevschi, unde a stat sub supravegherea Rectorului Inochentie.[650] În 1817, Fotie a acceptat tunderea şi a fost repede numit învăţător de religie în a doua academie militară.[651] În timp ce câmpul viziunii sale s-a extins, Fotie a continuat să adune materiale polemice, lecturi, recitiri şi revizuirea unor cărţi rebele noi tipărite, „în special cele care erau manifest sau secret revoluţionare sau pierzătoare." Asortarea şi inventarul unor astfel de cărţi a fost mai mult divers şi lipsit de unitate şi a inclus cărţi despre materialismul englez, pornografia franceză, francmasonerie şi magie, filosofia germană, vrăjitoriile lui Boehme, Stilling şi „cărţi stanice" similare, cărţi „revoluţionare şi rele," cărţi „masonice

[650] Inochentie Smirnov (1784-1819). A se vedea mai sus, nota 47.

[651] *Corpul cadeţilor* sau academia militară a fost stabilit în 1731 pentru fiii nobilimii. Prin 1900 au existau douăzeci de astfel de şcoli militare cu acest nume, studenţii fiind de obicei fi de ofiţeri.

viclene," lucrările acelui „eretic mason" Fénelon şi acea „femeie nebună franceză," Guyon şi alte lucrări ca şi cele care „arătau învăţăturile metodiştilor şi ale quietiştilor, adică, cele ale iacobinismului şi ale filosofiei care se ascund sub masca creştinismului." Fotie a rămas neîncrezător „clerului nou" educat: „nici un singur colaborator nu a fost găsit potrivit; toţi au fost pregătiţi să pună adevărul la vânzare."

Biblia rusă şi-a făcut apariţia în sensul acestui mod de abordare. Mai întâi, Fotie i-a atacat pe masoni. După cum s-a exprimat el, „cu riscul vieţii mele, am acţionat ca să contracarez *Mesagerul Sionului* [*Sionschi Vestnik*], Labzin, lojele masonice şi ereziile, încercând să oprească răspândirea schismelor lor." Fotie a fost corect cu privire la mai multe lucruri, dar el a descris toate aceste efecte cu o intensitate isterică care mai mult irita decât convingea. El poseda o anumită suspiciune extatică care îi desfigura observaţiile lui acurate prin adăugirea unor trăsături imaginare şi imperceptibile. Mitropolitul Mihail l-a numit pe Inochentie să îl calmeze pe Fotie. Dar Inochentie nu a făcut decât să îi creeze mai multe remarci amare despre cursele diavolului. Mai târziu Fotie a scris o *Viaţă* [*Zhitie*] a lui Inochentie după propria lui părere sau ţinând cont mai mult de idealul lui imaginar. În realitate, Inochentie a fost mult mai subtil şi profund, deşi îi lipsea controlul de sine suficent şi răbdarea.

Fotie a devenit în curând neascultător pentru capitală şi a fost trimis în Novgorod ca şi stareţ al Mănăstirii Derevianis, apoi mănăstiera Skovoroda şi în cele din urmă Mănăstirea Iurev, unde a slujit ca arhimandrit. În timp ce se afla la mănăstirea Iurev, Fotie a format o relaţie apropiată cu contesa A. A. Orlova,[652] care s-a

[652] Anna Alekseevna Orlova-Chesmesnskaia (1785-1848), nepoata singurei favoritei Caterinei a II-a Grigorie Orlov şi care a fost o nobilă extrem de bogată. Ea l-a ales pe Fotie ca şi „părintele ei duhovnicesc" la sfatul lui Inochentie Smirnov şi a rămas apropiată de Fotie pentru tot restul vieţii. Un devotat evlavios al Bisericii Ortodoxe, Orlova a donat milione de ruble la mai multe mănăstiri şi

dovedit a fi un eveniment decisiv în viaţa sa. Prin „contesa Ana," Fotie şi-a început prietenia cu prinţul Goliţân în timpul aceloraşi ani. Corespondenţa lor, care a fost păstrată, are un caracter cald şi sincer.[653] În „autobiografia" lui, Fotie îşi reaminteşte lungile şi extensivele lui conversaţii cu Goliţân la casa contesei Orlova. Aceste conversaţii durau uneori mai mult de nouă ore fără întrerupere. Fotie accentuiază că Goliţân plin de pasiune a început să îl iubească şi a fost gata să îşi îndeplinească toate dorinţe lui. Judecând după scrisorile actuale ale lui Goliţân, Fotie nu a exagerat. El a reuşit la un moment dat să îl recocilieze pe Goliţân cu Mitropolitul Serafim. Goliţân a văzut în Fotie un alt Sfânt Ioan Hrisostom şi un „*stareţ* tânăr" [vârstnic]. În acelaşi timp, Fotie a fost puţin însetat. Fotie nu şi-a ascuns propriile sentimente calde: „tu şi eu – amândoi – sunt ca un trup şi suflet, o minte şi o inimă; sunt una fiindcă Hristos este în mijlocul nostru."

„Revolta" a izbugnit în 1824. După cum îşi aminteşte Filaret, „revolta împotriva Ministerului Afacerilor Religioase şi împotriva Societăţii Biblice şi traducerea Sfintelor Scripturi a fost organizată de oameni conduşi de interese personale, care nu numai că au împrăştiat suspiciuni exagerate şi malitioase, dar au creat şi calomnii, sperând să se atragă alţii oameni bineintenţionaţi la cauza lor." Rolul lui Arkcheev[654] în această intrigă nu mai are nevoie de

---

biserici, care i-au asigurat influenţa la înalţii demnitari ecclesiastici. Ea a fost apropiată de familia ţarului.

653 CF. „Dva pis'ma kniazia" A. N. Goliţân k Iur'evskomu arkhimadritu Fotiiu," *Chteniia v Moskovkom obşchestve istorii i drevnosti rossiskikh pri Moskovkom universitete,* 1868, III, 237-239; „Kianz+ A. N. Goliţân i arkhimandrit Fotii v 1822-1825 gg.," *Russkaia Starina,* 1882, 275-296.

654 Alexei Andreevici Arakcheev (1769-1834) a fost unul dintre cei mai apropiaţi, de încredere şi constanţi sfătuitori ai lui Alexandru. Alexandru s-a întâlnit cu el când Arkcheev slujea în armata privată a lui Paul în Gatchina. Când Paul a devenit împărat el a fost numit şeful general şi a fost responsabil pentru dezvoltarea artileriei şi reformarea administraţiei şi antrenarea armatei. Sub Alexandru el a slujit ca şi Ministru de Război şi administrator al coloniilor militare şi din ce Alexandru se întorcea din ce în ce mai mult spre interese mistice

elaborare. Pentru el intriga a însemnat denunţare şi mijloacele pentru al îl scoate din autoritate şi influenţă a însemnat o renaştere puternică a legăturilor lui personale cu ţarul.

Apariţia cărţii lui Gossner *Despre evanghelia lui Matei* [*O Evanghelii ot matfeia*] în traducere rusă a slujit ca şi o ocazie şi pretext pentru o acţiune decisivă. Traducerea nu putea decât să fie o scuză, fiindcă cartea nu putea decât să fie lipsită de distincţie din multitudinea unor astfel de lucrări edificatoare şi pietiste care au fost publicate atunci. De câteva ori Fotie i-a scris scrisori entuziaste ţarului, avertizându-l de pericol. El a făcut aşa cu cunoaşterea şi convingerea că a fost hirotonit şi trimis să mărturisească în apărarea unei biserici din pământul natal. Un înger al Domnului i-a fost trimis în Duminica Floriilor. Îngerul, care i-a apărut într-un vis, ţinea în mână o carte cu scrisori largi care aveau înscrise pe copertă: „această carte a fost compusă pentru revoluţie şi în acest moment intenţia ei este revoluţia." Cartea, din câte s-a dovedit, a fost *Un îndemn către oameni de a urma înclinaţiile lăuntrice ale duhului lui Hristos.*[655] Fotie defineşte idea primară a acesteui pamflet impios şi înşelător ca şi „un apel la apostazie de la credinţa în Hristos şi cheamă la alterarea ordinii civile în toate părţile ei." Singurul argument care putea posibil submina slujirea combinată în ochii lui Alexandru I a fost „revoluţia." Fotie a spus candid că: „astfel de activităţi şi comploturi politice au avut o influenţă mai mare asupra lui [Alexnadru] decât a făcut bunăstarea întregii Biserici." În mod religios, Alexandru nu a fost cu nimic mai radical decât Goliţân.

şi veghea din ce în ce mai mult administraţia zilnică a imperiului, el a căzut în mâinile asistentului său eficent, muncitor dar adesea neruşinat şi brutal. Prin anii 1820 singurul rival pentru al lui Arakcheev pentru favorile ţarului a fost Goliţân şi după căderea lui Arakcheev a fost fără nici o problemă al doilea şi cel mai puternic om în Rusia. Orişicum, când Alexandru a murit el s-a retras din slujba guvernului.

655 *Vozzvanie k chelovekam o posledovanii vnutrennumu vlecheniiu dukha Khristova,* o lucrarea pietistă franceză, tradusă în rusă în 1829 şi publicată în Sank Petersburg. Traducătorul, I.I. Iastrebstov, a slujit ca şi un secretar executiv al Comisiei pentru şcolile ecclesiastice.

Fotie a mărturisit că „locuind în acest oraş mai mult de o lună jumate, l-am observat în taină pe Gossner şi am învăţat că el pregătea o revoluţie în acele minţi care au fost aduse aici ca să înveţe. El a fost atât de bine pregătit că nimeni nu a îndrăznit să îl atingă; el a fost chemat aici fiindcă nimeni din clerul nostru ortodox nu a fost găsit capabil să facă astfel de scheme." Scrisorile lui Fotie au ridicat interesul ţarului tocmai din cauza caracterului lor isteric apocaliptic. Consecvent, el a voit să se întâlnească cu Fotie personal. El s-a întâlnit mai întâi cu mitropolitul Serafim. După audienţa lui cu Alexandru, Fotie l-a vizitat de două ori pe Goliţân şi la a doua întâlnire l-a blestemat în faţă.

Fotie stă în faţa sfintelor icoane: o lumânare arde, sfintele taine ale lui Hristos sunt în faţa lui, Biblia este deschisă (la Ieremia 23). Prinţul intră ca o bestie de pradă (Ieremia 5; 6), întinzându-şi mâna pentru binecuvântare, vorbind astfel: în cartea *Taina crucii* [*Tainstvo kresta*], tipărită sub supravegherea ta, este scris: clericii sunt nişte bestii şi eu Fotie un membru al clericilor sunt un preot al lui Dumnezeu, aşa că nu vreau să te binecuvântez şi orişicum tu nu ai nevoie de aceasta. (El i-a dat să citească Ieremia 23). Prinţul Goliţân, a refuzat să citească şi a fugit, dar Fotie a strigat după Goliţân prin uşa prin care a părăsit altarul: dacă nu te pocăieşti, vei intra în iad. Aceasta este versiunea lui Fotie. În *Note* [*Zapischi*], Şişkov adaugă că: „Fotie a strigat după el; anatema! Vei fi condamnat."

În aceiaşi zi, un decret a fost dat care îl exila pe Gossner din ţară şi s-a dat ordin ca traducerea rusă a cărţii să fie arsă de o autoritate publică. Mai mult, traducătorii şi cenzorii au fost puşi sub arest. Fotie s-a temut mult de mânia ţarului pentru anatema lui îndrăzneaţă, dar a continuat să îşi trimită apelurile curţii, inclusiv un „plan pentru distrugerea Rusiei" la fel ca şi alte „directive pentru distrugerea imediată a acestui plan într-un fel tăcut şi reuşit." Problema Societăţii biblice s-a ridicat cel mai puternic. „Societatea biblică trebuie eliminată sub pretextul că din moment ce Biblia a fost tipărită, nu mai era nevoie de ea." Ministerul Afacerilor

Religioase trebuia abolit şi demnitarii lui prezenţi lipsiţi de alte două posturi. Koşelev[656] trebuia schimbat, Gossner exmatriculat, Fessler[657] trimis în exil şi metodiştii scoşi afară sau cel puţin liderii lor. Din nou Fotie a invocat inspiraţia divină: „pronia dumnezeiască nu descoperă că mai trebuie făcut ceva. Am proclamat poruncile lui Dumnezeu; împlinirea lor depinde de voi. Au trecut exact doisprezece ani din 1812 până în 1824. Dumnezeu l-a cucerit pe Napoleonul vizibil care a cucerit Rusia. Prin persoana ta lasă-L pe El să îl cucerească pe Napoleonul duhovnicesc." În zile următoare, Fotie i-a trimis ţarului câteva „ameninţări" alarmante. Se pune la care o „taină" mare, înfricoşătoare şi ilegală, pe care ţi-o descopăr, tu cel puternic cu tăria şi duhul lui Dumnezeu." Ţelul a fost împlinit şi pe 15 mai 1824, Goliţân a fost eliberat, slujirea combinată abolită şi restul diviziunilor departamentale de mai înainte restabilite. Totuşi, Goliţân nu a ieşit din graţie şi nu şi-a pierdut influenţa personală, chair şi după moartea lui Alexandru.

Bătrânul amiral Şişkov, „pe jumătatele mort Şişkov, a ieşit din uitare," a fost numit ministru la un Minister separat de Educaţie. Deşi Şişkov nu a devenit Ministrul Afacerilor Religioase, inerţia a perpetuat politica unei slujiri combinate, numai ca şi revers, căci el s-a implicat persistent în afacerile sinodale. Şişkov nu a avut nişte puncte de vedere religioase precise. El a fost un liber gânditor moderat al secolului al optâsprezecelea, care şi-a limitat raţionalismul afară din consideraţiile naţionalo-politice. Chair şi prieteni apropiaţi care erau bine dispuşi faţă de el au mărturisit că Şişkov susţinea „puncte de vedere care se apropiau, dacă nu

656 A se vedea mai sus nota 12.

657 Ignaţius Aurelius Fessler (1756-1839), profesor la Lvov care a venit în scaunul de limbi estice şi filosofie la Academia din Sank Petersburg în 1809, a fost exilat în Saratov din cauza ateismului în 1810. Aici a lucrat ca şi supraintendent pentru consistoriile protestante din Sudul Rusiei până s-a întors în 1833 ca şi şeful consistoriilor luterane din toată Rusia. Fessler a lăsat mai multe lucrări, inclusiv tratate lingvistice, drame, nuvele şi alte lucrări mistice şi teologice.

coincideau cu socinianismul."[658] Fotie s-a referit la el evaziv: „el a apărat Biserica Ortodoxă în măsura în care poseda cunoştinţe despre ea." Fotie ştia perfect că rolul Bisericii într-un stat era de a fi un stâlp şi un bastion împotriva rebeliunii şi a revoluţiei. Şişkov a avut propriile lui opinii strice despre traducerea biblică. Idea traducerii Bibliei părea cea mai nebună dintre erezii, deşi mai presus de orice o „erezie literară," după înţeleapta frază a lui Sverbeev.[659] Şişkov nega înseşi existenţa limbii ruseşti. „Deşi era ceva distinct," ar fi spus el perplex. „Limba noastră slavă şi cea rusească este una şi aceiaşi, diferenţiată numai de limba de sus şi de vorbirea comună." Aceasta a fost teza primară religioso-filosfică a lui Şişkov. Rusa literară şi cea colocvială din punctul său de vedere şi din înţelegerea lui este „numai dialectul oamenilor obişnuiţi" din cadrul unei limbi slavono-ruseşti. „De ce este limba rusă divorţată de slavonă? Un vis, o ghicitoare!... Nu este ciudat să afirmăm existenţa unei limbi care nu conţine un singur cuvânt?" Lexiconul este unul şi acelaşi pentru ambele stiluri şi dialecte. „Prin salvonă nu vrem să spunem nimic mai mult decât că acel limbaj care este mai înalt decât cel colocvial şi care consecvent, poate fi învăţat numai prin citire; este limba literară măreaţă, educativă."

În analiza finală, Şişkov a distins între cele două limbi: „limba credinţei" şi „limba patimilor" sau ca să ne exprimăm într-un fel diferit, „limba Bisericii" şi „limba teatrului." Traducerile biblice i-au apărut ca şi o „transpoziţie" a Cuvântului lui Dumnezeu faţă de dialectul măreţ şi demn al acelui limbaj de stil josnic al patimilor şi al teatrului. El a crezut că un astfel de pas a fost făcut cu scopul de a discredita deliberat Biblia şi de aici încurcătura

---

658 Scriitorii ruşi s-au referit frecvent la toţi cei care negau divinitatea lui Iisus Hristos ca şi la socinieni sau ucenicii mişcării antitrinitare întemeiată de Laelius şi Faustus Socinus în Italia în secolul al şaptesprezecelea. Această sectă a fost puternică în Polonia şi Rusia de vest.

659 Dmitrii Nicolaevici Sverbeev (1799-1876), un nobil din regiunea Novgorod, a lăsat nişte memorii interesante despre această perioadă, *Zapischi Dmitriiia Nikolaevicha Sverbeeva* (Moscova, 1899).

asupra „observării Ortodoxiei într-un stil literar." El a considerat traducerea făcută în grabă; „aruncată pentru câţiva studenţi de la Academie cu instrucţii ca să fie făcută cât mai curând posibil." Traducerea rusă pleacă de la slavona Bisericii şi a aruncat o umbră pe text care a devenit familiar şi a fost cinstit de folosinţa Bisericii şi care prin urmare a subminat încrederea în el. „Mândria unui monah [Filaret] sau a unui lăudăros educat spune: astfel este în ebraică. Ei bine, cine mă v-a convinge că el cunoaşte forţa deplină a unui astfel de limbaj atât de puţin cunoscut, scris cu atât de mult timp în urmă?" Destul de frecvent Şişkov vorbeşte de slavonă ca şi cum slavona a fost limba originală a Sfintelor Scripturi." Cum îndrăznesc ei să altereze cuvinte care se consideră că iasă din gura lui Dumnezeu?"

Şişkov nu a fost singur în aceste reflecţii filologico-religioase. Destul de ciudat, pentru nişte motive similare, Speranschi s-a opus complet traducerilor ruseşti ale Bibliei. Limba „oamenilor obişnuiţi" i se părea mai puţin expresivă şi precisă. Nu era mai bine ca toţi să înveţe slavonă? Speranschi şi-a sfătuit fiica să folosească traduceri engleze, nu ruseşti, atunci când s-a întâlnit cu pasaje dificile. Mulţi alţii s-au împărtăşit de această opinie.[660]

Şişkov a detectat o schemă în mod special sinistră în publicarea Pentateuhului „separat de profeţi." În timp ce de fapt, Pentateuhul a reprezentat primul volum al unei Biblii ruseşti complete şi a fost plănuit pentru publicare mai înainte de reuşita volumelor cu scopul de a termina lucrarea mai repede. Şişkov a suspectat că această publicaţie separată a fost concepută şi executată cu scopul de a grăbii oamenii obişnuiţi să pice în braţele ereziei molocane sau pur şi simplu în iudaism. Putea cineva să nu înţeleagă legea mozaică literal, în special ţinerea Sabatului? ... Nu trebuiau adăugate şi nişte calificări pentru ca toate acestea să fie explicate figurativ şi ca şi umbre ale trecutului? Cu susţinerea

[660] De exemplu, baronul decemnrist Ivan Şteingel, care sa- referit la Biblia rusă, a scris că „încrederea într-un din aceste cărţi sacre citită în Biserică este subestimată." [Nota autorului].

mitropolitului Serafim, Şişkov a reuşit să aibă ars Pentateuhul rus la fabrica de cărămizi din Mănăstirea Alexander Nevschi. Subsecvent, Filaret al Kievului[661] nu şi-a putut reamintii de această distrugere a Sfintelor Scripturi fără un tremurat teribil.

Şişkov nu a crezut că este necesar să distribuie Biblia printre laici şi între oameni în general. „Nu v-a devenii această nevoie imaginară, prin cererea semnificaţiei Sfintelor Scripturi, o erezie şi o schismă?" Nu v-a fi Bibliei înjosită prin faptul că o vor avea fiecare acasă? „Ce poate rezulta din aceasta?... Se v-a extinde o sumă largă cu scopul ca Evaghelia, care până acum era privită cu solemnitate, să sufere o pierdere a importanţei ei, să fie pătată, aruncată sub bănci sau să fie folosită ca şi o hârtie de împachetat pentru bunurile gospodăriilor şi să nu mai aibă abilitatea de a acţiona asupra minţii umane mai mult decât asupra inimii." Şişkov a scris mult mai emfatic că această citire a Cărţilor Sfinte ţinteşte să distrugă adevărata credinţă, să rupă terenul mamă şi să creeze greve şi rebeliune. El credea că Societatea Biblică şi revoluţiile sunt similare.

În mod destul de constant, Şişkov a obiectat traducerii Bibliei în alte limbi ca turca şi tătara, căci cine nu ar putea vocifera în faţa fidelităţii traducerii? Lui Şişkov i-a fost frică de comentariile la Biblie. Cine v-a explica Scripturile atunci când ele vor fi atât de mult distribuite şi atât de uşor accesibile?

Fără interpretatori şi predicatori calificaţi, care v-a fi efectul atunci când numere largi de Biblii şi cărţi separate au fost diseminate? În mijlocul unei astfel de neverificat (şi s-ar mai putea spune universal) potop de cărţi ale Sfintelor Scripturi, unde v-a mai încăpea loc pentru învăţăturile Apostolice, practicile şi obiceiurile Bisericii? Într-un cuvânt, pentru tot restul care a slujit ca şi un

[661] Filaret Amfiteatrov (1779-1857) a fost capul Mănăstirii Volokalamsk în Sank Petersburg, inspector şi rector al Academiei Sank Petersburg din 1813. În aceşti ani el a participat la activităţile Societăţii Biblice ruseşti. În 1817 el a mers la Academia Moscova ca şi rector şi a fost numit în diferite sacune episcopale până când a devenit mitropolit de Kiev în 1837. A se vdea mai jos, pp. 256-258.

bastion pentru Ortodoxie?... Toate aceste lucruri vor fi date jos, zdrobite şi călcate sub picior.

Similar, Şişkov a văzut publicarea *Catehismului* ca şi o intrigă îndrăzneaţă. De ce să tipărim atâtea copii, dacă nu împărtăşim o credinţă necurată? (Au fost tipărite un total de 18,000 de copii). Din nou, mai mult decât orice, limba rusă i-a înspăimântat pe ruşi dar mai mult de orice l-a înspăimântat pe Şişkov. „Din câte se pare în cărţile religioase nu trebuiau să fie rugăciuni ca şi „Cred într-unul Dumnezeu" şi *Pater noster* transpuse în dialectul obişnuit. *Catehismul* conţinea texte scripturistice în rusă.

Catehismul compus de Filaret (o datorie încredinţată mitropolitului Mihail) a fost declarat în 1823 cu aprobarea Sfântului Sinod şi printr-o directivă imperială. „La cererea Ministerului Educaţiei," însoţit de folosirea numelui Împăratului, *Catehismul* a fost scos din vânzare la finele lui 1824. Filaret a protestat împotriva acestei mutaţii şi a ridicat deschis problema despre Ortodoxie. „Dacă Ortodoxia *Catehismului,* atât de solemn confirmată de Sfântul Sinod, este în îndoială, atunci nu v-a fi reprobabilă înseşi Ortodoxia Sfântului Sinod? În replică, Mitropolitul Serafim a insistat ca problema Ortodoxiei să nu fi ridicată şi că nu a existat nici o dispută cu privire la acest subiect. *Catehismul* a fost suspendat tocmai din cauza limbii textelor biblice şi a „rugăciunilor." Serafim, cu o anumită lipsă de ingeniozitate, a purces zicând:

„aţi putea întreba de ce limba rusă nu ar avea nici un loc în *Catehism,* în special în forma sa abreviată intenţionată pentru tinerii copii care nu sunt deloc familiari cu slavona şi prin urmare incapabili de a înţelege adevărurile credinţei expuse pentru ei în acest limbaj, atunci când rusa, a fost reţinută în cărţile sacre ale Noului Testament şi în Psalmi. La aceasta şi la mai multe întrebări care ar putea fi puse în legătură cu ea, nu vă pot oferii un răspuns satisfăcător. Sper ca timpul să vă explice ceea ce acum pare înnourat. În opinia mea, v-a venii şi acea vreme..."

Răspunsul lui Serafim putea semnifica că el fie că nu a participat personal şi activ în noul curs de evenimente sau că

această inconsistenţă aparentă putea fi repede depăşită prin extinderea interdicţiei de a include atât traducerea rusă a Noului Testament cât şi Societatea biblică. În orice caz, Serafim a minţit pur şi simplu când a negat că Ortodoxia *Catehismului* a fost pusă la îndoială. Fotie emfatic şi public l-a denunţat ca eretic, comparându-l cu un „canal de apă" şi a contrastat nefavorabil *Catehismul* cu nişte *Mărturisiri ortodoxe* mai vechi ale lui Petru Movilă.[662] *Catehismul* a devenit subiectul examinării, dacă nu oficial, cel puţin din oficiu. Aparent preotul I.S. Kochetov (1790-1854), un candidat la un grad mai înalt, care a absolvit în prima clasă a Academiei reformate din Sank Petersburg şi în acelaşi timp un învăţător de religie la liceul Ţarskoe Selo, a fost încredinţat cu revizuirea. Evaluarea lui, care a fost elaborată rapid, nu a favorizat catehismul. Koechetov a fost mult mai interesat de probleme de limbaj şi teologie. Ca şi filolog, el a slujit ca şi membru al Academiei Ruseşti, începând din 1828. Mai târziu a devenit membru deplin.[663]

Mitropolitul Evghenie,[664] care recent a fost chemat să participe la şedinţele Sfântului Sinod şi-a menţinut o atitudine critică faţă de *Catehism*. Succesorul lui Filaret la Tver şi Iaroslavl, Simeon Krylov-Platonov,[665] a condamnat plin de ură *Catehismul* ca fiind „un pamflet mizerabil," care conţinea învăţături nemaiauzite şi

---

662 Incidental, *Mărturisirea ortodoxă* a trecut printr-o nouă traducere tocmai în acel moment. Prinţul S.A. Şirinschi-Şikhmatov (la scurt timp după ce ieromonahul Anitikha şi un prietent perosnal apropiat al lui Fotie) a supravegheat lucrarea. Tarducerea a fost ţinută sub cenzura religioasă a comitetului la recomandarea părintelui Gherasim Pavschi.

663 Koechetov mai târziu devenit superiorul Catedralei Sfinţii Petru şi Pavel. Cf. eseului său *Despre efectele dezastroase a parţialităţii limbilor străine* [*O pagubnykh sledstviiakh pristrastiia k inostrannym iazykam*], scrisă în duhul lui Şişkov, care a obţinut o împlinire pentru Kochetov în Academia Rusă. [Nota autorului].

664 Evghnie Bolkhovitinov. A se vedea capitolul IV, nota 103.

665 Simeon Chirilov Platonov (1777-1824) a predat franceză şi poetică al Seminarul Sfânta Treime din Moscova şi retorică la Academia din Moscova, unde a devenit mai târziu rector. În 1816 a fost hirotonit episcop de Tula şi a urmat la Chernigov (1818), Tvr (1820) şi Iaroslavl (1821). El a predat la Academia din Sank Petersburg.

o „insolență de nesuferit." În orice caz, o ediție revizuită a *Catehismului* a recirculat numai după o re-examinare grijulie a tuturor textelor și citatelor biblice, care includea „prezentarea lor mai mult în dialectul slav decât în cel rusesc." Chiar și limbajul expunerii a fost adaptat deliberat sau făcut mai apropiat de slavonă. Orișicum, în acel moment au fost făcute numai niște schimbări nesemnificative.

Șișkov a obținut permisiunea împăratului Alexandru de a interzice traducerile Bibliei la fel de bine ca și închiderea Societății biblice. El a fost capabil să ofere anumite motive și alții i-au fost sugerați de zeloți cum ar fi M. Magnițchi[666] și A.A. Pavlov[667] (care a lucrat în biroul Supra Procuparorului Sfântului Sinod). Fotie l-a descris pe Pavlov ca și un „brav războinic din 1824." Mitropolitul Serafim a acționat una cu Șișkov. Totuși, Serafim a acționat la sugestie. Un om timid, lui îi „lipsea o suficentă claritate a minții" pentru a distinge între un entutziasm responsabil și între alte

---

666 Mihail Leontevici Magnițchi (1778-1824) a fost un oficial guvernamental oportunist care a intrat în frontul unui atac obscuratinst asupra sistemului educațional din Rusia. Mai de vreme în domnia lui Alenxadru el a slujit în gărzile Preobranjenskoi și în Ministerul Afacerilor Externe. Fiind activ în Francmasonerie și în Minsiterul Afacerilor Externe din jurul lui Speraschi, el a ajuns în dizgrațiile lui Speraschi și a fost exilat în 1812 în Vologda. Aici a ajuns în administrația provincială și în 1818 a devenit guvernator de Simbrisk. Apoi a început să scrie scrisori prin care a atacat sistemul școlar și lojele masonice. În 1819 a fost numit ca să investigheze Universitatea din Kazan și a devenit celebru peste noapte cu o expunere senzațională a filosofiei revoluționare și a iluminismului pe care pretindea că era predat acolo de profesorii unei „alianțe drăcești." În următorul an a fost numit capul Universității din Kazan pe care a reformat-o în conformitate cu principiile „Sfintei Alianțe," und filosofia a fost principala lui atracție. A venit înapoi în Sank Petrsburg și s-a aliat împotriva cu Arkhaeev, Șișkov și Fotie împotriva lui Golițân și a Societății Biblice. În 1826 Magnițchi a fost acuzat că aparținea Iluminaților și a fost exilat în Estonia.

667 Pavolov a fost un ofițer de cavalerie oportunist care a deținut și a pierdut câteva poziții în guvern. În 1823 el s-a insitgat dimpreună cu Supra Procuratorul Meșcherschi și după ce a primit o numire la biroul lui s-a alăturat repede forțelor lui Arakcheev și Fotie. În anul următor i s-a oferit un loc în Comosia Școlilor Ecclesiale. În 1827 Nicolae I l-a pus în retragere.

suspiciuni în mijlocul unor curente încrucişate de rumori şi frici. Lăsat singur, Fotie a insistat numai pe eliberarea „slujitorului orb." Tot restul motivelor au fost sugerate sau chiar impuse asupra lui. La un moment dat Serafim a studiat la Seminarul din Novikov şi a fost un membru activ al Societăţii biblice, ca arhiepiscop de Minsk şi mai apoi ca mitropolit de Moscova. Adesea el a susţinut cuvântări pline de patos în întâlnirile Societăţii Biblice Ruseşti. Totuşi, sentimentele lui s-au schimbat când a fost transferat în Sank Petersburg. A rupt imediat relaţia cu Goliţân. După scoaterea din oficiu a lui Goliţân, Mitropolitul Serafim, ca şi preşedintele Societăţii Biblice a început să impună împăratului Alexandru abolirea şi închiderea Societăţii biblice şi transferarea afacerilor, proprietăţii şi traducerilor şi proiectelor Sfântului Sinod.

Astfel de cereri nu au fost realizare repede, apărând numai mai târziu sub proaspătul impact al revoltei decembriste,[668]

---

[668] În timpul războaielor napoleonice mulţi ofiţei tineri nobili s-au uitat în spre vestul Europei. Ei s-au întors cu noi idei sociale şi politice şi cu dorinţa de a aduce Rusia în raza de activitate a civilizaţiei europene prin implementarea unor noi idei. Încurajaţi de un liberalism timpuriu ai domniei lui Alexandru câţiva tineri ofiţeri ai gărzilor în 1816 au format o Uniune a Mântuirii [*Soiuz spaseniia*], a cărui scop general a fost de a aduce, prin mijloace revoluţionare dacă era necesar, un guvern constituţional şi sfârşitul iobăgiei din Rusia. Această Societate a fost reorganizată în 1817 în Uniunea Bunăsătării [*soiuz blagodenstviia*], dar a fost dizolvată în 1820 din cauza fricii opresiunii guvernamentale. Membrii acestui grup, în mare parte ofiţeri ai Gărzilor Imperiale cu un statut social înalt, s-au antrenat în organizaţii secrete şi în tehnici conspiraţionale şi prin asociaţie mulţi dintre ei au fost conduşi de Nikita Muraev, Prinţul E. Obolenschi, Prinţul Serghei Trubeţkoi şi regretatul poet K. Ryleev; organizaţia sudică s-a astrâns în jurul lui Pavel Pestel. Mişcarea a câştigat simpatizatori şi s-au discutat planuri pentru o preluare revoluţionară asupra guvernului. Când Alexandru I a murit dintr-o dată în 19 noiembrie 1825, consipratorii s-au decis să acţioneze. În acel moment guvernul se fla într-un stadiu de confuzie. Următorul în linie la tron era din câte se presupunea fratele lui Alexandru, Constantin. El s-a căsătorit cu o contesă poloneză şi a renunţat în secret la drepturile lui de succsiune şi într-un manifest nepublicat din 1823 fratele următor, Nicolae a fost numit moştenitorul aparent. În săptămâna confuză de după moartea lui Alexandru, dar totuşi, Nicolae a fost nesigur de susţinerea lui şi de frica de a nu apărea ca şi un

responsabilitatea pentru care Şişkov i-a condamnat pe „mistici." Decretul din 12 aprilie 1826 prin care se închidea Societatea biblică a conţinut o calificaţie importantă: „sancţionez vânzarea continuă la preţul stabilit pentru cei care doresc cărţile Sfintelor Scripturi care au fost deja publicate de Societatea biblică în rusă, slavonă şi alte limbi vorbite de locuitorii Imperiului" sub Nicolae I[669] În practică,

uzurpator el şi-a lăsat toţi asociaţii pentru a îşi proclama loialitatea faţă de noul împărat Constatin. Între timp în Varşovia Constantin jura preferinţă faţă de Nicolae. Acesta în cele din urmă a acceptat totul în 14 decembrie şi populaţei i-a fost sugerată cu discreţie să depună un jurământ tradiţional faţă de noul suveran. În acea zi aproximativ 3,000 de soldaţi, conduşi de conspiratorii de la Sank Petersburg, s-au adunat în piaţa Senatului şi au refuzat să depună jurământul, cerându-l pe „Constatin..." care avea o reputaţie netemeiată de binevoinţă şi liberalism, „... şi o Constituţie." Ei au aşteptat ca restul armatei să li se alăture, dar în loc de a se face cereri ca Mitropolitul Serafim şi marele duce Mihail să se disperseze, au fost loviţi de trupe loiale lui Nicolae şi care au fost imediat arestaţi. În trei săptâmâni membrii din sud ai conspiraţiei au fost asaltaţi de trupele de sud loiale lui Nicoale şi arestaţi imediat. O comisie specială a fost stabilită pentru a îi încerca pe „decembrişti" şi cinci au fost spânzuraţi, în timp ce 31 au fost exilaţi permanent în Siberia în timp ce altor 85 le-au fost oferiţi nişte termieni mai mici de exil.

669 Nicolae (1796-1855), al treilea fiu al lui Pavel, a devenit ţar în 1825 în timpul revoltei decembriste. Un iubitor al disciplinei de baracă şi un credincios într-un autoritanism autocratic, el şi-a sumat o direcţie personală asupra guvernului la un nivel care nu a mai fost văzut în Rusia din timpul lui Petru cel Mare. Domnia lui a fost martoră a unei mari expansiuni a birocraţiei guvernului, represiunea disensioniştilor şi un acut sens al cenzurii, precum şi creşterea Cancelariei Imperiale, care mai înainte a fost un departament relativ nesemnificativ, într-o structură imensă cu patru secţiuni comprehensive. Problemele importante ale statului au fost transferate de la diferite ministere la cancelarie, ceea ce a dus la supravegherea personală a lui Nicolae asupra imepriului său. A treia secţiune a cancelariei, poliţia politică, a devenit un celebru instrument de represiune. Ambele şcoli şi Biseirca au fost folosite ca să nutrească idealul unei „Naţionalităţi Oficiale," sumarizată în fraza lui Uvarov „Ortodoxie, Autocraţie şi Naţionalitate." În afacerile străine, interesele ruseşti faţă de sud au continuat şi Nicolae a revizuit poliţele lui Alexandru de a nu intervenii în revoluţia greacă mergând la război cu Turcia şi forţându-l pe Sultan, în tratatul din 1829 de la Adrianopole, să recunoască un guvern stabil local în Grecia. Poliţele expansioniste ale Rusiei au pus-o pe un curs al coaliţiei cu interersele Angliei şi a

publicaţiile Societăţilor biblice au fost scoase din circulaţie şi numai comitelele interesate cu închisorile au fost interesate de a oferii traduceri ruseşti ale Noului Testament exilaţilor şi prizonierilor din stocurile lor.

Destul de ciudat, în 1828, prinţul K.K. Liven, superintendentul de mai înainte în Dorpat şi o figură influentă şi proeminentă în Societatea biblică de mai înainte, l-a înlocuit pe Şişkov ca şi Ministru al Educaţiei. Mai târziu, în 1832, el a devenit capul nou născutei Societăţi Biblice germane. Prinţul Liven a aparţinut Fraţilor Moravieni. „Uneori un oficial trimis de undeva cu o misiune rapidă îl primea în sala de primire în faţa tuturor, cântând tare psalmii. Întorcându-se la un oficial, el îl asculta, dar fără să răspundă continua liturghia" (Viegel). Livel era un german şi un protestant şi Societatea Biblică Germană a fost cea care a fost restaurată. Totuşi, ca şi Ministru al Educaţiei, el a fost chemat să administreze tot imperiul. În orice caz, în acele vremuri, „viziunile guvernului s-au schimbat din nou."

VII

Întoarcerea la scolasticism

„Revolta" din 1824 nu a fost direcţionată împotriva Societăţii Biblice, ci împotriva întregii „noii ordini." Filaret al Moscovei a definit corect scopul „revoltei" ca şi o „întoarcere la vremea scolasticismului." Totuşi, principalul apărător al noii ordini în aceşti ani s-a dovedit a nu fi altul decât Filaret.

Filaret (1782-1867) a avut o viaţă lungă, care a început literal de la anexarea Crimeii la „Marile Reforme." El a fost un om al epocii alexandrine. A fost născut în adormita şi uitata Kolomna şi

---

Franţei, ceea ce a rezultat în Războiul din Crimea, care încă mai dura când Nicolae a murit în 1855.

a studiat într-un seminar pre-reformat unde studenţii erau învăţaţi în latină din manuale latine. La mănăstirea seminar Sfânta Treime, unde şi-a terminat studiile şi a devenit învăţător, duhul scolasticismului protestant era atenuat şi moderat de spulberarea acelui pietism bisericesc atât de tipic exemplificat în mitropolitul Platon Levşin.[670]

Arhimandritul Evgraf (Muzalevschi-Platonov), rectorul, preda din texte protestante. Filaret îşi aduce aminte că „Evgraf desemna anumite pasaje care să fie copiate din Hollatius."[671] Lecţiile au constat din traducerea şi comentarea acestor pasaje dictate. „Acele doctrine pe care ortodocşii şi protestanţii le au în comun, cum ar fi Sfânta Treime, Răscumpărarea şi altele au fost studiate sistematic, dar altele, de exemplu doctrina Bisericii, nu au fost citite deloc. Evgraf exemplifică o generaţie în tranziţie. El iubea interpretări mistice ale Bibliei şi a devenit destul de inspirat de astfel de explicaţii. „Împărăţia lui Dumnezeu nu este conţinută într-un cuvânt, ci în tărie." El a încercat o tranziţie în instrucţia limbii ruseşti. Subsecvent el a slujit ca şi rector al Academiei Teologice Reformate, dar a murit la scurtă vreme după ce a fost numit. Filaret nu l-a judecat prea aspru când a spus că „un învăţător neexperimentat ne-a instruit în teologie, dar el a făcut aceasta cu o mare dedicaţie."

Amintirile personale ale lui Filaret ale unui seminar „pre-reformat" au fost în întregime negative. „Ce era acolo de admirat?" la o astfel de şcoală. Filaret nu o dobândit decât o cunoaştere strălucită a limbilor clasice şi pregătire sănătoasă în stilistică şi filologie. Ca şi o consecinţă el cunoştea limbile antice mai bine decât pe cele moderne şi nu a studiat niciodată germană. Pentru restul, el şi-a putut mulţumii talentele personale şi s-a dedicat la

---

[670] A se vedea capitolul IV, nota 48.

[671] David Hollatius (sau Hollaz 1648-1713) a fost un slujitor şi teolog luteran. Lucrarea sa *Examen theologicum acroamaticusm* (Rostock şi Liepzig, 1717) a fost cel mai mare text al ortodoxiei luterane mai înainte de venirea pietismului. Hollatius a scris *Scrutinium vritatis in mystocorum dogmata* (Wittenberg, 1711).

munca grea. Astfel, într-un anumit sens, au existat anumite baze pentru descrierea lui ca un autodidact.

În 1809, noul tuns ierodiacon Filaret a fost obligat să se refugieze tăcut la Mănăstirea Sfânta Treime spălat în duhul unei reverii evlavioase „pentru inspecţie" la Sank Petersburg şi pentru slujbă în noile şcoli ecclesiale reformate. Pentru Filaret contrastul izbitor şi transferul imediat a conferit oraşului Sank Petersburg o apariţie ciudată: „cursul evenimentelor îmi este deplin incomprehensibil," a admis el într-o scrisoare către tatăl său. El şi-a reamintit primele impresii ale sale din Sank Petersburg pentru tot restul vieţii sale. Sinodul l-a salutat cu sfatul de a citii „*Miracolele lui Swedenborg*" [*Şvedenborgovy chudesa*] şi a învăţa franceza. El a fost dus la curte ca să vadă focurile de artificii şi ca să participe la o partidă de mascaradă cu scopul de a se întâlnii cu prinţul Goliţân, Supra-Procuratorul Sfântului Sinod, destul de literar „în mijlocul zgomotului balului."

Apoi un om mic, cu pieptul plin de stele şi medalii, a intrat în cameră şi a început să ameninţe prin cameră. El purta o pălărie cu trei coarne şi un fel de capelă de bumbac asupra unei uniforme îmbrodate. Apoi s-a suit la balcon unde prin decor clericii şedeau. El s-a amestecat politicos cu membrii Sinodului, înclinându-se în faţa lor, strângându-le mâinile, murmurând scurt un cuvânt sau două mai întâi către primul apoi către altul. Nimeni nu a rămas surprins de îmbrăcămintea sau familiaritatea lui.

Aceasta a fost prima mascaradă de la bal şi mai trebuie menţionat că el nu a mai văzut niciodată un domino. „În acel moment am devenit un obiect de amuzament la Sinod," îşi v-a reamintii Filaret „şi am rămas un prost."

Filaret s-a bucurat de o primire frumoasă în Sank Petersburg şi nu i s-a permis imediat să predea la Academie. Numai în 1812 el a devenit rectorul academiei şi arhimandrit, cu datoria de a supraveghea Mănăstirea Iurev în Novgorod. El a avansat din cauza ardorii lui, el s-a distins prin faptul că „predica Cuvântul lui Dumnezeu" şi din cauza „omiliilor lui elocvente şi edificatoare

despre adevărurile credinţei." Filaret a atras deja atenţia ca un stilist şi predicator încă pe când se afla la Mănăstirea Sfânta Treime. El a avut cu adevărat un dar şi un sentiment special pentru cuvinte. Dintre predicatorii ruşi a fost influenţat de Platon şi Anastasie Bratanovschi.[672] În Sank Petersburg a devenit familiar cu predicatorii secolului al şaptesprezecelea, în special cu Massillon, Bourdaloue şi mai mult decât oricine cu Fénelon.[673] Influenţa părinţilor estici, Hrisostom şi Grigorie Teologul, pe care Filaret l-a preţuit şi iubit în mod special, este cât se poate de pronunţată. Filaret a ales teme contemporane pentru predicile lui. A vorbit despre darurile şi manifestările Duhului, taina Crucii, „despre glasul care strigă în deşert" – teme favorite ale pietismului şi ale quietismului. El a predicat de mai multe ori în capela prinţului Goliţân, chiar şi în zilele de peste săptămână. Grigorie Postnikov[674] a comentat destul de negativ aceste predici. El i-a scris lui Filaret, spunându-i franc că aceste predici au arătat „un interes pentru lucrurile lumeşti, ingeniozitate şi circumspecţie, care ofensau o inimă care era în căutarea unui adevăr edificator şi neamestecat." De fapt, în acei primi ani, Filaret a vorbit cu un stil ornamental şi mult prea intens. Mai târziu a devenit calm şi mai precaut, dar limba lui a rămas complexă şi frazele lui au fost întotdeauna aranjate ca şi un contrapunct. Astfel de trăsături nu diminuează expresivitatea

672 Anastasie Bratanovschi-Romanenko (1761-1806) a fost episcop de Moghilev şi din 1805 Arhiepiscop de Astrakhan. A fost un membru al Academiei ruseşti şi a lucrat la reorganizarea din 1808 a şcolilor ecclesiasitice.

673 Jean-Baptiste Massilon (1663-1742), un pedagog francez şi episcop, a fost cunoscut ca şi un „Racine de la amvon." Louis Bourdaloue (1632-1704), „regele oratorilor şi oratorul regilor," a fost un teolog iezuit ale cărui predici au fost considerate model de omiletică clasică. Ambii au predicat la curtea lui Louis XIV. Despre Fenelon a se vedea capitolul IV, nota 112.

674 Grigorie Postnikov (mort în 1860) i-a urmat lui Filaret ca rector al Academiei din Sank Petersburg în 1819 şi după doi ani a întemeiat ziarul *Khristianskoe chtenie* acolo. A mai fost cunoscut ca şi autorul lucrării *Istinno-drevniaia i sitinoo-pravoslavnaia Khristova ţerkov* (1855) scrisă împotriva stiliştilor. În 1855 a devenit mitropolit de Sank Petersburg. A se vedea mai jos, pp. 220-222.

predicilor lui. Chiar şi Herzen[675] a admis că Filaret poseda un control rar asupra limbii. „El a recomandat limba rusă, pe care a îmbinat-o plin de succes cu slavona bisericii." Această „stăpânire" a limbii oferă motivul principal pentru puternicul lui stil: el a scris cu cuvântul viu, un cuvânt care pare gândit, o reflexie vocală. Filaret a predicat întotdeauna Evanghelia şi nu a încercat niciodată să dobândească nimic mai mult decât un efect retoric. Tocmai în acei primi ani din Sank Petersburg, el şi-a produs predicile lui originale şi exemplare la Vinerea Mare (în 1813 şi în special în 1816).

Datoriile pedagogice şi cărturăreşti ale lui Filaret în acei ani arată un stadiu mai mare de intensitate. L-a aşteptat o încercare grea şi severă. „A trebuit să învăţ ceea ce nu am fost niciodată învăţat." La scurt timp, după 1810 până în 1817, el a trebuit să se pregătească şi să consturiască practic un întreg curs de teologie în toate branşele, inclusiv teologie exegetică, drept canonic şi istoria antică a Bisericii. Nu este surprinzător că el s-a plâns de o epuizare extremă. Nu ar fi nici surprinzător că aceste prime încercări nu au reuşit întotdeauna şi nici nu au avut o originalitate completă. Ele au produs impresii diverse şi proaspete. „Influenţele" erau mult prea puternice într-un cuvânt. Prima carte a lui Filaret, *O schiţă a istoriei biblice ruseşti* [*Nachertanie ţerkovno bibleiskoi istorii*, 1816] şi *Nota la cartea facerii* [*Zapiski na knigu Bytiia,* 1816], au fost modelate după Buddeus.[676] El a mai împrumutat aparatul cărturăresc al lui Buddeus. Un astfel de împrumut a fost pur şi simplu de neevitat datorită timpurilor limită şi a grabei lui la muncă. Studenţilor li s-au dat manuale şi alte manuale cu scopul examinărilor.

Filaret a fost un profesor strălucit şi prin de inspiraţie.

El a vorbit distinct şi într-un fel incisiv, măreţ şi inteligent; dar el s-a adresat mai mult intelectului decât inimii. El a expus liber Sfintele Scripturi, ca şi cum cuvintele pur şi simplu curgeau din gura

---

675 Lucrarea lui Herzen, *Byloe i Dummy* (în traducere *Trecutul meu şi gândurile mele: memorii,* 6 volume, New York, 1924-1928) conţine multe comentarii valabile asupra unor evenimente sau personalităţi ale timpurilor lui.

676 Despre Johann Franz Buddeus a se vedea capitolul IV, nota 9.

lui. Studenţii au devenit absorbiţi de el, astfel că în momentul când s-a oprit din predat, încă mai rămânea dorinţa de a merge la el fără mâncare şi băutură. El a produs o impresie puternică prin lecţiile lui. Aceste lecţii păreau cu adevărat plăcute şi desăvârşite oricui. În timpul orelor, el părea un vorbitor elocvent şi înţelept. Totul arăta că el acorda mult timp erudiţiei.

Aceasta este propria descriere a Arhimandritului Fotie. El adaugă că Filaret a apărat puternic monahismul „şi era foarte compasionat." Fotie a avut ocazia să experimenteze compasiunea în timpul dificilului şi greului lui an la Academie. După cum a remarcat Sturza, în acele vremuri Filaret a fost „agitat de promptitudinea unor influenţe diverse." Dimpreună cu restul, el l-a citit pe Jung-Stilling, Eckartşausen, Fénelon şi Guyon ca fel ca şi cartea lui Kerner *Vrăjitorul din Pervost.*[677] Urme ale unei astfel de citiri au rămas fără nici o remarcă şi o parte de neşters a facerii intelectuale şi duhovniceşti. Filaret nu putea găsii o limbă comună nu numai cu Goliţân, ci şi cu Labazin şi chiar şi cu quakerii itineranţi. Fiecare dimensiune a vieţii religioase l-a interesat şi l-a atras. Pentru astfel de interese, Filaret a stat în Biserică şi în lăuntrul său a rămas neatins de această deşteptare mistică. Fiindcă era un personaj întotdeauna impresionabil, Filaret a înclinat spre suspiciune: el nota toate, proba şi reflecta profund asupra tuturor detaliilor, un obicei neplăcut pentru cei din jurul lui. El prefera o anumită rezervă, în timp ce se supunea şi se disciplina împotriva altora. Chiar şi Fotie, care în memoriile lui i-a reproşat lui Filaret mai multe lucruri şi care nu i-a plăcut deloc de el, a admis că, în timp ce un student „trăia sub ochiul ascuţit al Arhimandritului Filaret," el „nu a observat niciodată şi nici nu a putut observa, chiar şi cea mai mică vină în învăţăturile lui despre Biserică, fie în clasă la academie sau în privat." Fotie l-a atacat furios pe Filaret numai

[677] *Die Sehrin der Prevost* (1829). Această nuvel s-a centrat pe temele hipnotismului şi a somnambulismului. Autorul lor, Iustin Kerner (1786-1862), a fost un poet liric german al şcolii şvabe romantice. Pe lângă poemele lui profund melancolice el a fost autorul lucrării *Reiseschaten* (1811) şi *Bilderbuch aus meiner knabenzeit* (1849).

pentru un singur lucru: răbdarea lui excesivă şi taciturnitatea lui extremă.

Inochentie l-a sfătuit pe Fotie să îi facă vizite frecvente lui Fotie, de unde ar putea învăţa ce înseamnă tăcerea. O astfel de trăsătură a fost una din caracteristicile lui Filaret. El a părut secretos şi evaziv. În memoriile lui, Sturza scrie că exista „ceva enigmatic" în toată fiinţa lui. Complet deschis în faţa lui Dumnezeu şi nu în faţa oamenilor – cel puţin nu discriminatoriu – „Filaret nu şi-a permis momente de confidenţionalitate nepermisă." Cu o justificare parţială, el ar putea fi acuzat de o timiditate excesivă şi de precauţie, căci el nu a voit să rişte o autoritate provocatoare. („Filaret i-a spus lui Inochentie că „noi cei doi arhimandriţi din mănăstirile Iurev şi Pustisk nu v-om salva Biserica, dacă conţine defecte"). Precauţia lui Filaret a avut o altă dimensiune. El nu a avut nici o credinţă în utilitatea şi disponibilitatea unor măsuri restrictive şi nu se grăbea să judece sau să condamne. Era întotdeauna capabil să distingă între greşeală de la persoana care o comitea şi privea cu bunăvoinţă la fiecare impuls sincer al sufletului. Chair şi în tânjirile misticilor el a simţit o adevărată sete religioasă, o nelinişte duhovnicească, care se împiedica dimprejurul unor căi greşite, tocmai din cauza faptului că „acea cale adevărată a fost sărăcăcios construită." Astfel, pentru scopuri polemice, interdicţiile nu erau suficente. Mai presus de orice, era nevoie de educaţie. Pentru această luptă constructivă şi creativă cu eroarea, pe care Filaret a voit să o plătească, trebuie să ne deprindem, să raţionăm şi să ne reţinem de la nişte dispute nerăbdătoare.

În spatele faţadei seducţiilor mistice, Filaret putea recunoaşte o nevoie vitală de religie, o sete de instrucţie şi iluminare religioasă: de aici şi participarea sa entuziastă la munca la Societatea Biblică. Munca l-a atras, căci el credea că Biserica trebuia să îşi extindă energiile ei la traducerea Bibliei, „pentru ca pâinea să nu fie luată de la copii." El a crezut cu tărie în puterea reînnoiri găsită în Cuvântul lui Dumnezeu şi şi-a legat pentru totdeauna numele de ea şi s-a dedicat fără egoism viaţa de traducerea Bibliei ruseşti. Munca

sa la Biblie a fost dificil de valorizat în adevărata ei valoare. Pentru el personal munca a însemnat încercări şi umiliri personale majore. În mijlocul „revoltei" împotriva Bibliei în Sank Petersburg, Filaret al Moscovei, a replicat că „o astfel de dorinţă de a citi Biblia este deja un semn de îmbunătăţire morală." Dacă cineva preferă să trăiască mai mult din rădăcini decât din pâine curată, Biblia nu poate fi făcută responsabilă. Întrebării anticipate: „de ce este nevoie de această inovaţie de a schimba creştinismul şi Biblia?" Filaret a răspuns:

„De ce această inovaţie? De ce noul? De ce dogmele? De ce îndreptările pentru vieţuire? Societatea Biblică nu predică nici unul dintre aceste lucruri, ci le pune în mâna celor care le doresc, o carte din care au fost trase adevărurile credinţei şi din care dogmele ortodoxe au fost derivate. Este aceasta o nouă Societate? Ea nu introduce nimic nou în creştinism şi nici nu produce nici cea mai mică alteraţie în Biserică.... De ce această invitaţie de o origine străină? continuă ei. În replică la această întrebare, am putea evidenţia pentru compatrioţii noştrii mai multe lucruri şi putem întreba o întrebare similară: de ce nu sunt ele numai de origine străină, ci în întregime străini?..."

După cum s-a exprimat un contemporan, „unii dintre cei mai dedicaţi oameni au crezut în aceast crez nefericit că oamenii ar înnebunii din cauza citirii acestei cărţi sacre." Pentru o vreme, studenţilor din şcolile militare li s-a interzis oficial să citească Biblia, o măsură ostentativă şi plină de precauţie, din cauza faptului că doi cadeţi s-au smintit deja. Mulţi alţii „au privit-o ca şi pe o carte care se cuvenea numai pentru folosinţă în Biserică şi potrivită numai pentru preoţi." Din cauza fricii de excese şi greşeli mistice, dintr-o dată oamenii au început să evite scrierile lui Macarie al Egiptului şi a lui Isaac Sirianul, a cărui „rugăciune înţeleaptă a inimii a fost distrusă şi luată în derâdere ca şi ruină şi ca aducătoare de boală."

Cumva mai târziu, Filaret a dovedit că era posibil să scrie noi comentarii la epistolele Sfântului Pavel, în ciuda faptului că Hrisostom a oferit cu mult mai înainte explicaţii. „Fumul intră în

ochi şi ei spun că lumina soarelui îi devoră." Tuşind din cauza fumului, ei cuprind, „cât de otrăvitoare este apa din izvorul vieţii."

Un astfel de duh timid al unor sârguinţe teologice timide l-a perturbat şi l-a smintit pe Filaret de câte ori a apărut. „Natura umană conţine o ambivalenţă ciudată şi nişte tendinţe contradictorii," a spus el odată.

Pe de o parte există un sens al nevoii pentru ceea ce este divin şi o dorinţă pentru comuniune cu Dumnezeu; pe de altă parte, există o lipsă de înclinaţie tainică de a se ocupa cu probleme divine şi un impuls de a evita orice dialog cu Dumnezeu... Primele dintre aceste tendinţe aparţin naturii originale a omului, în timp ce restul derivă din natura perturbată de păcat.

Posesiunea şi păstrarea credinţei nu sunt suficente: „probabil voi aveţi îndoieli dacă posedaţi s-au nu credinţa sau cum o posedaţi..." continuă Filaret.

Atâta vreme cât în credinţa voastră locuieşte Cuvântul lui Dumnezeu şi în crez, atunci credinţa voastră aparţine lui Dumnezeu, profeţilor Lui, Apostolilor şi Părinţilor Bisericii şi nu vouă. Când vă ţineţi credinţa în gânduri şi pomenire, atunci începeţi să o dobândiţi ca fiind a voastră; dar încă mă tem de împlinirea voastră, fiindcă credinţa vie este singurul indiciu al acelei comori pe care aţi primit-o, adică puterea vie a credinţei.

În alte cuvinte, credinţa, în plinătatea conţinutului dogmatic, trebuie să devină un principiu vital sau centru al vieţii. Fiecare persoană nu trebuie pur şi simplu să îşi amintească conţinutul acelei credinţe, ci să o dobândească prin munca minţii şi cu întregimea sufletului. Lui Filaret nu i-a fost frică să deştepte acest gând, deşi ştia că ispitele pot fi depăşite şi cucerite printr-un act creativ şi nu printr-o tăinuire înspăimântătoare. Subsecvent el a scris: „necesitatea de a te bate cu duşmanii şi cu învăţăturile contrare dogmelor este o datorie destul de suficentă. Cu ce ne ajută să combatem opinii care sunt inamice oricărui adevăr dogmatic? Filaret a accentuat întotdeauna necesitatea de a ne angaja în teologie ca şi într-o temelie singură şi imutabilă pentru o viaţă religioasă

deplină. Creştinismul nu înseamnă a fi un nebun de dragul lui Hristos [*iurodstovo*], nu înseamnă ignoranţă, ci înţelepciunea lui Dumnezeu." Prin urmare nici un creştin nu îndrăzneşte să se oprească la început sau să rămână numai la un stadiu elementar. Creştinismul este o cale sau un drum. Filaret îşi reaminteşte constant că „noi nu trebuie să luăm în consideraţie nici o înţelepciune, nici cea care este secretă sau ascunsă, ca să ne fie străină sau care să nu fie egalată de noi, ci cu smerenie trebuie să ne direcţionăm minţile spre contemplarea lui Dumnezeu." Personalitatea creştinului este formată numai de o astfel de înţelegere şi gândire; numai în acest fel este format şi călit „omul perfect al lui Dumnezeu." Aforismul preferat al lui Filaret este, „raţiunile teologiei," adică o poruncă „la raţiune" oferită oricui şi nu numai câtorva. El a considerat aceste manuale detaliate periculoase şi din motive bine întemeiate. „Un student care avea în faţa lui un manual mare, observă că el nu poate absorbii nici ceea ce i s-a oferit. Consecvent, posibilitatea de a construi ceva pentru sine îi pare imposibilă. Astfel mintea nu este pornită la activitate şi memoria reţine mai mult cuvintele decât ideile din paginile cărţii." De ceea ce este necesar este ridicarea şi exercitarea „capacităţii de a funcţiona a minţii" şi nu numai dezvoltarea simplă a memoriei. În aceasta stă soluţia sau explicarea pentru fervoarea cu care Filaret a luptat toată viaţa sa pentru limba rusă, atât pentru Biblie cât şi pentru instrucţia teologică. El a voit şi s-a sârguit să facă, teologia accesibilă tuturor şi pentru acest motiv a părut teribil şi periculos oponenţilor lui. Accesibilitatea generală nu a însemnat pur şi simplu că ei nu au voit. „Traducerea Noului Testament într-un dialect simplu a lăsat o pată de neşters şi permanentă asupra lor," a scris Fotie.

A fost necesar să se creeze război pe două fronturi cu scopul de a dobândii folosirea instrucţiei şcolare ruseşti. Mai întâi, trebuiau combătute autorităţile civile (şi în timpul domniei lui Nicolae I toate „gândurile" erau privite ca şi un embrion al

revoluției). Așa numitul comitet din 6 decembrie (1826-1830)[678] s-a opus complet propunerii de instrucție din rusă, argumentând că adăugările necesare ediției manualelor la noua limbă rusă pentru teologia dogmatică și ermineutică ar putea atrage atenția unor oameni lipsiți de iluminare față de problemele de credință: „oferind o oportunitate pentru explicații și conjuncturii." În al doilea rând, trebuie să dezbatem cu reprezentanții vechilor educații folosința instrucției teologice latine. După plecarea lui Golițân, mitropolitul Evghenie al Kievului a fost chemat la Sinod.

Lui i s-a încredințat o nouă construcție a școlilor ecclesiale, „pentru stabilirea școlilor ecclesiale pe temelia tare și stabilă a Ortodoxiei," după cum a scris mitropolitul Serafim. Fotie l-a recomandat pe Evghenie și l-a contrapus direct cu Filaret ca fiind „mai înțelept și în același timp un om ortodox mare și un stâlp al Bisericii." (Fotie i-a oferit lui Evghenie o salutare solemnă). Pe când se afla în Sank Petersburg, Evghenie a devenit mult prea interesat de interesele lui personale și de arheologice ca să mai fie capabil să își dedice mai multă atenție problemelor mai largi ale politicii bisericești. Totuși, un duh reacționar se putea simții destul de bine între noii membrii ai Comisiei Școliilor Ecclesiale. Filaret al Moscovei nu a participat la sesiunile Sinodului din Moscova la încoronarea lui Nicolae. El s-a ocupat cu afacerile diocezei și numai în 1827 s-a întors în Sank Petersburg. În primele săptămâni de după sosirea lui, el a fost chemat să discute problema reformei bisericii. Cineva i-a prezentat împăratului o propunere pentru niște reforme fundamentale care voiau să „înjuge biserica cu un fel de consistoriu protestant compus din clerici și laici," după înțelegerea intenției

[678] Acest comitet a fost format de Nicolae I pentru a investiga cauzele revoltei decembriste recente și anumite reforme posibile ale guvernului în lumina lor. A fost condus de prințul V.P. Kochubei și l-a inclus pe Golițân și contele P.A. Tolstoi. Recomandațiile lui asupra unor administrații provinciale au fost adoptate în 1837.

propunerii. Aparent, generalul Merder,[679] primul tutore al lui Nicolae, a transmis propunerea. Filaret credea că autorul este A.A. Pavlov, cohorta lui Fotie şi Şişkov în timpul „revoltei" din 1824. Sinodul s-a străduit să compună o replică substanţei propunerii. Filaret a prezentat şi el o notă personală, care a fost trimisă de Sinod ca şi opinia unuia dintre membrii lui. Împăratul a scris cuvântul „drept" [spravledivo] pe raportul său, în care din nou Filaret a ridicat din nou problema traducerii biblice. Sugestia lui Filaret nu mai putea face progres în punctul de vedere al mitropolitului al opoziţiei calificate a mitropolitului Serafim. Filaret nu a insistat. „Nu vreau să creez o schismă în Biserică."

În următorii câţiva ani, Filaret a avut din nou ocazia să pună în detaliu viziunea sa asupra problemei şcolilor bisericeşti. Din nou ocazia a venit în legătură cu acele propuneri de reformă. El a condamnat deplin şcolile scolastice şi mai emfatic a pedepsit încercările de a se întoarce la nişte modele anulate.

Mai înainte de reformă, câteva şcoli ecclesiale s-au distins prin cunoaşterea latinei... ca rezultat preoţii cunoaşteau autorii latini păgâni destul de bine, dar de abea cunoşteau scriitori religioşi şi bisericeşti. Ei puteau vorbii şi scrie în latină mai bine decât în rusă. Cu frazele lor explicite într-un limbaj mort, ei au fost mult mai capabili să strălucească într-un cerc de cărturari, decât să ilumineze oamenii cu cunoaşterea vie a adevărului. Era predată numai teologia dogmatică şi acea într-un fel şcolăresc. Rezultatul a fost o cunoaştere seacă şi rece, o lipsă a unei capacităţi suficente practice de a informa, un ton forţat, o învăţătură nefructificată şi o incapacitate de a vorbii unor oameni despre nişte adevăruri atât de familiare în şcoli... Încă de la reforma şcolilor bisericeşti din 1814, instrucţia în teologia practică [*deatenoie bogoslovie*] a fost introdusă, aducând studiul teologiei mai aproape de nevoile vieţii... Limba rusă a fost permisă în predarea teologiei. Cunoaşterea latinei a devenit

[679] Karl Karlovici Merder (1788-1834), cunoscut ca un om uman şi senzitiv, i-a transmis aceste calităţi lui Alexandru Nicolaevici fiindu-i tutore din 1824 până la moarte.

mai slabă, dar în acelaşi timp terminologia şcolii a început să oferă o cale în spre o expoziţie a adevărului mai pură şi mai curată. Extensiunea cunoaşterii adevărului a fost întărită şi comunicarea lui oamenilor făcută mai uşoară...

Filaret a accentuat că: „înţelegerea teologică, zdrobită de marea greutate a terminologiei şcolii predate în latină, nu a cântărit liber asupra terminologiei şcolii predate în latină, nu a acţionat liber în timpul perioadei de studiu şi după studiu numai cu cea mai mare dificultate putea ea fi transpusă în rusă pentru a fi comunicată oamenilor." El a criticat ultimele directive de la Comisia Şcolilor Ecclesiale. Adevărat, a acceptat el, nu toţi învăţătorii şi-au realizat cursurile pline de succes, dar ar trebui ca învăţătura din „lecţiile" cuiva să fie complet interzisă pentru acest motiv? Trebuie ca latina să devină din nou obligatorie pentru manualele de teologie ale lui Teofilact,[680] „copiată din teologia luterană a lui Buddeus," mai poate fi denumită din nou? Filaret a adus din nou un argument bazat pe efectivitate. „Întoarcerea la scolasticismul latin pentru instrucţie într-o limbă antică comprehensibilă nu poate facilita îmbunătăţirea educaţiei." Este surprinzător că o vreme care a fost lăudată pentru zelul ei pentru Ortodoxie să prefere întoarcerea la latină."

Un alt Filaret, arhiepiscop de Riazan şi mai târziu mitropolit de Kiev, a răspuns acestei note determinative. Fără să intrăm în dispută direct cu Filaret al Moscovei, el a insistat asupra păstrării latinei din diferite motive: o măsură de apărare pentru cărturari, dar şi mai important ca şi precauţie, pentru ca greşelile şi ereziile să fie contracarate în teologia dogmatică care nu vor câştiga atenţie publică prin cărţile ruseşti. Totuşi, el a fost de acord cu anumite puncte şi a propus ca anumite catehisme, în special *Mărturisirea ortodoxă*, să fie publicate pentru folosinţă populară în slavonă şi rusa bisericească. El a admis că teologia practică putea fi predată cel mai

[680] Teofilact Gosrschi, *Doctrina* (prima dată publicată în 1784). A se vedea capitolul IV, nota 61.

bine în rusă. În cele din urmă, el a crezut că ar fi de dorit să organizeze traducerea scrierilor patristice în rusă din greacă şi latină. Filaret al Moscovei a trebuit să accepte. Raportul final nu a inclus o propunere pentru instrucţia teologică în rusă.

S-a propus ca teologia să fie predată în rusă la seminarii cu scopul ca studiul şi transmiterea ei oamenilor să fie mai uşoară şi astfel ca cei care nu sunt încrezători de ce ascundem sfintele evanghelii într-un limbaj neortodox. Am afirmat că este ciudat şi uimitor de ce trebuie să renunţăm la latină în greaca bisericii şi de ce Teofan Procopovici, făcând aşa, a desfigurat învăţăturile noastre, contrare cu opinia generală a întregii antichităţii orientale; a trebuit să fie tăcut, cu scopul de a calma acele neînţelegeri care puteau împiedica munca noastră.

Filaret a dobândit un lucru: un punct special a fost adăugat rezoluţiei Sinodale; „cu scopul ca instrucţia condusă în şcolile ecclesiale să fie mai direcţionată spre ţelul educaţiei populare în credinţă şi moralitate prin intermediul unui cler educat, pentru a face oamenii capabili să fie încurajaţi să pregătească manuale de teologie care să spună adevărurile într-un fel precis, neobscurizate de subtilităţi scolastice şi care modifică [teologia] pentru a se potrivii circumstanţelor Bisericii orientale greco ruseşti.

Disputa cu privire la limba de instrucţie a fost decisă fără nici o dezbatere preliminară. În ciuda interdicţiei, la scurt timp rusa a devenit limba şcolilor din tot locul. Filaret a ţinut conferinţe în tot locul. Filaret a conferenţiat în rusă la Academia Sank Petersburg, la fel ca şi succesorul lui Grigorie Postinicov. Chiril Bogoslovschi-Platonov a făcut aşa în Moscova.[681] Atât Grigorie cât şi Chiril au fost absolvenţi ai primei clase de la Academia din Sank Petersburg.

[681] Chiril Bogoslovschi Platonov (1788-1840) a studiat la Academia din Sank Petersburg şi a fost profesor şi rector la Academia din Moscova şi episcop de Viatka şi mai apoi de Podolia. A se vedea mai jos, pp. 222-223.

Moise, rectorul Academiei din Kiev,[682] preda deja în rusă. Meletie (Leontovici)[683] şi mai apoi Inochentie, i-a urmat exemplul. Treptat latina a ieşit din folosinţa seminariilor, astfel că prin 1840 cu greu se mai preda în vreo şcoală latină. Totuşi, tranziţia la rusă nu a însemnat o eliberare genuină din captivitatea sclaviei scolasticismului. În 1840 teologia rusă a trebuit să sufere o altă revenire a scolasticismului latin. Din nou iniţiativa a aparţinut procuratorului supraveghetor.

VIII

Mitropolitul Filaret al Moscovei

Filaret a scris foarte puţin. Circumstanţele vieţii sale nu au fost favorabile scrisului. Numai în tinereţe s-a putut dedica erudiţiei fără prea multă interferenţe. A fost obligat să muncească în grabă. Aceşti ani au fost dedicaţi mai mult studiului decât unei creativităţi independente. Fiind curând chemat să slujească în ierarhia de sus, prin urmare Filaret nu a avut libertatea şi nici timpul de a investiga sistematic şi a studia teologia. În anii să maturi, Filaret a fost capabil să fie un teolog şi să studieze teologia. De fapt, *Predicile şi adresele* lui [*Slova i rechi*] rămân principala sa moştenire teologică. Filaret nu a construit niciodată un sistem teologic. Predicile lui sunt numai fragmente, dar ele conţin un întreg lăuntric al concepţiei. Aceste fragmente descoperă o experienţă teologică vie chinuită şi temperată într-o încercare a rugăciunii şi a privegherii. Filaret al Moscovei a fost prima persoană

---

682 Moise Antipov Platonov (1783-1834) a predat mai înainte în Academia din Sank Petersburg şi mai apoi eventual a devenit exarh al Georgiei. El a tradus Evanghelia lui Luca în rusa contemporană pentru Societatea Biblică.

683 Meletie Leontovici (mort în 1840), un absolvent de la Academia din Sank Petersburg,a fost numit profesor şi inspector al Academiei din Kiev în 1817. Doi ani mai târziu, el i-a urmat lui Moisei ca rector şi mai apoi a devenit Arhiepiscop de Kracovia.

din istoria teologiei ruseşti moderne pentru care teologia a devenit încă o dată ţelul vieţii, pasul esenţial spre progres duhovnicesc şi construcţie. El nu a fost doar un teolog, ci el a trăit teologia. De la amvon sau din scaunul episcopal din catedrală, cu dreptate şi discernământ a învăţat lecţiile credinţei. Filaret a fost un vorbitor disciplinat. El nu a vorbit niciodată pur şi simplu, ci a citit şi a urmat un text mărturisit, o cerinţă oratorică încă din vremea zilelor lui din şcoală.

Ca şi teolog şi învăţător a fost mai presus de orice un biblicist. Predicile lui au insistat cel mai mult asupra Cuvântului lui Dumnezeu. El nu a consultat Sfintele Scripturi pentru dovadă: el a început cu textele sacre. După apta frază a lui Bukharev,[684] pentru

[684] Feodor Bukharev (1824-1871) a fost un student la Academia din Moscova şi din 1846 un conferenţiar înflăcărat şi pasionat al Sfintelor Scripturi acolo. Repede a câştigat reputaţie acolo pentru scrisorile lui către autorul Nikolai Gogol, cu care a devenit cunoscut şi care i-a susţinut întoarcerea lui la o Ortodoxie conservativă tradiţională. Lucrarea *Tri pis'ma k N.V. Gogoliu* a fost scrisă în 1848, dar s-a întâlnit cu dezaprobarea mitropolitului Filaret şi nu a fost publicată decât în 1861. Devenind arhimandrit în 1854, a fost trimis în acel an la Academia din Kazan din cauza punctelor sale de vedere controversale despre religie în societate, exprimate în *O pravoslavii v otnoşenii k sovremenosti* (publicată pentru prima dată în Sank Petersburg, 1861). Bukharev poseda tendinţele filosofiei idealiste care au câştigat teren în Rusia în anii 1920, dar le-a interpretat în termenii creştinismului şi cu optimismul primar al misticilor de la începutul secolului. În Kazan a rămas numai un an fiind chemat mai apoi în Sank Petersburg pentru a slujii într-un comitet de cenzură nou organizat. Aici a fost implicat într-o controversă tragică. Una dintre lucrările care i-au parvenit ca şi cenzor, a fost primul număr al revistei lui V. I. Askochenschi *Domaşniaia beseda* (a se vedea mai jos nota 262). Din cauza caracterului ei întunecat şi sceptic, în special în legătură cu instituţiile Bisericii, Bukharev a negat publicaţia. Aceasta l-a înfuriat pe Askochenschi, care a lansat nişte proteste violente al Academia din Sank Petersburg şi când jurnalul a fost în cele din urmă trimis tiparului în 1858 a inclus un sumar denunţător a lucrării *O pravoslavii* a lui Bukharev în care a fost acuzat de o erezie ticăloasă. El s-a apărat într-un articol în *Syn otechestva*, dar Askochensckii l-a presat cu protestele lui împotriva comentariilor lui la Apocalipsă, pe care Bukharev care acum era deja retras la Mănăstirea Sfântul Nikitin din 1862 a considerat-o lucrarea fundamentală a vieţii lui. Când autorităţile în 1863 au decis să nu o publice el a

Filaret textele biblice „erau gândurile unui Dumnezeu viu şi atotînţelept care emană din incapacitatea noastră de al Îl înţelege." Gândurile lui trăiau în elementul biblic. El a reflectat tare în timp ce muta nuanţele chipurilor sau a poveştilor biblice. Filaret, notează Bukharev, nu a permis niciodată ca teologia lui să devină o „investigaţie legală guvernată de un cod dogmatic de legi seci," după cum a fost cazul de mai înainte de vremea lui Filaret şi care a avut loc de mai multe ori în timpul epocii sale de la „întoarcere la vremea scolasticismului."

În primii ani de învăţătură, Filaret a lucrat la un plan general pentru un curs de teologie, *O introducere în teologie* [*Obrozenie bogoslovkikh nauk,* 1814]. A fost un plan caracteristic, căci a fost un curs de teologie biblică. Din punctul de vedere al lui Filaret, ţelul sistemului teologic a fost de „a lega într-o ordine potrivită" faptele individuale şi adevărurile Revelaţiei. Un „sistem" de teologie era ceva deplin dependent şi derivativ. Istoria ieşea mai înainte de sistem, căci Revelaţia a fost oferită în istorie şi evenimente.

Formalismul „vechilor şcoli protestante" în care Filaret a fost crescut şi educat a exercitat o influenţă puternică asupra lui, în special în primele zilele ale tinereţii. El nu s-a rupt dintr-o dată formal de tradiţia rusă a lui Procopovici. O mare parte din definiţiile şi maniera de expresie a fost sugerată sau copiată din textele protestante. El se referă la astfel de cărţi în *Sumar*; de aici incompletitudinea şi imprecizia scolastică a primelor formulaţii a lui Filaret. El a avut obiceiul de a se referii la Sfintele Scripturi ca la „singura şi suficenta sursă de învăţătură despre credinţă" şi a mai adăugat că „a oferii Cuvântul nescris al lui Dumnezeu egal în greutate cu cel scris, nu numai în fucţionarea Bisericii, ci şi în dogmele ei ar fi subiectul pericolului de a distruge poruncile lui Dumnezeu în favoarea tradiţiei umane." Aceasta s-a spus în centrul polemicilor. Dar nu înseamnă că ei au negat-o, atunci Filaret a

---

renunţat la voturile monahale şi s-a căsătorit. Restul vieţii şi l-a petrecut în sărăcie, dar Bukharev a continuat să publice lucrări despre exegeza Vechiului Testament şi să adauge materiale la tratatul său despre Apocalipsă.

minimalizat importanţa Tradiţiei în Biserică. El s-a împărtăşit şi a reprodus ideea protestantă a aşa numitei „suficenţe de sine" a Sfintelor Scripturi. Într-o lucrare mai timpurie, *O expoziţie a diferenţelor între Biserica estică şi cea vestică în învăţătura credinţei* [*Izlozhenie raznostei mezhdu vostochnoi i Zapodnoi terrkvi v uchenii very*] scrisă în 1811 pentru împărăteasa Elisabeta Alexeevna şi chiar şi în ediţiile mai timpurii ale *Catehimsului*, Filaret spune puţine despre Tradiţie sau tradiţii. În redacţia finală a *Catehismului* din anii 1830, întrebările şi răspunsurile despre Tradiţie au fost adăugate pentru promovarea altora.

Totuşi aceasta a fost mai mult o greşală a unei limbii speciale a unei anumite perioade decât o eroare sau o greşală. În ori caz, Filaret nu a privit la Scripturi abstract sau în izolare. Biblia este dată şi menţinută în Biserică. Biserica o oferă credincioşilor pentru lectură şi ghidaj. Scriptura este o Tradiţie scrisă şi astfel este o mărturie a cunoştinţei vii şi a înţelegerii Bisericii. Scriptura este o înregistrare a Tradiţiei, nu nişte tradiţii obişnuite ale pomenirii umane, ci o Sfântă Tradiţie. Ca să ne exprimăm altcumva, este o pomenire sacră întrupată în scris „pentru păstrarea neîntreruptă şi uniformă a cuvintelor divine."

După cum explică Filaret, este „numai o continuare a Tradiţiei şi o formă construită nealterabil a Tradiţiei." Când vorbea de Scripturi ca şi sursa singură şi suficentă a învăţăturii despre credinţă, el nu a avut în minte o carte cu coperţi de piele, ci Cuvântul lui Dumnezeu care trăieşte în Biserică şi care trezeşte fiecare suflet viu la ceea ce Biserica înştiinţează şi învaţă. Scriptura este Tradiţie. Mai mult, Tradiţia sfântă şi adevărată nu este pur şi simplu tradiţia simplă şi verbală a învăţăturilor canoanelor, ceremoniilor şi ritualurilor ci este şi instrucţia invizibilă şi actuală prin har şi sfinţire." Este unitatea Duhului Sfânt, comuniunea sacramentelor. Este unitatea Duhului Sfânt, comuniunea tainelor. Pentru Filaret principalul lucru nu a fost pomenirea istorică, cu cursul neîntrerupt al harului. Prin urmare, tradiţia autentică este

posibilă numai în Biserică. Numai în Biserică harul Duhului Sfânt revarsă adevărul într-un val nefrânt şi este asimilat de el.

Biblicismul intens al lui Filaret a fost legat adânc şi intim cu concepţia despre Biserică. Aceasta a fost o întoarcere la stilul patristic şi la obiceiul teologiei. În acelaşi timp, Filaret a accentuat că studiile filologice moderne trebuie să ofere o definiţie precisă pentru „înţelesul formal" al Scripturii. Scriptura este Cuvântul *lui Dumnezeu*, nu numai un cuvânt despre Dumnezeu vorbit sau înregistrat în timp. Este un cuvânt eficace care acţionează veşnic prin veacuri. Este o anumită taină divină, apariţia nealterată a harului şi a puterii. „Lumina este conţinută în fiecare urmă a cuvântului lui Dumnezeu şi înţelepciunea este auzită în toate sunetele." Filaret a adăugat, „autenticitatea Sfintelor Scripturi se extinde dincolo de limitele raţiunii noastre." Este un fel de comoară divină: Cuvântul neoprit, creativ şi dătător de viaţă. Biserica este această comoară sfântă în care este păstrat acest cuvânt. Este o construcţie specială a Duhului lui Dumnezeu.

Autentică şi neîndoielnică, Sfânta Tradiţie este „sursa" inepuizabilă a credinţei. Problema rămâne, cum se recunoaşte şi cum se discerne această tradiţie „neîndoielnică"? Cum este distinsă tradiţia Bisericii de tradiţiile şcolilor? Tocmai această problemă a ocupat constat atenţia lui Filaret. El nu a voit să discute apelurile la Tradiţie. El a protestat în faţa obiceiului scolastic şi a tendinţei de a stabilii texte sau o mărturie autoritativă. El a accentuat că este imposibil să echivaleze orice mărturie nebiblică cu cea a Bibliei şi domeniul inspiraţiei divine este descris tocmai de limita canoanelor. „Este posibil de definit momentul când un scriitor bisericesc devine un sfânt şi nu mai este un simplu scriitor fiind subiectul slăbiciunilor umane obişnuite?" Filaret nu a pus limite la autoritatea educaţională a Bisericii. El a limitat numai autoritatea şcolilor.

Tradiţia istorică, în orice caz, este subiectul confirmării şi Filaret a avut un înţeles viu al istoriei. Acest înţeles l-a separat de restul scolasticilor următori dimpreună cu pendaterismul lor logic şi de mistici cum ar fi Speranschi, Labzin şi Skovoroda de mai înainte

pentru care Biblia a devenit o alegorie şi un simbol. Pentru Filaret Biblia a fost şi a rămas mai presus de orice o carte de istorie. Începe cu o descriere a creaţiei cerului şi a pământului şi se sfârşeşte cu apariţia unui pământ şi a unui cer nou, „toată istoria lumii existente," după remarca lui Filaret. Această istorie a lumii este istoria legământului lui Dumnezeu cu omul. Mai este şi istoria Bisericii care începe ceva mai devreme. „Istoria Bisericii începe simultan cu istoria lumii. Creaţia lumii în sine poate fi văzută ca şi un fel de pregătire pentru creaţia Bisericii fiindcă scopul oricărei împărăţii a naturii create stă în împărăţia harului." Lumea a fost creată de dragul omului şi odată cu creaţia omului a apărut şi Biserica originală, întemeiată după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu. Omul a fost introdus în lumea naturii ca şi preot şi profet, pentru ca lumina harului să pătrundă prin el în toată lumea creată. În libertate, omul a fost chemat să răspundă la această iubire creativă şi „apoi Fiul lui Dumnezeu v-a locui în oameni şi v-a domnii deschis şi triumfător în toată lumea. Puterea şi lumina raiului se vor vărsa în jos fără oprire până când ultimul pământ nu v-a mai fi distinct de rai."

Legământul ceresc cu Dumnezeu a fost abrogat odată cu Căderea; Biserica originală a fost distrusă. Omul a înăbuşit în sine atenţia veşnică dătătoare de viaţă a măririi divine şi astfel a blocat curgerea harului în lume. În lumea căzută, totuşi, scopul creativ divin a continuat să opereze. Acţionează ca şi o promisiune şi ca o chemare. Lumea creată (afundată în abisul infinităţii divine şi care planează deasupra abisului non-fiinţei personale) păstrează Cuvântul lui Dumnezeu.

Toată istoria este călătoria lui Dumnezeu spre om şi călătoria omului spre Dumnezeu. Acest puls sfânt al timpului şi al istoriei poate fi simţit în special în Vechiul Testament. Acela a fost un timp al aşteptărilor şi pregătirilor mesianice. Umanitatea aşteaptă şi doreşte Mântuitorul promis şi Dumnezeu egal aşteaptă exerciţiul libertăţii şi iubirii umane. Pentru acest motiv în timp există tensiune: „lumea creată se mişcă în cercuri definite prin necesitate şi

nu poate fi grăbită." Vechiul Testament este un timp al prefiguraţilor şi premoniţiilor; un timp al unor Epifanii multiple şi multiforme şi în acelaşi timp a fost o întoarcere a celor aleşi între oameni la o întâlnire cu Dumnezeul care se apropie. „Terenul comun pentru Epifanie, în special în dimensiunea ei umană, ar fi reprezentat de întruparea Fiului lui Dumnezeu, căci rădăcina şi temelia sfintei Sale umanităţi se găseşte în oameni încă din vremurile primilor lor progenitori." În acest sens, Vechiul Testament este o genealogie a Mântuitorului.

Chipul Maicii lui Dumnezeu este clar şi deplin gravat în conştiinţa teologică a lui Filaret. Ziua Buneivestiri a fost pentru el cea mai măreaţă zile dintre toate. Odată cu Bunavestire din Nazaret, Vechiul Testament se termină şi începe Noul Testament. Tensiunea aşteptării este dizolvată. Libertatea umană răspunde prin Maica lui Dumnezeu. „Fără nici o rezervă ea s-a încredinţat dorinţei Regelui Regilor şi căsătoria umanului cu divinul a fost împlinită." În naşterea lui Hristos Biserica, distrusă pentru totdeauna de neascultarea Adamului pământesc este recreată indestructibil pentru totdeauna. Împărăţia harului este descoperită şi Împărăţia măririi este deja uşor vizibilă.

În viziunea lui Filaret, Biserica este Trupul lui Hristos, „unitatea vieţii" în El. Nu este unirea tuturor sub o singură autoritate, chiar şi sub autoritatea regală a lui Hristos. Mai mult, Biserica este o Cincizecime continuă: o unitate în Duhul lui Hristos. Valul sfinţitor al harului ca şi o fântână care nu poate fi arsă curge prin pragul Împărăţiei Măririi ce v-a să vină. „Când trupul tainic al ultimului Adam, compus şi constituit de El prin legătura mutuală a membrilor prin acţiuni potrivite pentru fiecare dintre ei, creşte în compoziţie şi este perfect şi deplin creat, susţinut de capul Său, plin de Duhul Sfânt, chipul lui Dumnezeu apare triumfant în toţi membrii lui şi astfel rezultă marele Sabat al lui Dumnezeu şi al omului. Cercul timpului este închis. Domnul Pantocratorul este întronat şi începe căsătoria Mielului.

În speculaţiile lui teologice, Filaret a început întotdeauna din faptele Revelaţiei şi s-a mişcat prin ele. El nu s-a depărtat de la istorie cu scopul ca în grabă să se urce la „înălţimile exaltate ale contemplaţiei" prin intermediul teologiei abstracte. El nu iubea „filosofia rece" şi a fost condus în teologie nu atât de multe de concluzii logice cât de fenomene istorice. El era conştient de tainele divine în acţiunile şi manifestaţiile ei istorice. Toată istoria este descoperită înaintea lui ca şi o singură mare dezvoltare a Iubirii Divine şi a Măririi Divine în lumea creată. Tema teologiei a fost întotdeauna legământul dintre Dumnezeu şi om, în toată complexitatea şi caracterul multiform al destinului istoric.

„Sistemul" lui Filaret nu a fost construit sub „influenţe" şi „impresii," căci structura lui este patristică (a se compara cu cea a lui Grigorie de Nyssa). El a insistat cu o atenţie specială pe două teme: prima, taina Crucii şi a doua taina Răscumpărării. În al doilea rând, descrierea vieţii Harului, viaţa în Duhul lui Hristos descoperită credincioşilor. Hristos este tainicul prim preot care este oferit şi care aduce oferirea. El este mielul lui Dumnezeu şi marele Ierarh (a se vedea epistola către evrei). El a văzut în Evanghelii crucea de pe Golgota. A fost patima Mântuitorului pe care a văzut-o în Dumnezeul-om. „Destinul lumii a fost suspendat pe cruce, viaţa lumii stă la mormântul Lui. Crucea iluminează pământul plângător al mormântului." Taina Crucii este taina iubirii divine. „Astfel în domeniul duhovnicesc al tainei, dimpreună cu toată dimensiunea Crucii lui Hristos, contemplaţia este copleşită de lipsa de limite a iubirii de Dumnezeu." În Vinerea Mare, Filaret a predicat din nou asupra pasajului „căci atât a iubit Dumnezeu lumea." El a chemat ca sensul ultim al Crucii să fie înţeles. „Iată!... Nu există nimic cu excepţia Iubirii binecuvântate şi sfinte a Tatălui, Fiului şi Duhului Sfânt faţă de o umanitate păcătoasă şi disperată. Iubirea Tatălui în actul crucificării; Iubirea Fiului care este crucificat; Iubirea Duhului Sfânt care triumfă prin puterea Crucii."

Filaret a fost complet liber faţă de orice interpretaţii greşite sentimentale şi moraliste a iubirii Crucii. Din contră, el a accentuat

că crucea lui Hristos este înrădăcinată în faptul că bunăvoinţa divină nu are limite. Taina crucii începe în veşnicie „în sanctuarul Tri-Ipostatic al Dumnezeirii care este inaccesibilă lumii create." Astfel, Hristos este văzut în scripturi ca şi Mielul lui Dumnezeu, prevăzut sau crucificat încă de la întemeierea lumii. „Moartea lui Hristos este centrul fiinţei create. Crucea lui Iisus, construită pe animozitatea evreilor şi pe setea de sânge a păgânilor, este chipul pământesc şi umbra crucii cereşti a iubirii." În predicile lui, în special în zilele de pomenire a Patimilor, Filaret a urcat la înălţimile rugăciunii lirice; în aceste adresări se poate simţii un tremurat al inimii. Predicile lui sunt imposibil de parafrazat; este numai posibil ca ele să fie recitite şi repetate.

În Filaret nu găsim un sistem integrat, căci el a vorbit întotdeauna „ocazional." Găsim încă ceva mai mare: o unitate a experienţe vii, o adâncime a concepţiei intelectuale, „o vizită tainică a Duhului." Acesta este indiciul sau explicaţia influenţei asupra teologiei. Practic el nu a avut ucenici direcţi, nici nu a creat o şcoală; el a creat ceva mult mai important: o mişcare duhovnicească. Filaret a fost întotdeauna rezervat în judecăţile lui teologice şi i-a obligat şi pe alţii să îşi exerciteze aceiaşi precauţie responsabilă. Acest sens neîntrerupt al responsabilităţii, în care motivele pastorale şi cele teologice au fost amestecate, a fost deja la în lucru asupra lui şi i-a conferit o înfăţişare severă. Pe bună dreptate s-a spus că „el a fost un episcop de dimineaţa până seara şi de seara până dimineaţa." Aceasta a fost o sursă pentru precauţia lui. El a mai avut un motiv, o nevoie instinctivă de a justifica toate concluziile lui. Tocmai această nevoie explică toate rezervaţiile lui. „Fiecare gând teologic trebuie acceptat numai în măsura tăriei lui." Filaret s-a opus întotdeauna transformării opiniilor private în unele cerute care mai mult restricţionează decât ghidează gândirea perceptivă şi inchizitivă. Pentru aceasta el a fost un astfel de cenzor şi editor neplăcut şi nerăbdător. Raporturile lui asupra *Săptămânii patimilor* a lui Inochentie [*Strastaiaia sed'mița*] este caracteristică: „doresc ca o raţiune calmă să poată acompania munca unei imaginaţii vii şi

puternice şi să cureţe această carte." Filaret nu a respins „imaginaţia," dar a făcut-o subiectul unei verificaţii stricte şi nu atât de mult verificare prin raţiune cât pe mărturia Revelaţiei.

Nu se pot aştepta multe prin simpla bazare pe raţionamentul filosofic propriu acelor subiecţi care nu găsesec nici o viaţă pe pământ. Se potriveşte mai mult să urmăm Revelaţiei Divine şi explicaţilor lor date de oameni care s-au rugat, au muncit şi-au curăţit vieţile lăuntrice şi pe cele externe mai mult decât noi. Chipul lui Dumnezeu este mult mai aparent şi privirea este mai clară în acele duhuri de aici de pe pământ, lovindu-se mai mult de rai decât de noi înşine.

Evident, Filaret nu a fost atât de mult preocupat de autoritate cât de dispoziţia lăuntrică.

Filaret a părut mult prea maleabil sau excesiv de timid altora în proporţie directă cu propriile cereri şi precauţie. Unii l-au acuzat pe Filaret de „iacobinism în teologie"[685] fiindcă el cerea „dovezi" şi a distins cu precauţie între „opinie" şi „definiţie." „Oamenii nu l-au iubit şi l-au numit un mason" (Herzen). Alţii l-au considerat un reacţionar întunecat şi (destul de ciudat) l-au preferat pe contele Pratasov[686] (aceasta nu se aplică numai lui Nicanor Brovkovici[687] ci

[685] Iacobinii au fost o facţiune în revoluţia franceză influenţată în special de Iluminism. A acuza pe cineva de „iacobinism" însemna a deroga înclinaţia lor prin asocierea ei cu un raţionalism excesiv şi nişte idei revoluţionare.

[686] Ca şi Supra Procurator al Sfântului Sinod pentru douăzeci de ani, contele Nicolae Alexandrovici Pratasov (1799-1855) a adus controlul guvernului asupra Bisericii la cele mai mari înălţimi. Pratasov a fost un ofiţer de cavalerie retras care a mers la muncă pentru Ministerul Educaţiei şi ca şi cenzor principal al comisiei din 1834. El a dobândit repede o mare influenţă asupra educaţiei seculare şi în 1836 a obţinut puterea sa în Biserică, transformând-o într-un departament al Statului. A se vedea mai jos, pp. 239 ff.

[687] Nikanor Brovkovici (1827-1890) a fost un filosof şi un om bisericesc al unei generaţii mai târzii. Educat în Academia din Sank Petersburg, a predat acolo şi a slujit ca rector la câteva seminarii, pe lângă Academia din Kazan. Mai târziu în viaţă a devenit Arhiepiscop de Kherson şi Odessa. Este cunoscut pentru câteva articole polemice scrise împotriva viziunilor sale despre romancierul Lev Tolstoi

şi lui Rostislavov).[688] Totuşi alţii au fost confuzi fiindcă Filaret nu a condamnat credinţa latină ca şi erezie sau chiar ca şi o schismă, ci în loc el a argumentat că este numai o „opinie" şi nu o conducere a Bisericii. În special el a încercat să avertizeze împotriva exagerărilor: „plasarea Bisericii Papale pe acelaşi plan cu Biserica din Armenia este ceva crud şi nefolositor." El părea mult prea precaut când a argumentat că Biserica Orientală „nu posedă un interpretator autocrat al învăţăturilor ei care ar putea oferii greutatea dogmei explicaţilor ei." Se pare că el a lăsat mult prea mult loc „judecăţii individuale şi conştiinţei" credincioşilor, deşi era asistat de învăţătorii Bisericii şi era sub conducerea Cuvântului lui Dumnezeu.

Unii nu au putut găsi cuvinte adecvate pentru a descrie caracterul tiranic opresiv al lui Filaret. În acest sens, „notele" autobiografice ostile ale istoricului S. M. Soloviov au fost cât se poate de tipice.[689] După descrierea lui Soloviov, Filaret era un fel de geniu al răului, care a înăbuşit ultimele idei de creativitate şi independenţă din subordonaţii lui. Soloviov a insistat că Filaret a distrus orice duh creativ în Academia Teologică din Moscova. Ar

---

şi principala sa lucrare filosofică, influenţată de Platon şi Leibniz, *Pozitivnaia filosofiia i sverkhchuvstvennoe bytie* (Sank Petersburg, 1857-1888).

[688] Dmitrii Ivanovici Rostislavov (1809-1877), un fiu de preot, a predat matematică şi fizică mai mulţi ani la Academia din Sank Petersburg şi a participat la o serie de conferinţe publice libere organizate de profesori ruşi în Riazan în anii 1850 şi 1860. A scris câteva articole despre stadiul contemporan al afacerilor Bisericii, în special educaţia religioasă care a cauzat o senzaţie din cauza etosului ei protestant şi a tonului critic. Între ei sunt *O dukhovnykh uchilişchakh,* scrisă la o comisie oficială dar controversată încât a putut fi publicată numai în Leipzig în 1860, *Chernoe i beloe dukhovenstvo v Rossii* (1865-1866) şi *Opyt izsledovaniia ob imuşchestvakh i dokhodakh monastyrei* (Sank Petersburg, 1876), un atac la bogăţia mănăstirilor. El a contribuit în diferite jurnale şi a lăsat nişte *Note* interesante, publicate după moartea sa în *Russkaia Starina* din 1880 până în 1895.

[689] Celebrul istoric Serghei Mikhailovici Soloviov (1820-1879) a predat istoria rusească la Universitatea din Moscova pentru ultimii 23 de ani din viaţa lui Filaret, pe când deja el s-a stabilit permanent în Moscova. Titlul autobiografiei sale este *Moi zapischii dlia detei moikh, a, mozhhno, i dlia druikh* (Sank Petersburg, fără dată).

mai trebui spus ceva despre aceasta ceva mai târziu. Aici este destul de observat că calomniile lui Soloviov pot fi contracarate prin nişte evidenţe contrare evidente. Un exemplu, care este oferit de o persoană care ar fi greu de suspectat de parţialitate faţă de Filaret, ar fi destul. Aceasta a fost afirmaţia lui G. Z. Eliseev, celebrul editor radical al *Notelor Ţării Părinteşti* [*Zapischi otechestva*].[690] El a fost student la academia din Moscova la începutul anilor 1840 şi apoi profesor în Kazan. După estimările lui Eliseev, a existat mult prea multă libertate şi un decor excepţional de o căldură iubitoare a inimii, moleşală şi camaraderie la Academia din Moscova.

Soloviov a fost îngust şi parţial în judecăţile lui. Nu a fost capabil şi nu a dorit să găsească nici o calitate răscumpărătoare în cei care nu au fost de acord cu el. El a fost cât se poate de iritat de oameni cu o „minte neobosită," care i-au ofensat viziunea sa despre o lume confortabilă pe drept hegheliană. Filaret nu a fost singurul pe care Soloviov l-a condamnat în acest fel. Pentru Homiakov el a găsit numai cuvinte nebuneşti şi dificile.[691] Soloviov a fost nedrept faţă de Filaret chiar ca şi istoric. El nu a putut şi nu a înţeles severitatea externă a lui Filaret care a apărut din tristeţe şi nelinişte. „Acest om are o gândire fierbinte şi o simţire rece." Această caracterizare este un adevăr pe jumătate înşelător. Este adevărat că

---

690 Se pare că Dostoievschi l-a avut pe Eliseev în minte când a creat remarcabilul caracter Rakitin. [Nota autorului]. Grigorie Zakharovici Eliseev (1821-1891) a predat Istoria Bisericii Ruseşti alte subiecte la Academia din Kazan până în 1854. În acel an el a părăsit facultatea şi a mers să trăiască în Siberia, lucrând pentru guvernul provincial. În 1858 s-a mutat în Sank Petersburg unde şi-a început activitatea jurnalistică, mai întâi în asociaţie cu Chernişevschi şi Dobroliubov şi după propriul lui drept a devenit liderul mişcării populiste [*Narodnichestvo*].

691 Alexei Ştefanovici Homiakov (1804-1860) este cel mai bine cunoscut dintre liderii slavofili din vest. Pe de altă parte, Soloviov, a fost un „occidentalizator" moderat. Homiakov şi-a trăit marea majoritate a vieţii în Moscova fără nici o responsabilitate oficială, dedicându-şi timpul scrierilor şi grupurilor de discuţii. El este privit de mulţi ortodocşi ca şi un mare teolog laic. A se vedea A. Gratieux *A.S. Homiakov şi mişcarea slavofilă*, tradusă din franceză de Elisabeta Meyendorff (două volume, Nordland).

mintea lui Filaret a fost fervent şi aprinsă şi gânduri neliniştite au lăsat o impresie adâncă pe faţa lui uscată. Este un non sens şi o minciună să se creadă că simţirea lui Filaret a fost rece. Ea curgea senzitiv şi impersonalist. A ars într-o neliniște teribilă şi ciudată. Împlinirile lui evidente şi integritatea sa puteau ascunde această neliniște şi tristeţe, această suferinţă lăuntrică, numai dintr-un observator miop. Tăcerea dificilă şi curajoasă cu greu putea ascunde sau liniştii uşurimea despre ceea ce se întâmpla în Rusia. „Se pare că noi nu mai locuim în suburbiile Babilonului, ci chiar în Babilon," a declarat el într-o zi.

Homiakov a observat că Filaret a fost obligat să clătorească pe „căi periculoase" pentru a nu oferii un pretext de a fi atacat. „Subjugarea însemna digresiuni, în timp ce exactitatea a făcut-o mai puţin probabilă pentru ca ei să poată supraveghea şi produce o lovitură neaşteptată," a scris un alt contemporan. Odată Filaret i-a scris lui Grigorie Postnikov: „este o mare nedreptate dacă cei împotriva cărora caută o ocazie să atace chiar oferă această ocazie..."

Lui Filaret nu i-au plăcut căile uşoare şi sigure, căci el nu credea în căile uşoare ca posibilitate care duce la adevăr – calea îngustă cu greu se poate dovedii a fi una uşoară. „Mie îmi este frică numai de bucuria de pe pământ despre care se spune că nu are nimic ca să ne fie frică..."

IX

Teologia în şcolile ecclesiatice reformate

Filaret a fost unul dintre cei mai influenţi şi mai proeminenţi reprezentativi ai noii „teologii a inimii" predată în şcolile ecclesiastice reformate. Ţelul instrucţiei sale a fost „educaţia omului lăuntric," prin împărţirea unor convingeri vii, personale şi bine împărţite în adevărurile mântuitoare ale credinţei. „Educaţia lăuntrică a tinerilor pentru un

creştinism activ v-a fi singurul ţel al acestor şcoli." (*Ukaz* din 30 august 1814). Am putea să ne reamintim de aforismul lui Neander[692] care era atât de popular în acele zile: *pectus est quod facit theologum,* „inima îl face pe teolog." În şcolile ruseşti această teologie a „inimii" nu a fost numai recurentă. Putem detecta şi distinge două tendinţe divergente încă de la început. Una a fost „teologia inimii." Cealaltă a fost obişnuită în acea vreme să fie numită „neologism," o şcoală moral-raţionalistă a interpretării creştine. Neologismul a fost introdus de Ignaţiu Fessler[693] în Academia Teologică din Sank Petersburg.

În 1819, Filaret a fost înlocuit ca rector de Grigorie Postnikov, un student al primei clase care a terminat noua academie. (Mai târziu a devenit mitropolit de Novgorod; a murit în 1860). Grigorie a fost continuatorul, ucenicul şi chiar prietenul lui Filaret. Deşi era un om cu o gândire alertă şi clară, el nu poseda nici o însufleţire lăuntrică. El nu a avut mintea cercetaşă şi căutătoare a lui Filaret şi nici o panoramă năucitoare, în faţa căreia Filaret era obişnuit să trăiască şi care nu s-a deschis niciodată în faţa lui. În predicile lui Grigorie nu se simte nici o tensiune. Totul era limpede, vocea lui era calmă şi echilibrată. Nu îi plăceau temele dogmatice şi prefera acţiunea. Moralismul lui era măsurat şi uimitor, deşi ar fi imposibil să nu simţim în el o mare tărie morală. „Simplitate, demnitate şi veridicitate," raportează Fotie, care nu l-a plăcut. Caracterul lui Grigorie era reflectat în limbajul lui. În el nu există mecanisme retorice, nu există ornamentaţii, numai o anumită greutate, asprime şi deschidere. În ultimii săi ani, lui Grigorie, nu i-a plăcut să scrie „pentru oameni." Totuşi, se poate simţii întotdeauna

692 Expunătorul „teologiei pectorale," Johann Wilhelm Neander (1789-1850) a fost născut David Mendel, un evreu. El s-a convertit la creştinismul protestant în timp ce era student la Halle şi a predat la Universitatea din Heidelberg şi Berlin. A fost un teolog de o tradiţie pietistă, câştigându-şi renume ca şi istoric bisericesc, publicând o istorie bisericească în şase volume (1826-1852) şi lucrări despre Iulian Apostatul şi Ioan Hrisostom, între alţii.

693 A se vedea mai sus, nota 143.

influenţa broşurilor de la începutul secolului. Gândirea lui a fost formată şi disciplinată prin citirea unor autori străini, în special pe cei englezi după cum se vede din timpul când Grigorie a studiat engleză cu studenţii.

Era un mare bibliofil şi a stimulat citirea între studenţi. El le oferea regulat studenţilor bani pentru traduceri, cu scopul de a îi face să citească. Ca şi învăţător şi conferenţiar, Grigorie a fost foarte popular şi apreciat. A predat în rusă şi în conferinţele lui a investigat Sfintele Scripturi în traducere rusă, nu în slavonă. În general a fost un apărător zelos al Bibliei în rusă până la sfârşitul zilelor lui. El a preferat Vechiul Testament ca şi „adevărul ebraic," subestimând faptul că era cu greu posibil să se construiască cu precizie o traducere exactă a Septuagintei din diferite alte surse. El a abordat punctuaţia masoretică critic şi cu rezervă.

În 1822, Grigorie a publicat câteva capitole ale cursului lui de teologie. Ele au fost examinate, aprobate şi corectate de Filaret. În ele există puţine lucruri originale. Cea ce a fost important a fost vocea vie şi maniera de exprimare a autorului. Mult mai târziu, Grigorie a scris celebra sa carte împotriva schismaticilor sau a vechilor credincioşi, *Biserica cu adevărat veche şi cu adevărat ortodoxă* [*Istinoo-drevniaia i istinno-pravoslavnaia Ţerskov*, 1855]. Din nou, conţine puţine lucruri noi, totuşi tonul elevat, calm şi binevoitor este stopat. Autorul a încercat să convingă şi să atragă. Tolerat şi precaut, el a încercat să reuşască „prin cuvântul adevărului." Grigorie a fost un apărător sincer al independenţei religioase şi un zelot al educaţiei. El a posedat un interes pastoral genuin şi persistenţă.

Serviciul special al mitropolitului Grigorie la Academia Teologică din Sank Petersburg a constat în întemeierea unui jurnal cu titlul caracteristic de *Cititorul creştin* [*Khristianskoe Chtenie*]. A început în 1821. Primul ţel al jurnalului a fost de a oferii o educaţie instrucţională – citirea rusească – pentru toţi bibliofilii şi oamenii bisericeşti. Tendinţa biblică a fost clar indicată prin alegerea unui epigraf, „construită pe temelia apostolilor şi a profeţilor" (Efeseni 2; 20). În orice caz, subsecvent, în timpul „întoarcerii la vremea

scolasticismului," această metodă de abordare a părut pretenţioasă şi periculoasă. Fiindcă a fost periculoasă, a fost înlocuită de un alt epigraf. După 1842, citatul din 1 Timotei 3; 15 a fost folosit în locul lui: „ca să ştiţi cum se cuvine să ne comportăm în casa lui Dumnezeu, care este Biserica Dumnezeului celui viu, stâlpul şi temelia adevărului." Subsecvent ambele epigrafe au fost combinate.

În primul an, *Lectura creştină* a fost reminişcentă din *Mesagerul Sionului* [*Sionschi vestinik*], atât în selecţie cât şi în caracterul articolelor lui. O secţiune specială a fost inclusă ca şi o „cronică mistică."

În Ţara noastră Părintească, destul de rar acţiunile binefăcătoare ale Duhului Sfânt asupra inimilor oamenilor devin cunoscute. Prin urmare, toţi iubitorii creştinismului, în special oameni cu chemare religioasă, sunt invitaţi să raporteze despre aceste acţiuni editorilor cu scopul ca ei să se împărtăşească ca şi manifestaţii ale măririi lui Dumnezeu.

Veştile despre semnele duhovniceşti şi despre miracole au fost luate din publicaţii străine. După 1825, formatul acestui jurnal a devenit mai precaut şi mai multe traduceri au fost oferite din Părinţi. De la finalul publicaţiei, *Lectura creştină* s-a bucurat de un succes neaşteptat, având 2,400 de subscriitori în primii câţiva ani.

Chiril Bogoslovschi Platonov[694] a urmat exemplul de la Academia Teologică din Moscova. El a predat în rusă, nu i-a plăcut filosofia modernă şi a citit cărţi cu un duh ascetic.

Calitatea învăţăturilor evanghelice constă din liniştirea inimilor pătrunse de tristeţe şi frica de judecata cerească; constă din privirea în adâncurile condiţiei duhovniceşti a cuiva. Dar cum poate cineva care nu a experimentat această iubire a Crucii, a cărui inimă nu este plină cu tristeţea după Dumnezeu care duce la mântuire, să dobândească sau să explice puterea şi calitatea izbitoare a Evangheliei?

---

[694] A se vedea mai sus, nota 24.

În timpul cât Chiril a fost rector la Academia din Moscova, fiecare student a fost obligat să ţină un jurnal personal al activităţilor şi gândurilor lui. Chiril a fost aproape de ucenicii Înţelepţilor Moldoveni[695] şi raporturile despre el l-au portretizat ca un om cu simpatie şi l-au aprobat ca fiind un om duhovnicesc. El şi-a culminat cursul lui la Academie cu un tratat despre tradiţiile Bisericii.

La Academia din Kiev reprezentativii noii teologii au fost Moise Antipov Platonov, care a murit în oficiul său ca Exarh de Georgia în 1834 şi Meletie Leontovici, mai târziu Arhiepiscop de Kracovia (a murit în 1840).[696] Ambii au predat în rusă şi ambii au aparţinut primei clase care a absolvit la Academnia din Sank Petersburg. Câţiva alţii, printre care cel mai strălucit din prima clasă mai trebuie încă menţionaţi. V. I. Kutnevici a fost trimis cu un bacalaureat în filosofie al Academia din Moscova, unde a găsit un student şi un succesor în Golubinschi. Kutnevici a părăsit imediat slujba academiei şi a devenit subsecvent Mare Capelan [*ober ştciacenik*] şi un membru al Sinodului. A murit în 1865. El a cerut un mare efort la traducerea Părinţilor greci. Alexei Malov (mort în 1855), preot la Catedrala sfântul Isaac şi preot la casa invalizilor [*Invalidnyi dom*], a fost lăudat ca şi un predicator remarcabil şi puternic. A fost un căutător tipic al unui creştinism „duhovnicesc" şi „universal". În timpul întâlnirii cu Wiliam Palmer,[697] acesta a fost

695 Ucenicii lui Paisie Velicicovski (1722-1794); a se vedea mai sus, capitolul IV, secţia VII, „Redeşteptarea monahismului rus."

696 Moise Antipov Platonov, a se vedea nota 106; Meletie Leontevici, a se vedea nota 145.

697 William Palmer (1811-1879), o faţă bisericească anglicană care a predat la Oxford. A devenit interesat de Biserica ortodoxă şi a fost activ în special în promovarea întra-comuniunii cu ea şi pentru acest motiv a călătorit de două ori în Rusia, în 1840 şi 1842. Subsecvent el s-a întors critic la Biserica Anglicană şi în 1855 s-a convertit la romano catolicism şi s-a mutat în Roma pentru a studia şi scrie arheologie. Între lucrările lui scrise sunt *Armonizarea doctrinei anglicane cu cea a Bisericii de Răsărit* (1846), *Note cu privire la o vizită în Biserica Rusiei* (publicată mai

puternic confuz faţă de viziunile amorfe ale lui Alexei despre structura şi limitele Bisericii. Până în această zi, părintele Malov a fost un participant la adunările duhovniceşti al doamnei Tatarinova şi se pare că a fost şi confesorul membrilor acestui cerc.[698]

Între alţi absolvenţi ai Academiei din Sank Petersburg, cel mai inspirat exponent şi predicator al acestor noi dispoziţii a fost Macarie Glukharev (1792-1847), unul dintre cei mai remarcabili oameni ai epocii lui. În timp ce era la Academie, Glukharev a fost în întregime sub influenţa lui Filaret. „El şi-a predat voinţa Rectorului Filaret şi nu a făcea nimic sau nu îşi asuma nimic fără sfatul şi binecuvântarea lui." Legătura duhovnicească dintre ei a durat o viaţă. Glukharev a fost exclusiv impresionist şi introspectiv. Pentru el era dificil să lucreze în condiţii obişnuite. La Academie a citit multe cărţi mistice – mai presus de orice Johann Arndt.[699] Din aceste cărţi el a adoptat ideea renaşterii şi a renovării omului lăuntric care este iluminat de Duhul Sfânt. Odată a participat la o adunare din apartamentul doamnei Tatarinova, dar a plecat de acolo înspăimântat. După ce a terminat academia, a mers în Ekaterinoslvl ca şi învăţător. Aici a devenit familiar cu episcopul local, Iov Potemkin,[700] care a fost tuns de Înţelepţii Moldoveni. Prin Iov, a devenit apropiat de doi monahi din Moldova, Părintele Liverie şi Părintele Calinic, sub a căror influenţă Glukharev a decis să devină monah. În timpul acestei faze a vieţii lui, el a fost în

---

întâi în 1882) şi cele şase volume intitulate *patriarhul şi ţarul* (1871-1876), o colecţie de materiale despre Nicon şi Alexei Mihailovici.

698 Despre „Preferinţa duhovnicească" a doamnei Tatarinova a se vedea mai sus, nota 90.

699 Despre Johann Arndt, a se veda capitolul IV, nota 80.

700 Iov (1750-1823), un al doilea nepot al favoritului Caterinei cea Mare, Grigorie Potemkin, a trăit pentru câţiva ani după ce a fost tuns în Iaşi şi a fost stareţul Mănăstirii Adormirii Maicii Domnului în Basarabia. În 1793 a fost hirotonit vicar al Arhiepsicopului de Ekaterinoslavl, a devenit Arhiepiscop de Minsk şi Volynia (unde este pomenit pentru muncă extensivă la construcţia Bisericii şi o administraţie eficentă a diocezei lui) în 1796 şi în 1812 a revenit în Ekaterinoslavl ca arhiepiscop.

întregime consumat de o căutare neobosită. Curând avea să fie transferat ca rector la Seminarul din Kostroma, unde a devenit nu numai administrator ci şi învăţător. Cu prima ocazie Macarie a renunţat şi a mers să trăiască mai întâi la Mănăstirea Peşterilor şi apoi în Mănăstirea Glinschi, care în acele momente era un centru al unei renaşteri contemplative. Aici a citit mult sub conducerea înţeleptului stareţ Filaret[701] şi a tradus *Confesiunile* lui Augustin, *Scara* [lui Ioan Climacus], discursurile Sfântului Grigorie cel Mare şi predicile declamatorii ale Sfântului Teodor Studitul. „Şcoala lui Hristos este unul dintre acele puncte strălucitoare de pe glob la care se poate ajunge numai punându-ne pe acelaşi nivel cu infantilitatea lui Hristos." El a tradus pe Sfântul Macarie la fel ca şi lucrările Terezei a Spaniei din franceză. Intenţiona să îl traducă pe Pascal.[702]

Macarie a menţinut întotdeauna o atitudine inchizitivă şi favorabilă faţă de crezurile altora. În Ekaterinoslvl s-a rugat cu „copii duhovniceşti" (molocanii) şi a găsit că lumina iluminării lui Dumnezeu a strălucit prin credinţa lor fierbinte. Quakerii Garellet şi Allen, în timp ce călătoreau în Rusia în 1819,[703] au vizitat

---

701 Filaret (1773-1841) a fost egumen la Glinschi-Bogorodichnyi *pustyn* în regiunea Uralilor şi a fost puternic responsabil pentru renaşterea ei duhovnicească. El a compus reguli pentru mănăstiri şi a publicat în 1824 o lucrare intitulată *Prostrannoe pouchenie k novopostrizhennmo monakhu.* Despre el mai există o biografie, *Zhitie blazhennoi pamiati startsa, vozobnovitelia Glinskoi pustyni, Igumena Filareta* (Sank Petersburg, 1860).

702 Blaise Pascal (1623-1662) şi-a început cariera ca şi matematician şi specialist în fizică şi a făcunt nişte contribuţii de durată în aceste domenii. Mai târziu în viaţă s-a concentrat asupra unor scrieri filosofico-religioase, în special în apărarea janseniştilor, a căror doctrină ascetică dură se asemăna cu calvinismul până la un anumit nivel (ei au fost condamnaţi în bula papală *Unigenitus* din 1705) scrierile lui Pascal *Lettres provinciales* şi *Pensées* au avut influenţă asupra unor gânditori vestici ca Rousseau, Henri Bergson şi existenţialiştii.

703 Greller şi Allen au fost într-o călătorie misionară pentru Societatea prietenilor care i-a luat în 1818-1820 în Norvegia, Suedia, Finlanda, Rusia, Constantinopol şi insulele greceşti. William Allen (1770-1843) a fost chimist de profesie şi a participat la societăţile filantropice populare în Anglia din vremurile lui. Când Alexandru a venit în Londra în 1814 Allen a fost introdus lui ca şi un „quaker

Ekatrinoslvl cu o scrisoare de introducere de la Filaret şi a găsit în el o legătură duhovnicească mutuală. Mai târziu în viaţă, Macarie a visat la construirea în Moscova a unei catedrale cu trei aripi – pentru ortodocşi, catolici şi protestanţi.

Macarie nu a rămas multă vreme în izolarea monahală mai înainte de a începe să înseteze după ceva muncă. El a găsit-o prin predica între triburile siberiene. Aici s-a regăsit şi pe sine. Filaret al Moscovei l-a numit un „misionar romantic" şi de fapt Macarie şi-a asumat lucrarea misionară cu entuziasm şi plin de însufleţire. Ca prim pas, el a dobândit doi seminarişti din Tobolskca şi asistenţi şi a compus un model de instrucţie pentru primul avanpost misionar:

Dorim mai întâi de toate, ca toate să fie în comun între noi; bani, mâncare, haine, cărţi şi alte lucruri; astfel de măsuri ne vor ajuta eforturile faţă de un consens.

Misiunea a lucrat sub condiţii extrem de grele şi în sărăcie. Misiunea a fost o muncă cu adevărat apostolică pentru Macarie. El s-a dedicat ei în întregime cu toată intensitatea sufletului. Fiind un misionar mai puţin dedicat ar putea atesta faptul că „această flacără nu a ars pentru creştinism." Replica lui Macarie la o astfel de îndoială a fost decisivă: „cine din poziţia mea ar putea judeca lipsa de maturitate a acelor oameni pentru credinţa universală în Iisus Hristos? El şi-a vărsat sângele Său nevinovat pe cruce şi a gustat moartea pentru mântuirea oamenilor." „Nu există oameni pe care Domnul să nu îi ştie ca ai Săi, nici o adâncime a ignoranţei şi a întunericului prin care Fiul lui Dumnezeu, plecând cerurile, să nu se pogoare, prin care să nu se plece." Macarie şi-a expus punctele de

---

model." El s-a întâlnit cu Alexandru în timpul acestei călătorii şi din nou în Viena în 1822. Ştefan Grellet, născut Etienne Grellet du Mabillier în Franţa în 1773, a avut o tinereţe aventurieră. A fost arestat şi condamnat la moarte la revoluţia franceză dar a reuşit să scape şi a navigat în America de Sud. În 1795 s-a mutat în New York şi a început o afacere, s-a alăturat Societăţii Prietenilor, apoi a mers în Filadelfia şi a devenit un cleric quaker. A efectuat câteva călătorii misionare prin America de Nord şi Europa şi s-a întâlnit cu Alexandru în 1814 în Anglia. Grellet a murit în 1855 în New Jersey.

vedere generale într-o lucrare specială: *Gânduri despre mijloacele pentru o extensiune a credinţei creştine între evrei, mahomedani şi păgâni în Imperiul Rusesc* [*Mysli o sposobakh k uspeneşemu rasprostraneiia khristinaskoi very mezdhu Evreiami, Magometamani, i iazychnikami v Rossiiskoi derzhave,* 1893]. Macarie a propus să formeze un centru misionar în Kazan, o mănăstire institut specială, guvernată de un statut comunal strict, care totuşi să includă un program educaţional multiplu atât în curicumul general cât şi în teologie. El a dorit să îşi familiarizeze colegii cu sistemul şcolilor lancastriane, temeliile medicinii şi o instrucţie primară în agricultură. Evident, visarea contemplativă nu a ucis sensul realismului lui Macarie. Misiunea altaică de sub conducerea lui este una dintre cele episoadele cele mai eroice şi sfinte din istoria noastră.

În vremea lucrărilor apostolice ale lui Macarie s-a născut o nouă idee care a devenit o pasiune devoratoare. A fost planul lui de a traduce Biblia. Încă din 1834, Macarie a prezentat Sinodului prin mitropolitul Filaret o notă intitulată *Despre necesitatea pentru Biserica Rusă a unei traduceri a întregii Biblii din textele originale în limba rusă contemporană* [*O potrebnosti dlia Rossiiskoi ţerskvi prelozheniia vsei Biblii s original'mykh teştsov na sovremennyi russki iazyk*]. Filaret a ascuns această scrisoare cu scopul de a proteja „misionarismul romantic" de mânia şi pedeapsa unor autorităţi mai înalte care au considerat benefică traducerea Scripturilor în limba unor jumătăţi de civilizaţii şi a unor oameni complet necivilizaţi, dar nu în rusă.

Macarie nu a auzit şi nici nu a înţeles argumentele. În 1837, el a prezentat Comisiei Şcolilor Ecclesiastice prima parte a propriei sale traduceri, Cartea lui Iov, dimpreună cu o scrisoare adresată Împăratului. Din nou, problema a rămas fără rezultat. În 1839, Macarie a prezentat împăratului o traducere a Cărţii lui Isaia cu o nouă scrisoare. În următorul an, el a retrimis cele două cărţi pentru examinare şi comparaţie cu traducerea lui Pavschi, de existenţa cărora Macarie nu a ştiut nimic mai înainte. În acest moment, Macarie, mişcat de argumente şi convingerea unor profeţii ameninţătoare şi cumplite, a expus necesitatea şi folosinţa

Cuvântului lui Dumnezeu într-o limbă vie. „Oamenii ruşi sunt vrednici de a poseda o Biblie rusă completă." Macarie a deplâns faptul că „ruşii au rămas indiferenţi fără o traducere rusă completă a Bibliei, în timp ce în aceiaşi vreme ei posedă o traducere completă a Coranului." El era convins că a venit vremea „să se creeze din cea mai pură, cele mai valoroase materiale a limbii ruseşti o catedrală literară a Înţelepciunii lui Dumnezeu scrisă cu simplitate, corectitudine şi exactitate care v-a fi cea mai frumoasă din lume, adevărata mărire a Bisericii Ortodoxe în faţa tuturor oamenilor din toate bisericile şi bucuria raiului."

Acum Macarie s-a întristat şi ameninţa, „O, tristeţe! Uşile împărăteşti sunt închise prin care Evangheliştii unul după altul au venit la noi din altar şi fiecare cu Evanghelia a binecuvântat Biserica rusă în numele lui Iisus Hristos. Totul este ascuns în întuneric.... Învăţăm că deja Pentateuhul lui Moise a fost tradus în rusa pură din ebraică şi tipărit în nişte copii abundente şi a stat nefolosit pentru mai mulţi ani într-o casă de mărfuri goală – acea sfântă şi uimitoare carte a Legii lui Dumnezeu, care stătea în Arca Legământului lui Noe, în Sfânta Sfintelor şi care era citită tare în faţa israeliţilor, fără să fie excluse femeile, copii şi străinii. V-a înceta Cuvântul lui Dumnezeu în înveşmântarea literelor slavonice să fie Cuvântul lui Dumnezeu dacă v-a fi şi în îmbrăcăminte rusă?

Cu o naivitate simplă, Macarie atingea asupra punctelor de vedere cele mai dureroase şi mai iritante. El chiar a enumerat semnele mâniei lui Dumnezeu: potopul din 1824, revolta din 1825, holera din 1830, incendiul din Platul de Iarnă...[704] De această dată el a oferit un răpuns. Printr-un *ukaz,* Sinodul a explicat lui Macarie cât de egoist şi pretenţios s-a potretizat el pe sine ca şi „un exeget

[704] Potopul din 1824 l-a imortalizat în lucrarea literară *Călăreţul de bronz* a lui Puşkin. Epidemia de holeră a început în munţii Caucaz în anii 1820 şi prin 1830 a pătruns în Rusia centrală şi s-a răspândit în Sank Petersburg şi Polonia. Au fost pierdute peste 100,000 de vieţi, în special din cauza incompetenţei tratării epidemiei. A se vedea Roderick E. McGrew, *Rusia şi holera, 1823-1832* (University of Wisconsin Press, 1965).

numit de sine al Judecăţii divine" şi cât de plin de curaj „el a depăşit limitele chemării şi a datoriilor lui." Prin urmare, i s-a poruncit să aplice o „pocăinţă a rugăciunii" la reşedinţa episcopului de Tomsk. Filaret de Chernigov[705] scrie despre această pocăinţă: „ei l-au obligat să conducă liturghia timp de şase săptămâni succesive, dar el a înţeles prin aceasta mila lui Dumnezeu şi a fost mulţumit de această pocăinţă." Fără îndoială, el nu a înţeles de ce în Sank Petersburg comportamentul zilnic al liturghiei era considerat o pedeapsă pentru un preot. În înregistrările slujbelor lui Macarie s-a notat că „el a ţinut o pocăinţă de patruzeci de zile mai înainte de a prezenta guvernului opiniile sale cu privire la gândurile şi dorinţele pentru o Biblie rusă completă tradusă din original." La puţină vreme, Macarie a cerut eliberarea lui din misiune. A fost numit superiorul Mănăstirii Bolkhovschi în provincia Orlov, unde a fost capabil să se redefinească, deşi a stat aici puţină vreme. Nu a încetat să traducă.

A început să viseze să meargă în Ţara Sfântă unde să se stabilească, dacă era posibil, în peştera din Betheleem a lui Ieronim,[706] cu scopul de a termina şi perfecta traducerea lui a Vechiului Testament. S-a mai speculat că el plănuia să viziteze Leipzigul în drum înapoi şi să aranjeze tipărirea traducerii. Nu fără dificultăţi, el a primit permisiunea de a călătorii. Dar chiar mai înainte de a pleca s-a îmbolnăvit şi a murit.

Macarie a fost un om cu o îndreptăţire şi curăţie de sfânt. „O Evanghelie vie," spunea despre el Arhiepiscopul Smaragd.[707] El a îmbinat cele mai bune tradiţii ale monahismului contemplativ, propria sa experienţă personală şi lecţiile biblice ale şcolilor. Macarie a fost un om cu nişte cunoştinţe largi şi un ebraist

---

[705] Filaret Gumilevschi, Arhiepiscop de Chernigov. A se vedea mai sus, nota 68.

[706] Această peşteră a fost într-o mănăstire în Betheleem unde Ieronim (340-420) a produs Vulgata.

[707] Smaragd (Alexandru Kryzhanovschi, mort în 1863) a fost Arhiepiscop de Riazan. El a fost angajat într-o corespondenţă detaliată şi extensivă cu, între alţii, Inochentie Borisov şi I. F. Gluşkov. Aceste scrisori conţin multe observaţii valabile despre contemporanii vremurilor lui.

remarcabil. Munca sa la Biblie a condus-o cel mai mult după munca lui Rosenmuller,[708] fără să fie totuşi, captivat de scepticismul acestuia din urmă. În acelaşi timp a fost un om cu o simplitate duhovnicească şi cu un suflet transparent. „Macarie a fost un adevărat slujitor al lui Hristos Dumnezeu," scria Filaret al Moscovei după moartea lui Macarie în 1847. „Bineînţeles că este remarcabil că în vremuri de pace al a profetizat că v-a existat tristeţe pentru neglijenţa extensiunii faţă de Cuvântul lui Dumnezeu; dar totuşi această tristeţe v-a dispare."

Poziţia izolată a Academiei Teologice din Moscova a devenit de fapt un astfel de „semi-sihăstrie," un fel de mănstire de educaţie a „inimii." Un stil comun a prins formă acolo care a dus cu uşurinţă în distingerea tuturor lucrurilor. De exemplu, a se lua o listă de cărţi date studenţilor pentru a li se oferii premii sau încurajare: chiar şi în 1833 acestea au fost Biblia rusă în traducerea lui DeSacy, lucrările lui Fénelon sau Francisc de Sales sau chiar John Mason.[709] A se mai lua temele pentru compoziţii semestriale: „despre tânjirea creaturilor [tvari]"; „Despre lipsa de diferenţiere a confesiunilor religioase; sau dacă este posibil să fim mântuiţi în orice credinţă?"; „Despre Biserica lăuntrică şi cea externă" (Teme pentru 1826). „Despre condiţiile aşa numitei dezhidratări duhovniceşti sau despre asuprirea periodică a omului duhovnicesc în consolări beneficente"; „De ce au existat mai mulţi oameni posedaţi în timpul vieţii lui Hristos şi a Apostolilor decât mai înainte sau de atunci înainte" (Teme pentru 1832).

---

708 Ernst-Friederich Karl Rosenmuller (1768-1835) a fost un ebraist german luteran şi profesor de limbi orientale la Universitatea din Leipzig. Principalele sale lucrări sunt *Scholia in Vetus Testamentum* (Leipzig, 1788-1835), *Handbuch der biblischen Altrtumskunde* (Leipzig, 1823-1831) şi *Analecta arabica* (Leipzig, 1825-1828).

709 Pentru De Sacy a se vedea mai jos nota 102. Pentru Fenelon a se vedea capitolul IV, nota 112; pentru Francis de Sales a se vedea acest capitol, nota 15; despre Ioan Mason a se vedea capitolul IV, nota 122.

În Teologia Morală pentru 1817-1818, un tânăr absolvent a recomandat ca studenţii nu numai să citească pe Macarie al Egiptului şi pe Augustin, ci şi pe Arndt, Toma de Kempsis, Hornbeck şi chiar anonima *Istorie a celor regeneraţi* [*Istoriia vozrozdenyk*].[710] El a predat din textele lui Buddeus. În 1820 şi 1821, studenţii au tradus lucrarea lui Joachim Lange, *Taina lui Hristos şi a creştinismului*.[711] Bineînţeles că cel mai caracteristic învăţător al acelei perioade a fost Fedor Golubinschi,[712] un absolvent al primei clase de după reforma şcolilor. El a fost un reprezentativ tipic al epocii.

Între reprezentanţii generaţiei mai vechi care au studiat în şcolile pre-reformate care au aparţinut acestei „teologii a inimii" au fost mitropolitul Mihail, Arhimandritul Evgraf (învăţătorul lui Filaret) şi Inochentie Smirnov.[713] Inochentie intră în istoria teologiei ruseşti ca şi compozitorul unei *Schiţe a Istoriei Bisericeşti Biblice* [*Nachertania ţerkovno-bibleiskoi istorii,* 1816-1818]. Cartea a fost scrisă în grabă şi autorul ei nu greşeşte dacă după moartea sa a fost reţinută cu forţa în şcoli ca un manual chiar până în 1860 când a fost pur şi simplu scoasă din uz, nepotrivită şi inadecvată. (Ediţile postume au fost lucrate de Arhidiaconul Kochetov).[714] *Istoria,*

---

710 Despre Johann Arndt, a se vedea capitolul IV, nota 80. Despre Toma de Kempsis a se vedea mai sus, nota 17. Antonie Hornbeck (1641-1697) a fost un german care s-a mutat în Anglia şi a devenit pastor anglican şi a abandonat scrierile populare devoţionale.

711 A se vedea capitolul IV, nota 72.

712 Fedor Alexnadrovici Golubinschi (1797-1854) a studiat la Seminarul din Kostroma şi la Academia din Moscova, unde a devenit un profesor extrem de popular de filosofie pentru mai mulţi ani. El a stat în centrul cercului dedicat discuţiilor teistice filosofice. Deşi nu a publicat mai nimic, studenţii lui au tipărit *Conferinţele* lui din notele care au început în 1868.

713 Despre Inochentie Desniţchi a se vedea mai sus, nota 84; pentru Evgraf a se vedea p. 202; pentru Inochentie Smirnov a se vedea nota 47.

714 Ioachim Semenovici Kochetov (1789-1854) a fost profesor la Academia din Sank Petersburg din 1814 până în 1851, decanul catedralei Sfinţii Petru şi Pavel şi el a mai predat într-un liceu alexandrin. În 1823 a publicat prima lucrare despre teologia morală în rusește, *Cherty deitel'nago uchenia very,* care a trecut prin cinci ediţii şi mai târziu a publicat manualul *Nechertanie khrisitnaschikh obiazannostei.* Un

compilată din Weismann, Spanheim, Baronius şi *Secolele magdenburg,*[715] a fost foarte uscată, factuală şi formală. Depăşirea rutinei scolastice nu a fost ceva uşor chiar pentru o persoană atât de însufleţită ca Inochentie. La Seminarul din Sank Petersburg, unde era rector, Inochentie a predat în latină (după moartea sa, notele sale asupra unei teologii active [*deiatel'noe bogoslovie*] s-a bazat pe schiţe latine fiind publicate în traducere rusească).

O astfel de combinaţie a „evlaviei inimii" şi a „erudiţiei" scolastice se întemeiază pe multe aspecte din generaţia mai veche. Cel mai bun exemplu a fost Filaret Amfiteatrov, subsecvent binecunoscut ca şi mitropolit de Kiev (1779-1857).[716] El a fost un om de o evlavie caldă, o inimă mare şi o viaţă duhovnicească adevărată; un om drept şi am putea spune sfânt. În învăţăturile lui el a rămas un un preoponent necompromis al trecutului scolastic. A predat, nu multă vreme, în şcolile reformate, mai întâi în Sank Petersburg şi apoi în Moscova (ca inspector şi rector). A predat întotdeauna în latină. A fost puternic pornit împotriva predării teologiei în ruseşte. El i-a urmat lui Irineu Falkovschi[717] în planul

membru al Academiei de Ştiinţe din 1841, a contribuit mult la dicţionarul bisericesc ruso-slavon, slujiind ca editor al câtorva volume.

715 Christian Weisman (1677-1747) a fost un profesor pietist de la Stuttgart şi Tübingen. Istoria sa principală a fost *Introductio in memorabilia ecclesiastica historiae sacre Novi Testamenti, maxime vero saeclorum primorum et novissimorum* (2 volume, Stuttgart, 1718-1719). Friederich Spanheim (1632-1701) a predat teologie la Heidelberg şi Leiden. Lucrarea sa *Summa historiae ecclesiasticae* a apărut în 1689. Cezar Baronius (1538-1607) a fost un istoric catolic bisericesc precum şi cardinal. Lucrarea sa *Annales ecclsiastici* (1588-1607) a fost un răspuns la *Secolele magdenburg.* Lucrarea *Centuriae Magdenburgenses,* tipărită între 1559 şi 1574, a fost prima mare istorie a Bisericii Protestante. În special lucrarea lui Matthias Placius Illyricus, care conţinea un etos puternic luteran, dar a fost importantă pentru introducerea unor metode avansate de erudiţie.

716 Pentru date bibliografice a se vedea Filaret Amfitearov mai sus, nota 122.

717 A se vedea capitolul IV, nota 61.

lecturii sale şi în explicaţia Scripturilor a fost condus cel mai mult de exegeza lui Vitringa.[718]

Audienţa lui a observat precizia deplină în expunerea lui, o „precizie matematică" şi o argumentaţie abilă. În acelaşi timp acestea nu au fost mai mult predici decât conferinţe în sensul strict, „ceva care a stat în calea anunţării vestei celei bune."

Filaret a fost ostil curentului „mistic". „În timpul profesoratului meu la Academia din Moscova a existat o tendinţă negativă faţă de misticism şi eu, cu toată tăria mea, am combătut-o. Aici el a fost mai puţin reconciliat cu filosofia. „Nu numai că formulele filosofice i-au fost străine, dar străine i-au fost numele de Spinoza şi Hegel." Chiar şi Filaret al Moscovei, pe care l-a iubit atât de mult, îi părea mult prea învăţat şi înţelept: corespundea un astfel de lucru cu voturile monahale şi cu smerenia? În primii săi ani Filaret Amfiteatrov a participat la Societatea Biblică şi chiar în 1842 l-a susţinut pe Filaret al Moscovei şi a fost obligat să părăsească Sinodul în acelaşi timp. Mai târziu a devenit mult mai precaut şi a început să protesteze critic împotriva reînnoirii traducerilor biblice ruseşti.

Au existat mulţi oameni dedicaţi în rândurile vechii generaţii. Un astfel exemplu a fost influentul şi binecunoscutul Părinte moscovit Semen Sokolov. „În Moscova a fost celebru ca şi un duhovnic strict şi instructiv, ca un ghid precaut pentru cei confruntaţi cu îndoieli şi rumori în zile de tristeţe şi ispită şi ca şi un mistic profund şi impregnat duhovniceşte" după cum mărturiseşte unul dintre cei care l-a mărturisit. (N.V. Suşkov în notele sale la Filaret). A studiat la Seminarul Lavrei Sfânta Treime şi a fost în legătură cu membrii „Societăţii Prietenilor." A dus o viaţă lungă (1772-1860). Pentru educarea „fiilor săi duhovniceşti" el a tradus şi a publicat (în 1834) celebra carte a lui Toma de Kempsis cu o

[718] Campengius Vitringa (1659-1722) a fost un cărturar vetero-testamentar danez reformat şi un istoric bisericesc. Principala sa lucrare este comentariu într-un volum dublu la Isaia (1714-1720), care a fost puternic influentă între comentatorii protestanţi de mai târziu.

instrucţie adăugată despre cum trebuiau să fie citite astfel de cărţi. În ultimii săi ani el a iubit să citească şi să recitească *Mesangerul Sionului* [*Sionskii vestinik*] şi nu a interzis citirea lui Eckartauşausen. Aşa a fost puterea „europenizării" în Rusia post-petrină care a făcut posibilă întoarcerea la tradiţile vieţii duhovniceşti numai pe o rută vestică şi prin exemplul vestic. Arndt a fost cunoscut mai devreme decât *Filocalia*.[719] Pentru mulţi Arndt a rămas pentru mai multă vreme prima lor iubire în iluminaţie. Adevărat, au fost adăugate destul de de vreme lectura Părinţilor greci şi a Părinţilor ascetici în particular. Dar numai odată cu stabilirea mănăstirilor contemplative în Rusia, cu întoarcerea lor vie la tradiţiile ortodoxe ale vieţii duhovniceşti, a început valul entuziasmelor mistice occidentale să se domolească.

În şcolile ecclesiastice influenţa epocii alexandrine a fost de lungă durată. În aceste circumstanţe „senzitivitatea" teologică a caracterelor oamenilor cum ar fi Filaret Gumilevschi sau A. V. Gorschi[720] pot curge împreună. Numai prin referinţă la duhul epocii alexandrine este posibil să înţelegem soarta tragică a Arhimandritului Fedor Bukharev...[721]

---

719 A se vedea mai sus, nota 146.

720 Despre Filaret, a se vedea mai sus, nota 68. Alexandru Vasilievici Gorschi (1812-1875) a fost preot şi rector la Academia din Moscova. Deşi nu a devenit monah el a trăit într-un stil monahal şi a fost cunoscut mai mult pentru evlavia lui decât pentru erudiţia lui. Cursul său de la Academie, *Istoriia evangeliskaia i tezrkvi apostoskoi,* la fel ca şi restul cărţilor lui de educaţie, nu l-a publicat din cauza modestiei. Gorschi a compilat, la sugestia lui Filaret, o *Opisanie slavianskikh rukhopisei Moskovskoi Sinodal'noi Biblioteki,* care a slujit ca şi un ghid important pentru istorici.

721 A se vedea mai sus, nota 146.

X

Şcoala moral-raţionalistă

O altă contra mişcare clar definită şi directă se poate distinge de la începutul şcolilor reformate. Fără nici o îndoială cel mai bun reprezentativ al ei a fost Părintele Gherasim Pavschi (1787-1863), un absolvent al primei clase al Academiei Reformate din Sank Petersburg, un ebraist remarcabil, pentru multă vreme profesor de ebraică la academie şi doctor în teologie la Universitatea din Sank Petersburg. A fost capelanul curţii, duhovnicul şi tutorele ţarului, viitorul Alexandru al II-lea.[722] Mai presus de orice, Pavschi a fost un filolog – un om cu un real talent – filologic şi fler artistic. Cu toată ardoarea unei patimi pentru erudiţie el a adorat Biblia ebraică. El a studiat filologia semitică mai înainte de a tipării gramatica lui Genesius[723] şi viziunea sa intelectuală a fost formată sub influenţa autorităţilor secolului al optâsprezecelea. În timpul primilor săi ani ca şi învăţător la Academie, Pavschi a compus şi a tipărit propria sa

---

[722] Alexandru al II-lea (1818-1881) a luat tronul în timpul Războiului din Crimea în 1855. După ce a extricat Rusia de aceste dezastru a început să promoveze „marile reforme" (a se vedea nota 253). Alexandru a sponsorizat aceste reforme din cauza faptului că a recunoscut necesitatea lor mai decât faptul că a fost mai puţin autocratic în duh decât tatăl său Nicoale I. După 1866 a fost decis mai conservativ, în special în nominaţiile lui faţă de mai multe posturi guvernamentale, în timp ce în aceiaşi vreme viziunilor unor grupuri disensioniste din Rusia, care erau din ce în ce mai radicale, s-au întărit. În cele din urmă Alexandru a fost asasinat de un membru al unei organizaţii teroriste denumită *Voinţa poporului.*

[723] *Hebraische Gramatik* a lui Heinrich Friedrich Wilhelm Genesius (1786-1842) care a fost mai întâi tipărită în Halle în 1813 şi care a trecut prin 13 ediţii în timpul vieţii autorului. Fiind multă vreme profesor de limbi orientale la Universitatea din Halle, el a publicat şi *Hebraisches und Chaldaisches Handwörtrbuch* (Leipzig, 1810-1812) şi *Thesaurus philologico-criticus linaguae Hebrae et Chaldaeae Veteris Testamentis* (Leipzig, 1829-1858).

gramatică ebraică. Dicţionarul ebraic şi cel caldean al Vechiului Testament pe care le-a compilat în aceiaşi ani nu au fost publicate.

Pavschi s-a alăturat curând Societăţii Biblice şi a fost puternic influenţat de traducere. „Nu limba era importantă pentru mine," a afirmat el mai târziu, „ci Sfintele Scripturi curate şi nedistorsionate de alte comentarii." Am dorit să dodândesc o exegeză adevărată a Sfintelor Scripturi numai prin limbaj. O adevărată înţelegere a ebraicii duce la o înţelegere a teologiei." Pentru Societatea Biblică el a tradus Psaltirea (el şi-a scris propriul text de clasă la Psalmi) şi a supravegheat tipăritea Pentateuhului. Chiar şi după ce Societatea Biblică a fost închisă el a continuat să traducă: lucrarea lui a constituit lecţiile studenţilor lui la academie. După ce Pavschi a părăsit academia, studenţii lui au litografiat traducerea lui după propria lor iniţiativă. S-a bucurat imediat de o circulaţie largă în mediul şcolilor ecclesiastice. Apariţia acestei traduceri „secrete" a creat frici, în special între autorităţile sinodale. Traducerea a fost suprimată, copiile au fost căutate şi colectate (aceasta a avut loc în 1824).

Au existat temeiuri pentru astfel de frici şi acuzaţii. Traducerea Bibliei nu putea rămâne doar un exerciţiu literar şi pentru Pavschi nu a fost un astfel de exerciţiu. Traducerea înseamnă întotdeauna interpretare. Traducerea litografiată a fost împărţită în secţiuni cu titlu de capitole şi explicaţii şi cu note introductive şi explicative. Făcând aşa, Pavschi i-a urmat lui Rosenmuller. Pavschi a lăsat impresia că el a acceptat profeţiile mesianice într-un fel destul de limitat şi s-a îndoit de autenticitatea diferitelor cărţi şi texte. Nu are rost să argumentăm acum: acestea au fost punctele de vedere actuale ale lui Pavschi, deşi el le-a dezaprobat de a mai fi puse sub investigaţie. Această metodă liberală şi critică de abordare a Vechiului Testament corespundea viziunii sale generale religioase. Pavschi nu a fost nici un filosof şi nici un gânditor, căci el a avut nişte convingeri filosofico-religioase definite. La Universitate a conferenţiat despre „istoria dezvoltării

ideilor religioase în societatea umană." Sub Runich[724] aceasta a fost înlocuită de instrucţia în istoria Bisericii în conformitate cu manualele lui Inochentie. Pavschi a recomandat lucrarea lui Draeseke *Glaube, Liebe und Hoffnung*[725] ca şi manual pentru studenţi. Subsecvent, el a scris *Învăţătura creştină într-un sistem scurt* [*Khristianskoe uchenie v kratkoi sisteme*].

Pavschi a profesat un moralism idealistic religios foarte personal şi nedefinit.

Religia este un sentiment prin care sufletul omului este îmbrăţişat lăuntric şi este binecuvântat de Invizibil, Etern şi de ceea ce este Sfânt. Studiul religiei este desemnat spre a deştepta, învia şi hrăni sentimente sfinte, ca să întărească, ilumineze şi să înflăcăreze omul lăuntric şi să îi dea tăria, lumina şi viaţa omului întreg, această cunoaştere completă, gândurile lui, dorineţele şi actele.

Astfel, religia pozitivă este pur şi simplu un fel de transfer al unor sentimente înnăscute în chiar elementul inadecvat şi înţelept. Ritualul şi chiar dogmele sunt numai o carapace, numai o „aluzie" şi dogmele raţiunii pot suprima sau îneca acest imediat „sentiment sfânt." În înţelegerea lui Pavschi, religia se apropie de moralitate. Pentru el Hristos nu a fost numic mai mult decât un Învăţător. Pavschi a limitat „substanţa" creştinismului prin mărturia directă a Scripturilor.

Îi mulţumesc lui Dumnezeu că Biserica în care am fost născut şi educat nu mă obligă să cred în ceva fără dovezi. Îmi

---

724 Dmitri Pavlovici Runici (1780-1860) a fost curatorul districtului şcolii din Sank Petersburg din 1821 până în 1826. Un colaborator la planurile obscurantiste ale lui Magniţchi despre educaţie (a se vedea mai sus, nota 127), el a condus o campanie de curăţire a unor profesori orientaţi spre vest la Universitatea din Sank Petersburg. La urcarea pe tron, Nicolae l-a înlocuit la scurt timp. Runici a fost mason şi a deţinut o corespondenţă interesantă cu Novikov, Lopuhin, V.M. Popov şi alţii, publicând *Russkii Arkhiv,* 1870-1871.

725 *Glaube, Liebe und Hoffnung* a fost o lucrare catehetică publicată în 1813 de Johann Bernard Draeseke (1774-1849). El a fost episcop de Saxonia din 1832 şi în special un predicator remarcat care a expus un creştinism umanistic, încercând să reconcilieze raţionalismul cu pietismul.

permite să locuiesc în Cuvântul curat şi sfânt al lui Dumnezeu şi îmi prescrie un lucru care indică întotdeauna baza prescrierii lui a unor învăţători iluminaţi ai Bisericii.

Biserica îmbrăţişează toate confesiunile în măsura în care conţin „adevărata esenţă" a dogmelor. Palmer a fost destul de surprins când a auzit de ea. Pavschi a fost destul de deschis în conversaţia lui cu Palmer. Preotul nu poate în nici un fel să fie distinct de a fi pastor, de exemplu, „succesiunea apostolică" a fost neruptă între luterani.

„Biserica creştină este o simplă umbră a împărăţiei invizibile şi de neobţinut a lui Hristos. Între Bisericile creştine cea care exprimă cel mai bine ideea împărăţiei lui Hristos este cea mai apropiată de perfecţie. Fiecare Biserică vizibilă trebuie să înţeleagă că aceasta este singurul fel spre desăvârşire; desăvârşirea deplină este încă destul de distantă în Biserica vizibilă, în împărăţia cerurilor."

Ar mai trebui remarcat că Pavschi a vorbit cu o căldură considerabilă împotriva monahismului. „Istoria Bisericii m-a convins că monahismul este necurat şi contrar legilor naturii. Consecvent, este contrar legii lui Dumnezeu." Pavschi a fost un muncitor proeminent şi un unul dintre „directorii" Societăţii Biblice, totuşi el a fost întotdeauna ostil faţă de cea ce a numit „căile excrocheriei" misticismului. Petru Bartenev[726] a observat pe bună dreptate că Pavschi a fost „purtătătorul de cuvânt al unei evlavii vagi, evazive, oscilante" şi în acest sens a fost destul de tipic. Pavschi s-a potrivit în întregime cu Zukovschi şi generalului Merder,[727] la a cărui sugestie Pavschi a fost invitat să fie tutorele de religie al ţarului (în 1835 a fost obligat să părăsească acest post sub

[726] Petru Bartenev (1829-1873) a fost un student de la Universitatea din Moscova şi un membru al facultăţii în diviziunea istorico-filologică. El a făcut o mare contribuţie la erudiţia istorică rusească printr-un număr de colecţii de documente istorice şi a fost întemeietorul din 1863 a jurnalului *Russkii Arkhiv*.

[727] Despre Zhukhovschi a se vedea capitolul IV, nota 114; pentru generalul Merder a se vedea mai sus, nota 141.

presiune care a venit mai întâi de la Filaret, care a găsit punctele lui de vedere destul de eronate). Aceasta a fost cea mai ascuțită formă de occidentalism nu numai în teologie ci și în conștiința de sine duhovnicească: o inclusiune psihologică în tradiția germană. Aceasta a fost adevărat despre Academia din Sank Petersburg unde adevărata viață monahală nu a încetat niciodată să fie corectivă. Pavschi a fost un filolog remarcabil și din punctul de vedere filologic al traducerii a fost destul de valabil. El a fost capabil să conveargă înseși stilul și maniera literară a sfinților scriitori și a structurii prosodice a limbii biblice. Repertoriul traducătorului în cuvinte rusești a fost destul de bogat și proaspăt. Pavschi a fost deasemenea un învățător dotat și a împărtășit multe din cunoștințele lui cu audiența sa. Totuși, a avut câțiva ucenici direcți. Numai S.K. Aninin (1789-1863), un preot cu o misiune diplomatică în Copenhaga și apoi în Weimar, a efectuat niște munci independente. Prin pregătire Sabinin a scris cum să se înțeleagă tâlcul „Cântării Cântărilor." Apoi a lucrat la „Cartea lui Isaia." În *Lectura creștină* el a publicat o serie de eseuri exegetice care au tratat mai mult „Cărțile profeților." După ce traducerea lui Pavschi a fost suprimată, Sabinin s-a întors la temele scandinave. A publicat o gramatică iralandică. Pentru el interesele filologice au fost cele mai pronunțate, la fel cum au fost și pentru Pavschi.

Într-un alt fel, Inochentie Borisov (1800-1855) a aparținut și el aceluiași curent „german" din teologia rusă. El a fost un absolvent al primului curs al Academiei din Kiev, inspector al Academiei Teologice din Sank Petersburg și în cele din urmă Arhiepiscop de Kherson și Taurida. În zilele lui, Inochentie a fost de mai multe ori suspectat și acuzat de „neologie." Un „juriu neoficial" a fost făcut într-o manieră a gândiri. Pentru aceasta au existat niște temeiuri. Inochentie a fost interesat cel mai mult de filosofie. Nu era un gânditor. Avea o minte ascuțită și impresionistă, nu una creativă. Nu era un cărturar. A fost capabil să ridice anumite subiecte de discuție într-un fel incitatoriu și să lase la o parte cercetarea într-un moment neașteptat; el și-a putut atrage

audienţa sau atenţia cititorului prin transmiterea răspunsurilor altora cu mare vervă şi independenţă. Erau mai mult conferiţe şi nu erudiţie. După cum s-a exprimat Filaret al Moscovei despre Inochentie: lui îi lipseşte judecata, dar are multă imaginaţie. De fapt, Inochentie a fost un orator şi „elocinţa" este cheia influenţei şi a succesului său atât în scaunul de profesor cât şi în amvonul predicatorului.

În conferinţele sale de teologie Inochentie nu a fost independent, ci a conferenţiat despre dogmatică aderând la „sistemul" lui Dobmayer,[728] după cum a făcut şi profesorul de teologie Arhimandritul Moisei. În acele vremuri, acest „sistem" a fost folosit în şcolile catolice austriece. Era ceva caracteristic acestei epoci „tranziţionale" – de la iluminism la romanticism, de la Lessing, Herder şi Kant la Schelling sau chiar Baader. Conceptul fundamental şi controlator al acestui „sistem" este ideea Împărăţiei lui Dumnezeu explicată umanistic ca şi o „comuniune morală." Influenţa Iluminismului a fost omniprezentă şi creştinismul a fost prortretizat ca şi o şcoală de moralitate şi binecuvântare naturală [*blazhntsvo*]. Hristologia a rămas pală şi ambiguă. Toate aceste trăsături pot fi găsite în Inochentie. Destul de caracteristic, tema tezei seniorului a fost „Caracterul moral al lui Iisus Hritos." Celebra carte a lui Inochentie *Ultimile zile ale vieţii pământeşti a lui Iisus Hristos* [*Poslenie dni zemnoi zhizni Iisusa Khrista,* 1847] este remarcabilă pentru calităţile ei literare. Era literatură şi nu teologie. Inochentie nu a depăşit limitele umanismului retoric şi sentimental. În locul teologiei el a oferit întotdeauna psihologia; în locul istoriei el a oferit retorica. Inochentie nu a explorat niciodată adâncurile vieţii duhovniceşti. A fost un ecclectic. Există multe elemente ale Iluminismului în viziunea lui, totuşi a fost puternic atras de misticismul alexandrin. În conferinţele lui el a insistat asupra tradiţiei pietiste şi cu o mare simpatie s-a referit la Guyon, Fénelon,

[728] Marianus Dobmayer, a fost un teolog bavarez, influenţat în special de ideile lui Scheilling. Date lui sunt 1753-1805.

Jung-Stilling şi Eckartşausen, „care au făcut destul de multe ca să le fie folositoare." Inochentie a vorbit de mai multe ori de temele lui Schubert[729]: vise şi moarte. Bineînţeles el a vorbit despre *Vrăjitorul din Prevorst.*[730] El a schiţat motivele cosmologice ale teologiei. „Toată natura este un portret al Celui Prea Înalt, perfect şi complet." Un ecou al filosofiei mistice naturale poate fi găsit în această afirmaţie.

Inochentie este încă interesant de citit. Natural, ar fi mult mai interesant să îl auzim.

Câteva pasaje din conferinţele episcopului Inochentie au fost calculate numai pentru efectul pe care ar putea să îl aibă asupra audienţei şi nu pentru efectul pe hârtie; el a fost un om plin de talent care poate fi văzut instabil de la distanţă, căci, abordându-l cu onestitate, putem primii mirosul neplăcut al fumului decât plăcuta impresie a luminii străvezii. (P.V. Znamenschi).[731]

Orice încercare de a îl imita sau a-l urma pe Inochentie părea falsă. El nu a avut şi nici nu putea avea succesori, deşi au existat o mimică lipsită de succes. Inochentie a avut un adevărat dar dramatic. Filaret al Kievului a spus că este o „demagogie religioasă." Inochentie a fost capabil să înmoaie chiar şi un astfel de „suflet împietrit" ca a lui Rostislavov, la fel ca şi pe visătorii religioşi şi căutătorii revelaţilor speculative. Ascultătorii lui Inochentie au văzut în el un adevăr teologic impresionat şi sever, îmbrăcat într-un veşmânt strălucitor pe care nu l-au imaginat niciodată, căci ei au fost obişnuiţi cu explicaţiile scolastice. Nu a fost atât de mult puterea acestei gândiri, ci această „imaginaţie vie" care era pătrunzătoare: „puterea minţii a fost eliberată într-o bogăţie de chipuri." Îndrăzneala lui Inochentie a fost în mare parte iresponsabilă faţă de speculaţie şi superficialitate. „Indiferent cât de

---

729 Johan Ernst Schubert (1717-1774) a fost un teolog german,. Între multele sale lucrări doctrinare sunt şi *Compendiu teologic dogmatic* (Helstedt şi Halle, 1760) şi *Institutiones theologiae dogmaticae* (Leipzig, 1749). El a scris un manual despre teologia morală care a fost tradus în rusă de Iakov Arsenev (a se vedea mai jos).

730 A se vedea mai sus, nota 138.

731 A se vedea capitolul IV, nota 43.

drag i-a fost celebrului ierarh, atenţia minţii sale şi calitatea abilităţilor lui nu a putut produce o nouă epocă în teologie. Arta, arta fină a cuvântului uman – aceasta a fost chemarea lui." Acestea au fost scrise despre Inochentie de către Macarie Bulgakov[732] într-o laudă solemnă pentru *Începuturile* [*Otchety*] Academiei de Ştiinţe. Macarie a adăugat: „aici nu se poate întâlnii profunditate creştină şi erudiţie teologică." Destul de ciudat, Inochentie a lăudat exagerat teologia dogmatică a lui Macarie şi la efortul său întârziat de a se întoarce la maniera scolastică dimpreună cu gândirea ei ciudat de raţională, inerţie şi lipsită de curiozitate.

Când în anii 1840 s-a ivit prilejul ca să fie înlocuit *Catehismul* lui Filaret cu un altul mult mai ecclesiastic (adică unul mult mai romano catolic), lui Inochentie a fost primul care i-a venit în minte. Bătrânul său învăţător, Arhidiaconul Skvorţov,[733] s-a exprimat într-un fel diferit: „dacă vă asemănaţi cu câţiva dintre noi, atunci de ceea

---

[732] Prin 1860 Macarie (1816-1882) a fost unul dintre cei mai respectaţi şi influente figuri ecclesiale şi teologi din Rusia. Născut Mihail Petrovici Bulgakov, el a participat la Academia din Kiev, a devenit un monah acolo şi predat Istoria Bisericii Ruseşti şi istoria civilă. În 1842 el s-a transferat la Academia din Sank Petersburg ca şi profesor de teologie şi mai târziu a devenit rector. În această perioadă principalele sale lucrări istorice şi teologice au apărut: primul volum a masivei *Istoriia russkoi ţerkvi* a apărut în 1847, prima parte a celor cinci volume *Bogoslovie dogmatischeskoe* a apărut în 1849 şi în 1854. Macarie a publicat *Istoria russkago raskola staroobriadstva.* Pe lângă aceasta a scris un număr mare de lucrări mai mici, a fost un contribuitor obişnuit la câteva jurnale şi din 1854 un membru al Academiei de Ştiinţe. În 1857 a devenit Arhiepiscop de Tambov şi i-a urmat lui Kharkov şi Litovsk, în cele din urmă devenit mitropolit de Moscova în 1879. A se vedea F. Titov, *Macarie Bulgakov, mitropolit moskovschi* (Kiev, 1859). Lucrările teologice ale lui Macarie sunt discutate mai jos, pp. 255-261.

[733] Ivan Mihailovici Skoţov (1795-1863) a predicat la Academia din Sank Petersburg şi mai târziu a fost profesor de filosofie la Academia din Kiev şi profesor de teologie la Universitatea din Moscova. El a publicat două cărţi binecunoscute de drept canonic, *Zapiski po tserkovnomu zakonovedeniiu* (a patra ediţie, Kiev, 1871-1874) şi *O vidakh i stepeniakh rodstva* (Kiev, 1864), la fel ca şi popularul *Katekhizicheskiia poucheniia* (Kiev, 1854). Corespondenţa sa cu Inochentie Borisov a fost publicată de N. I. Barsov în *Trudy kievskoi Akademii,* 1882-1883.

ce avem nevoie nu sunt nişte cunoştinţe largi de filosofie, avem nevoie numai de o teologie descoperită [*bogoslovie otkrovnnoe*].” În zilele tinereţilor sale Inochentie a fost reprimat tocmai fiindcă a discutat formule filosofice mai mult decât teologie pozitivă la rubrica de dogmatică. El şi-a hipnotizat audienţa cu ele. El a fost ataşat de filosofie numai emoţional şi a fost mai mult interesat de răspunsurile polisemantice ale filosofilor decât a fost agitat de discuţiile lor. Inochentie a fost un erudit şi un orator. Nu a fost un istoric şi eforturile lui faţă de expoziţia istorică au fost întotdeuna slabe. Pentru câţiva ani lungi, el a pregătit publicaţia *Eseurilor lui dogamtice* [*Dogmaticheschi Sbornik*], după cum le-a numit el sau *Un monument al credinţei ortodoxe* [*Pamiatnik very pravoslavnoi*]. A fost intenţionat pentru o colecţie de eseuri – o colecţie de instrucţii în credinţă prezentată şi explicată într-o ordine cronologică. Inochentie nu a atins ideea de Tradiţie vie cu toate dimensiunile ei multiple. Eseurile au rămas nepublicate. Serviciul neîndoielnic al lui Inochentie a fost întemeiat pe jurnalul *Lectura de duminică* [*Voskresnoe Chtenie*] de la Academia Teologică din Kiev în 1837. Jurnalul a fost mai mult didactic decât erudit.

Ca şi predicator Inochentie s-a asemănat cel mai mult lui Massillon.[734] El a fost legat în toate felurile de tradiţia occidentală. Motivele patristice sunt greu de detectat. Mai mult el a lucrat la o serie întreagă de *acatiste* sub dominaţia unui duh sentimental, al jocului imaginaţiei sale evlavioase.

În acest sens, Inochentie ar putea fi comparat cu colegul şi contemporanul său I. K. Amfiteatrov (1802-1848), în zilele lui un binecunoscut profesor de omiletică la academie. *Conferinţele sale despre filologia Bisericii* [*Chteniia ţerkovnoi slovesnosti*] au apărut în 1847. Amfiteatrov s-a îndreptat spre modele franceze în loc de predicarea unora patristice. Totuşi, încordarea sa sentimentală, practic o „sfântă melancolie” a fost destul de puternică în el. A fost o

[734] A se vedea nota 134.

preferință față de tristeţe şi visare („soarele străluceşte, dar lumina i se părea tristă...").

În acest sens „occidentalismul" era de neevitat în rutina zilnică a şcolilor ecclesiale reformate. Au fost necesare pentru studiu cărţi şi texte străine. Prima datorie a învăţătorului a fost de a introduce materiale cărturăreşti şi pedagogice contemporane şcolilor teologice occidentale în idiomul şcolilor ruseşti. Odată cu tranziția graduală la instrucţia în rusă, problema compunerii sau traducerii „manualelor" a devenit mult mai efectivă decât a fost când latina era singura limbă a instrucţiei teologice şi a educaţiei în Rusia şi în vest. Statutul din 1814 a încurajat învăţătorii să îşi compună propriile lor note sau texte. În timpul „întoarcerii la vremea scolasticismului" astfel de activităţi au devenit suspicioase, controlul şi supravegherea le-a făcut dificile. În primele decade ale secolului al XIX-lea, studenţii învăţau din manuale străine în traducere, în original sau uneori în parafrază. Primele manuale ruseşti nu au fost simple parafraze. Pentru Sfintele Scripturi a fost folosit *Manualul pentru citirea Sfintelor Scripturi* [*Rukovodstvo k chtemiu Sv. Pisaniia,* Moscova, 1799] a Mitropolitului Ambrozie Podobedov,[735] o parafrază a cărţii lui Hofmann,[736] după cum s-a mai folosit şi lucrarea lui Rambach *Institutiones hermeneuticae sacrae.*[737]

---

735 Ambrozie Podobedov (1742-1818), la un anumit moment predicator şi prefect la Academia din Moscova şi capul Mănăstirii Novospasschi, s-a ridicat prin rânduielile episcopale în timpul domniei Caterinei a II-a, devenind mitropolit de Novgorod şi Sank Petersburg în 1791. El este compilatorul lucrării *Sobranie pouchitelnykh slov* (Moscova, 1810) şi a făcut nişte lucrări importante cu muzica bisericească rusă.

736 Carl Gottlieb Hofmann (1703-1777) a fost un predicator german şi profesor de teologie în Wittenberg. Principalele sale lucrări exegetice sunt *Introductio in lectionem Novi Testamenti* şi *Institutiones theologiae exegeticae in usum academicarum paelectionum adornatae.*

737 Un student al lui Michaelis şi Buddeus, John Jacob Rambach (1693-1735) a predat la Universitatea din Halle. În teologia lui a combinat premisele pietismului cu metodele filosofiei Wolffiane. Cea mai bine cunoscută lucrare a sa a fost *Betrachtunden* despre viaţa şi moartea lui Hristos, publicată în colecţia *Betrachtungen*

Ioann Dobrozrakov,[738] la un anumit moment rectorul Academiei Teologice din Sank Petersburg, a compus dizertaţia lui, *Delineation hermeneuticae sacrae gneralis* (1828) pe baza lui Rambach. A fost folosită şi ca „manual." În teologia „conceptuală", adică teoretică sau dogmatică, toate cărţile secolului de mai înainte au fost reţinute. A fost inclus şi Procopovici, dar cel mai adesea a fost Irineu Falkovschi şi numai rar cărţile ruseşti despre Platon, Macarie Procopovici sau din când în când lucrarea Sfântului Tihon de Zandosk *Despre adevăratul creştinism.* În academii au apărut noi autorităţi: Dobayer în Kiev,[739] la Academia din Moscova Policarp a conferenţiat din Liberman[740] şi a folosit lecţii care au parvenit din Germania. Mai târziu, Filaret Gumlievschi a conferenţiat din Klee[741] şi Brenner[742] „şi nu fără referinţe la opiniile raţionalismului german." Au mai fost recomandate lucările Părinţilor, dar în practica acelor vremuri s-a acordat o mare atenţie literaturii moderne. Rectorul Policarp a avut obiceiul de a produce mărturii din Părinţii Bisericii Orientale iar studenţii din clasele superioare studiau aceste fragmente. În teologia morală sau în cea „activă",

---

über das ganze Leiden Christi und die sieben letzen Worte des gekreuzigten Jesu (Basel, 1865). Rambach a fost un poet şi imnograf popular.

738 Ioann Dobrozrakov (1790-1872) a predat oratorie şi teologie în Sank Petersburg şi a slujit ca şi bibliotecar al Academiei. Un membru în comitetul cenzorilor din 1824, a devenit rectorul academiei doi ani mai târziu. În 1830 şi-a început cariera episcopală în Penza, a fost mutat în Nizhnii-Novgorod în 1835 şi în 1847 a urmat arhiepiscopului de Don şi Novocherkassk.

739 A se vedea nota 192.

740 Bruno Franz Leopold Lieberman (1759-1844), un iezuit, a fost şeful şcolii teologice din Mainz. Lucrarea sa *Institutione theologiae* este o abordare antiraţionalistă a teologiei romano catolice.

741 Un student al lui Rambach, Heinrich Klee (1800-1840) a predat istoria Bisericii, filosofie şi teologie. El este pomenit pentru *Die Beichte* (Mainz, 1827), *Lehrbuch der Dogmengeshichte* (2 volume, Mainz, 1837-1838) şi *Katholische Dogamtic* (3 volume, Mainz, 1835).

742 Friedrich Brenner (1784-1848) a fost un teolog german romano-catolic şi un apologist. Principalele sale lucrări sunt *Katholische Dogmatik* (1828-1829) şi *Generelle dogmatik oder; Fundamentirung der katholischen speculativen theologie* (1844).

manualele obişnuite au fost cele ale lui Buddeus, care a fost revizuit de Teofilact. Uneori a fost folosită teologia lui Schubert, tradusă din latină de preotul de la Seminarul din Kostroma I. Arseniev[743] (1804) sau textul Arhidiaconului I. S. Kochetov, *Caracteristicile unui studiu activ al credinţei* [*Cherty deiatelnago ucheniia very*]. Aceasta a fost prelucrarea latină a conferinţelor lui Inochentie Smirnov compilată după Buddeus şi Moşeim. Filaret Gulimevschi a remarcat că „notele latine ale rectorului au fost traduse în rusă şi că nu a existat nimic mai mult decât acestea."

Manualul primar pentru teologia pastorală a fost cartea folositoare dar veche a lui Parfenie Sokovschi, episcop de Smolensk, *O carte despre datoriile preoţilor de parohie* [*Kniga o dolzhnostiakh presviterov prikhodskikh*][744] pe care unii au preferat-o mai mult decât textele catolice traduse de Giftschüz.[745] La liturgică a fost cel mai adesea folosită *Noua tablă* [*Novaia Skrizhal*] sau o carte de I.I. Dmitrevschi, *O explicaţie istorică şi tainică a dumnezeieştii liturghii* [*Istoricheskoe i tainstvennoe obiasnenie Bozhestvennoi liturghii,* 1804].[746] În cazuri de compoziţie se obişnuia să se privească în spre cărţi străine. „Pe lângă cărţile latine, cele mai importante cărţi pentru a scrie o dizertaţie au fost cele în germană. Prin urmare, după ce au

---

743 Titlul rusesc este *Bogoslovia nravstvennaia ili khristianskiia nastavleniia v kotorykh iasono i tverdo dokazany dolzhnosti khristianina, v obshchestvennom ili grazhdanskom, v domashenem ili tsejovnom sostoianii nakhodiashchagosia* (Moscova, 1804). Iacov Arsenievici Arsenev (1768-1848) a predat latină, retorică şi filosofie la Seminarul din Kostroma şi timp de mai mulţi ani a fost preot la catedrala Usspenschi din Kostroma.

744 Parfenie Sopkovschi (1716-1795) a predat retorică la seminarul din Novgorod şi a fost mai apoi prefect şi rector acolo. În 1759 a fost numit vicarul episcopului de Novgorod şi din 1761 a slujit ca şi episcop de Smolensk şi ca membru în Sinod.

745 Leitfaden zu Vorlisung über die Pastoral-theologie (1782). Franz Giftschüz (1784-1788) a fost profesor de teologie la Universitatea din Viena.

746 Mai întâi de toate un lingvist, Ivan Ivanovici Dmitrevschi a fost student la Academia din Moscova şi a predat aici până în 1805. A mai slujit ca şi traducător pentru Sfântul Sinod şi a publicat traduceri din Sfântul Clement (1781) şi filosoful Isocrate (1789).

intrat în Academie, studenţii şi-au dedicat toate energiile învăţării limbii germane cu scopul de a citii cărţi germane." Aceasta este mărturisit de istoricul Academiei din Moscova şi această situaţie a durat aproape tot secolul al XIX-lea. În astfel de condiţii, cel mai ascuţit impact ale acestui mediu confesional în care investigaţia teologică şi munca au mers în direcţia vestică era inevitabil să se mai facă ceva. S-a remarcat acest lucru imediat. Pentru mulţi a însemnat timiditate şi sminteală, uneori chiar şi o frică îndreptăţită. Nu era mai bine să se evite această întâlnire deplin, să se refuze contactul cu tradiţiile învăţăturii şi a tradiţiilor vestice şi să nu se i-a în considerare diferitele surse străine dubioase? În realitate, lectura constantă a unor cărţi străine nu era lipsită de primejdii. Orişicum, principalul pericol nu a fost că gândirea teologică trebuia să se lupte cu nişte argumente dificile sau să devină unilaterală. Mult mai important era posibilitatea că înseşi sufletul putea devenii tăiat şi rupt de postul lui de ancoraj. Comentarii intime în scrisori între prieteni sau în jurnale sunt cât se poate de instructive şi ilustrative în acest sens. Corespondenţa prietenească între Filaret Gumilevschi şi A. V. Gorschi oferă nişte exemple interesante. Echilibrul putea fi restaurat numai prin privegheri ascetice şi rugăciune.

Pericolul constă în caracterul artificial al şcolilor, care nu au fost legate organic de viaţă, de viaţa actuală a Bisericii. Tinerii clerici au trăit mai mulţi ani în semi-izolarea artificială a şcolilor pe jumătate ortodoxe şi pe jumătate ruseşti. Obiceiurile de a teoretiza abstract au fost cultivate; s-a dezvoltat un intelectualism visător sau cel puţin pe jumătate visător. Circumstanţele epocii lui Alexandru şi începuturile romantismului au facilitat acest lucru...

Totuşi, indiferent cât de dificil şi periculos a fost acest stadiu vestic, era ceva de neevitat. Ar fi trebuit să fie acceptat prin sine şi ca şi un adevăr relativ. Căci este posibil să ne scăpăm pe noi înşine de pericolele gândirii numai prin creativitate şi nu prin interdicţii...

XI

Biserica şi Statul rus sub Nicolae I

Căderea „Ministerului Afacerilor Religioase" în 1824, dejugarea de sub „jugul egiptean," după cum s-a exprimat Mitropolitul Serafim, nu a alterat caracterul general al relaţilor dintre Stat şi Biserică. Fotie s-a grăbit în van să anunţe că „în mărirea lui Dumnezeu Tatăl, Domnul Iisus Hristos este singurul preot," pentru că un „om secular" încă mai deţinea puterea Bisericii. Şişkov, deşi nu era un slujitor al unei „slujiri combinate," a continuat să se interfereze cu afacerile administraţiei Sinodale cu privire la problema *Catehismului* şi a traducerii biblice. Procesul de a convertii administraţia Bisericii într-un „departament" a fost de fapt grăbit de Supra-Procuratorul S.D. Nechev (1833-1836).[747] Fără o permisiune preliminară, fără a ezita să decidă în probleme automat, fără să consulte Sinodul şi chiar să altereze deciziile Sinodale în timp ce închidea calea retragerii confirmării imperiale a rapoartelor lui, Supra Procuratorul şi-a concentrat toate afacerile şi relaţiile sinodale în mâinile lui. Nechaev era un mason şi a dispreţuit ierarhia şi pe clerici.

Dintr-o dată ca şi din nimic, au început să apară raporturile poliţiei împotriva ierarhilor şi a membrilor Sfântului Sinod. Aceste raporturi s-au dovedit a fi în mare măsură minciuni. Cancelaria noastră a suspectat că Supra Procuratorul a asistat aceste rapoarte, cu scopul de a umilii administraţia Bisericii din Rusia. Ierarhii şi membrii Sinodului s-au justificat pe sine cât au putut mai bine. Sinodul a fost agitat, în timp ce Supra Procuratorul, oferind apariţie

[747] Ştefan Dimitrievici Nechaev (1792-1860) a fost mai întâi directorul districtului şcolar din Tula şi a slujit în Cancelaria Imperială a lui Nicolae I. Mai târziu a devenit senator. El a purtat o corespondenţă valabilă cu Filaret al Moscovei, a publicat *Perepiska mitropolia moskovskogo Filareta s S.D. nechaevym* (Sank Petersburg, 1895).

agitaţiei şi încurajând nemulţumirea membrilor a declarat că regimul supravegherii poliţiei a făcut mai mult rău decât bine.

Aşa este cum Ismailov, un birocrat contemporan în Cancelaria Sinodală a pomenit aceste evenimente în „memoriile" lui. Chiar şi Filaret al Moscovei a intrat în raza de suspiciune. Într-un raport oficial el a fost caracterizat printr-o remarcă lipsită de precauţie că „dreptul poliţiei de a raporta rumori fără cel puţin responsabilitatea unor informaţii false care împiedică libertatea administraţiei şi conturbă, în cuvânt şi în faptă, liniştea subiecţilor ruşi." Aceasta a fost o condamnare dreaptă a unui principiu genuin jandarmăresc. În timpul domniei lui Nicolae astfel de remarci nu au fost uitate, chiar şi în cazul mitropoliţilor. Din nou, în timpul holerei din 1830, Filaret a apărut ca fiind lipsit de loialitate, atunci când în predicile lui el a vorbit prea frecvent despre păcatele regilor şi despre pedepsele divine cuvenite. În cele din urmă, s-ar părea că la insistenţele lui Filaret, a fost respinsă ideea de a numii un ţar, pe viitorul Alexandru al II-lea, în scaunul sinodal în conformitate cu includerea lui în Senat şi alte corpuri mai înalte ale statului. Cu o surprinzătoare lipsă de delicateţe, Filaret s-a referit la autonomia internă a Bisericii. Chiar şi a privii la Filaret a devenit un lucru neplăcut pentru împăratul Nicolae.

Filaret şi-a avut propria lui teorie despre stat, o teorie a unei Sfinte Împărăţii. În mod sigur, el nu s-a conformat doctrinei oficiale şi explicite a suveranităţii statului. „Suveranul îşi primeşte toată legitimitatea sa prin ungerea Bisericii," adică, în Biserică şi prin Biserică. Numai Suveranul este uns, nu şi statul. Prin urmare, organele puterii statului nu au nici o jurisdicţie în afacerile bisericeşti. Trăsăturile gândirii lui Filaret erau în întregime străine birocraţilor statului epocii nicolaitane. Pentru ei era un liberal periculos. Au mai fost şi alţii cu aceleaşi opinii. „Filaret a fost foarte deştept în umilirea puterii temporale; în predicile lui se putea resimţii lumina acelui vag socialism creştin care a răsărit din

Lacordaire[748] şi a altor catolici cu viziuni mai largi." (Aceasta a fost estimaţia lui Herzen în *Trecutul şi gândurile mele* [*Byloe i dumy*].)

Nemulţumirea faţă de Nechaev a ajuns la un grad că ţarul a fost rugat să numească un Supra-Procuror mai potrivit. Asistentul Supra-procuratorului, A. N. Muriaviev, a jucat un rol decisiv în planul său. A fost numit contele N. A. Pratasov. El s-a dovedit a fi mai puternic decât Nechaev. El a avut un sistem de reformă complet elaborat şi el a avut capacitatea de a aduna nişte executori vicleni şi capabili ai planurilor sale. Pratasov a promovat cu credincioşie stabilimentul nicolaitan sau regimul politicii bisericeşti. Integraţia statului şi a administraţiei bisericeşti a fost împlinită tocmai în această perioadă. De aici Biserica a fost cunoscută ca şi „Departamentul Mărturisirii Ortodoxe." Au fost incluşi clericii şi ierarhia. Biroul Supra-Procuratorului a fost transformat prin intermediul unei „porunci Sinodale" de la un organ al supravegherii de stat şi a superviziunii într-un organ de putere reală. Aceasta a fost în întregime în conformitate cu duhul reformei lui Petru. În aceiaşi ani, Speranschi a creat o monetărie precisă în conformitate cu duhul petrin.

Ca şi un Suveran creştin, Împăratul este apărătorul suprem şi păstrătorul dogmelor credinţei care conduce şi păstrătorul Ortodoxiei [*pravoverie*] şi a bunei rânduieli în Sfânta Biserică. În acest sens, Împăratul, în legea succesiunii la tron (5 aprilie 1797), este numit cap al Bisericii. Puterea autocrată este implementată în administraţia Bisericii prin intermediul celui mai Sfânt Sinod guvernator pe care l-a stabilit (*Legile fundamentale* [*Osnovye zakony*], articolele 42 şi 43, ediţia din 1832.) Pratasov a privit la afacerile

[748] Jean Baptiste Henri Lacordaire (1802-1861) a fost un predicator faimos în Franţa şi a ajutat la restaurarea ordinului dominican acolo. Ca şi un tânăr student în drept, el a avut nişte puncte de vedere extrem de liberale şi ateiste, dar mai apoi a abandonat o carieră în drept promiţătoare când s-a întors la Biserica catolică şi a devenit preot. El a fost unul dintre principalele figuri din mişcarea lui Lammenais care a reconstruit influenţa Bisericii Catolice în Franţa prin adoptarea unor viziuni sociale şi politice liberale.

Bisericii numai din punctul de vedere al interesului statului ca şi „învăţătura faţă de care Ţara noastră Părintească şi-a oferit autoritatea ei morală." El a construit un Imperiu şi a pus o Biserică pe el. A fost educat de un guvernator iezuit, înconjurat de asistenţi şi sfătuitori luaţi în mare parte din fostul colegiu polonez uniat. Pratasov a fost epitomul unui latinism stilat de sine şi al unei birocraţii profane. Graba spre nişte definiţii precise a fost legată de duhul reacţionar şi asemănător barăcilor al acelei epoci. Pratasov nu a avut nici o simpatie faţă de Roma. Numai cărţile romanizatoare despre teologie şi drept canonic au corespuns gusturilor lui personale. Nu numai că a voit să conducă administraţia bisericească, ci Pratasov a voit să reorganizeze şi să o reconstruiască în conformitate cu principiile lui fundamentale ale unui stat confesional absolut. Acest plan constituia semnificaţia lui istorică. Mai înainte de numirea Sinodului, tocmai în perioada când „Statutul Universităţii" şi „Statutul despre Şcolile de district" a fost revizuit în 1835, Pratasov a fost asistentul lui Uvarov în Ministerul Educaţiei.[749] În acel Minister un plan de a reforma şcolile ecclesiale a fost pregătit care s-a conformat deplin viziunilor pedagogice şi a celor anti-clericale. Nu a fost înseşi existenţa unei reţele de şcoli ecclesiale pur şi simplu manifestarea unui egoism de clasă periculos, „un egoism vocaţional extraordinar de dureros?" Nu a fost tot Statutul din 1814 învechit? Ministerul a criticat aspru tot sistemul educaţional bazat pe frică. Acesta a subestimat textele insuficente şi deficente la fel ca şi eşecurile întregului program educaţional, în special loviturile pe care filosofia le-ar fi putut face atunci când se aplica teologiei. Nu ar fi redus oare doar la un mit cea ce este dincolo de înţelegerea umană? Şcolile de parohie şi districtele [*uezd*]

[749] Un statut revizuit pentru universităţi a fost emis pe data de 26 iulie 1835. După el mult din puterea şi responsabilităţile întâlnirilor universităţii a fost transferate curatorului districtului, care era numit de Ministrul Educaţiei. Un an mai înainte, şcolile private şi chiar tutorii au fost atraşi în domeniul Ministerului Educaţiei, stabilindu-se o reţea tare şi structurată a supravegherii educaţiei de către guvern.

trebuiau combinate şi transferate Ministerului Educaţiei. Din nou, Filaret a apărat şcolile ecclesiale şi clasa fiind acuzat de un egoism dăunător. Pratasov a insistat pe reforme, dar Comisia Şcolilor Ecclesiale nu voia să extindă problema sau să contempleze reformele. S-a mulţumit numai să reexamineze manualele şi planurile de curs trimise de diferite seminarii.

Pratasov a decis să evite Comisia şi chiar şi Sinodul. În 1839, prin tăria propriului său, raport imperial, comisia a fost dizolvată şi înlocuită de o Administraţie Ecclesiastică specială. Un astfel de pas era logic, din moment ce Comisia Şcolilor Ecclesiale a fost legată organic de structura şcolară de mai înainte care acum a fost în mod substanţial alterată. Discuţiile s-au centrat tocmai pe schimbul de principii, idei şi scopuri. Principiul dezvoltării sociale şi al creşterii culturale care a stat la temelia tuturor măsurilor educaţionale din perioada alexandrină părea periculos, dezintegrativ, artificial şi nefolositor lui Pratasov. El a voit să se întoarcă înapoi la secolul al XVIII-lea dimpreună cu profesionalismului lui de serviciu. Primul statut a declarat deschis „învăţarea" a fi scopul special al acestor şcoli. Aceasta era tocmai ceea ce Protasov nu a voit. Era tocmai această „învăţătură moartă" şi conţinută în sine care este mai presus de orice necesitate de a fi eliminată, în special „ştiinţa lipsită de dumnezeire şi coruptă" a filosofiei. După estimările de mai înainte a lui Protasov, „în multe sensuri educaţia tinerilor clerici ruşi se baza pe nişte temelii arbitrare şi neortodoxe care aveau parcă ceva în comun cu sectele protestante." Aceasta a fost o respingere evidentă a epocii alexandrine. Statutul de mai înainte a propus explicit „aderarea directă la ultimele descoperiri şi împliniri." Aceasta a însemnat un studiu „neortodox" şi „arbitrar." Aici Pratasov a invocat cuvintele lui Hrisostom: „o ignoranţă bună este mai bună decât nişte cunoştinţe sărăcăcioase." În orice caz, de ceea ce era nevoie era un curs ştiinţific şi o instrucţie potrivită cu condiţiile vieţii la ţară."

Studenţii părăseau seminariile pentru a devenii preoţi de ţară. Ei trebuie să cunoască viaţa de la ţară şi să fie capabili să asiste ţăranii în afacerile lor zilnice. Astfel, la ce bun atâta teologie pentru un preot de ţară? Cine are nevoie de filosofie, ştiinţa liberei cugetări, a nonsensului şi a lăudăroşeniei? Ce sunt trigonometria, diferenţialele şi integralele pentru el? Ar fi mai bine dacă i s-ar întării cunoştinţele de catehetică, îndreptările Bisericii şi cele ale cântării. Acestea ar fi destul. Fie ca ştiinţele mai înalte să rămână în academii.

Aşa a interpretat instrucţiunile lui Pratasov, Arhimandritul Nicodim Kazanţev, un fost învăţător la Academia din Moscova. În acele vremuri Nicodim era rector la Seminarul din Viatka şi a fost chemat de Supra-Procurator ca să compună noi îndrumări.[750] Pratasov şi Karasevschi[751] au făcut tot ce au putut mai bine ca să inoculeze acest principiu îngust al profesionalismului în Nicodim. „Orice cadet dintre noi îşi cunoaşte armele sale şi cum să defileze; un marinar ştie numele, locul şi tăria oricărui cui de pe vapor; un inginer cunoaşte toată tehnica muncii sale. Dar clericii nu îşi cunosc afacerile lor clericale." Prin „afacere clericală" Protasov a înţeles nu numai „îndreptările" şi „cântarea," ci şi capacitatea de a vorbii „cu oamenii." Era tocmai acest „populism" pretenţios cel care a oferit reformei proiectate caracterul ei polemic. Pratasov a dezvoltat pur

[750] Nicodim Kazanţev (1803-1874), a fost un student la Academia din Moscova, a fost un profesor şi un inspector acolo şi a slujit ca şi rector la câteva seminarii. Mai târziu a devenit episcop de Enisei. Memoriile lui despre Filaret, *O Filarete, mitropolite moskovskom, moia pamiat'* au fost publicate în *Chtenia v Moskovskom obshchestve istorii i drevnostei Rossiiskikh,* 1877.

[751] Alexandru Ivanovici Karaşevschi (1786-1856) şi-a început carierea guvernamentală în Ministerul Războiului. El s-a alăturat Comisiei Şcolilor Ecclesiale în 1832 şi atunci când a devenit un departament al Sfântului Sinod în 1839 el i-a fost primul director. În timpul domniei lui Alexandru II el a continuat să muncească în administraţia educaţională şi a fost cât se poate de activ în deschiderea de şcoli pentru femei.

şi simplu şi a pus în aplicare ideile lui Kiselev.[752] Trebuie create cadrele unor învăţători elementari care pot învăţa moralitatea oamenilor. Clericii trebuiau să se adapteze acestui scop.

Judecând după prima vedere, se părea că preotul de sat, având contact cu oamenii care erau gata să accepte într-o simplitate copilărească tot ceea ce se spunea de pastorul lor, nu au nevoie de atâta cunoaştere adâncă a ştiinţei cât de abilitatea de a elucida adevărurile creştine şi moralitatea evangheliilor simplu şi clar, frazând acele adevăruri ale Evangheliei într-un astfel de fel ca ele să se potrivească pentru minţile simple ale sătenilor şi legându-le de circumstanţele vieţii de la sat...

Tot planul lui Pratasov nu a fost nimic altceva decât un „pariu al simplităţii" [*stavka na oproshchenie*]. În „circumstanţele vieţii de sat" nu era mai de succes să se stăpânească obiceiurile zilnice şi practice decât să se dobândească „o cunoaştere adâncă a ştiinţei?" Nu era mai bine să se cunoască rudimentele medicinei şi să se înţeleagă deplin principiile fundamentale ale agriculturii? Nu trebuiau aceşti subiecţi introduşi şi întăriţi în programele seminarului cu preţul unei „educaţii reci"?

Tratasov a propus să întărească trăsăturile de clasă neclericale în tot sistemul şcolii şi să împartă întregii instrucţii „o direcţie consistentă cu nevoile parohienilor de ţară." Pratasov a definit ţelul şcolilor ecclesiale ca şi „educaţia unor slujitori vrednici ai altarului şi predicatori ai cuvântului lui Dumnezeu către oameni." Propunerile lui au fost opuse decisiv în Comisia Şcolilor Ecclesiale. Filaret a trimis un punct de respingere a lor şi a întrebat cât de multe din aceste propuneri au fost în armonie „cu duhul legii bisericeşti." Numai la absenţele de vară a lui Filaret al Moscovei şi

[752] Contele Pavel Dimitrievici Kiselev (1788-1872), un general renumit şi om de stat, a fost principalul administrator al forţelor ruseşti care au ocupat Moldova şi Valahia din 1829 până în 1834. Din 1837 până în 1856 a fost Ministrul Proprietăţilor Statului şi a introdus nişte reforme vaste cu privire la ţăranii statului care au servit ca şi un preludiu la marile reforme ale domniei lui Alexandru al II-lea. După 1856 Kiselev a slujit ca şi ambasador rus în Paris.

Filaret al Kievului, a fost Pratasov capabil să pună în dezbatere propunerea anumitor alteraţii în manuale şi curiculum. Învăţătorului de literatură i s-a reamintit că „ţelul direct al muncii sale este de a educa o persoană care poate corect, liber, convingător şi expresiv să converseze cu oamenii despre adevărurile credinţei şi ale moralităţii." Prin urmare, retorica seculară, poetica şi aşa mai de parte puteau fi trecute cu vederea repede. „Criticismul de clasă în instrucţia istorică trebuia evitat, căci asemenea unui arme în mâna unui logician unilateral ea ameninţă să distrugă monumentele istorice" (adică veradicitatea lor), la fel cum „sistematizarea arbitrară" trebuia evitată unde naţiunile şi personalităţile sunt portretizate ca şi purtătoare ale unor idei fatale pentru ele." Cumva neaşteptat, un program latin a fost propus pentru filosofie: „se obişnuieşte ca filosofia să fie predată în latină." Nu este această preferinţă pentru latină mai uşor de explicat de frica de a purta o discuţie publică de filosofie într-un limbaj gata înţeles care ar putea devenii periculos? Numai cele mai generale direcţii au fost oferite pentru predarea teologiei: să se predea „pentru ca preotul să se adapteze cu uşurinţă şi să o aplice atunci când găseşte ocazia de a conversa cu o persoană simplă născută mahomedană sau un păgân sau cineva care s-ar fi convertit la creştinism." Avem nevoie să rezolvăm întrebări şi îndoieli „pe care o minte inocentă nici măcar nu le suspectă." *Mărturisirea ortodoxă* [*Pravoslavnoe ispovedanie*] a lui Petru Movilă a trebuit să fie pusă la temelia acestei instrucţiuni şi „detaliile teologiei trebuiau confirmate prin referinţă directă la ele." Cumva neaşteptat, a fost propus un program pentru filosofie: „se obişnuieşte ca filosofia să fie vorbită în latină." *Mărturisirea ortodoxă* a fost publicată în rusa modernă de Sinod în acelaşi an, 1838. În adăugire, a fost introdus un nou subiect în programa seminarului, istoria Sfinţilor Părinţi, pentru care încă mai era necesar să se muncească şi să se compileze un manual.

În acelaşi timp, Pratasov a fost preocupat cu publicarea unor texte de referinţă care puteau fi consultate cu uşurinţă şi fără nici o rezervă ca şi cum ar fi deja predate şi o injuncţie a Bisericii

despre dimensiunea vieţii ecclesiastice. În adăugire la *Mărturisirea* lui Petru Movilă au fost emise *Cartele imperiale şi patriarhale despre stabilirea Sfintei Biserici* [*Ţarskaia i patriarshiia gramaty o uchrezhdenii Sviat. Sinoda, s izlozheniem Pravoslavnago ispovedaniia Vostochno-Kafolicheskiia Ţerkvi*].[753] Traducerea şi munca editorială a fost asumată de Filaret al Moscovei, care a introdus o corectură foarte importantă în text dimpreună cu efortul de a elimina latinismele (au fost eliminate cum ar fi injuncţia laicilor împotriva citirii Sfintelor Scripturi şi termenul de „transsubstanţiere" [*presushchchestvlenie*]).[754] Subsecvent, Administraţia Ecclesiastico Educaţională a prescris copiile „cartelor" să fie oferite studenţilor de la seminar când ei au absolvit în cea mai înaltă formă, „pentru ca după ce vor termina şcoala şi vor părăsii seminarul", ei să poată ţine cartea pentru nişte referinţe constante." Problema *Catehismului* a fost din nou ridicată de Pratasov în legătură cu publicarea acestor „Cărţi de simboluri." Pratasov, susţinut de Serbinovici,[755] directorul acestei cancelarii, a insistat pe introducerea unor noi întrebări şi răspunsuri despre Tradiţie şi predestinaţie omiţând cele despre cunoaşterea naturală a lui Dumnezeu în natura vizibilă. Filaret a refuzat să includă o

[753] Se va reamintii că *Regulamentele duhovniceşti* şi alte documente legate de stabilirea sistemului sinodal de sub Petru cel Mare au fost scrise într-un stil didactic, care la un moment dat justifica şi explica noua ordine în timp ce sublinia datoriile potrivite ale cetăţenilor creştini în Biserica şi Statul său. A se vedea mai sus, capitolul IV, secţiunea II.

[754] Biserica Ortodoxă crede că credincioşii se împărtăşesc de trupul şi sângele real al lui Hristos, dar tradiţional teologii ei nu au fost niciodată interesaţi cum este împlinită transformarea pâinii şi a vinului în liturghie. Termenul „transsubstanţiere" şi dinstincţia între „formă" şi „materie" implicate au fost împrumutate de teologii ruşi timpurii din surse scolastice. Nu ar trebui uitată dimensiunea simbolică a tainei euharistiei.

[755] Un absolvent al Academiei iezutuite din Poloţk, Constantin Ştefanovici Serbinovici (1797-1874) a fost pentru mai multă vreme editorul *Jurnalului* Ministerului Educaţiei. El a condus cancelaria lui Pratasov din 1856-1859. Serbinovici a fost apropiat de Karamazin, A. I. Tugenev şi Şişkov şi a lăsat despre ei nişte note interesante la fel de bine ca şi o corespondenţă.

expoziţie a aşa numitelor „porunci ale Bisericii”[756] în *Catehism,* căci el le-a găsit superflue faţă de poruncile lui Dumnezeu. În loc, poruncile cu privire la Fericiri au fost incluse (la fel cum a fost şi în *Mărturisirea ortodoxă*). În Catehism nu s-a efectuat nici o schimbare substanţială. Momentul a trecut fără nici un incident. Filaret a fost mulţumit de noua ediţie a *Catehismului*. După corectare, dimpreună cu adăugirile de apoi, nu a mai fost un simplu catehism, ci un „sistem” teologic totalizat. „În măsura în care nu există nici o carte aprobată pentru teologie şi având în vedere că teologii noştii nu conduc cuvântul adevărului corect, am fost mişcat să suplimentez catehismul.” Pratasov şi Serbinovici au fost în curând nemulţumiţi. În următorii câţiva ani s-a ridicat problema compunerii unui nou catehism de un nou autor. În anii 1850 a fost ales numele lui Macarie.[757]

În 1839, *Cartea legilor* [*Kniga pravil*] a fost publicată pentru a înlocui *Cârma* [*Kormchaia kniga*].[758] Numai legile Bisericii au fost incluse în ea; legislaţia civilă a fost omisă. Neasemănător cu ceea ce a fost făcut pentru legislaţia civilă sub Speraschi, Pratasov a găsit nepotrivit publicarea unei „colecţii complete” a legilor Bisericii în viziunea „necuviincioasă” (după cum a justificat-o el) a mai multor legi din epoca petrină şi a întregului secol precedent. Publicaţia putea fi cumva ciudată şi probabil chiar plină de injurii. *Colecţia completă a legislaţiei ecclesiale în Rusia de la stabilirea Sfântului Sinod* [*Polnoe sobranie dukhovnykh ukazonenii v Rossii so vremeni uchrezhdeniia Sviat Sinoda*] a fost compilată deja de profesorul A. Kuniţin[759] şi a fost

---

[756] *Zapovedi ţerkovnyia* sunt nouă (uneori zece) reguli despre viaţa Bisericii a credinciosului. Ele tratează despre rugăciune, ţinerea posturilor, participarea la Taine, ascultarea faţă de preot, evitarea scrierilor şi companiei ereticilor, etc.

[757] Macarie Bulgakov. A se vedea nota 196 şi mai jos.

[758] *Kormchaia kniga* a fost mai întâi publicată în 1650. A se vedea capitolul II, nota 23.

[759] Alexnadru Petroivici Kuniţân (1783-1841) a fost profesor la Universitatea din Sank Petersburg şi a lucrat la Comisia legilor pentru Alexandru şi în Cancelaria Imperială a lui Nicolae I. A fost influenţat în învăţăturile lui de Kant şi Rousseau, lucrarea sa *Pravo estestvennoe* (Sank Petersburg, 1818) a cauzat o controversă care l-

lăsată în manuscris, la fel ca şi codul canonic extensiv al lui Augustin Sakharov, episcop de Orenburg,[760] a fost găsit nepotrivit. Chiar şi *Rânduielile duhovniceşti*[761] nu au fost republicate în epoca republicării. Un *Statut despre consistoriile ecclesiale* [*Ustav dukhobvnykh konsistorii*] a fost compus din nou şi introdus pentru o folosinţă temporară în acelaşi an, 1838 şi textul lui final a fost confirmat şi republicat în 1841. Pentru edificiul lui Pratasov, au fost legaţi doi stâlpi intimi: pe de o parte, utilitatea, ordinea şi disciplina şi pe de cealaltă parte, calificaţiile personale şi delineaţia strictă a întregii ordini prin legi sau reguli scrise. Lui Pratasov nu i-a plăcut monahismul, ceea ce ar fi fost ceva logic din punctul de vedere al statului. El a preferat să ridice „tineri clerici" într-un fel mai practic sau mai secular. El a preferat mai mult uniforma decât reverenda, după cum relatează foarte interesant Rostislavov în memoriile lui (în special în capitolul „Despre Reforma Academiei Teologie din Sank Petersburg mai întâi după modelul cantoanelor batalioanelor militare").

Numai în 1840 au fost noile cursuri de la seminar aprobate şi prelucrate. Ele au fost introduse în Moscova şi districtul din Kazan în toamna acelui an. Din cauza încăpăţânării şi a persistenţei, Pratasov a fost forţat să renunţe la toate acestea. El a trebuit să fie mulţumit cu un compromis. Noile subiecte pe care le-a voit, „medicina generală" şi agricultura, au fost adăugate programei seminarului. Caracterul general al instrucţiei a rămas nealterat. Materialele au fost permise să fie predate numai în ruseşte în timp ce latina a fost tratată ca o disciplină separată. Limbile moderne şi

---

a forţat să părăsească universitatea. Kuniţân a fost autorul lucrării *Istoricheskoe izobrazhenie drevniago sudoproizvodstva v Rossi* (Sank Petersburg, 1843).

760 Augustin Sakharov (1768-1841) a predat omiletică şi greacă la Academia din Sank Petersburg şi mai apoi a fost rectorul seminariilor din Iaroslavl şi Riazan. A devenit episcop de Orengburg în 1806, dar s-a retras la mănăstirea Varniţchi în Iaroslavl în 1818. Aici a compilat 15 volume din lucrarea *Polnoe sobranie dukhovnykh zakonov*.

761 *Dukhovnyi reglament* a fost documentul prin care reforma lui Petru cel Mare a fost executată. A se vedea mai sus, capitolul IV, secţiunea II.

ebraica au fost lăsate la alegere. S-a sugerat ca filosofia să fie înlocuită de psihologie şi logică, în timp ce se excludeau alte branşe ale metafizicii. Aceste schimbări în instrucţie nu au devenit „generalizate." Coerenţa logică şi miezul cursurilor care au distins cu atâta credincioşie şcolile sub statutul alexandrin au fost pierdute. O inovaţie interesantă a fost „cursul pregătitor pentru preoţie" pentru cei care deja au terminat. Acest curs a fost mai mult un program practic care a inclus vizite la spitalele orăşeneşti cu scopul de a învăţa simple metode de vindecare. Nu au fost incluse schimbări substanţiale în schiţele cursurilor academiei. Numai distribuţia de cursuri în conformitate cu clasa a fost alterat. Acum cursurile şi chiar scaunele noi au fost stabilite: patristică, „o enciclopedie teologică," pedagogie, istorie civilă rusească şi aşa mai departe. Cel mai important lucru – duhul vremurilor – a fost alterat.

Pratasov a căutat pentru roba clericală noi oameni care erau capabili să transcrie planurile lui într-un limbaj mai tehnic al Bisericii şi al teologiei. După câteva încercări şi eşecuri, el a găsit acest om între învăţătorii din Moscova: Afanasie Drozdov, pe atunci rector la Seminarul Kherson în Odessa.[762] „Contele Protasov a găsit anumite idei favorite în Arhimandritul Afanasie şi l-a ridicat pe umerii lui" (în cuvintele mitropolitului Filaret). El a fost transferat la Academia din Sank Petersburg.

Afanasie nu a ocupat nici o poziţie şi nu a predat nimic la Academie. Lui i s-a încredinţat supravegherea tuturor învăţătorilor şi el le-a conferit lor adevăratele idei despre materialele lor de predare. Mai mult, Afanasie a fost numit ca să prezideze asupra unui comitet special despre manualele şi schiţele cursului. Toată lovitura nu a fost concentrată pe programul educaţional. Prima

762 În lunga sa carieră Afansie (1800-1876) a predat la Academia din Moscova şi a slujit ca şi rector al seminarilor în Penza, Kostroma, Riazan şi Kherson mai înainte de a devenii rector la Academia din Sank Petersburg în 1841. În următorul an el şi-a început cariera episcopală ca şi vicar al episcopului de Podolia, a fost transferat în Saratov în 1847 şi eventual a devenit Arhiepiscop de Astrakhan, retrăgându-se în 1870.

temă în jurul căreia a avut loc dezbaterea (oral şi în scris) au fost Sfintele Scripturi. Afanasie nu a fost mulţumit să distingă două surse de cunoaştere despre credinţa lui, Scriptura şi Tradiţia, ca şi materii independente şi separate. El a voit să diminueze importanţa Scripturii. Se poate detecta un plan personal în patima şi iresponsabilitatea cu care Afanasie a dovedit insuficenţa (de fapt deznădăjduită) a Scripturii. Afanasie şi-a înspăimântat contemporanii cu aroganţa lui. „Mi se pare că harul Duhului l-a părăsit şi el se găseşte adesea fără pace şi consolare în Duhul Sfânt," a remarcat Evsevie Orlinschi (mai târziu Arhiepiscop de Moghilev),[763] care l-a înlocuit ca şi rector. „În astfel de circumstanţe el se torturează singur şi nu ştie ce să facă cu sine. El se prinde de un vis înălţător şi apoi îl uită; el devine îngâmfat şi apoi din nou se comportă jalnic." Sursa suspiciunii teologice, nu doar precauţia, se poate găsi în această nesiguranţă lăuntrică sau în lipsa unei credinţe tari. „Da, Afanasie singur şi numai el predică: *Măturisirea* lui Movilă şi *Cămara* sunt tot ce poate exista pentru mine – şi nu mai poate exista nimic," i-a scris Filaret Gulimevschi lui V. S. A. Gorschi. Am mai putea adăuga: nici măcar Părinţii sau Biblia. Afanasie a voit să se scoată afară cu lucrarea *Cârma* din toate îndoielile. După cum îşi aminteşte Gorschi din aceleaşi comentarii ale mitropolitului Filaret, Afanasie „ a crezut în cărţile Bisericii mai mult decât în Cuvântul lui Dumnezeu. Nu poţi fi mântuit de Cuvântul lui Dumnezeu, numai cărţile Bisericii te poţi mântui...." Afanasie a fost un obscurantist convins şi consistent şi obscurantismul lui pesimist a izbugnit din „îndoială şi lipsă de credinţă." Pentru el totul părea îndoielnic. Nicanor Kherson[764] simpatetic şi cu compasiune a portretizat chipul sinistru şi tragic al lui Afanasie. Afanasie nu a fost nici

[763] Evsevie (1808-1883) a fost un bine cunoscut scriitor ecclesiastic care a slujit ca şi rector la Academiile din Sank Petersburg şi Moscova. A mai slujit ca şi episcop de Samara, Irkuţk şi Moghilev. Între lucrările lui sunt *Uteshenie v skorbi i bolzni* (1879), *Razmyshleniia na movilitu Gospodinu* (1871) şi *Besedy na voskresnyia i prazdnichnyia Evangheliia* (1876).

[764] A se vedea mai sus, nota 149.

ignorant şi nici indiferent. A fost pasional şi un om inchizitiv şi curios. „O minte ascuţită capabilă să pătrundă în adâncurile problemelor," a spus Nicanor. A fost o minte mândră şi urâtoare. Afanasie nu a citit cărţi ruseşti chiar şi în anii mai târzii ai deşteptării lui literare. „Gunoi absolut, dragul meu băiat." El a citit numai cărţi străine, vechi şi moderne. A fost cel mai mult interesat de Biblie şi a fost un ebraist excelent. A fost interesat de istoria religiilor antice, epoca primară a creştinismului şi a recitit pe toţi Părinţii până la Fotie.[765] El a cunoscut „hristologia germană" contemporană de la Bauer la Strauss,[766] ştiinţele naturale şi nu numai din cărţi. El a avut un ierbar şi a colectat minerale. Dintr-o astfel de supraabundenţă de cunoştinţe şi inetrese el a slăbit şi a crezut în îndoială. El devenit înspăimântat şi s-a îndoit de sine. Ca şi bătrân a scris voluminos, „a scris enorm, deplin şi a făcut nişte investigaţii substanţiale care au fost de o importanţă sistematică." Dar a ars totul. „A scris şi a ars." Totuşi, ceva a fost salvat de la distrugere. Manuscrisul cărţilor *Credincioşilor în Hritos şi creştinii* [*Khristovery i Khristina*], la care Afanasie a muncit în ultimii săi ani a fost păstrat. Cartea se referă la

765 Fotie a fost patriarhul Constantinopolului din 858-867 şi 878-886. A fost o figură importantă în istoria schismei între Bisericile vestică şi cea orientală, el a fost primul care a atacat *filioque* pe temelii teologice şi a fost puternic implicat în polemica teologică la fel ca şi în intrigile ecclesiastico-politice. Fotie a fost cărturarul cel mai învăţat al secolului al XIX-lea în Bizanţ şi în multe feluri reprezintă finalul marii epocii patristice. Cel mai recent studiu despre Fotie este efectuat de Richard S. Haugh, *Fotie şi caroligienii* (Nordland, 1975).

766 Bruno Bauer (1809-1882) a fost un critic biblic protestant şi istoric. În principalele două lucrări majore ale lui, *Kritik der evanghelishen Geschichte des Johannes* (1840) şi *Kritica der evangelischen Geschichte der Synoptiker* (2 volume., 1841-1882) el a negat istoricitatea lui Iisus Hristos şi a chestionat temeliile doctrinei creştine tradiţionale. Lucrările lui Bauer au avut influenţă asupra lui Nietzsche şi Marx. David Strauss (1808-1874) a fost un teolog la şcoala din Tübingen, care a interpretat evanghelia în termeni mitologici şi a fost puternic influenţat de Hegel. Principala sa lucrare a fost *Das leben jesu kristisch bearbeitet* (1835-1836). Lucrările acestor doi cărturari au produs nişte dezbateri intense despre „Iisusul istoric," care au dus în cele din urmă la şcoala liberală reprezentată de Adolf Harnack şi şcoala „eshatologică" a lui Albert Schweitzer.

originile creştinismului. Titlurile capitolelor au fost destul de curioase. Autorul distinge „credincioşii în Hristos" de „creştinismul fără Hristos" şi mai înainte de Hristos. El a studiat istoria, învăţăturile şi tradiţia creştinismului. El a căutat între apologişti „rămăşiţele organice" pentru el („nu numai creştinismul care îşi începe originile de la Iisus Hristos, ci unul diferit care l-a precedat"). Esenienii, terapeuţii şi Filon sunt legăturile lanţului faptelor pe care le-a studiat.[767] „Eforturile unor scriitori dintre credincioşii în Hristos de a şterge din monumentele istorice toată evidenţa despre creştini cu mult înaintea credinţei creştine" nu a reuşit în întregime. „Evanghelia lui Marcion"[768] a ocupat un loc proeminent în procesul transformării creştinismului într-un „crez creştin catolic."

După mărturisirea lui Nicanor, Afanasie a fost subiectul unei tristeţi lăuntrice cât se poate de opresive şi a avut o minte bolnăvicioasă, dar nu ca una care este produsul nebuniei, ci boala

---

[767] Esenienii au fost membrii unei secte iudaice care a înflorit în Palestina secolului al doilea după Hristos până la sfârşitul primului secol anul Domnului. Deşi practicile între diferitele grupuri au variat, în general ei au exclus femeile, au ţinut cu scrupulozitate legea mozaică şi au respins cultul în templul de la Ierusalim, s-au asemănat în învăţăturile lor cu mai multe religii de mistere dualiste ale vremurilor. Manuscrisele de la Marea Moartă au provenit dintr-o comunitate eseniană de la Qumran. Terapeuţii au fost o sectă similară, dar hrăniţi de mişcarea iudaică elenistă din Egipt la finele secolului întâi după Hristos. Ei au fost strict ascetici şi contemplativi. Filon Iudeul sau Filon al Alexandriei (anul 13 înainte de Hristos sau 50 după Hristos) a fost cel mai mare filosof iudeu şi teolog al perioadei greco romane a istoriei iudaice. El a fost puternic influenţat de Platon şi a încercat să facă iudaismul pe înţelesul grecilor.

[768] Marcion a fost un eretic semi-gnostic al secolului al doilea care credea în doi Dumnezei, Dumnezeul Vechiului Testament ca un Dumnezeu al mâniei şi al retribuţiei care a creat lumea şi care era rău şi un alt Dumnezeu, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, care a fost bunătatea desăvârşită şi separat în întregime de lume. Condamnat în Roma în anul 144, el a produs o Evanghelie care a fost în mod esenţial epistolele pauline şi Luca minus orice Marcion considera corupţii iudaice. Restul Scripturii a fost respins în întregime. Canonul cărţilor Scripturii a fost grăbit considerabil de Evanghelia lui Marcion.

lui curgea dintr-un surplus de cunoştinţe, din imposibilitatea de a reconcilia antinomiile intelectuale, de la o turbulenţă intelectuală trecătoare, de la principiile „îmbibate cu laptele maicii sale care au început să crească în sufletul lui." Aceasta este acea „turbulenţă" sinistră a unor crezuri simţite de inimă; este tristeţea unui inimi care se îndoieşte de toate şi nemulţumirea reacţionară a lui Afanasie s-a dezvoltat pe acest sol cutremurător. „Acest om v-a arde oamenii la foc, v-a da sfintele vase la desacrare, dar v-a rămâne pe jumătate convins că face aceste lucruri pentru beneficiul umanităţii," a scris Filaret Gulimevschi, care a condamnat poliţele lui Afanasie. Cooperarea între Afanasie şi Pratasov – a acelei uniri între o îndoială puternică şi o prezumţie puternică – nu putea dura mult. Aceşti doi oamenii au fost de acord numai în ceea ce priveşte concluziile practice nu şi în ceea ce priveşte premisele. În cinci ani, Afanasie a fost trimis în depărtatul Saratov ca şi episcop.

Afanasie şi-a început cariera de reacţiune la Academia din Sank Petersburg când i-a interzis lui Karpov[769] să mai lectureze din propriile note şi l-a obligat să lectureze strict din notele lui Winkler.[770] Adevărat, a început Karpov să conferenţieze „critic" după Winkler, adică respingându-l fără cruţare şi apoi creându-şi o patimă faţă de istoria filosofiei. În primul an al administraţiei sale la academie, Afanasie şi-a prezentat propriul text, *O ermineutică concisă* [*Sokraşchenaia grmenevtika*], Sfântului Sinod prin Conferinţe Academice. În ea, el şi-a afimat principile teologice. Filaret al Kievului a refuzat absolut să discute sau să îşi reviziască opinia cu privire la carte. Prin urmare, lui Filaret al Moscovei i s-a cerut să

769 Vasile Nicolaevici Carpov (1789-1867) a fost un filosof al tradiţiei idealiste. El a predat filosofia la Kiev şi la Academia din Sank Petersburg şi printre multele sale lucrări se numără şi *Vvdenie v filosofiiu* (Sank Petersburg, 1840). Renumele lui principal este ca şi traducătorul în rusă a lui Platon (a doua ediţie completă a lucrărilor lui Platon au apărut în Sank Petersburg din 1863 până în 1879).

770 Auguste Friederich Wikler (1767-1838), un german, a fost profesor de filosofie la Universitatea din Halle şi mai apoi în Jena. „Manualul" său a fost un text standard în mai multe universităţi de prin toată Germania şi Europa de Est.

comenteze asupra ei. Filaret a oferit o replică ascuţită şi detaliată. Afanasie a fost umilit şi supărat de răspunsul lui Filaret şi a voit să îl aducă în faţa judecăţii Patriarhilor estici. Filaret a fost profund îngrijorat şi perturbat de încercarea de a ridica Tradiţia încât să arunce o umbră pe Scripturi, ca şi cum Scriptura „nu ar sluji ca şi un model pentru educaţia generală" şi ca şi cum nu ar conţine „toate dogmele." Afanasie a fost mult prea deştept în a încerca să arate insuficenţa, incomprehensibilitatea, contradicţia sau ambiguităţile sau chiar şi vagul intenţional al textelor Scripturistice. „Duhul Sfânt a vorbit prin Scriptură cu scopul de a o ilumina nu de a obscuriza," a obiectat Filaret. Afanasie a considerat neînţelegerile şi lecturile diferite ca fiind ireconciliabile şi lipsite de speranţă. Filaret a replicat:

„dacă judecata *Hermeneuticii* aflată sub examinare a trebui acceptată, am fi ştiut cu siguranţă, care cuvânt ar fi cuvântul lui Dumnezeu şi care ar fi al omului atât în Vechiul cât şi în Noul Testament. Este groaznic chiar să şi contemplăm un astfel de lucru. Laudă fie adusă lui Dumnezeu că punctul de vedere al hermineuticii sale este fals."

Ar fi fost încrederea Scripturii „suficent de precaută?" Nu ar fi pus şi siguranţa Tradiţiei sub atac? „Obligaţia fidelităţii în faţa lui Dumnezeu şi a Sfântului lui Cuvânt şi a Sfintei Sale Biserici ne obligă să mărturisim aici că judecata Sfintelor Scripturi bazată pe o atenţie excesivă faţă de nişte defecte incidentale în ea, lipsită în acelaţi timp de orice indicaţie a desăvârşirii ei, nu este numai inconsistentă cu Scriptura inspirată dumnezeieşte, dar este periculoasă şi pentru Ortodoxie..."

Nu numai Filaret a răspuns cu atâta ascuţime şi cu atâta agitaţie. În 1845, Părintele V. B. Bazhanov,[771] duhovnicul ţarului, în

[771] Vasile Borisovici Bazhanov (1800-1883) a absolvit la Academia din Sank Petersburg şi acolo a predat germană. El a slujit şi ca şi catehet la Academia Militară Secundară mai înainte de al înlocui pe Pavschi ca şi tutorele religios al viitorului împărat Alexandru II în 1935. În 1848 el a devenit duhovnicul familiei

capacitatea sa ca şi membru al Conferinţei Academice, s-a întâmplat să citească examenele studenţilor. Într-unul dintre ele – examinarea lui Tarasie Seredinschi[772] – el s-a întâlnit cu ceva care a rămas perplex. Seredinschi a pus Evangheliile şi scrierile Părinţilor sub o singură rubrică, Cuvântul lui Dumnezeu, cu distincţia că Evangheliile au fost numite Cuvântul scris al lui Dumnezeu, în timp ce scriitori importanţi ai Bisericii au găsit Cuvântul lui Dumnezeu transmis oral. Un astfel de modernism este total împotriva învăţăturilor Bisericii Ortodoxe şi atinge unul dintre punctele ei importante. Bazhanov şi-a considerat obligaţia de a centra atenţia Conferinţei pe ceea ce studentul Seredinschi putea obţine printr-o înţelegere aşa de greşită a cuvântului lui Dumnezeu. A fost oare greşala lui sau fructul unei promovări externe? Imediat Bazhanov a fost obligat să îşi părăsească calitatea de membru la Conferinţă. Partizanii „întoarcerii la vremea scolasticismului" au încercat să mute Biblia chiar mai departe de poziţia secundară. Ei au vorbit persistent despre interdicţia completă a laicilor de a citii Cuvântul lui Dumnezeu pentru a evita nişte contrarii false. „Gândul de a interzice unor simplii creştini de a citii Sfintele Scripturi mă îngrozeşte," a scris Arhiepiscopul de Tevr, Grigorie Postnikov lui Filaret al Moscovei. „Nu pot să îmi dau seama de unde provine o astfel de opinie. Nu ar fi oare o născocire a unor agenţi ai unui latinism secret? Sau este o opinie nutrită de libera gândire a epocii noastre, ca să se poată râde ne noi că suntem clericii Bisericii Occidentale?" S-a ridicat problema despre publicarea textului slavon al Bibliei după modelul Vulgatei („un text exclusiv suficent de sine") şi de sancţionarea lui pentru cerinţa şi folosirea lui exclusivă în catedrale, şcoli şi acasă.

---

imperiale şi mare preot la curtea capelei. Lecţiile lui despre Alexandru au fost publicate în 1839 sub titlul de *Ob obiazannostiakh khristiania.*

772 Seredinschi (1822-1897) a fost mai târziu un binecunoscut capelan la ambasadele ruseşti din Napoli şi Berlin. El a fost autorul lucrării *O bogosluzhenii zapondi tservki* (Sank Petersburg, 1849-1856) şi a numeroase alte lucrări despre viaţa religioasă protestantă şi catolică.

Se poate imagina cu uşurinţă cât ne potrivite şi prost plasate au fost forturile repetate şi indiscrete ale lui Macarie Gluknarev de a atrage simpatia unei noi traduceri ruseşti (şi una din textul ebraic) ar fi trebuit să apară în acest moment. Astfel de aduceri aminte nu au făcut decât să crească suspiciunile şi încăpăţânarea. Circularea traducerii biblice a profesorului G. P. Pavschi, litografiată de studenţii de la Academia Teologică din Sank Petersburg, au creat o şi mai mare încântare. Afacerea lui Pavschi a început cu o scrisoare anonimă trimisă la trei mitropoliţi din oraşul Vladimir. Imediat ce a fost descoperită, această scrisoare a fost compusă şi trimisă de Ieromonahul Agafangel Soloviov, inspectorul Academiei din Moscova.[773] El a fost ocupat cu traducerile lui proprii şi subsecvent a publicat traduceri ruseşti proprii şi mai apoi a publicat traduceri ruseşti ale Cărţi lui Iov şi a Cărţii lui Iisus fiul lui Sirah (1860 şi 1861). De aici a fost alarmat de circulaţia superstiţioasă a unor traduceri sancţionate de autoritatea unor nume cărturăreşti, dar care au fost lipsite de acurateţe din punctul de vedere doctrinar şi teologic. „Când autoritatea erudiției lui şi mărirea largilor lui cunoştinţe ameninţau traducerea unor circulaţii largi, atunci nu mai exista nici o proprietate în tăcere şi nici o mântuire în tolerare."

Autorul ultimei scrisori a produs mostre pentru nişte comentarii false la Profeţi şi a observat o lipsă de intenţionalitate şi delicateţe dificilă în traducere. El a criticat cu asprime lucrarea lui Marcion, ele nu sunt cuvintele Dumnezeului viu şi adevărat ci cele ale vicleanului şarpe antic (Satan)." Orişicum, autorul a conclus că era nevoie de o traducere mai bună.

Nu există nici o nevoie să confiscăm copii ale traducerilor ruseşti. O astfel de măsură nu putea decât să îi alarmeze pe creştini împotriva autorităţii Bisericii. Circularea acestei traduceri nu este promovată de cititorii care doresc să se împărtăşească de viziunea traducătorului... Creştinul nu poate fi mulţumit cu o traducere

[773] Agafanghel a devenit Arhiepiscop de Volynia şi în anii 1860 el a atacat deschis caracterul dominant şi arbitralitatea Supra Procuratorului. El a murit în 1876.

obscură şi care nu mai este de bază care în mai multe feluri ascunde adevărul de el. Din moment ce nu există o altă traducere, el trebuie să meargă în mod necesar la nişte ape murdare ca să îşi astâmpere setea. Oamenii care au primit o educaţie seculară nu au tradus în slavă pentru mai multă vreme, dar s-au întors la nişte traduceri străine...

Scrisoarea a circulat la finele lui 1841. Autorul plin de naivitate nu a considerat cine ar trebui să investigheze problema şi să discute raportul şi sfatul lui. Cu o ignoranţă nevinovată el a provocat puterea partizanilor opulenţi pentru publicarea Bibliei ruseşti. „Aceasta fiindcă este imposibil să scăpăm de cearta oamenilor copilăroşi şi a celor care refuză mâncarea din cauza fricii perturbării superstiţiei şi a ignoranţei?" În mod destul de ciudat, autorul a uitat că mitropolitul de Sank Petersburg, Supra Procuratorul Sfântului Sinod şi în multe ale feluri de înălţimile poruncitoare ale Sinodului au stat între rândurile „celor care au rămas încăpăţânaţi în adâncurile ignoranţei."

Filaret al Moscovei a încercat să prevină circulaţia raportului, dar era deja prea târziu. Filaret al Kievului, supărat de traducerea eratică, a pus deja o scrisoare anonimă în mâinile lui Pratasov. La o audiţie preliminară în Sinod, Filaret al Moscovei şi-a exprimat convingerea deplină că traducătorii ruşi ai Bibliei trebuiau să se rezume public şi să emită toată hotărârile sub girul Sfântului Sinod. Pratasov a sugerat să îşi pună propunerea în scris. Apoi, fără să mai recomande nici o discuţie a ei în Sinod, Pratasov a ordonat ca o respingere categorică a opiniei lui Filaret să fie compusă în numele bătrânului mitropolit Serafim (se pare că Serafim a compus-o). Pratasov a trimis ambele opinii pentru o consideraţie imperială şi fără cea mai mică dificultate a primit din nou aprobarea imperială a judecăţii lipsite de toleranţă şi productivitate. Nicolae I a detestat disputele şi diferenţele de opinie, în special în afacerile bisericeşti, unde totul trebuia decis într-o armonie completă şi unanimitate şi să se bazeze „nu pe argumentaţie şi explicaţii, ci pe înţelesul exact al dogmelor..."

Strict vorbind, în nota sa Filaret a avut acelaşi punct de vedere ca şi autorul nefericitului raport. Mai acurat, Agafanghel, care a studiat şi a lucrat la Academia Teologică din Moscova, a exprimat o idee care a provenit de la Filaret şi care a fost împărtăşită de toată lumea la Academia Lavră Sfânta Treime. El a acţionat pur şi simplu lipsit de grijă (a spus Filaret de Agafangel, „lucrările ecclesiastice ale minţii lui au fost lipsite de capacitatea de a fi intuitive şi incomprehensibile".) Filaret a propus o serie de măsuri pozitive: publicarea graduală a unor serii de comentarii şi cărţi ale Bibliei, începând cu Profeţii Vechiului Testament, în conformitate cu textul Septuagintei, dar luând în consideraţie „adevărul ebraic," bazându-ne pe explicaţiile de sine ale Vechiului şi a Noului Testament şi pe clarificaţiile Sfinţilor Părinţi. Filaret nu a luat în considerare comentariile erudite pline de „greutatea erudiţiei," ci nişte explicaţii instructive direcţionate „spre confirmarea credinţei şi faţă de ghidajul vieţii..." Atunci Filaret a propus să realizeze o nouă ediţie a Bibliei slavone, dar debarcând pe toate articolele şi mărturisirile lipsite de necesitate şi auxiliare ale acurateţii textului Bibliei elisabetane,[774] cerând note de clarificare ale textului în acele locuri unde au fost cerute. Aceasta ar oferii o înţelegere a unor cuvinte sau expresii nefamiliare, care ar fi putut ridica nişte interpretaţii false. Mai important, un scurt sumar al conţinutului fiecărui capitol a fost inclus. Mitropolitul Kievului a fost deplin de acord cu această abordare. Notele lui Filaret nu au menţionat traducerea rusească. Totuşi chiar şi această sugestie modestă îi părea pozitiv de periculoasă lui Pratasov şi mitropolitului Serafim. „În Biserica Ortodoxă păstrarea şi extensia adevărurilor mântuitoare este garantată de o clasă de pastori cărora, cu acel ţel în vedere, darul învăţăturii le-a fost împărţit şi care sunt eminamente calificaţi pentru el în instituţiile ecclesiastice." Dacă această traducere este fructul numai al iubirii şi al cunoaşterii, atunci iubirii

[774] Aceasta a fost versiunea slavonă corectată de Sfântul Sinod în 1723 dar care a fost pentru prima dată emisă în 1751, în timpul domniei împărătesei Elisabeta.

de cunoaştere ar trebui să i se ofere o altă direcţie care să susţină mai mult cu scopurile Bisericii." Dar acesta a fost ultimul scop al problemei. Publicarea unor comentarii a fost şi ea respinsă. Comentariile Părinţilor, este adevărat, a fost acceptabilă şi permisibilă, dar juxtapunerea de nişte comentarii patristice individuale a fost declarată periculoasă: „căci ar putea subestima veneraţia pe care ortodocşi o au faţă de Sfinţii Părinţi şi ar putea transforma subiectele credinţei în sursele unei cercetări aride." Notele adăugate la Biblie oferă numai temeliile pentru conflicte şi dispute, care prin urmare „implementează gândul în minte că Cuvântul lui Dumnezeu are nevoie de o justificare umană şi că oamenii obişnuiţi ar putea devenii judecători în probleme de credinţă." Investigaţia lui Pavschi a produs imediat o impresie neaşezată, fiindcă Pavschi era de fapt mult prea liber în punctele sale de vedere teologice. În timpul problematizărilor, el a preferat să dezaprobe toate. Pentru Pavschi problema s-a încheiat cu o reprimare pastorală, dezaprobarea sa şi o retragere impusă.

Mult mai importantă a fost revolta cauzată de o circulaţie largă a unor traduceri litografiate. Traducerea a fost confiscată şi cei care posedau copii au fost interogaţi cu asprime. Numai câţiva au avut curajul să refuze deschis întoarcerea copilor lor. În acest mic număr a fost şi profesorul M. I. Bogoslovschi,[775] care a predat la *Uchilishcha pravovdania*[776] şi care subsecvent a publicat o *Istorie sacră* [*Sviaschennaia istoriia*] în două volume. În afirmaţia lui oficială el a explicat că copia traducerii a fost proprietatea lui şi că lui „i s-a

[775] Un profesor de teologie şi greacă, Mihail Ismailovici Bogoslovschi (1807-1884) a devenit mai târziu principalul capelan al forţelor armate şi un protopop venerabil la catedrala Usspenschi în Moscova. El a publicat un *Kurs obshchago tserkovnago prava* (Moscova, 1885) şi a luat parte activă în traducerea Vechiului Testament în rusă.

[776] *Uchilisdhcha Pravovedania* [Şcoala de jurisprudenţă] a fost stabilită în Sank Petrsburg în 1835 prin eforturile prinţului Petru G. Oldenburg. A fost administrată sub auspiciile Ministerului Justiţiei şi a fost dedicată exclusiv pentru tineretul nobil. I.S. Aksakov şi compozitorul Chaikovschi au fost între foştii studenţi faimoşi.

cerut să citească cuvântul lui Dumnezeu." Alţii au declarat că ei au pus în loc greşit sau chiar au distrus copile lor. Reţeaua care a rezultat din această anchetă a fost intimidarea facultăţilor din şcolile bisericeşti, seminarii şi academii şi punerea lor sub tăcere. Undeva mai târziu, Zhukovschi i-a scris duhovnicului său, Părintele Bazov, în Weimar, că: „în Germania exegeza de sine a Scripturii a produs o pierdere a credinţei. Pentru noi o credinţă moartă care apare din non-exegeză este aproape identică cu pierderea credinţei. O credinţă moartă este mai rea decât pierderea credinţei. Credinţa pierdută este răzvrătită, un duşman viu. Ea se luptă dar cu convingerea că nu o mai poate depăşii şi cucerii. Credinţa moartă este un cadavru. Ce se mai poate face cu un cadavru?" Imediat după investigaţia lui Pavschi, ambii Filareţi au părăsit Sank Petersburgul şi Sinodul sub astfel de circumstanţe încât să nu se mai întoarcă înapoi niciodată, deşi şi-au reţinut titlurile ca şi membrii ai Sinodului. A. N. Muraev a plecat din slujba Sindoului în acelaşi timp. În următorii câţiva ani, membrii au fost aleşi dintre zeloţii „întoarcerii la vremea scolasticismului." În timpul expedierii la Moscova a butucilor lui Filaret („ale căror capete au fost mutilate"), „s-a căutat să se vadă dacă nu a fost făcută o erezie ascunsă în inimile acelora," după cum s-a exprimat Filaret despre afacere. În Sank Petersburg în acei ani, „ei au însetat să îl calomnieze" pe Filaret. El a plecat în Moscova cu o mare frică despre consecinţele care aceste acţiuni le-ar putea avea pentru Biserică.

Filaret Gulimevschi, în scrisorile din acele vremuri către Gorschi, descrie descris şi clar situaţia tensionată din Sank Petersburg. Fiind promovat dintre rectorii Academiei din Moscova şi hirotonit episcop de Riga, Filaret a fost obligat să rămână câteva luni în Sank Petersburg la finele lui 1841 până când a putut călătorii la Riga. El a rămas în Sank Petersburg prin toate dezbaterile afacerii Pavschi. El a fost capabil să urmeze problemele de fiecare parte, prin mitropolitul său (pe care l-a respectat cu sinceritate şi căruia i s-a asemănat în mai multe privinţe) şi prin „schismaticii bărbieriţi,"

după cum plin de deşteptăciune i-a numit pe curtenii şi birocraţii de sub supravegherea Supra Procuratorului. Pratasov şi Serbinovici au căutat să îl folosească pentru scopurile lor, deşi, după cum s-a exprimat el plin de ironie, „ei de mai multă vreme l-au pus pe lista luteranilor incurabili." Impresia generală a lui Filaret a fost întunecată: „o vreme dificilă – o vreme care obligă la o priveghere vigilentă a fiecărui pas." Nu erau acestea nişte umbre care hoinăreau şi vâjâiau împrejur? El a vorbit direct şi deschis despre persecuţie. „Astăzi ei caută păcatele noastre, pentru ca să îşi poată trage problemele lor administrative în propriile lor mâini fiindcă din cauza lor şi să transforme din Biserică o arenă pentru carierele lor egoiste." Biserica a fost asaltată; aceasta a fost impresia lui Filaret.

La suprafaţă se pare că ei se încurcă cu privire la probleme de credinţă şi Ortodoxie; dar aceasta ar părea adevărat numai pentru o persoană neobişnuită cu sau străină de cuvintele Ortodoxiei şi credinţei. În limbajul inimilor lor ar însemna: interesul nostru este politica, restul intereselor sunt marginale...cât de ciudat este să trăieşti între astfel de oameni. Îţi este frică şi eşti alarmat pentru sufletul tău, ca cel puţin furtunile intrigii să nu le arunce în aer şi în abisul mort al vanităţii lumeşti. Astăzi, mâine, în acest moment, în următoarea oră încerci să reflecţi cum să judeci şi chiar cum să condamni intrigile care ar schimba credinţa şi sfinţenia pentru cine ştie ce decoraţie panglicată sau cel puţin uneori numai pentru un zâmbet de sus.

La finele lui 1842, în raportul de pe 14 noiembrie către tron, Pratasov a sumarizat rezultatele noii bătălii câştigate şi a realizat un program pentru nişte încrăierări ulterioare. Pratasov a acuzat tot sistemul şcolar de greşeli şi erezii; mai precis, de Protestantism. Dacă până în acest moment în sălile de clasă Protestantimsul nu a produs nici o nefericire iremediabilă, a fost numai fiindcă absolvenţii acestor şcoli, în timp ce slujeau la altar, în parohiile lor, în ritualurile de sub legile Bisericii – în înseşi viaţa Bisericii – au întâlnit principii şi o înţelegere deplin diferită de cea a şcolilor. Sub influenţa vieţii, ei au abandonat astfel de idei dăunătoare.

Autorul raportului a trasat istoria acestei erezii din şcoli până înapoi la Teofan Procopovici. El a insistat în special detaliat asupra evenimentelor trecutului recent când Societăţile biblice erau active şi aveau nişte cărţi distribuite despre teosofie şi misticism dimpreună cu Biblia. Acum, orişicum, măsurile decisive au fost luate împotriva interferenţelor străine, „pentru ca grădina cunoştinţelor religioase să fie întotdeauna iluminată de lumina benefică a învăţăturilor Apostolice şi Catolice care au mântuit estul ortodox, dimpreună cu Ţara noastră Părintească, de toate erorile fatale ale vestului." Există mult adevăr în această critică. Numai concluzia a fost falsă. Căci ar fi fost imposibil să depăşim erorile vestice prin simpla superstiţie. *Raportul* [*Zapiska*] a fost din câte se pare din nou compus pentru Pratasov de Afanasie. În acest caz, Afansasie era de aceiaşi orientare. „În timp ce încă era Rectorul Academiei din Sank Petersburg," a spus Filaret al Moscovei, „episcopul Afanasie a susţinut că toţi teologii ruşi dinaintea lui nu au fost ortodocşi."

În ţinerea de planul lui Pratasov, o ediţie grăbită a noului „sistem" teologic a fost produsă pentru o folosinţă imediată ca şi „manual" cel puţin. La un moment dat „ei au cerut în numele Împăratului" ca Filaret al Moscovei să compileze manualul. El nu a reuşit din cauza unei sănătăţi şubrede. Pratasov a propus atunci ca Filaret Gumilevschi să îşi asume datoria. Filaret a găsit această sugestie „falatantă egoului său, dar nu prea flatantă inteligenţei cuiva conştient de stadiul actual al afacerilor." El a refuzat. Numai mai târziu, în 1864, Filaret a relucrat şi publicat cursul său de teologie dogmatică.

Macarie Bulgakov (1816-1882), pe atunci un tânăr ieromonah şi bacalaureat la Academia din Kiev, a fost mult mai docil. El a fost chemat în Sank Petersburg în 1842 ca să predea teologie, înlocuidu-l pe Afanasie care a refuzat să predea şi care s-a concentrat pe înlocuirea altora. Macarie nu a studiat mai întâi teologia şi el a simţit mai multă afinitate şi interes în temele istorice. El şi-a scris teza de şcoală despre istoria Academiei din Kiev şi

făcând aşa probabil că el a devenit familiar cu cursurile vechi şi cu nişte manuscrise de conspect de teologie din vremea influenţei catolice. Cel mai probabil aceasta a fost sursa simpatiei lui personale pentru manualele şi sistemele romano-catolice. La academie Macarie a ascultat lecţiile de dogmatică oferite de Dimitrie Muterov (1806-1883),[777] care a fost de două ori subsecvent Arhiepiscop de Kherson şi Taurida. El nu a învăţat căile scolastice de la Dimitrie. Putem judeca conferinţele teologice ale lui Dimitrie numai după cele câteva fragmente înregistrate în memoriile studenţilor. Dimitrie a atras şi a atras irezistibil, inima cu adevărat miloasă şi smerită. Acest „sentiment pentru inimă" nu s-a pogorât niciodată la un sentimentalism retoric sau lipicios. Sentimentul inimii a locuit în elementul duhovnicesc al sufletului. În conferinţele lui el a încercat să lege problematicile teologice cu sursele experienţei duhovniceşti şi religioase. Întotdeauna se poate detecta curiozitatea constantă a unei minţii căutătoare. Viziunea lui Dimitrie trebuie reconstruită din predicile lui. Lui i-a plăcut să rostească predici, în special unele cu iz dogmatic. El vorbea simplu, dar totuşi era capabil să exprime concepţii precis şi cuvinte simple, aproape naive şi să descopere o perspectivă lăuntrică în nişte detalii chiar prozioce (a se citi de exemplu predica lui despre timp şi veşnicie oferită în Ziua de Anul Nou). Prin inchizivitatea lui dogmatică, puterea şi exhaustivităţii raţionamentului său, darul definiţilor lui plastice, Dimitrie ne reaminteşte cel mai mult de Filaret al Moscovei. Mai mult, Dimitrie a avut o simplitate şarmantă şi o umilitate uimitoare. Homiakov l-a preţuit mult pe Dimitrie pe care l-a cunoscut personal când Dimitrie a devenit episcop de Tula.

Într-un anume sens, Dimitrie ar trebui inclus în curentul alexandrin din viaţa Bisericii ruseşti. El a fost educat în acele cărţi şi sub aceste impresii. El a împărtăşit un gust obişnuit sau chiar şi o

[777] Dimitrie Muretov a absolvit de la Academia din Kiev în 1834 şi a fost profesor şi rector acolo. Numit episcop de Tula în 1850, plecat în Kherson sau Odessa, mai întâi în 1857 şi i-a urmat arhiepiscopului de Iaroslvl în 1874, întorcându-se în Crimea în anul următor ca şi Arhiepiscop.

patimă pentru filosofie cu Inochentie. Chiar şi ca teolog, Dimitrie a rămas un filosof. El a început cu datele Apocalipsei şi mărturia Cuvântului lui Dumnezeu, dar a început din nou o descoperire speculativă a înţelesului şi a puterii dogmei. El nu a fost un istoric, deşi a susţinut metoda istorică în expunerea dogmelor. El nu a fost niciodată un occidentalizator – mintea sa creativă independentă şi realismul lui mistic l-au salvat de la aceasta.

Dimitrie nu a avut nici o influenţă directă asupra lui Macarie, pentru care investigaţia filosofică a dogmelor nu aveau nici un interes. Macarie afirmă că imediat după ce a sosit în Sank Petersburg, Afanasie şi-a supus cunoştinţele de teologie la o examinare strictă, „în special în punctele care au atins Ortodoxia." El a trebuit să îşi înceapă conferinţele lui fără nici o pregătire la două săptămâni după ce a sosit. Şi ca şi cum aceasta nu ar fi fost destul, el a trebui să le scrie repede „cu scopul de a le trimite la tipar" pentru publicaţie. Evident Macarie a conferenţiat în conformitate cu programul lui Afanasie. Temporar, în timp ce încă mai nu se mai găseau manuale, s-a propus ca o asortare de extrase să fie folosite din scrierile lui Dimitrie de Rostov, aranjate „după subiect."[778] O secţie intitulată „Despre Sfânta credinţă şi despre Biserică în general" a fost plasată de la început. Afanasie a fost deplin mulţumit de aceste extrase. După cum a observat Filaret, Afanasie a găsit „că teologia trebuia predată sistematic, căci era destul să se citească Sfintele Scripturi şi Sfinţii Părinţi." În 1844 Pratasov i-a trimis lui Filaret al Moscovei noile „sumare" cuprinse [*konspekty*] de dogmatică la Academia din Sank Petersburg pentru examinarea şi opiniile lui. Filaret s-a opus complet deplin noului aranjament a diferitelor secţiuni. El a insistat că cel mai bun şi mai promiţător aranjament al diferitelor opinii a fost oferit sau indicat

[778] Ele au fost publicate în *Khristianskoe chtenie* în 1842 ca şi *Învăţăturile dogmatice selectate din scririle Sfântului Părintelui nostru Dimitrie de Rostov, sfânt şi făcător de minuni* [*Sviatago ottasa nashego Dimitriia Rostovskago, sviatitelia i chudotvorta, dogmaticheskoe uchenie, vybrannoe iz ego zochinenii*]. [Nota autorului].

de *Simbolul credinței.*[779] (*Simbolul ecumenic al credinței* nu este nimic altceva decât un scurt „sistem de teologie."). Filaret a accentuat că „este sistemul Părinților Ecumenici" şi nu o subtilitate mai târzie a şcolii occidentale. „Aceasta este sistemul tradiției apostolice." „Aranjarea *Simbolului* este păstrată în *Mărturisirea ortodoxă.*" Este cu greu posibil să se investigheze cu o convingere deplină doctrina despre Biserica lui Hristos înainte ca doctrina lui Hristos ca Dumnezeu să fie investigată. Nu este promițător sau prudent să se pună înainte în mod voit „gândirea Bisericii Ortodoxe Ruseşti," căci atunci nu ar trebui lăsat ceva loc pentru admiterea „gândirii Bisericii Romano Catolice"? Filaret a remarcat anumite inovații latinizante specifice în schemele trmise lui (de exemplu distincția între „formă" şi „materie" în taine şi ale subiecte similare).

În 1849 o *Teologie dogmatică* [*Dogmatischeskoe bogoslovie*] a fost publicată de Antonie Amfiteatrov (1815-1879), pe atunci arhimandrit şi rector la Academia din Kiev şi mai apoi Arhiepiscop de Kazan. Aceasta a fost o carte pe stilul vechi. Antonie a evitat filosofia şi raționamentul. El ar fi preferat să evite orice „cuvânt liber." El a voit să rețină cuvinte deja folosite în Scripturi şi definite exact de Biserică. Aici se poate detecta influența directă a lui Filaret al Kievului, „sub a cărui conducere" şi la a cărui dorință a fost compusă „dogmatica." Antonie a fost ruda lui Filaret.

Antonie nu a fost în nici un caz un cărturar. Numirea unui om cu temperamentul lui ca rector al Academiei după Dimitrie şi Incochentie a fost semnificativă. Totuşi, Antonie nu a fost un scolastic. El a fost mai mult un predicator şi un perceptor moral decât un om de carte. El a încercat să ridice şi să întărească credința în mințile şi inimile audienței sale, îndemnându-i la o contemplație duhovnicească şi la introspecție morală. Antonie nu a aprobat teologia morală a lui Macarie când a fost publicată mai întâi: „a fost compusă după model luteran!" lui Antonie i s-a oferit

[779] Simbolul credinței, crezul niceo-constantinopolitan este împărțit în patru părți, despre Dumnezeu Tatăl, Iisus Hristos şi Duhul Sfânt şi Biserică şi fiecare parte conține câteva articole.

un titlu de doctor pentru manualul său. Protasov i-a scris entuziast, „ne-ai făcut un mare serviciu. Ne-ai şters sigma că până acum Rusia nu a avut niciodată un sistem de teologie."

Între timp Macarie a continuat să conferenţieze în Sank Petersburg şi să publice conferinţele sale capitol după capitol în *Cititorul creştin*. În 1847 a apărut *Introducerea* sa ca şi o carte separată şi în următorii ani el şi-a publicat „sistemul" lui în cinci volume (1849-1853). „Marea dogmatică" a lui Macarie a fost subsecvent republicată de mai multe ori. A fost repede tradusă în franceză şi a rămas în folosinţă din acel moment înainte. Impresiile despre carte sunt împărţite şi au fost împărţite încă de la început. Fără nici o îndoială teologia dogmatică a lui Macarie a fost semnificativă, în special perspectiva istorică. În adunarea materialului său, Macarie nu a fost deplin original şi nici independent. El ar fi putut afla o simfonie de texte biblice şi un cod de citate patristice de care a avut nevoie între autorii vestici, în special între vechii eruditi latini. Nu a fost nevoie să se cerceteze din nou. Punctul important a fost că pentru prima dată un material atât de bogat de cercetare a fost expus într-un stil rusesc deplin înţeles. Din acest punct de vedere lauda entuziastă a lui Inochentie de Khersov[780] pentru Academia de Ştiinţe a nou publicatei dogmatici a lui Macarie este de înţeles şi justificabilă. Cartea „a introdus teologia în domeniul literaturii ruseşti." Singurul punct al acestei laude este incomprehensibil: cum poate declara Inochentie cartea lui Macarie „o lucrare independentă şi originală. Conştient el nu a mers mai departe decât de o simplă compilaţie de texte. De fapt el nu a suspectat că era necesară falsificarea textelor şi evidenţierea lor în nişte concepţii dogmatice vii, în viaţă duhovnicească. În acest sens, Macarie nu s-a asemănat lui Afanasie. Afanasie a ştiut că există întrebări pentru cercetarea teologică. El a fost viu faţă de realitatea lor, dar i-a fost frică să întrebe astfel de probleme pentru sine s-au pentru alţii. Aceasta este sursa tragediei lui Afanasie şi eşecul lui în viaţă. Aceasta nu

[780] Innochentie Borisov. A se vedea mai sus, nota 66.

înseamnă în nici un fel că Macarie a fost tragic. El a fost pur şi simplu lipsit de receptivitate. În gusturile sale personale Macarie a fost un om „secular," complet imun faţă de „viaţa duhovnicească." În anii 1840 şi 1850 el a întărit regimul lui Protasov; în anii 1870 el a fost liderul reformelor liberale (a se vedea celebra sa propunere de a reforma tribunalele Bisericii în Comisia din 1873).[781] În stilul lui de scris şi în modalitatea de expunere exista ceva birocratic. Teologiei lui dogmatice îi lipsea tocmai un „sens al Bisericii." El a analizat texte, nu cu evidenţe sau adevăruri. Prin urmare el a avut un stil lipsit de viaţă şi neinspirat care nu avea cu sine nici un fel de convingere. Rămân doar răspunsuri fără de întrebări, dar ei nu pot răspunde la ceea ce nu s-a întrebat. Unii ar putea vedea în aceasta a virtute. În adresa lui de pomenire, ucenicul lui Macarie Nicanor de Cherson (1824-1890)[782] a vorbit cu acurateţe despre acest subiect. Chiar şi Sfântul Ioan Damaschinul şi Petru Movilă au avut puncte de vedere şi motive personale. Filaret şi Inochentie au avut nişte lupte ingenioase şi irepetabile. Dar nu a fost şi cazul lui Macarie. Calea lui a fost una dreaptă, „o muncă balansată." În alte cuvinte, Macarie nu avea punctele lui de vede personale. El a fost mult mai obiectiv decât restul, fiindcă el nu a avut niciodată opiniile sale proprii. Îl caracteriza o obiectivitate din indiferenţă. Mulţi au fost

[781] Macarie Bulgakov a slujit ca şi director al comitetului pentru a discuta reforma tribunalelor Bisericii, întemeiată în 1870. Subiectul abordat de comitet, puterea şi funcţia tribunalelor ecclesiatice, a fost larg publicizată. O istorie a unor abuzuri a făcut publicul să nu mai creadă în arbitralitatea episcopilor şi să împingă la un proces ecclesial care era autonom faţă de branşa executivă a Bisericii. Contele D. A. Tolstoi, un susţinător al poziţiei liberale, l-a numit pe Macarie liderul comitetului pe baza poziţiei sale liberale a reformei sistemului ecclesial al educaţiei. După trei ani de dispute interne, comitetul a propus o moţiune bazată pe separaţia puterilor judiciare şi executive. Moţiunea a câştigat criticismul amar din partea mai multor episcopi influenţi, după cum i-am exemplificat pe A. F. Lavrov, *Planul reformelor tribunalelor ecclesiale* (Sank Petersburg, 1873, vol. 1). Pentru o discuţie mai detaliată, a se vedea Igor Smolici, *Geschichte der Russischen Kirche 1700-1917* (Leiden, 1964), pp. 174-177.

[782] Niconor Brovkovici. A se vedea mai sus, nota 149.

iritaţi de lipsa de indiferenţă lăuntrică şi suflet care se reflecta din cărţile lui Macarie încă din ziua în care au apărut. Homiakov a găsit *Introducerea* lui Macarie „admirabil de stupidă." Filaret Gumilevschi a reacţionat în acelaşi fel: „ o situaţie dificil de prostească," „nu există nici o ordine logică sau forţă în argumente." Am putea repeta despre cărţile teologice ale lui Macarie ce a scris Giliarov-Platonov[783] despre *Istoria*[784] lui Macarie: „construcţie asemănătoare unui muncitor cu cursele unui aparat cărturăresc..." Giliarov Platonov a fost emfatic. *Istoria* lui Macarie are „aparenţa unei cărţi de istorie, dar nu este o istorie, ci numai o carte." Similar, *Teologia dogmatică* a lui Macarie are toate aparenţele unei cărţi de teologie, dar este numai o carte. „Nu este istorie şi nici măcar o carte, ci mai mult o construcţie" (Giliarov- Platonov).

Macarie a studiat în Kiev când patosul teologic şi filosofic era viu în academie. Totuşi a trecut prin el fără nici o urmă. În Macarie nu se poate detecta „evlavia din Pecerskaia" atât de aparentă în Filaret al Kievului şi în Antonie Amfiteatrov. Macarie a aproximat cel mai clar stilul epocii lui Pratasov, fiindcă era un teolog birocratic. *Teologia lui dogmatică* este un produs tipic al epocii nicolaitane. Pe lângă „marea" lui dogmatică, Macarie a compus una mai mică pentru folosinţa în şcoli. După cum a spus mai înainte, această carte „era ţinută de la vederea înţelepţilor din Moscova," adică, mitropolitul Filaret. Numai după moartea lui Filaret a putut ca această carte să fie tipărită şi introdusă în şcoli ca şi un „manual."

---

783 Un absolvent al Academiei din Moscova, Nichita Petrovici Giliarov Platonov (1824-1887) a fost un comentator binecunoscut al afacerilor curente. El a predat la Academia din Moscova, a fost membru în comitetul de cenzură şi a purtat diferite comisii speciale pentru Ministerul Educaţiei. Din 1867 până la moartea sa el s-a dedicat activităţii publicistice, publicând un ziar zilnic în Moscova cu înclinaţii slavofile (*Sovremennye izvestiia*) şi a contribuit la alte jurnale slavofile. Autobiografia lui, *Iz perezhitogo* (Moscova, 1856) conţine un portret talentat al moravurilor vremurilor sale şi mediul duhovnicesc al şcolilor ecclesiale în care a studiat.

784*Istoriia russkoi tserkvi,* 13 volume; cel mai recent publicate în Sank Petersburg, 1889-1903.

Filaret l-a condamnat în tăcere pe Macarie. Succesorul şi contemporanul lui Macarie ca şi rector la Academia din Sank Petersburg, Ioan Sokolov,[785] a revizuit cartea lui Macarie mai critic. „Cărţile cărturăreşti ale autorului despre care vorbim, cu miile lor de citate nu contribuie cu nimic în aceste vremuri critice la stupefierea finală şi la stagnarea cerşetorilor religioşi din şcolile noastre, tocmai fiindcă ajută la omisiunea oricărui gând vrednic, introspecţii proaspete, un simţ al evidenţei şi direcţie lăuntrică." Cartea lui Macarie a fost expirată încă din prima zi în care a ieşit la lumina tiparului şi a rămas lipsită de nevoie şi fără un rol de jucat în conştiinţa teologică rusă. Nu i-a putut mulţumii pe cei dedicaţi unei vieţii duhovniceşti şi crescuţi în tradiţiile şi conştiinţa de sine ascetică. Teolgia lui Macarie era discordantă cu *Filocalia* la fel ca şi cu filosofia. Chiar şi un student al lui Macarie şi asistent la Academia din Sank Petersburg, Nicanor Brovkovici,[786] nu putea să îşi ţină lecţiile în acelaşi stil şi prin urmare a fost imediat mutat de la o poziţie din Academie şi a devenit rectorul seminarului din Riga. Macarie l-a sfătuit să îşi ardă notele conferinţelor şi schiţele. Lui Nicanor îi părea periculos căci el a fost mult mai atras de filosofie şi într-o secţie a cursului său el a expus în detaliu „dovezile despre existenţa lui Dumnezeu." Aceasta i-a permis să prezinte deschis şi în amănunt teoriile „critice" moderne, în special cele ale lui Kant, deşi el a voit să le atace şi să le respingă. Se pare că în conferinţele lui Nicanor au atins cu îndrăzneală cele mai „greoaie întrebări," l-a rupt pe Strauss, Bruno, Bauer şi Feuerbach.[787] Orişicum (aceasta a

[785] Ioan Sokolov (1818-1869) este cel mai bine pomenit ca şi un predicator şi ca şi canonist. El a studiat la Academia din Moscova şi a predat în Kazan unde a fost şi rector. A murit ca şi episcop de Smolensk. *Opyt kursa tserkovnago zakonovedeniia* (Sank Petersburg, 1851-1852) este o lucrare fundamentală de drept bisericesc. A se vedea mai sus, pp. 259-262.

[786] A se vedea mai sus, nota 149.

[787] Despre Strauss şi Bauser a se vedea mai sus, nota 230. Ludwig Andreas Feuerbach (1804-1872) a fost un celebru filosof german ateist. El învăţa că Dumnezeu este un principiu subiectiv produs de conştiinţa umană şi că religia nu este nimic mai mult decât o iluzie psihologică. Principala sa lucrare este *Das wesen*

fost confirmat de Nicanor), Macarie a auzit numai de Kant. Stilul de predare al lui Nicanor era simptomatic. Temperamental el a fost mult mai aproape de Afanasie decât de Macarie. El a avut un caracter sacrcastic şi amar care l-a torturat pe el şi pe alţii. Toate contradicţiile, el a fost un reprezentativ tipic al unei epoci tradiţionale. Planurile lui Nicanor au fost conservative. În acei ani în Sank Petersburg, când „se obişnuia să existe frică de Filaret," lui nu i-a plăcut şi s-a temut de Filaret al Moscovei. Nicanor l-a privit pe Protasov ca şi pe un binefăcător al erudiţiei şi deşteptării teologice. Se pare că „el a acordat o urnire construcţiei teologice" din academii şi a mântuit teologia de cenzura intrigilor. Totuşi, punctele de vedere teologice ale lui Nicanor au fost apropiate de cele ale lui Filaret.

Nicanor a fost un om cu un temperament filosofic. Pentru mai mulţi ani el a muncit la sistemul lui de filosofie compus în trei volume, *Teologia pozitivă şi revelaţia supranaturală* [*Polozhitel'naia filosofiia i sverkhestevennoe otkrovenie,* Sank Petersburg]. Sistemul lui nu a reuşit, căci a fost numai o compilaţie ecclectică în duhul celui mai difuz „platonism." Totuşi, se poate detecta o inchzivitate intelectuală pozitivă. Nu a fost un accident că Nicanor a fost preocupat cu apologetica (şi argumentele lui împotriva pozitiviştilor), căci el a cerut o „justificare a credinţei" critică şi speculativă. Nicanor a trebuit să treacă prin cel mai dificil proces de îndoială, prin întunericul unei credinţe oscilante. Multe lucruri i-au părut diferite faţă de judecata „ştiinţei," faţă de punctul de vedere al unei Ortodoxii rigoriste. În ochii unei persoane cu astfel de întrebări şi slăbiciuni, cărturăreala muribundă a dogamticii lui Macarie a părut lipsită de folosinţă şi nevoie. Dincolo de o similaritate superficială a unei metode formale este uşor să descoperim diferenţele adânci între Nicanor şi Macarie. Cea mai scolastică dintre toate cărţile lui Nicanor a fost *Trecerea în revistă a învăţăturii romano-catolice despre*

---

des Christentums (Leipzig, 1841; în traducere engleză *Esenţa creştinismului*, Londra, 1854) şi lucrările lui colectate au fost publicate în Leipzig din 1846 până în 1866.

supremaţia actuală a Bisericii [*Razbor rimskago ucheniia o vidimon glavenstve v tserkvi*].[788] Este o analiză a textelor din Noul Testament, scrierile patristice şi scrierile istoricilor primelor trei secole şi împărţită în secţiuni, subsecţiuni, paragrafe şi puncte individuale. Prin toată cartea se poate simţii prezenţa autorului formând şi reflectând citatele şi argumentele. Gândurile cititorului sunt prinse în acelaşi proces vital al dovezilor. Expoziţia lui Nicanor nu trece dincolo de o simplă recitare a unui temperament cărturăresc. Gândirea lui Nicanor a fost decisivă şi ascuţită. Teologia şi predicile lui au fost îndrăzneţe. În această legătură cu scrierile de predici despre Sfântul Legământ oferite la finele anilor lui 1870) sunt foarte interesante şi în ele Nicanor îi rămâne îndatorat lui Filaret. Legământul original a fost întemeiat din veşnicie în sânurile Dumnezeirii tri-ipostatice şi nu fără de vărsare de sânge (a se vedea evrei capitolele IX şi X). Sângele Legământului veşnic a curs din veşnicie, paharul unei mânii nelimitate a fost astâmpărat, înseşi strigătul Crucii a fost un ecou în veşnicie. Totul a fost împlinit din veşnicie „căci Dumnezeul cel veşnic a fost împlinit în veşnicie." Evenimentele de pe pământ sunt numai o reflecţie. „În ceruri a fost împlinit Legământul creativ răscumpărător şi mântuitor." Mai înainte de toate vremurile, Fecioara imaculată a fost ridicată la templul ceresc al lui Dumnezeu. „Mai înainte de toate veacurile ea a stat ca şi un mediator între lume, oameni, fiul întrupat al lui Dumnezeu şi dumnezeire..."

Ioan Sokolov (1818-1860) trebuie discutat dimpreună cu Nicanor. (Ioan a murit ca şi episcop de Smolensk). Având o natură morală aspră şi o minte ascuţită, el a fost „un om remarcabil de bine educat dar violent." În epoca Marilor Reforme,[789] el a vorbit

---

[788] *Sumarul* a fost publicat mai întâi ca şi articol din *Cititorul creştin* în 1852 şi 1853 şi apoi separat în 1856 şi 1858. [Nota autorului].

[789] Războiul din Crimea (1855-1856) a arătat clar toate defectele statului rusesc şi când Alexandru II a preluat tronul în 1855 el şi-a întors imediat atenţia spre nişte reforme comprehensive ale sistemului rusesc militar, social, politic şi legal. Prima problemă care trebuia rezolvată a fost cea a ţărănimii. În 1856 Alexandru a deschis discuţia oficială despre emanciparea iobagilor după ce a rezolvat Actul de

cu un curaj neaşteptat şi a fost direct în cea ce priveşte recursul la justiţia creştină, reînnoirea vieţii şi lipsa de justiţie socială zilnică. „Pentru ca să păstrăm o linişte indiferentă în mijlocul celor care plâng după nevoile sociale ale vieţii, pentru ca ei să ne poată ajuta," el i-a sugerat lui Şchapov tema dresării sale publice, *Vocea Bisericii ruseşti vechi cu privire la îmbunătăţirea oamenilor neliberi* [*Golos drevnei russkoi ţerkvi ob uluşchenii*].[790] Mai presus de orice Ioan a fost un canonist. Lucrarea sa intitulată *Eseu pentru un curs de jurisprudenţă bisericească* [*Opyt kiursa ţerkovnago zakonobodnykh liudeniia*, 2 volume, 1851] rămâne cea mai importantă cărturărească a sa. Adevărat, nu este un „sistem" de drept, ci numai un studiul al surselor. Ioan pur şi simplu nu a reuşit niciodată în a construi un „sistem." S-a spus că manuscrisul pentru volumele sistematice a fost pus sub cenzură. Aceasta nu diminuează importanţa cărţii sale. Pentru prima dată canoanele antice şi fundamentale ale Bisericii au fost prezentate în rusă mai mult într-o manieră istorică decât într-una doctrinară. Ioan a continuat să scrie cu privire la probleme canonice şi mai apoi şi-a rezumat *Eseurile* lui în articole separate. Între aceste articole, merită

Emancipare al proprietăţii nobililor în 1861. Aceasta a fost urmată în 1864 de reforme politice, care au creat organele unui guvern de sine numit *zemtstvos* şi un nou sistem de tribunal cu procese asistate de juraţi. Cenzura a fost relaxată şi sistemul educaţional extins în special la nivelul primar. Pe de altă parte aceste reforme au adus ceva nădejde segmentelor neafectate ale societăţii, dar eventual ele s-au dovedit insuficente ca să trateze cu problemele apăsătoare cu care se confrunta Rusia.

[790] Afanasie Procopovici Şchapov (1830-1876) a fost un istoric rus al şcolii „regionale" federaliste, care s-a concentrat pe istoria instituţiilor populare mai mult decât pe cele guvernamentale. Un fiu de preot de lângă Irkuţk în Siberia, el a absolvit Academia din Kazan şi a predat istorie rusă acoslo şi la Universitatea din Kazan. El a fost puternic interesat de situaţia grea a ţărănimii şi a fost arestat în 1861 pentru că a criticat reformele recente pentru faptul că nu s-au organizat cum se cuvine în modul de adresare publică. Principala sa lucrare este studiul său despre Schisma Bisericii, *Zemstvo i raskol* (Sank Petersburg, 1862). Colecţia lucrărilor sale este tipărită în trei volume în Sank Petersburg, 1906-1908.

atenție celebrul tratat „Despre monahismul episcopilor."[791] A fost scris la cererea supra-procuratorului Akhamtov[792] în legătură cu discuțiile despre un posibil episcopat al clericilor de jos (numai cei necăsătoriți, dar care nu au luat voturile monahale).[793] Aceasta a fost cea mai personală scriere a lui Ioan. A fost puternică şi pătrunzătoare, dar nu prea convingătoare. Filaret al Moscovei a găsit cercetarea lui Ioan neîntemeiată şi depăşită. El vorbeşte de „monahism" într-un sens metaforic, neformal. Obligativitatea unui astfel de monahism nu este uşor de arătat, dar nu numai pentru episcopi, pe care se pare că Iaon nu i-a observat. Idea lui devine mai clară când spune, „un episcop ar trebui să fie mai presus de lume, nu numai în învăţăturile „oficiale" ci şi în gândurile lui personale." Lumea trebuie negată nu numait trup şi suflet, ci şi cu duhul şi cu intelectul. Trebuie dobândită o libertatea intelectuală şi duhovnicească, o feciorie duhovnicească.

Ioan a fost un învăţător îndrăzneț de teologie. El a folosit textul lui Macarie nu numai pentru examinări şi a venit să conferențieze cu cartea pe mâini. Conferințele lui nu se aseamănă cu cele ale lui Macarie şi au fost mai mult nişte conversaţii care curgeau faţă de audiența lui. Ele nu au fost calculate să comunice informaţia necesară sau cunoştinţele necesare, nu au fost realizate pentru memorizare, ci mai mult pentru a ridica minţile şi a îi face pe studenți să studieze şi să reflecte la problema în discuţie. Ca şi profesor, Ioan a fost mai mult un impresionist iar sentimentele lui nu au fost întotdeauna reţinute după cum se cuvine şi au fost precise. El a fost mult prea necruțător critic. Nu i-a plăcut

---

791 A fost publicat în *Interlocutorul creştin* [*Pravoslavnii sobesdnik*], 1863. [Nota autorului].

792 Alexei Petrovici Akhmatov (1818-1870) a fost supra-procuratorul Sfântului Sinod numai timp de un an (1863-1864). Un soldat după profesie, el a devenit ofiţer de cavalerie în Războiul din Crimea, a fost ridicat la rangul de general adjunct şi a slujit ca şi guvernator militar al Kracoviei.

793 Episcopii Bisericii Ortodoxe sub aleşi exclusiv din rândurile monahilor. Dacă un nemonah este ales pe un scaun episcopal el trebuie mai întâi să fie ales monah mai înainte de a fi hirotonit.

„misticismul" şi a vorbit deschis împotriva ceremoniei externe care i se părea importantă numai pentru cei pe jumătate educaţi şi nedezvoltaţi. Gândirea lui Ioan a fost puternică şi plină de forţă. După cum a spune cineva din audienţa lui din Kazan, dacă poate fi definit în acest fel în conferinţele lui, Ioan spus că „tot ce poate spune raţiunea naturală este ceea ce este comunicat de Revelaţie." Acestea au fost mai mult conferinţe de filosofie creştină decât dogmatică. Ioan a voit să îşi folosească raţiunea pentru a dobândii Revelaţia; el nu a început cu ea. Numai câteva din conferinţe sale au fost publicate după moartea sa şi ele au fost luate din notele studenţiilor pe care i-a examinat. Aceste conferinţe se axează pe nişte expresii proaspete şi pe libertatea de gândire şi sunt prezentate cu o simplitate şi o claritate remarcabilă. Unii l-au criticat fiindcă a fost mult prea preocupat de nişte construcţii noi şi elegante şi că nu a fost sincer. Se poate percepe în orientarea filosofică a lui Ioan influenţa lui *alma mater*. El provenea din Academia Teologică din Moscova.

Cel mai influent profesor de dogmatică în acele vremuri a fost Filaret Gulimevschi (1805-1866). El a fost un om înzestrat cu nişte daruri remarcabile, o minte neobosită şi o inimă neliniştită. Filaret a combinat foarte abil analiza filosofică şi demonstraţia istorică în conferinţele lui despre dogmatică. Mai bine de cât să se bazeze pe greutatea autorităţii şi să captureze gândirea într-o ascultare plecată faţă de credinţă, el a încercat să ghideze raţiunea în spre un nivel potrivit al unei evidenţe interne, cu scopul de a demonstra cum taina Revelaţiei, deşi nu poate fi abordată prin principiile raţiunii, nu contrazice nevoile practice şi teoretice. Din contră, le ajută. „Aceasta vindecă orice neputinţă a raţiunii cauzată de păcat." Acest efort constant de a demonstra dogma ca şi adevăr al raţiunii a fost cât se poate de caracteristic lui Filaret. În acelaşi timp dogma este demonstrată în istorie.

Ca şi învăţător Filaret a produs o impresie profundă asupra audienţei lui. El a făcut aceasta cu o pelcare organică faţă de curiozitatea intelectuală şi prin credinţa inimii. Vitalitatea lui

personală a strălucit întotdeuna şi a exemplificat teologia lui. „Încearcă şi vei vedea – aşa este felul cunoaşterii religiei creştine." El s-a referit la taine şi la rugăciune. Pentru Filaret teologia nu a fost doar o vocaţie, el a avut nevoie de ea. I-a conferit lecturilor sale viaţă. După cum a spus un istoric al Academiei din Moscova despre el: „el şi-a început cariera sa educaţională cu noi modalităţi de abordare, care includea criticarea surselor, consideraţii filosofice, istoria dogmelor şi respingeri de opinii născute de raţionalismul estului protestant. Acestea au fost noi subiecte pentru audienţa lui." La Academia a început o nouă epocă. Filaret a fost concomitent un biblicist şi un patrolog (în conferinţele sale el a revizuit pe larg textele mesianice în ebraică). Din nefericire, el a fost capabil să înveţe numai puţin timp. În timp ce încă era tânăr, el a fost chemat să slujească ca şi episcop. Mai târziu el s-a rezumat de la a mai scrie şi a publicat mai mult. La iniţiativa lui Filaret Gumilevschi academia a decis să publice scrierile Sfinţilor Părinţi în traducere rusă. Conferinţa Academică s-a centrat pe datoria şi jurnalul a fost cunoscut ca şi *Supliment la lucrările Sfinţilor Părinţi* [Pribalevnie k tvoreniiam sviatykh ottsev]. Atanasie, capadocienii şi Efrem Sirul, marii părinţi ai secolului al patrulea[794] au avut prioritate. Manualul lui Filaret despre patrologie, *Învăţăturile patristice despre Părinţii Bisericii* [*Istoricheskoe uchenie ob ottsakh ţerkvi*, 1859] a fost publicată mult mai târziu. Filaret a privit întotdeauna scrierile Părinţilor ca şi o mărturie vie a Bisericii, dar el a avertizat împotriva oricărei identificări nedorite între „învăţăturile istorice despre Părinţi" şi învăţăturile despre Tradiţie. Astfel toate opiniile patristice trebuie fie acceptate

[794] Sfântul Atanasie (295-373), episcop de Alexandria, a fost un mare teolog trinitar şi lider al luptei împotriva arienilor. Capadocienii sunt Vasile cel Mare (mort în 379), episcop de Cezarea şi un apărător de seamă al Ortodoxiei din Niceea; Grigorie de Nazianz (mort în 390), cunoscut şi ca „teologul" pentru lucrările lui doctrinare şi poetica duhovnicească şi Grigoire de Nyssa (mort în 394) a cărui lucrare a tins să fi mai mult filosofică şi mistică. Sfântul Efrem Sirul (306-373) a fost cel mai important reprezentativ al creştinismului sirian din secolul al patrulea. El ne-a lăsat mai multe lucrări teologice, comentari biblice şi imne.

ca fiind vrednice de a fi considerate învăţătura Bisericii (care ar fi fost imposibilă din punctul de vedere al neînţelegerilor lor) sau ca şi factori reali despre Părinţi care trebuie să fie distorsionate prin înconjurarea tuturor trăsăturilor vieţilor lor şi scrieri care par că le fac „obişnuite." Un astfel de fapt ar însemna o arbitralitate deplină în practică. „Părinţii Bisericii susţineau că Tradiţia poate fi necesară unde situaţia o cere, la fel cum au descris plin de respect faptele Bisericii şi opiniile private. Ei au meditat la Cuvântul lui Dumnezeu, la articolele de credinţă şi la regulile vieţii; ei au argumentat şi au dezbătut, au filosofat şi au lucrat ca şi filologi, dar făcând aşa au greşit cumva."

Aceste scopuri pentru patrologie nu au coincis cu scopurile pe care le-a introdus Protasov în „instrucţia teologico-istorică a Părinţilor Bisericii" în curicumul seminariilor şi al academiilor. Filaret nu a omis nici măcar incidental cuvântul „teologic" din titlul cărţii. „Istoria nu trebuie diluată. Pe aceste baze ar fi posibil să tragem o concluzie teologică şi Tradiţia abstractă ar putea mărturisii în scrierile Părinţilor." Prin urmare această carte a rămas la Sinod. Mai mult, Filaret a vorbit urât despre Petru Movilă şi *Mărturisirea* lui.

Calculele lui Pratasov de a înlocui sau altera direcţia teologiei ruseşti s-au dovedit a fi incorecte. În acele vremuri tradiţia teologică rusă a fost deja mult prea vitală şi puternică. Planul Supra-Procuratorului s-a fărâmiţat în spatele greutăţii acestei ocupaţii lăuntrice. Aceasta este clar demonstrată de compararea programului şi de implementarea lui. Teologia dogmatică a lui Macarie a fost (până la un anumit nivel) un program oficial impus. A fost primit cu o mare ostilitate. Chiar şi când a fost acceptat ca şi manual pentru materialul său bogat şi crud, metodele autorului au fost deja rar acceptate. „Metoda lui Macarie" a triumfat sub Podedonoştev[795]

[795] Supra porcuratorul Sinodului din 1880 până în 1905, Constatin Petrovici Podedonstev 81827-1907) a fost un gânditor ultra-naţionalist şi ultra-conservativ. Fiul unui preot, el şi-a început cariera în serviciul civil şi a conferenţiat în drept la Universitatea din Moscova. În 1861 a fost angajat ca şi tutore pentru fiul lui

în anii 1880, când inerţia a fost proclamată ca un principiul al vieţii (un principiu „pe care scriitorii moderni miopi l-au confundat indirect cu ignoranţa şi stupiditatea"). Chiar şi până şi „victoria" a fost numai efemeră. Pratasov putea să îi urmeze în conducerea lui Filaret al Moscovei din Sank Petersburg şi a fost mutat ostentativ din afacerile sinodale. Lui i s-a cerut să întrebe de opinia lui în orice domeniu important şi întrebare substanţială şi să îl trimită la examinarea majorităţii proiectelor şi propunerilor sale. Filaret a avut destulă influenţă, pentru ca prin neînţelegerile lui greşelile mediocre ale Supra Porcuratorul să se liniştească. Pratasov nu a introdus noua sa ordine şi duhul său în Academia din Sank Petersburg. Academia din Moscova a rămas nealterată şi fără acele schimbări faţă de nou care l-au consumat pe Pratasov. Filosofia şi-a continuat studiul ei la fel ca şi studiul Scripturii şi al ebraicii. În acele vremuri când semnele de interogaţie mai făceau încă ravagii prin Rusia asupra traducerii litografiate a lui Pavschi, Filaret a propus oficial Conferinţei Academice din Moscova ca odată cu aprobarea Conferinţei şi a cunoştinţelor ierarhului diocezan tuturor instuctorilor să li se ceară să îşi prezinte într-o formă prelucrată cel puţin una din lecţile lor ca să fie litografiate sau tipărite pentru folosul academiei. Propunerea nu a avut nici un rezultat practic. A fost indicativ că în acel moment când nou deschisa Administraţie Educaţională Bisericească încerca să ceară o pauză pentru munca independentă a învăţătorilor prin plasarea „manualelor" cerute în mâinile lor, Filaret a continuat să adere la duhul îndreptărilor alexandrine că nu mai era necesar să se deştepte gândirea şi

---

Alexnadru II, viitorul Alexandru III şi mai apoi a fost în conducerea educaţiei lui Nicolae II, ultimul ţar al Rusiei. În 1864 el a muncit la platformele legale şi a fost numit în Senat şi în Consiliul de Stat. Podedonostev a fost capul reacţiei conservative care i-a urmat asasinării lui Alexandru II în 1881 şi a rămas un sfătuitor apropiat al lui Alexandru III şi Nicolae II. Deşi în 1881 el a dobândit o mare erudiţie şi a călătorit mult, ideile lui extreme l-au izolat de societatea intelectuală contemporană şi unul dintre singurii lui prieteni a fost nuvelistul Dostoievski. A se vedea R. F. Byrnes, *Pobedonostev: viaţa şi gândirea lui* (1968).

motivaţia de sine din studenţi pentru ca să îi facă să pregătească formule şi fraze.

În 1845 Filaret a ridicat din nou problema traducerii Bibliei şi a dat Sfântului Sinod celebra sa notă *Despre meritele dogmatice şi funcţia conservativă a comnetatorilor Septuagintei greceşti şi a traducerii salvone a Sfintelor Scripturi*.[796] Nota a fost compusă succint şi deliberat. Filaret al Kievului, Grigorie Postnikov şi Gavriil Gordokovi, pe atunci arhiepiscop de Rizan[797] care l-a examinat mai înainte. Filaret a voit să prevină proasta folosire a diferitelor texte biblice. Mai întâi el a insitat că era esenţial să se folosească atât Septuaginta cât şi traducerea slavonă în legătură cu Vechiul Testament. Nu ar trebui să le acceptăm ca fiind „autentice prin sine," adică, originale şi folosite în izolare, deşi Septuaginta ar trebui să fie punctul de început. Ambelor texte au meritat să li se acorde „merite dogamtice." Filaret a propus ca noua ediţie a Bibliei salvone să fie emisă mai potrivit pentru folosinţa personală şi să includă o afirmaţie despre conţinutul fiecărui capitol şi note explicative. Filaret a spus mai puţin decât a voit în „nota" sa cu scopul de a obţine înţelegerea pritenilor lui, în special Filaret al Kievului. Ei s-au opus traducerii ruseşti şi au avut rezerve faţă de textul ebraic. Cu greu ne putem aştepta ca Filaret să fie convins. Era mai bine să se accepte un minim acceptat de toţi. În anii 1860 el a intrat în dispute biblice cu textele biblice care au apărut din nou în centrul atenţiei – un epilog întârziat al dezbaterilor din 1840. Când traducerea Vechiului Testament a fost reînnoită în domnia lui Alexandru, nota lui Filaret a fost acceptată ca şi o linie principală.

---

796 *O dogmatischen dostoinstve i okhranitel'nom upotreblenii grecheskago semidesiaty tolkonikov i slavianskago perevoda Sviaschennago Pisaniia.* A fost publicată numai în 1858 în *Suplimentul* Jurnalului Academiei din Moscova.

797 Gavriil a fost mai întâi profesor la seminarul din Riazan şi apoi rector la Seminarul din Orlov. În 1828 el a fost făcut Arhiepiscop de Kaluga şi mai apoi s-a mutat în Moghilev în 1831, unde a lucrat pentru ca să îi aducă pe uniaţii din Rusia de vest înapoi în Biserica Ortodoxă. În 1837 a devenit arhiepiscop de Riazan unde a rămas până la moartea sa în 1862.

Captivitatea lui Pratasov faţă de teologia rusă nu a durat mult, deşi a fost enervantă. El a putut să se bucure de victorie numai în relaţia stat-Biserică. Noua structură administrativă centrală s-a extins şi a consolidat influenţa imperiului şi puterile directe în afacerile şi viaţa Bisericii.

XII

Concluzie

Este pe departe uşor să oferim o caracterizare generală a acestor şcoli ecclesiale din timpul domniilor lui Alexandru I şi Nicolae I. Şcoala „pre-reformată" a fost descrisă şi redeschisă în termenii cei mai grei şi mai sumbrii. Scriitori de expunere Pomialovschi, Rostislavov şi Nichitin au scris despre aceasta.[798] Lauda unui astfel de „conservator" contestabil ca V. I. Askochenschi,[799] se aseamănă exact cu mărturia lor. Askochenschi a fost şi un judecător „secular." L-a confundat cruzimea unui „om josnic" şi îi descrie pe seminarişti cu aversiune şi cruzime ca şi nişte „vite crude," punctele de vedere ale lui Askochenschi diferă cu greu de cele ale lui Rostislavov. „Un caracter criminal, o minte diabolică, o inimă goală, o preferinţă faţă de nişte profeţii cumplite: aceasta este moştenirea tinerilor care sunt

---

[798] Nicolai Gherasimovici Pomialovschi (1835-1863) a fost un absolvent al seminarului din Sank Petersburg. Critica sa făcută seminariilor, *Ocherki bursy* a fost tipărită în jurnalele *Vremia* şi *Sovremennik* în 1862-1863. Despre Rostislavov a se vedea mai sus, nota 150. Ivan Savici Nikitin (1824-1861) a fost un binecunoscut poet rus. Lucrarea sa *Dnevnik seminarista* [*Jurnalul unui seminarist*] a apărut în *Voronezhskaia Beseda* în 1861.

[799] Victor Ipatevici Askochenschi (1820-1879) a studiat la seminarul din Voroneţ şi şi-a terminat cursul de masterat la Academia din Kiev. A rămas în scaunul de patrologie şi a devenit profesor deplin în 1846. Marea parte a activităţii sale literare a rămas în jurnalul *Domşniania beseda*, pe care l-a întemeiat în 1854 dar din cauza cenzurii nu a apărut decât numai în 1858. El a scris o scurtă *Istorie a literaturii ruse* (Kiev, 1846) şi lucrarea *Kiev s drevneşim ego uchilişchen* (Kiev, 1856).

prinşi în capcana acestui fel de chestionări a gândirii sau a unui sentiment neprefăcut." Aşa a fost concluzia lipsită de bucurie a lui Askochenschi. Trebuie să amitesc că există multe îndoieli ale adevărului în aceste acuze şi condamnări. Mai există şi multe defecte serioase. Cruzimea morală a fost una principală între ele. Ar mai trebui menţionat că în acele zile şcolile ecclesiale au fost lăsate în mare sărăcie, dezordine şi lipsă de securitate materială. Chiar şi profesorii de la academii au trăit în circumstanţe greoaie şi sărăcăcioase. Procentajul absolvenţilor a scăzut la jumătate. Se port întâlnii nişte intrări remarcabile în jurnalele de clasă despre absenţe „fiindcă absenteismul era penalizat" sau „dacă nu se poseda o îmbrăcăminte corespunzătoare." Standardele înalte ale Îndrumărilor au fost de mai multe ori total neîmplinite. În cele din urmă, statutul cerea ca nu numai memoria, ci şi înţelegerea să fie dezvoltată în studenţi. Memorizarea crasă a rămas norma. Formalismul, retorica şi convenţionalismul au predominat.

În analiza finală, astfel de defecte neîndoielnice nu au vlăguit vigoarea creativă a acestor generaţii. Semnificaţia pozitivă şi cea culturală a şcolilor „pre-reformate" a trebuit să fie încunoştinţată şi preţuită. Pentru că această reţea de şcoli a slujit ca şi o bază socială pentru toată dezvoltarea şi expansiunea culturii ruseşti din secolul al nouăsprezecelea. Numai în 1840 şcolile seculare au câştigat tărie foarte încet. Gimnaziul din Kazan şi chiar Universitatea din Kazan (după cum le-a descris S. T. Aksakov 1791-1859)[800] au fost cu mult în urma seminariilor, ca să numai menţionăm academii le şcolare. Pentru mai multe decade din mai

[800] Gimnaziului din Kazan i s-a oferit statutul de universitatea numai în 1805, la doi ani după ce Aksakov a absolvit şi el s-a îndoit de abilitatea şcolii de a le conferii un titlu universitar. Serghei Timofevici Aksakov (1791-1859), tatăl slavofililor Constatin şi Ivan, a fost un slujitor civil inspirat de lucrările lui bâlbâite, care sunt nuvelele autobiografice *Semeinaia khronica* (1856; traducerea engleză a *Cronicii unei familii ruseşti,* 1924), *Vospominaniia* (1856; *Autobiografia unui băieţandru de şcoală rusă,* 1917) şi *Detschi gody bagrova-vnuka* (1858, *Anii copiăriei*, 1916).

multe domenii „seminaristul" a rămas singurul inginer al iluminismului rus. În sensul fundamental, istoria ştiinţei ruseşti şi a învăţătiri au fost legate de şcolile ecclesiale şi de clasa clericală. O exmainare a listei profesorilor ruşi pentru specializare a descoperit două categorii: „seminaristul" şi „străinul" (de obicei de origine germană sau străină; mai rar polonez) dimpreună cu un reprezentativ lipsit de frecvenţă al nobilităţii sau un birocrat. Numai până recent urme şi ecouri clare ale acestei educaţii clericale au putut fi discernute în psihologia rusă academică şi literară. A fost o sursă de tărie şi slăbiciune – o curiozitate creativă şi un maximalism lipsit de grijă. În acest sens, prima jumătate a secolului a fost o epocă decisivă. Generaţile ducate în acele vremuri au fost actorii unui mijloc de secol, în timpul unor decade pentru „emancipare" şi „îmbunătăţire," când (odată cu sosirea aşa numitor *raznochinesi*)[801] bazele sociale ale iluminismului rus au început să se extindă rapid. De fapt, *raznochiţii* sau unul dintre „rangurile amestecate" nu era nimic mai mult decât un seminarist.

Prima jumătate a secolului a fost decisivă pentru istoria filosofiei şi teologiei ruseşti. Energia creativă abundentă este pur şi simplu uimitoare: o serie de personalităţi puternice şi proeminente; un apărător reverberant şi de îmbulzeală; studenţii şi învăţătorii s-au alăturat în jurul unui învăţător. Aşa a fost normal cazul în epoca unor teme semnficative. Problema existenţei teologiei ruseşti a fost decisă atunci şi ei i s-a răspuns cu un „da" creativ. Putem trasa victoriile pas cu pas. Fără îndoială izbugnirea acestei perioade de dezbateri şi lupte faţă de Biblie a fost mai mult o atitudine responsabilă faţă de Sfintele Scripturi. O temelie solidă pentru erudiţia Biblică rusească şi pentru teologia biblică a fost pus tocmai în această perioadă. Aceasta nu a fost o problemă de simplă erudiţie

[801] *Raznochinej* a fost un termne aplicat în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea „unor oameni din diferite clase" sau celor care şi-au lăsat statutul lor ereditar fără să mai intre în altă clasă clericală. Mai specific literatura rusă care se referă la membrii unei strat social mai de jos, cum ar fi ţăranii şi fii de preoţi, care au luat roluri active în cadrul inteligenţei provinciale.

sau numai de interes pur şi simplu. Statutul din 1814 a cerut ca toţi studenţii să să citească Scripturile. Caracteristic, înseşi scopul şcolii ecclesiale a fost lăsat în mod deliberat vag: „educaţia unor slujitori iluminaţi şi evalvioşi ai cuvântului lui Dumnezeu." O atenţie specială a fost rânduită pentru citirea Scripturilor care au fost împărţite în citirea cu „o citare normală" şi o citire „deliberată" însoşită de explicaţii, pentru ca „principalale pasaje pentru adevărul teologic" (aşa numita *sedes doctrinae*) ar putea fi observate şi analizate. Ermeneutica – *theologia hgermenutica* – a fost piatra de temelie pentru toată teologia. Mai mult, se aştepta ca Biblia să fie citită „pe cont propriu." O astfel de lectură a fost legată şi o mare atenţie s-a oferit limbilor biblice, nu numai greacă, ci şi ebraică. Adevărat, în timpul „întoarcerii la vremea scolasticismului," studiul ebraicii a intrat în suspiciune. Nu a fost această armă a iudeilor apostaţi o armă a ereziei şi enuologiei? Chiar şi Sfintele Scripturi au fost citite mai puţin. Instrucţia elementară din catehisme a suferit cel mai mult, căci unii se temeau să citească Evangheliile copiilor. Totuşi, a fost pusă o temelie biblică durabilă. Primul imbold pozitiv al acestei perioade tranziţioanale a fost un sens vital al Revelaţiei lui Dumnezeu sau ca să ne expirmăm într-un alte fel, un simţ sacru al istoriei.

O a doua izbugnire a fost mai puţin importantă. Tradiţia teologică contemporană a fost legată organic cu o perspectivă filosofică şi cu o mărturie a Revelaţiei, adică, „filosofia" şi „teologia" au fost combinate. Aceasta a fost discutată într-un detaliu de mai târziu.

„Reforma" lui Pratasov a întărit de fapt a treia izbugnire: o deşteptare a simţului istoric – una dintre cele mai importante şi mai distinctive trăsături ale dezvoltării Rusiei în secolul al XIX-lea. În parte a fost încă istorismul secolului al XIX-lea, o supravieţuire sentimentală a unei epoci trecute, dimpreună cu curiozitatea ei arheologică despre trecut şi simţul ei al ruinei şi al dezolării. Totuşi, Statutul din 1814 a pus un accent special „pe ceea ce a fost numit o filosofie a istoriei," cu scopul de a crea un răspuns dinamic al vieţii.

Filosofia modernă germană s-a stimulat de ea. Un interes religios faţă de trecut – un sens al Tradiţiei – a fost deşteptat.

Pentru toate infirmităţile şi neajunsurile, şcoala ecclesiatică a fost clasică şi umanitariană. A fost singura legătură care a unit cultura şi erudiţia rusă cu Evul Meidu şi Renaşterea. A fost aprobată o cunoaştere solidă a limbilor clasice (şi la un nivel mai scăzut greaca). Greaca s-a întâlnit cu o soartă tristă în şcoala publică. În 1826 a fost desemnată ca şi un lux superflu, deşi a rămas în program. În 1851 a fost deplin eliminată din toate gimnaziile cu excepţia celor în oraşele universitare, în oraşe cu aşezăminte greceşti şi în districtul şcolar din Dorpart. Timpul alocat studiului ştiinţelor naturale trebuia găsit undeva. O mare luptă asupra limbii greceşti a izbugnit între prinţul Şirinschi-Şikhamtov,[802] ministrul educaţiei şi ministrul asistent A. S. Norov,[803] deşi ambii posedau un duh clerical comun. Ministrul s-a temut că tinerii vor intra pe un teren periculos dacă vor citii autori păgâni. Norov, a fost convins că grecii îşi „educă minţile tinerilor" în spre sublim şi ceea ce este înălţător, îi critică când citesc cărţi ucigătoare şi nefolositoare şi care sunt limba primară a Bisericii Ortodoxe. În orice caz, Părinţii, de la Clement al Romei la Hrisostom au fost adăugaţi în curicumul orelor. În 1871 greaca a fost reintrodusă în gimnazii cu nişte ore puternic suplimentate de insturcţie. O notă explicativă a pus mare accent pe Evaghelii, Părinţi şi canoanele liturgice în limba lor originală, „ceea ce face educaţia noastră şcolară preţioasă în ochii

802 Un reacţionar politic şi un ucenic literar al lui Şişkov, prinţul Platon Alexandrovici Şirinschi-Şikhmatov (1780-1853) a început să lucreze pentru Ministerul Educaţiei în 1824 şi a fost ministru din 1850 până la moartea sa. El a condus Comisia Arhogeografică şi a fost membru al Academiei de Ştiinţe.

803 Avraam Srgheevici Norov (1795-1869) a fost un erou al bătăliei din Borodino şi mai apoi a lucrat în diferite birouri guvernamentale. În 1850 el a devenit Minsitru Asistent al Educaţiei în 1824 şi i-a succedat lui Şirinschi Şikmatov în 1854, care a rămas la locul lui până în 1858. Norov a fost educat în mai multe limbi şi a călătorit mult timp, lăsându-ne moştenire o lucrare în cinci volume *Puteştviia* (Sank petersburg, 1854) al unei călătorii în Sicilia, Ţara Sfântă şi Egipt.

oamenilor." În realitate, gramatica a fost predată şi autorii citiţi au fost necreştini.

Ar mai rămânea de remarcat o notă finală. Jurnalele teologice au înflorit; au apărut mai mult lucrări individuale şi nu numai manuale şi colecţii de predici şi adresări. Cele mai bune producţii ale şcolilor, adică dizertaţiile de master au fost publicate normal. Ar trebui să ne reamintim că în şcolile generale, în special în şcolile ecclesiale, s-a cerut o mare atenţie faţă de scrisul studenţilor şi stilul literar. Traducerile, cel mai mult din limbile clasice, dar şi cele moderne au fost însuflate studenţilor. Astfel, şcolile ecclesiale au trecut gândirea rusă printr-un antrenament filologic şi literar, facilitând prin urmare creşterea rapidă a jurnalismului teologic şi erudit din următoarea perioadă. În general pe la finele anilor 1860, teologul rus era pe acelaşi piedestal cu contrapartea sa occidentală. Toată călătoria a fost efectuată în prima jumătate a secolului.

Cuprins

Prefaţa autorului 3
Criza bizantinismului rus 5
Introducere 5
Epoca păgână 8
Botezul ruşilor 11
A doua influenţă „sud slavică," renaşterea eremitică a lui Ivan III şi a vestului 19
Iudaizanţii 31
Iosefiţii, bătrânii transvolgani şi Maxim Grecul 39
Mitropolitul Macarie şi sinodul cel o sută de capitole 49
Întâlnirea cu vestul 57
Ortodoxia în Rusia de Vest 57
Artemie şi Kurbski 65
Cercul Ostrog şi Biblia 73
Constantin Ostrozhkii 79
Unirea de la Brest; „frăţietăţile"; Mănăstirea de la Kiev a Peşterilor 90
Mitropolitul Petru Movilă al Kievului 107
Mărturisirea ortodoxă 122
„Pseudomorfoza" gândirii ortodoxe 139
Contradicţiile secolului al şaptesprăzecelea 140
Introducere 140
Corectarea cărţilor 145
Patriarhul Nicon 154
Schisma 161
Educaţia kieviană în Moscova 171
Concluzie 186
Revoluţia de la Sank Petersburg 189
Caracterul reformelor petrine 189

Regulamentul duhovnicesc 192
Teofan Procopovici 201
Şcolile ecclesiale din secolul al optâstrezecelea 213
Scolasticismul protestant 223
Francmasoneria rusă 240
Redeşteptarea monahismului rus 256
Lupta pentru teologie 264
Introducere 264
Alexandru I, prinţul A. N. Goliţin: apariţia pietismului 269
Renaşterea francmasoneriei ruse 282
Reforma şcolilor ecclesiale 291
Societatea biblică rusă 301
Traducerea Bibliei ruseşti 313
Întoarcerea la scolasticism 334
Mitropolitul Filaret al Moscovei 348
Teologia în şcolile ecclesiatice reformate 360
Şcoala moral-raţionalistă 376
Biserica şi Statul rus sub Nicolae I 389
Concluzie 430